Вадим Човган

ПЕНІТЕНЦІАРНА СИСТЕМА УКРАЇНИ ТА СТАНДАРТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО КОМІТЕТУ З ЗАПОБІГАННЯ КАТУВАННЯМ

•

ХАРКІВ
«ПРАВА ЛЮДИНИ»
2021

УДК 343.8(477)
Ч-75

Ця публікація здійснена
за фінансової підтримки Європейського Союзу.
За зміст публікації відповідає лише
Харківська правозахисна група, і його ні за яких обставин
не можна вважати таким, що відбиває позицію Європейського Союзу

This document has been produced
with the financial assistance of the European Union.
The contents of this document are the sole responsibility of
Kharkiv Human Rights Protection Group and can under no circumstances
be regarded as reflecting the position of the European Union

Човган В. О.

Ч-75 **Пенітенціарна система України та стандарти Європейського комітету з запобігання катуванням** / передм. М. М. Гнатовського; ГО «Харківська правозахисна група». — Харків: Права людини, 2021. — 436 с.

ISBN 978-617-7391-77-6.

У цьому виданні читач знайде ключовий набір міжнародних стандартів у пенітенціарній сфері, які напрацював Європейський комітет з запобігання катуванням, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню.

Книга складається з трьох частин. У першій частині подається систематизований аналіз виконання рекомендацій, наданих Комітетом Україні за результатами 12 візитів до нашої країни з 1998 по 2017 роки.

У другій частині пропонується переклад «пенітенціарних» частин нещодавніх доповідей Комітету за результатами візитів в Україну в 2012, 2013, 2014, 2016 та 2017 роках та коментарі автора до доповіді Комітету про візит у 2017 році.

У третій частині публікується збірка основних «пенітенціарних» стандартів Комітету, викладених у його Загальних щорічних доповідях, які зазвичай є тематичними. В сукупності всі ці стандарти дають можливість комплексно зрозуміти вимоги, які ставляться Комітетом до пенітенціарної системи.

У якості додатку ще подана доповідь, адресована уряду України за наслідками візиту до України ЄКЗК 6–13.08.2020 р.

Видання стане у нагоді всім, хто цікавиться пенітенціарною проблематикою. В першу чергу, воно розраховане на персонал пенітенціарних установ, ув'язнених та засуджених, юристів, дослідників, а також студентів.

УДК 343.8(477)

© В. О. Човган, 2020
© М. М. Гнатовський, передмова, 2020

ISBN 978-617-7391-77-6

ЗМІСТ

Передмова 6
Умовні скорочення 8

І. Аналіз виконання рекомендацій КЗК щодо пенітенціарної системи України

Вступ 10
1. Житлові умови 12
   1.1. Тип житлових приміщень 12
   1.2. Житлова площа 14
   1.3. Прогулянкові дворики 15
2. Тримання під вартою 17
   2.1. Строки тримання під вартою 17
   2.2. Зайнятість осіб, узятих під варту 19
   2.3. Контакти з зовнішнім світом осіб, взятих під варту (листування, побачення та телефонні дзвінки) 21
   2.4. Тримання під вартою в ізоляторах тимчасового тримання 25
3. Позбавлення волі 27
   3.1. Класифікація засуджених 27
   3.2. Праця засуджених 29
   3.3. Контакти з зовнішнім світом 31
      3.3.1. Частота побачень 31
      3.3.2. Плата за побачення 32
      3.3.3. Умови проведення короткострокових побачень 33
   3.4. Дисциплінарна ізоляція 35
      3.4.1. Процедура поміщення до ДІЗО, ПКТ та ДПК 35
      3.4.2. Тривалість тримання в ДІЗО, ПКТ та ДПК 37
      3.4.3. Обмеження під час тримання в дисциплінарній ізоляції 39
      3.4.4. Стаття 391 КК України 41
   3.5. Базові потреби засуджених 41
      3.5.1. Гігієна засуджених 41
      3.5.2. Харчування засуджених 43
   3.6. Приватність 44
4. Засуджені до довічного позбавлення волі 46
   4.1. Перспектива звільнення від довічного позбавлення волі (ДПВ) 46
   4.2. Окреме тримання від інших категорій засуджених 47

4.3. Зайнятість 49
4.4. Заходи безпеки 51
4.5. Контакти 52
5. Охорона здоров'я 54
5.1. Інтеграція тюремної медицини в МОЗ 54
5.2. Фіксація тілесних ушкоджень 56
5.3. Доступ до медичної допомоги 61
5.4. Замісна підтримувальна терапія 63
6. Інші рекомендації 66
6.1. Персонал 66
6.2. Насильство між в'язнями 68
6.3. Отримання оперативними підрозділами інформації щодо злочинів засуджених 71
6.4. Транспортування засуджених 73
6.5. Носіння спецзасобів в межах в'язниць 75
6.6. Встановлення скриньок для конфіденційних скарг 76
6.7. Обов'язкова стрижка голови наголо 76
6.8. Встановлення дефібриляторів 77
6.9. Відвідування засуджених при смерті 77
Висновок 78

II. Доповіді КЗК про візити в Україну в 2012–2017 рр. і коментарі до них

1. Доповідь Комітету з запобігання катуванням щодо візиту в Україну у 2017 році (частина щодо пенітенціарних установ та коментарі) [CPT/Inf (2018) 41] 82
2. Доповідь Комітету з запобігання катуванням щодо візиту в Україну у 2016 році (частина щодо пенітенціарних установ) [CPT/Inf (2017) 15] 146
3. Доповідь Комітету з запобігання катуванням щодо візиту в Україну у 2014 році (частина щодо пенітенціарних установ) [CPT/Inf (2015) 21] 169
4. Доповідь Комітету з запобігання катуванням щодо візиту в Україну у 2013 році (частина щодо пенітенціарних установ) [CPT/Inf (2014) 15] 182

5. Доповідь Комітету з запобігання катуванням щодо візиту в Україну у 2012 році (частина щодо пенітенціарних установ) [CPT/Inf (2013) 23]..... 247

III. Витяги з загальних доповідей Комітету / загальні стандарти Комітету у пенітенціарній сфері

1. Тюремне ув'язнення. Витяг з Другої Загальної доповіді (CPT/Inf (92) 3), 1992 р. 294
2. Медичні служби у в'язницях. Витяг з 3-ої Загальної доповіді (CPT/Inf (93) 12), 1993 р. 299
3. Позбавлені волі жінки. Витяг з 10-ої Загальної доповіді (CPT/Inf (2000) 13), 2000 р. 310
4. Розвиток стандартів КЗК щодо тюремного ув'язнення. Витяг з 11-ої Загальної доповіді (CPT/Inf (2001)16), 2001 р. 315
5. Боротьба з безкарністю. Витяг з 14-ої Загальної доповіді (CPT/Inf (2004) 28), 2004 р. 323
6. Одиночне ув'язнення. Витяг з 21-ої Загальної доповіді (CPT/Inf (2011) 2), 2011 р. 331
7. Документування та повідомлення медичних доказів жорстокого поводження. Витяг з 23-ої Загальної доповіді (CPT/Inf (2013) 29), 2013 р. 343
8. Неповнолітні, позбавлені волі відповідно до кримінального законодавства. Витяг з 24-ої Загальної доповіді (CPT/Inf (2015) 1), 2015 р. 349
9. Становище довічно ув'язнених. Витяг з 25-ої Загальної доповіді (CPT/Inf (2016) 10), 2016 р. 361
10. Попереднє ув'язнення. Витяг з 26-ої Загальної доповіді (CPT/Inf (2017) 5) 2017 р. 372
11. Механізми оскарження. Витяг з 27-ої Загальної доповіді (CPT/Inf (2018), 2018 р. 383
12. Мінімальні стандарти ЄКЗК щодо особистого простору в пенітенціарних установах. (CPT/Inf (2015), 2015 р. 389

Додаток

Доповідь, адресована уряду України за наслідками візиту до України ЄКЗК 6–13.08.2020 р. 397

Summary..... 433

ПЕРЕДМОВА

Ця книга присвячена роботі в Україні або, точніше, для України одного з важливих компонентів європейської системи захисту прав людини у одній з найскладніших сфер – пенітенціарній. Створений 1989 року Європейський комітет із запобігання катуванням, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню доповнив судовий контроль за захистом прав людини, що уособлений Європейським судом з прав людини, механізмом встановлення фактів щодо поводження із особами, яких утримують у місцях несвободи на європейському континенті, та організацією «постійного діалогу» з владою держав-членів Ради Європи. Цей механізм спрямований на превенцію порушень однієї з основоположних засад функціонування сучасного демократичного суспільства — абсолютної заборони катувань та інших видів поганого (неналежного) поводження.

Тоді як Європейський суд з прав людини лише реагує на отримані ним скарги, Європейський комітет із запобігання катуванням працює на випередження, формулюючи рекомендації, що спрямовані не лише на усунення проблем, які з великою долею ймовірності можуть бути кваліфіковані Європейським судом з прав людини (за умови, якщо той отримає відповідну заяву) як порушення статті 3 Європейської конвенції з прав людини, але й на запобігання потенційним порушенням.

Постійний діалог Комітету з владою держави започатковується доповіддю за результатами відвідання Комітету, у якій на основі встановлених фактів формулюються рекомендації, коментарі та запити подальшої інформації. У доповіді встановлюється достатній час для надання державою відповіді – він коливається від одного місяця (для найбільш термінових питань) до шести місяців. Після отримання Комітетом відповіді її зміст уважно вивчається та обговорюється. Діалог може продовжуватися у формі листування між Комітетом та урядом держави, за потреби Комітет організує додаткові відвідання держави (так звані «візити ad hoc») або «переговори на високому рівні», коли делегація Комітету проводить зустрічі з профільними міністрами, а за особливо гострої ситуації — і з керівництвом уряду відповідної країни.

Як би то не було, доповідь та відповідь на неї є ключовими складовими постійного діалогу Комітету та уряду. Ці документи є конфіденційними, але майже у всіх випадках вони публікуються Комітетом на прохання відповід-

ної держави. У випадку України, як і ще наразі одинадцяти європейських держав, які вибрали у роботі з Комітетом максимальну відкритість (рішення українського уряду було ухвалене у 2014 році), така публікація відбувається за автоматичною процедурою.

Отже, всі доповіді Європейського комітету із запобігання катуванням щодо України та відповіді на них доступні у відкритому доступі. Проте розібратися в них системно – завдання непросте навіть для фахівця-правника або правозахисника. Тому нова робота, яку підготував Вадим Човган, визнаний та досвідчений експерт з пенітенціарних питань з блискучою українською та європейською освітою, із систематизації рекомендацій Комітету та аналізу їхнього виконання Україною є великим подарунком для всіх, хто цікавиться динамікою реформи системи виконання покарань в нашій державі та впливом на неї рекомендацій провідного європейського моніторингового та експертного органу.

Як можна побачити із наведених у книзі матеріалів, це складна дорога, освітлена прагненням України стати справді правовою європейською державою та водночас затьмарена інерцією системи, основи якої сформувалися ще у далекі тоталітарно-репресивні часи. Переконаний, що рішучого прогресу в цій сфері Україна зможе досягти, коли кожен, від кого залежать рішення на всіх рівнях, зрозуміє, що рекомендації Комітету не є чимось стороннім, чужим та нав'язаним ззовні, а відображають внутрішню потребу держави забезпечити гідне поводження з кожним, хто опиняється під її владою і контролем у місцях несвободи.

Микола Гнатовський,
Президент Європейського комітету із запобігання катуванням,
нелюдському або такому, що принижує гідність,
поводженню або покаранню

Київ, жовтень 2020 р.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Комітет, КЗК, ЄКПТ	Європейський комітет з запобігання катуванням, нелюдському або такому, що принижує гідність поводженню чи покаранню
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
ДКВС	Державна кримінально-виконавча служба України
КВК України	Кримінально-виконавчий кодекс України
СІЗО	слідчий ізолятор
УВП	установа виконання покарань
ПВР	правила внутрішнього розпорядку
ДПВ	довічне позбавлення волі
ДПК	дільниця посиленого контролю
ДІЗО	дисциплінарний ізолятор
ПКТ	приміщення камерного типу
ІТТ	ізолятор тимчасового тримання

АНАЛІЗ ВИКОНАННЯ РЕКОМЕНДАЦІЙ КЗК ЩОДО ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ[1]

[1] Аналіз виконаний за підтримки проекту «Європейський Союз та Рада Європи працюють разом для підтримки в'язничної реформи в Україні».

ВСТУП

Цей аналіз присвячений стану виконання рекомендацій Європейського комітету з запобігання катуванням, нелюдському або такому, що принижує гідність поводженню чи покаранню (далі — КЗК, Комітет). Ми проаналізували всі рекомендації, які Комітет надав з часів його першого візиту до України у 1998 році. За цей час Комітет опублікував 15 доповідей щодо України. З них ми проаналізували **12 доповідей**, які повністю або частково були присвячені українській пенітенціарній системі. Ще три звіти залишилися поза увагою, адже вони стосувалися виключно інших сфер (психіатричні установи, заклади прикордонної служби та ін).

Ми намагалися аналізувати стан виконання тільки тих рекомендацій, імплементація яких є вимірюваною. Крім того, для аналізу бралися лише рекомендації системного характеру. Тому ми не надавали оцінку виконанню інших рекомендацій щодо:

- окремих пенітенціарних установ та стану ремонтів в них;
- індивідуальних або колективних випадків катувань/неналежного поводження у певних установах;
- забезпечення матеріальними ресурсами, їжею, медикаментами тощо;
- укомплектованості окремих установ персоналом.

Аналіз виконання такого роду рекомендацій не тільки потребував би комплексних моніторингових візитів до окремих пенітенціарних установ, а й доступу до фінансової та іншої внутрішньої документації. Такі рекомендації більше стосуються базового забезпечення установ та не оспорюються, через що їх аналіз був би самоочевидним: не забезпечено достатнє фінансування, не проведені ремонти, немає ліків тощо.

Таким чином ми сфокусувалися на рекомендаціях, щодо яких можна стверджувати про їх виконання, невиконання або часткове виконання. Значна частина таких рекомендацій вимагають законодавчих змін та/або додаткового фінансування. В окремих випадках бралися до уваги рекомендації щодо окремих установ, коли вони стосувалися системних проблем.

Метою аналізу було провести свого роду «інвентаризацію» невиконаних рекомендацій Комітету. Ми прагнули уніфікувати велику кількість розпорошених у різних доповідях стандартів. При цьому було взято до уваги історичний поступ та контекст для демонстрації процесу виконання рекомендацій. Як вказує президент Комітету Микола Гнатовський: «кожна

доповідь КЗК лише продовжує його діалог з національною владою, а тому її повниий аналіз часто неможливиий без доброго розуміння передісторії та національного контексту»[1].

Сподіваємось, що запропонована нами «інвентаризація» рекомендацій полегшить ознайомлення з ними та сприятиме їх кращому виконанню у майбутньому.

Для полегшення пошуку цитованих доповідей, які містять відповідні рекомендації, в дужках зазначаються рік візиту Комітету та пункт відповідної доповіді.

[1] *Ащенко О. М.*, *Човган В. О.* Українське пенітенціарне законодавство у світлі стандартів комітетів проти катувань ООН та Ради Європи / О. М. Ащенко, В. О. Човган; передм. М. М. Гнатовського; за заг. ред. Є. Ю. Захарова. — Харків: Права людини, 2014. — С. 7.

1. ЖИТЛОВІ УМОВИ

1.1. Тип житлових приміщень

Рекомендації

У 2002 році Комітет рекомендував українській владі розглянути можливість полишити систему багатомісних гуртожитків, в яких трималися засуджені, на користь менших житлових приміщень (2002, 86). На думку КЗК, тримання у багатомісних приміщеннях несе такі ризики:

- високий рівень насильства та залякування;
- створення сприятливого середовища для субкультури та підтримки діяльності злочинних угрупувань;
- складний або навіть неможливий контроль з боку персоналу;
- практично неможливе належне розселення в'язнів на підставі оцінки ризиків та потреб (2002, 86).

Пізніше Комітет закликав підтримувати розпочаті намагання колоній перебудовувати «казарменні» приміщення на менші житлові приміщення (2009, 113, 121). Так само висловлювалася рекомендація про необхідність перетворення багатомісних камер слідчих ізоляторів на маломісні (2009, 135; 2016, 66; 2017, 68).

При цьому, на думку Комітету, «аксіоматичним» є те, що перехід від багатомісних житлових приміщень до маломісних має супроводжуватися забезпеченням достатньої зайнятості в'язнів поза межами таких приміщень (2002, 86).

Загалом, Комітет займає принципову негативну позицію щодо багатомісних гуртожитків та камер[2].

Він вказує:

> «У своїй 11-ій Загальній доповіді Комітет вже критикував саму ідею розміщення у багатомісних гуртожитках. Часто в таких гуртожитках в'язні утримуються в тісних та несприятливих умовах. На додаток до нестачі приватності, Комітет виявив високий ризик залякування та насильства у таких гуртожитках, а також, що належний контроль персоналом є надзвичайно складним. Більше того, належне розміщення

[2] Living space per prisoner in prison establishments: CPT standard (CPT/Inf (2015) 44) // https://rm.coe.int/16806cc449

в'язнів, базуючись на індивідуальній оцінці ризиків і потреб, стає майже неможливим. Як наслідок, КЗК тривалий час адвокатує за перехід від багатомісних гуртожитків до менших житлових відділень»[3].

Європейські в'язничні правила містять більш радикальний стандарт: як правило, кожен в'язень повинен ночувати в окремій камері (18.6).

Виконання

В Україні відсутній кількісний ліміт наповнення камер СІЗО та житлових приміщень колоній. Існуючі норми житлової площі встановлюють розмір обов'язкової площі на одну особу, однак вони не обмежують кількість місць у житлових приміщеннях. Теоретично одне приміщення може бути розраховано на одночасне тримання сотень людей.

Перехід від колективної системи тримання до маломісної (або індивідуальної) системи передбачає виділення значних фінансових ресурсів. Адже таке переформатування вимагає не лише ремонтів, а й часто зміни конструкції існуючих будівель чи нової побудови. Що стосується СІЗО, то зменшення наповнюваності камер вимагає не стільки перебудови (яка часто є неможливою), скільки обмеження кількості місць у камерах. У свою чергу, це передбачає зменшення кількості осіб, які тримаються під вартою.

На практиці адміністрації окремих колоній вже спромоглись перетворити великі житлові приміщення на малі, по 5–10 осіб. Існує визнання, що такий підхід суттєво спрощує підтримку порядку і безпеки у таких установах. Тим не менш такі приклади є поодинокими та залежать від індивідуальної ініціативи керівництва та можливостей окремих установ виконання покарань. Системного перетворення колективних приміщень колоній в Україні не відбувається.

Проблема колективної системи тримання була визнана й Урядом України. У Плані дій з прав людини з 2015 по 2020 роки[4] закріплена необхідність:

> «*Розроблення та внесення на розгляд Кабінету Міністрів України Державної цільової програми щодо поступової реорганізації колективної системи тримання в установах виконання покарань до камерної системи тримання та зменшення допустимої планової наповнюваності установ виконання покарань до 300–400 осіб в одній установі*» (п. 32.1).

Однак таку цільову програму дотепер розроблено не було.

---

[3] Там само.

[4] Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р.

1.2. Житлова площа

Рекомендації

Починаючи зі свого першого візиту до України у 1998 році, Комітет рекомендував збільшити норму житлової площі на одного в'язня до 4 м^2 (1998, 112). Ця рекомендація пізніше неодноразово повторювалася у 2000, 2005, 2009, 2013 та 2017 роках.

Окрім того, Комітет рекомендував, щоб одномісні камери не були меншими 6 м^2, а відстань між протилежними стінами камери не була меншою 2 м^2. При цьому при обрахуванні площі не має враховуватися розмір санітарного вузла (2012, 45), який має бути повністю відділений від житлового приміщення (1998, 123; 2005, 108; 2013, 120; 2016, 56).

Виконання

Щодо колоній ця рекомендація була виконана у 2010 році, коли передбачена законом норма житлової площі засуджених була збільшена з 2,5 до 4 м^2. Щоправда, «нова» норма досі часто не дотримується в колоніях.

Разом з тим в СІЗО проводжує діяти норма 2,5 м^2 (ст. 11 ЗУ «Про попереднє ув'язнення»). Тобто Україна не виконує цю рекомендацію понад 20 років.

На виконання рекомендації Комітету щодо СІЗО було розроблено проект закону. Проект був зареєстрований у парламенті у 2015 році та прийнятий в першому читанні[5]. На додаток до збільшення площі, у ньому закріплена норма, яка відображає інші стандарти Комітету з цього приводу: «*При обрахуванні площі камери не враховується площа санітарного вузла. Відстань між протилежними стінами камери не може бути менше 2 метрів. Камери, площа яких менша 6 квадратних метрів, не повинні використовуватися*»[6]. Наразі перспектива прийняття цього законопроекту залишається невизначеною.

Пізніше у парламенті було зареєстровано інший проект закону щодо збільшення норми жилої площі в СІЗО[7]. Однак 29.08.2019 проект було відкликано у зв'язку з обранням нового скликання парламенту. Проект передбачав покращення норми площі в СІЗО для жінок та їхніх дітей з урахуванням стандарту КЗК. Разом з тим він передбачав норму площі для чоловіків

---

[5] Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про попереднє ув'язнення» (щодо окремих стандартів Ради Європи) № 2291а від 06.07.2015 //
http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55900

[6] Детальніше див.: Living space per prisoner in prison establishments: CPT standard (CPT/Inf (2015) 44) //
https://rm.coe.int/16806cc449

[7] Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про попереднє ув'язнення» (щодо збільшення норми площі в камері для однієї взятої під варту особи) № 9490 від 18.01.2019 //
http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65362

у розмірі **3 м²**. Це суперечить стандартам Комітету. При цьому у пояснювальній записці до законопроекту автори обґрунтовують його необхідність саме стандартами КЗК.

Занижена норма для чоловіків обґрунтовувалася посиланням на рішення Європейського суду у справі «Ананьєв та інші проти Російської Федерації». У практиці ЄСПЛ, дійсно, є деяка невизначеність щодо стандарту житлової площі, який вимагається у світлі статті 3 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Починаючи з 2016 р., Суд іноді визнає достатнім 3 м² на особу[8], однак такі рішення є винятковими. При їх винесенні Суд також враховує інші «компенсуючі» умови, які пом'якшують перебування в ув'язненні, такі як наявність занятості поза межами камери, режим та ін. Тим не менш стандарт КЗК залишається чітким — не менше 4 м² жилої площі на одну особу.

Що стосується мінімальних розмірів камер (6 м²) та мінімальної відстані між протилежними стінами (2 м²), то ці рекомендації досі не відображені у нормах жилої площі ні СІЗО, ні колоній.

1.3. Прогулянкові дворики

Рекомендації

Комітет багаторазово вказував Україні на недостатні розміри прогулянкових двориків для нормального виконання фізичних вправ (1998, 127; 2005, 142; 2009, 90; 2012, 47; 2013, 122; 2017, 73).

Хоча КЗК не розробив стандартів щодо розмірів двориків, з його зауважень можна зробити висновок, які розміри не є прийнятними. Наприклад, неприйнятними є дворики від 8 до 13 м² у Львівському СІЗО та від 16 до 20 м² в Івано-Франківському СІЗО (2017, 71), 16 м² у Дніпровській виправній колонії № 89 (2012, 47), 9,5 м² на двох в'язнів та 34 м² на 12 в'язнів у Київському СІЗО (2013, 122).

У 2017 році Комітет рекомендував, щоб прогулянкові дворики розміщувалися на рівні землі та щоб надавали можливість горизонтального виду (2017, 73). Тобто дворики не повинні розміщуватися на верхніх поверхах або на даху будівель в'язниць, як це часто буває в українських СІЗО та іноді трапляється в колоніях. Також дворики не повинні нагадувати «камери тільки без стелі» (2013, 122), що також є поширеним, адже конструкція двориків

[8] Див., наприклад: *Muršić v. Croatia* [GC], no. 7334/13, 20 October 2016.

передбачає лише «вид на небо». На додаток, дворики повинні мати накриття у разі опадів (1998, 127).

Виконання

Практика використання двориків малих розмірів, без горизонтального виду та належного облаштування продовжується. Це можна пов'язати з тим, що відповідні рекомендації Комітету не були відображені на нормативному рівні, а тому не втілюються на практиці. На додаток, це питання, зазвичай, не контролюється під час моніторингових візитів та перевірок.

Разом з тим державні будівельні норми, які врегульовують стандарти будівництва колоній та СІЗО, на сьогодні є інформацією «Для службового користування», що унеможливлює перевірку стандартів будівництва прогулянкових двориків. Відсутність цих норм у відкритому доступі є неприпустимим з огляду на статтю 57 Конституції, яка передбачає, що у разі, якщо закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, вони є нечинними.

2. ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ

2.1. Строки тримання під вартою

Рекомендації

Комітет звертав увагу на надмірну кількість в'язничного населення з самого початку візитів до України. Під час першого візиту у 1998 році, в українських СІЗО та колоніях утримувалося 211 тис. в'язнів. З того часу в'язничне населення зменшилося в чотири рази, тому наполегливі рекомендації з цього приводу більше притаманні першим звітам Комітету.

Разом з тим досі залишається проблема перенаселення СІЗО. Перед прийняттям КПК 2012 року, КЗК також звертав увагу на необхідність скорочення строків судового розгляду та більш чіткого формулювання підстав для тримання під вартою (2009, 75).

У своїх двох останніх доповідях щодо візитів до пенітенціарних установ, КЗК рекомендував українській владі продовжувати намагання зменшити в'язничне населення, зокрема шляхом активнішого використання існуючих альтернатив триманню під вартою (2016, 36; 2017, 56).

Виконання

Наразі існують обмеження строку тримання в СІЗО під час досудового розслідування, але не під час судового розгляду. Частина 1 статті 318 КПК вказує, що «судовий розгляд має бути проведений і завершений протягом розумного строку». Як наслідок, переважна більшість ув'язнених в СІЗО тримаються, очікуючи не на слідство, а на суд (1894 особи проти 9833 осіб відповідно)[9]. На додаток, станом на 1 квітня 2020 р. в СІЗО трималися 7859 осіб, які відносяться до інших категорій (засуджені, «транзитні» в'язні, довічно засуджені та ін.).

У 2020 р. Міністерство юстиції України анонсувало розробку законопроекту, який дозволить розвантажити СІЗО. Йдеться про такі новели:

- обмеження максимальних строків тримання під вартою на етапі судового розгляду;

[9] Інформація ДКВС станом на 1 квітня 2020 р.

- поетапне зменшення визначеної застави протягом строку тримання під вартою;
- створення можливості застави майна.

Крім того, пропонувалося закріпити на законодавчому рівні можливість створення дільниць СІЗО при колоніях, адже зараз законність таких дільниць є сумнівною.

Перевантаження СІЗО також спричиняється занадто детальними правилами внутрішньої класифікації різних категорій ув'язнених. На цю проблему звертав увагу КЗК (2016, 39). Зокрема, стаття 8 ЗУ «Про попереднє ув'язнення» визначає окреме тримання:

- *«чоловіків — окремо від жінок;*
- *неповнолітніх — окремо від дорослих;*
- *взятих під варту співробітників кадрового складу розвідувальних органів України, працівників Державного бюро розслідувань та працівників Національного антикорупційного бюро України — окремо від інших осіб, які перебувають під вартою;*
- *осіб, яких вперше притягнуто до кримінальної відповідальності, — окремо від осіб, які раніше притягалися до кримінальної відповідальності;*
- *осіб, які раніше відбували покарання в місцях позбавлення волі, — окремо від осіб, які не перебували в місцях позбавлення волі;*
- *осіб, обвинувачених або підозрюваних у вчиненні тяжких та особливо тяжких злочинів, — окремо від інших осіб, які перебувають під вартою;*
- *осіб, обвинувачених або підозрюваних у вчиненні злочинів проти основ національної безпеки України, — як правило, окремо від інших осіб, які перебувають під вартою;*
- *осіб, які раніше працювали в органах внутрішніх справ, Національної поліції, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, служби безпеки, прокуратури, юстиції, Державному бюро розслідувань, Національному антикорупційному бюро України, Державній кримінально-виконавчій службі України та в суді, — окремо від інших осіб, які перебувають під вартою;*
- *засуджених — окремо від осіб, які перебувають під вартою;*
- *іноземних громадян і осіб без громадянства — як правило, окремо від інших осіб, які перебувають під вартою;*
- *осіб, підозрюваних або обвинувачуваних у вчиненні злочинів, відповідальність за які передбачена статтями 173–177, 200–235 Кримінального кодексу України, окремо від інших осіб, які перебувають під вартою;*
- *засуджених до довічного позбавлення волі тримають ізольовано від усіх інших осіб, які перебувають під вартою;*
- *обвинувачених або підозрюваних у одному і тому самому кримінальному провадженні за наявності відповідного рішення особи або органу, які здійснюють кримінальне провадження, тримають роздільно».*

Як наслідок, виникає локальне перенаповнення окремих камер (2016, 39). Натомість розміщення в'язнів має здійснюватися на підставі оцінки ризиків, як цього вимагають стандарти Ради Європи[10] та як це робиться за кордоном[11]. Наприклад, Європейські в'язничні правила вимагають обов'язкового окремого тримання тільки кількох категорій в'язнів: чоловіків від жінок, повнолітніх від неповнолітніх, засуджених від осіб, яких тримають під вартою (правило 18.8). При цьому окреме тримання не перешкоджає спільній зайнятості цих категорій осіб протягом дня (правило 18.9).

2.2. Зайнятість осіб, узятих під варту

Рекомендації

КЗК звертав увагу на недостатню зайнятість в'язнів в українських СІЗО вже під час свого першого візиту до України у 1998 році:

> «*переважна частина в'язнів не брала участі у будь-якій зайнятості поза межами камер, окрім прогулянок ... Не було можливостей для праці та доступу до освітніх/навчальних або спортивних занять... Зайнятість в камерах була обмежена читанням та, для деяких в'язнів, перегляданням телевізора, отриманого від родичів*» (1998, 126).

У зв'язку з цим була висловлена рекомендація, щоб:

> «*всі в'язні мали можливість проводити суттєву частину дня (тобто 8 годин або більше) поза межами камер, із залученням у корисній діяльності різноманітного роду (дозвілля/спілкування; праця, бажано із навчальними цілями; навчання; спорт*)» (1998, 130).

Ця рекомендація щодо СІЗО була повторена у різних модифікаціях у низці наступних звітів (1999, 33; 2000, 93; 2009, 76; 2011, 46; 2013, 102; 2017, 57). При цьому рекомендувалося, щоб були розроблені програми зайнятості, пристосовані до потреб різних категорій в'язнів (дорослі ув'язнені та засуджені, довічники, жінки, неповнолітні тощо) (2013, 102).

Комітет також звертав увагу на наслідки відсутності зайнятості:

> «*майже повна відсутність зайнятості погіршувала перебування в ув'язненні та робила його більш каральним, аніж режим для засуджених осіб. Разом з обмеженнями на контакти із зовнішнім світом та спілкування, це робило режим гнітючим та отупляючим*» (2009, 76).

---

[10] Див., наприклад, пункт 10, Recommendation Rec(2003)23 of the Committee of Ministers to member states on the management by prison administrations of life sentence and other long-term prisoners (Adopted by the Committee of Ministers on 9 October 2003 at the 855th meeting of the Ministers' Deputies).

[11] *Автухов К.*, *Човган В.*, *Яковець І.* Оцінка ризиків і сучасна кримінальна юстиція. — К.: Консультативна місія Європейського Союзу, 2019. — С. 41.

При цьому чим довшим є тримання під вартою, тим більш різноманітнішими мають бути можливості для зайнятості поза межами камери[12].

Виконання

Незважаючи на понад 20 років від часу першої рекомендації, українські СІЗО досі не пропонують можливостей для зайнятості в'язнів.

З-поміж іншого, це пов'язано із конструкцією СІЗО. Їхній дизайн та архітектура не передбачають місця для зайнятості в'язнів. Також відсутня «промислова» частина установи, тобто немає виробництва, на якому б засуджені могли працювати. Так само, зазвичай, відсутні і спортивні зали або спортивні поля.

На додаток, ЗУ «Про попереднє ув'язнення» досі передбачає анахроністичну норму, що взяті під варту особи можуть залучатися до роботи лише з дозволу слідчого або суду, які здійснюють кримінальне провадження (ч. 1 ст. 16).

Що стосується навчання, то для повнолітніх засуджених воно, як правило, відсутнє. Однією з причин такої ситуації називають нетривалість перебування в СІЗО, що не дозволяє завершити розпочате навчання.

Спілкування між в'язнями обмежується спілкуванням зі співкамерниками. До того ж, якщо ув'язнені все ж комунікують з іншими камерами, така комунікація вважається незаконною. Відповідно до ЗУ «Про попереднє ув'язнення» однією з основних вимог режиму в місцях попереднього ув'язнення є ізоляція осіб, взятих під варту. Ця вимога відображається у Правилах внутрішнього розпорядку СІЗО:

> «*[ув'язненим забороняється] перегукуватися і перестукуватися, а також встановлювати в будь-який інший спосіб зв'язок з особами, які перебувають в інших камерах, а під час прогулянки — з особами, які перебувають у сусідніх двориках*» (п. 4.3 Розділу 1).

Внаслідок зазначених факторів, українські ув'язнені вимушені проводити без діла по 23 години на добу у своїх камерах. Такий підхід до тримання під вартою обумовлюється філософією, закладеною в основу цього запобіжного заходу, так званою концепцією ізоляції (2017, 57). Відповідно до цієї філософії зайнятість і спілкування в'язнів під вартою може перешкоджати кримінальним провадженням. Ця філософія також призводить до максимальної ізоляції ув'язнених від зовнішнього світу. Комітет вже понад 20 років висловлює рекомендації з цього приводу.

---

[12] Пункт 58 26-ої Загальної доповіді Комітету (26th General Report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, CPT/Inf(2017)5).

2.3. Контакти з зовнішнім світом осіб, взятих під варту (листування, побачення та телефонні дзвінки)

Рекомендації

Комітет вперше висловив відповідну рекомендацію Україні ще у 1998 році:

> «*Що стосується побачень осіб під вартою, КЗК розуміє, що іноді може бути необхідним в інтересах правосуддя застосовувати деякі обмеження на побачення таких осіб. Однак такі обмеження мають зводитися суворо до потреб відповідного провадження та застосовуватися протягом якомога коротшого періоду. В жодному разі побачення між особами під вартою та їхніми членами сім'ї не повинні заборонятися протягом тривалого періоду. Якщо існує ризик змови, бажано надавати візити під суворим наглядом. Цей підхід повинен стосуватися й листування з родичами*» (1998, 168).

Пізніше ця рекомендація багаторазово повторювалася (2000, 121; 2002, 106; 2009, 152; 2011, 50; 2013, 127; 2016, 39; 2017, 101).

Комітет продовжував поступово розвивати свою позицію:

> «*...обмеження мають застосовуватися відповідно до обставин конкретного провадження та застосовуватися протягом якомога коротшого часу. Більше того, потреба застосовувати обмеження щодо окремих в'язнів не може обґрунтовувати автоматичне застосування жорсткого режиму щодо всіх осіб, які тримаються під вартою*» (2002, 106).
>
> «*КЗК закликає українську владу вжити заходів для забезпечення того, щоб особи під вартою мали право на побачення і право відправляти/отримувати листи, як принцип. Будь-яка відмова у дозволі на відвідування або відправлення/отримання листів має бути спеціально обґрунтована потребами провадження, вимагати затвердження органом, непов'язаним з провадженням, і має застосовуватися протягом конкретного періоду часу, із зазначенням мотивів. У разі необхідності, мають бути внесені зміни до відповідних законодавчих актів та положень*» (2009, 152).
>
> «*...змінити чинне законодавство з тим, щоб особи під вартою, як правило, <u>мали право</u> на отримання побачень, телефонні дзвінки та листування. Будь-які обмеження/заборони, які стосуються їхніх побачень, телефонних дзвінків та листування мають бути конкретно обґрунтовані потребами провадження, завжди вимагати затвердження судовим органом та застосовуватися протягом певного періоду часу. Тим часом, слідчим та суддям варто нагадати, що відправною точкою при розгляді питання про дозвіл на побачення чи листування має бути презумпція невинуватості та принцип, що особи під вартою не повинні піддаватися більшій кількості обмежень, ніж суворо необхідно для інтересів правосуддя. Особи під вартою мають мати право на [побачення та листування] окрім випадку, якщо є чітко визначені підстави не дозволяти побачення/листування або за-*

стосувати певні обмеження (наприклад, побачення через прозору перегородку)» (2013, 127)[13].

«*Комітет закликає українську владу вжити заходів для виконання давньої рекомендації, щоб усі в'язні (як засуджені, так і взяті під варту) мали право на щонайменше одногодинне побачення на тиждень. Обидві категорії в'язнів мали ефективне право на телефонні дзвінки*» (2017, 101).

Комітет порушує питання контактів з зовнішнім світом для осіб, узятих під варту, у своїй 26-ій Загальній доповіді, яка підсумувала його стандарти попереднього ув'язнення. На додаток до уже згаданих рекомендацій, наданих Україні, з цієї Доповіді можна виокремити такі стандарти[14]:

- особи під вартою повинні мати право принаймні на одногодинне побачення та один телефонний дзвінок на тиждень (п. 59);
- обмеження на контакти із зовнішнім світом повинні застосовуватися на підставі оцінки ризиків, які несуть ті чи інші особи, взяті під варту (п. 60);
- будь-яка відмова у побаченнях чи телефонних дзвінках повинна затверджуватися судовим органом (п. 61);
- якщо існує ризик змови — побачення можуть відбуватися під контролем (п. 62);
- обмеження ніколи не повинні застосовуватися для цілей тиску на осіб, узятих під варту, або щоб змусити їх співпрацювати зі органами правосуддя (п. 62);
- рішення щодо обмежень контактів мають зазвичай прийматися, коли особа постає перед судом, та мають піддаватися апеляційному оскарженню. Письмове рішення має містити мотиви для кожного обмеження та має видаватися відповідній особі, яка тримається під вартою. Рішення має переглядатися на регулярній основі, щоб переконатися про існування підстав для обмежень. Чим довше застосовується відповідне обмеження, тим більш уважною має бути перевірка щодо того чи є обмеження необхідним та пропорційним (п. 63).

---

[13] При висловленні цієї рекомендації КЗК також посилався на правило 99 Європейських в'язничних правил, яке передбачає: *«Якщо відсутня спеціальна заборона судового органу на визначений період часу та у конкретному провадженні особи під вартою:*

а) повинні отримувати побачення та мати право на спілкування з сім'єю та іншими особами так само, як і засуджені;

б) повинні отримувати додаткові побачення та мати додатковий доступ до інших форм спілкування...».

[14] 26-а Загальна доповідь Комітету (26th General Report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, CPT/Inf(2017)5).

Виконання

Всупереч тривалим наполегливим рекомендаціям Комітету ситуація з контактами осіб, взятих під варту, залишається практично незмінною.

ЗУ «Про попереднє ув'язнення» досі передбачає, що «*Побачення з родичами або іншими особами може надавати взятим під варту адміністрація місця попереднього ув'язнення лише з письмового дозволу слідчого або суду, які здійснюють кримінальне провадження, не менше трьох разів на місяць. Тривалість побачення встановлюється від однієї до чотирьох годин*» (ч. 1 ст. 12). Подібні обмеження передбачені й щодо листування.

Більше того, всупереч рекомендаціям, закон досі не передбачає можливості здійснювати телефонні дзвінки особами, взятими під варту.

У 2015 році парламент прийняв у першому читанні проект закону з приводу зазначених проблем[15]. Зокрема, Проект пропонує, щоб:

- побачення осіб, які тримаються під вартою, відбувалися конфіденційно, окрім випадків коли «індивідуальна оцінка ризиків вимагає необхідного та пропорційного втручання в інтересах національної безпеки та громадського порядку, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я або захисту прав і свобод інших осіб». В такому разі на підставі оцінки ризиків має прийматися вмотивоване рішення про обмеження побачень;
- кореспонденція осіб, які тримаються під вартою, не перевірялася, окрім випадків, коли індивідуальна оцінка ризиків свідчить, що кореспонденція «містить заборонені предмети або інформацію, що може використовуватися для порушення режиму»;
- телефонні розмови дозволялися і щоб вони не прослуховувалися, окрім як на підставі індивідуальної оцінки ризиків.

Хоча і суттєво виправляє ситуацію, цей законопроект не враховує окремих аспектів окреслених стандартами КЗК. Наприклад, відповідно до Проекту обмеження на контакти осіб, взятих під варту, можуть застосовуватися слідчими або судом. Тоді як стандарти передбачають, що такі обмеження можуть застосовуватися виключно судом.

Затягування з виконанням рекомендацій Комітету вже призвело до встановлення порушення Україною статті 8 Конвенції (право на приватність та сімейне життя) у рішеннях Європейського суду з прав людини:

Рішення у справі **«Сергій Волосюк проти України» (2009)**[16].

ЄСПЛ констатував порушення у зв'язку з тим, що адміністрація СІЗО регулярно переглядала листування заявника на підставі ЗУ «Про попере-

---

[15] Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про попереднє ув'язнення» (щодо імплементації окремих стандартів Ради Європи) № 2291а // http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55900

[16] http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91726

нє ув'язнення». Зазначений закон не відповідав стандартам Конвенції, оскільки він не передбачав підстав для такого перегляду, не зобов'язував приймати формальне рішення з цього приводу та не закріплював можливості оскарження такого контролю (§§83–83). Подібні висновки були повторені у рішенні ЄСПЛ по справі *«Бєляєв та Дігтяр проти України»* (§§50–54).

Рішення у справі **«Довженко проти України» (2012)**[17]. ЄСПЛ констатував порушення, оскільки заявнику не дозволялося листування під час перебування в СІЗО, а відповідні законодавчі норми у статті 13 ЗУ «Про попереднє ув'язнення» були неякісними:

> «*Суд зазначає, що положення національного законодавства, застосовне у справі, не зобов'язує компетентні органи приймати формальне рішення за наслідками розгляду клопотання, наводити причини для прийняття такого рішення або надавати затриманому копію такого рішення. Це положення також не встановлює конкретних засобів захисту з метою оскарження дій чи бездіяльності відповідного органу. Тому видається, що через відсутність цих важливих процесуальних гарантій клопотання заявника про надання відповідного дозволу могло залишитися без відповіді, або в ньому могло бути відмовлено без будь-яких вагомих причин. Відсутність вищевказаних гарантій є ще більш тривожною, враховуючи те, що за загальним правилом внутрішнє законодавство, забороняє листування, і зобов'язує осіб, які тримаються під вартою до суду, просити дозволу як винятку, а не закріплює повагу до права затриманого на кореспонденцію та гарантування того, щоб будь-яке втручання в його реалізацію передбачалось законом і здійснювалось відповідно до закону... застосовне у цій справі національне законодавство не визначало з достатньою чіткістю межі та спосіб здійснення дискреційних повноважень державних органів щодо надання дозволу на відправлення кореспонденції затриманих осіб...*» (§§78–79).

Рішення у справі **«Шалімов проти України» (2010)**[18]. ЄСПЛ констатував порушення у зв'язку з неякісними нормами ЗУ «Про попереднє ув'язнення», який регулює дозвіл на побачення. Внаслідок цих положень заявник не міг бачитися зі своєю сім'єю протягом 4 років. Суд вказав:

> *«...ці положення не вказують із належною чіткістю обсяг та спосіб здійснення дискреції, яка надається органам влади для застосування обмежень на контакти в'язнів зі своєю сім'єю. Насправді ці положення не вимагали від них пояснювати будь-які причини для дискреційного рішення і навіть не вимагали прийняття будь-якого формального рішення, яке б могло бути оскаржене. Таким чином вони не містили достатніх гарантій від свавілля та зловживань*» (§88).

Рішення у справі **«Фельдман проти України (№ 2)» (2012)**[19]. ЄСПЛ констатував порушення з таких самих підстав (§26). Окрім того у цьому рішен-

[17] http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108549

[18] http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97627

[19] http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108496

ні Суд встановив порушення Конвенції, оскільки заявнику, який перебував у СІЗО, не дозволили відвідати похорони батька (§§34–36).

У свіжому рішенні по справі **«Краснюк проти України» (2019)**[20]. Суд констатував порушення з тих самих підстав, адже обмеження контактів регулювалося недостатньо якісним законодавством (§148).

2.4. Тримання під вартою в ізоляторах тимчасового тримання

Рекомендації

Комітет наполягає, що тримання під вартою в ізоляторах тимчасового тримання Нацполіції є неприйнятним, якщо таке тримання триває більше кількох днів. Зокрема КЗК критикував практику тримання під вартою в ІТТ до 10 днів (а також довше) у зв'язку з «логістичними складнощами» (2017, 17–18). Він вкотре висловлював свою рекомендацію, щоб українська влада забезпечила, щоб особи під вартою швидко переводилися до СІЗО (2017, 17).

Однією із причин такого підходу є те, що продовжуване тримання в ІТТ може використовуватися для приховання слідів неналежного поводження з затриманими (2016, 11).

Так само Комітет критикував усталену практику повернення осіб, узятих під варту, з СІЗО до ІТТ для проведення слідчих дій. Він рекомендував вжити заходів, включаючи на рівні законодавства, щоб припинити цю практику (2016, 13; 2017, 19). Тим більше неприпустимим є переведення засуджених осіб до ІТТ для здійснення слідчих дій (2017, 17). Переведення може бути винятковим заходом, однак в такому разі рішення щодо нього повинно прийматися судом або прокурором (2016, 13).

Крім того, Комітет звернув увагу на проблему тримання в ІТТ осіб, до яких застосовано адміністративний арешт до 15 діб. На його думку, ІТТ не пристосовані для тримання осіб протягом такого строку, адже у них:

> «*...майже повністю відсутня зайнятість (зокрема, радіо, телебачення та настільні ігри). Також важливо зауважити, що ув'язнені в ІТТ, як правило, не мають права отримувати побачення та здійснювати телефонні дзвінки, що є проблемою у разі тримання в ув'язненні протягом довше, ніж кілька днів*» (2017, 49).

Також, що стосується ІТТ СБУ у Києві, то Комітет рекомендував передати цю установу у відання Мін'юсту, допоки вона продовжуватиме функціо-

[20] http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-199172

нувати як місце попереднього ув'язнення (2017, 53). Ця рекомендація підкріплюється правилом 10.2 Європейських в'язничних правил та спричинена загрозою неналежного поводження, коли орган, відповідальний за слідство, має право утримувати підозрюваних та обвинувачених, щодо яких він здійснював слідство. З цієї ж причини наприкінці 90-х років СІЗО були передані з відання МВС у відання Мін'юсту.

На додаток, Комітет вважає, що ІТТ СБУ у Києві є непридатним як СІЗО (2017, 53).

Виконання

Жодна із зазначених рекомендацій досі не виконана.

В ІТТ продовжують утримувати осіб під вартою протягом довше кількох днів. ЗУ «Про попереднє ув'язнення» вказує, що порядок і строк тримання осіб, взятих під варту, в ізоляторі тимчасового тримання визначаються законодавством України (ч. 2 ст. 4). Відповідно до п. 2.1 Правил внутрішнього розпорядку в ізоляторах тимчасового тримання органів внутрішніх справ України[21] строк тримання під вартою в ІТТ поліції складає до 3 діб. Однак, якщо доставляння ув'язнених до СІЗО у цей строк неможливе через віддаленість або відсутність належних шляхів сполучення, вони можуть утримуватись в ІТТ не більше 10 діб.

Також ЗУ «Про попереднє ув'язнення» передбачає, що в окремих випадках, які визначаються потребою в проведенні слідчих дій, ці особи можуть перебувати в ізоляторах тимчасового тримання (ч. 1 ст. 4). Згадані Правила також передбачають, що в ІТТ можуть триматися засуджені, які прибули із СІЗО та установ виконання покарань у зв'язку з розглядом справи в суді або проведенням з ними слідчих (розшукових) дій (п. 2.1). У цих нормах не відображена рекомендація Комітету щодо винятковості переведення з СІЗО до ІТТ для слідчих дій.

[21] Наказ МВС від 02.12.2008 № 638.

3. ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

3.1. Класифікація засуджених

Комітет підтримує гнучку систему розподілу засуджених по установах, а також розміщення всередині установ. З його точки зору, неприйнятною є формальна класифікація, яка базується виключно на тяжкості вчиненого злочину. Натомість підставою класифікації має бути індивідуальна оцінка ризиків кожного окремого засудженого.

Наприклад, КЗК звертав увагу на проблему класифікації у контексті автоматичного направлення окремих категорій засуджених до приміщень камерного типу установ максимального рівня безпеки:

> «*Що стосується поміщення [до ПКТ установ максимального рівня безпеки] стаття 140 Кримінально-виконавчого кодексу передбачає, що засуджені за певні види особливо тяжких злочинів мають триматися в камерних приміщеннях в умовах підвищеної безпеки. ... КЗК вважає, що поміщення засуджених у спеціальні умови підвищеної безпеки не повинно бути наслідком [виду] покарання засудженого. У переважній більшості випадків, таке поміщення повинно вирішуватися в'язничною владою після періоду тримання у нормальних умовах і у всіх випадках на підставі детальної оцінки ризиків, пов'язаної з індивідуалізованим планом відбування покарання. ... Комітет закликає, щоб були внесені зміни до відповідних законодавчих положень*» (2009, 95).

Пізніше ця рекомендація була повторена із додатковими уточненнями:

> «*можливості розсуду в'язничної адміністрації надмірно обмежуються законом. Кілька категорій засуджених автоматично утримуються в умовах максимальної безпеки та поміщаються в ізоляцію в профілактичних цілях протягом тривалого строку після вироку суду і лише з урахуванням вчинених ними злочинів. Комітет повинен нагадати свою принципову позицію, що рішення, які стосуються зміни рівня безпеки для засуджених, а також ізоляційні заходи з профілактичними цілями не повинні оголошуватися — або встановлюватися на розсуд суду — як частина покарання. Рішення про те чи потрібно застосовувати певний рівень безпеки або ж ізоляційних заходів з профілактичними цілями повинно залежати тільки від тюремної адміністрації та здійснюватися тільки на підставі індивідуальної оцінки ризиків і не повинно бути частиною кримінального покарання. Комітет підтверджує свою рекомендацію про те, що з цього приводу мають будуть внесені зміни у відповідні нормативні положення*» (2012, 55).

Зазначені рекомендації були також нагадані у 2013 році (2013, 129). Окрім того, що стосується процедури класифікації, Комітет вказував на такі недоліки:

> «*…зібрана делегацією в ході візиту інформація*[22]*, свідчила, що процедура визначення «тюремного» режиму (і його можливого продовження) і надалі має декілька важливих упущень. Зокрема, немає систематичного усного розгляду перед застосуванням цього заходу, а відповідні ув'язнені не були докладно поінформовані про причини такого рішення*[23]*, що негативно впливало на здійснення права на оскарження*[24]*. КЗК рекомендує вжити заходів щодо виправлення цих недоліків, а в разі необхідності внести зміни до відповідних процесуальних норм*» (2013, 129).

Звернімо увагу, зазначені рекомендації носять загальний характер та стосуються не тільки питання поміщення до приміщень камерного типу колоній максимального рівня безпеки, а й розподілу (первинної класифікації) засуджених по установах загалом.

Виконання

Зазначені рекомендації залишаються невиконаними.

Як і раніше, КВК України передбачає негнучку норму, яка прямо вказує на категорії засуджених, які поміщаються до приміщень камерного типу колоній максимального рівня безпеки:

- «*чоловіки, засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі;*
- *чоловіки, яким покарання у виді смертної кари замінено довічним позбавленням волі;*
- *чоловіки, засуджені за умисні особливо тяжкі злочини;*
- *чоловіки, засуджені за вчинення умисного тяжкого або особливо тяжкого злочину в період відбування покарання у виді позбавлення волі;*
- *чоловіки, які раніше були засуджені до позбавлення волі за будь-який з таких злочинів: проти основ національної безпеки України; умисне вбивство при обтяжуючих обставинах; захоплення заручників; зґвалтування, що спричинило особливо тяжкі наслідки, а також зґвалтування неповнолітньої чи неповнолітнього, малолітньої чи малолітнього; розбій, вчинений організованою групою або поєднаний із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень; вимагання, вчинене організованою групою або поєднане із заподіянням тяжкого тілесного уш-*

---

[22] На основі бесід з засудженими, які трималися на «тюремному» режимі, бесід з керівництвом та співробітниками виправної колонії № 3 в Кривому Розі, і вивчення відповідної документації.

[23] Природно, Комітет розуміє, що може бути розумне обґрунтування для утримання від засудженого конкретних деталей, пов'язаних з безпекою.

[24] З позитивного: ув'язнені були забезпечені паперовими копіями відповідного рішення, яке також містило інформацію про наявні у них можливості оскаржити таке рішення в суді.

кодження; створення злочинної організації; бандитизм; терористичний акт; посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця; посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя; злісна непокора вимогам адміністрації виправної установи; втеча з місця позбавлення волі або з-під варти і які знову вчинили будь-який з перелічених злочинів, за який вони засуджені до покарання у виді позбавлення волі» (ч. 1 ст. 140).

Негнучкий підхід стосується і розподілу по колоніях різних рівнів безпеки. Зокрема, засуджені розподіляються по рівнях безпеки залежно від виду вчиненого ними злочину (ст. 18 КВК України), а точніше залежно від строку покарання за відповідний тип злочину, адже саме від тривалості строку залежить класифікація злочинів по тяжкості.

3.2. Праця засуджених

Рекомендації

Комітет регулярно рекомендує Україні створювати якомога більше можливостей для зайнятості засуджених. При цьому під зайнятістю розуміється праця (бажано навчального характеру), навчання, спорт, дозвілля та спільні заходи з іншими засудженими (2000, 61).

Вище вказувалося на рекомендації щодо зайнятості в СІЗО. Вони були розглянуті окремо, оскільки в СІЗО існує специфіка залучення до праці[25].

Що стосується колоній вже під час свого першого візиту КЗК вказував:

«*...що стосується недостатності праці для засуджених (ця проблема підкреслювалася владою), КЗК бажає наголосити, що надання належної роботи засудженим особам є фундаментальною частиною процесу виправлення (rehabilitation). ... Звідси випливає, що ситуація з працевлаштуванням у тюремній системі не повинна диктуватися виключно факторами ринкової економіки.* КЗК рекомендує українській владі запровадити спеціальні заходи для надання засудженим більше можливостей для праці» (1998, 113, напівжирний шрифт збережено).

У 1999 р. Комітет продовжив розвивати цю рекомендацію у контексті недостатньої зайнятості засуджених у Бучанській виправній колонії № 85:

«*...кількість [засуджених, які мали роботу] коливалася залежно від контрактів, які могла укласти установа, а це ставало все більш складно у зв'язку з економічною ситуацією. ... можливість праці не повинна залежати виключно від факторів ринкової*

[25] Див. розділ «2.2 Зайнятість осіб, взятих під варту».

економіки. Повинна бути започаткована активна політика держави, якщо необхідно вона повинна засновуватися на спеціальних стимулах» (1999, 42).

Пізніше ці рекомендації були також доповнені уточненням, що йдеться про спеціальні стимули у виді замовлень на продукцію, виготовлену в пенітенціарних установах (2002, 61). В умовах фінансових складнощів, Комітет також рекомендував покращити самозабезпечуваність установ, наприклад, шляхом заохочення виготовлення ними сільськогосподарської продукції (2000, 60).

З точки зору Комітету, залучення до праці та інших видів зайнятості є не тільки ключовою частиною процесу виправлення та ресоціалізації, а й сприяє більш безпечному середовищу в тюрмах (2017, 73). Тому всі засуджені, які можуть і бажають працювати, повинні мати таку можливість (2009, 114).

При цьому має існувати планування відбування покарання, включаючи індивідуальну програму зайнятості засудженого, розроблену на підставі оцінки потреб засудженого (2012, 26; 2017, 73).

Праця засуджених не повинна підпорядковуватися фінансовим інтересам виробництв в пенітенціарних установах (2012, 26). При висловленні цієї рекомендації, Комітет посилався на правило 26.8 Європейських в'язничних правил:

«*Хоча одержання фінансового прибутку від діяльності підприємств у виправних установах може бути корисним з огляду на підвищення стандартів, а також якості та доцільності професійної підготовки, проте інтереси ув'язнених не мають підпорядковуватися цій меті*».

Як вказується у офіційному Коментарі до Європейських в'язничних правил, це правило спрямоване на те, щоб мотиви економічної вигоди не призводили до ігнорування позитивного впливу праці на навчання засуджених та нормалізацію їхнього життя[26].

Виконання

Останніми роками забезпечення засуджених працею дедалі більше ускладнюється. Це пов'язано з низкою факторів:

- складні регуляції, які стосуються залучення засуджених до праці. Вони передбачають, що засуджені можуть працювати за трудовим або цивільно-правим договором (ст. 118 КВК України). У свою чергу, це тягне низку гарантій та податкових зобов'язань, що здорожують працю засуджених (мінімальна зарплата, податки на прибуток, соціальний внесок тощо);

[26] Commentary on Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules, p. 56.

- залежність УВП від наявності бізнесу, який бажає залучити засуджених до праці;
- ускладнене отримання замовлень від держави, адже підприємства УВП мають конкурувати з іншими підприємствами на рівних умовах.

Інші фактори, які роблять підприємства УВП неконкурентоспроможними:

- плата за працевикористання засуджених, яка передбачає, що за залучення засуджених до праці підприємці мають сплачувати плату за працевикористання у розмірі 50% від їхньої зарплати[27];
- юридичне розділення керівництва УВП та керівництва підприємства УВП, що ускладнює механізм взаємодії та розвиток господарської діяльності;
- низький рівень кваліфікації засуджених;
- недостатній перелік стимулів, які можуть мотивувати засуджених.

На додаток, законодавство про державні закупівлі позбавляє УВП можливості закуповувати продукцію, виготовлену іншими УВП, без проведення повної процедури закупівлі. Це означає, що забезпечення засуджених працею залежить від того, чи зможе підприємство УВП запропонувати кращу пропозицію, ніж інші суб'єкти господарювання, які працюють на ринку. В умовах слабкої конкурентоспроможності УВП, це зменшує можливості створення робочих місць для засуджених.

Таким чином залишаються невиконаними рекомендації КЗК щодо стимулювання господарської діяльності ДКВС з метою створення робочих місць для засуджених. Фактично підприємства ДКВС здійснюють господарську діяльність на рівних умовах з іншими суб'єктами господарювання, зокрема у питаннях оподаткування. Більше того, окремі умови є більш обтяжливими, наприклад що стосується плати за працевикористання засуджених.

3.3. Контакти з зовнішнім світом

3.3.1. Частота побачень

Рекомендація

У 2016 році Комітет рекомендував, щоб усі в'язні (як засуджені, так і під вартою) мали право на щонайменше одне побачення на тиждень тривалістю в одну годину (2016, 37). Пізніше він звертав увагу, що у цій сфері зміни не відбулися (2017, 101).

[27] Пункт 7 Постанови Кабінету Міністрів України від 22 квітня 1999 р. № 653 «Про заходи щодо забезпечення діяльності Державної кримінально-виконавчої служби».

Виконання

Частина 4 статті 110 Кримінально-виконавчого кодексу України встановлює таку частоту побачень:

- «*засудженим, що знаходяться в дільниці посиленого контролю, надається одне короткострокове побачення на місяць і одне тривале побачення на три місяці;*
- *засудженим, що знаходяться в дільниці ресоціалізації, надається одне короткострокове побачення на місяць і одне тривале побачення на два місяці;*
- *засудженим, що перебувають в дільниці соціальної адаптації та соціальної реабілітації, надаються короткострокові побачення без обмежень та тривале побачення щомісяця*».

Таким чином рекомендація КЗК виконана тільки щодо засуджених, які тримаються в дільниці соціальної адаптації та соціальної реабілітації. Звернімо увагу, щодо цих засуджених рекомендація навіть «перевиконана», адже обмеження на їхні короткострокові побачення відсутні.

До речі, раніше Комітет закликав більш активно використовувати можливості розміщення засуджених у дільницях соціальної реабілітації (2009, 157).

3.3.2. Плата за побачення

Рекомендації

Комітет декілька разів закликав українську владу вжити заходів, щоб засуджені та їхні родичі не сплачували кошти за побачення.

У 2002 р. КЗК вказував:

> «*...встановлення плати є перешкодою побаченням для великої кількості в'язнів та їхніх родичів. Зі свого боку, КЗК вважає, що можливість отримувати побачення в жодному разі не повинна залежати від такої плати. Таким чином КЗК рекомендує, що українська влада забезпечила без зволікань, щоб короткострокові побачення не підлягали оплаті з боку засуджених або їхніх родичів. Комітет також закликає владу якомога швидше скасувати плату за тривалі побачення*» (2002, 136).

Рекомендації з цього приводу висловлювалася і пізніше (2005, 147; 2009, 153).

Виконання

Побачення в українських пенітенціарних установах досі платні.

При цьому, якщо плата за короткострокові побачення є помірною та коливається від 5 до 20 гривень залежно від опалювального сезону, то плата за тривалі побачення може сягати декілька сотень гривень за добу. Опла-

та за тривалі побачення суттєво коливається залежно від установи та матеріальних умов у приміщеннях для тривалих побачень. Це пов'язано з тим, що дискреція адміністрації з приводу встановлення оплати врегульована недостатньо чітко.

Юридичною підставою для встановлення оплати є Постанова Кабінету Міністрів України від 08.08. 2007 № 1017, якою затверджено «Перелік платних послуг, які можуть надаватися органами та установами виконання покарань, слідчими ізоляторами (їх виробничими майстернями і підсобними господарствами) та іншими установами Державної кримінально-виконавчої служби, що утримуються за рахунок бюджетних коштів». У пункті 7 цієї Постанови вказується, що до таких послуг входить «надання місць у кімнатах побачень для засуджених та їх родичів».

3.3.3. Умови проведення короткострокових побачень

Рекомендації

Комітет критично ставиться до організації короткострокових побачень засуджених у спеціально обладнаних кабінках через прозору перегородку. Він рекомендує, щоб побачення відбувалися у більш відкритих умовах:

> «*КЗК закликає українську владу ... перелаштувати приміщення для короткострокових побачень з тим, щоб надати в'язням можливість отримувати побачення у більш відкритих умовах. Відкриті умови побачень повинні бути правилом, а закриті — винятком. Винятки мають ґрунтуватися на мотивованих рішеннях з урахуванням попередньої індивідуальної оцінки ризиків, які має конкретний в'язень. Окрім того, пропускна спроможність приміщень для короткострокових побачень повинна бути збільшена відповідно до потреб в'язничного населення*» (2009, 153).

Зазначена рекомендація стосується як засуджених, так і осіб, взятих під варту (1998, 169; 2000, 123; 2002, 136).

Нещодавно Комітет також рекомендував змінити відповідні норми підзаконних актів, щоб дозволити «відкриті» побачення і зробити такі побачення правилом як для засуджених, так і для осіб, які тримаються під вартою (2017, 102).

Виконання

Нові Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, прийняті у 2018 році, частково виконали цю рекомендацію. Відповідно до пункту 1 розділу XIV цих Правил:

> «*З урахуванням поведінки засудженого під час відбування покарання, допущених порушень правил поведінки під час попередніх побачень, а також рекомендацій психолога короткострокові побачення можуть надаватися як у відкритих*

(без суцільного розмежувального скла та переговорного пристрою), так і в закритих умовах (через суцільне розмежувальне скло та переговорний пристрій). Короткострокові побачення у закритих умовах відбуваються у випадках високого ступеню ризику порушення засудженим встановленого порядку проведення побачень, а також у випадку, передбаченому пунктом 1 розділу XV цих Правил»[28].

Разом з тим зазначене правило не повністю виконує рекомендації КЗК. Зокрема, воно передбачає широку дискрецію адміністрації у питанні того, в яких умовах мають відбуватися короткострокові побачення. Ця дискреція виражається у зазначеному формулюванні: «*з урахуванням поведінки засудженого під час відбування покарання, допущених порушень правил поведінки під час попередніх побачень, а також рекомендацій психолога короткострокові побачення можуть надаватися*...».

Для повного виконання рекомендацій необхідно, щоб відкриті побачення надавалися як правило, а закриті побачення надавалися — як виняток. При цьому закриті побачення повинні надаватися тільки за умови обґрунтування оцінкою ризиків.

До речі, оцінка ризиків досі не впроваджена в пенітенціарних установах. Як вказують правозахисники «методологія здійснення цих оцінок відсутня. У різних установах різні підходи до прийняття зазначених рішень. Як правило, це відбувається на розсуд оперативних працівників чи психолога»[29]. При цьому наразі в окремих установах відбувається пілотування перших оцінок ризиків та потреб[30].

Схожою є і ситуація з виконанням рекомендацій КЗК щодо осіб, які тримаються під вартою. Відповідно до Правил внутрішнього розпорядку СІЗО, рішення адміністрації щодо проведення побачення у відкритих чи закритих умовах приймається на такій підставі:

«*При визначенні відкритих або закритих умов проведення побачень адміністрація СІЗО враховує поведінку ув'язненого чи засудженого під час перебування в СІЗО, допущені порушення правил поведінки під час попередніх побачень, а також рекомендації психолога*» (пункт 1.3 Розділу VII ПВР СІЗО).

Таким чином рекомендації КЗК неповністю виконані що стосується відкритих побачень «як правила», а закритих — «як винятку».

---

[28] Правило, на яке робиться посилання, передбачає як виняток випадок, коли особа, яка прибула на побачення, відмовилась від огляду речей і одягу співробітниками установи.

[29] *Жупанов Є.*, *Нєцвєтаєв Є.* Аналітичний звіт за результатами моніторингових візитів до установ ДКВС у 2019 році. — К.: Український інститут з прав людини, 2019. — С. 34 // https://ukrajina.fnst.org/sites/default/files/uploads/2020/02/12/analitychnyyzvitmonitvizyty2019.pdf

[30] Пілотування інструменту оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення та індивідуального планування соціально-виховної роботи із засудженими в установах виконання покарань // https://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/903641

При цьому побачення в СІЗО надаються за рішенням слідчого або суду, які здійснюють кримінальне провадження, що також суперечить рекомендаціям КЗК[31].

3.4. Дисциплінарна ізоляція

3.4.1. Процедура поміщення до ДІЗО, ПКТ та ДПК

Рекомендації

У своїх рекомендаціях Комітет виходить з того, що додаткова ізоляція в межах установи має серйозні негативні наслідки для психіки в'язнів[32]. Така ізоляція має особливий руйнівний вплив на психічне, фізичне та соціальне здоров'я засуджених[33].

У зв'язку з цим КЗК звертає особливу увагу на процедуру застосування дисциплінарних стягнень, пов'язаних з ізоляцією. Таке застосування повинно передбачати належні процесуальні гарантії.

Зокрема, Комітет рекомендує, щоб засуджені, яких поміщують до ДІЗО та ПКТ:

- були письмово проінформовані щодо обвинувачень;
- мали достатньо часу для підготовки захисту;
- мали право викликати свідків на свій захист, а також право на безпосереднє дослідження показів проти них;
- отримували копію рішення, яке містить підстави щодо поміщення та чітку інформацію щодо їхніх прав, включаючи право на правову допомогу та доступні способи для оскарження рішень перед незалежною владою (напр. судом) (2009, 147).

Подібні рекомендації висловлювалися щодо засуджених та осіб, узятих під варту (2013, 174), а також засуджених, які поміщаються до ДПК (2012, 57).

Пізніше Комітет звернув увагу на часткове виконання цих рекомендацій. Однак він зауважив, що опитані ним в'язні при поміщенні в дисциплінарну ізоляцію не отримували безоплатну правову допомогу (хоча й мали на неї право). Також засуджені не отримували копію рішення щодо застосування до них дисциплінарного стягнення (2017, 104).

---

[31] Див. розділ 2.3 «Контакти з зовнішнім світом осіб, взятих під варту (листування, побачення та телефонні дзвінки)».

[32] 21st General Report of the CPT (CPT/Inf(2011)28).

[33] У своїх твердженнях Комітет посилається на спеціалізоване дослідження: Sharon Shalev A Sourcebook on Solitary Confinement, Mannheim Centre for Criminology, London, 2008 // https://www.solitaryconfinement.org

На додаток, Комітет неодноразово рекомендував, щоб лікарі не посвідчували, що стан здоров'я засуджених дозволяє поміщення в ДІЗО/ПКТ. На думку, Комітету, таке посвідчення підриває позитивні відносини між засудженими та лікарями (2005, 144; 2009, 151). На додаток, воно суперечить п. 43.3 Європейських в'язничних правил.

Що стосується поміщення до ДПК, то Комітет вказував такі зауваження:

> «*Велика кількість ув'язнених, опитаних делегацією, підпадала під дію цього режиму [тримання в ДПК] протягом тривалого періоду часу (наприклад, кілька років) і не вбачали жодної перспективи повернення назад у звичайні житлові приміщення. Деякі вважали, що їх тривале тримання [в ДПК] є відплатою за те, що вони подавали скарги. Більшість засуджених вказували, що вони не були заслухані перед прийняттям відповідних рішень і не були письмово повідомлені про причини їхнього розміщення в умовах посиленого контролю. Також під час візиту виявилося, що певні ув'язнені були поміщені в такі умови через їхні психічні розлади.*
>
> *Комітет повинен наголосити, що розміщення в умовах посиленого контролю не повинно бути виключно пасивною відповіддю на ставлення та поведінку в'язня. Натомість перегляд підстав для подальшого тримання має бути об'єктивним та значущим і становити частину конструктивного процесу, розробленого для вирішення проблем засудженого та має дозволяти його (повторну) інтеграцію до основної маси засуджених. Відповідному засудженому завжди має надаватися можливість висловити свою думку з цього питання, а також письмово повідомлятися причини такого поміщення та, якщо необхідно, причини його продовження (зрозуміло, що можуть бути деякі розумні обґрунтування не надавати засудженому деякі конкретні деталі, пов'язані з безпекою). Це, зокрема, повинно дати йому змогу ефективно використовувати засоби оскарження такого поміщення до незалежного органу. Крім того, розміщення в умовах посиленого контролю не повинно застосовуватися довше, ніж це необхідно в кожному окремому випадку. Більше того, КЗК має підкреслити, що поміщення засуджених із психічними розладами в такі умови протягом тривалого періоду може вважатися відмовою у належному лікуванні, а тому за необхідності такі особи повинні бути переведені до спеціалізованих установ. Комітет рекомендує українським органам влади переглянути процедуру розміщення в умовах посиленого контролю з урахуванням вищезазначених зауважень*» (2009, 96).

Виконання

У 2016 році зазначені рекомендації були частково виконані[34]. Зокрема, відповідно до зміненої тоді статті 135 КВК України засуджені, які піддаються дисциплінарному стягненню, мають право:

- «*отримати інформацію про притягнення до дисциплінарної відповідальності, у тому числі документи, що стосуються справи, не пізніш як за одну добу до початку засідання дисциплінарної комісії;*

[34] Звернімо увагу, що зазначені рекомендації КЗК залишаються невиконаними що стосується осіб, узятих під варту.

- *бути присутнім на засіданні дисциплінарної комісії під час розгляду питання про його притягнення до дисциплінарної відповідальності;*
- *ознайомлюватися з матеріалами дисциплінарного провадження та особової справи, робити виписки, знімати копії з них;*
- *надавати пояснення, заперечення та заявляти клопотання в усному та письмовому вигляді, надавати докази;*
- *подавати клопотання не пізніш як за двадцять чотири години до визначеного часу засідання про залучення до засідання дисциплінарної комісії осіб, присутність яких є доцільною для встановлення обставин вчинення правопорушення та визначення міри відповідальності*» (ч. 5 ст. 135).

При цьому засуджений має право користуватися послугами адвоката або фахівця в галузі права за власним вибором під час підготовки до засідання дисциплінарної комісії, який представлятиме його інтереси під час засідання комісії. Засуджені увійшли до переліку осіб, які мають право на безоплатну правову допомогу (п. 7, ч. 1 ст. 14 ЗУ «Про безоплатну правову допомогу»).

На додаток, застосування тримання в ПКТ з 2016 року належить до компетенції суду (ч.6 ст. 135 КВК України).

Згадані зауваження КЗК щодо неучасті адвокатів у дисциплінарних комісіях пов'язані не з законодавчим регулюванням, а з практикою невиконання згаданої норми КВК України. Однією з причин цієї практики є відсутність організації процедури залучення адвокатів, які надають безоплатну правову допомогу, до участі у дисциплінарних комісіях установ. Така процедура не закріплена у нормативно-правових актах. Також відсутні дієві меморандуми співпраці між УВП та центрами безоплатної правової допомоги.

Разом з тим зазначені рекомендації Комітету жодним чином не були виконані що стосується поміщення засуджених до ДПК.

3.4.2. Тривалість тримання в ДІЗО, ПКТ та ДПК

Рекомендації

Комітет рекомендує, щоб заходи у виді поміщення до ДІЗО, ПКТ та ДПК завжди застосовувалися протягом якомога коротшого часу (2012, 57).

При цьому у разі неодноразового застосування дисциплінарного стягнення у виді поміщення у дисциплінарну ізоляцію, така ізоляція повинна перериватися протягом достатнього часу кожних 10–15 днів[35].

[35] У своїй доповіді щодо візиту у 2016 р. Комітет вказав, що така перерва має тривати «декілька днів» (2016, 46).

Що стосується поміщення в ДПК та ПКТ, то такі рішення повинні переглядатися не пізніше, ніж протягом місяця після першого застосування (2012, 57).

У 2013 р. КЗК рекомендував скоротити максимальну тривалість тримання неповнолітніх засуджених у ДІЗО з 5 до 3 днів (2013, 168). Однак у зв'язку з прийняттям Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями ООН (Правил Мандели), вже у 2017 році КЗК рекомендував повністю скасувати такий вид стягнення для неповнолітніх (2017, 110).

Що стосується тримання в ДПК, то його рекомендується переглядати регулярно, але не рідше, ніж кожних два місяці. При цьому засуджених повинні інформувати повною мірою щодо причин застосування та продовження цього заходу (2016, 46).

Виконання

Зазначені рекомендації не були виконані. В Україні досі практикується неодноразове безперервне застосування ДІЗО/ПКТ/ДПК у різних комбінаціях, оскільки це не заборонено законодавством. Щоправда, забороняється повторне застосування стягнення одного типу (ч. 10 ст. 134 КВК України).

Що стосується тривалості поміщення до ДІЗО неповнолітніх засуджених, то таке поміщення досі може тривати до 5 діб (ч. 1 ст. 145 КВК України).

Всупереч рекомендації КЗК, тримання в ДПК не передбачає регулярного перегляду доцільності такого заходу. Відповідно до закону таке тримання припиняється у разі виконання засудженим «спеціальної індивідуальної програми, яка передбачає заходи індивідуально-виховного, психотерапевтичного, психокорегуючого характеру» (ч. 3–4 ст. 97 КВК України). Як вказують правозахисники: «аналіз КВК України та ПВР УВП засвідчив, що у цих документах не визначено, на якиий термін повинна складатися ця програма, чи може він бути продовженим та за яких умов, чи може програма бути змінена, реалізована достроково тощо. Така юридична невизначеність створює підґрунтя для зловживань з боку пенітенціарних працівників»[36]. На практиці, це призводить до тривалого, подекуди роками, тримання засуджених у цих дільницях[37].

---

[36] *Жупанов Є.*, *Нєцвєтаєв Є.* Аналітичний звіт за результатами моніторингових візитів до установ ДКВС у 2019 році. — К.: Український інститут з прав людини, 2019. — С. 50 //
https://ukrajina.fnst.org/sites/default/files/uploads/2020/02/12/analitychnyyzvitmonitvizyty2019.pdf

[37] Там само.

3.4.3. Обмеження під час тримання в дисциплінарній ізоляції

Рекомендації

Як вказувалося вище, Комітет вважає тримання засуджених в додатковій ізоляції особливо шкідливим для психічного та іншого здоров'я засуджених. З цієї причини, КЗК виробив деякі орієнтири щодо обмежень, які застосовуються під час такої додаткової ізоляції. Наприклад, мають дотримуватися вимоги пропорційності та необхідності[38]:

Пропорційність. Будь-яке додаткове обмеження прав в'язнів має бути пов'язане із фактичною або потенційною шкодою, яку в'язень завдав, або завдасть своїми діями у тюремному закладі. Рівень фактичної або потенційної шкоди має бути щонайменше однаково серйозним як і шкода, що завдається застосуванням обмеження. Чим тривалішим є захід, тим обґрунтованішим має бути мотив його застосування;

Необхідність. Допускаються тільки ті обмеження, які необхідні для безпечного, впорядкованого ув'язнення та для вимог правосуддя. Відповідно, не має бути автоматичного позбавлення права на побачення, телефонні дзвінки, кореспонденцію чи доступу до ресурсів, які, зазвичай, доступні (як-то доступ до друкованих матеріалів). Так само режим має бути достатньо гнучким, щоб дозволяти пом'якшення будь-якого обмеження, яке не є необхідним в індивідуальних випадках.

Виходячи з зазначених принципів, Комітет неодноразово критикував обмеження, які автоматично застосовуються до засуджених у ДІЗО та ПКТ.

Наприклад, що стосується контактів із зовнішнім світом він вказував:

> «*...в'язні, які поміщаються в ДІЗО/карцер і ПКТ, як правило, автоматично позбавлені контактів із зовнішнім світом (тобто побачень, листування і телефонних дзвінків). КЗК рекомендує українській владі вжити заходів для забезпечення того, щоб поміщення засуджених у ДІЗО/карцер та ПКТ не включало в себе повну заборону на сімейні контакти (див. також правило 60 (4) Європейських в'язничних правил). Будь-які обмеження сімейних контактів як форма покарання мають використовуватися тільки там, де порушення має стосунок до таких контактів*» (2009, 150; див. також 2013, 108 та 2017, 109).

Окрім цього, Комітет рекомендував, щоб під час тримання в ДІЗО/ПКТ засудженим не заборонялося отримання посилок/передач (1999, 52; 2002, 133; 2005, 143). Засуджені в ДІЗО та ПКТ повинні мати можливість зберігати матеріали для читання (2005, 141; 2013, 108–109).

На додаток, засуджені, які тримаються в ПКТ та ДПК, повинні мати такий самий доступ до зайнятості, як і інші засуджені, на підставі спеціально

---

[38] Пункт 55 21-ої Загальної доповіді Комітету (21st General Report on the CPT (CPT/Inf (2011) 28).

розробленої програми на час тримання в цих приміщеннях та з урахуванням оцінки ризиків (2000, 100, 119; 2009, 98; 2013, 131).

Виконання

Критиковані Комітетом обмеження досі застосовуються на підставі імперативних законодавчих норм. Таким чином зазначені рекомендації досі не були виконані.

Зокрема, ч. 11 ст. 134 КВК України передбачає:

> «*Під час тримання в дисциплінарному ізоляторі, карцері або приміщенні камерного типу (одиночній камері) засудженим* ***забороняються побачення****, за винятком адвокатів...,* ***придбання продуктів харчування і предметів першої потреби****,* ***одержання посилок (передач) і бандеролей, користування настільними іграми***» (напівжирний шрифт додано — авт.).

Так само засудженим заборонено брати з собою в ДІЗО та ПКТ матеріали для читання, адже Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань передбачають опосередковану заборону з цього приводу:

> «*Засудженим забороняється брати із собою у ДІЗО або в карцери продукти харчування і* ***особисті речі****, за винятком рушника, мила, зубної пасти (порошку), зубної щітки, туалетного паперу, олівців, авторучок, зошитів, поштових марок, конвертів, тютюнових виробів і сірників (запальнички одноразового використання), в установах для тримання жінок, крім зазначеного переліку, спеціальних засобів гігієни. Тютюнові вироби і сірники (запальнички одноразового використання) видаються засудженим лише під час щоденної прогулянки.*
>
> *Засудженим забороняється брати із собою у ПКТ (ОК) продукти харчування, особисті речі, крім предметів першої потреби (годинник,* ***підручники****, олівці, авторучки, зошити, поштові марки, картки, конверти, зубна паста (порошок), зубна щітка, туалетний папір), тютюнових виробів і сірників (запальнички одноразового використання). Тютюнові вироби і сірники (запальнички одноразового використання) видаються засудженим лише під час щоденної прогулянки*» (п. 6 розділу XXI, курсив додано).

Таким чином засудженим, які поміщаються до ДІЗО та ПКТ забороняється брати з собою матеріали для читання за винятком «підручників», які дозволяється брати лише у ПКТ.

Не дотримується і рекомендація про те, щоб засуджені, поміщені у ПКТ та ДПК, мали такий самий доступ до зайнятості, як інші засуджені. Перш за все, поміщені у ПКТ засуджені мають працювати окремо від інших засуджених (ч. 12 ст. 134 КВК України). Що стосується засуджених, поміщених до ДПК, то їхнє залучення до праці не практикується, не дивлячись на можливість виведення їх на роботу (Розділ XXXII ПВР УВП). Це пов'язано як з недостатньою кількістю праці та обов'язковою їх ізоляцією від інших засуджених, так і з тим, що такі засуджені часто відмовляються працювати з «міркувань субкультури».

3.4.4. Стаття 391 КК України

Рекомендація

У 2016 р. Комітет звернув увагу, що в деяких колоніях дисциплінарні практики використовувалися з метою подальшого притягнення засуджених до кримінальної відповідальності за статтею 391 КК України (злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань). Як наслідок, Комітет рекомендував скасувати цю статтю (2016, 46).

Ця рекомендація була знову повторена пізніше, із закликом скасувати статтю 391 «без подальших зволікань» (2017, 103).

Виконання

Ця рекомендація досі не виконана, не дивлячись на існування відповідних законопроектів[39]. Згідно з даними судової статистики за 2019 рік за цією статтею було засуджено 86 осіб[40].

3.5. Базові потреби засуджених

3.5.1. Гігієна засуджених

Рекомендації

Комітет понад 20 років рекомендує Україні, щоб засудженим надавалася достатня кількість засобів для гігієни. Зокрема, засудженим мають безоплатно видаватися ключові предмети гігієни, а також засоби для прибирання їхніх камер (1998, 125, 130; 1999, 33, 41; 2000, 83; 2009, 106, 113, 121; 2017, 70). Крім того, Комітет критикує ситуації, коли засуджені мають прати та сушити одяг у житлових приміщеннях (2000, 83).

Також Комітет рекомендує, щоб засуджені мали право приймати душ щонайменше двічі на тиждень (2009, 89; 2017, 70). При цьому робиться посилання на правило 19.4 Європейських в'язничних правил, яке передбачає:

> «*Відвідувань лазень та душових повинно бути достатньо для того, щоб кожен в'язень міг користуватися ними, із забезпеченням температури, яка відповідає клі-*

[39] Див., наприклад: Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо вилучення статті 391 Кримінального кодексу України) № 9228 від 19.10.2018, який було відкликано внаслідок неприйняття протягом попереднього скликання Верховної Ради України.

[40] https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019

мату, за можливості щодня, але не менше двох разів на тиждень або частіше, якщо це необхідно для підтримки гігієни».

На додаток, Комітет рекомендує, щоб засуджені, які хворіють туберкульозом, мали право на щоденне миття (2009, 135).

Виконання

Не дивлячись на численні рекомендації КЗК з цього приводу, українські в'язні й по сьогодні не отримують гігієнічних засобів в загальному порядку.

Очікувалося, що ситуацію виправлять нещодавно оновлені Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань. Однак, незважаючи на пропозиції закріпити обов'язок видавати засудженим ключові засоби гігієни (шампунь, зубну щітку і пасту, засоби для гоління, жіночі засоби гігієни)[41], цю проблему не було належно врегульовано. Водночас засуджені зобов'язані дотримуватися санітарно-гігієнічних норм, мати охайний вигляд.

При цьому сам факт врегулювання не гарантує виконання відповідної норми на практиці. Наприклад, у ПВР СІЗО міститься норма про видачу згаданих засобів, щоправда видаються вони не в загальному порядку, а лише за умови відсутності коштів в ув'язненого чи засудженого та за його заявою. Проте фінансування на придбання цих засобів не передбачене[42].

Питання забезпечення засобами гігієни також окремо врегульовується у нормах щодо банно-прального забезпечення[43]. Однак ці Норми не передбачають видачі засудженим базового спектру гігієнічних засобів. Наприклад, з таких засобів передбачено лише видачу мила.

Що стосується частоти прийому душу в пенітенціарних установах, то вона передбачає миття засуджених не рідше разу на тиждень. Частота миття встановлюється в окремому наказі[44]. Він передбачає миття чоловіків раз на тиждень, а жінок — два рази на тиждень. Також кухарі та пекарі установ, на додаток до миття у лазні, щодня приймають душ (п. 3.1–3.2).

Таким чином рекомендація Комітету з приводу частоти прийомів душу виконана тільки щодо жінок і залишається невиконаною щодо чоловіків.

---

[41] *Човган В. О.* Як викорінити радянщину з української в'язниці. Зміни до Правил внутрішнього розпорядку УВП та СІЗО у світлі міжнародних стандартів / В. О. Човган; ГО «Харківська правозахисна група». — Харків: Права людини, 2017. — С. 133.

[42] *Жупанов Д.* Аналітичний звіт за результатами здійснення моніторингових візитів до установ Державної кримінально-виконавчої служби України у 2018 році. — К.: Український інститут з прав людини, 2018. — С. 43.

[43] Положення про організацію лазне-прального обслуговування осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах (Наказ Міністерства юстиції України 08.06.2012 № 849/5).

[44] Там само.

Всупереч рекомендаціям Комітету, засуджені, які хворіють на туберкульоз, не мають права на щоденне миття[45].

3.5.2. Харчування засуджених

Рекомендації

Комітет звертає увагу на недостатню якість їжі, яка видається засудженим, та рекомендує покращити її (2002, 87; 2009, 106; 2017, 70).

Виконання

27 грудня 2018 року Кабмін прийняв Постанову про нові норми харчування, які поширюються на осіб, що тримаються в пенітенціарних установах[46]. Набрання чинності зазначеною Постановою було **відкладено до 2021 року**.

Спочатку норми мали дозволити закупівлю послуг з харчування для усіх категорій засуджених, затриманих та осіб, взятих під варту. По суті це означало б можливість аутсорсингу харчування. Тобто приватні компанії могли б бути уповноважені повністю забезпечувати харчування в пенітенціарних установах, а не тільки постачати деякі продукти. Однак, ще до набрання чинності, можливість аутсорсингу була скасована[47].

Разом з тим зазначені норми мають декілька позитивних аспектів. Вони урізноманітнюють меню та дещо збільшують норми харчування. В раціоні мають з'явитися молоко та яйця, чого не було раніше.

Однак норми містять і положення, які закріпили старі проблеми:

- надалі залишається дискримінація по порціях залежно від того, де особа ув'язнена і який її статус. Наприклад, у колонії порція хліба — 500 грам на день, а в СІЗО — 450 грам на день. В колонії дозволяється два яйця на тиждень, в СІЗО — одне. В колонії 500 грам картоплі, в СІЗО — 400 грам;
- залишається норма-покарання «урізаною пайкою». Засудженим, яких поміщено в ДІЗО та ПКТ, передбачено менше хліба та м'яса, ніж іншим засудженим. Для них зовсім не передбачено молока і яєць. Це ж саме стосується довічників і засуджених до арешту;

---

[45] Там само.

[46] Постанова КМУ «Про норми харчування осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби, місцях тимчасового тримання Державної прикордонної служби, ізоляторах тимчасового тримання, приймальниках-розподільниках для дітей та інших місцях тримання Національної поліції та спеціально відведених місцях для тимчасового тримання (ізоляторах тимчасового тримання) Служби безпеки» (від 27 грудня 2018 р. № 1150).

[47] Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р. № 1150 (Постанова Кабінету Міністрів України від 11 грудня 2019 р. № 1063).

- відсутність фруктів. Їх видаватимуть тільки неповнолітнім, тоді як в колоніях для повнолітніх видаватимуть тільки сухофрукти.

Проблемою норм є і можливість взаємозамінювати норми їжі. Наприклад, м'ясо можна замінити субпродуктами, яйцями або рибою. Рибу можна замінити, наприклад, молоком. А молоко рибою. Яйце можна замінити на 10 грам масла. 100 грам фруктів можна замінити на 20 грам варення. Сушені фрукти можна заміняти чаєм. Загалом, у нормах закріплено багато можливостей для такого роду замінювання продуктів.

Таким чином забезпечення харчування навіть на офіційному рівні є неналежним, а також містить дискримінаційні норми.

3.6. Приватність

Рекомендації

Комітет звертає увагу на окремі аспекти забезпечення права засуджених на приватність. Наприклад, у 2012 р. він критикував надмірне втручання у приватність через встановлення у житлових приміщеннях засуджених відеокамер:

> «*КЗК згоден, що відеоспостереження в камерах може бути корисною гарантією в окремих випадках, наприклад, коли людина вважається такою, що викликає стурбованість щодо ризику членоушкодження або самогубства, або якщо є конкретні підозри, що засуджений здійснює в камері певні дії, які можуть поставити під загрозу безпеку. Проте, будь-яке рішення застосовувати відеоспостереження щодо конкретного засудженого повинно завжди базуватися на індивідуальній оцінці реальних ризиків і має часто переглядатися на регулярній основі. Потрібно також вжити заходів для того, щоб засуджені, які підлягають відеоспостереженню, мали гарантію належної конфіденційності під час використання ними туалету/санвузла.*
>
> *Відеоспостереження є серйозним втручанням у приватне життя ув'язнених і робить режим ще більш репресивним, зокрема, при застосуванні протягом тривалого часу. Відповідно, Комітет виступає проти систематичності встановлення відеоспостереження в камерах і вважає, що ресурси, що виділяються на таке обладнання, можуть бути використані з більшою користю шляхом взаємодії персоналу з засудженими, які представляють високий ризик. Коли встановлюються камери відеоспостереження, в'язні повинні бути детально проінформовані про це. Крім того, важливо, щоб відповідні записи зберігалися протягом не менше 48 годин у всіх випадках і невизначений строк у разі, якщо трапиться певний інцидент.*
>
> *Комітет рекомендує, щоб українська влада переглянула використання відеоспостереження в камерах пенітенціарних установ і прийняла детальні регулятивні норми, з урахуванням цих зауважень*» (2012, 52).

Комітет висловлював цю рекомендацію переважно щодо засуджених до довічного позбавлення волі з огляду на їхнє камерне тримання та більш часте використання відеокамер в цих приміщеннях (2014, 53; 2016, 62). Однак вона має ширший характер та стосується використання відеоспостереження за засудженими загалом.

У цьому контексті варто згадати рекомендації КЗК, що штучне освітлення в камерах не повинно працювати вночі за винятком, коли це потрібно в конкретному випадку (1998, 123; 2000, 73; 2002, 100; 2005, 108).

Виконання

Відповідний наказ Мін'юсту[48] закріплює, що відеокамери у колоніях можуть встановлюватися у жилих приміщеннях, а також ДІЗО, ПКТ та ДПК (п. 8 Розділу V). Однак цей Наказ не містить гарантій від надмірного використання відеонагляду, як того вимагають рекомендації Комітету. Зокрема, він передбачає, що відеокамери встановлюються з урахуванням їхнього функціонального призначення і технічних характеристик, а також необхідності виконання завдань із забезпечення режиму, попередження втеч та інших злочинів, порушень порядку відбування покарання. Місце встановлення та вид камери визначаються комісією, яка утворюється наказом начальника колонії або особою, яка виконує його обов'язки (п. 2 Розділу VII).

Всупереч рекомендаціям Комітету, Наказ не передбачає індивідуальної оцінки ризиків у разі встановлення відеоспостереження щодо конкретних в'язнів. Він містить широку дискрецію, яка дозволяє і надалі систематично використовувати відеонагляд у житлових приміщеннях без належного обґрунтування.

Разом з тим Наказ дотримується рекомендацій Комітету щодо неприпустимості охоплення відеонаглядом санітарного вузла та щодо тривалості зберігання запису з камер на сервері.

Що стосується неприпустимості постійного нічного освітлення, то нові ПВР СІЗО більше не передбачають відповідної вимоги. Щоправда: «*у нічний час доби (з 22:00 до 06:00) персонал чергової зміни під час огляду камер з метою запобігання вчиненню ув'язненим або засудженим суїциду, заподіянню членоушкодження або підготовки до вчинення втечі з-під варти вмикає чергове (нічне) освітлення. Рівень освітлення не повинен заважати відпочинку та сну ув'язнених і засуджених*» (п. 1.2 Розділу III). Разом з тим ця норма часто не дотримується на практиці і світло залишається увімкненим вночі.

---

[48] Порядок використання технічних засобів нагляду і контролю у виправних та виховних колоніях Державної кримінально-виконавчої служби України (Наказ Міністерства юстиції України № 2025/5 від 26 червня 2018 року).

4. ЗАСУДЖЕНІ ДО ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

4.1. Перспектива звільнення від довічного позбавлення волі (ДПВ)

Рекомендації

КЗК двічі рекомендував Україні створити реалістичну перспективу звільнення від ДПВ (2016, 40; 2017, 81).

Він вказував:

> «*...Комітет змушений нагадати про основний принцип, що для зменшення шкідливих наслідків ув'язнення та сприяння реінтеграції в'язнів із гарантуванням безпеки громади на волі, закон повинен передбачати реалістичну перспективу* ***умовного звільнення*** *для всіх засуджених, включаючи засуджених до довічного позбавлених волі*[49]*. На сьогодні це все ще не зроблено*[50]*.*
>
> ***Комітет ще раз закликає українську владу внести зміни до законодавства з тим, щоб забезпечити можливість умовного звільнення (дострокового звільнення) для всіх засуджених до довічного позбавлення волі, за умови оцінки їхньої небезпеки для суспільства на підставі індивідуальної оцінки ризиків. Див. також 25-у Загальну доповідь Комітету***[51]» (2017, 81, курсив оригіналу — авт.).

---

[49] Див. Рекомендацію Rec (2003) 22 Комітету Міністрів щодо умовного звільнення (дострокового звільнення) від 24 вересня 2003 року. Див. у зв'язку з цим рішення від 9 липня 2013 року Великої Палати Європейського Суду з прав людини у справі *Vinter and Others v. the United Kingdom*. Див. також рішення у справі *László Magyar v. Hungary* (заява № 73593/10), прийняте 20 травня 2014 року.

[50] Довічно позбавлені волі мають право на умовне звільнення лише після того, як довічне позбавлення волі було замінене на строк на строк не менше 20 років президентським помилуванням. Як стверджувалось, проект законодавчих змін передбачає скорочення цієї вимоги до 15 років була спрямована до Ради, але неясно, коли цей проект буде розглянутий і прийнятий.

[51] Див. пункти 67–81 доповіді CPT/Inf (2016) 10 (https://rm.coe.int/1680696a9d) і, зокрема, пункт 73.

Виконання

Рекомендація залишається невиконаною, не дивлячись на низку ініціатив з цього приводу. Наприклад, останніми роками не були прийняті відповідні проекти законів (проект № 7337 «Про пенітенціарну систему», а також № 6334 «Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо адаптації порядку застосування окремих інститутів кримінального права до європейських стандартів»). Конституційний суд продовжує розглядати відповідну конституційну скаргу[52].

12 березня 2019 року Європейський суд постановив рішення у справі Петухов проти України (№ 2), яким визнав порушення Україною статті 3 Конвенції у зв'язку з відсутністю у довічно засуджених реалістичної перспективи звільнення. Більше того, ЄСПЛ закликав Україну врегулювати механізм дострокового звільнення, який вирішить цю проблему.

Відповідно до свіжого дослідження щодо застосування ДПВ у світі Україна знаходиться на вершині рейтингу країн, де засуджених до довічного позбавлення волі найбільше. На додаток, Україна знаходиться на першому місці серед 50 європейських країн за кількістю довічників без перспективи звільнення[53].

4.2. Окреме тримання від інших категорій засуджених

Рекомендації

Комітет висловлював рекомендації з приводу окремого тримання довічників відразу після появи такої категорії засуджених в Україні внаслідок скасування смертної кари.

Наприклад, у 2000 р. КЗК вказував:

> «*Комітет бажає підкреслити, що на його думку не має обґрунтування для окремого тримання засуджених, чиї покарання у виді смертної кари були замінені на довічне позбавлення волі, від інших засуджених до тривалих покарань. У багатьох юрисдикціях, довічно засуджені не вважаються неминуче більш небезпечними, ніж інші засуджені. Багато з них мають довгостроковий інтерес у стабільному і безконфліктному середовищі. Оцінка ризиків та потреб довічно засуджених має здійснюватися у кожному конкретному випадку. Такий підхід дозволить також відповідним засудженим відбувати покарання якомога ближче до їхньої домівки та покращить їхні контакти із зовнішнім світом*» (2000, 75).

---

[52] Детальніше див. *Човган В.* Конституційна скарга на довічне // http://khpg.org/index.php?id=1522760522

[53] Dirk van Zyl Smit, Catherine Appleton, Life Imprisonment: A Global Human Rights Approach, Harvard University Press, 2019, Table B1 (annexes).

Пізніше Комітет критикував КВК України за норму, яка передбачає окреме тримання довічників:

> «*...КЗК бажає підкреслити, що він не вбачає обґрунтування для систематичної сегрегації довічників*[54]*. Варто послатися до Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи 2003 року від 09 жовтня 2003 року щодо менеджменту засуджених до ДПВ та інших засуджених до тривалих строків покарання, яка вказує, що часто існує хибне уявлення, що сам факт засудження до ДПВ означає, що засуджений є небезпечним. Таким чином розміщення засуджених до ДПВ має відбуватися на підставі детальної оцінки актуальних ризиків та потреб засуджених, з урахуванням індивідуалізованого плану відбування покарання, а не виключно як наслідок їхнього покарання. КЗК рекомендує, щоб українська влада переглянула законодавство та практику, що стосується сегрегації засуджених до ДПВ у світлі зазначених зауважень*» (2009, 93).

У 2012 р. Комітет знову рекомендував змінити відповідні норми КВК України. При цьому ряд співрозмовників делегації під час візиту в 2012 році (включаючи співробітників УВП) вважав, що не було жодних підстав для тримання багатьох довічно засуджених окремо від інших засуджених (2012, 54).

Пізніше КЗК закликав українську владу інтегровувати засуджених до ДПВ у загальну масу засуджених «якомога швидше після їхнього засудження...» (2014, 53; 2016, 62; 2017, 79). При цьому всі засуджені до ДПВ повинні піддаватися оцінці ризиків та потреб на самому початку відбування ними покарання (2013, 139).

Комітет також вказує у своїх загальних стандартах, що довічно засуджені не повинні триматися окремо від інших засуджених, адже тривалість їхнього покарання не обов'язково відображає ризик, який засуджений несе всередині установи[55]. Він підкреслює: досвід різних європейських країн демонструє, що довічно засуджені не обов'язково небезпечніші за інших засуджених[56].

Недопустимість сегрегації стосується і осіб під вартою, яким може бути призначене довічне покарання (2013, 139).

Виконання

Згадана Комітетом стаття 150 КВК України досі передбачає, що засуджені до ДПВ тримаються окремо від інших засуджених. Виняток становлять засуджені, які після 10 років відбування покарання були переведені до звичайних жилих приміщень колонії максимального рівня безпеки.

---

[54] Відповідно до ч. 2 ст. 150 КВК України засуджені до ДПВ мають триматися окремо від інших засуджених.

[55] Параграфи 77 та 78, розділ «Situation of life-sentenced prisoners», щорічного звіту КЗК за 2015 рік (CPT/Inf(2016)10).

[56] Там само, пункт 72.

При цьому засуджені до ДПВ можуть бути переведені з приміщень камерного типу на 2 особи до багатомісних приміщень камерного типу після 5 років фактичного відбуття у таких камерах (ч. 2 ст. 151[1] КВК України).

Зазначений підхід не відповідає рекомендаціям Комітету, адже він не передбачає інтеграцію засуджених у загальну масу засуджених «як правило». Натомість така можливість існує «як виняток», хоча і в такому випадку повноцінна інтеграція не відбувається.

На сьогодні ДКВС здійснює заходи з метою переведення довічників після відбуття 10 років відбуття покарання до так званих «загальних жилих приміщень», які насправді такими не є. Замість поміщення до загальної маси засуджених, довічників поселяють у спеціалізованих багатомісних приміщеннях, які називають «загальними жилими приміщеннями» (не слід плутати з багатомісними камерами, поміщення до яких передбачено через 5 років у маломісній камері). При цьому якщо зібрати велику кількість довічників, скажімо 10 осіб, в одній камері, то це не тільки не відповідатиме зазначеним стандартам, а й може бути небезпечним.

Звернімо також увагу, що інтеграція засуджених до ДПВ у загальну масу засуджених після 10 років відбуття покарання може виявитися небажаною для самих засуджених. Адже вони наражаються на небезпеку несприйняття іншими засудженими. Тому значна частина довічників на сьогодні пишуть відмови від переведення до загальних жилих приміщень, оскільки їм комфортніше і безпечніше відбувати покарання з «перевіреними роками» співкамерниками. У зв'язку з цим інтеграція довічників у загальну масу засуджених має відбуватися з самого початку відбуття ними покарання за винятком випадків, які можуть бути обґрунтовані оцінкою ризиків окремих засуджених.

Така інтеграція надасть можливість засудженим до ДПВ відбувати покарання ближче до домівки. До речі, така рекомендація надавалася Комітетом раніше (2009, 92). Існуючі підходи до віддаленого розміщення довічників від їхньої домівки вже призводили до винесення рішень ЄСПЛ[57].

4.3. Зайнятість

Рекомендації

Комітет вказував на проблему зайнятості засуджених до ДПВ відразу, коли такі засуджені з'явилися в Україні:

> «*...КЗК хотів би підкреслити, що довгострокове позбавлення волі широко вважається таким, що має ряд десоціалізуючих ефектів. До того ж такі засуджені*

[57] Наприклад, див. рішення по справі *«Вінтман проти України»* (заява № 28403/05) від 23 жовтня 2014 року.

можуть зіштовхуватися з рядом психологічних проблем (включаючи втрату самоповаги і погіршення соціальних навичок), а також мають тенденцію стати більш відірваними від суспільства. З точки зору КЗК, режим відбування довгострокового покарання повинен намагатися компенсувати такі ефекти позитивним і проактивним чином.

Засуджені, які відбувають тривалі терміни покарання повинні мати доступ до широкого ряду корисної діяльності різного роду (робота, переважно навчального характеру; освіта; спорт; відпочинок/дозвілля). Більш того, їм треба надати деякий ступінь вибору щодо проводження часу, таким чином виховуючи почуття незалежності та особистої відповідальності. Необхідно вжити додаткових заходів, щоб придати значення строку їхнього ув'язнення; зокрема, забезпечення індивідуального плану відбування покарання і відповідної соціально-психологічної підтримки є важливими у допомозі таким засудженим, щоб змиритися з відбуванням покарання. Негативні ефекти відбування покарання будуть менш впливати на засуджених, якщо вони матимуть змогу ефективно підтримувати контакт із зовнішнім світом.

...

ЄКПТ рекомендує українській владі взяти до уваги усі вищевикладені фактори у політиці тримання довічно ув'язнених і передбаченого для них режиму. Комітет також рекомендує заохочувати тюремний персонал спілкуватися і розвивати позитивні стосунки з цією категорією засуджених» (2000, 75, курсив оригіналу збережено. — авт.).

У всіх своїх наступних рекомендаціях щодо довічно засуджених Комітет регулярно підкреслював проблему відсутності корисної зайнятості для них (2002, 100; 2005, 130; 2009, 90; 2012, 48; 2013, 127; 2014, 53; 2016, 53, 62; 2017, 70).

У 2017 р., за наслідками візиту до Київського СІЗО, Комітет також рекомендував, щоб засуджені до ДПВ мали доступ до Інтернету (2017, 79).

Виконання

Не дивлячись на регулярні рекомендації Комітету, зайнятість засуджених до ДПВ досі залишається мінімальною. Це пов'язано з декількома факторами:

- їх окреме тримання від інших засуджених, що ускладнює або й унеможливлює залучення до спільної з ними праці;
- надмірні заходи безпеки щодо таких засуджених (як-то вимога конвоювання з собакою по території УВП, по одному і у супроводі щонайменше двох співробітників);
- камерне тримання засуджених до ДПВ, що часто потребує тримання їх у СІЗО (де наявний відповідний тип житлових приміщень), в яких відсутня виробнича зона, де вони могли б працювати у загальному порядку.

У світлі вищезазначеного, довічники в кращому разі залучаються до праці у майстернях установ, і тільки в камерах. Переважно така праця має обмежений професійний характер, як-то склеювання різних виробів або шиття.

4.4. Заходи безпеки

Рекомендації

КЗК регулярно критикує надмірні заходи безпеки, які застосовуються до довічників. Наприклад, неприпустимими вважаються такі практики:

- застосування наручників щоразу під час виведення поза межі камери, якщо таке застосування не обґрунтовується індивідуальними ризиками (2000, 76; 2002, 102; 2005, 114; 2009, 91; 2012, 49; 2013, 136; 2014, 53; 2016, 62);
- повертання лицем до стіни під час входу до камери персоналу чи інших осіб (1998, 116; 2005, 116; 2014, 48; 2016, 61–62);
- регулярне переведення з однієї камери до іншої (2000, 127; 2002, 105; 2009, 91);
- спілкування через віконце у дверях камери (2009, 91);
- тримання у спеціально обладнаній «клітці» під час спілкування з персоналом або адвокатами (2005, 114; 2012, 51);
- супровід з собаками в межах приміщень установи (2009, 91; 2012, 49; 2013, 136; 2017, 80);
- медичний огляд або ін'єкції ліків крізь ґрати, застосування наручників під час надання стоматологічної допомоги (2009, 129; 2012, 50–51);
- тримання в камері під постійним відеонаглядом (2013, 136; 2014, 52–53; 2016, 62).

Ці заходи є несумісними з концепцією динамічної безпеки, яка базується на позитивних відносинах між персоналом та засудженими. Комітет наполягає, щоб саме вона покладалася в основу підходу до тримання засуджених до ДПВ (2000, 75; 2009, 91). Комітет дає таке визначення динамічної безпеки:

> «*Динамічна безпека — це розвиток співробітниками позитивних стосунків із в'язнями на засадах твердості та справедливості, у поєднанні з розумінням їхньої особистої ситуації та будь-яким ризиком, з яким зіштовхується кожен окремий в'язень, а також із забезпеченням конструктивної діяльності*» (2017, 59).

Виконання

Рекомендації щодо недопустимості систематичного застосування кайданків були відображені у ПВР УВП (п. 2 Розділу XXXIII ПВР УВП). Щоправда

кайданки і надалі мають застосовуватися під час конвоювання таких засуджених за межами установи. Вони також можуть застосовуватися в межах установи до засуджених до ДПВ, схильних до втечі, захоплення заручників, нападу на адміністрацію.

Разом з тим супровід службовим собакою по території установи виконання покарань досі є обов'язковим для засуджених до ДПВ чоловіків (п. 2 Розділу XXXIII).

Постійний відеонагляд досі практикується в окремих установах, що пов'язано з проблематикою його регулювання[58].

Інші зазначені практики не мають законодавчого підґрунтя та пов'язані із загальною проблематикою ставлення персоналу до засуджених до ДПВ, як наслідок невпровадження стандартів динамічної безпеки у спілкуванні персоналу і засуджених[59].

4.5. Контакти

Рекомендації

КЗК рекомендує, щоб засуджені до ДПВ мали право на таку ж кількість побачень, як і інші засуджені (2000, 73; 2002, 100; 2005, 114). Пізніше ця рекомендація була уточнена таким чином, що засуджені до ДПВ повинні мати таку ж кількість побачень, як і засуджені, які тримаються в умовах мінімального рівня безпеки (2009, 92; 2012, 53).

При цьому, як і інші засуджені, довічники повинні мати право на отримання короткострокових побачень у відкритих умовах, тобто без перегородки (2009, 92; 2012, 53; 2014, 53). Винятки з цього правила допускаються на підставі індивідуальної оцінки ризиків (2009, 92; 2012, 53; 2016, 62).

На додаток, засуджені до ДПВ повинні мати право на контакти з іншими засудженими до ДПВ, в тому числі під час прогулянок (2014, 53; 2016, 62).

Виконання

На сьогодні засуджені до позбавлення волі, які тримаються в колоніях мінімального рівня безпеки, мають право на одне короткострокове побачення на місяць та одне тривале побачення на два місяці (ч. 4 ст. 110 КВК України). Засуджені до ДПВ мають такі ж права. Разом з тим засуджені, які тримаються в установах мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, мають право на короткострокові побачення без обмежень, а тривалі — раз на місяць (ч. 2 ст. 99, ч. 3 ст. 138 КВК України). З огляду на

[58] Див. розділ 3.6 «Приватність».

[59] Див. розділ 6.1 «Персонал».

це, складно сказати до якого саме стандарту повинна приводитися у відповідність частота побачень засуджених до ДПВ. Разом з тим, за загальним правилом, засуджені, зокрема і засуджені до ДПВ, повинні мати право на принаймні одне короткострокове побачення на тиждень[60]. Всупереч рекомендаціям Комітету, короткострокові побачення довічників проводяться, як правило, через прозору перегородку. При цьому вони мають право на тривалі побачення, під час яких вони можуть навіть проживати разом зі своїми родичами (ч. 1 ст. 110 КВК України).

[60] Див. розділ 3.3.1 «Частота побачень».

5. ОХОРОНА ЗДОРОВ'Я

5.1. Інтеграція тюремної медицини в МОЗ

Рекомендації

Уже в 1998 році Комітет звертав увагу на загальноєвропейську тенденцію до збільшення ролі міністерств охорони здоров'я у тюремній медицині. Цей підхід був відображений у Рекомендації R (98) 7 Комітету Міністрів Ради Європи щодо етичних та організаційних аспектів охорони здоров'я у тюрмах[61]. КЗК вказував, що більше залучення МОЗу до тюремної медицини забезпечить оптимальне медичне забезпечення в'язнів, а також принцип еквівалентності тюремної медицини тій, що на свободі. У цьому контексті КЗК запросив українську владу до діалогу щодо підвищення повноважень МОЗу у сфері тюремної медицини (1998, 141).

Майже через 20 років, у 2016 році, Комітет вже вказував:

> «*...КЗК хотів би ще раз підкреслити, що він, загалом, підтримує чітку тенденцію, яка спостерігається в Європі, щоб медичні послуги у в'язниці, значною мірою або цілком, передавалися під відповідальність Міністерства охорони здоров'я*[62]. *У будь-якому випадку, Комітет переконаний, що більша роль Міністерства охорони здоров'я у цій сфері (у тому числі щодо набору медичних працівників, підвищення їхньої кваліфікації, оцінки показників клінічної практики, сертифікації та інспектування) допоможуть забезпечити оптимальне медичне обслуговування в'язнів, а також реалізувати принцип еквівалентності охорони здоров'я у в'язниці та у громаді*» (2016, 42).

---

[61] https://rm.coe.int/09000016804fb13c

[62] Див. Правила 40.1 і 40.2 Європейських в'язничних правил та Коментар до цих Правил, а також Правило 24 (1) Мінімальних стандартних правил ООН щодо поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Мандели) та Принцип 24 Зводу принципів щодо захисту всіх осіб, які перебувають під будь-якою формою затримання або ув'язнення (A/RES/43/173). Див. також документ, опублікований у 2013 році Управлінням ООН з наркотиків та злочинності та Європейським регіональне бюро ВООЗ, що має назву «Належне врядування у в'язничній охороні здоров'я у XXI столітті: короткий опис політики щодо організації в'язничного медичного забезпечення»,

http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0017/231506/Good-governance-for-prison-health-in-the-21st-century.pdf?ua=1

У 2017 році Комітет вже прямо закликав українську владу передати відповідальність за тюремну медицину Міністерству охорони здоров'я України (2017, 84).

Автори посібника «Організація та менеджмент системи охорони здоров'я у в'язницях» вказують на такі риси відокремленої системи охорони здоров'я у в'язниці:

- недостатня компетенція у всьому комплексі питань охорони здоров'я;
- гірший професійний контроль з боку зовнішніх органів;
- керівництво в'язниць не завжди може належно оцінити скарги ув'язнених;
- неналежний облік захворюваності;
- проблеми уніфікації документації з лікувальними закладами на волі;
- ускладнене забезпечення безперервності лікування після звільнення тощо[63].

Виконання

Комітет недвозначно рекомендує, щоб відповідальність за медичне обслуговування у в'язницях покладалась саме на МОЗ. Ця позиція також озвучувалася представниками Секретаріату КЗК у особистих розмовах та під час офіційних заходів, які проводилися Офісом Ради Європи в Україні.

Тим не менш, зусилля у цьому напряму були припинені разом зі створенням Державної установи «Центр охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України» 01.11.2017. Раніше ці зусилля спонукалися зі сторони ГПУ, яка наполягала на перепідпорядкуванні тюремної медицини МОЗ. Схоже, що цьому сприяв особистий досвід колишнього Генпрокурора Ю. Луценка[64], який зіштовхнувся з реаліями медичного обслуговування під час його перебування у в'язниці.

Останнім часом питання перепідпорядкування тюремної медицини не вирішується. У своєму листі до Прем'єр-міністра України Генпрокурор колишній Генеральний прокурор Р. Рябошапка вказав:

> «*процес планової передачі функцій надання медичної допомоги засудженим та ув'язненим від Міністерства юстиції України до Міністерства охорони здоров'я України наразі фактично не завершено. Створення окремої незалежної вертикалі мережі закладів охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України (ДКВС) передбачено Концепцією реформування пенітенціарної системи України, реалізація якої була розрахована на період до 2020 року.*

---

[63] *Понт Й.*, *Хардінг Т. В.* Організація та менеджмент системи охорони здоров'я у в'язницях. — К.: Рада Європи, 2019. — С. 41–44.

[64] Генеральний прокурор України з 2016 по 2019 р.

Протягом останнього часу відповідальні центральні органи виконавчої влади не виявили належної активності та фактично загальмували процес, що вкрай негативно вплинуло на стан дотримання конституційних прав в'язнів на охорону здоров'я та призвело до систематичності порушень вимог законодавства у цій сфері»[65].

Водночас, створення автономної структури управління тюремною медициною (Центру охорони здоров'я) призвело до низки проблем. Медичне забезпечення виявилося дезорганізованим з огляду на проблеми адміністративного характеру. Йдеться і про масовий некомплект, а подекуди відсутність медичних співробітників, і про (не)забезпечення медичними препаратами та обладнанням[66]. Питання взаємодії між медичними частинами та адміністрацією пенітенціарних установ досі залишається невизначеним і призводить до різноманітних, іноді викривлених практик співпраці й координації.

5.2. Фіксація тілесних ушкоджень

Рекомендації

Оскільки ключовим мандатом Комітету є запобігання катуванням, він звертає особливу увагу на процедури фіксації та повідомлення про тілесні ушкодження лікарями пенітенціарних установ.

У 2017 році Комітет висловив детальну рекомендацію з цього приводу:

«*Комітет вкотре закликає українську владу забезпечити, щоб у всіх пенітенціарних установах:*

- *всі медичні огляди проводилися поза чутністю і, окрім випадків, коли медичні працівники просять про зворотне у конкретному випадку, поза межами видимості персоналу, який не виконує обов'язків з лікування;*
- *записи, зроблені після медичного огляду ув'язненого, містили: (i) звіт про заяви, зроблені відповідним в'язнем, які стосуються медичного обстеження (у тому числі його/її опис його/її стану здоров'я і будь-які заяви про жорстоке поводження), (ii) повний звіт щодо об'єктивних медичних спостережень, який базується на основі ретельного огляду; (iii) міркування медичного працівника у світлі пунктів «i)» та «ii)», звертаючи увагу на узгодженість між будь-якими зроблени-*

[65] Офіс Генерального прокурора звернувся до Прем'єр-міністра щодо необхідності реформування кримінально-виконавчої медицини // https://www.gp.gov.ua/ua/news?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=264711

[66] Детальніше див.: *Жупанов Д.* Аналітичний звіт за результатами здійснення моніторингових візитів до установ Державної кримінально-виконавчої служби України у 2018 році. — К.: Український інститут з прав людини, 2018. — С. 37–43.

ми твердженнями та об'єктивними медичними показниками. Цей звіт повинен повністю враховувати будь-яке свідчення тілесних ушкоджень, побачених після прийому до установи та під час процедури передачі до установи;

- *записи також містили результати додаткових проведених обстежень, докладні висновки спеціалізованих консультацій та опис лікування, яке надавалось з приводу тілесних ушкоджень, та будь-яких інших здійснених процедур;*
- *фіксація медичного огляду у випадках травм здійснювалася у спеціально розробленій для цієї мети формі, з додаванням «схем тіла» для позначення тілесних ушкоджень, яка зберігатиметься у медичній картці в'язня. Якщо знімались будь-які фотографії, вони повинні додаватися до медичної справи відповідного в'язня. Це має робитися на додаток до фіксації травм у спеціальному журналі тілесних ушкоджень;*
- *результати кожного огляду, включаючи вищезгадані твердження та висновки медичного працівника, були доступні для в'язня та його/її адвоката;*
- *медичні працівники, які працюють у в'язницях, отримували спеціальне навчання. На додаток до розвитку навичок з фіксації та пояснення тілесних ушкоджень, а також забезпечення повного знання процедур та обов'язку звітувати, навчання повинно охоплювати техніку інтерв'ювання осіб, які, можливо, зазнали неналежного поводження;*
- *режимні співробітники, які не мають обов'язків з охорони здоров'я, мали доступ лише до інформації, яка обумовлена конкретною потребою. Будь-яка інформація, що надається, має обмежуватись необхідністю запобігти серйозному ризику для в'язня або іншої особи. Немає підстав для надання працівникам, які не мають обов'язків з медичного обслуговування, доступу до інформації щодо результатів обстежень або тверджень щодо причини тілесних ушкоджень.*

Що стосується процедур звітування, які повинні бути частиною обов'язків медичного персоналу в'язниць, Комітет знову підтверджує свою давню рекомендацію про те, щоб у системі охорони здоров'я всіх пенітенціарних установ була створена «швидка» процедура для систематичного та безпосереднього інформування компетентного прокурора (а, коли прийде час, співробітників ДБР) про тілесні ушкодження кожного разу, коли ці ушкодження дають підстави здогадуватись про неналежне поводження. Таке інформування повинно відбуватися, не дивлячись на бажання в'язня, якого воно стосується. В'язні та, за клопотанням, їхні адвокати мають право одночасно отримати копію такого повідомлення.

Крім того, медичний персонал повинен повідомляти в'язнів про існування обов'язку інформування, пояснюючи, що написання такого звіту є частиною системи запобігання неналежному поводженню, а передача звіту компетентному прокуророві не замінює подання скарги у належній формі.

Також було б доцільно, щоб відповідний медичний персонал отримував на регулярній основі відгуки про заходи, вжиті прокурором після передачі їхніх звітів. Це може допомогти зробити їх чутливими до специфічних аспектів, стосовно яких їхні навички з фіксації та звітування можуть бути вдосконалені, а також слугуватиме нагадуванням про важливість цього конкретного аспекту їх роботи загалом» (2017, 88).

Ця рекомендація узагальнила низку рекомендацій з цього приводу попередніх років (1998, 151; 2000, 110; 2002, 126; 2005, 104; 2009, 84; 2012, 30, 151; 2013, 151–157; 2014, 43; 2016, 70.

На додаток, Комітет також закликав українську владу прийняти подальші нормативні акти для того, щоб:

- «*медичні працівники, як правило*[67]*, не брали безпосередню участь в адміністративній процедурі передачі ув'язнених осіб до пенітенціарної установи;*
- *осіб, у яких виявлені тілесні пошкодження під час їхнього прийому, ніхто не має опитувати про походження цих ушкоджень під час вищезгаданої процедури передачі;*
- *будь-який зроблений запис і будь-які зроблені фотографії ушкоджень під час передавальних процедур мають негайно направлятися до медичної частини пенітенціарної установи;*
- *всі особи, прийняті до пенітенціарної установи, мають бути належним чином опитані і ретельно оглянуті кваліфікованим медичним персоналом якомога швидше, але не пізніше 24 годин після їх прийняття. Такий же підхід повинен бути застосований кожен раз, коли ув'язнений повертається в пенітенціарну установу після перебування у правоохоронних органах для цілей розслідування (навіть протягом короткого періоду часу).*
- *...коли ув'язнений має ушкодження, які свідчать про жорстоке поводження, або робить заяви медичному персоналу про жорстоке поводження, він чи вона повинні бути негайно оглянуті лікарем, який має визнану судово-медичну кваліфікацію*» (2013, 155).

Комітет також закликав поширювати практику фотофіксації тілесних ушкоджень (2013, 156).

У 2012 р. КЗК рекомендував підвищити професійну незалежність лікарів у пенітенціарних установах шляхом перегляду існуючого адміністративного підпорядкування адміністрації установи (2012, 30).

Виконання

Варто віддати належне керівництву в'язничної медицини у 2017 році, яке включило стандарт Комітету щодо конфіденційності медичних обстежень до спеціалізованого Наказу[68]. Зокрема, пункт 10 Наказу передбачає: «Медичні обстеження (огляди) засуджених, проводяться поза межами чут-

[67] Природно, що співробітник медичної частини повинен негайно викликатися всякий раз, коли ув'язнений, який щойно прибув, потребує термінової медичної допомоги або якщо є сумніви щодо сумісності стану здоров'я ув'язненого з його триманням в пенітенціарній установі.

[68] Наказ Мін'юсту та МОЗу «Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі» від 15.08.2014 № 1348/5/572 (зі змінами від 20.12.2017).

ності і (якщо медичний працівник не бажає іншого в кожному конкретному випадку) поза межами видимості немедичного персоналу».

Таким чином ця норма практично дослівно повторює частину стандарту КЗК. Щоправда, вона не стосується СІЗО, що є недоліком, який потребує усунення.

Разом з тим значна частина рекомендацій стандарту щодо фіксації, записів лікаря, звітування та ін. досі не узгоджуються зі згаданими стандартами КЗК.

Правозахисники вказують й на інші проблеми стандарту фіксації неналежного поводження в УВП. Йдеться про відсутність чіткого алгоритму виявлення та фіксації тілесних ушкоджень в УВП не на етапі приймання до закладу та проведення первинного медичного огляду, а під час подальшого перебування в установі. Також є низка недоліків щодо виявлення психологічних слідів неналежного поводження[69].

У 2019 р. ми були долучені до дослідження з приводу фіксації тілесних ушкоджень, зокрема і в пенітенціарних установах. Ми виявили, що механізм виявлення, обліку та звітування тілесних ушкоджень у пенітенціарній системі характеризується такими негативними ознаками[70]:

Незабезпечення конфіденційності обстеження. Із матеріалів дослідження витікає, що принаймні частина обстежень на предмет наявності тілесних ушкоджень відбувається в присутності немедичних співробітників. За таких обставин не можна виключати вплив адміністрації на в'язнів з метою приховування тілесних ушкоджень або їхнього походження.

Виявлення тілесних ушкоджень. Окрім виявлення тілесних ушкоджень під час оглядів, існують інші способи «активного» виявлення: у лазні, шляхом обходу камер, обходу локальних дільниць тощо. Однак ці способи, здебільшого, є формальними або взагалі не застосовуються. Вони рідко допомагають виявляти тілесні ушкодження. Так само відсутній чіткий механізм взаємодії з медичною частиною з метою фіксації тілесних ушкоджень у разі застосування до в'язнів сили чи спецзасобів.

Неналежна документація. Ми виявили, що документація, в якій фіксуються тілесні ушкодження, часто є нестандартизованою. Наприклад, це стосується довідок із описом тілесних ушкоджень та журналів обліку тілесних ушкоджень, завданих під час перебування в пенітенціарній установі. Як наслідок, зміст та форма цієї документації суттєво різниться між уста-

---

[69] *Бєлоусов Ю., Гатіятуллін О., Запорожцев К., Тарасова М., Шурдук В.* Фіксація та розслідування катувань у місцях несвободи (аналіз законодавства). — С. 64–66. Онлайн:
http://www.irf.ua/knowledgebase/publications/fiksatsiya_ta_rozsliduvannya_katuvan_u_mistsyakh_nesvobodi_analiz_zakonodavstva/

[70] *Бєлоусов Ю.* та ін. (авт. кол.) Практика фіксації катувань у місцях несвободи: Звіт за результатами дослідження. За заг. ред. В. Сущенка //
https://zmina.ua/content/uploads/sites/2/2020/02/fixingtorture-web.pdf

новами. Ця проблема витікає, в першу чергу, із неналежного законодавчого регулювання на рівні підзаконних актів.

Неналежне документування. Записи, які здійснюються медичними співробітниками, носять поверховий характер та не відповідають міжнародним стандартам. Також вони не містять належних записів щодо походження цих ушкоджень та міркувань лікаря з приводу вірогідності того, що ушкодження мають саме таке походження. Крім того, здебільшого, не здійснюється фотографування й схематичне позначення розташування тілесних ушкоджень.

Відсутність достатніх ресурсів. Лікарі не забезпечуються ресурсами для належної фіксації катувань. Їм не надаються фотоапарати, обладнання для фотодруку, копіювальна техніка (для виготовлення кількох екземплярів довідок про тілесні ушкодження). Окрім того, у деяких СІЗО виявлення тілесних ушкоджень є регулярним, що потребує значних людських ресурсів для їх фіксації («оформлення» однієї особи може займати декілька годин). Така ситуація погіршується при некомплекті медичних частин навіть для їхньої першочергової цілі — лікування. На додаток, відбувається дублювання змісту документів, які потрібно заповнювати за наслідками виявлення тілесних ушкоджень, що призводить до зайвої роботи медичних співробітників.

Відсутність належного механізму інформування правоохоронних органів. Дослідження демонструє, що система інформування правоохоронних органів не відповідає міжнародним стандартам. Зокрема, медичні співробітники лише передають інформацію черговому помічнику начальника відповідної установи, який має передавати інформацію в поліцію чи прокуратуру. При цьому, коли тілесні ушкодження були завдані співробітниками пенітенціарної установи або (з їхньої вини) іншими в'язнями, не виключається можливість маніпуляцій з метою приховування їхнього злочину. Відсутні достатні запобіжники, які б виключали неінформування правоохоронних органів про виявлені тілесні ушкодження з метою замовчування, затягування часу та уникнення відповідальності.

Заперечення ролі медичного персоналу. Медичні працівники категорично заперечують свою значну роль у запобіганні неналежному поводженню. Вони не вважають своїм завданням ні детальну фіксацію тілесних ушкоджень («ми не судмедексперти»), ні опитування та припущення щодо походження тілесних ушкоджень («ми не слідчі і не оперативники»), ні інформування правоохоронних органів («це завдання чергового»). Вони обмежують свою роль виключно фіксацією факту тілесних ушкоджень, адже, на їхню думку, їхня головна роль — лікувати. Отже медичний персонал не відіграє належну роль у запобіганні неналежному поводженню як з боку пенітенціарного персоналу, так і з боку інших в'язнів. Таке бачення медичного персоналу суперечить тій ключовій ролі медпрацівників у запобіганні неналежному поводженню, на якій регулярно наголошує Європейський комітет з запобігання катуванням.

Що стосується підвищення професійної незалежності лікарів у пенітенціарних установах шляхом перегляду існуючого адміністративного підпорядкування адміністрації установи, то ця рекомендація була виконання шляхом створення Центру охорони здоров'я ДКВС та безпосереднього підпорядкування йому медичних закладів, розташованих в УВП. Разом з тим правозахисники вказують на «уявність» такої незалежності, адже:

> «*заклади охорони здоров'я ДКВС розташовані на території відповідних установ, а відтак, мають підкорятися адміністрації з питань дотримання режиму, нагляду за засудженими та безпеки, їхні керівники є присутніми на оперативних нарадах, що проводить керівник установи, вони мають звертатися до адміністрації установи із запитами на вивезення засуджених до цивільних закладів охорони здоров'я, використання з цією метою автотранспорту*»[71].

5.3. Доступ до медичної допомоги

Рекомендації

Комітет регулярно нагадує Україні про некомплект пенітенціарних установ лікарями. Так само Комітет постійно вказує на недостатнє забезпечення установ ліками та інші організаційні та фінансові проблеми. Детальний перелік рекомендацій щодо медичного забезпечення та їхнє виконання виходить за межі предмету цього аналізу та потребує окремого комплексного дослідження.

На додаток, Комітет звертає увагу на занадто високий показник смертності серед в'язнів (88 осіб на 100 тис. населення). На його думку, такий показник міг мати причиною надто низький рівень тюремної медицини. Як наслідок, КЗК рекомендував впровадити чітку політику та процедури щодо встановлення причин смертності засуджених. Кожна смерть засудженого має буди предметом розслідування, щоб дізнатися причину смерті, обставини, які призвели до неї та чи можна було її попередити (2017, 96).

Виконання

Доповіді правозахисних організацій щодо моніторингових візитів до пенітенціарних установ свідчать про те, що стан медичного забезпечення в пенітенціарних установах залишається критичним.

---

[71] Сьома періодична доповідь України про виконання положень Конвенції ООН проти катувань та нелюдяного або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання / Є. Ю. Захаров, Г. В. Токарев: упоряд.; ГО «Харківська правозахисна група». — Харків: 2019. — С. 60 // http://khpg.org/files/docs/1578647698.pdf

Наприклад, моніторингові візити виявляють такі проблеми:

- недостатність або відсутність ліків. Часто засуджені мають купувати їх за власні кошти (або кошти родичів);
- лікарі не контролюють стан своїх пацієнтів, не здійснюють щоденні обходи та навіть не приходять на прохання засуджених;
- якщо засудженому потрібні додаткові обстеження або лікування, які неможливо провести в умовах установи, вони або взагалі не проводяться, або проводяться з величезною затримкою (по 3–4 місяці);
- в'язні, які страждають невиліковними захворюваннями на термінальній стадії з невідворотнім летальним результатом, не отримують паліативної допомоги. Їхнє звільнення за хворобою занадто затягується, якщо взагалі відбувається;
- неналежні умови транспортування хворих засуджених;
- фіксація кайданками під час охорони хворих ув'язнених у цивільних лікарнях;
- антисанітарія у приміщеннях, де перебувають хворі в'язні;
- застаріле медичне обладнання тощо[72].

Що стосується смертності, то протягом останніх років вона зростала:

Рік	2015	2016	2017	2019
Кількість осіб, які померли безпосередньо в УВП ДКВС	166	172	197	225

При цьому слід враховувати, що кількість «тюремного населення» з 2015 року по 2018 р. зменшилася на близько 15 тис. осіб. До того ж зазначений статистичний обрахунок не включає ув'язнених та засуджених, які померли у цивільних лікарнях, що призводить до викривлення статистичних даних.

На додаток, за даними правозахисників, з 2014 по 2017 р., враховуючи зменшення кількості ув'язнених в СІЗО, питома смертність в установах попереднього ув'язнення зросла не менше, ніж в 3 рази[73].

---

[72] Див.: Сьома періодична доповідь України про виконання положень Конвенції ООН проти катувань та нелюдяного або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання / Є. Ю. Захаров, Г. В. Токарев: упоряд.; ГО «Харківська правозахисна група». — Харків: 2019. — С. 59–68 //

http://khpg.org/files/docs/1578647698.pdf;

Жупанов Є., *Нєцвєтаєв Є.* Аналітичний звіт за результатами моніторингових візитів до установ ДКВС у 2019 році. — К.: Український інститут з прав людини, 2019. — С. 40–49 //

https://ukrajina.fnst.org/sites/default/files/uploads/2020/02/12/analitychnyyzvitmonitvizyty2019.pdf

[73] Там само. Сьома періодична доповідь. Додатково, нами було отримано статистику за 2019 рік від Центру охорони здоров'я ДКВС. Відповідно до відповіді на запит смертність у 2019 році становила 225 осіб, що становило зростання в 1.7 рази порівняно з показником на 1000 в'язнів у 2015 році.

5.4. Замісна підтримувальна терапія

Рекомендація

Комітет послідовно нагадує свою рекомендацію, щоб засуджені, залежні від наркотиків, мали доступ до замісної підтримувальної терапії, так само як і до інших програм, спрямованих на подолання залежності.

У своїй останній доповіді щодо пенітенціарних установ Комітет вказував:

> «*склалося враження, що у відвіданих пенітенціарних установах дуже мало чого робилося (окрім дуже обмеженої метадонової програми у двох відвіданих закладах*[74]*) для вирішення широкомасштабної проблеми наркозалежності серед в'язнів*[75] *та пов'язаних з ними проблем зі здоров'ям, таких як гепатит*»[76].

На думку Комітету, варіанти лікування в'язнів під час припинення вживання наркотиків, а також опіоїдна підтримувальна терапія повинні бути доступними у в'язниці такою ж мірою, як і на волі. Це також відповідає Методичним рекомендаціям щодо лікування опіоїдної залежності, розробленим ВООЗ у 2009 році[77]. КЗК підкреслює:

> *«...[заходи з] лікування наркозалежних в'язнів мають різнитись, включаючи блокування постачання наркотиків у в'язниці, боротьбу зі вживанням наркотиків через виявлення та роботу зі споживачами наркотиків, надання їм лікування і забезпечення відповідного поводження, розробку стандартів, моніторинг та дослідження проблем з наркотиками та забезпечення підготовки й розвитку персоналу. Таке лікування має бути пов'язаним з національною профілактичною політикою. Очевидно, що медичний персонал повинен відігравати ключову роль у розробці, впровадженні та моніторингу відповідних програм, а також повинен тісно співпрацювати з іншим (соціально-психологічним) персоналом.*
>
> *Комітет закликає українську владу розробити та впровадити комплексну стратегію надання допомоги в'язням, які мають проблеми з наркотиками (як частина більш широкої національної стратегії щодо наркотиків), включаючи заходи зменшення шкоди, у світлі вищезгаданих зауважень*» (2017, 93).

---

[74] Три в'язні отримували метадон у Київському СІЗО і двоє у Чернівецькому СІЗО.

[75] Це визнавали начальники та персонал (включаючи медичних працівників) у відвіданих закладах. Наприклад, за словами головного лікаря Івано-Франківського СІЗО, приблизно 30% в'язнів були споживачами наркотиків. Медичний персонал колонії № 30 підрахував, що майже половина всіх в'язнів мали проблеми з наркотиками.

[76] Обстеження на гепатит, як правило, не здійснювалося. Якщо в'язень запитував, від нього очікували оплату (700 грн., приблизно 23 євро).

[77] Див. http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/43948/1/9789241547543_eng.pdf

Раніше Комітет також вказував:

«*Спостерігалася значна кількість ув'язнених, які мали проблеми, пов'язані з наркотиками, у відвіданих пенітенціарних установах*[78]. *Однак, як це було і під час попередніх візитів КЗК в Україну*[79], *незначну кількість дій (окрім традиційного забезпечення режиму в установі і можливості для дуже обмеженого числа ув'язнених продовжувати лікування метадоном, розпочатого до ув'язнення*[80]) *було здійснено для вирішення цієї ситуації (у вигляді, наприклад, профілактики та надання соціально-психологічної та педагогічної допомоги таким ув'язненим). Крім того, жодна з відвіданих установ не запровадила заходів зниження шкоди (наприклад, надання дезінфікуючого розчину чи інформації про те, як стерилізуються голки або впровадження програм обміну шприців).*

КЗК хотів би підкреслити, що лікування наркозалежних в'язів має бути диверсифіковане, поєднуючи детоксикацію, психологічну підтримку, соціально-освітні програми, реабілітацію та програми ЗПТ. Воно також має бути поєднано зі справжньою політикою превенції. Ця політика повинна акцентувати на ризиках ВІЛ або вірусного гепатиту через вживання наркотиків і вказувати на способи їх передачі і засоби захисту. Зрозуміло, що медичний персонал повинен відігравати ключову роль у складанні, реалізації та моніторингу відповідних програм і тісно співпрацювати з іншим (соціально-психологічним та педагогічним) персоналом[81].

Комітет рекомендує, щоб українська влада розробила комплексну і послідовну в'язничну стратегію щодо наркотиків, яка передбачає надання допомоги ув'язненим, які мають проблеми, пов'язані з наркотиками. Спеціальна підготовка з цього питання має бути організована для медичного персоналу пенітенціарних установ» (2013, 164; див. також: 2009, 140).

Виконання

Всупереч рекомендаціям Комітету, в Україні досі не існує спеціалізованої в'язничної стратегії щодо подолання наркозалежності серед ув'язнених та засуджених.

---

[78] Наприклад, делегація була проінформована начальником Дніпропетровського СІЗО, що близько 20% ув'язнених установи мали такі проблеми.

[79] Див., наприклад, пункт 140 доповіді про візит у 2009 р.(документ CPT/Inf (2011) 29).

[80] Замісна терапія не була доступною всередині установ виконання покарань. Крім того, делегації повідомили у виправній колонії № 3 в Кривому Розі, що навіть тим ув'язненим, які почали свою метадонову терапію до прибуття в установу, не дозволялося продовжити її у виправній колонії.

[81] Див. також Короткий звіт про політику Об'єднаних Націй щодо «Профілактики ВІЛ, лікування та догляду у в'язницях та інших закритих установах: всеосяжний пакет заходів» («HIV prevention, treatment and care in prisons and other closed settings: a comprehensive package of intervention»), червень 2013 року.

Комітет має чітку позицію, що в'язні повинні мати доступ до замісної підтримувальної терапії (ЗПТ) тією ж мірою, що й вільні особи. Це узгоджується із загальним принципом еквівалентності медичної допомоги в пенітенціарних установах та на волі. Однак впровадження ЗПТ в українських колоніях все ще знаходиться на етапі започаткування. Декілька років тому був розпочатий пілотний проєкт[82] з цього приводу в Бучанській виправній колонії на Київщині. Однак поки що відсутня інформація щодо його успішності та результатів.

Є низка причин, які стоять на заваді впровадженню ЗПТ в українських пенітенціарних установах: законодавчі перешкоди, складнощі належної організації (ліцензування, організація зберігання препаратів, забезпечення безперервності під час етапування), відсутність політичної волі тощо.

Не дивлячись на те, що надання ЗПТ було врегульоване щодо СІЗО та виправних центрів ще у 2012 р.[83], до сьогодні впровадження ЗПТ в цих установах залишається маргінальним. Так само, що стосується зменшення шкоди, в пенітенціарних установах досі не впроваджено і навіть заборонено поширення стерильних голок та шприців.

[82] За підтримки проекту EU-ACT (EU Action against Drugs and Organised Crime).

[83] Наказ Мін'юсту, МВС, МОЗ та Держслужби з контролю за наркотиками «Про затвердження Порядку взаємодії закладів охорони здоров'я, органів внутрішніх справ, слідчих ізоляторів і виправних центрів щодо забезпечення безперервності лікування препаратами замісної підтримувальної терапії» від 22.10.2012 № 821/937/1549/5/156.

6. ІНШІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

6.1. Персонал

Рекомендації

Комітет дотримується позиції, що достатня кількість персоналу є передумовою для належного контролю в установах, уникнення насильства між в'язнями та налагодження позитивних відносин між ними та персоналом. Недостатня кількість персоналу також перешкоджає впровадженню концепції динамічної безпеки, адже некомплект персоналу зменшує можливості безпосереднього контакту з засудженими та сприяє напруженості відносин між ними (2012, 25; 2013, 165). На додаток, це перешкоджає створенню можливостей зайнятості засуджених поза межами житлових приміщень (2013, 165).

З огляду на це, Комітет неодноразово вказував на проблему низького комплекту персоналу, який безпосередньо контактує з засудженими. Наприклад, у 2009 р. він звернув увагу на те, що національне законодавство про співвідношення персоналу ДКВС у пропорції 1 до 3 засуджених не дотримувалася; принаймні, що стосувалося «режимного» персоналу (2009, 143).

Комітет рекомендував заповнити вакансії «режимного» персоналу, зокрема шляхом запровадження кращих умов праці та конкурентоспроможних зарплат (2016, 43; 2017, 98). Окрім того варто детально аналізувати кількість та штат такого персоналу і, у разі необхідності, змінювати відповідні підзаконні акти (2012, 25; 2013, 165).

На додаток, КЗК рекомендує, щоб персонал не ніс службу у 24-годинну зміну (2012, 25; 2013, 165; 2016, 43; 2017, 98). Такі зміни мають «*неминучий негативний вплив на професійну спроможність; ніхто не може належно здійснювати завдання в'язничного співробітника протягом такого тривалого часу*» (2017, 100).

Комітет також звертав увагу на «мілітаристські» підходи серед пенітенціарного персоналу. Спілкування персоналу з в'язнями зводилося до мінімуму і не було намагань розвивати позитивні відносини з ними (1998, 161–162; 2012, 22).

У 11-ій Загальній доповіді КЗК вказувалося:

> «*Комітет часто доходить висновків, що взаємини між персоналом і ув'язненими мають формальний і віддалений характер: персонал не розрізняє, а уніфікує*

ув'язнених і вважає вербальне спілкування із ними несуттєвим аспектом своєї роботи. ...

Справжній професіоналізм тюремного персоналу означає уміння гуманно і порядно ставитись до в'язнів, не забуваючи про безпеку і порядок. У цьому сенсі тюремне керівництво має заохочувати персонал у розумній мірі довіряти ув'язненим і очікувати, що вони готові поводитись належним чином. Розбудова конструктивних і позитивних взаємин між персоналом і в'язнями не лише зменшить ризик жорстокого поводження, але й сприятиме кращому контролю та безпеці. Персонал закладів позбавлення волі, у свою чергу, відчуватиме більше задоволення від своєї роботи.

Забезпечення позитивних взаємин між в'язничним персоналом і в'язнями великою мірою залежатиме від того, чи перебуває достатня кількість працівників в режимній зоні на постійній основі. Досвід Комітету свідчить, що це не завжди так. В цілому занизька кількість присутніх працівників та/або існування спеціальної системи допусків, які зменшують можливості безпосереднього контакту з ув'язненими, гальмують формування позитивних взаємин і, навіть, у ширшому контексті, можуть створити небезпечне середовище як для персоналу, так і для в'язнів» (CPT/Inf(2001)16), пункт 26).

Виконання

Комплект персоналу продовжує залишатися на критичному рівні. Найбільший некомплект стосується вакансій рядового персоналу, який працює у безпосередньому контакті з в'язнями. За інформацією станом на 01 липня 2019 року некомплект молодших інспекторів нагляду і безпеки становив близько 21%. При цьому за спостереженнями правозахисників під час моніторингових візитів, у окремих УВП цей показник сягав майже 50%. Проблему із некомплектом молодшого начальницького складу відмічав чи кожен керівник відвіданих ними установ[84]. Причинами такого стану справ є низькі зарплати цього персоналу, порушення їхніх прав та важкі умови праці[85]. Таким чином виконання рекомендацій КЗК з цього приводу залишає бажати кращого.

Комітет підкреслює важливість динамічної безпеки та неприпустимість «мілітаристських» підходів у спілкуванні між персоналом та в'язнями. Концепція динамічної безпеки й досі є малознайомою пенітенціарному персоналу. Вона передбачає розвиток співробітниками позитивних стосунків із в'язнями на засадах твердості та справедливості, у поєднанні з розумінням їхньої особистої ситуації та ризиків, з якими зіштовхується кожен окремий в'язень, а також із забезпеченням їх корисної зайнятості. Наразі можна помітити лише окремі кроки для впровадження цієї концепції у практич-

---

[84] *Жупанов Є., Нєцвєтаєв Є.* Аналітичний звіт за результатами моніторингових візитів до установ ДКВС у 2019 році. — К.: Український інститут з прав людини, 2019. — С. 34 // https://ukrajina.fnst.org/sites/default/files/uploads/2020/02/12/analitychnyyzvitmonitvizyty2019.pdf

[85] Там само. — С. 66–68.

ну діяльність, як-то початок викладання відповідних тематичних занять в навчальних закладах ДКВС або ініціатива закріпити динамічну безпеку як критерій оцінки УВП.

Що стосується припинення 24-годинних змін для персоналу ДКВС, то ця рекомендація досі не виконана. Слід зазначити, що практичні працівники часто висловлюються на підтримку такого графіку праці, оскільки він передбачає для них декілька вихідних після добової зміни, які можуть використовуватися для «підробітку» у інших сферах. На додаток, 24-годинні зміни більш зручні для персоналу, який добирається до УВП з віддалених населених пунктів.

6.2. Насильство між в'язнями

Рекомендації

Уже в 1998 та 2002 роках Комітет вказував на необхідність розробки стратегії боротьби з насильством та залякуванням серед в'язнів (1999, 27; 2002, 65).

Він регулярно звертав увагу на делегування в'язничними адміністраціями своїх повноважень окремим в'язням. Таке делегування є по суті «*відмовою від своєї відповідальності за безпеку та порядок, яка лежить на пенітенціарному персоналі, що піддає слабших засуджених ризику зловживання з боку інших засуджених*» (2002, 92; 2012, 25).

У 2013 році Комітет помітив, що в деяких СІЗО існував ув'язнений «лідер», який явно відповідав за порядок серед ув'язнених. Для цього, він та інші ув'язнені, безпосередньо підпорядковані йому, могли навіть вільно переміщатися по установі. Надання певного рівня повноважень ув'язненому «лідеру» з метою забезпечення безпеки було прийнятною практикою для співробітників, які були присутні в обмеженій кількості в режимних корпусах (2013, 108).

У 2005 році Комітет вказав: «*У своєму звіті про візит 2002 року (пункт 92) КЗК рекомендував, щоб ув'язнені-днювальні не виконували завдання, пов'язані з підтримкою порядку та контролем. Проте це тривало й у 2005 році, особливо в колонії № 61, в якій днювальні мали вплив на накладення дисциплінарних санкцій. КЗК рекомендує припинити таку практику в майбутньому*».

У 2017 р. Комітет висловив детальну рекомендацію з цього приводу:

> «*насильство між в'язнями було проблемою, яку визнавали начальники всіх відвіданих закладів, особливо у Київському СІЗО*[86]*. Це було не дивно, враховуючи, що житлові*

[86] Делегація також звернула увагу на кілька недавніх випадків тілесних ушкоджень в'язнів, відображених в журналі інцидентів у Львівському СІЗО (стверджувалось про «випадковість»), але які були такого характеру (наприклад, гематоми під очима), що вказував на можливе насильство між ув'язненими.

приміщення у більшості випадків були багатомісними камерами[87] або гуртожитками[88] (див. також пункти 62–67 нижче), а також те, що персонал, якого в цілому було недостатньо (див. пункт 97 нижче), покладався на неформальну тюремну ієрархію[89], щоб отримувати від них допомогу у контролі ситуації; це було особливо помітно у Київському СІЗО та, меншою мірою, в Івано-Франківському та Львівському СІЗО і Колонії № 30.

У зв'язку з цим КЗК змушений повторити свою точку зору, що забезпечення порядку та підтримка безпечного середовища у в'язниці не повинно базуватися на якійсь формі мовчазної згоди між ув'язненими «лідерами», які намагаються встановити владу над іншими в'язнями, та пенітенціарними співробітниками, які зацікавлені у збереженні штучного вигляду порядку в установі. Крім того, Комітет вважає неприйнятним будь-яку часткову відмову від відповідальності за порядок і безпеку, що зазвичай належить персоналу. Це спричиняє небезпеку експлуатації слабших в'язнів іншими в'язнями. Це також суперечить Європейським в'язничним правилам, згідно з якими жоден в'язень не повинен використовуватись в установі для роботи, поєднаної з будь-якими дисциплінарними повноваженнями[90]. Розвиток конструктивних відносин між співробітниками та всіма в'язнями, який ґрунтується на динамічній безпеці[91], є вирішальним чинником у зусиллях по боротьбі з залякуванням та насильством між в'язнями.

Комітет також хотів би ще раз підкреслити, що тюремна влада повинна діяти проактивно, щоб запобігти насильству одних в'язнів щодо інших. Боротьба з явищем насильства та залякування між в'язнями вимагає, щоб кількість тюремного персоналу була достатньою... Персонал також має бути уважний до сигналів того, що існують якісь проблеми та належним чином навчений, щоб втручатися, коли це необхідно. І початкові, і періодичні навчальні програми для персоналу усіх рівнів мають торкатись питань стримування насильства між в'язнями.

Крім того, керівництву та персоналу усіх пенітенціарних закладів слід вказувати на необхідність постійної підвищеної пильності та використання всіх наявних у них засобів для запобігання і боротьби з насильством та залякуванням між в'язнями. Це повинно включати в себе здійснення індивідуалізованої оцінки ризиків та потреб в'язнів, постійний моніторинг їхньої поведінки (включаючи виявлення потенційних правопорушників та жертв), правильне звітування про підтверджені та вірогідні випадки залякування/насильства між ними, а також ретельне розслідування всіх інцидентів.

---

[87] До 25 в'язнів у камері в Київському СІЗО, до 20 на камеру у Львівському СІЗО, до 14 на камеру в Івано-Франківському СІЗО та до 12 на камеру у Чернівецькому СІЗО.

[88] У Колонії № 30, трималось до 25 в'язнів у кожному гуртожитку.

[89] Члени цієї ієрархії (т. зв. «актив»), схоже, користувалися свого роду напівофіційною посадою, включаючи принаймні деякі елементи дисциплінарних повноважень, такі як звітування персоналу про поведінку співкамерників та вказування їм як поводитися.

[90] Правило 62.

[91] Динамічна безпека — це розвиток співробітниками позитивних стосунків із в'язнями на засадах твердості та справедливості, у поєднанні з розумінням їхньої особистої ситуації та будь-яким ризиком, з яким зіштовхується кожен окремий в'язень, а також із забезпеченням конструктивної діяльності.

КЗК закликає українську владу виконати свою давню рекомендацію про те, що керівництво всіх пенітенціарних установ має використовувати усі способи, які є у їхньому розпорядженні, для протидії негативному впливу неофіційної в'язничної ієрархії та запобігання залякуванню й насильству між ув'язненими. Жоден в'язень (у будь-якій пенітенціарній установі на території країни) не повинен бути наділений (навіть де-факто) можливістю здійснення влади щодо інших в'язнів.

Треба ще багато зробити для того, щоб персонал був навчений та мотивований для того, щоб бути проактивним та запобігати насильству між в'язнями. Керівництво всіх пенітенціарних установ повинно також пильнувати можливі змови між співробітниками та в'язнями «лідерами»…» (2017, 59; див. також 2016, 51).

На додаток, КЗК рекомендує припинити практику використання засуджених як помічників у медичних частинах УВП (2005, 132; 2013, 151; 2017, 86).

Виконання

Насильство між в'язнями несе особливу небезпеку. На відміну від неналежного поводження з боку пенітенціарного персоналу, поскаржитися на своїх співкамерників чи інших в'язнів загрожує життю та здоров'ю. Більше того, як вказує Комітет, іноді адміністрація безпосередньо пов'язана неформальними угодами з «кримінальними лідерами», з метою забезпечення контрольованої обстановки в установах. Це призводить до закривання очей на пригнічення одних в'язнів іншими. Як наслідок, в'язні часто бояться звертатися за захистом до адміністрації чи до інших представників влади або суспільства.

Звернімо увагу, що в Україні ніколи не існувало стратегії подолання насильства між в'язнями, яку рекомендував розробити Комітет.

Що стосується більш широкого контексту проблеми насильства між в'язнями, на нашу думку, можна виділити дві ключові причини:

- багатомісні камери. Контроль камер, в якій тримається навіть 5–10 в'язнів, є ускладненим. Не кажучи вже про камери, де тримається 10–30 осіб, або й більше (в деяких колоніях). Практичним засобом контролю часто є призначення з числа засуджених відповідальних за відповідну камеру. Такі засуджені можуть мати дуже різні повноваження, починаючи від організації прибирання і закінчуючи відповідальністю за дотримання неформальних правил співжиття. Вирішення цієї проблеми вимагає переходу національної пенітенціарної системи на камерну систему тримання із маломісними камерами[92];
- недостатня кількість режимних та інших співробітників, які безпосередньо працюють з в'язнями. Часто в пенітенціарних установах трапляється так, що велика кількість їхнього персоналу не має безпосереднього контакту із в'язнями. З іншого боку, співробітники, які безпосередньо відповідають за внутрішній порядок (режимні співробітники), є нечи-

[92] Див. розділ 1.1 «Типи приміщень».

сельними. Те ж саме стосується співробітників соціально-психологічної служби. Зазначена проблема є актуальною також для СІЗО.

Як наслідок, забезпечення належного контролю обмеженою кількістю режимного та іншого персоналу відбувається за рахунок допомоги з боку самих в'язнів. В таких умовах неможливою є динамічна безпека, впровадження якої заохочує Комітет.

При цьому слід відрізняти неформальних і формальних «лідерів». Формальні «лідери» мають повноваження щодо підтримки порядку (контролю) відповідно до норм ПВР (днювальні та старші днювальні), тобто покладання таких повноважень на цих осіб є законним. Однак в окремих випадках це може суперечити низці рекомендацій Комітету, зокрема у разі, якщо одні в'язні мають контроль над іншими (напр. 2005, 148). Діяльність з підтримки порядку неформальними лідерами є незаконною, однак може підтримуватися (безпосередньо або за мовчазної згоди) адміністрацією установи.

Можна припустити і вплив інших чинників на зростання насильства між в'язнями: неналежна робота оперативних підрозділів; корупція; субкультура в'язнів; недостатня зайнятість або її відсутність тощо.

Що стосується залучення засуджених до охорони здоров'я, то у ПВР установ виконання покарань міститься заборона використовувати їх на роботах, пов'язаних з наданням медичної допомоги, а також на роботах, пов'язаних з обліком, зберіганням та видачею медикаментів (пункт 2, Розділ 17). Така заборона містилася і в попередніх ПВР. Однак вона й досі повсюдно порушується. Згідно з відповіддю Уряду України на доповідь КЗК 2017 р. питання припинення практики використання в'язнів як медичних помічників «знаходиться на розгляді» Мін'юсту (п. 88)[93].

6.3. Отримання оперативними підрозділами інформації щодо злочинів засуджених

Рекомендації

Комітет неодноразово критикував практику відбирання оперативними співробітниками показів в'язнів щодо злочинів, учинених до їхнього ув'язнення. Наприклад, після візиту до Київського СІЗО, він вказував:

> «*Комітет серйозно стурбований тим, що незважаючи на чіткі рекомендації, викладені у доповідях про попередні візити, оперативний персонал, який працював у пені-*

[93] Response of the Ukrainian Government to the report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) on its visit to Ukraine from 8 to 21 December 2017 (CPT/Inf (2019) 11) // https://rm.coe.int/168093ab47

тенціарних установах, продовжував відбирати зізнання стосовно правопорушень, які, як стверджувалось, були вчинені до їхнього ув'язнення. У кількох випадках, зокрема, у Київському СІЗО, були звинувачення, що оперативні співробітники погрожували в'язням (у разі відмови від співпраці) їхнім переведенням у певну камеру (т. зв. «прес-хату»), де вони будуть піддані насильству з боку інших в'язнів. Якщо це правда, така практика є абсолютно неприйнятною.

КЗК закликає українську владу вжити заходів, у тому числі на законодавчому рівні, щоб працівники оперативних підрозділів в'язниць більше не розслідували кримінальні правопорушення, вчинені в'язнями поза межами в'язниці, і більше не відбирали від в'язнів твердження щодо таких правопорушень» (2017, 61).

Раніше Комітет також висловлював цю рекомендацію і вказував на негативні наслідки таких практик: зловживання та насильство між в'язнями (2013, 117; 2016, 47).

Виконання

Комітет регулярно нагадує цю Україні. Окреслена практика походить з часів, коли пенітенціарна система знаходилась під керівництвом МВС. Тоді пенітенціарні співробітники та слідчі міліції були колегами. На сьогодні ця практика існує в гібридному вигляді.

Звернімо увагу, що всупереч окремим закликам ліквідувати оперативно-розшукову діяльність в УВП як таку, зазначена рекомендація Комітету не передбачає таких заходів. Насправді, оперативна діяльність здійснюється в пенітенціарних установах по всьому світі. Наприклад, її стандарти були зібрані у виданні ООН «Динамічна безпека та тюремна оперативно-розшукова діяльність»[94]. Ці стандарти допускають обмін оперативною інформацією зі слідчими органами з метою боротьби зі злочинністю. Однак, це в жодному разі не передбачає змушування в'язнів до давання таких показань, тим більше щодо подій, які мали місце до їхнього ув'язнення.

Законодавство передбачає, що оперативні підрозділи, зокрема і в'язничні, зобов'язані «*виконувати письмові доручення слідчого, вказівки прокурора та ухвали слідчого судді, суду і запити повноважних державних органів, установ та організацій про проведення оперативно-розшукових заходів*» (п. 2 ч. 1 ст. 7 ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність»). Окрім того, вони «*проводять слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні за дорученням слідчого, прокурора в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України*» (ч. 4 ст. 7 ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність»).

На практиці це означає, що оперативні підрозділи зобов'язані здійснювати й допити. Чого ці допити можуть стосуватися не вказується, однак, як

[94] Handbook Dynamic Security and Prison Intelligence, United Nations, New York, 2015 // https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/UNODC_Handbook_on_Dynamic_Security_and_Prison_Intelligence.pdf

свідчить спостереження КЗК, на практиці вони можуть стосуватися й подій, які відбулися до ув'язнення. Разом з тим, Мін'юст у своїй своїй відповіді на доповідь КЗК вказує, що проведення слідчих дій щодо злочинів, вчинених поза межами установи не передбачено законодавством (п. 148 відповіді)[95]. Як вказувалося, хоча такі заходи прямо і не передбачені законодавством, вони передбачені опосередковано. Зокрема, обов'язок проведення слідчих дій за запитом слідчого чи прокурора є обов'язком оперативних підрозділів пенітенціарних установ. Конкретне «змістовне наповнення» слідчої дії не врегульовується КПК, однак це жодним чином не виключає її проведення, зокрема і щодо подій до ув'язнення.

На додаток, в окремих установах досі існує практика «з'явлення» засуджених з зізнаннями щодо злочинів, вчинених до засудження. Такі «зізнання» фіксуються у відповідному журналі повідомлень про злочини.

Однією з причин зазначених практик може бути також викривлене розуміння окремих співробітників оперативних підрозділів УВП вимог своєї звітності. Зокрема, вони мають звітувати щодо допомоги, наданої іншим правоохоронним органам у розкритті злочинів. Подекуди така «допомога» розуміється як отримання зізнань в'язнів щодо злочинів, вчинених до ув'язнення.

6.4. Транспортування засуджених

Рекомендації

Комітет вивчав проблеми транспортування засуджених у далекому 2000 році. Тоді він рекомендував деякі стандарти з цього приводу:

- зменшити максимальну кількість в'язнів в купе вагонів: купе розміром 3.5 м^2 не повинні поміщати більше 6 осіб, а купе розміром 2 м^2 — не більше 3 осіб;
- забезпечити, щоб під час транспортування залізницею в'язням надавалася питна вода і, у разі тривалого транспортування, були вжиті заходи для забезпечення належного харчування;
- не використовувати відділення розміром 0.5 м^2 у автомобілях для транспортування засуджених (2000, 131).

У 2002 р. Комітету повідомили, що була створена робоча група для розгляду питання про передачу відповідальності за конвоювання засуджених з МВС до Департаменту з питань виконання покарань (2002, 142). Комітет не висловлював своєї позиції з приводу такої передачі, але нагадав раніше вказані стандарти (2002, 142).

---

[95] Response of the Ukrainian Government to the report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) on its visit to Ukraine from 8 to 21 December 2017 (CPT/Inf (2019) 11) // https://rm.coe.int/168093ab47

Виконання

У 2015 р. Уряд затвердив План заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року[96], в якому передбачалося вжити заходів для вирішення проблеми конвоювання в'язнів. Зокрема, у пункті 10 Плану був закріплений такий захід: «*Забезпечення відповідності міжнародним стандартам умов конвоювання*». На його виконання передбачалося: 1) розроблення і внесення на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекту про внесення змін до законодавства з метою гуманізації умов конвоювання осіб; 2) приведення нормативно-правових актів у відповідність з практикою Європейського суду з прав людини.

Однак цей захід не був виконаний, а чіткі стандарти конвоювання досі відсутні.

У 2019 р. був прийнятий наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Положення з організації конвоювання військовими частинами (підрозділами) Національної гвардії України»[97]. Він детально врегульовує процедурні аспекти конвоювання, так само як і окремі питання щодо транспортних засобів. Однак він не містить стандартів щодо площі приміщень транспорту, забезпечення харчування, тривалості конвоювання тощо.

Проблема конвоювання призводила до порушень Європейської конвенції. Наприклад, у рішенні по справі *«Таран проти України»*[98] Суд встановив порушення статті 3 Конвенції у зв'язку із неналежними умовами транспортування в'язня із СІЗО до ізолятора тимчасового тримання на кілька днів для проведення слідчих дій. Це відбувалось 45 разів. Хоча саме транспортування тривало близько двох годин, заявник змушений був чекати близько 22 годин у металевій клітці всередині автомобіля, при цьому площа цієї клітки була 0,5 м^2. Під час перевезення йому не давали ні харчування, ні воду, і він не міг спати. Клітка була брудна, у ній було холодно зимою та спекотно літом, і вона не вентилювалась належним чином.

Разом з тим у нещодавньому пілотному рішенні по справі «Сукачов проти України»[99] ЄСПЛ вказав з приводу стандартів конвоювання:

> «*...оцінка того, чи мало місце порушення статті 3, не може обмежуватися лише чисельним підрахунком простору, доступного для взятої під варту особи протягом перевезення. Лише всеосяжний підхід до конкретних обставин справи може забезпечити точну картину реалій для особи, яка перевозиться. Однак, виникає сильна презумпція порушення, коли затриманих осіб перевозять у транспортних*

---

[96] Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р.

[97] Наказ МВС № 1090 від 24.12.2019.

[98] http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-126909

[99] http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-200448

засобах, які забезпечують менш ніж 0.5 квадратного метра особистого простору. Низька висота стелі, особливо у відділеннях для одного затриманого, що змушує затриманих схилятися, може погіршити фізичні страждання та втому. Неналежний захист від зовнішніх температур, коли відділення для ув'язнених недостатньо опалюються або мають погану вентиляцію, є обтяжуючим чинником. Цю презумпцію можна спростувати лише у випадку коротких або нечастих перевозок. На відміну від цього згубний вплив переповнення необхідно взяти до уваги, як той, що погіршується при підвищенні тривалості та частоти транспортування, що посилює порушення у справі заявника» (пункт 87).

У доповіді 2013 року Національного превентивного механізму вказувалося на такі недоліки, які були виявлені протягом перевірки транспортних засобів для конвоювання: особистий простір у камерах таких транспортних засобів був меншим 0.5 м^2; висота дверей камер була меншою 1.55 м; двері камер не мали вентиляційних ґрат; освітлення у камерах було відсутнім або неналежним; камери не мали систем опалення або кондиціонерів, або вони були несправні; транспортні засоби та камери не прибиралися, а підлога була вкрита сміттям[100].

Станом на тепер, Національна гвардія України залишається відповідальною за конвоювання, хоча пенітенціарні установи здійснюють окремі перевезення в'язнів власним транспортом. Стандарти щодо цього транспорту з урахуванням зазначених рекомендації Комітету та рішень ЄСПЛ також відсутні.

6.5. Носіння спецзасобів в межах в'язниць

Рекомендації

Комітет рекомендує, щоб пенітенціарні співробітники, які працюють у прямому контакті зі в'язнями, не носили спецзасоби (такі як гумові кийки, наручники та балончики, споряджені сльозогінним газом) відкрито перед в'язнями. Таке носіння перешкоджає встановленню нормальних відносин між персоналом та в'язнями (2009, 85; 2012, 23; 2013, 166).

Виконання

Зазначена рекомендація не відображена у нормах щодо спецзасобів. Ці норми передбачають тільки підстави їх застосування, а не порядок носіння (п. 2.1 ПВР СІЗО та п. ПВР УВП). Практика з цього приводу різниться залежно від установи.

[100] http://www.ombudsman.gov.ua/files/Dopovidi/Ukrainian_NPM_Annual%20Report_2013.pdf

6.6. Встановлення скриньок для конфіденційних скарг

Рекомендації

Комітет рекомендував українській владі встановити замкнені скриньки для скарг, доступ до яких мав би тільки спеціально уповноважений орган, якому довіряють (2002, 138).

У своїй 27-ій Загальній доповіді Комітет також вказав:

> «*Необхідно забезпечити* ***прямий та конфіденційний доступ*** *до органів оскарження (наприклад, шляхом встановлення скриньок для скарг, доступних для скаржників у відповідних місцях, які можуть відкривати тільки особи, відповідальні для забезпечення конфіденційності скарг). Персонал, який безпосередньо відповідальний за осіб, позбавлених волі, не повинен бути в змозі «фільтрувати» скарги*» (CPT/Inf (2018), пункт 84).

Виконання

План заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року[101] передбачав:

> «*Встановлення в кожній установі виконання покарань та установі попереднього ув'язнення скриньки для кореспонденції, доступ до якої матиме лише суб'єкт, відповідальний за збирання кореспонденції (з інших положень Плану видно, що йдеться про Укрпошту – прим.авт.); унеможливлення доступу до скриньок та кореспонденції, яка міститься в них, адміністрації установ виконання покарань та установ попереднього ув'язнення*» (Пункт 7.8).

Цей захід досі не було виконано.

6.7. Обов'язкова стрижка голови наголо

Рекомендації

Комітет виступає проти практики обов'язкової стрижки в'язнів наголо (1999, 55).

Виконання

Правила внутрішнього розпорядку УВП передбачають, що стрижка має бути «короткою» (п. 4 Розділу XXII), при цьому не уточнюється, яку саме довжину волосся передбачає ця норма. Це допускає неоднозначні тлумачення.

---

[101] Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р.

6.8. Встановлення дефібриляторів

Рекомендації

Комітет рекомендує, щоб у всіх установах було обладнання, призначене для порятунку життя (2017, 87).

Виконання

Зазначене обладнання не є стандартною частиною устаткування УВП в Україні.

6.9. Відвідування засуджених при смерті

Рекомендації

Комітет рекомендував переглянути законодавство, щоб засуджені, які помирають в УВП та не можуть отримати побачення у встановленому порядку, могли отримати побачення незалежно від того, де вони перебувають (2005, 136).

Виконання

Можливість відвідування засуджених при смерті в межах установ досі безпосередньо не передбачена нормативними актами. Тим не менш така можливість належить до дискреції керівника УВП, який має право видавати родичам спеціальний дозвіл на відвідування (ч. 2 ст. 24 КВК).

ВИСНОВОК

Проведений аналіз свідчить про тривале, понад 20 років, невиконання Україною низки стратегічних рекомендацій Комітету. Серед них привертають увагу рекомендації щодо:

- небажаності колективного тримання в камерах, гуртожитках;
- норми площі в СІЗО (вона й досі становить 2,5 м^2 замість 4 м^2), при цьому часто не виконується навіть чинна норма;
- надмірної ізоляції осіб під вартою, як від зовнішнього світу, так і всередині установи;
- відсутності зайнятості для осіб під вартою та довічно засуджених;
- недостатності зайнятості для засуджених в колоніях;
- систематичної сегрегації засуджених до довічного позбавлення волі від інших засуджених;
- частоти та порядку проведення побачень;
- порядку застосування та умов дисциплінарної ізоляції (ДІЗО, ПКТ, ДПК);
- фіксації тілесних ушкоджень;
- видачі гігієнічних засобів;
- якості харчування;
- медичного забезпечення.

В аналізі також проаналізовані більш «свіжі» невиконані рекомендації. Втім, деякі з них висловлюються вже понад 10–15 років:

- збільшити частоту миття засуджених до 2 разів на тиждень;
- запровадити роботу з наркозалежними засудженими, зокрема програму замісної підтримувальної терапії;
- змінити порядок відеоспостереження за засудженими, щоб забезпечити право на приватність;
- скасувати плату за побачення, зробити «відкриті» побачення правилом, а не винятком;
- змінити порядок класифікації засуджених, щоб вона відбувалася на підставі оцінки ризиків, а не виду вчиненого злочину;
- припинити 24-годинні зміни персоналу у в’язницях, покращити умови їхньої праці для забезпечення комплекту режимного персоналу;
- змінити конструкцію та розміри прогулянкових двориків;
- скасувати статтю 391 КК України;

- підпорядкувати тюремну медицину МОЗу;
- створити перспективу звільнення для довічників.

На додаток до зазначених рекомендацій, виконання яких піддається порівняно легкому аналізу, існують рекомендації системного характеру, виконання яких не є одномоментним та потребує десятки років:

- запровадження динамічної безпеки на позитивних відносин між персоналом і в'язнями, оцінки ризиків та планів виконання покарань;
- подолання насильства між в'язнями, неприпустимість використання адміністрацією одних в'язнів для контролю за іншими;
- забезпечення належної медичної допомоги, медичного обладнання та ліків;
- укомплектування УВП достатньою кількістю режимного персоналу та лікарями;
- побудувати нові СІЗО або перебудувати/відремонтувати існуючі.

Зазначені переліки є лише прикладами, адже перелік проаналізованих невиконаних рекомендацій є набагато більшим.

Наш аналіз свідчить, що **кількість невиконаних рекомендацій Комітету вже давно переважила кількість виконаних**. Постійне ігнорування рекомендацій Комітету можна пов'язати з відсутністю зобов'язального механізму їх виконання (на відміну від Європейського суду з прав людини). Так звана «ядерна опція», яку Комітет може застосувати у виді публічної заяви відповідно до статті 10 Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, досі не застосовувалася щодо України. Хоча досвід інших країн свідчить, що застосування публічної заяви зовсім необов'язково змінює ситуацію.

Крім того, як свідчить наш досвід, органи влади часто погано обізнані зі статусом Комітету. Також його доповіді сприймаються виключно як рекомендаційні, а обізнаність з ними відповідальних держслужбовців залишає бажати кращого. На відміну від рішень ЄСПЛ, в Україні відсутня структура, відповідальна за координацію виконання рекомендацій Комітету. При цьому на необхідність створення такої структури для виконання його «пенітенціарних» рекомендацій вказувалося в урядових документах[102].

Сукупність зазначених факторів не вселяє оптимізму щодо майбутнього виконання рекомендацій Комітету. Можна передбачати їх повільне, опосередковане виконання за допомогою Європейського суду, який

[102] Пункти 8.10-8.12. Плану заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р.)

користується доповідями Комітету у своїх рішеннях. Тим не менш доповіді вказують на ширший перелік проблем, ніж ті, щодо яких ЄСПЛ має юрисдикцію.

Підсумовуючи, **невиконання** низки рекомендацій Комітету, іноді повторюваних протягом десятків років, **свідчить про фундаментальну проблему у ставленні України до своїх міжнародних зобов'язань у сфері захисту прав в'язнів**. Ця проблема має тенденцію до постійного зростання. Так само, як і кількість невиконаних рекомендацій.

ДОПОВІДІ КЗК ПРО ВІЗИТИ В УКРАЇНУ В 2012–2017 рр. І КОМЕНТАРІ ДО НИХ

1. ДОПОВІДЬ КОМІТЕТУ З ЗАПОБІГАННЯ КАТУВАННЯМ ЩОДО ВІЗИТУ В УКРАЇНУ У 2017 РОЦІ (ЧАСТИНА ЩОДО ПЕНІТЕНЦІАРНИХ УСТАНОВ ТА КОМЕНТАРІ) [CPT/INF (2018) 41]

Резюме

Пенітенціарні установи

Делегація здійснила черговий візит до Київського слідчого ізолятора (Київський СІЗО) і вперше відвідала Чернівецьку установу виконання покарань № 33, Івано-Франківську установу виконання покарань № 12, Львівську установу виконання покарань № 19, Личаківську колонію № 30 у Львові та Кременчуцьку виховну колонію для неповнолітніх.

Однією з цілей візиту було оцінити прогрес, досягнутий у здійсненні різних заходів з реформування пенітенціарної системи, зокрема законодавчі, структурні та інфраструктурні зміни. Хоча Комітет повністю розуміє загальні труднощі і проблеми, які стоять перед Україною, він закликав українську владу вжити термінових і конкретних заходів для вирішення хвилюючої ситуації, яка спостерігалася, щонайменше, у деяких з відвіданих пенітенціарних установ.

Делегація не отримала прямих і нещодавніх тверджень про жорстоке поводження з боку персоналу будь-якої з відвіданих пенітенціарних установ. При цьому у всіх установах, крім Кременчуцької, існувала проблема насильства між в'язнями. Більша частина цього насильства може бути наслідком дуже низького рівня комплекту в'язничного персоналу. КЗК закликав українську владу вжити термінових заходів для збільшення як кількості режимного персоналу, так і їхню присутність на території установи. Крім того, потрібно вжити додаткових заходів, аби забезпечити, щоб персонал був навчений і мотивований для проактивного запобігання насильству між в'язнями. Концепцію динамічної безпеки слід використовувати для роз-

витку конструктивних відносин між персоналом і ув'язненими, а також для уникнення будь-яких негласних домовленостей між в'язнями «лідерами» і представниками пенітенціарного персоналу. Таким чином, потребують вдосконалення умови праці персоналу і підвищення їхньої заробітної плати, яка на тепер є дуже низькою і такою, що піддає в'язничних співробітників спокусі корупції.

Найбільш шокуючою характеристикою всіх відвіданих установ (крім колонії для неповнолітніх у Кременчуці) були загалом погані або навіть жахливі матеріальні умови, зокрема, у Києві та Львові. Ситуація у Київському СІЗО ще більше погіршилася з моменту візиту до нього Комітету в листопаді 2016 року, оскільки СІЗО тепер був переповнений (навіть відповідно до національної норми 2,5 м^2 житлової площі на одного ув'язненого, яка залишалася незмінною, незважаючи на давню рекомендацію КЗК), також ще більше погіршилися жилі корпуси. Коротше кажучи, умови в Київському СІЗО легко можна було вважати нелюдськими і принизливими. Ситуація була надзвичайно складною в Личаківській колонії у Львові, де житлові приміщення в'язнів були переповнені, дуже занедбані та брудні. У Чернівецькій установі виконання покарань та Івано-Франківській установі виконання покарань умови були дещо кращими, хоча вони перебували у процесі реконструкції, а в Чернівецькій установі протікаючий дах швидко зводив нанівець будь-які позитивні результати ремонтів в камерах.

Комітет серйозно стурбований тим фактом, що особам під вартою загалом не пропонувалося жодної зайнятості за межами камери, крім прогулянки на свіжому повітрі протягом однієї години на день в невеликих, гнітючих та занедбаних двориках. Режим ув'язнених, який засновувався на концепції «ізоляції», також не змінився. Єдиним позитивним винятком були неповнолітні, які трималися під вартою, і яким були запропоновані деякі види позакамерної діяльності (спорт, освітні класи) у Львові та Івано-Франківську (але не в Чернівцях).

З позитивного, делегацію, в цілому, позитивно вразили матеріальні умови і зайнятість, доступна для неповнолітніх засуджених в Кременчуцькій виховній колонії. Одна з проблем, яка викликала занепокоєння, було те, що українське законодавство досі допускало поміщення неповнолітніх до дисциплінарного ізолятора (на строк до 5 днів). КЗК рекомендував, щоб ця законодавча норма була скасована.

Становище засуджених до довічного позбавлення волі залишалося в основному незмінним, оскільки відповідне законодавство не було змінене, незважаючи на давні рекомендації Комітету. Довічники продовжували проводити до 23 годин на день у маленьких камерах, і їм практично не пропонувалося жодної організованої зайнятості та спільних заходів, а також вони не мали перспективи умовного звільнення.

КЗК також висловлює жаль з приводу відсутності поліпшення права на побачення всіх категорій засуджених, і особливо з приводу того факту, що до ув'язнених під вартою продовжують застосовуватися надмірні обмеження у побаченнях і загальна заборона телефонних розмов.

Що стосується медичного забезпечення, Комітет висловив кілька занепокоєнь, зокрема щодо недоліків конфіденційності, поганої якості медичної допомоги та неякісної звітності стосовно тілесних ушкоджень і відсутності систематичного звітування до компетентних органів слідства/прокуратури.

Хоча мінімально базовий доступ до медичної допомоги був забезпечений у всіх пенітенціарних установах, бракувало доступу до спеціалізованих лікарів, включаючи гінекологів та психіатрів. З юридичних причин, пов'язаних з отриманням ліцензії, нечисленні психіатри, які працювали у в'язницях, не могли призначати психотропні препарати. Загалом, дефіцит усіх видів медикаментів був очевидним у відвіданих установах, в яких надмірно покладалися на ув'язнених та їхні сім'ї для надання більшості медикаментів. Комітет також був занепокоєний неадекватною психологічною допомогою ув'язненим.

Крім того, матеріальні умови у в'язничних медичних закладах були дуже занедбаними та такими, що не відповідають вимогам дотримання гігієни. Всі приміщення були темними, холодними, тісними, а також з пошкодженими і брудними стінами й меблями.

B) Тюремна система

1. Попередні зауваження

54. Делегація здійснила черговий візит до Київського слідчого ізолятора (далі — Київський СІЗО)[103]; крім того, вперше були здійснені візити до Чернівецької установи виконання покарань № 33 (далі — Чернівецький СІЗО), Івано-Франківської установи виконання покарань № 12 (далі — Івано-Франківський СІЗО), Львівської установи виконання покарань № 19 (далі — Львівський СІЗО), Личаківської колонії № 30 (далі — колонія № 30) та Кременчуцької виховної колонії для неповнолітніх (далі — Кременчуцька виховна колонія).

Загальний опис Київського СІЗО може бути знайдений у звітах щодо попередніх візитів[104]. Під час візиту 2017 року, в установі утримувалося 2371 в'язень (включаючи 144 жінки під вартою, 13 неповнолітніх під вартою, 708 засуджених чоловіків, які очікували відправлення в колонію, 20 довічно засудже-

[103] Попередні візити були у 2009, 2013, 2014 та 2016 роках.

[104] Див. пункти 100–105 звіту про періодичний візит у 2009 році (CPT/Inf (2011) 29, https://rm.coe.int/1680698430), пункти 120–124 звіту про періодичний візит у 2013 році (CPT/Inf (2014) 15, https://rm.coe.int/1680698465), та пунктах 63, 65 та 67 звіту про позаплановий (ad hoc) візит у 2016 році (CPT/Inf (2017) 15, https://rm.coe.int/pdf/1680727930).

них та 57 засуджених, які були залишені для господарського обслуговування; решта — чоловіки під вартою), а сама установа мала допустиме планове наповнення 2474 місць. Водночас, це наповнення включало також колишній жіночий корпус, який був закритий через пожежу. Фактично в установі було 2200 реальних місць, а це означає, що офіційно вона була перенаселена[105].

Чернівецький СІЗО — це стара побудована Австрією в'язниця, яка вважається офіційною пам'яткою та розташована в центрі міста. Він був відкритий у 1819 році, частково пошкоджений під час Другої світової війни та суттєво відремонтований у 1950-х роках (тоді було встановлено електропостачання, каналізацію та центральне опалення). Тоді як офіційно заклад був розрахований на 304 місця, у ньому розміщувалось 198 в'язнів, які проживали у єдиному (двоповерховому) корпусі. Ця кількість включала 11 жінок під вартою, 4 неповнолітніх під вартою, 13 засуджених, залишених для господарського обслуговування, та дві жінки, які відбували адміністративний арешт[106]. Решта ув'язнених були дорослі чоловіки, які трималися під вартою.

Івано-Франківський СІЗО, введений в експлуатацію у 1918 році, розташований у центрі міста на відносно невеликій території, що прилягає до місцевих управління поліції, прокуратури та суду. Установа була офіційно розрахована на 401 особу та розміщувала 380 ув'язнених, зокрема 17 жінок під вартою, 7 неповнолітніх під вартою, 23 довічно засуджених та 11 засуджених, залишених для господарського обслуговування. Решта мешканців в'язниці складалася з дорослих чоловіків, які трималися під вартою.

Львівський СІЗО, розташований у центрі міста та офіційно розрахований на 900 чоловік, знаходиться у приміщеннях колишнього монастиря, побудованого у 17 столітті і перевлаштованого під в'язницю у 1784 році. Будучи офіційною пам'яткою, яка складається з триповерхових корпусів і кількох прилеглих установ (адміністрація, медчастина, їдальня тощо), установа розміщувала 821 в'язня (включаючи 54 особи під вартою на етапі досудового розслідування, 374 особи на етапі судового розгляду, 171 засудженого в очікуванні на результати апеляцій, 30 жінок під вартою, шість неповнолітніх під вартою, 30 засуджених, залишених для господарського обслуговування, 24 довічно засуджених, 29 транзитних в'язнів, 12 іноземних в'язнів, які чекали на екстрадицію, та 96 хворих у в'язничній лікарні)[107].

---

[105] Слід підкреслити, що (як і у випадку з іншими СІЗО) офіційно допустиме наповнення все ще відповідно до норми площі 2,5 мI на одного в'язня, див. пункт 57 нижче.

[106] У звіті згадується про «адміністративний арешт», однак очевидно, що йдеться про помилку, адже в установах виконання покарань можуть триматись лише засуджені до арешту, як виду кримінального покарання (прим. перекл.).

[107] Лікарня була окремою установою (на 130 ліжко-місць), розташованою поруч, але під тим одним керівництвом, див. пункт 94 нижче.

Колонія № 30 — установа середнього рівня безпеки для дорослих чоловіків рецидивістів, розташована у промисловому передмісті Львова, та займає велику територію з прилеглими виробничими приміщеннями. Спеціально побудована у 1945 році, вона розрахована на 880 осіб[108] (у тому числі 5 місць у дільниці СІЗО та інші 5 місць у поки що не введеній в експлуатацію дільниці для адміністративно ув'язнених). На момент візиту вона розміщувала 774 в'язня, які тримались у п'яти корпусах (шостий корпус, який називали Корпус № 5, був зачинений на ремонт з метою перебудови для створення приміщень камерного типу — див. пункт 66 нижче)[109], які були тимчасово перенаповнені в очікуванні завершення зазначених робіт.

Кременчуцька виховна колонія була спеціально побудована наприкінці 1950-х років і мала офіційну наповнюваність 309 осіб (відповідно до норми 4 мI житлової площі на одного засудженого). Під час візиту в закладі розміщувались 56 засуджених неповнолітніх[110].

55. На початку візиту делегація була поінформована посадовцями Міністерства юстиції про хід тюремної реформи, що, серед іншого, включало розробку нового законодавства (наприклад, новий Проєкт закону про пенітенціарну систему, який би по-новому визначив місію системи та робив би більший акцент на меті реабілітації в'язнів, розробка нових правил внутрішнього розпорядку СІЗО та колоній, законопроєкти щодо сприяння достроковому звільненню та створенню служби пробації), а також підготовку документу під назвою «Паспорт реформ», який містить цілі подальшої реформи тюремної системи.

Коментар 1
Щодо законопроєкту «Про пенітенціарну систему»

Станом на грудень 2019 року ситуація з прийняттям зазначених законопроєктів залишалася невтішною.

В першу чергу, звернімо увагу на ситуацію з проєктом Закону України «Про пенітенціарну систему» (№ 7337). Міністерство юстиції активно брало участь у розробці цього проєкту на базі «пенітенціарного» підкомітету парламенту (Підкомітет з питань реформування пенітенціарної системи, діяльності органів виконання покарань та пробації Комітету Верховної Ради з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності). Оскільки ми безпосередньо брали участь у процесі розробки законопроєкту, можна стверджувати, що низка його норм були складним компромісом Міністерства та громадянського суспільства.

---

[108] З розрахунку відповідно до норми 4 мI на особу.

[109] За словами начальника установи, загальне наповнення зменшиться на 75 осіб після того, як реконструйований корпус буде введений в експлуатацію.

[110] Деякі з них уже досягли 18 років, однак їм було дозволено залишатись в установі до досягнення 22-річного віку (якщо їх не буде звільнено раніше) на підставі хорошої поведінки.

Як результат свого залучення до напрацювання фінальної версії законопроєкту, Мін'юст активно підтримував його прийняття. Більше того, спочатку Мін'юст навіть здійснював намагання його лобіювати у парламенті. Зокрема, влітку 2018 року проєкт активно просували для включення до порядку денного Верховної Ради у «прохідний» день, тобто в день, коли проєкт мав би перспективу на прийняття. Однак ці намагання були неуспішними.

За нашою інформацією, початковою перепоною стала позиція однієї з політичних сил. Формальним приводом стало існування у проєкті закону норм щодо посиленого соціального захисту для пенітенціарного персоналу. Перш за все, проблема була у нормі щодо зниження віку для виходу на пенсію, яка нібито могла призвести до додаткового навантаження на держбюджет. Очевидно, що цей привід був надуманим, адже ранній вихід на пенсію поширюється на пенітенціарних співробітників і сьогодні. Насправді, є причини вважати, що Мін'юст не надто старався домовитися про політичну підтримку цього законопроєкту.

Схоже, що загальна позиція Мін'юсту, незважаючи на підтримку з боку колишнього заступника Міністра юстиції Д. В. Чернишова, не була такою вже принциповою. Адже там, де Міністр юстиції П. Д. Петренко мав чітку позицію та бажання лобіювати законопроєкти Мін'юсту, — парламент швидко приймав відповідні закони. Прикладом є оперативне прийняття законів, відомих як «маски-шоу стоп» та «чужих дітей не буває». До речі, останнім проєктом засуджених, які мають заборгованість за виконавчими листами чи мали платити аліменти, зобов'язали працювати в установах виконання покарань.

Коментар 2
(щодо інших згаданих Мін'юстом законопроєктів)

У своїх коментарях, наданих Комітету, Мін'юст згадує також законопроєкти щодо сприяння достроковому звільненню та створенню служби пробації. Схоже, що йдеться про розроблений нами у співпраці з Мін'юстом та іншими фахівцями (І. С. Яковець та К. А. Автухов) проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо адаптації порядку застосування окремих інститутів кримінального права до європейських стандартів» (6344)[111].

Коли КЗК вказує на сприяння «створенню служби пробації», схоже, що йдеться про положення законопроєкту щодо посилення повноважень пробації. Зокрема, пробація мала б отримати право контролювати поведінку умовно-достроково звільнених засуджених.

Головною ціллю вказаного законопроєкту було створити новий механізм умовно-дострокового звільнення. На відміну від чинного механізму, новий механізм мав би обмежити дискрецію в'язничної адміністрації та запровадити оцінку ризиків як

[111] Проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо адаптації порядку застосування окремих інститутів кримінального права до європейських стандартів» (6344 від 11.04.2017). Режим доступу:
http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=6344&skl=9

підставу для дострокового звільнення. Крім того, проєкт мав створити механізм дострокового звільнення від довічного позбавлення волі.

Проєкт було включено до порядку денного парламенту, проте перспектива його прийняття виглядає мінімальною. Разом з тим положення цього проєкту великою мірою «перекочували» до проєкту «Про пенітенціарну систему» (№ 7337). Тому покращення механізму умовно-дострокового звільнення залежить від його прийняття.

Коментар 3
(щодо прийняття нових Правил внутрішнього розпорядку (ПВР) СІЗО та установ виконання покарань)

У червні 2019 року були прийняті нові ПВР СІЗО[112]. Незважаючи на суттєві зміни, які увійшли до нових ПВР СІЗО, залишилися норми, які неодноразово критикувалися. Зокрема, залишилися надмірні обмеження у предметах побуту, продуктах харчування, побутовій техніці (наприклад, холодильниках) тощо.

Раніше, були прийняті нові ПВР установ виконання покарань (28.08.2018)[113]. Вони змінили деякі застарілі норми, які тривалий час критикувалися, однак все ж таки залишилися чинними і старі норми радянського ґатунку. Наприклад, у нових ПВР дозволили: звертання між засудженими та персоналом по імені (раніше можна було тільки по прізвищу, або просто «засуджений»); мати бороду та вуса, за умови дотримання гігієни; користування мікрохвильовими печами; мати «відкриті» побачення, без розмежувального скла, заборона відеонагляду в лазнях та туалетах тощо.

З іншого боку, залишаються невирішеними такі проблеми: заборона придбавати та отримувати в передачах важливі продукти харчування, які потребують додаткового приготування (крупи, макарони, картопля, тощо); заборона мати мультиварки та інші важливі кухонні прилади; невиправдані режимні обмеження для окремих категорій засуджених, як-то довічників (конвоювання з собакою, додаткова ізоляція від інших засуджених та ін.); заборона мати та зберігати деякі навіть безпечні предмети та документи. Детальніше щодо проблематики обох ПВР пропонуємо ознайомитися з нашим виданням з цього приводу[114].

Коментар 4
(щодо Паспорту реформи пенітенціарної системи)

Варто віддати належне Міністерству юстиції за те, що воно дало «зелене світло» розробці Паспорту реформи пенітенціарної системи ліберального характеру. У 2017 та 2018 роках ця розробка відбувалася із залученням громадськості, міжнародних організацій, а також співробітників пенітенціарної системи. Паспорт був

[112] Наказ Мін'юсту від 14.06.2019 № 1769/5.

[113] Наказ Мін'юсту від 28.08.2018 № 2823/5.

[114] *Човган В. О.* Як викорінити радянщину з української в'язниці. Зміни до Правил внутрішнього розпорядку УВП та СІЗО у світлі міжнародних стандартів / В. О. Човган; ГО «Харківська правозахисна група», Харків: Права людини, 2017.

розроблений в унікальному схематичному форматі за результатами кількох сесій у стилі мозкового штурму. Модерація та організація процесу стали можливими завдяки підтримці Уряду Канади через проєкт «EDGE».

Однак публічність процесу розробки проєкту Паспорту була затьмарена подальшим утаємниченням процесу його виконання. Більше того, сам Паспорт відсутній у відкритому доступі, а його статус і по сьогодні залишається під питанням навіть для співробітників Мін'юсту.

Нібито Паспорт був затверджений рішенням Колегії Мін'юсту від 29 березня 2018 року (протокол № 1/2018), відповідно до якого визначено стратегічні цілі, операційні цілі та завдання реформи до 2021 року[115]. Однак ні цього рішення, ні самого Паспорта у відкритому доступі не знайти. В будь-якому разі з огляду на його стратегічний характер та прогресивні положення, цей документ заслуговує на більш серйозну формалізацію його статусу та порядку виконання.

Ключовими положеннями Паспорта є такі.

Паспорт: Реформа пенітенціарної системи та пробації.

Кінцева мета: Пенітенціарна система забезпечує підвищення безпеки суспільства шляхом виправлення і ресоціалізації осіб, які увійшли у конфлікт із законом.

Стратегічні та операційні цілі розбудови системи:

1. Створена система реінтеграції забезпечує відповідне середовище, щоб особа була готова жити, не вчиняючи правопорушень:

1.1. В установах виконання покарань забезпечено надання необхідної підтримки для зміни поведінки.

1.2. Запроваджено дієві механізми підготовки до звільнення.

1.3. Діє ефективний супровід суб'єктів пробації в громаді.

2. Дотримуються права людини шляхом створення умов поводження та утримання у відповідності до міжнародних стандартів:

2.1. В пенітенціарних установах матеріально-технічне забезпечення відповідає міжнародним стандартам.

2.2. Поводження з особами, які увійшли в конфлікт з законом, засновано на повазі до людської гідності та справедливості з урахуванням гендерних та вікових особливостей.

2.3. Правовий статус в'язнів максимально наближено до правового статусу вільних осіб.

2.4. Медичне забезпечення відповідає національним та міжнародним стандартам.

3. В органах та установах пенітенціарної системи створено безпечне середовище:

3.1. Динамічна безпека зменшує ризик вчинення правопорушень.

3.2. Процедурна безпека регулює правила застосування заходів безпеки.

---

[115] https://zik.ua/news/2018/08/17/yak_prosuvaietsya_tyuremna_reforma_i_shcho_bude_na_mistsi_istorychnogo_lvivskogo_1388671

3.3. Фізична безпека знижує рівень небезпеки в органах і установах пенітенціарної системи.

4. Створено інституційну спроможність, яка забезпечує перехід від карального підходу до реабілітаційного:

4.1. Усунено негативну практику часткового самозабезпечення пенітенціарної системи шляхом повного бюджетного утримання.

4.2. Вдосконалено менеджмент у пенітенціарній системі.

4.3. Суспільство розуміє важливість функцій пенітенціарної системи та довіряє їй.

4.4. Співробітники пенітенціарної системи є вмотивованими та компетентними.

Для належного розуміння паспорту слід звернути увагу, що кожна операційна ціль має низку завдань, які слід виконати, щоб досягти операційних і, як наслідок, стратегічних цілей. Детальніше щодо цих завдань пропонуємо ознайомитись із самим паспортом вище.

На виконання Паспорту реформу Мін'юстом були розроблені декілька технічних документів. Ці документи конкретизують способи виконання завдань та цілей, закріплених у Паспорті. Однак часто вони викривлюють зміст ідей, закладених у Паспорті, що здебільшого відображало політичні пріоритети колишнього керівного складу Адміністрації ДКВС на теперішньому етапі розвитку пенітенціарної системи.

По-перше, йдеться про План реалізації паспорту реформи пенітенціарної системи та пробації на 2018–2021 роки. Цей План переважно закріплює розподіл відповідальності за виконання Паспорту.

По-друге, йдеться про Рамкову модель ефективності реформи пенітенціарної системи та пробації. Цей документ визначає кількісні і якісні індикатори просування реформи із зазначенням строків та відповідальних за їхнє досягнення.

Формальний статус цих документів залишається невідомим.

Зі зміною Уряду України у 2019 році, доля зазначених документів залишається розмитою. Натомість, за нового Уряду вже розроблено низку нових стратегічних документів, які визначатимуть пріоритети розвитку пенітенціарної системи. Зокрема, йдеться й про Програму діяльності Кабінету Міністрів України (постанова від 29.09.2019 № 849)[116].

(пункт 55, продовження Доповіді КЗК)

На жаль, більшість із цих заходів були ще на ранній стадії прийняття та/або реалізації, а вищезгаданий законопроєкт розглядався Верховною Радою України без чіткого розуміння, коли він буде прийнятий. Водночас, з моменту скасування «Закону Савченко» у травні 2017 року[117], як стверджувалось, кількість ув'язнених почала зростати, особливо в СІЗО, деякі з яких знову були переповнені навіть відповідно до офіційної норми житлової пло-

[116] https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188-20/sp:side#n2

[117] Див. більше деталей щодо цього закону у пункті 36 доповіді про позачерговий візит у 2016 році (CPT/Inf (2017) 15), https://rm.coe.int/pdf/1680727930

щі на одного в'язня (наприклад, у Києві, див. пункт 54 вище). Міністерство юстиції намагалося вжити заходів для подолання цієї тенденції, наприклад, плануючи відкрити нові дільниці СІЗО в деяких колоніях з вільними місцями.

Ситуація ускладнювалася й тим, що, незважаючи на дуже погані, іноді справді жахливі (див. пункт 62 нижче) умови тримання під вартою, міністерство практично майже не мало коштів на реконструкцію та ремонт, змушуючи начальників установ шукати кошти самостійно, від приватних спонсорів, місцевого самоврядування та благодійних організацій, і навіть з особистих ресурсів в'язнів (та їх сімей). У 2018 році бюджет в'язничної системи був фактично нижчим, аніж у 2017 році, незважаючи на зростання кількості утримуваних осіб та постійне погіршення матеріальних умов тримання[118]. Крім того, реалізація планів щодо в'язничної інфраструктури (описується у пункті 38 звіту про позаплановий візит у 2016 році)[119] практично не мала жодного прогресу.

Пункт 56. КЗК хоче підкреслити, що він повністю усвідомлює всі труднощі та виклики, з якими зіштовхується Україна. Однак, враховуючи критичну ситуацію в принаймні деяких відвіданих пенітенціарних установах[120], Комітет вважає, що терміново потрібно вжити реальних заходів для позитивних зрушень в тюремній системі.

У світлі фактів, виявлених під час цього візиту, особливо що стосується Київського СІЗО, який був предметом негайного висловлення зауважень (див. пункт 11 вище), **КЗК закликає українську владу приділити першочергову увагу здійсненню всіх заходів, згаданих в пункті 55 вище. Це вимагатиме належної міжвідомчої координації (включаючи Міністерство фінансів) та реалістичний план дій з чіткими строками та виділенням бюджету.**

Комітет також терміново закликає українську владу докласти зусиль для скорочення кількості в'язнів, зокрема, шляхом більш широкого використання існуючих альтернатив попередньому ув'язненню.

Коментар 5
(щодо зростання кількості осіб, які тримаються в СІЗО)

Ми не будемо давати оцінку позитивних і негативних наслідків скасування Закону Савченко. Однак, очевидно, що кількість осіб, які утримуються в СІЗО Києва збільшилася з часу візиту у 2017 році (згідно з пунктом 54 цієї Доповіді, тоді вона

[118] Відповідальний за в'язничну систему заступник Міністра юстиції пан Денис Чернишов вказав делегації, що чинний бюджет системи покривав тільки 44% від її потреб.

[119] CPT/Inf (2017) 15, https://rm.coe.int/pdf/1680727930.

[120] Див. пункти 62–67 нижче.

була 2371 особи). Згідно з даними Адміністрації ДКВС станом на 01.01.2019 у Київському СІЗО утримувалось 2508 осіб[121].

Причини росту кількості осіб під вартою криються не тільки у скасуванні Закону Савченко. Іншою важливою причиною є тривалі процедури в українських судах навіть по порівняно нескладних кримінальних провадженнях.

Наприклад, під час нашого візиту до Київського СІЗО 22 листопада 2018 року, близько 300 осіб перебували під вартою довше одного року. Серед них, щонайменше 10 відсотків в'язнів трималися під вартою внаслідок ненасильницьких злочинів (статті 185 КК України (крадіжка) та окремих складів злочину, передбачених статтею 186 КК України (грабіж)). Деякі з них трималися під вартою по 2–4 роки за крадіжку, яка, до речі, є злочином, по якому обов'язкове призначення застави (ч. 3 ст. 183 КПК). Крім того, траплялися випадки, коли деякі в'язні трималися під вартою протягом 7–8 років (за насильницькі злочини).

За словами співробітників СІЗО, основною причиною зростання кількості утриманців СІЗО було те, що граничні строки тримання під вартою стосуються тільки етапу досудового розслідування (ч. 3 ст. 197 КПК), а от на етапі судового розгляду такі строки не обмежені конкретними строками. Зокрема, стаття 318 КПК передбачає, що судовий розгляд «має бути проведений і завершений протягом розумного строку». Багато судів сприймає цю норму як таку, що надає їм повну дискрецію. У цьому контексті, принцип безперервності судового розгляду, закріплений у ст. 322 КПК, має сумнівні перспективи. Як наслідок, керівництво ДКВС змушене вдаватися до практики регулярного нагадування судам про в'язнів, які тримаються під вартою довше одного року і справи яких ними розглядаються.

Дійсно, здебільшого в'язні в Київському СІЗО перебували під вартою на стадії судового розгляду. Цей тренд має загальнонаціональний характер. Згідно зі статистикою Адміністрації ДКВС, станом на 01.11.2019 на стадії досудового розслідування під вартою трималася 1889 особа, тоді як на стадії судового розгляду (до винесення вироку) 9971 особи. Тобто тільки 19% осіб в СІЗО трималися під вартою на стадії досудового розслідування, тоді як 81% — на стадії судового розгляду.

Така статистика наштовхує на думку щодо необхідності вжиття заходів для виправлення цієї ситуації на стратегічному рівні. Можливо, це потребує також втручання законодавця: наприклад, шляхом обмеження строків тримання під вартою на стадії судового розгляду в окремих категоріях справ, як-от у випадку крадіжки.

Крім того, станом на 01.11.2019 у 17 слідчих ізоляторах та 12 установах виконання покарань з функцією СІЗО тримається 18 879 осіб, узятих під варту, та засуджених. З них під вартою тримається тільки 11 860 особи. З цього витікає, що кількість засуджених в СІЗО становить 7019 осіб. Тобто майже 40% утриманців СІЗО — засуджені. Це порушує питання раціональності використання житлового простору СІЗО.

Що стосується заклику Комітету більш широко застосовувати альтернативні попередньому ув'язненню запобіжні заходи, то це так само потребує зміни державної політики.

[121] https://kvs.gov.ua/2019/harakteristika/01.11.2019.PDF

Перш за все, потенціал застосування домашнього арешту обмежується на практиці. Це пов'язано з тим, що на сьогодні відсутня належна технічна спроможність Нацполіції. Зокрема, електронні браслети є дефіцитом, а через це часто не виконуються ухвали судів про домашній арешт із застосуванням електронного браслету. Більш ніж половина цих браслетів вийшли з ладу, були втрачені тощо. Згідно з інформацією, наданою Нацполіцією журналістам: з 511 наявних у Міністерства внутрішніх справ електронних браслетів, 404 — поламані. Кожен з таких браслетів коштував при закупівлі 53 тисячі гривень[122]. Як наслідок ситуації дефіциту, що склалася, суди утримуються від застосування браслетів.

Отже необхідною є належна організація технічної складової домашнього арешту, зокрема і контролю за місцем перебування контрольованої особи.

За інформацією Мін'юсту наразі відбувається розробка законодавства для застосування електронного моніторингу як до засуджених, так і до осіб, щодо яких обрано запобіжний захід. На думку колишнього заступника Міністра юстиції, такі браслети потрібно брати в оренду, а не купувати[123]. Поки що перспектива впровадження електронного моніторингу під егідою Мін'юсту залишається нечіткою. При цьому незрозуміло, чи йдеться про передачу відповідальності за електронний моніторинг як запобіжний захід від Нацполіції до органів пробації.

Коментар 6
(щодо використання дільниць СІЗО в установах виконання покарань)

Розвантаження слідчих ізоляторів шляхом розміщення у дільницях СІЗО при установах виконання покарань є старим, однак все ще необхідним заходом. У країнах ЄС поширеною є практика змішаних установ, коли у різних частинах пенітенціарної установи розміщуються засуджені та ув'язнені.

Водночас, в Україні час від часу виникає питання щодо законності створення дільниць СІЗО. Річ у тому, що згідно з Законом України «Про попереднє ув'язнення» не передбачається можливість тримання «слідчо-арештованих» у дільницях СІЗО при УВП, а лише у самих СІЗО. При цьому така можливість передбачена на рівні підзаконних актів. Ця ситуація регулярно критикується Генеральною прокуратурою, яка чинить всілякі перешкоди створенню дільниць СІЗО при УВП.

Однак є й інший аспект застосування дільниць СІЗО при установах виконання покарань як альтернативи СІЗО. Оскільки ці дільниці створюються при колоніях, то це іноді може викликати логістичні труднощі. Адже багато колоній знаходяться далеко від судів та місця проживання і роботи адвокатів. Тому вибір установ для створення дільниць СІЗО має бути виваженим, враховуючи географічні міркування.

З іншого боку, тримання під вартою у дільниці СІЗО при колонії може бути більш бажаним. Зокрема, якщо така колонія знаходиться поблизу районного центра, в якому розташований районний суд, де розглядається відповідна справа.

---

[122] https://hromadske.ua/posts/u-mvs-404-elektronnykh-braslety-polamani-kozhen-koshtuie-53-tysiachi-hrn

[123] https://ua.interfax.com.ua/news/general/546847.html

Створення дільниць СІЗО є вимушеним заходом, а тому не варто розглядати його як таку, що скасовує необхідність збільшення наявної житлової площі в СІЗО, які розташовані в обласних центрах.

Коментар 7
(щодо ремонту Київського СІЗО)

Заклики Комітету щодо ремонту Київського СІЗО є безпрецедентними. КЗК раніше неодноразово критикував інфраструктуру слідчих ізоляторів в Україні, зокрема і в Київському СІЗО. Однак у цій Доповіді він особливо відверто критикує українську владу і закликає її до реальних дій. Серед таких дій є прийняття плану дій щодо ремонту СІЗО із зазначенням конкретних строків та бюджетних асигнувань.

І цей заклик спрацював. Наприкінці 2018 року у Київському СІЗО розпочався масштабний ремонт одного з корпусів. Декілька десятків камер були переобладнані на сучасний лад. Але у них розміститься тільки 110 в'язнів, тоді як загальна чисельність населення СІЗО — близько 2500. Вартість ремонту корпусу становила більше 3 млн гривень. За інформацією, наданою нам керівництвом установи, загалом на ремонт Київського СІЗО у 2019 році планувалося виділити більше 100 млн гривень. Відповідно до відповіді Уряду на доповідь КЗК[124], у 2019 році планувалося виділити 120 млн гривень, а капітальний ремонт має торкнутися більше половини всієї кількості місць у СІЗО.

Цей випадок є прикладом того, наскільки вирішальною може бути роль Комітету в разі наполегливих закликів зі Страсбурга. Без гострої критики Комітету у доповідях 2017 та 2018 року навряд чи ці кошти були б виділені.

Разом з тим, за неофіційною інформацією, ДКВС не встигла освоїти виділені бюджетні кошти. В екстреному порядку кошти почали перерозподіляти по інших установах ДКВС. Все це призвело упущення значної частини можливостей здійснення ремонтів.

(продовження доповіді КЗК)

57. Що стосується ситуації попередньо ув'язнених осіб, КЗК висловлює свою засмученість, що неналежна норма житлової площі на одного в'язня в СІЗО (2,5 мІ) все ще чинна. Крім того, досі не було змін режиму тримання ув'язнених під вартою, який базується на ідеї «ізоляції», що виключає комунікацію між камерами і навіть віддалено не передбачає наявність програм зайнятості поза межами камер[125]. **Комітет закликає українську владу вжити рішучих заходів для перегляду законодавства та режиму**

[124] Response of the Ukrainian Government to the report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) on its visit to Ukraine from 8 to 21 December 2017 (CPT/Inf (2019) 11) // https://rm.coe.int/168093ab47

[125] Див. пункт 71 нижче.

для ув'язнених під вартою з урахуванням вищезгаданих зауважень та давніх рекомендацій Комітету[126].

Коментар 8
(щодо житлової площі в СІЗО)

Норма площі в українських СІЗО становить не менше 2,5 м^2 на особу, за винятком вагітних жінок та жінок з дітьми (ст. 11 ЗУ «Про попереднє ув'язнення). Однак навіть ця норма часто не дотримується.

Іншою суттєвою проблемою є використання багатомісних камер СІЗО. Наприклад, в одній камері розміром близько 40–50 м^2 може утримуватися близько 15–25 чоловік. Тримання в таких умовах з легкістю може вважатися нелюдським і принижуючим, адже воно супроводжується антисанітарією, відсутністю належної вентиляції, вологістю, а подекуди і насильством.

У 2015 році Комітет прийняв Стандарт житлової площі для місць несвободи. Перш за все, він категорично не підтримує тримання у камерах, розрахованих на велику кількість місць. На його думку, окрім недостатньої приватності це призводить до ризику залякування та насильства. Таке розміщення робить контроль з боку персоналу надзвичайно ускладненим. На додаток, належне розміщення в'язнів на підставі оцінки ризиків стає майже неможливим завданням[127]. Крім того, тримання в багатомісних гуртожитках та камерах є також сприятливим ґрунтом для процвітання в'язничної субкультури[128].

Загальний мінімальний стандарт Комітету — 4 м^2 на одного в'язня. Отже українська норма суперечить цьому стандарту.

Комітет вже неодноразово зазначав про необхідність зміни цієї норми. Тому ще у 2014 році нами було розроблено проєкт закону для виправлення цієї ситуації. Проєкт був зареєстрований у парламенті у 2015 році та прийнятий в першому читанні[129]. На додаток до збільшення площі, у ньому закріплена норма, яка відображає інші стандарти Комітету з цього приводу: «При обрахуванні площі камери не враховується площа санітарного вузла. Відстань між протилежними стінами

---

[126] Див., наприклад, рекомендації у пунктах 100, 102 та 127 доповіді про періодичний візит 2013 року (CPT/Inf (2014) 15), https://rm.coe.int/1680698465. Див. також документ CPT/Inf (2015) 44 «Житловий простір на одного в'язня у тюремних установах: стандарти КЗК» (https://rm.coe.int/16806cc449), пункти 52–71 26-ої Загальної доповіді Комітету (CPT/Inf (2017) 5, https://rm.coe.int/168070af7a) та рішення Європейського суду з прав людини у справі *Muršić v. Croatia* (від 20 жовтня 2016 року; заява № 7334/13).

[127] Living space per prisoner in prison establishments: CPT standard (CPT/Inf (2015) 44): https://rm.coe.int/16806cc449

[128] *Човган В.* Ключові напрями пенітенціарної реформи як складові національного Плану дій у сфері прав людини // http://khpg.org/index.php?id=1453461065

[129] Проєкт Закону про внесення змін до Закону України «Про попереднє ув'язнення» (щодо окремих стандартів Ради Європи) № 2291а від 06.07.2015. Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55900

камери не може бути менше 2 метрів. Камери, площа яких менша 6 квадратних метрів, не повинні використовуватися». Наразі вказаний проєкт закону потребує політичної підтримки, а перспектива його прийняття залишається невизначеною.

Тим часом у парламенті зареєстровано інший проєкт закону щодо збільшення норми житлової площі[130]. Проєкт передбачає покращення норм площі в СІЗО для жінок та їхніх дітей. Разом з тим проєкт передбачає норму площі для чоловіків у розмірі 3 м^2. Це суперечить вказаному стандарту КЗК. До речі, у пояснювальній записці до законопроєкту автори обґрунтовують його необхідність стандартами Комітету. При цьому дивним є те, що занижена норма для чоловіків обґрунтовується посиланням на рішення ЄСПЛ *«Ананьєв та інші проти Російської Федерації»*.

Вказане рішення ЄСПЛ має винятковий характер. Це правда, що у практиці ЄСПЛ є деяка невизначеність щодо стандарту житлової площі, який вимагається у світлі статті 3 Європейської конвенції. У окремих рішеннях Суд визнає достатнім 3 м^2 на особу, однак такі рішення є винятковими. При їх винесенні Суд також враховує інші умови ув'язнення, які пом'якшують перебування в ньому, такі як наявність зайнятості, режим та ін.

Під час неформального спілкування із авторами вказаного законопроєкту із заниженою нормою ними була висловлена пропозиція змінити норму на 4 м^2 під час другого читання у парламенті. Залишається побачити, як складеться процес голосування проєкту, однак варто звернути увагу на ще один його аспект — реалістичність забезпечення стандарту площі, який вимагає КЗК.

Нам неодноразово доводилося чути, що норму 4 м^2 на особу буде складно забезпечити в умовах українських СІЗО. Нагадаємо, що у 2010 році для засуджених замість аналогічної норми 2,5 м^2 була закріплена норма 4 м^2. Як і зараз, тоді так само було багато критики з боку тюремного відомства про відсутність можливостей забезпечити нову норму, закріплену в КВК. Однак поступово ця норма була впроваджена і сьогодні є звичною. Зміни супроводжувались зменшенням кількості засуджених в українських колоніях і сьогодні через надлишковість закривається/консервується дедалі більше пенітенціарних установ. Подібним чином державі слід виробити більш ліберальну політику щодо застосування тримання під вартою як запобіжного заходу, включаючи окреслену вище можливість застосування альтернативних запобіжних заходів.

Коментар 9
(щодо режиму в СІЗО)

Комітет давно критикує занадто суворі режимні правила в СІЗО. Річ у тому, що історично концепція попереднього ув'язнення в Україні базувалася на концепції ізоляції. При цьому ізоляція має як внутрішній характер — заборона контактів з ув'язненими з інших камер й відсутність належної зайнятості, так і зовнішній

[130] Проєкт Закону про внесення змін до Закону України «Про попереднє ув'язнення» (щодо збільшення норми площі в камері для однієї взятої під варту особи) № 9490 від 18.01.2019. Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65362

характер — заборона контактів із зовнішнім світом, родичами та ін., за окремими винятками.

Щодо внутрішньої ізоляції див. коментар до пункту 71 цієї Доповіді. Щодо зовнішньої — див. коментар до пункту 101 Доповіді.

2. Неналежне поводження

58. Делегація не отримала жодних прямих та свіжих тверджень про неналежне поводження з боку співробітників будь-якої з відвіданих пенітенціарних установ, а відносини між ув'язненими та персоналом були загалом вільними від будь-якої значимої напруженості[131].

Проте в Чернівцях було отримано декілька тверджень щодо словесних образ дорослих в'язнів з боку нетверезих режимних співробітників. **Останнє питання було предметом скарги ув'язнених до НПМ, представники якого, очевидно, планували відвідати цю установу після візиту КЗК. Комітет хотів би отримати інформацію про результати цього візиту.** У загальному порядку, **персоналу Чернівецького СІЗО слід нагадати, що словесні зловживання щодо в'язнів незаконні та будуть покарані.**

Коментар 10
(щодо відсутності тверджень про неналежне поводження)

Напевно, це вперше за історію візитів КЗК до України, коли він не отримав тверджень про неналежне поводження з боку співробітників відвіданих пенітенціарних установ. Це, безумовно, велике досягнення України. Ми вважаємо, що для цього є кілька ключових причин:

- поява Національного превентивного механізму. Є чітко визначений орган державної влади, який у співпраці з громадськістю має важелі та повноваження, щоб реагувати на інформацію про неналежне поводження. Сама можливість його візитів без попередження має превентивний характер та є непоганим нагадуванням пенітенціарним співробітникам про триваючий контроль;
- поява статті 24 КВК, яка надає право безперешкодного відвідування установ виконання покарань представникам громадськості та журналістам. При цьому вони користуються повною свободою спілкування з в'язнями та відеозйомки. Враховуючи розвиток Інтернету та соціальних мереж, до яких на практиці в'язні мають доступ, кожен пенітенціарний співробітник знає, що будь-який випадок «рукоприкладства» може призвести до негайного скандалу у публічній площині.

[131] Можна додати, що «спеціальні засоби» використовувалися дуже рідко в відвіданих закладах (наприклад, приблизно один раз на місяць у Чернівецькому та Львівському СІЗО, і жодного разу протягом 2017 року в колонії № 30) та якщо використовується, то майже виключно у формі фізичної сили (утримання) або застосування наручників під час супроводу поза межами режимних корпусів.

Не дивно, що пенітенціарне відомство зробило низку намагань звузити зміст цієї статті з метою обмеження доступу до установ, щоправда поки що це було безуспішним завдяки протистоянню громадськості;

- активізація реагування на такі випадки прокуратурою з метою зберегти свої функції нагляду за пенітенціарною системою[132];
- декілька скандальних візитів Комітету, особливо у 2012, 2014 та 2016 роках до Харківських колоній. Після них, керівництво системи вже не дозволяє собі закривати очі на випадки масового знущання над в'язнями у цій області. Адже це може дорого коштувати у політичному сенсі.

Разом з тим не можна переконливо сказати, що тепер не трапляються випадки неналежного поводження зі сторони пенітенціарних співробітників. Це є особливо вираженим у випадках залучення так званих «маски-шоу», тобто залучення підрозділів спецпризначення чи груп швидкого реагування[133].

Разом з тим неналежне поводження тепер переважно існує у формі насильства між самими в'язнями за мовчазної згоди адміністрації установ. Див. коментар до наступного пункту.

(продовження доповіді КЗК)

59. На відміну від вищесказаного, насильство між в'язнями було проблемою, яку визнавали начальники всіх відвіданих закладів, особливо у Київському СІЗО[134]. Це було не дивно, враховуючи, що житлові приміщення у більшості випадків були багатомісними камерами[135] або гуртожитками[136] (див. також пункти 62–67 нижче), а також те, що персонал, якого в цілому було недостатньо (див. пункт 97 нижче), покладався на неформальну тюремну ієрархію[137], щоб отримувати від них допомогу у контролі ситуації; це було

---

[132] *Човган В.* Прокурорський нагляд за пенітенціарною системою: тимчасово чи назавжди? : https://sud.ua/ru/news/blog/131367-prokurorskiy-naglyad-za-penitentsiarnoyu-sistemoyu-timchasovo-chi-nazavzhdi

[133] Наприклад, про нещодавній випадок масового побиття див. *Жупанов Д.* Аналітичний звіт за результатами здійснення моніторингових візитів до установ Державної кримінально-виконавчої служби України у 2018 році / Український інститут з прав людини, Київ, 2018, С. 13–14.

[134] Делегація також звернула увагу на кілька недавніх випадків тілесних ушкоджень в'язнів, відображених в журналі інцидентів у Львівському СІЗО (стверджувалось про «випадковість»), але які були такого характеру (наприклад, гематоми під очима), що вказував на можливе насильство між ув'язненими.

[135] До 25 в'язнів у камері в Київському СІЗО, до 20 на камеру у Львівському СІЗО, до 14 на камеру в Івано-Франківському СІЗО та до 12 на камеру у Чернівецькому СІЗО.

[136] У Колонії № 30, трималось до 25 в'язнів у кожному гуртожитку.

[137] Члени цієї ієрархії (т. зв. «актив»), схоже, користується свого роду напівофіційною позицією, включаючи принаймні деякі елементи дисциплінарних повноважень, такі як звітування персоналу про поведінку співкамерників та вказування їм як поводитися.

особливо помітно у Київському СІЗО та, меншою мірою, в Івано-Франківському та Львівському СІЗО і Колонії № 30.

У зв'язку з цим КЗК змушений повторити свою точку зору, що забезпечення порядку та підтримка безпечного середовища у в'язниці не повинно базуватися на якійсь формі мовчазної згоди між ув'язненими «лідерами», які намагаються встановити владу над іншими в'язнями, та пенітенціарними співробітниками, які зацікавлені у збереженні штучного вигляду порядку в установі. Крім того, Комітет вважає неприйнятним будь-яку часткову відмову від відповідальності за порядок і безпеку, що зазвичай належить персоналу. Це спричиняє небезпеку експлуатації слабших в'язнів іншими в'язнями. Це також суперечить Європейським в'язничним правилам, згідно з якими жоден в'язень не повинен використовуватись в установі для роботи, поєднаної з будь-якими дисциплінарними повноваженнями[138]. Розвиток конструктивних відносин між співробітниками та всіма в'язнями, який ґрунтується на динамічній безпеці[139], є вирішальним чинником у зусиллях по боротьбі з залякуванням та насильством між в'язнями.

Комітет також хотів би ще раз підкреслити, що тюремна влада повинна діяти проактивно, щоб запобігти насильству одних в'язнів щодо інших. Боротьба з явищем насильства та залякування між в'язнями вимагає, щоб кількість тюремного персоналу була достатньою (див. параграф 97 нижче). Персонал також має бути уважний до сигналів того, що існують якісь проблеми та належним чином навчений, щоб втручатися, коли це необхідно. І початкові, і періодичні навчальні програми для персоналу усіх рівнів мають торкатись питань стримування насильства між в'язнями.

Крім того, керівництву та персоналу усіх пенітенціарних закладів слід вказувати на необхідність постійної підвищеної пильності та використання всіх наявних у них засобів для запобігання і боротьби з насильством та залякуванням між в'язнями. Це повинно включати в себе здійснення індивідуалізованої оцінки ризиків та потреб в'язнів, постійний моніторинг поведінки в'язнів (включаючи виявлення потенційних правопорушників та жертв), правильне звітування про підтверджені та вірогідні випадки залякування/насильства між в'язнями, а також ретельне розслідування всіх інцидентів.

КЗК закликає українську владу виконати свою давню рекомендацію про те, що керівництво всіх пенітенціарних установ має вико-

---

[138] Правило 62.

[139] Динамічна безпека — це розвиток співробітниками позитивних стосунків із в'язнями на засадах твердості та справедливості, у поєднанні з розумінням їхньої особистої ситуації та будь-яким ризиком, з яким зіштовхується кожен окремий в'язень, а також із забезпеченням конструктивної діяльності.

ристовувати усі способи, які є у їхньому розпорядженні, для протидії негативному впливу неофіційної в'язничної ієрархії та запобігання залякуванню й насильству між ув'язненими. Жоден в'язень (у будь-якій пенітенціарній установі на території країни) не повинен бути наділений (навіть де-факто) можливістю здійснення влади щодо інших в'язнів.

Треба ще багато зробити для того, щоб персонал був навчений та мотивований для того, щоб бути проактивним та запобігати насильству між в'язнями. Керівництво всіх пенітенціарних установ повинно також пильнувати можливі змови між співробітниками та в'язнями «лідерами». Що стосується чисельності персоналу та його присутності, див. пункт 98 рекомендації нижче.

Коментар 11
(щодо насильства між в'язнями та «неформальних лідерів»)

Комітет детально описує заходи, які потрібно вжити з метою подолання насильства між в'язнями. Така увага цій проблемі приділяється недарма.

Раніше Комітет уже неодноразово вказував на проблему неформальних лідерів (як в установах виконання покарань, так і в слідчих ізоляторах) (напр., доповіді щодо візитів у 2002 (пункт 92), 2005 (пункт 92) 2012 (пункт 25) та 2013 роках).

Наприклад, у доповіді про візит 2013 року Комітет помітив, що в Одеському та Сімферопольському СІЗО ув'язнений «лідер» був явно відповідальний за порядок серед ув'язнених, і, щоб виконати це завдання, він чи інші ув'язнені, безпосередньо підпорядковані йому, як стверджувалось, вільно переміщувалися в установі. Надання певного рівня повноважень ув'язненому «лідеру» з метою забезпечення безпеки, здавалося, було прийнятною практикою для співробітників, які були в обмеженій кількості в режимних зонах (п. 108). У доповіді 2005 року Комітет вказав: «У своєму звіті про візит 2002 року (пункт 92) КЗК рекомендував, щоб ув'язнені-днювальні не виконували завдання, пов'язані з підтримкою порядку та контролем. Проте це тривало й у 2005 році, особливо в колонії № 61, де, до того ж, днювальні мають вплив на накладення дисциплінарних санкцій. КЗК рекомендує припинити таку практику в майбутньому».

На відміну від неналежного поводження з боку пенітенціарного персоналу, поскаржитися на своїх співкамерників чи інших в'язнів загрожує життю та здоров'ю. Поскаржитися, звісно, можна. Однак це раніше чи пізніше може призвести до помсти. Більше того, іноді адміністрація безпосередньо пов'язана неформальними угодами з «кримінальними авторитетами» з метою забезпечення контрольованої обстановки в установах. Це призводить до закривання очей на пригнічення одних в'язнів іншими. Як наслідок, в'язні часто бояться звертатися за захистом до адміністрації чи до інших представників влади або суспільства.

На нашу думку, є дві ключові причини поширення насильства між в'язнями:

1) Багатомісні камери[140]. На практиці, контроль камер, в якій тримається навіть 5–10 в'язнів є ускладненим. Не кажучи вже про камери, де тримається 10–30 чоловік, або й більше (в деяких колоніях). Єдиним практичним засобом хоч якогось вигляду контролю є призначення з числа засуджених відповідальних за відповідну камеру. Такі засуджені можуть мати дуже різні повноваження, починаючи від забезпечення прибирання і закінчуючи відповідальністю за дотримання неформальних правил співжиття. Іноді ці повноваження включають застосування насильства.

Цю проблему можна вирішити тільки шляхом переходу національної пенітенціарної системи на камерну систему тримання із маломісними камерами;

2) Недостатня кількість режимних та інших співробітників, які безпосередньо працюють з в'язнями. Часто в пенітенціарних установах трапляється так, що велика кількість їхнього персоналу не має безпосереднього контакту із в'язнями. З іншого боку, співробітники, які безпосередньо відповідають за внутрішній порядок (режимні співробітники), є нечисельними. Те ж саме стосується співробітників соціально-психологічної служби. Зазначена проблема є актуальною як для СІЗО, так і для колоній, щоправда з деякою специфікою, пов'язаною з різними цілями та структурами цих установ.

Як наслідок, забезпечення належного контролю обмеженою кількістю режимного та іншого персоналу відбувається за рахунок допомоги з боку самих в'язнів. В таких умовах неможливою є і динамічна безпека, впровадження якої заохочує Комітет.

При цьому слід відрізняти неформальних і формальних лідерів. Формальні лідери мають повноваження щодо підтримки порядку (контролю) відповідно до норм ПВР (днювальні та старші днювальні). Тобто покладання на цих осіб є цілком законним.

Однак в окремих випадках це може суперечити низці рекомендацій Комітету, зокрема щодо недопустимості ситуації, коли одні в'язні мають контроль над іншими. Наші пропозиції обмежити повноваження днювальних з цього приводу не були прийняті. Зокрема ми пропонували доповнити чинну норму ПВР: «Відповідно до типових обов'язків старшого днювального, днювального гуртожитку (камери) (додаток 20) розробляються і затверджуються обов'язки старшого днювального та днювального у гуртожитках відділень соціально-психологічної служби» нормою такого змісту «Ці обов'язки не можуть бути такими, що ставлять засудженого в положення влади над іншими засудженими». Це дозволило б хоча б частково виконати рекомендації Комітету з цього приводу.

Звичайно, є й інші чинники зростання насильства між в'язнями: неналежна робота оперативних частин; корупція; субкультура в'язнів; недостатня зайнятість або її відсутність тощо. Однак ми переконані, що ключовими причинами є саме недо-

---

[140] З приводу інших наслідків багатомісних приміщень див. також: С. 16–18.
Режим доступу:
https://books.google.com.ua/books?id=DPpvCwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=насильств&f=false

статня кількість персоналу, який безпосередньо працює з в'язнями, та багатомісні приміщення, в яких вони утримуються.

(продовження доповіді КЗК)

60. У Київському СІЗО делегація була поінформована про серйозний інцидент насильства між в'язнями, який трапився у квітні 2017 року і під час якої один в'язень вбив іншого. На час візиту, кримінальне розслідування цього інциденту все ще тривало.

Комітет робить запит до української влади щодо надання КЗК, в належні строки, інформації про результати цього розслідування. Комітет також робить запит до української влади з цього ж самого приводу, щоб йому надали копію документу про результати розтину тіла, включаючи фотографії та результати лабораторних досліджень, здійснених після смерті вказаного в'язня.

61. Крім того, Комітет серйозно стурбований тим, що, незважаючи на чіткі рекомендації, викладені у звітах про попередні візити, оперативний персонал, який працював у пенітенціарних установах, продовжував відбирати зізнання стосовно правопорушень, які, як стверджувалось, були вчинені до їхнього ув'язнення. У кількох випадках, зокрема, у Київському СІЗО, були звинувачення, що оперативні співробітники погрожували в'язням (у разі відмови від співпраці) їхнім переведенням у певну камеру (т. зв. «прес-хату»), де вони будуть піддані насильству з боку інших в'язнів. Якщо це правда, така практика є абсолютно неприйнятною.

КЗК закликає українську владу вжити заходів, у тому числі на законодавчому рівні, щоб працівники оперативних підрозділів в'язниць більше не розслідували кримінальні правопорушення, вчинені в'язнями поза межами в'язниці, і більше не відбирали від в'язнів твердження щодо таких правопорушень.

Коментар 12
(щодо відбирання зізнань оперативними співробітниками)

Комітет регулярно нагадує цю рекомендацію Україні. Окреслена практика походить з часів, коли пенітенціарна система знаходилась під керівництвом МВС. Тоді пенітенціарні співробітники та слідчі міліції були колегами. Слідчі часто користувалися цим з метою зловживання повноваженнями, зокрема й з метою «вибивання зізнань».

На сьогодні ця практика існує в гібридному вигляді. На наше переконання, це є наслідком нереформованих підходів до оперативно-розшукової діяльності в установах виконання покарань та СІЗО. При цьому, всупереч закликам ліквідувати оперативну діяльність в установах як таку, ми підтримуємо зміну її форм та методів, а не ліквідацію.

Річ у тому, що оперативна діяльність здійснюється в пенітенціарних установах по всьому світі. Її стандарти були зібрані у виданні ООН «Динамічна безпека та тюремна оперативно-розшукова діяльність»[141]. Ці стандарти допускають обмін оперативною інформацією зі слідчими органами з метою боротьби зі злочинністю. Однак, це в жодному разі не може відбуватися шляхом змушування в'язнів до давання таких показань, тим більше щодо подій, які мали місце до їхнього ув'язнення. Це повинно бути прерогативою слідчих органів.

Законодавство передбачає, що оперативні підрозділи, зокрема і в'язничні, зобов'язані «виконувати письмові доручення слідчого, вказівки прокурора та ухвали слідчого судді, суду і запити повноважних державних органів, установ та організацій про проведення оперативно-розшукових заходів» (п. 2 ч. 1 ст. 7 ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність»). Окрім того, вони «проводять слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні за дорученням слідчого, прокурора в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України» (ч. 4 ст. 7 ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність»).

На практиці це означає, що оперативні підрозділи зобов'язані здійснювати й допити. Чого ці допити можуть стосуватися не вказується, однак, як свідчить спостереження КЗК, на практиці вони можуть стосуватися й подій, які відбулися до ув'язнення. Разом з тим, Мін'юст у своїй відповіді на доповідь КЗК вказує, що проведення слідчих дій щодо злочинів, вчинених поза межами установи не передбачено законодавством (п. 148 Відповіді)[142]. Це маніпулятивне твердження, оскільки обов'язок проведення слідчих дій за запитом слідчого чи прокурора є обов'язком оперативних підрозділів пенітенціарних установ. Конкретне «змістовне наповнення» слідчої дії не врегульовується КПК, однак це жодним чином не виключає її проведення, зокрема і щодо подій до ув'язнення.

3. Матеріальні умови тримання

62. Найбільш вражаючою особливістю відвіданих закладів (всіх окрім Кременчуцької виховної колонії, див. пункт 69 нижче) були загалом погані або навіть жахливі матеріальні умови, зокрема в Києві та Львові.

Ситуація в Київському СІЗО стала ще гіршою з часу попереднього візиту КЗК у листопаді 2016 року. Як вже зазначалось в пункті 54 вище, це було пов'язано з тим, що СІЗО став переповнений (навіть згідно з національними нормами житлової площі — 2,5 мІ для ув'язнених під вартою), а також у ньому було кілька камер із більшою кількістю в'язнів, ніж ліжок (наприклад, камери № 21 та 32), що змушувало в'язнів спати по черзі. Незважаючи

[141] Handbook Dynamic Security and Prison Intelligence, United Nations, New York, 2015 // https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/UNODC_Handbook_on_Dynamic_Security_and_Prison_Intelligence.pdf

[142] Response of the Ukrainian Government to the report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) on its visit to Ukraine from 8 to 21 December 2017 (CPT/Inf (2019) 11) // https://rm.coe.int/168093ab47

на спроби іноді здійснити невеликий ремонт (зазвичай за рахунок власних ресурсів ув'язнених), корпуси стали ще гіршими, разом з камерами, які були погано освітлені, неналежно вентильовані, часто дуже застарілі та брудні (найбільше у «карантині» та транзитному відділенні). В цілому інфраструктура (електрика, водопостачання, каналізація), були близькі до повного виходу з ладу[143].

Словом, для основної маси в'язнів (крім жінок та неповнолітніх)[144] умови у Київському СІЗО можна було легко вважати нелюдськими та принизливими.

63. Як вже згадувалося в пункті 11 вище, наприкінці візиту делегація посилалася на **пункт 5 статті 8 Конвенції** та здійснила запит до української влади надати Комітету протягом трьох місяців детальний план дій, який включатиме чіткі строки та виділення бюджету, щоб вирішити ситуацію у Київському СІЗО.

У своєму листі від 5 квітня 2018 року українська влада проінформувала КЗК про вжиті та заплановані заходи у відповідь на вищезгадане негайне спостереження. Це включало проведення технічної оцінки, складання детальних планів реконструкції та підготовку кошторисів для усунення всіх недоліків матеріальних умов у Київському СІЗО. Комітет вітає ці плани, але з жалем відзначає, що конкретних фінансових ресурсів, схоже, не було виділено для реалізації цих робіт і вони згадуються як такі, що залежать від надходження коштів і без будь-яких конкретних термінів виконання.

Зважаючи на дійсно абсолютно неприйнятну ситуацію у Київському СІЗО, **КЗК закликає українську владу** невідкладно **реконструювати/відновити Київський СІЗО.** У цьому контексті також **слід вжити заходів для забезпечення того, щоб кожен ув'язнений мав власне ліжко.**

64. Матеріальні умови у Львівському СІЗО значною мірою обумовлювались застарілою інфраструктурою старих будівель. Ситуація ускладнювалася повною відсутністю бюджету на ремонти[145], в результаті чого, зокрема, траплялися повторювані перебої у постачанні електроенергії та води.

Камери, як правило, були занедбаними, так само як меблі, матраци та постільна білизна. Крім того, деякі камери, особливо більші за розмірами, були душними і вологими. У багатьох камерах було тісно (наприклад, 14 в'язнів ділили камеру площею близько 50 мІ, включаючи санітарний ву-

---

[143] Начальник розповів делегації, що недавня пожежа у старому жіночому блоці (весь дах якого згорів) була викликана коротким замиканням застарілої електропроводки.

[144] Які утримувалися у новому блоці, відкритому у 2011 році, у якому на одного в'язня доводилось 4 мІ житлової площі і який підтримувався у належному стані завдяки фінансовій підтримці МКЧХ.

[145] Навіть ті незначні ремонти, які відбувалися, зазвичай, здійснювалися на власні ресурси в'язнів.

зол; шість в'язнів, які трималися у камері розміром близько 16 мI), а доступ до природного світла та штучне освітлення залишили бажати кращого.

З позитивного, камери були переважно чистими. Умови були дещо кращими в камерах для жінок і неповнолітніх (які мали душові у камерах та не були переповненими)[146].

65. За словами начальника Львівського СІЗО, продовжувалися переговори між міською радою та приватним інвестором, щоб закрити СІЗО і перенести його у нову спеціально-збудовану установу на околиці міста. **Комітет хотів би отримати більше інформації про ці плани і перспективи їх реалізації**.

66. У колонії № 30 у Львові ситуація також була надзвичайно складною. Переважна більшість в'язнів жили у надмірно великих гуртожитках[147], які були дуже занедбані[148], темні і брудні, зі спільними туалетами та умивальниками, які були поламані, брудні та смердючі. Начальник визнав, що вся технічна інфраструктура колонії постійно виходила з ладу.

Делегація звернула увагу на поточну реконструкцію корпусу № 5 (з метою перетворення великих гуртожитків у менші камери[149]); хоча ця ініціатива директора установи заслуговує похвали, факт залишається фактом, що завершення цих робіт навряд чи зробить багато для виправлення неприйнятних умов по всій в'язниці загалом (для її ремонту/реконструкції не було доступних коштів). Тим не менш, **КЗК хотів би бути інформованим, у належний строк, про здачу в експлуатацію реконструйованого корпусу № 5.**

67. Матеріальні умови були дещо кращими у Чернівецькому та Івано-Франківському СІЗО, які були менш переповненими[150]. Завдяки великим зусиллям його директора у пошуках донорів, жилі приміщення в'язнів у Чернівецькому СІЗО поступово відновлювались (близько 40% всіх камер було відремонтовано), а умови у вже відремонтованих камерах були досить хорошими, у тому числі були повністю відділені санітарні вузли і навіть (в деяких камерах, переважно для жінок і неповнолітніх) були душові. Невідремонтовані камери були застарілими (але чистими), так само як і колективні душі. Начальник сказав делегації, що централізоване опалення та каналізація потребували термінового ремонту, але установа не мала бюджету для цього,

---

[146] Наприклад, чотири ув'язнені жінки у камері розміром близько 24 мI, включаючи санвузол.

[147] Наприклад, 24 в'язня у одному жилому приміщенні розміром 80 м^2, 25 в'язнів у приміщенні розміром 90 м^2.

[148] Із частково дірявим дахом, що призводило до протікання.

[149] Кожен розміром 16 м^2, розрахований на тримання чотирьох в'язнів.

[150] Наприклад, камери в Чернівецькому СІЗО були розміром від 3 до 6 м I житлової площі на одного в'язня. У Івано-Франківському СІЗО більшість в'язнів мали від 3 до 4 мI житлової площі.

так само як і для заміни старих та зламаних меблів. Однак найбільшою була проблема з протікаючим дахом, через який швидко руйнувалися будь-які позитивні наслідки реконструкції, здійсненої в камерах.

Свідчення нещодавнього ремонту було також видно в Івано-Франківському СІЗО (так само, тільки завдяки тому, що начальнику вдалося отримати допомогу від місцевого самоврядування та деяких місцевих компаній)[151], а деякі з камер були реконструйовані за допомогою в'язнів. Однак більшість житлових приміщень в'язнів були зношеними (включаючи меблі) та з досить задушливими, темними і брудними камерами.

68. Зважаючи на зауваження, викладені в пунктах 62–67 вище, **КЗК закликає українську владу терміново виділити достатньо коштів з державного бюджету на Львівський, Чернівецький та Івано-Франківський СІЗО та на колонію № 30, а також** невідкладно **розпочати ремонт/реконструкцію цих закладів з метою усунення вищезазначених недоліків. Це має включати, де це можливо, трансформацію багатомісних гуртожитків на невеликі камери. Див. також рекомендацію, викладену у пункті 57 вище.**

69. Щоб завершити на позитиві, делегація вважає матеріальні умови у Кременчуцькій колонії для неповнолітніх загалом належними; гуртожитки мали багато житлової площі та були світлими, провітреними та чистими. Щоправда, **гуртожитки мали дещо суворий вигляд**, хоча неповнолітнім дозволялось зберігати деякі особисті речі у тумбочках біля ліжок. Крім того, **Комітет вважає, що доцільно переробити гуртожитки на жилі приміщення з меншими житловими блоками**. Той факт, що установа зараз функціонує з наповненням, яке є набагато нижчим офіційної спроможності (див. пункт 54 вище), повинен полегшити це завдання.

70. Більшість туалетів в камерах відвіданих в'язниць були лише частково відділеними. Також, як правило, ув'язнені мали доступ до душу лише один раз на тиждень, а засоби гігієни (крім мила) не видавалися безкоштовно[152], а у всіх відвіданих установах, за винятком Кременчуцької, делегація отримала скарги в'язнів на погану якість їжі. **КЗК рекомендує вжити заходів для усунення цих недоліків. Зокрема, ув'язненим жінкам повинні безкоштовно видаватися санітарні засоби для задоволення їхніх щомісячних потреб.**

Що стосується приймання душу, Комітет знову нагадує свою рекомендацію, що його частота має бути збільшена, беручи до уваги правило 19.4 Європейських в'язничних правил[153].

---

[151] Серед іншого, було відремонтовано дах, електропроводку, каналізаційні та водопровідні труби.

[152] Деякі додаткові засоби іноді надавалися МКЧХ або благодійними організаціями.

[153] Правило 19.4 Рекомендації Rec (2006) 2 Комітету міністрів Ради Європи щодо Європейських в'язничних правил, від 11 січня 2006 року, передбачає: «Ванних і душових повинно

Коментар 13
(щодо умов тримання)

Щодо ремонту Київського СІЗО див. коментар 7 вище.

Приклад із Київським СІЗО підтверджує, що масштабні ремонти пенітенціарних установ є можливими за наявності політичної волі з боку керівництва найвищого рівня. Тому такого роду ремонти мають плануватися в рамках державних програм під ефективним контролем за їхнім виконанням. Наприклад, така програма мала впроваджуватися з 2013 по 2017 роки. Однак її виконання було припинено у 2014 році у зв'язку з економією бюджетних коштів. Незважаючи на закріплений в урядових документах намір відновити цю програму, це так і не сталося[154].

Невеликій кількості керівників пенітенціарних установ вдається знайти кошти для ремонтів різних обсягів. Іноді це вдається за рахунок спецфонду установи, який формується з-поміж іншого завдяки власному підприємству установи. При цьому джерело є значно обмеженішим у СІЗО, які практично не мають власних виробництв.

Разом з тим іноді знайти фінансування вдається лише завдяки підтримці з боку місцевої влади або ж інших «спонсорів». Як вказує Комітет у пункті 55 цієї доповіді: «незважаючи на дуже погані, іноді справді жахливі умови тримання під вартою, міністерство практично не мало коштів на реконструкцію та ремонт, змушуючи начальників установ шукати кошти самостійно, від приватних спонсорів, місцевого самоврядування та благодійних організацій, і навіть з особистих ресурсів в'язнів (та їх сімей)».

Окрім перетворення начальників пенітенціарних установ на «завгоспів», такий підхід може мати низку інших негативних наслідків: починаючи з корупції і завершуючи залежністю від таких «меценатів».

Коментар 14
(щодо трансформації багатомісних гуртожитків у маломісні камери)

Комітет займає принципову негативну позицію щодо багатомісних гуртожитків та камер[155]. Він вказує: «У своїй 11 Загальній доповіді КЗК критикував саму ідею розміщення у багатомісних гуртожитках. Часто в таких гуртожитках в'язні утримуються в тісних та несприятливих умовах. На додаток до нестачі приватності, Комітет виявив високий ризик залякування та насильства у таких гуртожитках, а також, що належний контроль персоналом є надзвичайно складним. Більше того, належне розміщення окремих в'язнів, базуючись на індивідуальній оцінці ризиків і потреб стає майже неможливим завданням. Як наслідок, КЗК тривалий час адвокатує за перехід від багатомісних гуртожитків на менші житлові відділення».

бути достатньо для того, аби кожен в'язень міг користуватися ними, із забезпеченням температури, яка відповідає клімату, по можливості щодня, але не менше двох разів на тиждень або частіше, якщо це необхідно для підтримки гігієни «.

[154] *Човган В.* Ключові напрями пенітенціарної реформи як складові національного Плану дій у сфері прав людини // http://khpg.org/index.php?id=1453461065

[155] Living space per prisoner in prison establishments: CPT standard (CPT/Inf (2015) 44): https://rm.coe.int/16806cc449

У цьому стандарті, Комітет також посилається на рекомендацію Україні, в якій КЗК закликав трансформувати багатомісні гуртожитки у менші житлові приміщення (див. п. 113 Доповіді про візит 2009 року).

Так само як і з ремонтами, перехід на камерну систему або хоча б на маломісні приміщення для тримання має бути врегульований на загальнодержавному рівні. Річ у тому, що колективне тримання є повсюдним, адже воно пов'язано з радянською спадщиною.

Радянська філософія виконання покарань передбачала, що засуджений повинен виправлятись шляхом залучення до праці, а також «колективом і через колектив». Наслідком такого підходу разом із масовим застосуванням покарання у виді позбавлення волі, стала побудова пенітенціарних установ колективного типу або «колоній» — як вони і до тепер називаються в Україні. Однак проблема тримання великих колективів у малих приміщеннях притаманна і СІЗО (15–20 чоловік у камері та більше).

Раніше нам вдалося закріпити відповідний пріоритет в урядовому документі, однак він залишився «нецікавим» для керівництва пенітенціарної системи та держави в цілому. Зокрема, в урядовому Плані дій з прав людини з 2015 по 2020 роки закріплена необхідність: «Розроблення та внесення на розгляд Кабінету Міністрів України Державної цільової програми щодо поступової реорганізації колективної системи тримання в установах виконання покарань до камерної системи тримання та зменшення допустимої планової наповнюваності установ виконання покарань до 300–400 осіб в одній установі» (п. 32.1).

Окрім переходу від колективної системи тримання до камерної системи було закріплено й стандарт обмеження наповнюваності установ. Тим не менш, і це питання залишилося невирішеним. Про це свідчить триваюча оптимізація пенітенціарних установ, а простіше кажучи їх закриття (у вигляді «консервації»). Замість того, щоб скористатися зменшенням кількості в'язнів та впровадити політику невеликої наповнюваності пенітенціарних установ, держава пішла шляхом економії та укрупнення цих установ.

Зменшення ліміту наповнюваності установ було успіхом пенітенціарної реформи у скандинавських країнах у 70–80-х роках минулого століття. Великою установою завжди складно управляти, а індивідуальний підхід з метою реабілітації та реінтеграції в таких умовах є примарним. Тому неприйнятними є вітчизняні установи з високою допустимою наповнюваністю. Менеджмент в'язнів та індивідуальна робота з ними є головними перевагами невеликих пенітенціарних установ. Вони мають стати головними аргументами для переходу до невеликої планової наповнюваності.

Коментар 15
(щодо засобів гігієни)

Не дивлячись на численні рекомендації КЗК з цього приводу, українські в'язні й по сьогодні не отримують гігієнічних засобів в загальному порядку.

Очікувалося, що ситуацію виправлять нещодавно оновлені Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань. Однак, незважаючи на наші пропози-

ції[156] закріпити обов'язок видавати засудженим ключові засоби гігієни (шампунь, зубну щітку і пасту, засоби для гоління, жіночі засоби гігієни), цю проблему не було належно врегульовано. При цьому засуджені зобов'язані дотримуватися санітарно-гігієнічних норм, мати охайний вигляд.

При цьому сам факт врегулювання зовсім не гарантує виконання відповідної норми. Наприклад, у ПВР СІЗО міститься норма про видачу згаданих засобів, щоправда видаються вони не в загальному порядку, а лише за умови відсутності коштів в ув'язненого чи засудженого та за його заявою. Проте фінансування на придбання цих засобів не передбачено[157].

Питання забезпечення засобами гігієни також окремо врегульовується у нормах щодо банно-прального забезпечення[158]. Однак ці Норми не передбачають видачі засудженим базового спектру гігієнічних засобів. Наприклад, з таких засобів передбачено лише видачу мила. На додаток, навіть ці норми здебільшого не виконуються.

З огляду на зазначене, необхідно закріпити право засуджених на базові засоби гігієни, такі як засоби для гоління, зубну пасту та щітку, шампунь, мило, туалетний папір та жіночі засоби гігієни. Кожен засуджений (і ув'язнений) повинен мати чітке розуміння, що він має право на отримання таких засобів безкоштовно. Звісно, відповідні фінансові ресурси мають передбачатися за замовчуванням, а не в залишковому порядку.

Коментар 16
(щодо частоти приймання душу)

Незважаючи на наполягання громадськості та неодноразові рекомендації Комітету, частота прийому душу в пенітенціарних установах залишається раз на тиждень. Ми пропонували закріплення нової норми у ПВР установ виконання покарань, однак тепер цю норму взагалі виключено. Зараз частота миття встановлюється в окремому наказі[159].

Цей наказ передбачає миття раз на тиждень, а для жінок — два рази на тиждень (п. 3.1).

Ми неодноразово дискутували з цього приводу з керівництвом пенітенціарної системи. Негативна відповідь на необхідність збільшення частоти миття у душі обґрунтовується двома аргументами: 1) недостатність коштів на комунальні послуги; 2) складнощі організації процесу в СІЗО (мається на увазі виведення в'язнів з камер до лазні двічі на тиждень). Останній аргумент свідчить про потребу облаштування кожної камери не тільки туалетами, а й душами.

---

[156] *Човган В. О.* Як викорінити радянщину з української в'язниці. Зміни до Правил внутрішнього розпорядку УВП та СІЗО у світлі міжнародних стандартів / В. О. Човган; ГО «Харківська правозахисна група», Харків: Права людини, 2017, С. 133.

[157] *Жупанов Д.* Аналітичний звіт за результатами здійснення моніторингових візитів до установ Державної кримінально-виконавчої служби України у 2018 році / Український інститут з прав людини, Київ, 2018, С. 43.

[158] Положення про організацію лазне-прального обслуговування осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах (Наказ Міністерства юстиції України 08.06.2012 № 849/5).

[159] Там само.

Коментар 17
(щодо якості їжі)

Неякісна їжа є наслідком неналежного фінансування, а також недоліків організації харчування. Щоправда, нещодавно з'явилося суттєве зрушення, яке потенційно може змінити всю організацію харчування.

27 грудня 2018 року Кабмін прийняв Постанову про нові норми харчування, які поширюються на осіб, що тримаються в пенітенціарних установах[160]. Набрання чинності зазначеною Постановою було відкладено до 2021 року.

Спочатку норми мали дозволити закупівлю послуг з харчування для усіх категорій засуджених, затриманих та осіб, взятих під варту. По суті це означало б можливість аутсорсингу харчування. Тобто приватні компанії могли б бути уповноважені повністю забезпечувати харчування в пенітенціарних установах, а не тільки постачати деякі продукти. Однак, ще до набрання чинності, можливість аутсорсингу була скасована[161].

Разом з тим зазначені норми мають декілька позитивних аспектів. Вони урізноманітнюють меню та дещо збільшують норми харчування. В раціоні мають з'явитися молоко та яйця, чого не було раніше.

Однак норми містять і положення, які закріпили старі проблеми:

- надалі залишається дискримінація по порціях залежно від того, де особа ув'язнена і який її статус. Наприклад, у колонії порція хліба — 500 грам на день, а в СІЗО — 450 грам на день. В колонії дозволяється два яйця на тиждень, в СІЗО — одне. В колонії 500 грам картоплі, в СІЗО — 400 грам;
- залишається норма-покарання «урізаною пайкою». Засудженим, яких поміщено в ДІЗО та ПКТ, передбачено менше хліба та м'яса, ніж іншим засудженим. Для них зовсім не передбачено молока і яєць. Це ж саме стосується довічників і засуджених до арешту;
- відсутність фруктів. Їх видаватимуть тільки неповнолітнім, тоді як в колоніях для повнолітніх видаватимуть тільки сухофрукти.

Проблемою норм є і можливість взаємозамінювати норми їжі. Наприклад, м'ясо можна замінити субпродуктами, яйцями або рибою. Рибу можна замінити, наприклад, молоком. А молоко рибою. Яйце можна замінити на 10 грам масла. 100 грам фруктів можна замінити на 20 грам варення. Сушені фрукти можна заміняти чаєм. Загалом, у нормах закріплено багато можливостей для такого роду замінювання продуктів.

Таким чином забезпечення харчування навіть на офіційному рівні є неналежним, а також містить дискримінаційні норми.

---

[160] Постанова КМУ «Про норми харчування осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби, місцях тимчасового тримання Державної прикордонної служби, ізоляторах тимчасового тримання, приймальниках-розподільниках для дітей та інших місцях тримання Національної поліції та спеціально відведених місцях для тимчасового тримання (ізоляторах тимчасового тримання) Служби безпеки» (від 27 грудня 2018 р. № 1150).

[161] Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р. № 1150 (Постанова Кабінету Міністрів України від 11 грудня 2019 р. № 1063).

4. Зайнятість

71. Давня рекомендація Комітету розвинути зайнятість в межах режиму для осіб, які перебувають під вартою, на жаль, не виконується (див. також пункт 57 вище).

Як і під час попередніх візитів, переважна більшість осіб під вартою проводили до 23 годин на день замкнуті всередині своїх камер без організованої діяльності[162]. Ув'язнені могли робити вправи на свіжому повітрі одну годину на добу (дві години для жінок і неповнолітніх), у малих[163], гнітючих і занедбаних двориках, які, до того ж, зазвичай були розташовані на дахах режимних корпусів[164] і з них не було видно нічого, окрім неба.

Єдиними способами відволіктись для ув'язнених було дивитися телевізор або слухати радіо у їхніх камерах[165], читати книги та газети, а також грати в настільні ігри зі своїми співкамерниками.

72. Комітет визнає зусилля української влади залучити до роботи та освіти засуджених в'язнів, але залишається фактом, що в колонії № 30 лише невелика кількість засуджених мали роботу[166] або отримували будь-яку систематичну освіту[167] або професійне навчання[168]. Більшість засуджених не мали корисної діяльності і просто проводили час у своїх відділеннях, дивлячись телевізор, слухаючи радіо, читаючи книги та газети, або граючи в настільні ігри з іншими в'язнями.

Впродовж дня в'язні мали доступ до великих, зовсім занедбаних дворів, прилеглих до їхніх корпусів (обладнаних лавками і столами та засаджені деякими деревами або кущами). Також, вони могли використовувати саморобні спортзали всередині приміщень відділень і надворі.

73. КЗК хоче ще раз підкреслити, що забезпечення того, щоб засуджені були залучені до корисної різноманітної діяльності (робота, бажано навчаль-

---

[162] У відвіданих СІЗО роботою забезпечувались майже виключно засуджені, залишені для господарського обслуговування (наприклад, 57 засуджених в Києві, 30 у Львові та 11 в Івано-Франківську). Єдиним позитивним винятком був Чернівецький СІЗО, де (дуже) невелика кількість ув'язнених (9 осіб на момент візиту) отримали дозвіл суду працювати в майстерні з виробництва плащів, скатертин та іграшок. Крім того, мали роботу деякі довічно засуджені (див. пункт 78 нижче).

[163] Наприклад, двори у Львівському СІЗО ледь мали від 8 до 12 мІ, а в Івано-Франківському СІЗО від 16 до 20 мІ.

[164] За винятком Чернівецького СІЗО.

[165] Якщо вони могли дозволити придбати собі телевізор або радіоприймач, або якщо вони отримали його від родичів.

[166] У метало-, деревообробній та сувенірній майстерні, а також на роботах з обслуговування колоній. Загалом, близько 100 засуджених мали роботу (із загальної кількості 774).

[167] Близько 100 засуджених були зараховані до середньої загальноосвітньої школи.

[168] Близько 120 засуджених брали участь у професійному навчанні з таких спеціальностей, як оператор котлів, оператор вентиляцій, тесляр, зварник, токар і кухар.

ного характеру; освіта; спорт; хобі/гуртки), є не лише суттєвою частиною реабілітації та ресоціалізації, але й також сприяє створенню більш безпечного середовища у в'язницях. Крім того, особам, взятим під варту, слід, наскільки це можливо, пропонувати роботу, а також іншу систематичну зайнятість.

Потрібні також зусилля для розвитку планування відбування покарань[169] та підготовки до звільнення (і запобігання рецидиву)[170]. В кінцевому підсумку, успіх системи дострокового звільнення залежить від можливостей для засуджених змінити свою поведінку до відбуття покарання — однак зараз це здійснюється у дуже обмеженому вигляді.

КЗК закликає українську владу активізувати свої зусилля з розвитку програм зайнятості як для засуджених, так і для ув'язнених, які тримаються під вартою, особливо що стосується праці, освітньої та професійної діяльності[171]. Більше зусиль слід також спрямувати на розробку індивідуальних планів відбування покарання і підготовки до звільнення.

Комітет також закликає українську владу невідкладно вжити заходів для того, щоб у відвіданих СІЗО (і у всіх місцях попереднього ув'язнення загалом) були збільшені і покращені прогулянкові двори. Вони повинні розташовуватися на рівні землі і дозволяти горизонтальний вид.

Коментар 18
(щодо зайнятості)

Важко знайти таку доповідь КЗК про візит до України, де він не згадував би про проблему залучення до цілеспрямованої діяльності засуджених та осіб, які перебувають під вартою. Можливо, такою доповіддю є доповідь про візит 2007 року. Тоді КЗК взагалі не відвідував пенітенціарні установи.

Рекомендації КЗК щодо залучення в'язнів до цілеспрямованої зайнятості регулярно ігноруються. Традиційно ці питання відносяться до так званої соціально-виховної роботи. Цей напрям діяльності пенітенціарних установ не є пріоритетним. Натомість ключовим пріоритетом, зокрема для керівництва пенітенціарної системи, є забезпечення режиму та безпеки всередині установи.

---

[169] На початку візиту делегації було повідомлено, що почалася деяка початкова підготовча робота з запровадження індивідуальної оцінки ризиків та планування відбування покарання, але на момент візиту ніщо з цього поки що не було реалізовано на практиці.

[170] У колонії № 30 делегації повідомили, що соціальні працівники органів місцевого самоврядування Львова іноді відвідують засуджених, чиї покарання скоро мали завершитись, зосереджуючись на засуджених без сім'ї та місця проживання. Проте це було не систематично, і директор сказав, що установи багато чого спиралися на допомогу Росії, сім'ї ув'язнених, релігійні громади та неурядові організації

[171] Див. також 26-у Загальну доповідь КЗК, пункти 52-73 (CPT/Inf (2017) 5, https://rm.coe.int/168070af7a

Однак соціально-психологічна робота із в'язнями — це робота на майбутнє. Її головною ціллю має бути зменшення вірогідності рецидиву в'язнів. На відміну від забезпечення режиму та безпеки, результати цієї роботи виміряти складно. При чому, складно виміряти як позитивні, так і негативні наслідки цієї роботи. Це означає, що невдачі у соціально-психологічній роботі не такі помітні для суспільства, на відміну від невдач у забезпеченні режиму. На нашу думку, саме це призводить до відсутності зайнятості серед пріоритетів пенітенціарних установ. Навіть залучення до праці розглядається як пріоритет виключно з точки зору заробляння коштів для дофінансування нестачі фінансових ресурсів в установах. Отже зайнятість засуджених буде пріоритетом лише тоді, коли цей аспект діяльності пенітенціарних установ буде одним із мірил успішності діяльності пенітенціарних установ для керівництва пенітенціарної системи.

Як видно із рекомендації КЗК, соціально-психологічна робота має базуватися на індивідуальному плані відбування покарання. У свою чергу, такий план має розроблятися на підставі оцінки ризиків і потреб. Комітет вказує, що його делегацію проінформували про здійснення деякої початкової роботи у цьому напрямі.

Станом на грудень 2019 року робоча група з цього питання (за підтримки проєкту «PRAVO-Justice) напрацювала проєкт анкети оцінки ризиків, базуючись на кращому міжнародному досвіді. На початку 2020 року планувалося пілотування цієї оцінки у колоніях за підтримки канадського Проєкту SURGe.

Наш аналіз свідчить про нагальну потребу запровадження оцінки ризиків та потреб в Україні[172]. Про необхідність такої оцінки раніше неодноразово висловлювався й сам КЗК. За результатами його візитів, він регулярно вказував на цю проблему[173].

На сьогодні в Україні існують квазі-оцінки ризиків, які базуються на суб'єктивному судженні, а не на структурованій оцінці. Так само залучення в'язнів до зайнятості часто є формальним та нецілеспрямованим. Воно не базується на реалістичній оцінці ризиків та потреб.

Крім того, існуючі методи роботи є застарілими й практично не застосовуються. З'явилися перші напрацювання, щоб змінити ситуацію: розроблені курси соціальних навичок, різноманітні програми (як-то управління гнівом, пошук роботи, креативність, підготовка до звільнення тощо). Однак їхнє загальнодержавне впровадження поки що не розпочалося.

Що стосується зайнятості ув'язнених у СІЗО, то ситуація ще складніша. На додаток до зазначених проблем, у СІЗО є низка інших перешкод для залучення в'язнів до цілеспрямованої зайнятості: відсутність простору, приміщень, виробництва, а також нетривалий час перебування в цих установах. Зокрема, відсутність виробничої зони, яка є ключовою для зайнятості в'язнів в українському контексті, пов'язана з-поміж іншого з архітектурними особливостями вітчизняних СІЗО. Відповідно, створення класичної виробничої зони потребує значних змін архітектурної концепції вітчизняних СІЗО.

---

[172] *Автухов К., Човган В., Яковець І.* Оцінка ризиків та сучасна кримінальна юстиція. — Київ, 2019 // https://bit.ly/2RtlOXf

[173] Там само.

КЗК у своїх стандартах також визнає, що організація діяльності в СІЗО, де в'язні часто змінюються, є особливо проблемною. Однак він зауважує, що неприйнятно закривати осіб, які тримаються під вартою, по 23 години на добу. Необхідно, щоб ув'язнені під вартою могли проводити суттєву частину дня (8 годин і більше) поза своїми камерами, займаючись корисною діяльністю (роботою, бажано з можливостями навчання, освітою, спортом, дозвіллям тощо). При цьому чим довшим є попереднє ув'язнення, тим різноманітнішим має бути режим[174].

Враховуючи масштаби проблеми, ще у 2015 році нам вдалося закріпити напрями її вирішення в Плані дій з прав людини. Йшлося про: «Розроблення та внесення на розгляд Кабінету Міністрів України Державної цільової програми удосконалення залучення до корисної цілеспрямованої діяльності засуджених та осіб, які перебувають під вартою, відповідно до стандартів Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню» (п. 8.19). Традиційно цей план був проігнорований, не дивлячись на його значимість для захисту суспільства від злочинності.

(продовження доповіді КЗК)

74. Єдиним позитивним винятком з вищезгаданого загалом незадовільного стану справ були ув'язнені неповнолітні, яким забезпечувалась певна зайнятість поза камерами (спорт, школа) у Києві[175], Львові та Івано-Франківську, але не в Чернівцях (як повідомляється, через адміністративні затримки)[176]. КЗК розуміє, що важко організувати зайнятість лише для кількох ув'язнених. Однак, **слід докласти зусилля для того, щоб забезпечити, принаймні, якесь навчання (можливо, на індивідуальній основі) та заняття фізичного характеру для неповнолітніх у Чернівецькому СІЗО**[177].

75. Делегація також отримала позитивне враження від програми заходів, доступних для засуджених неповнолітніх у Кременчуцькій виховній колонії. Засуджені отримували загальну середню освіту. Під час візиту шість з них також брали курси університетського рівня за допомогою дистанційної он-лайн освіти[178]. Також було доступним професійно-технічне навчання (столярна справа), хоча лише 16 неповнолітніх були залучені. **Комітет заохочує українську владу докласти зусиль, щоб залучити більше засуджених у Кременчуцькій колонії до професійного навчання**.

---

[174] Пункт 58, 26-та Загальна доповідь КЗК, опублікована у 2016 році (попереднє ув'язнення) / CPT/Inf(2017)5) // https://rm.coe.int/168070af7a

[175] Класи Київського СІЗО були тимчасово закриті на реконструкцію, але мали знову відкрилися незабаром.

[176] Тобто затримки з отриманням документів про освіту від попередніх навчальних закладів.

[177] Див. також пункти 108-110 24-ої Загальної доповіді КЗК, CPT/Inf (2015) 1, https://rm.coe.int/1680696a9c

[178] Курси проводилися онлайн та по Скайпу Полтавським університетом.

Кожен неповнолітній мав свою індивідуальну програму зайнятості (включаючи фізичні вправи та спортивні заходи, включаючи разом з неповнолітніми з-поза меж установи, як-то футбольні турніри). Також були організовані курси про те, як справлятися з періодом після звільнення (як знайти роботу, як продовжувати навчання, як отримати правову допомогу тощо). Колонія також мала систему нагород (оцінки, які ставилися на підставі поведінки в школі та в цілому), які відіграли важливу роль для дострокового звільнення[179].

Коментар 19
(щодо Кременчуцької виховної колонії)

Кременчуцька колонія є прикладом того, як розстановка пріоритетів керівництвом установи може позитивно впливати на впровадження цілеспрямованої зайнятості. Цей заклад входив до кількох пілотних установ, з якими працював проєкт Ради Європи «Подальша підтримка пенітенціарної реформи». Зазначений проєкт ставив за ціль підвищення важливості реабілітаційної роботи в пенітенціарних установах.

Як видно з доповіді Комітету, зазначена робота та зусилля керівництва цієї установи не залишилися непоміченими. Кременчуцька виховна колонія згадується у кількох місцях цієї Доповіді у позитивному світлі. Комітет хвалить її не тільки за організацію соціально-виховної роботи, а й за інші напрями діяльності (наприклад, матеріальні умови тримання).

5. Засуджені до довічного позбавлення волі

76. Як зазначено в пункті 54 вище, у всіх відвіданих СІЗО (крім Чернівецького СІЗО) утримувалися в'язні, які були засуджені до довічного позбавлення волі[180].

77. Матеріальні умови у секторах довічного позбавлення волі у всіх трьох відновлених установах загалом не відрізнялися від решти житла. Тобто умови були від цілком прийнятних в Івано-Франківську (де камери довічників були серед нещодавно відремонтованих) до занедбаних (у Львові) та надзвичайно занедбаних (у Києві)[181]. У цьому контексті варто **послатись на рекомендації, викладені в пункті 68 вище**.

78. Що стосується режиму для довічно засуджених, ситуація залишилася в основному без змін, оскільки відповідне законодавство не було змі-

[179] Начальник проінформував делегацію про те, що в період з 1 січня по 1 грудня 2017 року 42% засуджених, щодо яких були формальні підстави для дострокового звільнення, були достроково звільнені.

[180] 20 у Києві, 24 у Львові та 23 у Івано-Франківську.

[181] У цій установі камери для засуджених до довічного позбавлення волі були переповнені (наприклад, на трьох засуджених доводилось 6 мІ житлової площі), темні, вологі та занедбані, з пошкодженими стінами та підлогою.

нено, незважаючи на тривале існування відповідних рекомендацій КЗК[182]. Довічники продовжували триматися окремо від інших в'язнів і проводили до 23 годин на добу[183] у своїх (зазвичай) двомісних або тримісних камерах, з незначною кількістю організованої діяльності та спілкування (за винятком періодичної роботи[184] та обмеженого доступу до тренажерного залу, настільного тенісу та Інтернету — до однієї години на добу — у Львові та Івано-Франківську)[185]. Ситуація була особливо важкою для тих засуджених, які проживали самі у своїх камерах (на власний запит або з міркувань безпеки, оскільки вони, як вважалося, були небезпечними для своїх співкамерників). Їхній режим де-факто наближався до одиночного ув'язнення протягом багатьох років без кінця.

79. КЗК продовжує дотримуватися своєї думки про те, що режим засуджених до довічного позбавлення волі, повинен бути кардинально переглянутий. Це потрібно зробити для того, щоб створити структуровану програму конструктивної діяльності, бажано поза межами камери. Соціальні працівники та психологи повинні бути активними у роботі з довічно засудженими, щоб заохотити їх брати участь у такій програмі та намагатися безпечно залучити їх до щоденного спілкування з іншими в'язнями хоча б протягом частини дня. Систематичне відділення довічно засуджених від інших засуджених не має обґрунтування.

Отже, **Комітет ще раз закликає українську владу розробити режим для довічно засуджених, зокрема, надаючи більше можливостей для спільних заходів (включаючи доступ до праці та освіти). У Київському СІЗО довічно засудженим потрібно надати доступ до Інтернету.**

Комітет також ще раз наполегливо закликає українську владу включити довічно засуджених до загальної маси засуджених якомога швидше після їхнього засудження (з урахуванням Європейських тюремних правил та Рекомендація Комітету Міністрів Rec (2003) 23 щодо управління пенітенціарними адміністраціями стосовно довічно засуджених та засуджених до тривалих строків покарання).

---

[182] Див., наприклад, пункт 139 доповіді про періодичний візит 2013 року (CPT/Inf (2014) 15, https://rm.coe.int/1680698465) і пункт 62 доповіді щодо позачергового візиту у 2016 році (CPT/Inf (2017) 15, https://rm.coe.int/pdf/1680727930).

[183] Прогулянка надавалася протягом однієї години на день, і відбувалася у маленьких і гнітючих двориках.

[184] Виготовлення кераміки та шиття (всередині камер) у Львівському СІЗО та шиття в Івано-Франківську.

[185] Як стверджувалось, довічникам, які утримувалися у Львівському СІЗО, влітку іноді дозволяли грати в настільний теніс у коридорі їхнього відділення.

Коментар 20
(щодо режиму засуджених до довічного позбавлення волі)

Нещодавно з'явилися перші довічно засуджені, які отримали право на переведення до загальних житлових приміщень. Після майже десяти років відбування покарання, вони отримали право проживати разом з іншими засудженими на підставі статті 151[1] КВК.

Однак зазначена норма суперечить міжнародним стандартам. Комітет вказує, що довічно засуджені не повинні триматися окремо від інших засуджених, адже тривалість їхнього покарання не обов'язково відображає ризик, який засуджений має всередині установи[186]. Комітет підкреслює, що досвід різних європейських країн демонструє, що довічно засуджені не обов'язково небезпечніші за інших засуджених[187].

У Доповіді про візит до України у 2012 році Комітет наголосив (п. 54): «У контексті попередніх візитів КЗК піддавав критиці систематичне роздільне тримання довічно ув'язнених, що передбачено українським законодавством. Після візиту в 2009 році були внесені зміни до кримінально-виконавчого кодексу з тим, щоб засуджені до довічного позбавлення волі, після індивідуальної оцінки їхньої поведінки, переводились із двомісних камер до багатомісних камер, а також для участі в організованих заходах (освітні, культурні, спортивні та розважальні заходи) після п'ятнадцяти років позбавлення волі, а з багатомісних камер до звичайних жилих приміщень після п'яти років позбавлення волі.

Ряд співрозмовників делегації під час візиту в 2012 році (включаючи співробітників) вважає, що не було жодних підстав для утримання багатьох довічно ув'язнених окремо від інших засуджених. Проте, норма щодо окремого тримання довічно ув'язнених залишається, і нові правові положення передбачають занадто малий обсяг дискреційних повноважень Державної пенітенціарної служби стосовно цього питання. Комітет повинен підкреслити, що роздільне тримання засуджених до довічного позбавлення волі завжди має бути результатом всебічної і постійної оцінки ризиків та потреб на основі індивідуального плану відбування покарань. Комітет рекомендує, щоб українська влада знову переглянула законодавство і практику щодо роздільного тримання засуджених до довічного ув'язнення, з урахуванням висловлених зауважень».

Єдиним рішенням вказаної проблеми є внесення змін до законодавства. Наприклад, можна закріпити вимогу про поміщення довічно засуджених у свого роду ділянку карантину, діагностики і розподілу по прибуттю в колонію. На відміну від того, як це робиться щодо інших засуджених (вони поміщаються туди на 14 днів), це повинно тривати декілька місяців. За результатами дослідження особистості має виноситися рішення про приміщення в ті чи інші умови ізоляції: двомісне ПКТ/ багатомісне ПКТ/загальні житлові приміщення. У разі камерного розміщен-

[186] Параграфи 77 та 78, розділ «Situation of life-sentenced prisoners», щорічного звіту КЗК за 2015 рік (CPT/Inf(2016)10).

[187] Там само, пункт 72.

ня це рішення повинно регулярно переглядатися. Альтернативний варіант: розміщення довічно засуджених разом з іншими засудженими як правило, але за винятком випадків, коли їхня попередня поведінка свідчить про небезпечність такого розміщення.

Зазначений підхід до розміщення засуджених повною мірою стосується і зайнятості довічно засуджених. Вони повинні в загальному порядку мати право займатися цілеспрямованою діяльністю разом з іншими засудженими. На сьогодні навіть у тих рідкісних випадках, коли вони працюють, вони роблять це окремо від інших засуджених, що значно обмежує спектр доступної корисної зайнятості.

На сьогодні ДКВС здійснює заходи з метою згрупування довічників у так званих «загальних жилих приміщеннях», які насправді такими не є. Замість поміщення їх до загальної маси засуджених, їх збирають у спеціалізованих багатомісних приміщеннях, які називають «загальними жилими приміщеннями» (не слід плутати з багатомісними камерами, поміщення до яких передбачено через 5 років у маломісній камері). Якщо зібрати велику кількість довічників, скажімо 10 чоловіків в одній камері, то це не тільки не відповідатиме зазначеним стандартам, а й може бути небезпечним. Так само ініціативи створити окрему в'язницю для довічників не відповідають цим стандартам, і, на додаток, вони можуть створити проблему віддаленого тримання від місць проживання, що потенційно може порушувати статтю 8 Конвенції[188].

(продовження доповіді КЗК)

80. Крім того, у всіх установах, де тримаються засуджені до довічного позбавлення волі (крім Івано-Франківського СІЗО), режимні співробітники продовжували використовувати службових собак без намордників всередині секторів довічників під час супроводу таких засуджених поза межами їхніх камер, у тому числі на прогулянки[189]. **КЗК знову закликає українську владу негайно припинити цю небезпечну та залякуючу практику.**

Коментар 21
(щодо застосування собак до довічників)

У нових ПВР установ виконання покарань було дещо змінено підхід до цього питання. Тепер при конвоюванні чоловіків, засуджених до довічного позбавлення волі, в межах будівлі ПКТ виправної колонії (сектору максимального рівня безпеки) кінолог зі службовим собакою не залучається. Разом з тим собака залучається для конвоювання довічно засуджених на території установи виконання покарань (розділ 33, пункт 2).

Вказана зміна не стосується СІЗО, де навіть виведення з камери на прогулянку все ще має здійснюватися у супроводі собаки (п. 2.9 ПВР СІЗО).

---

[188] Див. рішення у справі *«Вінтман проти України»* (Заява № 28403/05) від 23 жовтня 2014 року.

[189] З позитивного, в жодному з секторів довічників більше не спостерігалося застосування наручників: будь-яке застосування наручників базувалось на індивідуальній оцінці ризику і, зокрема, наручники ніколи не застосовувалися під час медичних обстежень/консультацій.

Раніше КЗК вказував, що застосування собак на систематичній основі є недопустимим. Наприклад, у Доповіді про візит 2012 року КЗК вкотре критикував систематичне застосування службових собак (п. 49):

«КЗК з заклопотаністю відзначає, що ніякого перегляду надмірних заходів безпеки, що застосовуються до довічно засуджених чоловіків, не було проведено з часів попередніх візитів. До ув'язнених цієї категорії продовжували систематично застосовувати наручники під час виведення з камери супроводжуючим персоналом, який завжди повинен був бути в супроводі працівника кінологічної служби та сторожової собаки. Сторожові собаки, як вказувалось, залишалися без намордника, а іноді спонукалися до гавкання.

Комітет знову закликає українську владу забезпечити, щоб систематичне застосування наручників до довічно ув'язнених чоловіків при виведенні їх з камер було припинено у виправній колонії № 89 у Дніпропетровську, а також у будь-яких інших установах, де утримуються засуджені до довічного позбавлення волі. Застосування наручників повинно бути винятком на підставі індивідуальної та всебічної оцінки ризику та потреб, що проводиться спеціально навченим персоналом.

Крім того, сторожові собаки не повинні постійно використовуватися при виконанні обов'язків, пов'язаних з прямим контактом з в'язнями. Комітет рекомендує поставити крапку на систематичній практиці використання службових собак у вищевказаних обставинах. При необхідності, у відповідні нормативно-правові акти мають бути внесені зміни».

Зазначені зміни до ПВР УВП частково вирішують проблему, однак не до кінця. Відповідно до рекомендацій КЗК, собака не повинна залучатися навіть для конвоювання довічно засуджених на території установи виконання покарань. Проблема може бути вирішена подібно до засуджених до довічного позбавлення волі жінок, щодо яких собаки не залучаються навіть при конвоюванні по території установи. Крім того, нові положення ПВР УВП щодо залучення службових собак варто продублювати в ПВР СІЗО.

(продовження доповіді КЗК)

81. На додаток, Комітет змушений нагадати про основний принцип, що для зменшення шкідливих наслідків ув'язнення та сприяння реінтеграції в'язнів із гарантуванням безпеки громади на волі, закон повинен передбачати реальну перспективу умовного звільнення для всіх засуджених, включаючи засуджених до довічного позбавлених волі[190]. На сьогодні це все ще не зроблено[191].

---

[190] Див. Рекомендацію Rec (2003) 22 Комітету Міністрів щодо умовного звільнення (дострокового звільнення) від 24 вересня 2003 року. Див. у зв'язку з цим рішення від 9 липня 2013 року Великої Палати Європейського Суду з прав людини у справі *Vinter and Others v. the United Kingdom*. Див. також рішення у справі *László Magyar v. Hungary* (заява № 73593/10), прийняте 20 травня 2014 року.

[191] Довічно позбавлені волі мають право на умовне звільнення лише після того, як довічне позбавлення волі було замінене на строк не менше 20 років президентським помилуванням.

Комітет ще раз закликає українську владу внести зміни до законодавства з тим, щоб забезпечити можливість умовного звільнення (дострокового звільнення) для всіх засуджених до довічного позбавлення волі, за умови оцінки їхньої небезпеки для суспільства на підставі індивідуальної оцінки ризиків. Див. також 25-у Загальну доповідь Комітету[192].

Коментар 22
(щодо дострокового звільнення від довічного позбавлення волі)

Проблема залишається невирішеною не дивлячись на низку триваючих ініціатив з цього приводу. Наприклад, залишається неприйнятим відповідне законодавство (проєкт № 7337 «Про пенітенціарну систему», а також № 6334 «Проєкт Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо адаптації порядку застосування окремих інститутів кримінального права до європейських стандартів»). Конституційний суд продовжує розгляд відповідної конституційної скарги[193].

12 березня 2019 року Європейський суд постановив рішення у справі *Петухов проти України* (№ 2), яким визнав порушення Україною статті 3 Конвенції у зв'язку з відсутністю у довічно засуджених реалістичної перспективи звільнення. Більше того, ЄСПЛ закликав Україну врегулювати механізм дострокового звільнення, який вирішить цю проблему.

Рекомендація Комітету щодо перспективи звільнення від довічного покарання має особливу цінність. Вона не тільки вказує на необхідність існування такої перспективи, а й вказує, що існуючий інститут помилування не є такою перспективою. Це твердження має особливе значення з урахуванням низки рішень українських судів, які відмовилися застосувати позиції ЄСПЛ щодо необхідності перспективи звільнення. На їх думку, в Україні вже була така перспектива — помилування[194].

Відповідно до свіжого дослідження щодо застосування довічного покарання у світі Україна знаходиться на вершині рейтингу країн, де засуджених до довічного позбавлення волі найбільше. Наприклад, Україна знаходиться на першому місці серед 50 європейських країн за кількістю довічників без перспективи звільнення[195].

Як стверджувалось, проєкт законодавчих змін, який передбачає скорочення цієї вимоги до 15 років, був спрямовний до Ради, але неясно, коли цей проєкт буде розглянутий і прийнятий.

[192] Див. пункти 67–81 доповіді CPT/Inf (2016) 10 (https://rm.coe.int/1680696a9d) і, зокрема, пункт 73.

[193] Детальніше див. *Човган В.* Конституційна скарга на довічне // http://khpg.org/index.php?id=1522760522

[194] Наприклад, такі рішення були у рішеннях судів у справі Панасенка (Ibid) та в інших справах, доступних в Єдиному реєстрі судових рішень.

[195] *Dirk van Zyl Smit*, *Catherine Appleton*, Life Imprisonment: A Global Human Rights Approach, Harvard University Press, 2019, Table B1 (annexes).

6. Охорона здоров'я

82. Медична допомога у в'язницях є предметом тривалого занепокоєння КЗК. На жаль, висновки делегації в ході візиту 2017 року підтверджують, що ситуація залишається дуже важкою: загалом низький рівень комплектування штату медичних працівників[196], неналежні приміщення, обладнання та забезпечення медикаментами[197], серйозні проблеми з доступом до лікування (зокрема спеціалістів)[198] та професійними стандартами (у тому числі стосовно медичної документації[199], конфіденційності[200] та ролі медичного персоналу у запобіганні неналежному поводженню)[201]. Дійсно, ситуація, яка спостерігається в більшості відвіданих установ (за винятком Кременчуцької виховної колонії) була такою, що становила значну загрозу здоров'ю та навіть життю в'язнів[202].

На початку візиту, а згодом, у своєму листі від 5 квітня 2018 року[203] українська влада проінформувала Комітет про її плани та поточні зусилля, спрямовані на вирішення вищезгаданих недоліків. Ці зусилля включали кроки, спрямовані на вдосконалення підготовки медичного персоналу, який працює у в'язницях (найближчим часом мали початись спеціалізовані навчання для в'язничних лікарів у співпраці з декількома університетами), а також плани збільшити заробітну плату для медичних працівників, які працюють у в'язницях[204]. **КЗК закликає українську владу завзято докладати зусиль і надати Комітету детальну інформацію про досягнутий прогрес.**

83. У цьому контексті КЗК також хоче підкреслити, що, на його думку[205], надання медичної допомоги у в'язницях повинно бути відповідальністю держави і, з урахуванням конкретних медичних потреб, в'язні повинні ко-

---

[196] Див. пункт 85 нижче.

[197] Див. пункт 87 нижче.

[198] Див. пункт 95 нижче.

[199] Див. пункт 89 нижче.

[200] Див. пункти 88–89 нижче.

[201] Див. пункти 33 вище та 88 нижче.

[202] Див. також пункт 96 нижче.

[203] У відповідь на негайне спостереження, зроблене делегацією в кінці візиту, див. пункт 11 вище.

[204] Частково, дякуючи Глобальному Фонду.

[205] Як і на думку Організації Об'єднаних Націй, див. правило 24 (1) Мінімальних стандартних правил ООН поводження з в'язнями (Правила Нельсона Мандели), прийняті Генеральною Асамблеєю ООН 29 вересня 2015 року:
https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/295/06/PDF/N1529506.pdf?OpenElement

ристуватися, як мінімум, такими ж стандартами охорони здоров'я, як і ті, які існують у суспільстві. Вони також повинні мати доступ до необхідних медичних послуг (обстеження, лікування та медикаменти) безкоштовно. На практиці в українських в'язницях це ще далеко не так (див. пункти 85, 87, 90–93 і 95 нижче). **Комітет рекомендує українській владі належним чином враховувати ці настанови при реформуванні в'язничної системи охорони здоров'я.**

84. Спочатку і наприкінці візиту делегація була поінформована високопосадовими особами Міністерства юстиції про поточні дискусії з Міністерством охорони здоров'я, спрямовані на майбутнє перенесення відповідальності за послуги у сфері охорони здоров'я у в'язницях до Міністерства охорони здоров'я. Як повідомлялось, загалом була згода про те, що така передача має відбутися, але не було конкретних рішень і строків. Схоже, що принаймні частково це було через небажання Міністерства охорони здоров'я перейняти таку додаткову відповідальність, з огляду на його поточні труднощі в управлінні та реформуванні загальної системи охорони здоров'я у суспільстві в цілому, включаючи фінансування та кадри.

Тим часом, з урахуванням експертних порад МКЧХ та ВООЗ, в'язнична система охорони здоров'я була нещодавно реорганізована шляхом її відокремлення від кримінально-виконавчого підрозділу та створення нового медичного управління Міністерства юстиції, рівноправного з адміністрацією в'язничної системи. КЗК вітає цей крок, який, ймовірно, якщо супроводжуватиметься належними людськими та фінансовими ресурсами, підвищить незалежність медичних працівників у в'язницях від начальників установ. Щоправда, Комітет продовжує дотримуватися думки, що надзвичайно складно буде вирішити всі серйозні проблеми, про які йдеться у пункті 82 вище, якщо в'язнична система охорони здоров'я не буде під відповідальністю Міністерства охорони здоров'я[206]. У будь-якому випадку КЗК вважає, що якнайшвидше необхідна більша участь Міністерства охорони здоров'я у цій сфері (у тому числі щодо відбору медичного персоналу, підвищення їхньої кваліфікації, оцінки клінічних практик, сертифікації та перевірки) для забезпечення оптимального медичного обслуговування в'язнів, а також реалізації загального принципу еквівалентності охорони здоров'я у в'язниці та у суспільстві загалом. **У світлі вищесказаного, Комітет закликає українську владу активізувати свої зусилля з передачі відповідальності за медичне обслуговування у в'язницях Міністерству охорони здоров'я.**

---

[206] Див. документ, опублікований у 2013 році Управлінням ООН з наркотиків та злочинності та Європейським регіональним бюро ВООЗ, що має назву «Належне врядування у в'язничній охороні здоров'я у XXI столітті: короткий опис політики щодо організації в'язничного медичного забезпечення»,

http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0017/231506/Good-governance-for-prison-health-in-the-21st-century.pdf?ua=1

85. Як вже згадувалося в пункті 82 вище, медичні частини всіх відвіданих в грудні 2017 року в'язниць були різною мірою недоукомплектовані персоналом і працювали неповністю в різних обсягах (кілька посад лікарів були вакантними), особливо вражаючою була ситуація в колонії № 30. Хоча кількість лікарів, загалом, не була надзвичайно невеликою[207] (хоча це й залежало від спеціальності, див. також пункти 90 і 95 нижче), у відвіданих установах був дефіцит фельдшерів[208] та медсестер[209]. Примітно, що делегація знову почула численні скарги в'язнів на якість лікування та затримки у доступі до лікаря (хоча в'язні зазвичай не чекали довго на фельдшерів).

Комітет рекомендує вжити заходів для посилення колективів медичних частин у всіх відвіданих установах, і особливо в колонії № 30. Першочерговим пріоритетом має бути заповнення всіх вакантних посад. Подальші кроки повинні бути спрямовані на використання додаткових внутрішніх медичних фахівців (або терапевтів) у СІЗО Києва та Львова та колонії № 30. Крім того, кількість

---

[207] У Київському СІЗО (2371 осіб) було 14 лікарів, які займали 9,25 посад (головний лікар, два внутрішніх медичних фахівці, два стоматолога, психіатр (повна ставка), дерматовенеролог (повна ставка), рентгенолог (повна ставка), фахівець з туберкульозу (повна ставка); чотири фахівці (півставки): хірург, невропатолог, ендокринолог та гінеколог, лабораторний співробітник (0,25 ставки)); 6,75 посад лікарів були вакантними. У Львівському СІЗО (821 осіб) було дев'ять лікарів, що займали шість посад (вакансії були відсутні): головний лікар (також працював як рентгенолог), внутрішній медичний фахівець, спеціаліст з туберкульозу, два психіатра, кожен з яких на півставки, два стоматолога (обидва так само працюють на півставки), і ще два фахівця працюють на півставки (дерматовенеролог і рентгенолог). У Чернівецькому СІЗО (210 осіб) було сім лікарів, що займали 4,5 посади (головний лікар, два внутрішніх медичних фахівці, психіатр, два стоматологи на півставки та гінеколог на півставки); одна посада лікаря була вакантною. В Івано-Франківському СІЗО (380 осіб) було вісім лікарів, які працювали на 6,5 посадах; ще одна посада лікаря психіатра була вакантною. У Колонії № 30 (774 осіб) було три лікарі, що працювали на 2,5 посадах (в. о. головного лікаря (який також був стоматологом), внутрішній медичний фахівець та психіатр, обидва на 0,25 ставки); дві посади лікарів були вакантними (головний лікар і психіатр). У Кременчуцькій виховній колонії (56 осіб) було п'ять лікарів, які працювали на 3.75 посадах (внутрішній медичний фахівець на півставки, стоматолог і психіатр (обидва працювали на 0,25 ставки), спеціаліст з туберкульозу на 0,75 ставки, рентгенолог на півставки і стоматолог); посада головного лікаря, іншого психіатра (0,75 ставки) та фармацевта (півставки) були вакантними.

[208] У Київському СІЗО було десять фельдшерів (чотири з яких працювали у 24-годинну зміну) та 4 вакантні посади. У Львівському СІЗО, Чернівецькому СІЗО, Івано-Франківському СІЗО та Колонії № 30 було по чотири фельдшери, що працювали у 24-годинну зміну (без вакансій), а у Кременчуцькій виховній колонії було три фельдшери, що займали 2,5 посади (без вакансій).

[209] У Київському СІЗО було дві медсестри та два вакантні посади, у Львівському СІЗО та Чернівецькому СІЗО було по дві медсестри (без вакантних посад), в Івано-Франківському СІЗО та Колонії № 30 не було медсестер взагалі, а у Кременчуцькій виховній колонії була одна медсестра на повну ставку (без вакансій).

фельдшерів та/або медсестер повинна бути збільшена у всіх відвіданих установах.

Коментар 23
(щодо підпорядкування та адміністрування тюремної медицини)

Комітет недвозначно рекомендує, щоб відповідальність за медичне обслуговування у в'язницях покладалась саме на МОЗ. Ця позиція озвучувалася представниками Секретаріату КЗК у особистих розмовах та під час офіційних заходів, які проводилися Офісом Ради Європи в Україні.

Тим не менш, зусилля у цьому напряму були припинені разом зі створенням Державної установи «Центр охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України» 01.11.2017 року. Раніше ці зусилля спонукалися зі сторони ГПУ, яка мала особливий інтерес, щоб перепідпорядкувати тюремну медицину МОЗ. Схоже, що цьому сприяв особистий досвід Генпрокурора Ю. Луценка, який зіштовхнувся з реаліями медичного обслуговування під час перебування у в'язниці. Останнім часом питання перепідпорядкування тюремної медицини більше не порушується, щонайменше у публічній площині.

Водночас, створення автономної структури управління тюремною медициною (Центру охорони здоров'я) призвело до низки проблем. Навіть через рік після його створення та рік після візиту КЗК медичне забезпечення залишалося дезорганізованим з огляду на проблеми адміністративного характеру. Йдеться і про масовий некомплект, а подекуди відсутність медичних співробітників, і про (не)забезпечення медичними препаратами та обладнанням[210]. Питання взаємодії між медичними частинами та адміністрацією пенітенціарних установ досі залишається невизначеним і призводить до різноманітних, іноді викривлених практик співпраці й координації діяльності.

(продовження доповіді КЗК)

86. У колонії № 30 делегація побачила, що деякі в'язні працювали як санітари у медчастині, незважаючи на давні рекомендації Комітету відмовитися від цієї практики[211]. Зокрема, вони допомагали медичним працівникам у розподілі лікарських засобів і виконували окремі прості медичні завдання, такі як вимірювання температури, артеріального тиску та пульсу. Крім того, вони мали безперешкодний доступ до медичної документації засуджених, разом з якими вони відбували покарання.

---

[210] Детальніше див.: *Жупанов Д.* Аналітичний звіт за результатами здійснення моніторингових візитів до установ Державної кримінально-виконавчої служби України у 2018 році / Український інститут з прав людини, Київ, 2018, С. 37–43.

[211] Див. напр. пункт 48 Доповіді про позаплановий візит 2015 року (CPT/Inf (2015) 36, https://rm.coe.int/16806940c7). Очевидно, що покладатись на в'язнів-санітарів доводилось через некомплект медичного персоналу колонії.

Як вже зазначалось у минулому, Комітет вважає це абсолютно неприйнятним. **Комітет вкотре закликає українську владу припинити практику використання засуджених як медичних санітарів. У разі потреби відповідне законодавство повинно бути змінене.**

Коментар 24
(щодо залучення в'язнів до медичного обслуговування інших в'язнів)

У ПВР установ виконання покарань міститься заборона використовувати працю засуджених на роботах, пов'язаних з наданням медичної допомоги, а також на роботах, пов'язаних з обліком, зберіганням та видачею медикаментів (пункт 2, Розділ 17). Така заборона містилася і в попередніх ПВР. Однак вона й досі повсюдно порушується. Згідно з Відповіддю Уряду на доповідь КЗК питання припинення практики використання в'язнів як медичних помічників «знаходиться на розгляді» Мін'юсту (п. 88)[212].

Крім того, заборона використовувати засуджених, залишених для господарського обслуговування, на роботах, пов'язаних з наданням медичної допомоги, відсутня у ПВР СІЗО.

87. Делегація знову побачила серйозні проблеми з постачанням ліків (за винятком ліків від туберкульозу, див. пункт 92 нижче). Як і раніше, в'язні або їхні сім'ї мали платити за більшість ліків[213]. Українська влада проінформувала делегацію про те, що МКЧХ тимчасово постачав ліки в аптеки у 10 в'язницях та, що Міністерство юстиції, схоже, буде змушене продовжувати покладатися на іноземну допомогу через брак коштів на придбання ліків.

Крім того, медичні частини були дуже занедбаними та негігієнічними і потребували значного обсягу реконструкції. Зокрема, у Київському СІЗО колишня медична частина була затоплена пожежною бригадою під час гасіння пожежі даху[214]. Як результат, медичний персонал був змушений використовувати приміщення нашвидкуруч переобладнані з камер. Всі приміщення були темними, холодними, тісними, з пошкодженими та брудними стінами і меблями.

---

[212] Response of the Ukrainian Government to the report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) on its visit to Ukraine from 8 to 21 December 2017 (CPT/Inf (2019) 11) // https://rm.coe.int/168093ab47

[213] Наприклад, у Київському СІЗО було зафіксовано 3606 так званих «медичних посилок», дозволених протягом перших 11 місяців 2017 року. У Львівському СІЗО головний лікар сказав делегації, що багато ліків (включаючи ліки від серцево-судинних захворювань, антибіотики та обезболюючі) були придбані в'язнями або їхніми сім'ями. У Чернівецькому СІЗО головний лікар заявив, що бюджет на ліки покривав 20% потреб установи. Що стосується Івано-Франківського СІЗО, бюджет на ліки на 2017 рік (72 000 грн. = приблизно 2340 євро) був достатнім лише для покупки найбільш базових медичних препаратів, решта забезпечувалася в'язнями або їхніми сім'ями.

[214] Див. пункт 62 вище.

Що стосується обладнання, то воно мало різний вік і стан (деяке було досить сучасним, наприклад флюорографи, а деяке більш застарілим), але персоналу, як правило, вдавалось утримувати це обладнання в робочому стані. Проте в Київському СІЗО не було жодного рятувального обладнання (дефібрилятори та кисневі маски). Делегація також відзначила відсутність захисного скринінгу в рентгенівському приміщенні у Чернівецькому СІЗО.

КЗК повторює свою рекомендацію вжити серйозних заходів для забезпечення належного постачання безкоштовних ліків[215] та поліпшення матеріальних умов й обладнання у медичних частинах у всіх відвіданих пенітенціарних установах.

Крім того, **Комітет рекомендує, щоб усі відвідані в'язниці (та всі інші пенітенціарні установи України) були обладнані рятувальним обладнанням. Медичні працівники повинні отримувати відповідну підготовку щодо використання та підтримки цього обладнання.**

Коментар 25
(щодо наявності ліків та обладнання)

У нас відсутня детальна інформація щодо обсягів постачання ліків до пенітенціарних установ. Також ми не маємо достатньої інформації щодо того, чи змінилася ситуація із забезпеченням цих установ обладнанням медичного призначення за результатами візиту КЗК.

Однак останні моніторингові візити громадських організацій підтверджують, що ситуація й надалі залишається критичною: «Медичні частини, як правило, не забезпечені препаратами, необхідними для надання невідкладної допомоги при гострих станах. Водночас, під час майже кожного моніторингу відмічалося, що медичний персонал, який обслуговує ту чи іншу установу, не мав доступу до лікарських засобів, які зберігалися у опечатаних сховищах, у зв'язку із тим, що вони не були прийняті на баланс Центру охорони здоров'я ДКВС. Це призводить не лише до того, що в'язням не надається необхідна медична допомога, а й до неефективного використання бюджетних коштів, оскільки термін придатності лікарських засобів обмежений»[216].

Ця ситуація подекуди ускладнюється й неможливістю отримання ліків від родичів: «відповідно до пункту 26 розділу I Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі, який затверджено спільним наказом Міністерства юстиції та Міністерства охорони здоров'я України від 15 серпня 2014 року № 1348/5/572, лікарські засоби (або їх аналоги), вироби медичного призначення і технічні та інші засоби реабілітації можуть бути отримані від родичів засуджених або інших осіб за умови їх призначення лікарем та погодження з начальником закладу охорони здоров'я ДКВС. Отже, особи, які утримуються в установах ДКВС

[215] Див. також рекомендацію у пункті 83 вище.

[216] *Жупанов Д.* Аналітичний звіт за результатами здійснення моніторингових візитів до установ Державної кримінально-виконавчої служби України у 2018 році / Український інститут з прав людини, Київ, 2018, С. 38.

України, де відсутній вищий медичний персонал, позбавлені будь-якої законної можливості отримати медичні препарати, оскільки навіть для отримання медикаментів від родичів необхідно призначення лікаря, а домогтися від керівництва цих установ організації консультування лікарями в медичних закладах Міністерства охорони здоров'я України іноді є доволі непростим завданням для в'язнів»[217]. На додаток, організація запобігання поширенню інфекційних захворювань, таких як туберкульоз, порушує ключові стандарти у цій сфері (невідокремлене тримання засуджених на заразну форму, невикористання індивідуальних засобів захисту засудженими та співробітниками, відсутність збірного відділення, тощо)[218].

(продовження доповіді КЗК)

88. У відвіданих установах під час прийняття проводився систематичний медичний огляд[219], який включав виявлення тілесних ушкоджень, за винятком Львівського СІЗО, де такий огляд не здійснювався або здійснювався дуже поверхово. Конфіденційність огляду все ще не дотримувалась у жодній із відвіданих в'язниць (режимні співробітники чи навіть поліцейські конвоїри були присутні, і навіть була практика колективних оглядів, наприклад у Львові). Тілесні ушкодження не завжди належно описувалися або не описувалися взагалі (наприклад, у Львові)[220]. Лікарі або фельдшери іноді не фіксували пояснення в'язнів щодо походження тілесних ушкоджень у акуратний та правильний спосіб (і ніколи не намагались оцінити їх сумісність з поясненнями). Крім того, інформація про тілесні ушкодження не завжди належно повідомлялась до компетентних слідчих/прокурорських органів (і взагалі не повідомлялася у Львові).

Зважаючи на вищезазначені спостереження, **Комітет ще раз закликає українську владу забезпечити, щоб у всіх пенітенціарних установах:**

- **всі медичні огляди проводяться поза чутністю і, окрім випадків, коли медичні працівники просять про зворотне у конкретному випадку, поза межами видимості персоналу, який не виконує обов'язків з лікування;**
- **записи, зроблені після медичного огляду ув'язненого, містили: (і) звіт про заяви, зроблені відповідним в'язнем, що стосуються медичного обстеження (у тому числі його/її опис його/її стану здоров'я і будь-які заяви про жорстоке поводження),**

[217] Там само, С. 38–39.

[218] Там само, С. 40–43.

[219] Див. також пункт 92 нижче.

[220] Лікар зі складу делегації поспілкувався із ув'язненим, який прибув нещодавно і який мав зламану щелепу, хоча його травми і не були відображені у відповідному журналі. Коли лікаря СІЗО запитали про це, він пояснив, що оскільки ця травма вже була описана в ІТТ, він не бачив необхідності робити це знову.

(ii) повний звіт щодо об'єктивних медичних спостережень, який базується на ретельному огляді; (iii) міркування медичного працівника у світлі пунктів «i)» та «ii)», звертаючи увагу на узгодженість між будь-якими зробленими твердженнями та об'єктивними медичними показниками. Цей звіт повинен повністю враховувати будь-яке свідчення тілесних ушкоджень, побачених після прийому до установи та під час процедури передачі до установи;

- **записи також містили результати додаткових проведених обстежень, докладні висновки спеціалізованих консультацій та опис лікування, яке надавалось з приводу тілесних ушкоджень, та будь-яких інших здійснених процедур;**
- **фіксація медичного огляду у випадках травм здійснювалася у спеціально розробленій для цієї мети формі, з додаванням «схем тіла» для позначення тілесних ушкоджень, яка зберігатиметься у медичній картці в'язня. Якщо робились будь-які фотографії, вони повинні додаватися до медичної справи відповідного в'язня. Це має робитися на додаток до фіксації травм у спеціальному журналі тілесних ушкоджень;**
- **результати кожного огляду, включаючи вищезгадані твердження та висновки медичного працівника, були доступні для в'язня та його/її адвоката;**
- **медичні працівники, які працюють у в'язницях, отримували спеціальне навчання. На додаток до розвитку навичок з фіксації та пояснення тілесних ушкоджень, а також забезпечення повного знання процедур та обов'язку звітувати, навчання повинно охоплювати техніку інтерв'ювання осіб, які, можливо, зазнали неналежного поводження;**
- **режимні співробітники, які не мають обов'язків з охорони здоров'я, мали доступ лише до інформації, яка обумовлена конкретною потребою. Будь-яка інформація, що надається, має обмежуватись необхідністю запобігти серйозному ризику для в'язня або іншої особи. Немає підстав для надання працівникам, які не мають обов'язків з медичного обслуговування, доступу до інформації щодо результатів обстежень або тверджень щодо причини тілесних ушкоджень.**

Що стосується процедур звітування, які повинні бути частиною обов'язків медичного персоналу в'язниць, Комітет знову підтверджує свою давню рекомендацію про те, щоб у системі охорони здоров'я всіх пенітенціарних установ була створена «швидка» процедура для систематичного та безпосереднього інформування компетентного проку-

рора (а, коли прийде час, співробітників ДБР)[221] **про тілесні ушкодження кожного разу, коли ці ушкодження дають підстави здогадуватись про неналежне поводження. Таке інформування повинно відбуватися, не дивлячись на бажання в'язня, якого воно стосується. В'язні та, за клопотанням, їхні адвокати мають право одночасно отримати копію такого повідомлення.**

Крім того, **медичний персонал повинен повідомляти в'язнів про існування обов'язку інформування, пояснюючи, що написання такого звіту є частиною системи запобігання неналежному поводженню, а передача звіту компетентному прокуророві не замінює подання скарги у належній формі.**

Також було б доцільно, щоб відповідний медичний персонал отримував на регулярній основі відгуки про заходи, вжиті прокурором після передачі їхніх звітів. Це може допомогти зробити їх чутливими до специфічних аспектів, стосовно яких їхні навички з фіксації та звітування можуть бути вдосконалені, а також слугуватиме нагадуванням про важливість цього конкретного аспекту їх роботи загалом.

Нарешті, **звертаємо увагу на коментарі та рекомендації, викладені в пункті 33 вище.**

89. У більшості відвіданих установ якість медичної документації залишала бажати кращого, особливо, що стосується різних рукописних документів та журналів. Крім того, як уже вказувалось вище[222], медична конфіденційність, як і раніше, не дотримувалася стосовно медичних консультацій (наявність немедичного персоналу в'язниці, особливо що стосується довічно засуджених) і медична документація (яка була доступна для працівників ув'язнених та ув'язнених). Також, виписані ліки і надалі роздавалися в'язням режимними співробітниками (або в'язнями-санітарами).

КЗК повторює свої давні рекомендації підвищити якість медичної документації[223] **та забезпечити медичну конфіденційність у всіх пенітенціарних установах.**

Коментар 26
(щодо порядку фіксації неналежного поводження/катувань)

Комітет регулярно критикує Україну за недостатньо скрупульозний стандарт фіксації неналежного поводження/катувань. Він вказує на недоліки щодо: власне

[221] Див. пункт 30 вище.

[222] Див. пункт 88 вище.

[223] Зокрема, для кожного в'язня повинні бути доступні його особисті конфіденційні медичні документи, що містять діагностичну інформацію, а також поточну інформацію про стан його здоров'я та будь-які спеціальні обстеження, які йому проводилися. У разі переведення, файл повинен передаватися лікарям установи, в яку здійснюється переведення.

фіксації (фотографування, складання «карти ушкоджень»); стандартів записів лікаря (записи з тверджень в'язня, міркування співробітника з приводу їх сумісності з об'єктивними спостереженнями тощо); стандартів звітування (автоматичність та чіткий алгоритм звітування до правоохоронних органів з метою перевірки); стандартів конфіденційності (обстеження поза межами чутності немедичного персоналу, доступ до результатів обстежень).

Ще у 2014 році ми пропонували майже дослівно закріпити стандарти Комітету у національному законодавстві. Зокрема, пропонувалось закріпити зазначені вимоги у Правилах внутрішнього розпорядку УВП та СІЗО[224]. Пізніше ці пропозиції були дещо удосконалені і так само пропонувалися до включення у нових ПВР[225].

Варто віддати належне керівництву в'язничної медицини у 2017 році, яке дослухалося до наших пропозицій та включило стандарт Комітету щодо конфіденційності медичних обстежень до спеціалізованого Наказу[226]. Зокрема, пункт 10 Наказу передбачає: «Медичні обстеження (огляди) засуджених, проводяться поза межами чутності і (якщо медичний працівник не бажає іншого в кожному конкретному випадку) поза межами видимості немедичного персоналу». Таким чином ця норма практично дослівно повторює частину стандарту КЗК. Щоправда, вона не стосується СІЗО, що є недоліком, який потребує усунення.

Разом з тим значна частина рекомендацій стандарту щодо фіксування, записів лікаря, звітування тощо досі не узгоджуються із коментованим стандартом КЗК.

Правозахисники вказують й на інші проблеми стандарту фіксації неналежного поводження в установах виконання покарань. Йдеться про відсутність чіткого алгоритму виявлення та фіксації тілесних ушкоджень в установах виконання покарань, окрім етапу приймання до закладу та проведення первинного медичного огляду. Також є низка недоліків щодо виявлення слідів психічних травм і взагалі, що стосується необхідності надання й розмежування психологічної та психіатричної допомоги[227].

Нарешті, звітування про виявлені сліди неналежного поводження потребує нового алгоритму. Це пов'язано з початком функціонуванн я Державного бюро розслідувань, яке відповідальне за розслідування таких діянь.

За словами першого заступника ДБР Ольги Варченко на сьогодні ДБР напрацювало міжвідомчий алгоритм реагування на неналежне поводження, який пізніше

---

[224] *Човган В. О.* Реформування кримінально-виконавчого законодавства у світлі міжнародних стандартів (пропозиції та зауваження), Харків: Права людини, 2014, С. 108–109.

[225] *Човган В. О.* Як викорінити радянщину з української в'язниці. Зміни до Правил внутрішнього розпорядку УВП та СІЗО у світлі міжнародних стандартів / В. О. Човган; ГО «Харківська правозахисна група», Харків: Права людини, 2017, С. 32–33.

[226] Наказ Мін'юсту та МОЗу «Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі» від 15.08.2014 № 1348/5/572 (зі змінами від 20.12.2017).

[227] *Бєлоусов Ю.*, *Гатіятуллін О.*, *Запорожцев К.*, *Тарасова М.*, *Шурдук В.* Фіксація та розслідування катувань у місцях несвободи (аналіз законодавства). — С. 64–66. Онлайн: http://www.irf.ua/knowledgebase/publications/fiksatsiya_ta_rozsliduvannya_katuvan_u_mistsyakh_nesvobodi_analiz_zakonodavstva/

планується прийняти на рівні підзаконного акту (Інструкція про порядок взаємодії з виявлення, припинення, розкриття та розслідування фактів катувань)[228].

У 2019 році ми були долучені до дослідження з приводу фіксації тілесних ушкоджень, зокрема і в пенітенціарних установах. Ми виявили, що механізм виявлення, обліку та звітування тілесних ушкоджень у пенітенціарній системі характеризується такими негативними ознаками:

Незабезпечення конфіденційності обстеження. Із матеріалів нашого дослідження витікає, що принаймні частина обстежень на предмет наявності тілесних ушкоджень відбувається в присутності немедичних співробітників. За таких обставин не можна виключати вплив адміністрації на в'язнів з метою приховування тілесних ушкоджень або їхнього походження;

Виявлення тілесних ушкоджень. Окрім виявлення тілесних ушкоджень під час оглядів, існують інші способи «активного» виявлення: у лазні, шляхом обходу камер, обходу локальних дільниць тощо. Однак ці способи, здебільшого, є формальними або взагалі не застосовуються. Вони рідко допомагають виявляти тілесні ушкодження. Так само відсутній чіткий механізм взаємодії з медичною частиною з метою фіксації тілесних ушкоджень у разі застосування до в'язнів сили чи спецзасобів;

Неналежна документація. Ми виявили, що документація, в якій фіксуються тілесні ушкодження, часто є нестандартизованою. Наприклад, це стосується довідок із описом тілесних ушкоджень та журналів обліку тілесних ушкоджень, завданих під час перебування в пенітенціарній установі. Як наслідок, зміст та форма цієї документації суттєво різниться між установами. Ця проблема витікає, в першу чергу, із неналежного законодавчого регулювання на рівні підзаконних актів;

Неналежне документування. Записи, які здійснюються медичними співробітниками, носять поверховий характер та не відповідають міжнародним стандартам. Також вони не містять належних записів щодо походження цих ушкоджень та міркувань лікаря з приводу вірогідності того, що ушкодження мають саме таке походження. Крім того, здебільшого, не здійснюється фотографування й схематичне позначення розташування тілесних ушкоджень;

Відсутність достатніх ресурсів. Лікарі не забезпечуються ресурсами для належної фіксації катувань. Їм не надаються фотоапарати, обладнання для фотодруку, копіювальна техніка (для виготовлення кількох екземплярів довідок про тілесні ушкодження). Окрім того, у деяких СІЗО виявлення тілесних ушкоджень є регулярним, що потребує значних людських ресурсів для їх фіксації («оформлення» однієї особи може займати декілька годин). Така ситуація погіршується при некомплекті медичних частин навіть для їхньої першочергової цілі — лікування. На додаток, відбувається дублювання змісту документів, які потрібно заповнювати за наслідками виявлення тілесних ушкоджень, що призводить до зайвої роботи медичних співробітників;

Відсутність належного механізму інформування правоохоронних органів. Дослідження демонструє, що система інформування правоохоронних органів не відпові-

[228] https://dbr.gov.ua/news/olga-varchenko-clidchi-dbr-rozsliduyut-blizko-400-kriminalnikh-provadzhen-za-faktami-katuvan

дає міжнародним стандартам. Зокрема, медичні співробітники лише передають інформацію черговому помічнику начальника відповідної установи, який має передавати інформацію в поліцію чи прокуратуру. При цьому, коли тілесні ушкодження були завдані співробітниками пенітенціарної установи або (з їхньої вини) іншими в'язнями, не виключається можливість маніпуляцій з метою приховування їхнього злочину. Відсутні достатні запобіжники, які б виключали неінформування правоохоронних органів про виявлені тілесні ушкодження з метою замовчування, затягування часу та уникнення відповідальності;

Заперечення ролі медичного персоналу. Медичні працівники категорично заперечують свою значну роль у запобіганні неналежному поводженню. Вони не вважають своїм завданням ні детальну фіксацію тілесних ушкоджень («ми не судмедексперти»), ні опитування та припущення щодо походження тілесних ушкоджень («ми не слідчі і не оперативники»), ні інформування правоохоронних органів («це завдання чергового»). Вони обмежують свою роль виключно фіксацією факту тілесних ушкоджень, адже, на їхню думку, їхня головна роль — лікувати. Отже медичний персонал не відіграє належну роль у запобіганні неналежному поводженню як з боку пенітенціарного персоналу, так і з боку інших в'язнів. Таке бачення медичного персоналу суперечить тій ключовій ролі медпрацівників у запобіганні неналежному поводженню, на якій регулярно наголошує Європейський комітет з запобігання катуванням.

(продовження доповіді КЗК)

90. Доступ в'язнів до психіатричної допомоги був недостатнім у відвіданих закладах[229], особливо враховуючи наявність багатьох в'язнів з проблемами психічного здоров'я (що визнавалось начальниками та персоналом)[230]. Крім того, з юридичних причин (ліцензування), кілька психіатрів, які працювали в установах, не мали права призначати психотропні препарати[231]. Комітет рекомендує вжити невідкладних заходів для усунення цього сумного стану справ. Якщо необхідно, слід внести відповідні зміни до законодавства. Загалом, **слід вжити заходів для поліпшення надання психіатричної допомоги в'язням.** Слід почати з того, щоб в пріоритетному порядку заповнити вакантні посади психіатрів у Івано-Франківському СІЗО та колонії № 30.

Крім того, **КЗК рекомендує вжити заходів для того, щоб психічно хворі в'язні, які потребують стаціонарного лікування, негайно були**

---

[229] Ситуація була особливо проблематичною в Івано-Франківському СІЗО та колонії № 30, де посади психіатрів були вакантними. Див. також пункт 85 вище щодо деталей кадрового забезпечення психіатрами у інших відвіданих установах.

[230] Наприклад у Львівському СІЗО тримався 21 пацієнт з психіатричними діагнозами, включаючи біполярний розлад, депресію та розлад особистості. У Івано-Франківському СІЗО було 8 в'язнів з діагнозом таких психічних розладів, як психоз, розлад особистості, біполярний розлад та диссоціативні розлади.

[231] Психіатрам, які працювали у в'язницях, дозволяли призначати тільки ті ліки, що використовуються при загостреннях (наприклад, карбамазепін та ін'єкції хлорпромазину).

переведені до відповідних установ. Комітет також рекомендує, щоб у всіх в'язницях були вдосконалені початкові процедури медичного огляду з метою включення оцінки психічного стану та потреб в'язнів (див. пункт 88 вище).

91. Що стосується психологічної допомоги, то у кожній відвіданій установі були працевлаштовані один або більше психологів[232]. Разом з тим, жоден з психологів не проходив клінічного навчання. Крім того, як і в минулому, роль психологів суттєво обмежувалася оцінкою ризиків в'язнів. У СІЗО психологи в основному зосереджувались на роботі з неповнолітніми, тоді як засуджені, особливо довічники, повідомили делегації, що вони хотіли б відвідувати психолога набагато частіше, але на практиці це навряд чи було можливо.

Комітет рекомендує українській владі посилити надання психологічної допомоги у в'язницях (зокрема, кращий доступ до психологічної допомоги має надаватися довічно засудженим), а також розвинути програми навчання та роль в'язничних психологів, особливо що стосується терапевтичної клінічної роботи з різними категоріями в'язнів. У цьому контексті необхідні зусилля, щоб в найкоротший термін найняти психологів, які пройшли клінічне навчання. Вони повинні входити до складу персоналу медчастини, і потрібно уникати поєднання у їхній роботі двох різних функцій, тобто оцінку ризиків та терапевтичну клінічну роботу.

92. Регулярне обстеження на туберкульоз здійснювалося у всіх відвіданих в'язницях, включаючи рентген грудної клітини (флюорографія), яка здійснювалася щорічно, і тест GeneXpert[233]. Надавалось належне лікування (в тому числі від мультирезистентного туберкульозу), не дивлячись на ті ж самі обмеження юридичного характеру, пов'язані з ліцензуванням, які уже згадувалися стосовно психіатричної допомоги[234]. Однак відсутність належного розмежування пацієнтів з ТБ+[235] від ТБ негативними в'язнями в Івано-Франківському СІЗО[236] та небезпечна обробка зразків мокротиння у Чернівецькому СІЗО[237] серйозно занепокоїла делегацію. Крім того, за винятком нових душових, не спостеріга-

---

[232] Наприклад, два у Львівському СІЗО, один у колонії № 30, Чернівецькому та Івано-Франківському СІЗО, а також Кременчуцькій виховній колонії.

[233] GeneXpert — це молекулярний тест на туберкульоз, який діагностує туберкульоз, виявляючи наявність ТБ бактерій, а також тестує стійкість до препарату Ріфампіцин. Українська в'язнична система отримала її на початку 2017 року завдяки фінансовій підтримці Глобального фонду.

[234] Див. пункт 90 вище.

[235] Тобто активні хворі на туберкульоз з підвищеним навантаженням бацил.

[236] Вони були поміщені в окремі камери, але у тому ж коридорі, розділяючи одні і ті ж душові та прогулянкові дворики.

[237] У зв'язку з неналежною вентиляцією.

лось жодних змін матеріальних умов у ТБ відділенні Київського СІЗО[238]. **КЗК закликає українську владу виправити ці недоліки.**

В'язням у всіх відвіданих закладах було запропоновано тест на ВІЛ при прийнятті, і якщо необхідно, щоб їм надавалось антиретровірусне лікування[239].

93. У делегації склалося враження, що у відвіданих пенітенціарних установах дуже мало чого робилося (окрім дуже обмеженої метадонової програми у двох відвіданих закладах[240]) для вирішення широкомасштабної проблеми наркозалежності серед в'язнів[241] та пов'язаних з ними питань проблеми зі здоров'ям, таких як гепатит[242].

На думку Комітету, варіанти лікування в'язнів під час припинення вживання наркотиків, а також опіоїдна підтримувальна терапія повинні бути доступними у в'язниці такою ж мірою, як і на волі. Це також відповідає Методичним рекомендаціям щодо лікування опіоїдної залежності, розробленим ВООЗ у 2009 році[243]. В цілому, КЗК хоче підкреслити, що лікування наркозалежних в'язнів має різнитись, включаючи блокування постачання наркотиків у в'язниці, боротьбу зі вживанням наркотиків через виявлення та роботою з споживачами наркотиків, надання їм лікування і забезпечення належного лікування, розробку стандартів, моніторинг та дослідження проблем з наркотиками та забезпечення підготовки та розвитку персоналу. Таке лікування має бути пов'язаним з належною національною профілактичною політикою. Очевидно, що медичний персонал повинен відігравати ключову роль у розробці, впровадженні та моніторингу відповідних програм, а також повинен тісно співпрацювати з іншим (соціально-психологічним) персоналом.

Комітет закликає українську владу розробити та впровадити комплексну стратегію надання допомоги в'язням, які мають проблеми з наркотиками (як частина більш широкої національної стратегії щодо наркотиків), включаючи заходи зменшення шкоди, у світлі вищезгаданих зауважень.

---

[238] Див. пункт 63 доповіді про візит 2016 року (CPT/Inf (2017) 15), https://rm.coe.int/pdf/1680727930

[239] Під час візиту, в Київському СІЗО таку терапію проходили 59 в'язнів, 46 в'язнів у Колонії № 30, двадцять у Львівському СІЗО, вісім в Івано-Франківському СІЗО та один у Чернівецькому СІЗО. ВІЛ-інфікованих осіб не було у Кременчуцькій виховній колонії.

[240] Три в'язні отримували метадон у Київському СІЗО і двоє у Чернівецькому СІЗО.

[241] Це визнавали начальники та персонал (включаючи медичних працівників) у відвіданих закладах. Наприклад, за словами головного лікаря Івано-Франківського СІЗО, приблизно 30% в'язнів були споживачами наркотиків. Медичний персонал колонії № 30 підрахував, що майже половина всіх в'язнів мали проблеми з наркотиками.

[242] Обстеження на гепатит, як правило, не здійснювалося. Якщо в'язень запитував, від нього очікували оплату (700 грн., приблизно 23 євро).

[243] Див. http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/43948/1/9789241547543_eng.pdf

Крім того, **КЗК рекомендує вжити зусиль для забезпечення в усій в'язничній системі систематичного обстеження та лікування для хворих на вірусні захворювання крові, такі як гепатити В і С.**

Коментар 27
(щодо зменшення шкоди та наркозалежних засуджених)

Комітет має чітку позицію, що засуджені повинні мати доступ до замісної підтримувальної терапії (ЗПТ) тією ж мірою, що й вільні особи. Це узгоджується із загальним принципом еквівалентності медичної допомоги в пенітенціарних установах та на волі. Однак, впровадження ЗПТ в Україні все ще знаходиться на початковому рівні. Нещодавно, Адміністрація ДКВС започаткувала пілотний проєкт з цього приводу в Бучанській виправній колонії на Київщині. Однак все ще є супротив загальнодержавному впровадженню такого лікування.

Є низка причин, які стоять на заваді впровадженню ЗПТ в українських пенітенціарних установах: законодавчі перешкоди, складнощі належної організації (ліцензування, організація зберігання препаратів, забезпечення безперервності під час етапування), відсутність політичної волі. Наприклад, одного разу високопоставлений чиновник колишнього тюремного відомства розповідав про свою відразу до практики регулярного вживання ЗПТ в іспанській тюрмі, в яку делегація з України їздила для вивчення кращих в'язничних практик. Подібне викривлене бачення ЗПТ як наркотиків та розваги досі побутує серед керівництва в'язничного відомства.

Навіть не дивлячись на те, що надання ЗПТ було врегульоване щодо СІЗО та виправних центрів ще у 2012 р.[244], по сьогодні впровадження терапії в цих установах залишається маргінальним.

Так само, що стосується зменшення шкоди, в пенітенціарних установах досі не впроваджено і навіть заборонено постачання стерильних голок, шприців та презервативів (на відміну від деяких прогресивних закордонних пенітенціарних систем).

(продовження доповіді КЗК)

94. Делегація нашвидкуруч відвідала лікарню при Львівському СІЗО (той самий начальник)[245], яка обслуговувала Львівську область для внутрішньої та хірургічної допомоги і всю пенітенціарну систему для спеціалізованої онкологічної допомоги[246].

---

[244] Наказ Мін'юсту, МВС, МОЗ та Держслужби з контролю за наркотиками «Про затвердження Порядку взаємодії закладів охорони здоров'я, органів внутрішніх справ, слідчих ізоляторів і виправних центрів щодо забезпечення безперервності лікування препаратами замісної підтримувальної терапії» від 22.10.2012 № 821/937/1549/5/156.

[245] Але окрема установа, див. пункт 54 вище.

[246] Протягом перших 11 місяців 2017 року в лікарню потрапило 1057 пацієнтів, було проведено 160 операцій (в тому числі 74 онкологічних випадків) та діагностовано 31 випадок захворювання на туберкульоз. 23 пацієнти померли (в тому числі чотири з них через СНІД, шість внаслідок серцево-судинних захворювань, вісім через рак, чотири через хвороби травного тракту та один внаслідок менінгіту).

Наповнюваність лікарні була 130 ліжок (у тому числі 50 ліжок у хірургічному відділенні, 40 в онкологічному відділенні та 40 у відділенні внутрішніх хвороб). Що стосується лікарів, то було 19,5 посад (5 з яких були вакантними) та 31,5 посад для медсестер (з яких 2,75 були вакантними).

Умови життя пацієнтів були різними — деякі частини лікарні були нещодавно відремонтовані, в той час як в інших частинах тривали ремонтні роботи. Відремонтовані палати були світлими та чистими, однак туалетні перегородки були ледве 1 метр заввишки. Що стосується ще не відремонтованих палат, то вони були дуже занедбані, брудні і з неприємним запахом.

Операційна вже була відремонтована, але, як повідомлялося, були постійні проблеми з електричним генератором, який був незамінним в умовах частих відключень живлення (див. пункт 64 вище). Лікарі також заявили, що їм потрібен новий респіратор та деякі хірургічні інструменти.

Комітет рекомендує вжити зусиль для завершення реконструкції в'язничної лікарні та, таким чином, забезпечити всіх пацієнтів належно відділеними санвузлами. Крім того, невідкладно слід придбати новий генератор, респіратор та хірургічні інструменти.

95. Враховуючи те, що було описано в пунктах 82–94 вище, не є дивним, що майже у всіх відвіданих в'язницях делегація була завалена скаргами на недостатній доступ до спеціалізованих консультацій/лікувальних процедур (таких як неврологічні, дерматологічні, урологічні, стоматологічні, ортопедичні тощо) та до сучасних діагностичних методів, таких як КТ, МРТ або ультразвукові дослідження. На практиці такі консультації та обстеження, якщо взагалі були можливі, здійснювались за умови готовності в'язнів або їхніх родин платити за них. У цьому контексті **слід звернути увагу на рекомендацію, наведену в пункті 83 вище**.

96. На початку візиту делегація отримала статистичну інформацію про кількість смертей, пов'язаних зі здоров'ям у в'язницях[247].

Враховуючи теперішню кількість в'язничного населення, яка була менше 60 тис. в'язнів[248], повідомлені делегації цифри виглядають надзвичайно високими, досягаючи показника смертності 88 на 10 000 осіб. Серед іншого, це може бути індикатором низької якості надання медичної допомоги в українських пенітенціарних установах.

Зважаючи на вищесказане, **КЗК рекомендує українській владі запровадити чітку політику та комплексну процедуру встановлення причин смерті в'язнів. Зокрема, кожна смерть в'язня повинна бути об'єктом**

---

[247] Делегації повідомили, що після смерті в'язня завжди проводиться розтин і що кожна смерть у в'язниці розслідувалася прокуратурою. Згідно з інформацією, наданою Генеральною прокуратурою на початку візиту, у 2016 році у в'язницях було 474 смерті, а у 2017 році — 529 смертей.

[248] Див. http://www.prisonstudies.org/country/ukraine (статистика станом на 1 травня 2018 року).

ретельного розслідування, щоб з'ясувати, зокрема, причину смерті, обставини, що призвели до смерті, включаючи будь-які фактори, які мали на це вплив, і чи можна було запобігти смерті.

Крім того, **слід проводити аналіз кожної смерті у в'язниці, щоб розглянути, які загальні висновки з цього можна зробити для в'язниці, в якій трапилася смерть, і чи наявні які-небудь системні, загальнодержавні заходи, яких необхідно вжити.**

7. Інші питання

а) В'язничний персонал

97. Ситуація з в'язничним персоналом продовжує залишатися дуже проблематичною у всій тюремній системі. Недостатнє комплектування персоналом[249] (занадто низьке, щоб забезпечити ефективний контроль, принаймні, якщо не покладатись на в'язнів[250]) у всіх відвіданих закладах окрім Кременчуцької виховної колонії[251], мізерна зарплата[252], в поєднанні зі складними умовами праці[253], які піддавали пенітенціарний персонал ризику і спокусі корупції[254], додатковий стрес через поточні реформи та брак інформації про вплив реформи на їхнє професійне майбутнє — всі ці фактори робили свій вклад у демотивацію та масштабне покидання персоналом в'язничної служби (що відверто визнавалося вищими посадовими особами в Міністерстві юстиції)[255].

---

[249] Відсоток вакантних посад серед режимного персоналу коливався від 9% у Київському СІЗО до 30% у Чернівецькому та Івано-Франківському СІЗО. У Львівському СІЗО не вистачало 44 штатних працівників (зі 182 посад). У колонії № 30 також була недостатня кількість працівників, лише 5 посад керівників відділів були заповнені із наявних 10 посад, і було 39 вакантних посад молодших інспекторів («контролерів»). У Чернівецькому СІЗО не вистачало 32 «контролерів» із загальної кількості 89 посад.

[250] Див. пункт 59 вище.

[251] У якій був комбінований колектив (92 атестованих та 42 цивільних працівники, включаючи вчителів і професійних тренерів) повністю достатній для потреб засуджених, особливо на момент візиту (див. параграф 54 вище).

[252] Наприклад, початкова зарплата молодшого режимного персоналу була близько 200 євро.

[253] Матеріальні умови у кабінетах персоналу та місцях відпочинку часто були принаймні такими ж занедбаними, як і умови тримання в'язнів.

[254] Особливо в Київському СІЗО, де делегація отримала масу звинувачень деяких режимних співробітників в тому, що вони очікували платежі за такі «послуги», як додаткові телефонні дзвінки, відкриті побачення, додаткову прогулянку, додаткові прийоми душу, додаткові продуктові посилки тощо. Мали місце також твердження, що співробітники продавали мобільні телефони та допомагали у постачанні наркотиків в установу. Кілька подібних тверджень були почуті і в інших установах (особливо у Львівському СІЗО), але в цілому корупція там, схоже, була набагато менш поширеною.

[255] Пан Чернишов зазначив, що в'язнична система зазнала «значної кадрової кровотечі», особливо, що стосується молодших інспекторів, які «голосували своїми ногами» та вибирали кращі місця для роботи у поліції та приватному секторі.

Комітет змушений ще раз підкреслити, що неналежне кадрове забезпечення може лише збільшити ризик насильства та залякування між ув'язненими. Воно також підриває якість і кількість діяльності, якою можуть займатися в'язні, та ставлять під загрозу перспективи їхньої підготовки до звільнення та соціальної реабілітації[256].

98. Наприкінці візиту представники Міністерства юстиції повідомили делегацію, що у бюджеті 2018 року передбачалося суттєве збільшення заробітної плати для працівників в'язниці (майже в два рази). Комітет вітає цей позитивний розвиток. Разом з тим **КЗК ще раз закликає українську владу вжити термінових заходів для збільшення кількості режимного персоналу та його присутність у відвіданих закладах (і, де необхідно, в інших пенітенціарних установах) з метою забезпечення належної присутності персоналу у будь-який час. Комітет також повторює свою рекомендацію про те, щоб активізувати зусилля для заповнення всіх вільних посад, особливо, що стосується режимного персоналу.** Крім того, **потрібно набагато більше зусиль для набору соціальних працівників[257], і працівників пробації.**

99. Що стосується корупції, то пан Чернишов, заступник міністра юстиції, визнав наявність проблеми та повідомив делегацію, що протягом перших 11 місяців 2017 р. було заарештовано понад 90 пенітенціарних працівників за звинуваченнями у контрабанді наркотиків, продажі мобільних телефонів та вимагання неправомірної винагороди або вигоди від в'язнів, також у зв'язку з достроковим звільненням та переведенням до лікарень. Він запевнив делегацію, що українська влада і надалі буде надзвичайно пильною у цій сфері.

Підтримуючи цю думку, **Комітет закликає українську владу продовжувати вживати рішучих заходів для боротьби з корупцією у пенітенціарних установах (звертаючи особливу увагу на Київський СІЗО) через профілактику, освіту та застосування відповідних санкцій. У цьому контексті пенітенціарні працівники та посадовці, які працюють із в'язничною системою, повинні отримати чітке повідомлення, що отримання або вимагання вигоди від в'язнів є незаконним та неприйнятним і будуть належним чином розслідуватись та каратись. Таке повідомлення слід повторювати у належній формі, через підходящі проміжки часу.**

100. Як і в ході попередніх візитів, делегація зазначила, що деякі працівники в'язничної служби на території відвіданих установ працювали у 24-годинну зміну, добу через три. КЗК може тільки повторити свою думку, що такий підхід до змін неминуче негативно впливає на професійну продуктивність. Ніхто не може задовільно виконувати важкі завдання, які очі-

---

[256] Див. також пункт 73 вище.

[257] Під час візиту, тільки у колонії № 30 були соціальні працівники, але 5 з 10 вакансій були вільними.

куються від в'язничного співробітника протягом такого періоду часу. **Комітет закликає українську владу припинити цю практику.**

b) Контакти із зовнішнім світом

101. КЗК з жалем відзначає відсутність покращення недостатнього права на побачення для всіх категорій в'язнів, а особливо той факт, що ув'язнені під вартою, продовжують зіштовхуватися з надмірними обмеженнями побачень (які все ще потребують дозволу відповідного слідчого, прокурора чи суду)[258] та загальною забороною на телефонні дзвінки[259].

Комітет закликає українську владу вжити заходів для її виконання його давньої рекомендації, щоб усі в'язні (як засуджені, так і ті, хто перебуває під вартою) мали право на принаймні одногодинне побачення щотижня. В'язні обох категорій також повинні мати належну можливість здійснювати телефонні дзвінки.

Коментар 28
(щодо частоти побачень та надання побачень під час попереднього ув'язнення)

Рекомендація щодо частоти побачень залишається невиконаною, не дивлячись на те, що вона висловлювалася і в попередніх доповідях КЗК. Зміна частоти побачень не відбувалася, незважаючи на те, що побачення сприяють покращенню соціальних зв'язків і, як результат, знижують рецидив[260].

Що стосується надмірної ізоляції під час тримання під вартою, то Парламент прийняв у першому читанні розроблений нами проєкт закону № 2291а з цього приводу[261]. Зокрема, Проєкт пропонує, щоб:

- побачення осіб, які тримаються під вартою, відбувалися конфіденційно, окрім випадків коли «індивідуальна оцінка ризиків вимагає необхідного та пропорційного втручання в інтересах національної безпеки та громадського порядку,

[258] На практиці, такі дозволи рідко надавались (і майже ніколи на стадії досудового розслідування). Засуджені мали право на одне короткострокове побачення (максимум 4 години) на місяць.

[259] На відміну від засуджених, які могли телефонувати (до 15 хвилин на добу для дорослих та без обмеження у випадках неповнолітніх засуджених).

[260] *Clarc V.*, *Duwe G.* Blessed be the Social Tie that Binds: the Effects of Prison Visitation on Offender Recidivism // Criminal Justice Policy Review. — 2013. — No. 3, Vol. 24. — pp. 271–296; *Cochran J. C.* The Ties that Bind or the Ties that Break: Examining the Relationship Between Visitation and Prisoner Misconduct // Journal of Criminal Justice. — 2012. — Vol. 40, Issue 5. — pp. 433–440; *Cochran J. C.*, *Daniel P.*, *Mears D. P.* Social Isolation and Inmate Behavior: A Conceptual Framework for Theorizing Prison Visitation and Guiding and Assessing Research // Journal of Criminal Justice. — 2013. — Vol. 41, Issue 4. — pp. 252–261.

[261] Проєкт Закону про внесення змін до Закону України «Про попереднє ув'язнення» (щодо імплементації окремих стандартів Ради Європи).

для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я або захисту прав і свобод інших осіб». В такому разі на підставі оцінки ризиків має прийматися вмотивоване рішення про обмеження побачень;

- кореспонденція осіб, які тримаються під вартою, не перевірялася, окрім випадків, коли індивідуальна оцінка ризиків свідчить, що кореспонденція «містить заборонені предмети або інформацію, що може використовуватися для порушення режиму»;
- телефонні розмови дозволялися, і щоб вони не прослуховувалися, окрім як на підставі індивідуальної оцінки ризиків.

Однак з 2015 року відсутній жодний прогрес для прийняття цього Проєкту у другому читанні і в цілому.

(продовження доповіді КЗК)

102. Що стосується процедури відвідування, делегація зазначила, що короткострокові побачення залишаються майже без винятку побаченнями закритого типу (через роздільне скло або оргскло)[262]. **КЗК повторює свою давню рекомендацію щодо внесення змін до відповідних нормативних актів, щоб дозволити усім в'язням, зокрема особам, які тримаються під вартою, отримувати побачення в більш-менш відкритих умовах. При цьому використання кімнат з обладнанням для закритих побачень повинно бути винятком, а не правилом.** Будь-яке рішення дозволяти тільки закриті побачення завжди повинно бути обґрунтованим і аргументованим і базуватися на індивідуальній оцінці потенційного ризику, який несе в'язень.

Навпаки, кімнати для тривалих побачень у відвіданих установах (доступні лише для засуджених, кожні два місяці на строк до 72 годин), як правило, відповідали хорошим стандартам.

Коментар 29
(щодо відкритих побачень)

Неодноразові рекомендації Комітету з цього приводу нарешті були почуті у 2018 році, коли були прийняті нові Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань. Як і вимагав КЗК, тепер Правила передбачають, що засуджені мають право на т.зв. «відкриті побачення», тобто без суцільного розмежувального скла та переговорного пристрою. Однак побачення можуть відбуватися і через таке скло та переговорний пристрій, якщо є «високий ступінь ризику засудженим встановленого порядку проведення побачень» (пункт 1, Розділ IV Правил внутрішнього розпорядку УВП).

Тепер залишається питання впровадження цієї норми. За нашою інформацією, Адміністрація ДКВС дала вказівку пенітенціарним установам обладнати при-

[262] Відкриті короткострокові побачення дозволялися неповнолітнім.

міщення, в яких зможуть відбуватися короткострокові побачення без розмежувального скла та переговорних пристроїв.

Разом з тим вказана норма ПВР не поширюється на ув'язнених, які тримаються під вартою, а тому вона має також бути включена й у ПВР СІЗО.

На додаток, нова норма щодо відкритих побачень потребує удосконалення, про що ми писали раніше[263]. Також має бути створено належний інструмент оцінки ризиків, яким зараз займається відповідна робоча група Мін'юсту.

Коментар 30
(щодо скасування статті 391 КК)

Незважаючи на чітку рекомендацію КЗК та активну позицію громадських організацій, українська влада, а особливо в'язничне відомство, не підтримує скасування цієї статті. Регулярне винесення відповідних законопроєктів на розгляд Верховної Ради та її комітету з питань правоохоронної діяльності поки що не призвело до скасування цієї статті.

Можна очікувати, що такий саботаж виконання рекомендацій КЗК матиме серйозні наслідки. Цілком можливим є прийняття Європейським судом з прав людини рішення проти України, з урахуванням невиконання Україною рекомендацій КЗК.

(продовження доповіді КЗК)

c) Дисципліна

103. Після позачергового візиту в 2016 році до законодавчих положень щодо дисциплінарного ув'язнення (для дорослих) не було змін[264]. Ув'язнені, які тримаються під вартою, можуть піддаватися дисциплінарному ув'язненню на строк до 10 днів, а засуджені — до 15 днів[265]. В цьому контексті, **Комітет закликає українську владу максимально зменшити максимальну тривалість дисциплінарного ув'язнення до 14 днів**[266].

Що стосується засуджених, перелік наявних санкцій (як і раніше) включав поміщення до дисциплінарної сегрегації — ПКТ — на строк до трьох місяців, а найбільш суворою санкцією за систематичні порушення дисциплі-

---

[263] *Човган В. О.* Як викорінити радянщину з української в'язниці. Зміни до Правил внутрішнього розпорядку УВП та СІЗО у світлі міжнародних стандартів / В. О. Човган; ГО «Харківська правозахисна група», Харків: Права людини, 2017, С. 59, 108.

[264] Щодо неповнолітніх засуджених, див. пункт 110 вище.

[265] Прим. перекл.: Комітет посилається на стару максимально можливу санкцію, на сьогодні максимально можливий строк тримання засуджених в ДІЗО становить 14 діб (ст. 132 КВК України).

[266] Див. 21-шу Загальну доповідь щодо діяльності КЗК (CPT/Inf (2011) 28), https://rm.coe.int/1680696a88), пункт 56 (b).

ни було засудження на додатковий строк до одного року позбавлення волі відповідно до статті 391 Кримінального кодексу.

Єдина суттєва (і позитивна) зміна полягала в тому, що рішення про поміщення у ПКТ більше не могло прийматися начальником установи, а лише судом (що, як повідомлялося, мало результатом рідше застосування цієї санкції). З іншого боку, КЗК висловлює жаль з приводу того, що його рекомендація скасувати статтю 391 Кримінального кодексу, викладена в доповіді про позачерговий візит 2016 року[267], не була виконана. **Комітет закликає українську владу зробити це без подальшого зволікання[268].**

104. Що стосується процедури, то нещодавні зміни до Кримінально-виконавчого кодексу (набрали чинності з квітня 2017 року) посилили процедурні гарантії, такі як право на розгляд справи на засіданні та доступ до безоплатної правової допомоги (*ex officio*). Однак, хоча всі опитані в'язні (які перебували або нещодавно були в дисциплінарному ув'язненні) підтвердили, що вони мали можливість бути почутими перед застосуванням до них санкції, жоден з них не отримав безоплатну правову допомогу (*ex officio*) і жоден не отримав копію рішення (хоча більшість підтвердили, що в усній формі їх повідомили про право на оскарження та відповідні строки).

Комітет рекомендує вдосконалити дисциплінарну процедуру у світлі вищезгаданих зауважень. Зокрема, в'язні повинні бути негайно поінформовані в письмовій формі про звинувачення, які висуваються проти них, мати можливість отримувати безоплатну правову допомогу (*ex officio*), а також отримувати копію рішення, яке містить інформацію про причини ізоляції та про наявні способи оскаржити рішення до незалежного органу.

Коментар 31
(щодо дисциплінарних процедур)

Комітет влучно зауважує, що українське законодавство стосовно процедури поміщення до дисциплінарних приміщень суттєво змінилося. Тепер воно загалом відповідає рекомендаціям Комітету, які він неодноразово висловлював Україні у минулому.

Разом з тим імплементація цього законодавства залишається на дуже низькому рівні. Наприклад, до сьогодні не організована регулярна участь «безоплатних» адвокатів у процедурі розгляду дисциплінарних стягнень. Ця проблема поки що навіть не знаходиться на порядку денному для пенітенціарної влади в Україні. Тим не менш можна очікувати, що виконання нових норм КВК поступово зрушуватиметься з місця з огляду на зазначені рекомендації КЗК, а також на можливість оскарження дисциплінарних стягнень в судовому порядку.

---

[267] Див. пункт 46 доповіді CPT/Inf (2017) 15, https://rm.coe.int/pdf/1680727930.

[268] Причини для цього зазначені у пункті 46 вищезазначеної доповіді.

(продовження доповіді КЗК)

105. Делегація знову помітила, що в'язничні лікарі продовжували залучатись до дисциплінарної процедури і, зокрема, від них все ще вимагалось посвідчувати, щоб в'язні були у належному стані для дисциплінарної ізоляції (до її початку).

Комітет хотів би знову підтвердити свою точку зору, що лікарі, які працюють у в'язницях, працюють як особисті лікарі, а тому забезпечення позитивних відносин між лікарем та пацієнтом є основним фактором охорони стану здоров'я в'язнів. Зобов'язання в'язничних лікарів засвідчувати, що в'язні можуть бути піддані покаранню, навряд чи сприятиме таким відносинам. Цей підхід також був визнаний у Рекомендації Комітету Міністрів (2006) 2 про Європейські в'язничні правила.

Отже, **КЗК повторює свою рекомендацію про те, що роль в'язничних лікарів стосовно дисциплінарних питань має бути переглянута. При цьому слід враховувати Європейські в'язничні правила[269] та вищезазначені зауваження.**

Коментар 32
(щодо залучення лікарів до процедури дисциплінарних стягнень)

Нові ПВР установ виконання покарань змінили положення щодо отримання думки лікаря про можливість продовження тримання засудженого в ДІЗО. Натомість, тепер лікар залучається лише для надання медичної допомоги особам, поміщеним до ДІЗО (п. 6 Розділу XXI нових ПВР). Однак поки що рано стверджувати чи зміниться тривала практика опосередкованого залучення лікарів до процедури застосування та виконання поміщення до ДІЗО як дисциплінарної санкції.

(продовження доповіді КЗК)

106. Комітет стурбований тим, що, незважаючи на його давні рекомендації, членоушкодження можуть розглядатися як дисциплінарне правопорушення та відповідно каратися. Як КЗК багато разів підкреслював у минулому, такі дії часто відображають страждання, з якими зіштовхуються засуджені через проблеми психологічного або психічного характеру. Тому з такими випадками потрібно працювати з терапевтичної, а не каральної точки зору.

Крім того, дисциплінарне ув'язнення в'язнів може посилити їхні страждання або психологічні/психічні проблеми. КЗК закликає українську владу переглянути підхід до в'язнів, які завдали собі членоушкодження, у світлі вищезгаданих зауважень.

---

[269] Правило 43.3: «Лікар має доповідати начальникові про всі випадки, коли можна припустити, що продовження ув'язнення або будь-які умови утримання, включаючи умови дисциплінарного ув'язнення, ставлять під загрозу фізичне або психічне здоров'я в'язня».

Коментар 33
(щодо покарань за членоушкодження)

Покарання в'язнів за членоушкодження до цих пір можливе, оскільки завдання собі шкоди заборонене статтею 107 КВК України.

(продовження доповіді КЗК)

107. Загалом, вивчення дисциплінарних записів не виявило надмірного використання дисциплінарного ув'язнення у відвіданих установах[270]. Було очевидно, що начальники намагалися застосовувати цю санкцію лише як вимушений засіб (тобто після трьох попереджень). Якщо ця санкція застосовувалася, то її тривалість була, зазвичай, меншою за максимально допустиму[271]. Цей диференційований підхід слід вітати.

Матеріальні умови в дисциплінарних камерах різнилися від непоганих у Львівському СІЗО (камери розміром від 7 до 9 м I, добре освітлені та вентильовані, нещодавно відремонтовані та належно обладнані)[272], чи більш-менш припустимих у колонії № 30[273], Чернівецькому та Івано-Франківському СІЗО (де камери були достатніх розмірів, але холодні, вологі, погано освітлені та вентильовані, а в Івано-Франківську вони були з поганим ремонтом) до абсолютно неприйнятних у Київському СІЗО, в якому камери були холодні (13 °C), вологі, з поганим запахом, брудні та надзвичайно занедбані, з поламаними меблями та оголеною електричною проводкою.

Комітет рекомендує вжити заходів для завершення реконструкції дисциплінарних приміщень у колонії № 30 та реконструкції дисциплінарних камер у Київському СІЗО (в пріоритетному порядку), а також у Чернівецькому й Івано-Франківському СІЗО у світлі вищезазначених зауважень.

109. В'язні, які трималися у дисциплінарному ув'язненні, мали право на одногодинну прогулянку на відкритому повітрі в день. Однак можливості читання, як правило, обмежувалися релігійною літературою, а також була також загальна заборона на побачення та телефонні дзвінки[274]. **КЗК повторює свою рекомендацію, що в'язням, які тримаються у дисциплінарному ув'язненні, дозволявся достатній діапазон читальних матеріалів (не тільки релігійна література).** Більше того, **Комітет закликає українську владу забезпечити, щоб дисциплінарне ув'язнення не включало повну**

---

[270] Наприклад, у Львівському СІЗО за перші 11 місяців 2017 р. було 56 поміщень, 21 поміщення — у Чернівецькому СІЗО.

[271] Наприклад, 5–7 днів у Львівському СІЗО, 3–5 днів у Чернівецькому СІЗО.

[272] Платформа для матраца, стіл, стілець, частково відділений туалет і умивальник.

[273] Реконструкція дисциплінарних приміщень розпочалася незадовго до візиту делегації, більшість цих камер були виведені з експлуатації до закінчення робіт.

[274] Такі обмеження не застосовувались до засуджених, поміщених до ПКТ.

заборону сімейних контактів під час виконання цієї санкції. Будь-які обмеження контактів з сім'єю як форму покарання слід використовувати лише там, де злочин стосується таких контактів[275].

Коментар 34
(щодо читання у ДІЗО)

ПВР УВП до сьогодні містять заборону засудженим брати з собою до ДІЗО особисті речі та продукти харчування, окрім рушника, мила, зубної пасти (порошку), зубної щітки, туалетного паперу, олівців, авторучок, зошитів, поштових марок, конвертів, тютюнових виробів і сірників (запальнички одноразового використання), а в установах для тримання жінок, крім зазначеного переліку, спеціальних засобів гігієни (п. 6 Розділу XXI).

Виходячи зі спеціального типу правового регулювання «дозволено тільки те, що передбачено», який використовують у пенітенціарних установах[276], на практиці зазначена норма іноді призводить до заборони засудженим брати з собою в ДІЗО книги.

(продовження доповіді КЗК)

110. Що стосується неповнолітніх, український закон все ще дозволяє поміщувати їх у дисциплінарну ізоляцію на строк до 5 діб[277].

У цьому контексті, Комітет хотів би зауважити, що Мінімальні правила ООН щодо поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Мандели) передбачають, що дисциплінарна ізоляція (solitary confinement — прим. авт.) не повинна застосовуватися до неповнолітніх[278]. **КЗК повністю підтримує цей підхід і рекомендує, щоб санкція у виді дисциплінарного ув'язнення неповнолітніх була скасована**.

Коментар 35
(щодо скасування поміщення до ДІЗО
як дисциплінарної санкції для неповнолітніх)

Поміщення неповнолітніх до ДІЗО стає дедалі більш рідкісним. Тим не менш виконання зазначеної рекомендації КЗК потребує повного скасування цієї санкції.

Можливо через порівняно новий характер цього стандарту на сьогодні в Україні відсутні законопроєкти, які пропонували б повністю скасувати можливість поміщення неповнолітніх у додаткову ізоляцію (ДІЗО чи ПКТ). Можна очікувати, що такі законопроєкти з'являться найближчим часом.

---

[275] Див. Правило 60.4 Європейських в'язничних правил.

[276] *Човган В. О.* Обмеження прав в'язнів: правова природа та обґрунтування. Монографія / В. О. Човган; ГО «Харківська правозахисна група», Харків: Права людини, 2017, С. 62, 96.

[277] Щоправда, такі поміщення майже ніколи не застосовувалися у відвіданих закладах, наприклад, у Кременчуцькій виховній колонії не було жодного поміщення в 2014, 2015 і 2016 роках, і лише два рази протягом перших 11 місяців 2017 року.

[278] Див. Правило 45 (2) Правил Нельсона Мандели та Правило 67 Правил Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі (Гаванські Правила).

2. ДОПОВІДЬ КОМІТЕТУ З ЗАПОБІГАННЯ КАТУВАННЯМ ЩОДО ВІЗИТУ В УКРАЇНУ У 2016 РОЦІ (ЧАСТИНА ЩОДО ПЕНІТЕНЦІАРНИХ УСТАНОВ) [CPT/INF (2017) 15]

Резюме

В'язнична реформа

Високопосадовці Міністерства юстиції проінформували делегацію про поточну реорганізацію в'язничної системи та про заходи щодо зменшення кількості в'язнів, особливо що стосується засуджених у виправних колоніях. КЗК вітає цей прогрес і закликає українську владу продовжувати свої зусилля для подальшого зменшення кількості ув'язнених під вартою, зокрема, використовуючи наявні альтернативи триманню під вартою.

Комітет визнає, що українська влада постійно намагається переглянути законодавчу базу щодо ув'язнення з метою посилення прав ув'язнених. У зв'язку з цим, Комітет підкреслює, що всі ув'язнені (як засуджені, так і особи, що перебувають під вартою) повинні мати право на принаймні одногодинне побачення на тиждень і що обидві категорії ув'язнених повинні мати можливість здійснювати телефонні дзвінки.

Делегації було надано докладну інформацію про плани української влади щодо в'язничної нерухомості. Комітет закликає українську владу приділити найбільший пріоритет цим планам і додати СІЗО у Хмельницькому та Одесі до переліку закладів, які мають бути закриті та замінені новими в'язницями. У той же час необхідно вжити термінових заходів для усунення недоліків у матеріальних умовах, які спостерігалися у відвіданих СІЗО.

На жаль, вищезгадані реформи ще не відобразилися на становищі ув'язнених. Зокрема, старі неналежні норми житлового простору на одного ув'язненого в СІЗО (2,5 м^2) залишалися в силі, складні правила щодо відокремлення різних категорій ув'язнених продовжували призводити до

локалізованої перенаселеності, не відбулося жодних змін режиму попереднього ув'язнення, який заснований на концепції «ізоляції», і нарешті, продовжували застосовуватися обмежувальні положення щодо контактів осіб під вартою з зовнішнім світом. Комітет закликає українську владу вжити рішучих кроків для перегляду законодавства та режиму попереднього ув'язнення.

Охорона здоров'я у в'язницях є ще однією проблемою, яка є давнім приводом до занепокоєння для КЗК. Представники Міністерства юстиції підтвердили делегації, що зараз триває інтенсивна робота багатьох зацікавлених сторін для подолання всіх існуючих недоліків, а також здійснюються зусилля для поліпшення координації та співпраці з Міністерством охорони здоров'я. Комітет закликає українську владу до енергічної реалізації цих ініціатив; він також хоче знову наголосити на тому, що він підтримує, в принципі, чітку політичну тенденцію в Європі щодо передачі відповідальності за медицину у в'язницях під відповідальність Міністерства охорони здоров'я.

Становище в'язничного персоналу продовжує залишатися дуже проблематичним у всій пенітенціарній системі. Недостатній рівень кадрового забезпечення, мізерна заробітна плата (яка піддає в'язничний персонал ризику та спокусі корупції), додатковий стрес через поточні реформи та відсутність інформації про вплив реформи на їхнє професійне майбутнє — всі ці фактори сприяли демотивації персоналу та масштабному відтоку з пенітенціарної служби. Комітет закликає українські органи влади вжити термінових заходів як для збільшення кількості режимного персоналу, так і його одночасної присутності в установах.

Ситуація, що спостерігається у виправних колоніях № 25 і 100

Комітет із задоволенням зауважує, що, всупереч ситуації, що спостерігалася під час попередніх візитів, делегація не отримала останніх прямих заяв щодо жорстокого поводження з боку режимних співробітників та насильства між в'язнями в колонії № 25. Більше не було загального клімату страху та залякування, як описано у доповіді про візит у вересні 2014 року[279]. Все керівництво колонії № 25 (начальники і всі його заступники) були замінені після візиту КЗК у вересні 2014 року. Це може частково пояснити зміну на краще атмосфери в установі, що також було підтверджено багатьма з опитаних ув'язнених.

Тим не менш, як і раніше, у колонії № 25 панувала залізна дисципліна. КЗК вважає цей підхід особливо надмірним. У більшості в'язниць іноді доводиться справлятися з проблемними в'язнями, які систематично відмовляються виконувати законні правила і вимоги. Належний підхід до них

[279] Див. пункт 35 документа CPT/Int (2015) 21, https://rm.coe.int/16806985fd.

полягає в тому, щоб поміщати їх в адміністративну ізоляцію замість того, щоб піддавати їх повторним, щоразу суворішим дисциплінарним санкціям (не кажучи вже про додатковий строк ув'язнення). Комітет рекомендує, щоб українська влада переглянула практику дисциплінарної ізоляції в колонії № 25 (а, де належить, також у всіх інших пенітенціарних установах). Стаття 391 Кримінального кодексу має бути скасована. Крім того, існуюча практика повинна бути змінена таким чином, щоб ув'язнений не піддавався послідовним дисциплінарним санкціям без належного переривання (кількох днів) у режимі дисциплінарної ізоляції.

Подібно до колонії № 25, начальник колонії № 100 був замінений після спеціального візиту КЗК у вересні 2014 року, і делегація не почула нещодавніх прямих звинувачень у жорстокому поводженні або насильстві від ув'язнених, опитаних у загальних житлових відділеннях. Делегація також не отримала враження, що офіційні дисциплінарні санкції застосовувалися надмірно. Проте делегація отримала низку нещодавніх і достовірних тверджень про фізичне жорстоке поводження (в основному удари руками і ногами) з довічно засудженими та деякими особами, які перебувають під вартою. Очевидно, це було неофіційним покаранням за найменші порушення внутрішніх правил і за невиконання вимог персоналу негайно. Більше того, в секторі довічників помічався відчутний страх, а в'язні були помітно налякані тим, щоб говорити з делегацією. Сектор був схожий на «установу в установі», яка керувалася власним набором неформальних правил.

Комітет закликає українські органи влади вжити невідкладних та рішучих заходів для запобігання жорстокому поводженню та залякуванню довічно засуджених у колонії № 100. Керівництво колонії повинно взяти на себе повний контроль над сектором довічного ув'язнення, та вжити належних заходів, що стосуються режимного персоналу, який причетний до таких порушень. Крім того, КЗК рекомендує проводити ретельне та незалежне розслідування ситуації у вищезазначеному секторі.

Матеріальні умови в колонії № 25 залишалися дуже хорошими, і переповнення вже не було проблемою. Крім того, КЗК не має серйозних занепокоєнь щодо матеріальних умов у житлових відділеннях колонії № 100. Проте, в обох установах делегація помітила зменшення кількості засуджених, які займаються організованою діяльністю (особливо оплачуваною роботою).

Що стосується спеціального відділення для довічно засуджених у колонії № 100, то кількість в'язнів скоротилася з часу візиту 2014 року, як стверджувалося, через переведення кількох засуджених до закладів, розташованих ближче до їхнього місця проживання. Як наслідок, інші засуджені отримали більше житлового простору. Цей прогрес варто вітати. Проте, серйозним є занепокоєння, що жодна з конкретних рекомендацій, викладених у доповіді про візит 2014 року, не була реалізована. Це стосується, зокрема, тривалої

рутинної практики застосування наручників до довічно засуджених, та інших надмірних та принижуючих заходів безпеки, відсутності організованої цілеспрямованої зайнятості, заборони будь-яких контактів та спілкування між камерами, сегрегації від решти в'язничного населення та постійне відеоспостереження всередині камер. Отже, Комітет закликає українську владу без затримки впровадити давні рекомендації, зроблені після візиту до колонії № 100 у вересні 2014 року.

Комітет також в черговий раз закликає українські органи влади внести зміни до відповідного законодавства для того, щоб інтегрувати довічно засуджених, до загальної маси засуджених якомога швидше після їх засудження. Крім того, Комітет нагадує про основний принцип, згідно з яким, щоб зменшити шкідливі наслідки позбавлення волі та сприяти безпечному виправленню в'язнів, закон має передбачати реальні перспективи умовного звільнення всіх засуджених, у тому числі довічно засуджених.

Ситуація, що спостерігалася у відвіданих СІЗО

Делегація не отримала прямих заяв про жорстоке поводження з боку співробітників будь-якого з відвіданих СІЗО. Тим не менш, насильство між в'язнями виявилося проблемою. Навряд чи це було дивно, враховуючи те, що житлові приміщення були розраховані на велику кількість місць, а персонал покладався на неформальну ієрархію в'язнів, щоб отримати допомогу у контролі ситуації. Комітет повторює свою рекомендацію керівництву Харківського і Одеського СІЗО, а також всіх інших СІЗО в Україні, використовувати всі засоби, що знаходяться в їх розпорядженні, для протидії негативному впливу неформальної в'язничної ієрархії і запобігання насильству та залякуванню в'язнів.

Найбільш вражаючою особливістю відвіданих СІЗО були жахливі матеріальні умови, зокрема, в Одеському, Хмельницькому та Київському СІЗО (із помітним позитивним винятком неповнолітніх у Хмельницькому та Київському СІЗО). СІЗО у Києві та Одесі ще більше погіршилися після останніх візитів КЗК, відповідно, у вересні 2014 року та жовтні 2013 року, і тепер тримання в них можна було вважати нелюдським та принизливим. Окреслену ситуацію погіршило й те, що опалення було або повністю вимкнене, або ледве працювало.

У Харківському СІЗО умови були дещо кращими, хоча вони залишалися досить поганими через застарілість та інфраструктуру будівель. Комітет рекомендує продовжити поточний ремонт Харківського СІЗО і, в міру можливості, існуючу інфраструктуру, включати перетворення багатомісних житлових приміщень на менші житлові одиниці. Така трансформація також повинна бути метою для всіх інших СІЗО (і, де належить, у всіх інших пенітенціарних установах).

Крім того, серйозним занепокоєнням є те, що у всіх відвіданих СІЗО особам під вартою зазвичай не пропонувалося жодної зайнятості поза межами камери, окрім фізичних вправ протягом однієї години на день.

В СІЗО проводилося систематичне медичне обстеження по прибуттю (щонайменше на наступний день після прибуття), яке включало обстеження на предмет наявності тілесних ушкоджень. Проте конфіденційність обстеження досі не дотримувалася (за винятком Одеси), травми не завжди були добре описані, а іноді лікарі або фельдшери не здійснювали реєстрацію пояснень ув'язнених щодо походження їхніх тілесних ушкоджень у правильний та акуратний спосіб.

B. В'язнична реформа

35. На початку візиту Міністерство юстиції проінформувало делегацію про поточну реорганізацію в'язничної системи, яка передбачала ліквідацію Державної пенітенціарної служби та перетворення її в департамент у складі Міністерства юстиції, де один із заступників міністра стає керівником в'язничної системи. За словами співрозмовників делегації, метою реорганізації було, серед іншого, демілітаризувати в'язничну службу[280], скоротити її штат[281] і перевести окремих співробітників з центрального рівня до окремих пенітенціарних установ. Крім того, медична служба була виділена в окремий департамент Міністерства юстиції, а третій департамент (пробації) перебував на завершальній стадії створення. Ще один новий департамент мав відповідати за ювенальну юстицію.

36. У результаті так званого «закону Савченко»[282], який передбачає зарахування одного дня в СІЗО за два дні покарання, кількість в'язнів суттєво зменшилась[283], особливо, що стосується засуджених у виправних колоніях. Під час візиту було близько 60 000 в'язнів, які трималися в 148 установах[284]

---

[280] Тільки молодший режимний персонал, який безпосередньо контактував з в'язнями, мав би продовжувати носити уніформу, однак невійськового стилю.

[281] Планувалося звільнити близько 2500 співробітників. Ліквідація Державної пенітенціарної служби на центральному рівні призвела до звільнення 121 осіб (із загальної кількості 321 особи), а також до скорочення територіальних управлінь на регіональному рівні, яке становило близько половини з 1300 посадових осіб. У цьому контексті, див. також пункт 43.

[282] Закон № 838-VIII від 26 листопада 2015 року про внесення змін до Кримінального кодексу, чинний з 24 грудня 2015 року.

[283] Очікувалося, що загалом 34 тисячі в'язнів будуть звільнені завдяки цьому Закону до кінця 2016 року. Див. наприклад:
https://www.unian.info/society/1524629-9000-convicts-released-from-prison-under-savchenko-law-police.html

[284] Цей перелік не включав близько 30 пенітенціарних установ, які зараз перебувають поза межами ефективного контролю українського уряду (в Криму та на частинах Донецької та Луганської областей).

із загальною офіційною наповнюваністю близько 100 000 місць, у розрахунку 4 м^2 житлової площі на одного засудженого. **КЗК вітає цей позитивний розвиток, який має вивільнити ресурси для поліпшення умов тримання та режиму для решти в'язнів.**

Хоча різною мірою і з регіональними відхиленнями (як свідчать відвідані делегацією СІЗО, див. пункт 63), існувала триваюча тенденція до зменшення ув'язнених, які трималися під вартою. Це було більше триваючим результатом дії нового Кримінально-процесуального кодексу (КПК), чинного з листопада 2012 року[285], ніж Закону Савченко, який, як стверджували деякі співрозмовники делегації, іноді мав негативний вплив на подовження строку тримання під вартою[286].

Незалежно від причин, і особливо у світлі ситуації, яка спостерігається у відвіданих СІЗО (див. пункти 63–68), **Комітет закликає українську владу продовжувати їхні зусилля для подальшого зменшення кількості ув'язнених, які перебувають під вартою, зокрема, шляхом більш широкого використання наявних альтернатив триманню під вартою**.

37. Делегація також була поінформована про подальші плани стосовно законодавчої бази щодо ув'язнення. Новий проєкт кримінально-виконавчого кодексу, розроблений з урахуванням коментарів багатьох зацікавлених сторін (міжнародні та неурядові організації, незалежні експерти тощо), розглядався у Верховній Раді[287]. Ці зміни, зокрема, мали розширити права в'язнів, в тому числі, наприклад, посилюючи принцип відбування покарання ближче до дому. У Верховній Раді також триває робота над проєктом змін до Закону України «Про попереднє ув'язнення», який, з-поміж іншого, значно покращить право на побачення для осіб під вартою.

Нещодавні зміни до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» розширили доступ до такої допомоги для в'язнів, при чому не тільки в кримінальних, а й в цивільних та адміністративних справах. Інші свіжі законодавчі зміни передбачали, зокрема, більше побачень[288]

---

[285] КПК містить стримуючі положення, які регулюють застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою. Наприклад, йдеться про автоматичне (за невеликими винятками) застосування застави і широкого кола альтернативних заходів. Див. також пункт 98 Доповіді про періодичний візит 2013 року (CPT/Inf (2014) 15), https://rm.coe.int/1680698465

[286] Як повідомляється, адвокати іноді застосовували тактику затягування судового процесу, оскільки кожен додатковий день тримання під вартою наближав перспективу звільнення їхніх клієнтів (після вироку).

[287] Прим. перекл.: схоже, що йдеться не про новий кодекс, а про зміни до нього, які розроблялися на той час парламентом. Ініціатива розробити новий кодекс не отримала підтримки, оскільки чинний КВК вважався достатньо прогресивним за умови внесення деяких корективів.

[288] Включаючи тривалі побачення (до трьох днів) кожні два місяці та короткострокові побачення (до чотирьох годин) раз або два рази на місяць. Деякі категорії засуджених (особ-

та телефонних дзвінків[289] для всіх категорій засуджених (включаючи засуджених до довічного позбавлення волі, див. також пункт 60) та покращення системи внутрішніх й зовнішніх скарг (місцеві суди тепер були зобов'язані безоплатно розглядати скарги засуджених). Очікувалися подальші зміни, зокрема, щодо процедур притягнення до дисциплінарної відповідальності[290].

КЗК визнає вищезазначені зусилля та закликає українську владу енергійно продовжувати їх. Комітет бажає отримати оновлену інформацію про виконання цих законодавчих планів.

Що стосується, зокрема, права на побачення, **КЗК рекомендує його подальше розширення, щоб всі в'язні (як засуджені, так і ув'язнені під вартою) мали право на принаймні (щонайменше) одногодинне побачення на тиждень[291]. В'язні обох категорій також повинні мати належну можливість здійснювати телефонні дзвінки.**

38. Делегації було надано детальну інформацію про плани української влади стосовно в'язничної нерухомості. Передбачалося закрити 14 пенітенціарних установ для засуджених (у тому числі для неповнолітніх)[292], які були визначені як такі, що мають особливо погані умови тримання та неналежну інфраструктуру для зайнятості. Планувалося перевести засуджених та частину персоналу з цих установ до інших.

Крім того, влада планувала закрити деякі старі СІЗО, розташовані в центрах великих міст. Була ідея використати процедуру ДПП (державно-приватне партнерство), продати старі будівлі та землю приватним інвесторам, які потім будували б на околицях відповідних міст нові установи попереднього ув'язнення, використовуючи сучасні проєкти[293]. Початкові плани стосувалися СІЗО в Києві та Львові, й пізніше — СІЗО в Чернівцях.

ливо ті, чиї сім'ї проживали на території України, які не були під ефективним контролем українського уряду) також могли спілкуватися зі своїми родичами через систему голосового/відеозв'язку в Інтернеті.

[289] Щонайменше один 15-хвилинний дзвінок на тиждень. Додаткові дзвінки могли надаватися за запитом, за умови технічної спроможності.

[290] Наприклад, починаючи з весни 2017 року, тільки суддя міг дозволити помістити засудженого до приміщення камерного типу (ПКТ) на строк до трьох місяців. Крім того, мали збільшитися процесуальні права засуджених у контексті дисциплінарної процедури, включаючи кращий доступ до правової допомоги, чітке право на перехресний допит свідків, і обов'язковий розгляд на пенітенціарній комісії у разі поміщення до дисциплінарного ізолятора (ДІЗО) та судом у разі поміщення до ПКТ.

[291] Див. також пункт 39.

[292] У Дубному та Прилуках.

[293] Як стверджувалося, польська тюремна служба безкоштовно надала проєкт своєї нещодавно побудованої в'язниці в Ополе-Любельському, який міг би бути адаптований та використаний для будівництва нового слідчого ізолятора в Києві.

У світлі того, що делегація побачила у відвіданих СІЗО, **КЗК закликає українську владу надати найвищий рівень пріоритетності цим планам і додати СІЗО в Хмельницькому та Одесі до списку закладів, які мають бути закриті та замінені новими установами для тримання під вартою. Щоб збільшити вірогідність успіху, Комітет пропонує владі шукати інші джерела фінансування цих планів, на додаток до процедури ДПП, наприклад від донорів, таких як Банк з розвитку Ради Європи.**

До реалізації цих планів треба вжити термінових заходів для усунення недоліків матеріальних умов, побачених у відвіданих СІЗО (див. пункти 63–68).

39. На жаль, вищезгадані реформи, як ті, що відбулися, так і ті, що все ще були на етапі планування, досі не вплинули на ситуацію ув'язнених, які перебувають під вартою. Зокрема, стара недостатня норма житлової площі на одного засудженого в СІЗО (2,5 мІ) на час візиту все ще була в силі. Складні правила щодо окремого тримання різних категорій ув'язнених продовжували призводити до перенаповнення у відвіданих установах попереднього ув'язнення. Досі не був змінений режим для ув'язнених під вартою, який базувався на «ізоляції» (без зв'язку між камерами та чогось, що хоча б віддалено нагадувало програму цілеспрямованої зайнятості[294]). Нарешті, продовжували застосовуватися обмежувальні норми щодо контактів попередньо ув'язнених із зовнішнім світом (побачення і телефонні дзвінки вимагали дозволу відповідного слідчого, прокурора або суду)[295]. **Комітет вимагає від української влади вжити рішучих заходів з тим, щоб переглянути законодавство та режим для осіб під вартою з урахуванням зазначеного зауваження та давніх рекомендацій Комітету**[296].

40. Що стосується довічно засуджених, **див. рекомендації в пункті 62.**

Крім того, Комітет мусить нагадати про основний принцип, згідно з яким, щоб зменшити шкідливість наслідків позбавлення волі та сприяти реінтеграції засуджених так, щоб була забезпечена безпека громади за межами установи, закон повинен передбачати реальну перспективу умовного

---

[294] Наприклад, лише 25 в'язнів у Харківському СІЗО мали роботу (з 1640 осіб) і менше 30 осіб в Одесі (з 1146 осіб). В'язні продовжували проводити 23 години на добу, замкнені у своїх (багатомісних) камерах. Лише неповнолітні (наприклад, 13 чоловік в Харківському СІЗО та 12 чоловік в Одеському СІЗО) мали певну зайнятість (трохи навчання, спорт, прогулянки на відкритому повітрі протягом двох годин на день, незначні контакти з іншими, зустрічі з педагогами та психологами).

[295] На практиці, побачення і телефонні розмови рідко дозволялися.

[296] Див., наприклад, рекомендації в пунктах 100, 102 і 127 доповіді про періодичний візит 2013 року (CPT/Inf (2014) 15, https://rm.coe.int/1680698465). Див. також пункти 52–71 26-ої Загальної доповіді Комітету та рішення Європейського суду з прав людини у справі *Muršić v. Croatia* (20 October 2016; application no. 7334/13).

звільнення для всіх засуджених, включаючи довічно засуджених[297]. Це все ще не так[298]. **Комітет хотів би отримати коментарі української влади з цього приводу. Див. також 25-ту Загальну доповідь Комітету[299].**

41. В'язнична охорона здоров'я є ще однією галуззю, яка тривалий час викликає занепокоєння КЗК. Співрозмовниками делегації у Міністерстві юстиції так само демонстрували розуміння цієї проблеми. Як вони визнавали, і як спостерігала делегація у відвіданих закладах, кількість працівників сфери охорони здоров'я продовжує бути недостатньою[300] (більше того, багато працівників охорони здоров'я наближаються до пенсійного віку, молодший персонал або залишає систему, або не бажає працювати в ній через непривабливі умови). Приміщення[301] та обладнання відпрацювало свій ресурс і застаріло (деяке — з радянських часів) та є недостатнім[302]. Постачання ліків є проблематичним (незважаючи на допомогу, яку надавали Міжнародний комітет Червоного Хреста, Глобальний фонд та Всесвітня організація охорони здоров'я, завдяки яким останнім часом спостерігалося незначне поліпшення)[303], а якість медичних послуг залишає бажати кращого (зокрема, що стосується професійних стандартів).

Представники Міністерства юстиції стверджували, що здійснюється інтенсивна робота для усунення всіх цих недоліків, зокрема за підтримки вищезгаданих іноземних донорів, а також Європейського Союзу. **КЗК закликає українську владу активно продовжувати ці зусилля та надати Комітету докладну інформацію про досягнутий прогрес.**

---

[297] Див. Рекомендацію Rec (2003) 22 Комітету Міністрів про умовне звільнення (умовно-дострокове звільнення) від 24 вересня 2003 р. Див. також у цьому зв'язку рішення від 9 липня 2013 року Великої Палати Європейського суду з прав людини у справі Вінтер та інші проти Сполученого Королівства. Див. також рішення по справі *László Magyar v. Hungary* (application no. 73593/10), від 20 травня 2014.

[298] Довічно засуджені мають право на дострокове звільнення тільки після того, як їхнє покарання було замінено строковим покаранням на щонайменше 25 років.

[299] Див. пункти 67–81 доповіді CPT / Inf (2016) 10 (https://rm.coe.int/16806cc447), зокрема, пункт 73.

[300] Наприклад, у колонії № 25 (чисельність засуджених — 670 осіб) були два лікарі (але один з них, як головний лікар, зосереджувався по суті на адміністративних завданнях), два фельдшери і жодної медсестри.

[301] Див., зокрема, щодо т. зв. медчастини Одеського СІЗО, пункт 63.

[302] Разом з тим серед деяких незначних поліпшень можна було б відзначити, наприклад, нове хірургічне обладнання в колонії № 100 (див. нижче), нову стоматологічну хірургію та рентгенівський апарат у Харківському СІЗО та ін.

[303] Делегація була особливо стурбована проблемами щодо постачання ліків другої лінії проти мультирезистентного туберкульозу (MDR-TB), що спостерігався у Київському СІЗО (незважаючи на наявність 13 ув'язнених, які страждали від цієї форми туберкульозу).

42. У цьому контексті делегації також розповіли про плани щодо покращення координації та співпраці з Міністерством охорони здоров'я, яка, за словами представників Міністерства юстиції, залишала бажати кращого[304].

З цього приводу КЗК хотів би ще раз підкреслити, що він, загалом, підтримує чітку тенденцію, яка спостерігається в Європі, щоб медичні послуги у в'язниці, значною мірою або цілком, передавалися під відповідальність Міністерства охорони здоров'я[305]. У будь-якому випадку, Комітет переконаний, що більша роль Міністерства охорони здоров'я у цій сфері (у тому числі щодо набору медичних працівників, підвищення їхньої кваліфікації, оцінки показників клінічної практики, сертифікації та інспектування) допоможуть забезпечити оптимальне медичне обслуговування в'язнів, а також реалізувати принцип еквівалентності охорони здоров'я у в'язниці та у громаді. **КЗК повторює свою рекомендацію українській владі переглянути умови надання медичної допомоги у в'язницях, беручи до уваги зазначені зауваження.**

43. Ситуація з пенітенціарним персоналом продовжує залишатися дуже проблематичною у всій тюремній системі. Недостатня кількість персоналу[306] (занадто низька, щоб забезпечити ефективний контроль, принаймні, без підтримки деяких в'язнів[307]) мізерна заробітна плата (як повідомляється,

---

[304] Наприклад, Міністерство охорони здоров'я, як повідомлялося, не надто долучалося до професійної підготовки в'язничного медичного персоналу.

[305] Див. Правила 40.1 і 40.2 Європейських в'язничних правил та Коментар до цих Правил, а також Правило 24 (1) Мінімальних стандартних правил ООН щодо поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Мандели) та Принцип 24 Зводу принципів щодо захисту всіх осіб, які перебувають під будь-якою формою затримання або ув'язнення (A/RES/43/173). Див. також документ, опублікований у 2013 році Управлінням ООН з наркотиків та злочинності та Європейським регіональне бюро ВООЗ, що має назву «Належне врядування у в'язничній охороні здоров'я у XXI столітті: короткий опис політики щодо організації в'язничного медичного забезпечення»,

http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0017/231506/Good-governance-for-prison-health-in-the-21st-century.pdf?ua=1

[306] Наприклад, у колонії № 25 (кількість засуджених приблизно 670 осіб) було 75 режимних співробітників, які працювали в три зміни. Протягом робочих днів (крім вихідних), також було сім осіб виховного персоналу. У колонії № 100 (кількість засуджених приблизно 760 осіб) було близько 50 режимних співробітників. У Харківському СІЗО було приблизно 60 режимних співробітників на зміну, які мали контролювати близько 1640 ув'язнених. У Одеському СІЗО вдавалося залучати 23 режимних співробітники на зміну (замість зазвичай 30 співробітників) на 1146 в'язнів. Щодо ситуації у Київському СІЗО, то начальник описав ситуацію з персоналом як «критичну», причому близько 30% вакансій було серед режимного персоналу. Зазвичай на зміні було не більше 20–22 режимних співробітників, які перебували під вартою, тоді як їх мало бути 35. У Хмельницькому СІЗО було 34 вакантних посади при загальній кількості 135 робочих місць.

[307] Покладання на ієрархію в'язнів («блатних») було мовчки визнано керівництвом і персоналом у Харківському та Одеському СІЗО.

вона становила третину того, що отримують співробітники патрульної поліції[308]) піддавали в'язничний персонал ризику і спокусі корупції. Разом з додатковим стресом, пов'язаним з триваючими реформами та браком інформації про вплив реформи на їхнє професійне майбутнє, — все це призводило (як це відкрито визнали високопоставлені чиновники в Міністерстві юстиції) до демотивації персоналу та широкомасштабного відтоку кадрів з в'язничної системи[309].

Міністерство юстиції планувало збільшити зарплати, але необхідні бюджетні ресурси не були доступні на час візиту. Схоже, що будь-яке таке збільшення планувалось досягнути одним лише шляхом збереження бюджету заробітної плати незмінним, але залишивши менше співробітників. КЗК закликає українську владу вжити невідкладних заходів для збільшення як кількості режимних працівників, так і присутності працівників у відвіданих закладах (і, якщо можливо, в інших пенітенціарних установах) для забезпечення належної постійної присутності персоналу. З цією метою, має бути розроблена стратегія набору персоналу, яка ґрунтуватиметься на належному фінансуванні та покращенні умов несення служби, включаючи конкурентні зарплати. Крім того, Комітет рекомендує посилити зусилля для заповнення всіх вакантних посад, особливо що стосується режимних працівників.

44. Як і в ході попередніх візитів, делегація зазначила, що режимні працівники в установах несли службу у 24-годинну зміну, день через три. КЗК може лише повторити свою думку, що такі зміни неминуче негативно впливають на професійні стандарти. Ніхто не може задовільно виконувати складні завдання, які очікуються від в'язничного співробітника, протягом такого проміжку часу. **Комітет знову нагадує свою рекомендацію українській владі про припинення цієї практики.**

C. Ситуація, побачена делегацією Комітету у відвіданих в'язницях

1. Неналежне поводження, насильство між в'язнями та пов'язані питання

a. Колонія № 25

Комітет із задоволенням відмічає, що на відміну від ситуації, яка спостерігалася під час попередніх візитів, делегація не отримала жодних недав-

---

[308] Наприклад, початкова місячна заробітна плата молодшого режимного персоналу становила приблизно від 2500 до 2800 грн (90–100 EUR) в колонії № 25 та 3000 грн (105 євро) в Одеському СІЗО.

[309] Пан Чернишов зазначив, що співробітники в'язниць масово полишають службу, з огляду на більш привабливі заробітні плати в поліції та приватному секторі. Для деяких працівників втрата привілеїв, пов'язаних з попереднім атестованим статусом (наприклад, достроковий вихід на пенсію, більша кількість вихідних днів та ін.), була додатковим фактором того, що персонал вирішував залишати в'язничну систему.

ніх, прямих тверджень про неналежне поводження з боку режимного персоналу чи інших в'язнів у колонії № 25. Більше не було повсюдної атмосфери страху та залякування, як це описувалося у доповіді щодо візиту у вересні 2014 року[310]. Все керівництво колонії № 25 (начальник та всі його заступники) було змінено за наслідками візиту КЗК у вересні 2014 року.

Комітет сподівається, що керівництво колонії № 25 залишатиметься уважним з цього приводу та забезпечуватиме, щоб цей позитивний стан справ і надалі підтримувався.

46. Тим не менш, колонія № 25 все ще управляється залізною дисципліною. Будь-які дисциплінарні порушення безжально каралися, хоча тепер — у суворій відповідності з існуючим матеріальним та процесуальним законом. Це стосувалося, головним чином, відносно невеликої групи особливо «важких» і «непокірних» засуджених (більшість з яких дотримувалася неписаних правил тюремної субкультури). До цих засуджених могли відносно швидко і легко (у багатьох, якщо не в більшості випадків, через неодноразову відмову прибирати приміщення або виконувати інші завдання, поставлені адміністрацією[311]) бути застосовані повторювані і все суворіші дисциплінарні санкції (поміщення в ДІЗО строком до 15 діб, дисциплінарна ізоляція в ПКТ строком до трьох місяців)[312]. Зрештою, все це могло призвести до засудження на додатковий строк до одного року позбавлення волі відповідно до статті 391 кримінального кодексу[313].

КЗК вважає, що цей підхід є занадто надмірним. Більшість в'язниць час від часу зіштовхується зі складними в'язнями, які систематично відмовляються виконувати законні правила та вимоги адміністрації. Однак замість піддавання їх повторним та все суворішим дисциплінарним стягненням (не кажучи вже про додатковий строк позбавлення волі) правильний підхід до них полягає в тому, щоб поміщувати їх у адміністративну ізоляцію.

Крім того, повинна бути чітка різниця між такою адміністративною ізоляцією й ізоляцією з дисциплінарних підстав. Зокрема, умови адміністративної ізоляції мають бути менш суворими і, за винятком особливих обставин, це не повинно передбачати одиночного ув'язнення. Особливі зусилля

---

[310] Див. пункт 35 доповіді CPT/Inf (2015) 21, https://rm.coe.int/16806985fd

[311] Але також, в окремих випадках, за такі незначні порушення, як-то куріння в забороненому місці або неввічливе звертання до персоналу.

[312] На час візиту два в'язня трималися у ДІЗО та два у ПКТ (один з серпня 2016 року, інший з вересня). Такі поміщення траплялися не надто часто (80 поміщень в ДІЗО та 15 в ПКТ за період з 1 січня по 1 листопада 2016 року). Однак невелику групу (вісім або дев'ять) «складних» в'язнів карали часто, і це не було винятком поміщувати в ДІЗО/ПКТ декілька разів поспіль, іноді з перервою лише в один день.

[313] Прим. перекл.: КЗК тут помиляється, оскільки максимальне покарання за цією статтею не один рік позбавлення волі, а три роки.

мають бути спрямовані на позитивний розвиток відносин між співробітниками та в'язнями. Протягом усього періоду адміністративної ізоляції мета повинна полягати в тому, щоб переконати в'язня повернутися до нормального режиму тримання.

Відповідно, дуже важливо, щоб для всіх таких в'язнів існував відповідний план і щоб весь персонал, який працює з ними, працював за цим планом, щоб максимізувати його ефект.

Неможливо заздалегідь передбачити скільки часу може тривати цей процес і, таким чином, неможливо встановити часовий інтервал для нього з самого початку. Так само контрпродуктивно встановлювати строк, який не можна зменшувати у разі, коли засуджений вирішить відновити співпрацю незабаром після початку такого строку. Отже, всі рішення про такі поміщення в ізоляцію мають переглядатися регулярно, принаймні кожних два місяці. Більше того, в'язнів слід, наскільки це можливо, належно інформувати про причини застосування такого заходу та, за необхідності, причини для їх оновлення.

Комітет рекомендує українській владі переглянути практику дисциплінарної ізоляції в колонії № 25 (і у всіх інших пенітенціарних установах, де це потрібно). Стаття 391 кримінального кодексу має бути скасована. Крім того, теперішня практика повинна бути змінена, щоб засуджені не піддавалися безперервним дисциплінарним санкціям, без відповідного переривання (в кілька днів) режиму одиночної ізоляції.

47. Крім того, КЗК має серйозні побоювання, що, незважаючи на конкретну рекомендацію, викладену в доповіді про візит 2013 року, оперативні співробітники в колонії № 25 продовжували отримувати зізнання щодо злочинів, які, як стверджувалось, були вчинені засудженими до їхнього ув'язнення. У зв'язку з цим Комітет хоче ще раз підкреслити, що така практика є явно шкідливою для захисту засуджених від неналежного поводження (включаючи насильство між в'язнями) і схиляє до зловживань.

Комітет повторює свою рекомендацію, щоб українська влада вжила заходів, зокрема на законодавчому рівні, для забезпечення того, щоб співробітники оперативних підрозділів більше не розслідували злочини, скоєні в'язнями за межами установи, і більше не відбирали у них заяви щодо таких правопорушень.

b) Колонія № 100

48. Подібно до ситуації в колонії № 25 (див. пункт 45), начальник колонії № 100 (але не всі його заступники) був замінений після позачергового візиту Комітету у вересні 2014 року. Новий начальник повідомив делегації, що загальна атмосфера та відносини між адміністрацією (персоналом) та засудженими покращилися, і в цьому сенсі було встановлено «правильний

баланс». Дійсно, делегація не чула від засуджених, опитаних у загальних житлових блоках[314], жодних недавніх прямих тверджень про неналежне поводження, чи про насильство з боку інших засуджених. Варто також відзначити, що делегація не спостерігала надмірного застосування формальних дисциплінарних санкцій[315].

КЗК вітає цей позитивний розвиток щодо загалу засуджених і сподівається, що будуть продовжені зусилля для його підтримки.

49. Навпаки, в колонії № 100 делегація отримала ряд нещодавніх та ймовірних звинувачень у фізичному неналежному поводженні (яке полягало в основному з ударів руками та ногами) від засуджених до довічного позбавлення волі з боку деяких режимних працівників, як неформальне покарання за найменші порушення правил внутрішнього розпорядку та невиконання вимог персоналу негайно. Крім того, була відчутною атмосфера страху у секторі довічників, в якому засуджені відверто боялися говорити з делегацією. Складалося враження, що цей сектор був практично «установою в установі» і що він керувався власним набором неформальних правил.

КЗК закликає українську владу вжити термінових та рішучих заходів, щоб запобігти неналежному поводженню та залякуванню довічно засуджених у колонії № 100. Керівництво колонії має взяти на себе повний контроль над сектором довічного ув'язнення та вжити відповідних заходів до режимних працівників, які займаються такими неправомірними діями.

Крім того, **Комітет рекомендує провести ретельне та незалежне розслідування ситуації у вищезазначеному секторі. Комітет також хотів би отримати інформацію про результат цього розслідування та всі заходи, вжиті за його наслідками.**

c) СІЗО в Києві, Харкові, Хмельницькому та Одесі

50. Делегація не отримала прямих тверджень про неналежне поводження з боку працівників жодного з відвіданих СІЗО.

Проте в колонії № 100 делегація поспілкувалася із засудженим (паном Т.), який стверджував, що його кілька разів ударили кийками, били руками і ногами по голові, в груди і в область правого стегна група з чотирьох чи п'яти співробітників режимного персоналу у Харківському СІЗО на початку вересня 2016 року. Він стверджував, що це трапилося тому, що він продовжував подавати скарги на умови тримання під вартою і безпідставні дисциплінарні санкції. Примітно, що на час візиту КЗК на ньому все ще були

[314] Див., тим не менш, пункт 49.

[315] У день візиту делегації, в ДІЗО тримався лише один засуджений, а в ПКТ — жодного. В ДІЗО було 59 поміщень за перші десять місяців 2016 року (зазвичай, від трьох до семи днів), а поміщення в ПКТ були рідкісними (лише двічі в 2016 році, на один і на три місяці).

травми. Вони були оглянуті судово-медичними експертами зі складу делегації[316]. Пан С. Т. розповів делегації, що він подав офіційну заяву до прокуратури і що він вже пройшов судову-медичну експертизу[317].

КЗК хотів би отримати докладну та оновлену інформацію про вищезазначене розслідування. Крім того, **Комітет хотів би бути поінформований, чи було проведено яке-небудь дисциплінарне розслідування щодо цього інциденту та чи були вжиті заходи щодо режимних працівників.**

51. Насильство між в'язнями було проблемою, яка визнавалася начальниками всіх відвіданих СІЗО[318]. Це було й не дивно, зважаючи на те, що тримання відбувалося у багатомісних камерах (наприклад, 25–30 в'язнів на камеру в Києві)[319], а також, враховуючи покладання персоналу на неформальну ієрархію в'язнів, яка допомагала їм контролювати ситуацію (це було особливо помітно в Харківському та Одеському СІЗО)[320].

У зв'язку з цим КЗК змушений повторитися, що збереження порядку та створення безпечного середовища у в'язниці не може ґрунтуватися на мовчазній згоді між в'язнями «лідерами», які намагаються встановити владу над іншими в'язнями, та пенітенціарними співробітниками, які зацікавлені у збереженні штучного вигляду порядку в установі. Розвиток конструктивних відносин між співробітниками та всіма в'язнями, які ґрунтуються на динамічній безпеці[321], є визначальним чинником у зусиллях по боротьбі з залякуванням та насильством між в'язнями.

---

[316] Після огляду судово-медичним експертом делегації 24 листопада 2016 р., на тілі пана Т. біля середини зовнішньої поверхні правого стегна, була виявлена ділянка з коричневою гіперпігментацією, розміром 6,5×3,5 см. Крім того, фотографії травм пана Т., показані судово-медичному експерту делегації адвокатом ув'язненого, демонстрували подряпини в правій тім'яній області і блідо-жовті синці з правої сторони грудної клітини. Всі вищезгадані травми були спричинені застосуванням тупих інструментів і відповідали твердженням пана Т.

[317] Делегація отримала копію висновку судово-медичної експертизи від адвоката Т. (з дозволу його клієнта). Згідно з висновком, під час судової експертизи Т. судово-медичний експерт виявив такі травми: подряпини в правій тім'яній ділянці, блідо-жовті синці правої сторони грудної клітки, подряпини на зовнішній поверхні правого стегна.

[318] Делегація також помітила у відповідній медичній документації в Харківському СІЗО багато тілесних ушкоджень, отриманих всередині установи (112 випадків з 29 квітня по 22 листопада 2015 року). Їхній тип (наприклад, гематоми навколо ока) свідчив про можливе насильство між в'язнями. Разом з тим пояснення, надані відповідними в'язнями, як правило, спростовували це (наприклад, стверджуючи, що вони впали з верхнього поверху ліжка), а делегація не отримала жодних прямих заяв про таке насильство.

[319] Див. також рекомендацію у пункті 66.

[320] Див. також пункт 43.

[321] Динамічна безпека — це розвиток співробітниками позитивних стосунків із в'язнями на засадах твердості та справедливості, у поєднанні з розумінням їхньої особистої ситуації

Комітет повторює свою рекомендацію, щоб керівництво Харківського та Одеського СІЗО, як і всіх інших СІЗО в Україні, вживало всіх доступних заходів для протидії негативному впливу неформальної тюремної ієрархії та запобігання залякуванню та насильству. Українська пенітенціарна влада також повинна бути пильною щодо можливої змови між співробітниками та в'язнями «лідерами».

52. **Комітет також хотів би отримати інформацію про результати розслідування смерті в'язня Богдана ГРЕЦЕНКА, яка сталася у Київському СІЗО 17 листопада 2016 року.** Як повідомляється, пан Греценко був виявлений без свідомості в його (багатомісній) камері, з важкими травмами голови. Його забрали до лікарні і він помер в той же день. За результатами розтину була встановлена черепно-мозкова травма і мозковий крововилив. Очевидно, було розпочато кримінальне провадження проти десяти співкамерників пана Греценка.

На додаток, **КЗК робить запит про надання інформації щодо результатів розслідування ще однієї насильницької смерті 20-річного ув'язненого під вартою в Київському СІЗО, яка сталася наприкінці січня 2017 року**[322]. Ув'язнений, як повідомляється, помер у лікарні 26 січня 2017 року, після того, як він був госпіталізований без свідомості з травмою голови.

2. Питання щодо загалу засуджених у відвіданих виправних колоніях

а) Колонія № 25

53. Матеріальні умови в колонії № 25 залишалися такими, як і під час позачергового візиту у вересні 2014 року, а саме дуже хорошими[323], і всі приміщення продовжували бути особливо чистими. Примітно також, що багато з опитаних засуджених хвалили їжу, яку їм давали. Єдина суттєва проблема полягала у тому, що душ доступний лише раз на тиждень. **КЗК рекомендує, щоб частота приймання в'язнями душу була збільшена в колоніях № 25 та по всій тюремній системі, з урахуванням правила 19.4 Європейських в'язничних правил**[324].

та будь-яким ризиком, з яким зіштовхується кожен окремий в'язень, а також із забезпеченням конструктивної діяльності.

[322] Див., наприклад: https://tsn.ua/kyiv/u-kiyivskomu-sizo-do-smerti-zabili-20-richnogo-hlopcya- 870123.html

[323] Див. пункт 36 доповіді CPT/Inf (2015) 21, https://rm.coe.int/16806985fd

[324] Правило 19.4 передбачає: «Ванних і душових повинно бути достатньо для того, аби кожен в'язень міг користуватися ними, із забезпеченням температури, яка відповідає клімату, по можливості щодня, але не менше двох разів на тиждень або частіше, якщо це необхідно для підтримки гігієни».

54. Враховуючи суттєве скорочення кількості засуджених (з 1611 засуджених під час позапланового візиту у грудні 2012 року[325] до 653 станом на час візиту у листопаді 2016 року, тоді як офіційне наповнення було 1000 осіб, з розрахунку 4 м^2 житлової площі на в'язня), переповненість вже не була проблемою, і керівництво навіть вирішило закрити кілька житлових гуртожитків. Водночас, кількість доступної зайнятості зменшилася: приблизно половина засуджених мала роботу, а близько 160 відвідували курси професійно-технічної освіти та/або відвідували середню школу. **Українська влада має звернути більшу увагу на це питання, щоб покращити доступ засуджених до організованої зайнятості в колонії № 25.**

55. На позитивній ноті, всупереч ситуації, яка спостерігалася під час візиту у вересні 2014 року[326], делегація не отримала жодних тверджень і не помітила інших ознак «рабської праці» (експлуатація засуджених з економічних причин, при якій вони не отримують заробітну плату, на яку мають право, та тиск адміністрації з вимогою працювати понаднормово, часто без будь-якої додаткової винагороди). Цю зміну слід вітати.

b) Колонія № 100

56. КЗК не має серйозних зауважень щодо матеріальних умов у житлових приміщеннях колонії № 100. Кількість засуджених зменшилася (вона становила 759 осіб, у порівнянні з 970 у вересні 2014 року), тобто більше не було перенаповнення[327]. Дві дільниці (№ 12 і 13) були нещодавно відремонтовані, так само, як і дисциплінарні приміщення, «клуб» (приміщення для дозвілля) та частина медичної частини (операційне відділення). Крім того, опалення та сантехніка були модернізовані в інших дільницях. Делегація не чула жодних скарг на їжу. Єдиними примітними проблемами були частково відділені туалети в дисциплінарних ізоляторах та той факт, що душ був доступний лише раз на тиждень. Комітет знову підтверджує рекомендацію, що туалети в камерах мають бути повністю відділені (тобто до стелі). Що стосується доступу до душу, див. рекомендацію в пункті 53.

57. Як і в колонії № 25 (див. пункт 54), зменшилася кількість засуджених, які брали участь в організованій зайнятості, особливо що стосується оплачуваної роботи (звичайна щоденна кількість працюючих засуджених була від 250 до 300, у порівнянні з майже 600 осіб у вересні 2014 року)[328]. З цього

[325] Див. пункт 4 доповіді CPT/Inf (2013) 23, https://rm.coe.int/168069844d

[326] Див. пункт 39 доповіді CPT/Inf (2015) 21, https://rm.coe.int/16806985fd

[327] Одне відділення в одному з житлових блоків було закрито, оскільки воно більше не було потрібним.

[328] До цієї кількості слід додати 45 засуджених, які проходили професійно-технічне навчання (токар і оператор фрезерувального верстата).

приводу див. **посилання на коментар у пункті 54, який рівною мірою стосується колонії № 100.**

3. Проблеми щодо довічно засуджених у колонії № 100

58. З моменту візиту у вересні 2014 року, кількість засуджених, які трималися у спеціальному секторі довічного ув'язнення в колонії № 100, зменшилася з 86 до 62. Як стверджувалося, це було пов'язано з їх переведенням до установ, ближчих до їхнього місця проживання. Цей прогрес слід вітати.

59. Матеріальні умови в камерах поліпшилися, оскільки в них було більше місця: більшість засуджених, які були засуджені до довічного позбавлення волі, тепер розміщувалися у двомісних камерах розміром приблизно 10 мI, включаючи санвузол. Делегація зауважила, що туалети у деяких камерах були лише частково відділені. З цього приводу **див. рекомендацію в пункті 56.**

60. У більш загальному розумінні, Комітет стурбований тим, що режим довічно засуджених в колонії № 100 не поліпшився і, в деяких аспектах, навіть погіршився з часу останнього візиту[329]. Майже жодна з попередніх рекомендацій Комітету не була виконана. Це було результатом практично відсутніх змін до відповідних законів та підзаконних актів[330].

61. Зокрема, йдеться про практику постійного застосування наручників до довічно засуджених, коли вони були за межами камер[331] (зокрема, як стверджувалось, і під час медичних консультацій), інші надмірні та принизливі заходи безпеки (наприклад, засуджені зобов'язані цитувати одну за одною статті кримінального кодексу, за якими вони були засуджені, а також ставати обличчям до стіни з руками за спиною і зі схиленою головою кожного разу, коли відкривалися двері камери; заборона стояти (постійно) ближче одного метра від зовнішньої стіни камери та ін.). Це також включало відсутність організованої цілеспрямованої зайнятості, крім деякої роботи всередині камери[332] і щоденної одногодинної прогулянки, заборону будь-якого

---

[329] На відміну від двох (вже) засуджених довічників та десяти ув'язнених, які очікували вступу в законну силу їхніх довічних вироків, яких делегація побачила в Харківському СІЗО, до них більше не застосовували наручники, ставлення режимного персоналу значно покращилося, внаслідок чого більшість довічно засуджених висловлювали бажання залишатися в СІЗО якомога довше, незважаючи на те, що вони були змушені жити в дуже тісних умовах (наприклад, двомісні камери площею близько 8 мI, включаючи повністю відділений санвузол), і з дуже обмеженим доступом до природного світла.

[330] Одним із позитивних винятків було покращення права на побачення (довгострокове побачення кожні два місяці, короткострокове — один раз на місяць, див. також пункт 37), але короткострокові побачення продовжували відбуватися в закритих умовах (через оргскло).

[331] Тільки три довічно засуджених не піддавалися постійному застосуванню наручників, один з яких був похилого віку, а двоє інших мали фізичні вади.

[332] Пошиття текстильних виробів, виготовлення тапочок та складання паперових пакетів.

контакту та спілкування між камерами, ізоляцію від решти засуджених та постійне відеоспостереження всередині камер.

62. Отже, **КЗК закликає українську владу виконати** без жодних подальших зволікань **рекомендації, висловлені після відвідування колонії № 100 у вересні 2014 року, і зробити кроки у вищезазначених установах та в інших пенітенціарних установах, аби забезпечити:**

- **негайне закінчення практики постійного застосування наручників до засуджених до довічного позбавлення волі в межах тюремного периметру. Застосування наручників до таких засуджених у їхніх камерах повинні бути винятковим заходом, завжди ґрунтуючись на оцінці індивідуальних ризиків, і має регулярно та часто переглядатись;**
- **скасування застарілих, надмірних та принизливих практик, описаних в пункті 61;**
- **доступність для всіх довічно засуджених низки заходів з цілеспрямованої зайнятості поза межами камер (наприклад, робота, освіта, спорт, рекреаційна діяльність);**
- **щоб довічно засудженим, зазвичай, дозволялося мати контакт із довічно засудженими з інших камер (зокрема, під час вправ поза межами камер);**
- **щоб довічно засудженим, зазвичай, дозволялося отримувати короткострокові побачення у відкритих умовах (тобто за столом).**

Крім того, **Комітет знову повторює свою рекомендацію українській владі переглянути використання відеоспостереження всередині камер у секторі для довічників у колонії № 100 (як і в інших пенітенціарних установах) і прийняти детальні нормативні положення у світлі зауважень, висловлених у пункті 52 доповіді про позачерговий візит у вересні 2014 року**[333]**.**

КЗК також знову наполегливо закликає українську владу переглянути свою позицію щодо довічно засуджених та відповідно змінити національне законодавство з тим, щоб якнайшвидше включати довічно засуджених до загалу засуджених одразу після початку відбування

[333] «Що стосується систематичного 24-годинного відеоспостереження за в'язнями, КЗК вже визнав у попередніх доповідях, що встановлення камер відеоспостереження може бути важливим додатковим засобом для забезпечення безпеки у місцях спільного перебування (коридори, спортивні кімнати тощо), спеціальних камерах (наприклад, спеціальні камери під наглядом, дисциплінарні приміщення) і прогулянкових двориках. Проте, враховуючи надзвичайне втручання у приватність в'язнів, коли такі камери встановлюються у їхніх житлових камерах, зокрема, коли в'язні залишаються там протягом тривалого часу, Комітет повторює своє серйозне занепокоєння щодо рутинної установки відеоспостереження в камерах і вважає, що ресурси, які виділяються на такі прилади, можуть бути використані з більшою користю для взаємодії персоналу з засудженими.»

покарання (з урахуванням Європейських в'язничних правил та Рекомендації Комітету Міністрів Rec (2003) 23 щодо управління довічно засудженими та іншими засудженими до тривалих строків покарання в'язничними адміністраціями).

Нарешті, **Комітет відсилає до своїх коментарів щодо умовного звільнення в пункті 40.**

4. Проблеми щодо СІЗО у Києві, Харкові, Хмельницькому та Одесі

63. Найбільш вражаючою особливістю відвіданих СІЗО були жахливі матеріальні умови тримання, зокрема Одеському, Хмельницькому та Київському СІЗО (з помітним позитивним винятком у житлових приміщеннях для неповнолітніх у Хмельницькому та Київському СІЗО). Умови тримання у Києві та Одесі ще більше погіршилися після останнього візиту КЗК у вересні 2014 року та жовтні 2013 року[334] і тепер могли легко вважатися нелюдськими і принизливими. Камери були переповнені[335]. Наприклад, у Хмельницькому СІЗО було до шести в'язнів у камерах розміром близько 13 мІ, не включаючи санітарний вузол, та до восьми в'язнів у камерах розміром близько 22 мІ і до 12 в'язнів у камерах розміром близько 29 мІ. Інфраструктура часто не підлягала ремонту. Умови в так званій «лікарні»у Київському СІЗО були дуже погані, особливо у камері для хворих на туберкульоз, де існував реальний ризик поширення захворювання серед в'язнів, а також пенітенціарних співробітників[336]. **КЗК закликає українську владу вжити негайних заходів для усунення цього тривожного стану справ.**

Будівлі Одеського СІЗО, включно з медчастиною, буквально розвалювалися. Вони були вражені грибком, сирістю та були негігієнічними. Водопровід та каналізаційна система не модернізовалась протягом 50 років і часто протікала або закупорювалася[337]. Для делегації було очевидно, що кроки

---

[334] Див., зокрема, пункт 120 доповіді CPT/Inf (2014) 15, https://rm.coe.int/1680698465

[335] Незважаючи на те, що відвідані СІЗО, як правило, працювали із наповненням нижче їхньої офіційної спроможності. Наприклад, 1640 ув'язнених у Харківському СІЗО означало зменшення на 50% у порівнянні з позачерговим візитом у вересні 2014 року, з огляду на офіційну наповнюваність 2 460 осіб; 305 ув'язнених у Хмельницькому СІЗО, з офіційною наповнюваністю 421 осіб. Київський та Одеський СІЗО були більш заповнені: 2211 ув'язнених на 2474 місць у Києві та 1146 ув'язнених на 1227 місць в Одесі, але (в будь-якому разі) кількість осіб в Одеському СІЗО була трохи меншою, ніж на час візиту 2013 року, коли така кількість становила 1231 осіб. При цьому слід нагадати, що офіційна наповнюваність розраховувалася, виходячи з норми 2,5 мІ житлової площі на ув'язненого, що неодноразово критикував КЗК у минулому (див. пункт 39).

[336] Палата була переповнена, а погано освітлені та провітрені приміщення розміщували пацієнтів, окремі з яких страждали на мультирезистентний туберкульоз (MDR-TB).

[337] Нещодавно призначений новий заступник начальника (в.о. начальника) взяв на себе ініціативу документування стану приміщень на фото, які показували, наприклад, пошкод-

для подолання цього неприйнятного становища мали бути здійснені давно. З цього приводу див. рекомендації, викладені в пункті 38.

64. Вищезгадана ситуація погіршувалася ще й тим, що опалення також було повністю вимкнене або ледве працювало (як у Одеському СІЗО, де опалення було ввімкнене тільки нещодавно у двох житлових корпусах), і всі змушені були мерзнути (включно з керівництвом та персоналом). Делегації розповіли, що у зв'язку з реорганізацією в'язничної системи (див. параграф 35), була затримка з тендерними процедурами, а тому вчасно не були придбані вугілля/газ/дрова (незалежно від того, яке паливо використовувалося у відповідних закладах). Керівництво Одеського СІЗО намагалося певною мірою пом'якшити ситуацію шляхом опалювання торфом, але опалювальна установка не була належно налаштована для цього виду палива, і, як помітила делегація, виробництво диму було набагато помітнішим, ніж виробництво тепла. **КЗК хотів би знати чи вирішена проблема опалення у відвіданих установах і, в цілому, у в'язничній системі.**

65. У Київському СІЗО делегація зауважила, що через загальну занедбаність приміщень, персонал мав суттєві труднощі з відкриттям дверей деяких камер. Це вибухівка уповільненої дії, наприклад, у разі пожежі або іншої (медичної або режимної) надзвичайної ситуації. **Необхідно вжити негайних заходів для вирішення цієї проблеми, не чекаючи на будівництво нового СІЗО у Києві**[338]**.**

66. Умови в *Харківському СІЗО* були дещо кращими, хоча вони і надалі були досить поганими у зв'язку з віком[339] та інфраструктурою[340] будівель. Зокрема другий корпус був виведений з експлуатації (за винятком першого поверху) внаслідок його значного занедбання. В цілому ж приміщення були чистішими, ніж в інших СІЗО і підтримувалися в кращому стані (нещодавно відремонтовані дахи, деякі прогулянкові майданчики були відремонтовані та обладнані накриттям на випадок поганої погоди, триваючі декораційні і незначні ремонтні роботи в приміщеннях для ув'язнення, зокрема відділення для працюючих, та дисциплінарних приміщень).

Комітет рекомендує продовжувати ремонт Харківського СІЗО і щоб, наскільки це можливо з існуючою інфраструктурою, це вклю-

---

ження і діряві стіни та підлогу, зламані труби, оголені електрокабелі. Він розказав делегації, що він мав намір передати цю документацію в Міністерство юстиції разом з клопотанням про вжиття термінових заходів.

[338] Див. пункт 38.

[339] Найдавніші корпуси тримання під вартою відносяться до 1882 року, останній (Корпус 6) до 1986 року, але більшість житлових приміщень була побудована на початку 20 століття.

[340] Наприклад, великі камери (до 30 ліжок) з маленькими вікнами, через які була можлива тільки незначна кількість природного освітлення і свіжого повітря (хоча ситуація було кращою в кількох нещодавно відремонтованих камерах).

чало перетворення багатомісних камер на менші житлові одиниці[341]. Таке перетворення також повинно бути метою для всіх інших СІЗО в Україні (і, якщо доречно, у всіх інших пенітенціарних установах).

Крім того, **Комітет рекомендує вжити зусиль для перерозподілу в'язнів в межах існуючого житла з тим, щоб запобігти переповненню окремих приміщень (як це є наразі).**

67. Що стосується відсутності цілеспрямованої зайнятості поза межами камери та подальшого існування режиму, заснованого на ідеї «ізоляції», що спостерігалось у всіх відвіданих СІЗО, **див. зауваження та рекомендації в пункті 39.**

68. У *Хмельницькому СІЗО* делегація розглянула скарги жінок-ув'язнених на те, що їм не дозволялися щоденні прогулянки на відкритому повітрі. Крім того, делегація помітила, що жінки та неповнолітні мали здійснювати прогулянки в абсолютно неналежних умовах (у великих кімнатах, розташованих на 4-му поверсі, кожна з яких мала чотири незасклених вікна), які ніяк не можна вважати такими, що надавали можливість прогулянок на *відкритому* повітрі. **КЗК закликає українську владу виправити зазначені недоліки.**

69. Як згадувалося в пункті 18, у відвіданих СІЗО після прибуття в'язнів до установи проводився систематичний медичний огляд (не пізніше наступного дня після прибуття), який включав огляд на предмет наявності тілесних ушкоджень.

Проте, конфіденційність огляду досі не дотримувалася (крім Одеси), тілесні ушкодження не завжди належно описувались, а іноді, навіть якщо в'язень стверджував, що він/вона піддавалися неналежному поводженню з боку поліцейських, лікарі або фельдшери зазначали, що травми були отримані «під час затримання» (а це було неналежним поясненням). Делегація була свідком таких випадків, наприклад, у Харківському СІЗО.

70. **Комітет ще раз закликає українську владу забезпечити, щоб у всіх СІЗО:**

— **всі медичні огляди проводились поза чутністю і, окрім випадків, коли медичні працівники просять про зворотне у конкрет-**

[341] Як підкреслював Комітет у минулому, багатомісні камери неминуче означають відсутність приватності для в'язнів у їхньому повсякденному житті. Крім того, високим є ризик залякування та насильства. Такі умови тримання сприяють розвитку злочинної субкультури і підтримці згуртованості кримінальних угрупувань. Вони також можуть зробити належний контроль над персоналом надзвичайно складним, якщо не неможливим. Зокрема, у випадку масових заворушень у в'язниці, складно уникнути зовнішнього втручання, яке передбачає використання значної сили. З такими житловими приміщеннями, належне розміщення окремих в'язнів, виходячи з оцінки ризиків і потреб у кожному конкретному випадку, також стає практично неможливим.

ному випадку, поза межами видимості персоналу, який не виконує обов'язків з лікування;

- **записи, зроблені після медичного огляду ув'язненого, містили:**
  - **i) звіт про заяви, зроблені відповідним в'язнем, що стосується медичного обстеження (у тому числі його/її опис його/її стану здоров'я і будь-які заяви про жорстоке поводження);**
  - **ii) повний звіт щодо об'єктивних медичних спостережень, який базується на ретельному огляді;**
  - **iii) міркування медичного працівника у світлі пунктів «i)» та «ii)», звертаючи увагу на узгодженість між всіма зробленими твердженнями та об'єктивними медичними показниками. Цей звіт повинен повністю враховувати будь-яке свідчення тілесних ушкоджень, побачених після прийому до установи та під час процедури передачі до установи;**
- **записи також містили результати додаткових проведених обстежень, докладні висновки спеціалізованих консультацій та опис лікування, яке надавалось у зв'язку з тілесними ушкодженнями та будь-яких інших здійснених процедур;**
- **фіксація медичного огляду у випадках травм здійснювалася у спеціально розробленій для цієї мети формі, з додаванням «схеми тіла» для позначення тілесних ушкоджень, яка зберігатиметься у медичній картці в'язня. Якщо робились будь-які фотографії, вони повинні додаватися до медичної справи відповідного в'язня. Це має робитися на додаток до фіксації травм у спеціальному журналі тілесних ушкоджень;**
- **результати кожного огляду, включаючи вищезгадані твердження та висновки медичного працівника, були доступні для в'язня та його/її адвоката;**
- **медичні працівники, які працюють у в'язницях, отримували спеціальне навчання. На додаток до розвитку навичок з фіксації та пояснення тілесних ушкоджень, а також забезпечення повного знання процедур та обов'язку зі звітування, навчання повинно охоплювати техніку опитування осіб, які, можливо, зазнали неналежного поводження;**
- **режимні співробітники, які не мають обов'язків з охорони здоров'я, мали доступ лише до інформації, яка обумовлена конкретною потребою. Будь-яка інформація, що надається, має обмежуватись необхідністю запобігти серйозному ризику для в'язня або іншої особи. Немає підстав для надання працівникам, які не мають обов'язків з медичного обслуговування, доступу до інформації щодо результатів обстежень або тверджень щодо причин тілесних ушкоджень.**

3. ДОПОВІДЬ КОМІТЕТУ З ЗАПОБІГАННЯ КАТУВАННЯМ ЩОДО ВІЗИТУ В УКРАЇНУ У 2014 РОЦІ (ЧАСТИНА ЩОДО ПЕНІТЕНЦІАРНИХ УСТАНОВ) [CPT/INF (2015) 21]

I. Вступ

A. Дати відвідування і склад делегації

1. На виконання статті 7 Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (далі «Конвенція»), делегація Європейського комітету із запобігання катуванням та нелюдському, або такому, що принижує гідність поводженню чи покаранню (КЗК) здійснила візит в Україну з 9 по 16 вересня 2014 року. Цей візит, як видається Комітету, «необхідний у конкретному випадку» (див. пункт 1 статті 7 Конвенції)[342].

2. Відвідування здійснювалося наступними членами КЗК:

— Латіф Гусейнов, Президент Комітету (Голова делегації);
— Маржена Ксел, 1-й віце-президент КЗК;
— Давор Стрінович;
— Джордж Тугуші.

Їм допомагали:

— Майкл Нойраутер, начальник відділу в Секретаріаті КЗК;
— Хеллє Гулсет, слідчий прокурор, Норвезьке бюро розслідувань у справах поліції, Осло, Норвегія (експерт);
— Денис Даниленко (перекладач);
— Вадим Кастеллі (перекладач);
— Лариса Сич (перекладач).

---

[342] Усі доповіді про попередні візити ЄКПТ до України і відповідні відповіді уряду були оприлюднені і розміщені на веб-сайті ЄКПТ: http://www.cpt.coe.int/en/states/ukr.htm

B. Цілі візиту і відвідані установи

3. Основною метою візиту була перевірка поводження із засудженими з боку персоналу двох виправних колоній в Харківській області, а саме колоній № 25 та № 100. В ході попередніх відвідувань, зокрема, в колонії № 25, КЗК отримав безліч тверджень про жорстоке фізичне поводження і/або тортури засуджених з боку тюремного персоналу[343].

4. Ще одна мета візиту полягала у вивченні становища осіб, які були затримані в контексті триваючої операції по «боротьбі з тероризмом». З цією метою делегація провела бесіди зі значною кількістю таких осіб у слідчих ізоляторах (СІЗО) Києва і Харкова, а також у слідчому ізоляторі Служби безпеки України (СБУ) в Києві.

5. Цей візит також надав можливість перевірити заходи, прийняті за підсумками попереднього спеціального візиту в лютому 2014 року. Вони мали включати проведення прокурорами розслідування тверджень про жорстоке поводження із особами, затриманими під час подій на «Майдані» в Києві з боку представників правоохоронних органів в період з листопада 2013 року по лютий 2014 року. У зв'язку з цим особливу увагу було приділено конкретним справам, які були виявлені Комітетом у ході візиту, що відбувся в лютому 2014 року і які описані в доповіді про цей візит (див. параграфи 24–32).

8. На місцевому рівні делегація мала готовий та необмежений доступ до всіх відвідуваних місць (про більшість з яких не було повідомлено заздалегідь), змогла поговорити приватно із в'язнями та без зволікань ознайомитися з відповідною документацією.

Зважаючи на це, викликає серйозне занепокоєння те, що в колонії № 25 працівники здійснювали спроби порушувати конфіденційність інтерв'ю членів делегації із засудженими. Наприклад, член делегації випадково спостерігав на екрані моніторингу відеоспостереження співробітника охорони, як співробітник колонії — в присутності заступника губернатора — сперся головою на двері камери, в якій засуджений допитувався іншим членом делегації. Така практика не лише є неприйнятним провалом співпраці з боку адміністрації колонії, але також мотивує в подальшому довіряти багатьом скаргам засуджених на залякування персоналом (див. параграф 36).

9. Після відвідування установ ЄКПТ продовжив діалог з українською владою щодо підсумків візиту, проведеного у вересні 2014 року, і наступних заходів за результатами попередніх візитів. Зокрема, питання про можливе залякування або заходи покарання засуджених до, під час і після відвідин Комітету неодноразово виникало з моменту першого відвідування ЄКПТ України в 1998 році. З огляду на очевидну нездатність української влади

[343] Представники ЄКПТ раніше вже відвідували колонію № 25 у 2012 році, як і колонію № 100 в 2005 році.

вжити ефективних заходів щодо припинення такої практики в пенітенціарних установах, в березні 2013 року ЄКПТ прийняв рішення ввести в дію процедуру, передбачену пунктом 2 статті 10 Конвенції[344].

10. На пленарному засіданні, що проходило з 3 по 7 листопада 2014 року, Комітету в цілому були представлені основні висновки делегації за підсумками візиту в вересні 2014 року, і члени КЗК також взяли до відома інформацію, надану українськими органами влади у відповідь на звіт про візит, проведений у жовтні 2013 року[345].

На підставі цієї інформації у КЗК склалося стійке враження, що у відвіданих колоніях, як і раніше, мають місце випадки жорстокого поводження і залякування засуджених з боку персоналу, і, що відповідні органи влади не вжили ефективних заходів для викорінення цих явищ, незважаючи на конкретні рекомендації, сформульовані Комітетом після попередніх відвідувань.

Зокрема, КЗК має серйозні сумніви щодо ефективності розслідувань, проведених прокурорами після відвідування в жовтні 2013 року. У своїй відповіді на звіт про зазначений візит органи влади України повідомили, що «згідно з результатами опитування, жоден із ув'язнених не повідомив про факти переслідування, насильства та інших видів жорстокого поводження, довільного застосування сили або спеціальних засобів» у колонії № 25 та інших пенітенціарних установах, які відвідав Комітет.

У зв'язку з цим Комітет хотів би ще раз підкреслити, що досягнення достатнього рівня довіри серед ув'язнених залишається ключовою умовою для того, щоб такі розслідування були ефективними, і що прокурори повинні вживати заходів з протидії ризику залякування ув'язнених з боку персоналу або інших ув'язнених до і в ході таких розслідувань. Як вже зазначалося в пункті 11 доповіді про відвідування в жовтні 2013 року, використання анонімних анкет має сумнівну цінність, якщо нічого не робиться для протидії цьому ризику.

11. У світлі вищевикладеного, КЗК на пленарному засіданні в листопаді 2014 року прийняв рішення залишити процедуру, передбачену пунктом 2 статті 10 Конвенції, відкритою і розширити сферу її застосування, включивши до неї також питання про жорстоке поводження, у зв'язку з очевидною нездатністю відповідних органів ефективно боротися з проблемою жорстокого поводження з боку персоналу колоній № 25 та 100. Комітет також ухвалив розглянути ситуацію на березневому пленарному засіданні,

---

[344] Див. параграф 8 доповіді про відвідування 2012 року (CPT/Inf (2013) 23) та пункти 9–13 доповіді про відвідування 2013 року (CPT/Inf (2015) 3). Пункт 2 статті 10 говорить наступне: «Якщо Сторона відмовляється від співпраці або відмовляється поліпшити ситуацію у світлі рекомендацій Комітету, Комітет, після надання цій Стороні можливості повідомити свою думку, може більшістю у дві третини голосів своїх членів прийняти рішення про оприлюднення заяви з цього приводу.»

[345] Документ CPT/Inf (2015) 2.

яке відбудеться 3-6 березня 2015 року, в світлі відповіді української влади на попередні зауваження за підсумками візиту в вересні 2014 року[346].

12. Листом від 11 грудня 2014 року Голова КЗК направив українській владі попередні висновки делегації, які були усно повідомлені в кінці візиту, і поінформував їх про вищезгадані зауваження і рішення, прийняті Комітетом.

13. У попередніх висновках делегація закликала українську владу:

— провести на центральному рівні оперативне, незалежне, ретельне і всебічне розслідування функціонування колоній № 25 і 100. У зв'язку з цим особливу увагу слід приділити отриманим делегацією твердженням про жорстоке поводження з ув'язненими;
— вжити належних заходів для забезпечення того, щоб ув'язнені в обох вищезазначених колоніях не піддавалися репресіям за бесіди з делегацією.

Делегація просила українську владу подати у двомісячний строк[347] докладний звіт про конкретні заходи, вжиті у зв'язку з цим.

14. 17 грудня 2014 року Голова КЗК направив українській владі ще один лист, в якому висловив стурбованість Комітету у зв'язку з недавніми повідомленнями, відповідно до яких 12 листопада 2014 року під час загального обшуку камер Бердичівської колонії № 70 багато ув'язнених, як стверджується, піддавалися фізичному жорстокому поводженню з боку персоналу установи. Також було вказано, що жорстоке поводження головним чином полягало в нанесенні ударів ногами і кулаками по різних частинах тіла (включаючи голову), в результаті чого, як повідомляється, низка засуджених отримали тілесні ушкодження. Після цього інциденту кілька можливих жертв були переведені до інших пенітенціарних установ. Від імені Бюро КЗК Президент закликав українську владу вжити необхідних заходів для забезпечення негайного, незалежного, ретельного і всебічного розслідування цих тверджень і просив їх надати до 23 лютого 2015 року детальний звіт щодо конкретних заходів, вжитих у зв'язку з цим.

15. 27 січня 2015 року Голова КЗК вперше зустрівся в Києві з чинним Міністром юстиції Павлом Петренко, щоб обговорити питання, що викликають найбільшу стурбованість у зв'язку з результатами останніх візитів КЗК до України та вищезгаданим інцидентом. В ході цієї зустрічі Міністр представив оновлену інформацію про заходи, вже вжиті відповідними україн-

---

[346] Попередні зауваження були опубліковані 13 січня 2015 року в порядку автоматичної процедури опублікування, яка нещодавно була введена українською владою. Відповідно до цієї процедури, всі документи, пов'язані з візитами ЄКПТ, публікуються в автоматичному режимі, якщо протягом одного місяця українська влада не направить запит про перенесення (на термін до шести місяців) дати публікації відповідного документа.

[347] Починаючи з 11 грудня 2014 року, тобто дати передачі попередніх висновків.

ськими органами влади для боротьби з явищами жорстокого поводження і залякування в колоніях. Також було вказано, що він і його міністерство сповнені рішучості активно продовжувати ці дії в тісній співпраці із КЗК.

16. Листами від 11 і 23 лютого 2015 року українські органи влади надали детальну інформацію про заходи, вжиті у відповідь на попередні висновки делегації і лист Президента КЗК від 17 грудня 2014 року. Ця інформація розглядається в пунктах 42–44 цієї доповіді.

17. Крім того, у своєму листі від 23 лютого 2015 року українська сторона поінформувала КЗК про те, що 14 листопада 2014 року відбувся моніторинговий візит до колонії № 70 представників апарату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Крім того, на підставі повідомлень засобів масової інформації про вищезгаданий інцидент, відповідна міжрайонна прокуратура самостійно розпочала кримінальне провадження, а наступного дня відбувся моніторинговий візит в колонію № 70 представника Генеральної прокуратури. За підсумками вищезгаданого візиту Генеральний прокурор прийняв рішення про проведення комплексної перевірки колонії № 70 до 30 січня 2015 року. В ході цієї перевірки були виявлені різні недоліки і випадки зловживань (включаючи незаконні інструкції), і було розпочато кримінальне розслідування тверджень про жорстоке поводження з ув'язненими з боку персоналу установи[348]. Начальник колонії № 70, а також начальник і заступник начальника регіонального управління з питань виконання покарань, які відповідають за колонію № 70, невідкладно були звільнені, і щодо дванадцяти співробітників установи було розпочато дисциплінарне розслідування. Всі вищезгадані кримінальні та дисциплінарні провадження ще не завершені.

КЗК хотів би в установленому порядку отримати інформацію про результати цих розслідувань, а також про будь-які подальші заходи, вжиті на кримінальному/дисциплінарному рівнях.

18. КЗК вітає заходи, здійснені на теперішній час відповідними українськими органами влади у зв'язку із твердженнями про жорстоке поводження і/або залякування засуджених в колоніях № 25, 70 і 100. На підставі всієї наявної в його розпорядженні інформації КЗК зробив висновок, що на даний час відповідні органи влади вживають рішучих заходів по боротьбі з такими явищами, як жорстоке поводження із засудженими в колоніях і їх залякування.

У зв'язку з цим КЗК прийняв рішення закрити процедуру, передбачену пунктом 2 статті 10 Конвенції, яка була введена в дію в березні 2013 року. Однак він буде продовжувати уважно стежити за становищем засуджених в трьох вищезгаданих колоніях (а також в інших пенітенціарних установах) і без коливань відновить в будь-який момент процедуру, передбачену пунк-

[348] В ході перевірок були також організовані відвідування установ в Києві та інших областях, в які були переведені деякі ув'язнені після вищезгаданого інциденту в колонії № 70.

том 2 статті 10, якщо стане очевидним, що нинішній процес поліпшення ситуації не носить сталого характеру і що виконані до теперішнього часу дії не здійснюються повноцінно на всіх рівнях.

II. Факти, виявлені за час проведення візиту, і пропоновані заходи

C. Поводження з ув'язненими в колоніях № № 25 і 100

34. Делегація відвідала дві виправні колонії в Харківській області, а саме колонії № 25 і № 100, з метою вивчення ситуації щодо поводження із засудженими. В ході попередніх відвідувань, зокрема колонії № 25, КЗК чув багато тверджень про жорстоке фізичне поводження і/або тортури засуджених з боку персоналу установи.

35. КЗК дуже стурбований частотою та серйозністю скарг на жорстоке поводження з боку персоналу та атмосферою страху та залякування ув'язнених, які спостерігалися делегацією в колоніях № 25 та 100.

В обох закладах, особливо в колонії № 25, делегація вкотре отримала значну кількість скарг на жорстоке фізичне поводження та/або катування засуджених працівниками колонії (наприклад, дуже масштабні побиття; зґвалтування дубинками; використання гамівних сорочок і здавлювання живота мотузковою петлею до такої міри, що ув'язнені втрачали свідомість; безперервне обливання струменями води з пожежного шлангу під високим тиском). Крім того, декілька в'язнів, що були опитані делегацією, стверджували, що вони були піддані формі позиційної асфіксії шляхом насильства, коли один офіцер сидів на спині, а інші тягнули руки і ноги вгору. Також насторожує те, що в деяких випадках фізичне жорстоке поводження було нібито заподіяне старшими працівниками персоналу.

Делегація склала чітке враження, що двома установами керували через систему залякування і насильства, а також фізичне жорстоке поводження (іноді настільки суворе, що його можна вважати катуванням) використовувалося як інструмент для підтримки внутрішнього порядку. Серед засуджених була поширена думка, що будь-яка непокірна поведінка негайно потягне суворі тілесні покарання.

36. Далі, делегація була вражена загальним кліматом страху в обох установах та небажанням засуджених допитуватись. Що стосується, більш конкретно, колонії № 25, КЗК повинен підкреслити, що до цього часу він ніколи не відвідував в'язницю в Європі, де так багато в'язнів відмовилося розмовляти з членами делегації, виявилося, що вони практично злякалися до смерті, і це, коли умови утримання, як правило, були на високому рівні[349].

[349] Матеріальні умови справді були дуже хорошими в усьому закладі (в якому також є зоопарк з багатьма видами екзотичних тварин), а в'язням пропонували роботу (див., однак, пункт 39).

Ті в'язні, які зрештою наважилися говорити з членами делегації, погодилися зробити це лише з великим небажанням.

Що ще гірше, було отримано багато скарг, що в обох колоніях співробітники попередили засуджених не казати делегації нічого негативного. Мабуть, до ряду в'язнів персонал також звертався й після розмови з членами делегації. Не дивно, що декілька засуджених відмовилися знову говорити з членами делегації на другий день відвідування закладу.

Як уже було зазначено в пункті 8, в колонії № 25 член делегації на екрані моніторингу відеоспостереження працівника охорони колонії спостерігав за тим, як співробітник колонії — в присутності заступника губернатора — притулився головою до дверей камери, в якій інший член делегації допитував в'язня. Безперечно, така практика мотивує надалі довіряти багатьом скаргам на залякування в'язнів персоналом.

37. Крім того, в колонії № 100 один в'язень, з яким розмовляли члени делегації, стверджував, що він був побитий тюремними наглядачами після того, як подав скаргу прокурору Генеральної прокуратури. Аналогічні твердження були отримані від ув'язнених, які розмовляли зі співробітниками НПМ, що нещодавно відвідували цю установу.

38. Далі, Комітет має серйозні побоювання з приводу того, що окремі в'язні продовжують бути працевлаштовані як «чергові» (днювальні — прим. перекладача) в житлових приміщеннях. Такі в'язні зазвичай були одягнені в чорний одяг і відповідали за підтримку внутрішнього порядку. Делегація отримала скарги на те, що, серед іншого, днювальні проводили обшуки в житлових приміщеннях та діяли як «інформатори» персоналу (наприклад, про зміст телефонних розмов засуджених).

Щодо цього Комітет хоче ще раз підкреслити, що практика делегування повноважень засудженим з визначеною роллю, щоб допомогти утримувати контроль над засудженими в колонії, є неприйнятним зреченням відповідальності за порядок і безпеку, які незмінно падають в межах сфери виконання покарань, а також наражає слабших засуджених на ризик жорстокого поводження з боку інших засуджених.[350]

39. Є ще один момент, який викликає занепокоєння, а саме частота отримання заяв в обох колоніях про корупцію і економічну експлуатацію засуджених. Багато в'язнів стверджували, що вони часто не отримують зарплату, яка їм належить за роботу в одній із промислових майстерень цієї установи. Крім того, ряд засуджених скаржилися на те, що керівництво тисне на них з тим, щоб вони працювали понаднормово, і що найчастіше вони працюють без будь-якої додаткової винагороди.

---

[350] Див. також параграфи 24 та 25 доповіді про візит 2012 року (CPT/Inf (2013) 23).

40. Досвід КЗК в Україні показав, що рішучі дії, вжиті відповідними органами влади, та зміни в управлінні відповідними установами можуть призвести до значних покращень.[351] Наприклад, під час попередніх візитів до деяких інших колоній (наприклад, колоній № 81 та № 89) надійшли численні скарги на фізичне жорстоке поводження та/або катування, тоді як лише обмежена кількість скарг на жорстоке поводження були отримані під час наступних візитів до цих же закладів через кілька років. Зважаючи на те, що ситуація в колоніях № 25 та 100 взагалі не покращилася після попередніх відвідувань закладів (у 2012 році колонії № 25 та у 2005 році колонії № 100), КЗК не може не дійти висновку, що існує основна проблема управління в обох закладах.

41. Як зазначено в параграфі 13, у своїх попередніх висновках делегація закликала українську владу провести оперативне, незалежне, ретельне і всебічне розслідування на центральному рівні питання про те, як функціонують колонії № 25 і 100. У зв'язку з цим особливу увагу слід приділити отриманим делегацією твердженням про жорстоке поводження із засудженими.

Крім того, делегація переконливо закликала українську владу вжити належних заходів для забезпечення того, щоб ув'язнені в обох вищезазначених колоніях не піддавалися репресіям за бесіди з делегацією.

42. Листом від 11 лютого 2015 року українська сторона надала наступну інформацію:

— у 2014 році колонію № 25 18 разів відвідував прокурор (в тому числі один раз — представник Генеральної прокуратури), а колонію № 100–173 рази (в тому числі шість разів — представник Генеральної прокуратури);
— восени 2014 року в обох колоніях були проведені інспекції представниками Генеральної прокуратури (за участю представників Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та різних НУО, а також кількох фахівців (наприклад, психологів));
— міжнародна НУО та Харківська обласна спостережна комісія підготували анонімну анкету і розіслали її близько 900 ув'язненим;
— з 2 по 5 грудня 2014 року було проведено аудит в колонії № 25 (за участю голови Громадської ради при Державній пенітенціарній службі). У липні 2014 року прокуратура Харківської області розпочала кримінальні провадження за скаргами на фізичне і психологічне жорстоке поводження, поданими десятьма ув'язненими колонії № 100; всі вони були закриті в грудні 2014 року;
— 27 січня 2015 року було розпочато кримінальне провадження за двома скаргами на жорстоке поводження з ув'язненими з боку співробіт-

[351] Див. пункт 111 доповіді про візит у 2013 році (CPT/Inf (2014) 15) та пункт 12 доповіді про візит 2012 року (CPT/Inf (2013) 23).

ників колонії № 100 (за результатами відвідин однієї з НУО); розслідування ще не завершено;
— начальники колоній № 25 та 100 були звільнені, а нові начальники були призначені наказом Державної пенітенціарної служби від 28 січня 2015 року;
— 28 січня 2015 року всім начальникам пенітенціарних установ була спрямована директива із нагадуванням про їх обов'язки повідомляти про випадки жорстокого поводження та інші незаконні дії (з переліком рекомендацій національних і міжнародних експертів; наприклад, акти залякування і репресій слід розглядати як дисциплінарні проступки);
— 30 січня 2015 року Міністр юстиції видав розпорядження (№ 6–48/1) для Державної пенітенціарної служби і відповідних служб Міністерства про візити до колоній № 25 та 100 з метою вжиття подальших заходів у зв'язку з питаннями, зазначеними КЗК в листі від 11 грудня 2014 року, а потім про щомісячний моніторинг поводження із ув'язненими в обох колоніях за участі організацій громадянського суспільства;
— 2 і 3 лютого 2015 року спільна комісія Міністерства юстиції та Державної пенітенціарної служби здійснила візити для перевірки діяльності обох колоній, а також обласного управління з питань виконання покарань. У цих візитах взяли участь шість представників НУО та правозахисних організацій. В рамках відвідувань були проінспектовані різні частини колонії (включаючи місця розміщення, медичні підрозділи, дисциплінарні підрозділи, зони інтенсивного контролю, майстерні), а також проведено анонімне опитування ув'язнених. Прямих скарг на катування і жорстоке поводження не надходило. Як повідомляється, кілька ув'язнених вказали, що за останні чотири місяці ставлення персоналу покращилося;
— у лютому 2015 року Міністр юстиції в ході відеоконференції зробить звернення до всіх начальників пенітенціарних установ про те, що жорстоке поводження, репресії і залякування ув'язнених неприпустимі;
— для співробітників обох колоній були організовані додаткові заняття з питань дотримання прав ув'язнених.

43. Крім того, листом від 23 лютого 2015 року українські органи влади інформували КЗК про те, що 12 лютого 2015 року Міністр юстиції видав наказ № 178/5, який містить докладний перелік інструкцій для начальників всіх в'язниць країни щодо заходів, які повинні бути вжиті для запобігання жорстокому поводженню і залякуванню ув'язнених, а також для вдосконалення процедур розслідування тверджень про жорстоке поводження. У наказі, зокрема, передбачається, що:
— необхідно вжити термінових заходів для забезпечення того, щоб ув'язнені могли швидко повідомляти про випадки жорстокого повод-

ження, не боячись офіційного або неофіційного покарання у вигляді санкцій або зловживання владою. Особи, які скаржаться на жорстоке поводження або інші прояви неналежного поводження, не повинні піддаватися залякуванню або жорстокому поводженню за те, що вони зробили;

— принцип, згідно з яким в'язні повинні мати можливість подавати скарги на жорстоке поводження, не побоюючись помсти, може означати, що в особливих випадках такі ув'язнені мають право просити про переведення в іншу установу;
— залякування або призначення покарань за спілкування з контролюючими органами слід класифікувати як окреме дисциплінарне порушення;
— в'язні повинні мати доступ до засобів листування, а конверти для скарг, що дозволяють звертатися до відповідних органів без цензури (зокрема, в прокуратуру і до омбудсмена), повинні бути в наявності в декількох місцях пенітенціарної установи, і їх видача не повинна залежати від конкретного прохання;
— зустрічі між ув'язненими і співробітниками служб по нагляду повинні проходити в умовах, що забезпечують конфіденційність розмов. Працівники пенітенціарних установ не повинні намагатися з'ясувати зміст розмов з ув'язненими;
— персонал пенітенціарних установ зобов'язаний повідомляти про випадки жорстокого поводження, навіть якщо ув'язнений не подавав скаргу;
— необхідно підвищити професійну незалежність лікарів і відновити довіру ув'язнених до лікарів;
— будь-яка спроба тюремного персоналу порушити лікарську таємницю повинна призводити до дисциплінарного покарання.

44. КЗК вітає всі вищезгадані заходи та **переконливо закликає українську владу продовжувати свої зусилля по боротьбі з явищами жорстокого поводження і залякування в колоніях № 25 і 100, а також в інших пенітенціарних установах країни.**

Крім того, Комітет хотів би отримати детальну інформацію про здійснення заходів, згаданих в параграфі 42, а також інформацію про результати кримінальних та дисциплінарних розслідувань, розпочатих стосовно керівництва і співробітників колоній № 25 та 100.

D. Ситуація із засудженими до довічного позбавлення волі в колонії № 100

45. Під час відвідування колонії № 100 делегація також ознайомилася з режимом утримання і заходами безпеки, які застосовуються до засуджених до довічного позбавлення волі. 68 таких засуджених перебували там

в окремому блоці на момент візиту (зазвичай в камерах з двома або чотирма спальними місцями).

46. КЗК вітає той факт, що після недавніх змін в законодавстві[352] засуджені до довічного позбавлення волі тепер користуються тими самими правами на відвідування, що і звичайні засуджені, а саме: одне короткострокове побачення раз на місяць і одне довгострокове побачення раз на три місяці. Слід також зазначити, що довічно засудженим ув'язненим була запропонована оплачувана робота (пошив мішків для одягу) в камерах.

47. З інформації, зібраної в ході відвідування, слідує, що більшість конкретних рекомендацій, неодноразово сформульованих Комітетом після попередніх відвідувань країни щодо становища ув'язнених, засуджених до довічного позбавлення волі, так і не було виконано. Зокрема, мова йде про засуджених, яких/м:

— звичайно замикали в своїх камерах на 23 години на день;
— не дозволяється вступати в контакт із довічно засудженими з інших камер, не кажучи вже про те, щоб спілкуватися з іншими засудженими;
— систематично надягали наручники під час всіх переміщень за межами їх камер;
— тримали під постійним відеоспостереженням у своїх камерах.

48. Керівництво колонії підтвердило делегації, що приблизно за рік до цього було прийнято рішення більше не використовувати службових собак для супроводу засуджених до довічного позбавлення волі в межах території виправної установи.

Однак, ряд в'язнів, з якими розмовляли члени делегації, стверджували, що використання службових собак припинилося лише незадовго до візиту КЗК. Комітет хотів би отримати підтвердження того, що використання службових собак для супроводу засуджених на території колонії № 100, а також в інших пенітенціарних установах країни було остаточно припинено.

49. І в черговий раз делегація зазначила, що кожного разу, коли співробітник установи відкриває двері до камери, усі довічно засуджені, які перебувають в камері, зобов'язані миттєво вишикуватися в лінію і по черзі назвати статтю (статті) Кримінального кодексу, на підставі якої вони були засуджені. Необхідно негайно вжити заходів для припинення цієї анахронічної практики в колонії № 100 і, при необхідності, в інших пенітенціарних установах.

50. КЗК хотів би ще раз підкреслити, що в принципі питання про введення конкретного, більш обмежувального режиму має вирішуватися тюремною адміністрацією і завжди ґрунтуватися на індивідуальній оцінці ризиків, а не бути автоматичним результатом винесеного вироку. У зв'язку з цим Комітет нагадує про наступне:

---

[352] Див., наприклад, рішення Європейського суду з прав людини у справі *Тросін проти України* (*Trosin v.Ukraine*, no. 39758/05, 23 February 2012).

— поміщення засуджених на довічне позбавлення волі — як і усіх інших засуджених — до пенітенціарної установи саме по собі є покаранням і не має супроводжуватись посиленими обмеженнями;
— засуджені до довічного позбавлення волі не обов'язково є більш небезпечними, ніж інші ув'язнені;
— довічне ув'язнення може мати ряд десоціалізуючих наслідків для засуджених. Крім того, що вони потрапляють до в'язниці, засуджені можуть стикатися із великою кількістю психологічних проблем;
— забезпечення режиму цілеспрямованої діяльності (включаючи групові заняття) і конструктивні відносини між персоналом і ув'язненими сприятимуть зміцненню «динамічної безпеки»[353] всередині в'язниці.

51. Вищезгадані приписи втілені в Європейських тюремних правилах і Рекомендаціях Rec (2003) 23 Комітету міністрів з управління тюремними адміністраціями довічно ув'язненими та іншими ув'язненими, засудженими на тривалі терміни.

52. Що стосується систематичного цілодобового відеоспостереження за ув'язненими, то Комітет вже визнав в попередніх доповідях, що встановлення камер відеоспостереження може бути важливим додатковим засобом забезпечення безпеки в загальних зонах пенітенціарних установ (коридори, спортивні зали і т. д.), спеціальних камерах (наприклад, спеціальні камери спостереження, дисциплінарні камери) і прогулянкових дворах.

Разом з тим, з огляду на надмірне втручання в приватне життя в'язнів у випадках, коли такі камери встановлюються в їх власних камерах, особливо, коли засуджені залишаються там протягом тривалого часу, Комітет знову висловлює своє серйозне занепокоєння з приводу рутинного встановлення систем відеоспостереження в камерах і вважає, що ресурси, що виділяються на такі проекти, можна було б використати більш ефективно, налагодивши взаємодію між персоналом та засудженими[354].

53. КЗК закликає українську владу без подальших зволікань вжити необхідних заходів в колонії № 100, а також в інших пенітенціарних установах для забезпечення наступного:
— засудженим до довічного позбавлення волі за загальним правилом має дозволятися спілкування із засудженими до довічного позбавлення волі з інших камер (в тому числі під час прогулянок на свіжому повітрі);

---

[353] Це може включати розвиток співробітниками позитивних відносин із засудженими, заснованих на твердості і справедливості, в поєднанні із розумінням особистої ситуації останніх і будь-якого ризику, пов'язаного із окремими ув'язненими (параграф 18.a Рекомендації Rec (2003) 23 з управління тюремними адміністраціями довічно ув'язненими та іншими ув'язненими, засудженими на тривалі терміни).

[354] Див. також параграф 18.b. Рекомендацій Rec (2003) 23, з якого видно, що технічні засоби не можуть замінити систему динамічної безпеки.

— всім засудженим до довічного позбавлення волі має бути запропоновано низку цілеспрямованих «позакамерних» видів діяльності (таких, як робота, освіта, спорт, розважальні заходи);
— негайне припинення практики рутинного надягання наручників на засуджених до довічного позбавлення волі на території пенітенціарної установи. Надягання наручників на таких в'язнів за межами камер повинно бути винятковим заходом, завжди заснованим на індивідуальній оцінці ризику, і ця міра повинна переглядатися на регулярній і частій основі;
— засудженим до довічного позбавлення волі, за загальним правилом, повинні надаватися короткострокові побачення у відкритих умовах (тобто побачення за столом).

Крім того, КЗК повторює свою рекомендацію українській владі переглянути порядок використання відеоспостереження в камерах пенітенціарних установ і прийняти детальні правила в світлі вищевикладених зауважень.

Нарешті, Комітет переконливо закликає українську владу переглянути свою позицію щодо засуджених до довічного позбавлення волі і внести відповідні зміни до законодавства, з тим, щоб якомога швидше після ухвалення вироку засуджені до довічного позбавлення волі, були інтегровані в загальну систему пенітенціарних установ (із урахуванням вищезазначених європейських стандартів).

Переклад Харківської правозахисної групи

4. ДОПОВІДЬ КОМІТЕТУ З ЗАПОБІГАННЯ КАТУВАННЯМ ЩОДО ВІЗИТУ В УКРАЇНУ У 2013 РОЦІ (ЧАСТИНА ЩОДО ПЕНІТЕНЦІАРНИХ УСТАНОВ) [CPT/INF (2014) 15]

Г. Співпраця

1. Співпраця, спрямована на полегшення роботи виїзної делегації

8. Що стосується Міністерства юстиції/Державної пенітенціарної служби, делегація КЗК відчула дуже хороший рівень співпраці на центральному рівні. Більш того, на місцевому рівні було очевидно, що були запроваджені заходи з метою забезпечення *вільного доступу до пенітенціарних установ* і уникнення повторення інцидентів, що мали місце під час попереднього візиту в 2012 році. Крім того, загалом делегація мала змогу проводити *приватні бесіди* з ув'язненими, мала *доступ до всієї відповідної документації*, а її *запити про надання інформації* швидко задовольнялися.

Тим не менш, в Дніпропетровському СІЗО і виправній колонії закритого типу № 3 в Кривому Розі делегація отримала невірну інформацію про використання собак у приміщеннях, де відбувають довічне ув'язнення.

Крім того, у Кривому Розі деякі ув'язнені були навмисно усунуті від взаємодії з делегацією. Що стосується виправної колонії № 81 у Стрижавці, КЗК має серйозні сумніви, у світлі висновків делегації під час візиту 2013 року, що конфіденційність бесід з ув'язненими завжди дотримувалася.

У контексті майбутніх візитів, **українська влада повинна довести до всіх співробітників пенітенціарних установ, що: 1) принцип співпраці, закріплений в Конвенції, відповідно до якої створений КЗК, включає зобов'язання надавати точну інформацію делегаціям, які здійснюють візит та 2) будь-які спроби усунення ув'язнених від конфіденційної бесіди з делегаціями або з'ясування змісту того, що ув'язнені сказали делегації в ході конфіденційних бесід, прямо суперечить статті 8, пункту 3 Конвенції та призведе до суворих санкцій.**

9. Можливе *залякування* а*бо помста ув'язненим до, під час і після візитів КЗК* були постійною проблемою з моменту найпершого візиту Комітету в Україну в 1998 році. При початку процедури відповідно до статті 10, пункту 2 Конвенції у березні 2013 року[355] Комітет висловив сподівання, що українська влада буде робити все від неї залежне, щоб викорінити будь-яку таку практику у пенітенціарних та інших установах, що дозволило б Комітету зняти це питання. Українська влада проводила подальші заходи щодо встановлення обставин справи та оприлюднила свою позицію. Проте Комітет не може зробити висновок, що було зроблено все для запобігання і реагування на будь-які подібні дії. Тому Комітет вирішив залишити розпочатою цю процедуру, поки він не зможе перевірити спостереження, зроблені в ході відвідування у 2013 році.

КЗК помітив, що делегація практично не зіштовхувалася з будь-якими випадками залякування ув'язнених до/під час візитів у 2013 році до СІЗО в Києві та Сімферополі та до Вінницької виправної колонії № 1. Однак те ж саме не можна сказати про СІЗО у Дніпропетровську та Одесі, де ув'язненим очевидно наполегливо рекомендували співробітники (у Дніпропетровську) та ув'язнені, які належать до неформальної ієрархії (в Одесі), не скаржитися делегації.

Хоча загальна атмосфера у виправній колонії № 81 у Стрижавці була досить спокійною, у порівнянні з ситуацією, що спостерігалася у 2012 році, деяким засудженим нібито погрожували дисциплінарними заходами співробітники, а деяким — жорстоким фізичним поводженням інші засуджені цієї установи або після передачі до іншої пенітенціарної установи, якщо вони будуть скаржитися делегації під час візиту у 2013 році.

Більше занепокоєння викликала ситуація у Кривому Розі, де делегація спостерігала значну атмосферу страху і залякування. Ув'язнені, які були опитані, боялися за свою безпеку і вкрай неохоче говорили відкрито про те, яким чином з ними поводяться. Ув'язнені, які мали роль допомагати співробітникам закладу (зокрема, так звані «пресовщики»), схоже, ясно дали зрозуміти незадовго до візиту делегації у цю установу, що кожен, хто буде скаржитися, зіштовхнеться з серйозними наслідками, у тому числі з (подальшими) побоями.

10. Наприкінці візиту у 2013 році делегація КЗК попередила українську владу про небезпеку, що ув'язнені, опитані в обох останніх згаданих установах, будуть піддані помсті. Делегація відразу ж отримала запевнення від Міністерства юстиції, Державної пенітенціарної служби та прокуратури, що будуть запроваджені необхідні термінові заходи, щоб запобігти будь-яким

---

[355] Стаття 10, пункт 2 Конвенції говорить: «Якщо Сторона не співпрацює або відмовляється поліпшити ситуацію у світлі рекомендацій Комітету, Комітет може прийняти рішення після того, як Сторона отримає можливість викласти свою позицію, прийняти рішення більшістю у дві третини голосів його членів, щоб зробити публічну заяву з відповідного питання». Для отримання додаткової інформації про відкриття процедури щодо України, див. пункт 8 доповіді про візит до України у 2012 році (документ CPT/Inf (2013) 23).

подібним діям щодо ув'язнених у зазначених пенітенціарних установах. Делегація зробила запит, щоб їй був наданий докладний звіт про заходи, вжиті в цьому світлі.

У листі від 27 грудня 2013 року, українська влада вказала, що органи прокуратури провели розслідування щодо можливої помсти і вважає, що ніякі подібні дії не мали місця. Вони підкреслили, що були також залучені представники громадянського суспільства і що для опитування були використані анонімні анкети.

11. У світлі висновків делегації під час відвідування у 2013 році КЗК глибоко шкодує, що українська влада не вжила всіх необхідних заходів для запобігання будь-якого залякування ув'язнених з боку персоналу або інших в'язнів за підбурювання в ряді відвіданих пенітенціарних установ. Будь-яка така поведінка є посяганням на принцип співпраці, який лежить в основі Конвенції.

КЗК схвально сприймає те, що відповідні органи серйозно віднеслись до висновків делегації щодо залякування ув'язнених і провели розслідування незабаром після візиту делегації. Водночас, КЗК знає з попереднього досвіду, що дії, описані українською владаю у своєму листі від 27 грудня 2013 року, самі по собі не достатні, щоб розвіяти всі побоювання у зв'язку з цим питанням. Отримання достатнього рівня довіри серед ув'язнених залишається ключовим для того, щоб такі опитування могли вважатися ефективними. На жаль, з деталей, наданих Комітету, не можна дійти висновку, що протягом цих опитувань був створений клімат довіри. Схоже, що ув'язнені не підтверджували побоювання з приводу загроз застосування очевидних санкцій і побоювання за власну безпеку. Комітет повинен ще раз підкреслити необхідність для прокурорів/моніторів вживати заходів з протидії ризику залякування ув'язнених з боку персоналу або інших ув'язнених, які підбурені персоналом, до/під час розслідування такого роду. Використання анонімних анкет, наприклад, викликає сумніви, якщо нічого іншого не було зроблено для боротьби з цим ризиком. Крім того, прокурори/монітори повинні прагнути проводити приватні опитування ув'язнених. Це має означати, зокрема, що прокурори/монітори систематично вступають в безпосередній контакт з ув'язненими і беруть у них приватні інтерв'ю. З інформації, наявної в розпорядженні Комітету, схоже, це не завжди було так.

Крім того, особливе занепокоєння викликають явні ознаки, отримані протягом відвідування у 2013 році, відповідно до яких, незабаром після попереднього відвідування у 2012 році, з боку керівництва виправних колоній № 25 і 81 були зроблені спроби щодо встановлення всіх засуджених, які скаржилися членам делегації (за допомогою персоналу та/або інших ув'язнених), щоб переконатися, що ці ув'язнені не будуть робити подібні скарги в прокуратуру/до слідчих/моніторів в ході наступних розслідувань/перевірок та, що стосується виправної колонії № 25, для того, щоб піддати їх тілесним покаранням.

12. Делегація КЗК повернулася до виправної колонії № 3 в Кривому Розі у рамках спеціального візиту в Україну в лютому 2014 року. Вона зазначила, що в установі були проведені кілька перевірок (генеральною та регіональною прокуратурою, а також обласним управлінням виконання покарань) після відвідування КЗК у 2013 році, і що начальник установи і деякі з його заступників були піддані дисциплінарним стягненням.

У делегації склалося враження, що загальна атмосфера у виправній колонії дещо покращилася, і що ув'язнені були менш залякані, ніж під час попереднього візиту в жовтні 2013 року. Деякі з ув'язнених повідомили делегації, що система відбирання та/або вимагання грошей (раніше запроваджена робітниками установ за допомогою так званих «пресовщиків») більше не застосовується (або принаймні застосовується в набагато менших масштабах); однак, ув'язнені все ще боялися, найбільше персоналу (а деякі «пресовщиків»), які досі залишалися в установі. Серед іншого, ув'язнені скаржилися, що колишній заступник начальника (відповідальний за оперативну роботу), який, за деякими повідомленнями, організував систему вимагання, хоча більше не працює в установі, був підвищений та отримав посаду у регіональному управлінні виконання покарань (де він відповідав за питання безпеки) і тепер регулярно перевіряє виправну колонію і контактує із ув'язненими, які нібито стали жертвами жорстокого поводження та вимагання грошей. Слід також зазначити, що ув'язнені скаржилися делегації, що після візиту КЗК у 2013 році вони відчули тиск з боку персоналу з метою дачі неправдивих свідчень про походження їхніх тілесних ушкоджень (тобто підтвердити, що вони отримали їх в результаті нещасних випадків, в той час як насправді вони були нанесені іншими ув'язненими).

Крім того, делегація виявила, що не було ніяких покращень з обліком та звітностю щодо тілесних ушкоджень, які спостерігалися в ув'язнених, з боку персоналу медико-санітарної допомоги, а також щодо конфіденційності медичних оглядів та документації (див. також пункти 152–154).

13. У світлі інформації, що знаходиться в розпорядженні КЗК, Комітет, звичайно, не впевнений, що дотепер були вжиті всі необхідні заходи, щоб викорінити — раз і назавжди — практику, описану в пункті 11. Отже, Комітет вирішив залишити розпочатою процедуру відповідно до статті 10, пункт 2 Конвенції.

КЗК закликає українську владу: 1) вжити ефективних заходів для запобігання будь-якого залякування ув'язнених до/під час майбутніх відвідувань; 2) вважати злочином будь-які випадки запровадження будь-яких санкцій, залякування, помсти та інших заходів щодо будь-якої особи, позбавленої волі, за намагання спілкування або саме спілкування з КЗК (або з будь-яким іншим органом, який діє в інтересах запобігання та боротьби з катуваннями та іншими формами жорстокого поводження); 3) розглянути, у світлі зазначеного вище, спосіб,

в який проводяться розслідування можливих санкцій, помсти та інших дій такого роду проти ув'язнених, опитаних делегацією КЗК та провести подальші розслідування відповідно у виправних колоніях № 25 у Харкові та № 81 в Стрижавці, а також у виправній колонії № 3 в Кривому Розі, в тісній співпраці з членами національного превентивного механізму та представниками громадськості, які мають визнану репутацію у захисті прав ув'язнених.

КЗК хотів би отримувати, раз на два місяці протягом 2014 року**, результати майбутніх розслідувань щодо можливих санкцій проти (колишніх) ув'язнених, які були ув'язнені у вищевказаних пенітенціарних установах під час візитів у 2012 і 2013 роках разом з докладним звітом про конкретні кроки, зроблені для отримання цих результатів.**

2. Співпраця, спрямована на ефективне впровадження рекомендацій, висловлених Комітетом

14. Як уже підкреслювалося після попередніх візитів КЗК в Україну, принцип співпраці між країнами-членами і Комітетом не обмежується заходами, вжитими для полегшення завдань делегації, яка здійснює візит. Він також вимагає ефективного запровадження заходів щодо поліпшення ситуації у світлі рекомендацій КЗК.

15. На думку Комітету, спостереження делегації протягом візиту у 2013 році дають привід для оптимізму в декількох галузях. Зокрема, КПК з моменту його вступу в дію в листопаді 2012 року разом із налагодженням нової системи безоплатної правової допомоги, почали показувати свій потенціал боротьби з *явищем жорстокого поводження з боку співробітників правоохоронних органів*, яке досі зберігається в різних частинах країни, в тому числі в самих тяжких формах.

Боротьба з цим явищем повинна бути головним пріоритетом для української влади, яка повинна спиратися на свої перші, обмежені, але обнадійливі результати та реалізувати всі відповідні рекомендації КЗК і скоротити розрив між законом та практикою (див., зокрема, розділи II.A.1 та II.A.4 цієї доповіді).

16. Помітне поліпшення у *ставленні до ув'язнених з боку співробітників або з боку інших ув'язнених за згоди персоналу* було також помічено у виправній колонії № 81. Проте, серйозність ситуації, що спостерігається у виправній колонії № 3 в Кривому Розі, змушує Комітет зробити висновок, що зміни у підходах та ставленні, які відчувають в'язні, повинні залишатися одним із найважливіших пріоритетів для української прокуратури та пенітенціарних керівних органів (див. розділ II.B.2 цієї доповіді)[356].

[356] Слід також зазначити, що інформація, отримана в ході відвідування в 2013 році дозволяє припустити, що було зроблено дуже мало для поліпшення поводження з ув'язненими з боку співробітників або інших ув'язнених, які надають допомогу співробітникам, у деяких

17. Що стосується довготривалої проблеми переповнення установ попереднього ув'язнення (СІЗО), в основному спостерігається зменшення кількості ув'язнених, завдяки прийняттю/набранню чинності новим Кримінальним процесуальним кодексом та розширенню запобіжних заходів, альтернативних триманню під вартою.

18. Слід також відзначити, що КЗК стурбований тим, що і досі залишається низка ключових напрямів, за якими делегація не може констатувати наявність прогресу щодо імплементації рекомендацій Комітету. Прикладом може бути те, що не були вжиті рішучі заходи з метою покращення *матеріальних умов* у більшості відвідуваних СІЗО, а також з тим, щоб були впроваджені програми *зайнятості за межами камер для дорослих осіб, які тримаються під вартою*. Разом з тим ситуація щодо *тримання чоловіків, засуджених до довічного позбавлення волі залишається незмінною*. Заходи, вжиті з метою покращення медичного огляду ув'язнених, а також щодо *документальної фіксації тілесних ушкоджень, виявлених у ході огляду є неефективними*.

Також має бути помічено, що у своєму листі від 27 грудня 2013 року, українська влада вказала на деякі заходи, вжиті в рамках реагування на попередні зауваження Комітету у перелічених вище сферах, що викликає оптимізм.

19. У зв'язку з вищезазначеним, КЗК сподівається, що українська влада і надалі підтримуватиме зусилля щодо покращення ситуації з триманням осіб в установах правоохоронних органів та в'язнів, з урахуванням рекомендацій, які надавались Комітетом у рамках попередніх звітів.

Ґ. Негайні спостереження відповідно до пункту 5 статті 8 Конвенції

20. Наприкінці підсумкових обговорень, що проходили в Києві 21 жовтня 2013 року, делегація КЗК підкреслила основні факти, зафіксовані під час візиту. З цієї нагоди, вона послалася на пункт 5 статті 8 Конвенції що стосується поводження з ув'язненими, які знаходяться у виправній колонії № 3 в Кривому Розі, і наполегливо закликала українську владу провести негайне, ретельне і незалежне розслідування з приводу способів роботи цієї установи. Делегація зазначила, що вона хотіла б отримати протягом двох місяців детальну інформацію про слідчі заходи, вжиті у відповідь на це безпосереднє спостереження і перші результати розслідування. Згодом це було зафіксовано президентом КЗК у листі від 29 жовтня 2013 року.

21. У листі від 27 грудня 2013 року, українська влада надала інформацію про заходи, вжиті у відповідь на вищезгадане безпосереднє спостереження і, загалом, у відповідь на попередні спостереження, висловлені делегацією щодо пенітенціарних установ. Ця інформація розглядається пізніше в цій доповіді. ...

установах, які були відвідані у минулому, зокрема, у виправній колонії № 25 в Харкові. У ході візиту делегація поділилася своєю заклопотаністю з цього приводу з українською владою.

Б. Особи, які перебувають у пенітенціарних установах

1. Попередні зауваження

97. Як уже зазначалося в пункті 3, делегація КЗК здійснила візити в чотири установи попереднього ув'язнення (СІЗО): у Києві, Дніпропетровську, Одесі та Сімферополі. Всі ці установи Комітет вже відвідував у минулому[357]. Крім того, повторне відвідування торкнулося виправної колонії № 81 у Стрижавці (яку було вперше відвідано в 2012 році). Вперше було відвідано виправну колонію № 3 в Кривому Розі.

98. На початку візиту вищі посадові особи Міністерства юстиції повідомили делегації, що набуття чинності нового КПК з його обмежувальними положеннями, що регулюють застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, автоматичне застосування застави (тільки з деякими можливими винятками) і широкий спектр альтернативних заходів, призвело до різкого (57%) зменшення кількості осіб під вартою[358]. Зокрема, приблизно 6000 підозрюваних у скоєнні злочинів були звільнені під заставу, з умовою, що вони не будуть залишати їх постійного місця проживання, а домашній арешт був застосований щодо майже 1000 осіб.

На додаток до вищезгаданих подій, які торкнулися осіб під вартою, низка законодавчих та інших кроків (наприклад, декриміналізація численних категорій дрібних злочинів і зменшення кримінальних покарань за економічні злочини) також сприяли зниженню загальної кількості в'язничного населення, яке на час візиту склало 136 000 ув'язнених у порівнянні з приблизно 152 000 в кінці 2012 року. Подальші заходи, такі, як прийняття нового Закону про пробацію, були заплановані в найближчому майбутньому[359].

99 . У результаті цих кроків, загальний рівень переповненості в українській пенітенціарній системі значно зменшився[360], і представники Міністерства юстиції з гордістю повідомили, що, зокрема, СІЗО тепер повністю дотримуються національної правової норми 2,5 м^2 житлової площі на одного ув'язненого (тобто формально, відповідно до законодавства України, вони вже не були переповнені).

---

[357] СІЗО в Києві був в останній раз відвіданий КЗК у 2009 році, СІЗО в Сімферополі — у 2000 році, а СІЗО в Одесі — у 2002 році. Що стосується Дніпропетровського СІЗО, візит в 2009 році мав цільовий характер (сфокусований на новоприбулих засуджених і засуджених до довічного ув'язнення).

[358] 1 жовтня 2013 (найбільш свіжі дані, наявні на перший день візиту КЗК) в Україні в попередньому ув'язненні перебувало 22 664 осіб, тобто на 9593 менше, ніж було після набуття чинності новим КПК (19 листопада 2012).

[359] Проєкт закону був представлений на розгляд до Верховної Ради 10 жовтня 2013 року.

[360] Загальна офіційна спроможність наповнення пенітенціарних установ в Україні (на момент візиту) становила 131 000 місць.

Комітет схвалює всі нещодавні, поточні і заплановані законодавчі та організаційні заходи, спрямовані на боротьбу з явищем тюремної переповненості в Україні. **Комітет рекомендує, щоб українська влада продовжила свої узгоджені зусилля в цій сфері.**

100. Що стосується СІЗО, Комітет повинен ще раз підкреслити, що нинішній український стандарт житлової площі для осіб під вартою є далеким від прийнятного (і що, в результаті цього, КЗК вважає, що установи попереднього ув'язнення в Україні як і раніше страждають від серйозної переповненості). Крім того, як буде описано більш докладно нижче в цій доповіді[361], всі СІЗО, які були відвідані в ході періодичного візиту у 2013 році, складалися з певних корпусів і камер, де рівень переповненості був особливо високим (навіть, порівняно з нинішнім українським стандартом). Це було принаймні частково пов'язано з надмірно складними правилами окремого тримання різних категорій ув'язнених.

Отже, **КЗК закликає українську владу переглянути без подальших затримок норми, закріплені законодавством щодо житлової площі на одного ув'язненого, щоб гарантувати, що вони забезпечують принаймні 4 м² на одного ув'язненого в багатомісних камерах (не рахуючи місце, яке займається туалетом) у всіх установах, що знаходяться у віданні Державної пенітенціарної служби, включаючи установи попереднього ув'язнення (СІЗО). Що стосується камер для однієї особи, то будь-які камери такого типу повинні мати розмір не менше 6 м² (не рахуючи площу, яка займається туалетом), і бажано, щоб вони були більшими.**

Що стосується місцевої переповненості пенітенціарних установ, в яких утримуються особи під вартою, **КЗК рекомендує, щоб українська влада перевіряла в кожному СІЗО/виправній колонії закритого типу фактичний життєвий простір на одного ув'язненого в камерах на регулярній основі (на додаток до перевірки середньої житлової площі на одного ув'язненого в кожній установі). Це дозволить виявити і побороти вищевказане явище**. Що стосується ситуації у відвіданих пенітенціарних установах, слід зробити посилання на рекомендації, що містяться в пункті 127.

101. Однією з серйозних проблем, що стоять перед українською пенітенціарною системою, є вік і стан ремонту значної частки в'язничної нерухомості. Делегація КЗК знову спостерігала під час періодичного візиту в 2013 році, що багато з відвіданих установ (зокрема, СІЗО[362]) були розташовані в дуже старих будівлях (іноді, побудованих ще у 18-му чи 19-му століттях). Ці будівлі зі структурної точки зору не придатні для виконання своїх

[361] Див розділ II.B.3 цієї доповіді.

[362] Наприклад, ті, що розташовані в Одесі та Сімферополі, див. пункт 120.

функцій відповідно до сучасних стандартів розміщення і, більше того, були зазвичай в сильно зруйнованому стані.

У цьому контексті делегація була проінформована представниками Міністерства юстиції про існування Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України[363] та Державної цільової програми з реформування кримінально-виконавчої системи на період з 2013 по 2017 р.[364], яка, зокрема, містить детальні заходи з модернізації в'язничної нерухомості. Приблизно 5 млрд грн., як стверджувалося, було виділено для покриття витрат на реалізацію вищезазначеної цільової Програми. Комітет схвалює ці кроки і **рекомендує, щоб українська влада продовжувала свої зусилля щодо поліпшення в'язничної нерухомості/інфраструктури відповідно до стандартів КЗК. Недавнє скорочення тюремного населення має полегшити вирішення цієї проблеми.**

102. На відміну від вищезгаданих подій, спостерігалося мало, або зовсім не спостерігалося, прогресу у розробці програм цілеспрямованої, позакамерної зайнятості (робота, навчання, освіта, спорт, тощо) для ув'язнених. Зокрема, особи під вартою (а також засуджені до довічного позбавлення волі і більшість засуджених, що тримаються в спеціальних умовах підвищеної безпеки або контролю) були замкнені у своїх камерах протягом більшої частини дня, у стані вимушеної бездіяльності. У поєднанні з обмеженнями контактів із зовнішнім світом, це спричиняло режим, який був гнітючим і отупляючим.

КЗК закликає українську владу забезпечити, щоб зусилля, спрямовані на скорочення переповненості виправних колоній і поліпшення матеріальних умов в СІЗО та установах для засуджених відбувалися одночасно зі впровадженням програм структурованої позакамерної зайнятості. Метою має бути, щоб ув'язнені могли витрачати стільки годин за межами своїх камер кожен день, скільки це можливо (бажано вісім годин або більше) і брати участь у регулярних, цілеспрямованих і різноманітних заходах (робота, освіта, спорт, тощо) відповідно до потреб кожної категорії ув'язнених (дорослих осіб під вартою або засуджених, засуджених до довічного покарання, засуджених, які утримуються в спеціальних умовах підвищеної безпеки та контролю, ув'язнених жінок, неповнолітніх тощо)[365].

---

[363] Прийнята Указом Президента України № 631 від 8 листопада 2012 року.

[364] Затверджено постановою Уряду 29 квітня 2013 року.

[365] Особливу увагу має бути приділено Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи Rec (2006)2 до держав-членів про Європейські тюремні правила, прийняту 11 січня 2006 (далі «Європейські тюремні правила»), а також Рекомендації Rec (2003) 23 про поводження тю-

2. Поводження з особами в попередньому ув'язненні або з тими, які відбувають покарання

a. Аналіз поводження з ув'язненими в СІЗО

103. КЗК із задоволенням відзначає, що в СІЗО Києва та Сімферополя, на відміну від попередніх візитів до цих установ, делегація не отримала жодних скарг про жорстоке поводження з боку пенітенціарних співробітників чи з їх підбурювання. Навпаки, всі опитані ув'язнені вважали, що з ними поводяться належно.

104. В Одеському СІЗО багато опитаних ув'язнених позитивно висловлювалися про персонал. Крім того, кілька ув'язнених вважали, що нове керівництво значно поліпшило ситуацію з точки зору того, яким чином з ними поводився персонал. Тим не менш, кілька ув'язнених (включаючи жінок) заявили, що вони нещодавно зазнали навмисного фізичного жорстокого поводження з боку режимних співробітників (в основному ляпаси, удари, стусани і удари кийком).

Також в декількох випадках з'ясувалося, що сила, яка використовується з боку персоналу, щоб покласти край тому, що вони вважають поганою поведінкою, була непропорційною або цю силу було використано як одну з форм покарання (наприклад, у відповідь на недоречні зауваження від певних ув'язнених). У зв'язку з цим, часом спостерігалися розбіжності між свідченнями щодо подій, наданих в'язнями/потенційними свідками, яких було опитано, та змістом службової документації. З цього можна припустити, що засоби, які були застосовані, та сила, використана у певних ситуаціях, не завжди були відображені належним чином.

Крім того, делегація отримала звинувачення в словесних образах з боку кількох режимних співробітників, зокрема, що стосувалось жінок або неповнолітніх.

105. Що стосується Дніпропетровського СІЗО, делегація отримала кілька свідчень про жорстокі побиття ув'язнених чоловіків, які утримуються або утримувалися в цій установі. У більшості випадків стверджуване жорстоке поводження, як зазначалося, завдавалося іншими ув'язненими за підбурювання оперативним персоналом установи. Зокрема, відповідні в'язні, схоже, доставлялися у «прес-хату», де кільком іншим ув'язненим нібито було доручено бити їх, поки вони не нададуть зізнання або не зроблять заяви, які свідчать проти інших осіб стосовно кримінальних злочинів, які можливо були вчинені до ув'язнення[366]. Принаймні в одному випадку, стверджуване

ремними адміністраціями з довічно ув'язненими та іншими довгостроковими ув'язненими, прийняту 9 жовтня 2003 року.

[366] Така інформація, як стверджується, призначалася для органів внутрішніх справ в регіонах або в столиці.

жорстоке поводження було такої тяжкості, що воно цілком може прирівнюватися до катувань (наприклад, сильне побиття протягом 24 годин, при цьому жертва перебувала зв'язаною скотчем; удушення пластиковим пакетом; удушення мотузкою до втрати свідомості).

106. У світлі вищесказаного, **КЗК рекомендує вжити заходів, щоб:**

- **методи, які використовуються оперативним персоналом в Дніпропетровському СІЗО для отримання інформації від ув'язнених, підлягали більш пильному, ефективному та незалежному контролю. Зокрема, необхідно чітко пояснити, що будь-яка спроба отримати інформацію від ув'язнених повинна бути суворо обмежена потребами установи.** В цьому контексті див. також рекомендацію, викладену в пункті 117;
- **увесь пенітенціарній персонал, що працює в Дніпропетровському та Одеському СІЗО має отримати чіткий сигнал, що посадовці, які завдають, підбурюють або проявляють терпимість до будь-яких катувань або інших форм жорстокого поводження, за будь яких обставин, зокрема, коли це робиться за розпорядженням вищого керівництва або, коли заохочується правоохоронними органами, будуть притягнуті до відповідальності. Крім того, співробітникам, що працюють в цих установах, слід нагадати, що вони повинні весь час ставитися до ув'язнених ввічливо і з повагою[367];**
- **в Одеському СІЗО фізична сила, «спеціальні засоби» і гамівні сорочки мають використовуватися тільки щодо ув'язнених у цілях самооборони або у випадках спроб втечі чи активного або пасивного фізичного опору законним вимогам, і вони мають завжди вживатися як останній засіб[368]. Більше того, керівництво Одеського СІЗО і зовнішні монітори мають проявляти особливу пильність, щоб гарантувати, що всі випадки застосування сили щодо ув'язнених були належним чином зафіксовані та оцінені.**

107. Загалом, до відповідальності персоналу та тюремної адміністрації належить захищати фізичну і психічну недоторканність всіх ув'язнених, зокрема від нападу з боку інших ув'язнених, і вживати негайних, рішучих і навіть упереджуючих заходів для запобігання епізодів залякування і насильства між ув'язненими.

---

[367] Див також керівні принципи 12, 13 і 14 з Рекомендації Комітету міністрів/Rec (2012)5 щодо Європейського кодексу етики персоналу тюремних установ, прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 12 квітня 2012 року.

[368] Див також керівний принцип 16 з вищезазначеного Європейського кодексу етики для персоналу тюремних установ.

108. У ході візиту в 2013 році делегація зазначила, що в обох СІЗО в Одесі та Сімферополі була загальна тенденція частково делегувати повноваження представникам кримінальної субкультури. У зв'язку з цим, в обох установах, делегація натрапила на випадки насильства між в'язнями. У кожній з цих двох установ ув'язнений «лідер» був явно відповідний за порядок серед ув'язнених і, щоб допомогти йому в цьому завданні, він чи інші безпосередньо підпорядковані йому ув'язнені, як стверджувалось, вільно переміщувалися в установах, про які йдеться. Надання певного рівня повноважень ув'язненому «лідеру» з метою забезпечення безпеки, здавалося, було прийнятною практикою для співробітників, кількість яких в режимній зоні була обмеженою[369].

Підтримка порядку і створення безпечних умов у в'язниці не повинно бути засноване на мовчазній угоді між ув'язненими «лідерами», які хочуть встановити свою владу серед інших ув'язнених, і співробітниками пенітенціарних установ, які прагнуть зберегти видимість порядку в установі. Розвиток конструктивних відносин між персоналом і всіма ув'язненими, заснований на динамічній безпеці[370], є вирішальним фактором в зусиллях по боротьбі проти залякування і насильства між ув'язненими.

Комітет рекомендує, щоб керівництво СІЗО в Одесі і Сімферополі використовувало всі доступні засоби для боротьби з негативним впливом неформальної в'язничної ієрархії та запобігала залякуванням і насильству серед ув'язнених, з урахуванням вищесказаного. Керівництво українських пенітенціарних установ також має бути пильним щодо можливої змови між співробітниками і ув'язненими «лідерами».

109. Обов'язок співробітників пенітенціарних установ захищати фізичну і психічну недоторканність ув'язнених також включає належне управління ув'язненими, які можуть заподіяти серйозну шкоду іншим особам або самим собі. Під час відвідування в 2013 році, це, здавалося, було особливо проблематичним питанням в Одеському СІЗО. Делегація наштовхнулася на кілька випадків ув'язнених, які явно потрапляли під цю категорію, і які, в деяких випадках, покінчили життя самогубством.

Наприклад, у двох випадках самогубства 1 і 17 жовтня 2013 року відповідно, ув'язнені, про яких йдеться, вважалися особливо складними, і, мабуть, зіштовхнулися з недавніми епізодами насильства (з боку персоналу або інших ув'язнених). Що стосується випадку самогубства 1 жовтня 2013 року, вивчення документації в ході візиту свідчить, що реагування персоналу на проблемну поведінку складалося майже виключно із застосування сили у відповідь на напад і поміщення ув'язненого на тривалий період в одиночне

[369] Див пункт 165.

[370] Динамічна безпека є розвиток співробітниками позитивних відносин з ув'язненими на основі непорушності та справедливості, в поєднанні з розумінням їх особистої ситуації та будь-якого ризику, який становлять окремі ув'язнені.

ув'язнення (зокрема, більш ніж на 45 днів без перерви в дисциплінарному одиночному ув'язненні[371]). Ув'язнений намагався вчинити самогубство незабаром після повідомлення про рішення органів прокуратури, які дозволили його подальше тримання в ізоляторі для профілактичних цілей, відповідно до статті 8 Закону «Про попереднє ув'язнення». Після спроби самогубства він був переведений до медичної частини, де йому вдалася друга спроба самогубства.

З точки зору КЗК, управління ув'язненими, які спричиняли або які вважаються такими, що можуть спричинити серйозну шкоду іншим особам або хто представляє дуже серйозну загрозу для спокою або безпеки СІЗО, не повинно полягати у суто пасивній реакції на їхній світогляд і поведінку. Коли в'язні, про яких йдеться, поміщаються в ізолятор для профілактичних цілей, вони повинні мати індивідуальний план, спрямований на роботу з причинами цього заходу. Цей план повинен максимізувати контакт з іншими особами — на початку з пенітенціарними співробітниками, але, як тільки це буде практично можливо, з підходящими ув'язненими варто повною мірою запровадити ряд заходів, які можуть заповнити дні в ізоляції. Повинна бути міцна підтримка та сприяння співробітників для того, щоб такі ув'язнені брали участь у зайнятості і контактували із зовнішнім. Протягом усього періоду одиночного ув'язнення загальною метою має бути переконання ув'язненого повернутися до нормального режиму.

Крім того, запобігання самогубства, в тому числі виявлення ізольованих ув'язнених, які мають такий ризик, та визначенням таких ув'язнених серед будь-яких інших категорій в'язнів, не має бути роботою однієї лише медичної частини установи. Весь пенітенціарній персонал, який контактує з ув'язненими, повинен вміти виявляти ознаки ризику самогубства. Керівництво СІЗО повинно забезпечити, щоб існували відповідні процедури з попередження самогубств. Якщо ув'язнений демонструє серйозні ознаки суїцидальної поведінки, він чи вона повинні бути поміщені під безпосередній нагляд лікаря-психіатра, бажано у відповідним чином обладнаний медичний заклад. Має бути розроблена програма індивідуального догляду за участі команди з різних фахівців (у тому числі персонал, що забезпечує професійну психологічну підтримку), яка має також піддаватися моніторингу та перегляду. Крім того, відповідна особа завжди має утримуватися в безпечних умовах без легкого доступу до засобів позбавлення життя (віконні ґрати, розбите скло, паски або краватки, тощо). **КЗК рекомендує, щоб у світлі вищесказаного управління ув'язненими, які завдали або які вважаються такими, що можуть завдати серйозної шкоди самим собі або іншим особам, було принципово переглянуте в Одеському СІЗО.**

[371] У цьому зв'язку слід згадати пункт 169.

b. Аналіз поводження з ув'язненими, які відбувають покарання у виправній колонії № 81 в Стрижавці

110. Під час попереднього візиту КЗК до виправної колонії № 81 у Стрижавці в грудні 2012 року, у делегації склалося враження, що жорстоке поводження з ув'язненими стало майже звичним атрибутом збереження належного порядку і боротьби з тюремною субкультурою. Засоби, якими користується персонал, частково спираючись на вибрану групу засуджених, які наділені роллю допомоги персоналу, очевидно мали за мету покірну поведінку усіх ув'язнених з самого моменту їх прийому до установи. Жорстоке поводження, про яке стверджували опитані особи, які утримувалися в цій установі, були зазвичай такої тяжкості, що їх можна було розглядати як катування[372].

111. У ході візиту в 2013 році делегація спостерігала помітне поліпшення поводження з засудженими. Більшість опитаних засуджених вказали, що відбулися докорінні зміни у ставленні до них персоналу. Це було також підтверджено під час спілкування з пенітенціарними співробітниками і ув'язненими, які раніше залучалися на допомогу співробітникам. Методи, які використовувались до грудня 2012 року, були скасовані. Стало очевидно, що заходи, вжиті на найвищому рівні пенітенціарними органами та органами прокуратури, та заходи, вжиті на місцевому рівні, зіграли важливу роль у зміні ситуації з ув'язненими на краще.

Проте, схоже, що цей позитивний процес був затьмарений ініціативою тимчасового керівництва частково покласти завдання з дотримання належного порядку на групу засуджених, переважно приналежних до кримінальної субкультури, але яка була певною мірою підпорядкована місцевій пенітенціарній адміністрації[373].

У результаті, схоже, була створена атмосфера напруженості, яка, як стверджувалось, призвела до періодичного жорстокого поводження з ув'язненими з боку інших ув'язнених за підбурювання персоналу або, в деяких випадках, з боку самих співробітників (у тому числі, з боку вищих посадових осіб). У зв'язку з цим, делегація також отримала кілька свідчень, згідно з якими ті, хто не готовий був надати неформальні фінансові та інші внески (зокрема, шляхом праці в майстернях) в обмін на захист, мали ризик бути підданими залякуванню/жорстокому поводженню.

112. **Комітет рекомендує, щоб українська влада продовжувала проявляти максимальну пильність щодо поводження з ув'язненими, які відбувають покарання у виправній колонії № 81 в Стрижавці, зокре-**

---

[372] Див пункти 17 і 18 доповіді про візит в 2012 році (документ CPT/Inf (2013) 23).

[373] Ця група працювала в більшості дільниць установи, в той час як кілька інших частин колонії були під повним контролем ув'язнених, призначених для надання допомоги співробітникам, а також розміщували ув'язнених, котрі знаходилися під захистом.

ма у світлі вищевказаних висновків. У цьому контексті, слід покласти кінець практиці делегування повноважень групі ув'язнених і використанню їх для контролю над засудженими в установі.

Крім того, **Комітет рекомендує, щоб всі співробітники, що працюють в установі, у тому числі старші офіцери, продовжували отримувати регулярне повідомлення з найвищого рівня про те, що і) будь-який співробітник установи, який коїть або допомагає жорстокому поводженню, буде притягнутий до відповідальності, і що іі) вони повинні протистояти всім формам корупції та інформувати начальників та інші відповідні органи про будь-які корупційні дії в межах установи.**

c. Поводження з ув'язненими в виправній колонії закритого типу № 3 в Кривому Розі

113. Ситуація, яка спостерігається у виправній колонії № 3 в Кривому Розі, викликає серйозну стурбованість КЗК.

Делегація почула численні заяви і зібрала інші докази (в тому числі медичного характеру[374]), що оперативний персонал в установі використовував групу ув'язнених, так званих «пресовщиків») для фізичного жорстокого поводження з іншими ув'язненими[375] і, таким чином, встановили атмосферу страху і залякування[376]. У деяких випадках, нібито, жорстоке поводження було такої тяжкості, що його можна було прирівняти до катувань (наприклад, позбавлення сну по декілька днів; сильне побиття в той час, як жертву зв'язували скотчем, також підвішуваня жертви чи покладення її до сумки).

Мета цього жорстокого поводження, схоже, полягала не тільки в тому, щоб підтримувати суворий порядок і дисципліну, але й у отриманні від відповідних ув'язнених зізнань щодо (додаткових) злочинів, у скоєнні яких вони були підозрювані перед ув'язненням[377]. У цьому контексті кілька

---

[374] Наприклад, ушкодження безпосередньо спостерігалися судово-медичними фахівцями — членами делегації. Вони повністю співпадали зі свідченнями ув'язнених, а також з інформацією про ушкодження, завдані ув'язненим та описану в медичній документації установи і які навряд чи виникли так, як про це свідчили офіційні записи (наприклад, переломи ребер або гематоми під обома очима, нібито в результаті «падіння з ліжка» або «проковзування в туалеті»). Див також пункт 152.

[375] В основному тих, хто був під вартою на 4 -му поверсі установи, і меншою мірою на 3-му поверсі. Жодних таких свідчень не було від засуджених до довічного позбавлення волі і від засуджених, які трималися в спеціальних умовах підвищеної безпеки та контролю.

[376] Слід зазначити, що згідно з почутими свідченнями «пресовщики» мали дозвіл від персоналу вільно переміщатися з камери в камеру, на відміну від усіх інших ув'язнених.

[377] Делегація була вражена побачити, що «книга повідомлень про злочини» установи містить сотні «спонтанних» свідчень ув'язнених щодо злочинів, скоєних (майже у всіх випадках) до їх ув'язнення.

ув'язнених також стверджували, що «пресовщики» жорстоко поводилися з ними для того, щоб вимагати гроші від них та їхніх родичів.

Крім того, медичний персонал установи шляхом відсутності записів та звітності про чітко видимі серйозні тілесні ушкодження (див. пункт 155) сприяв жорстокому поводженню з ув'язненими.

У цьому контексті слід також відзначити, що у виправній колонії були зареєстровані численні акти членоушкоджень. Делегація спілкувалася з кількома ув'язненими, які нещодавно вчинили подібні дії[378], і принаймні деякі з них визнали, що причиною для нанесення собі шкоди було те, що вони більше не могли терпіти жорстоке поводження і залякування з боку інших ув'язнених, і вони сподівалися, що здійснюючи самоушкодження вони (принаймні протягом деякого часу) будуть мати відносну безпеку у медичній частині[379].

114. Як уже зазначалося в пункті 20, в кінці періодичного візиту в 2013 році делегація КЗК, посилаючись на пункт 5 статті 8 Конвенції, зробила безпосереднє спостереження щодо виправної колонії № 3 в Кривому Розі. Делегація просила здійснити негайне, ретельне і незалежне розслідування щодо стилю функціонування цієї установи. Делегація зазначила, що вона хотіла б отримати протягом двох місяців детальну інформацію про слідчі заходи і перші результати розслідування.

У своєму листі від 27 грудня 2013 року, українська влада поінформувала КЗК про зроблені кроки. Заходи, перераховані в листі, включали:

- відвідування виправної колонії № 3 в Кривому Розі членами місцевої комісії з моніторингу в складі представників неурядових організацій та правозахисних організацій, під час якого серед ув'язнених була розповсюджена «анонімна анкета», яка стосувався жорстокого поводження[380];
- відомчу перевірку установи, а потім складання плану змін, які здійснюватимуться у функціонуванні виправної колонії;
- інструкції, видані оперативному підрозділу виправної колонії № 3 в Кривому Розі, з метою приведення процедури направлення заяв про вчинені злочини до правоохоронних органів у відповідність з чинним законодавством (зокрема, новим КПК);
- огляд процедур розміщення ув'язнених в межах установи для того, щоб забезпечити кращий розподіл між ув'язненими в попередньому ув'язненні, обвинувачених у скоєнні серйозних злочинів від інших осіб під вартою;

---

[378] А також ті, хто отримав дисциплінарне стягнення за саме ушкодження, яке вважалося дисциплінарним порушенням (див. також пункт 168).

[379] Див пункт 146.

[380] Див. щодо цього питання коментарі в пункті 11.

- підвищення контролю з боку адміністрації виправної колонії за діяльністю медичної частини установи, яке стосується обліку та звітності щодо тілесних ушкоджень, виявлених на ув'язнених[381];
- додаткові тренінги для співробітників виправної колонії № 3 у Кривому Розі (у тому числі співробітників оперативного підрозділу) в світлі результатів вищезгаданої відомчої інспекції.

Крім того, за рішенням від 22 листопада 2013 року, Генеральний прокурор доручив (зокрема) обласному прокурору Дніпропетровської області[382] провести «наглядову перевірку» щодо дотримання конституційних прав ув'язнених і заходів щодо запобігання тортурам і нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню в місцях позбавлення волі (зокрема, виправній колонії № 3 в Кривому Розі). Процес перевірки все ще тривав на момент передачі листа від 27 грудня 2013 року.

115. КЗК бере до відома всі вищезазначені заходи і також той факт, що (як і в подібних випадках у минулому[383]) українською владою були зроблені зусилля, щоб залучити представників громадянського суспільства до цього процесу. Проте, Комітет не може звільнитися від враження, що зроблені до цих пір кроки не виконали те, про що просив Комітет у негайних спостереженнях, зазначених в пунктах 20 і 114[384].

Зокрема, що стосується «анонімної анкети», згаданої в пункті 114, Комітет вже висловив серйозні застереження щодо використання цього методу і його значення як інструменту для встановлення фактів, пов'язаних з можливим жорстоким поводженням і насильством чи залякуванням між ув'язненими[385]. Цілком зрозуміло, що підхід, обраний українською владою, не сприяє встановленню атмосфери довіри серед ув'язнених, про що свідчать їх очевидні відмови підтвердити звинувачення, озвучені делегації КЗК (і які, як вже підкреслювалося вище, були, принаймні, частково підтверджені об'єктивними медичними показаниками)[386].

Інші кроки, згадані владою України у своєму листі від 27 грудня 2013 (зокрема, відомчі (внутрішні) перевірки і різні інструкції та навчальні заняття), в той час, як це без сумніву корисно і позитивно, не можуть замінити

---

[381] Див. також пункт 154.

[382] Вищезгаданий наказ був також звернений в прокуратуру на регіональному рівні в інших регіонах, які відвідала делегація КЗК в ході періодичного візиту в 2013 році.

[383] Див, наприклад, пункт 36 доповіді про позачерговий візит в 2012 р. (документ CPT/Inf (2013) 23).

[384] Тобто «негайне, ретельне і незалежне розслідування».

[385] Див. пункт 11.

[386] КЗК особливо вразила заява української влади, у своєму листі від 27 грудня 2013 р., що інформація, зібрана за допомогою «анонімного анкетування» не виявила «ніяких фактів гноблення, насильства та інших видів жорстокого поводження з ув'язненими». Це твердження повністю суперечить висновкам делегації. Див також пункт 12.

незалежне і ретельне розслідування ситуації у виправній колонії № 3 в Кривому Розі. У контексті такого розслідування, яке, як правило, здійснюється компетентною прокуратурою, особливу увагу доведеться приділити запобіганню ризику залякування ув'язнених з боку персоналу та інших ув'язнених (наприклад, систематичні прямі, конфіденційні та індивідуальні інтерв'ю; заходи щодо захисту інформаторів), а також збереження будь-яких судово-медичних доказів (як безпосередньо виявлених на ув'язнених, так і відображених у відповідній документації)[387]. Крім того, повинні були бути вжиті заходи, щоб запобігти будь-якій можливій помсті ув'язненим, які могли б зробити корисні для розслідування заяви.

У цьому контексті КЗК з інтересом прийняв до відома інформацію про вищезазначену «наглядову перевірку», здійснену обласною прокуратурою; **вирішальне значення має те, щоб процедура, про яку йдеться, врахувала згадане вище занепокоєння Комітету**.

116. **КЗК хотів би отримати інформацію, у відповідний час, про результати «наглядової перевірки» щодо виправної колонії № 3 у Кривому Розі і, зокрема, про рішення, прийняті згодом (зокрема, про накладання будь-яких кримінальних та/або дисциплінарних санкцій).**

Комітет також закликає українську владу вжити додаткових конкретних заходів боротьби з жорстоким поводженням і залякуванням ув'язнених у виправній колонії № 3 в Кривому Розі, зокрема:

- **доручити керівництву установи проявляти пильність найвищого рівня щодо поводження з ув'язненими і пояснити, щоб було зрозуміло всім, кого це стосується (регулярно і часто), зокрема оперативному підрозділу, що будь-який співробітник виправної колонії, який здійснює або сприяє жорстокому поводженню, насильству або залякуванню серед ув'язнених буде притягнутий до відповідальності[388];**
- **доручити всьому тюремному персоналу активно запобігати здійсненню їхніми колегами жорстокого поводження з ув'язненими (або заохоченню насильства серед ув'язнених) і повідомляти, по відповідних каналах, про всі випадки жорстокого поводження за участі колег. Доручення повинно супроводжуватися твердими гарантіями того, що «інформаторів» буде захищено від будь-якої помсти.**

117. Як зазначено в пункті 113, однією з головних очевидних цілей жорстокого поводження і залякування ув'язнених у виправній колонії № 3 в Кри-

---

[387] Хоча, як уже говорилося в пункті 113, медична та інша відповідна документація у виправній колонії № 3 у Кривому Розі не могла вважатися надійною у цьому сенсі.

[388] Див також Керівництво 12 і 13 в Європейському кодексі етики для персоналу тюремних установ 2012 року.

вому Розі для оперативного персоналу було отримання зізнання (або іншої інформації), що стосуються злочинів, можливо скоєних ув'язненими до їх ув'язнення. Керівництво та персонал установи[389], схоже, вважають, що вони входили до складу єдиної системи правоохоронних органів (спільно з органами внутрішніх справ, іншими правоохоронними органами та прокуратурою), завданням якої було виявлення і боротьба зі злочинністю.

З точки зору КЗК, це, м'яко кажучи, вельми сумнівний стан справ, коли співробітники виправної колонії беруть участь у розслідуванні кримінальних злочинів і у зборі відповідних доказів, таких як зізнань ув'язнених, зокрема, коли правопорушення було скоєно до ув'язнення. Така ситуація явно шкідлива для захисту ув'язнених від жорстокого поводження (зокрема, від насильства серед ув'язнених) і має бути змінена.

Комітет рекомендує, щоб українська влада вжила заходів, включаючи заходи на законодавчому рівні, для того, щоб співробітники оперативних підрозділів більше не розслідували злочини, скоєні ув'язненими поза межами пенітенціарної установи і більше не приймали заяви від ув'язнених щодо таких злочинів.

3. Попередньо ув'язнені

118. Делегація КЗК здійснила повторні візити в СІЗО в Києві, Дніпропетровську, Одесі та Сімферополі, де утримуються особи, взяті під варту/ув'язнені, які ще не відбувають покарання, й складають близько 90% або більше від усього контингенту цих установ. З самого початку слід зазначити, що ці установи були заповнені нижче своїх офіційних можливостей на момент візиту у 2013 році, хоча наповнюваність все ще ґрунтувалася на національному стандарті 2,5 м^2 житлової площі на одного ув'язненого[390]:

- з офіційною наповнюваністю в 3271 місць, Київський СІЗО утримував 2618 ув'язнених (у тому числі 207 жінок і 80 неповнолітніх). Відкриття нового жіночого корпусу в грудні 2011 року дозволило збільшити наповнюваність установи (на 173 додаткових місця)[391];
- у Дніпропетровському СІЗО утримувалося 1777 ув'язнених (включаючи 129 жінок і 24 неповнолітніх), тоді як офіційна наповнюваність була 3519 місць[392];

---

[389] А також в інших відвіданих установах, таких як Дніпропетровський СІЗО (див. пункт 105), в якому начальник відкрито вказав на це делегації.

[390] Див також пункти 99 і 100.

[391] З офіційною наповнюваністю у 2950 місць, у Київському СІЗО утримувалося 3440 ув'язнених на момент візиту у 2009 р. Для отримання додаткової інформації, див пункт 100 доповіді про візит у 2009 р. (документ CPT/Inf (2011) 29).

[392] На момент візиту 2009 р. в ньому утримувалося 2900 ув'язнених з офіційною наповнюваністю в 3456 місць. Для отримання додаткової інформації, див пункт 109 доповіді про

- з офіційною наповнюваністю 1500 місць в Одеському СІЗО утримувалося 1231 ув'язнених (включаючи 84 жінки і 21 неповнолітнього)[393];
- у Сімферопольському СІЗО утримувалося 1161 ув'язнених (включаючи 72 жінки і 14 неповнолітніх), тоді як офіційна наповнюваність була 1422 місця[394].

Крім того, делегація вивчила становище осіб під вартою, що утримувалися у виправній колонії закритого типу № 3 в Кривому Розі[395]. З офіційною наповнюваністю 1100 місць, в установі утримувалось 593 ув'язнених (включаючи 28 жінок і одного неповнолітнього). Близько 80% ув'язнених виправної колонії були особи під вартою та ув'язнені, які ще не почали відбувати покарання. Варто відзначити, що одного неповнолітнього утримували разом з дорослим. З точки зору КЗК, неповнолітні мають завжди триматися окремо від дорослих, в окремому блоці. Неповнолітнім можуть бути доступні можливості для участі у позакамерній діяльності разом із дорослими (під відповідним контролем з боку співробітників). Разом з тим Комітет вважає, що ризики, пов'язані з утримуванням неповнолітніх правопорушників разом з дорослими, є такими, що не мають бути допущені. **КЗК рекомендує вжити необхідних заходів у виправній колонії в Кривому Розі з приводу сказаного вище.**

а. Переповненість

119. КЗК із задоволенням відзначає, що у відвіданих установах всі мешканці, схоже, були забезпеченими власними ліжками в тих камерах, які побачила делегація. Крім того, стандарт, за який виступає Комітет у розмірі 4 м^2 житлової площі на одного ув'язненого в багатомісних камерах, спостерігався в багатьох камерах цих установ. Пенітенціарний персонал і ув'язнені, з якими спілкувалася делегація, висловили вдячність за значне скорочення тюремного населення і за більшу кількість житлової площі в камерах в контексті прийняття і набрання чинності новим КПК[396].

Проте, як уже зазначалося в пункті 100, місцями делегація КЗК спостерігала переповненість у всіх відвіданих установах. Коефіцієнт наповнення

відвідування в 2009 р. (документ CPT/Inf (2011) 29).

[393] З офіційною місткістю в 1913 місць, Одеський СІЗО утримував 2366 ув'язнених на момент візиту в 2002 р. Для отримання додаткової інформації, див пункт 113 доповіді про візит 2002 р. (документ CPT/Inf (2004) 34).

[394] У СІЗО в Сімферополі трималося 2500 осіб, тоді як офіційна наповнюваність на момент візиту в 2000 році складала 2200 місць. Для отримання додаткової інформації, див. пункт 86 доповіді про візит у 2000 р. (документ CPT/Inf (2002) 23).

[395] Заклад було відкрито в 1989 році. Завдяки своїй круглій формі ув'язнені називали його «Бублик».

[396] Див. пункти 98 і 99.

в багатьох камерах був не лише далеким від стандарту КЗК, тобто не менше 4 м² на одного ув'язненого, але також порушував і українські стандарти, маючи площу всього лише 1,5 м² на одного ув'язненого в деяких багатомісних камерах (наприклад, в Київському СІЗО, 38 ув'язнених трималися у камері розміром 57 м², не враховуючи місця, яке займав санвузол; в Одесі, четверо ув'язнених були розміщені у камері розміром 7 м², не враховуючи місця, яке займав санвузол).

Крім того, у Київському та Одеському СІЗО, передбачувана наповнюваність (тобто кількість ліжок/спальних місць на камеру) була часто занадто високою, щоб відповідати вимогам українського законодавства (наприклад, 31 ліжко в камері розміром 54 м², включаючи місце, яке займав санвузол, в Києві; 36 місць в камері розміром 76 м² в Одесі). На противагу цьому, камери, які бачила делегація в новому корпусі для жінок у Києві, мали розумний розмір з огляду на їх очікувану наповнюваність (наприклад, камери на двох розміром мали 10 м², не враховуючи десь 2 м² зайнятих санітарним вузлом; камери призначені для п'яти ув'язнених мали 30 м², не рахуючи площу, займану санітарним вузлом).

b. Матеріальні умови

120. Матеріальні умови в камерах нового блоку для жінок у Київському СІЗО справили хороше враження в цілому і, багато в чому, вони можуть бути моделлю для майбутніх реконструкцій або ремонтів. Камери належним чином освітлені, добре провітрювані, належним чином обладнані і чисті. Проте, санітарні вузли всередині камер були лише частково відокремлені. Крім того, багато ув'язнених жінок скаржилися, що теплоізоляція/опалення будівлі було проблематичним (з високими температурами влітку і температурою нижче 18 °C в зимовий період). В інших, більш старих корпусах, делегація могла спостерігати, що скорочення тюремного населення мало позитивний вплив в плані вентиляції та гігієни в камерах, хоча поліпшення були ще обмеженими. Також можна зазначити, що вживалися зусилля для ремонту ряду камер[397]. Крім цього, матеріальні умови були аналогічні описаним у доповідях щодо попередніх візитів[398].

Делегація помітила, що в *Дніпропетровському СІЗО* металеві щитки, прикріплені до вікон камер у блоках № 9 і 10, були зняті після візиту в 2009 році. Також вживалися заходи щодо поступових ремонтних робіт в камерах. Більшість житлових приміщень дійсно були в поганому стані, погано провітрювані і брудні. Крім того, туалети в камерах були лише частково відокремлені.

---

[397] Наприклад, під час візиту ремонтувалися транзитні камери (реконструкція включала установку нових ліжок і великих вікон).

[398] Див, зокрема пункти 101 до 103 доповіді про візит у 2009 р. (документ CPT/Inf (2011) 29).

У *виправній колонії № 3 в Кривому Розі* більшість камер були чистими і в прийнятному стані. Тим не менш, в деяких з камер, які бачила делегація, ув'язнені користувалися лише обмеженим доступ до природного освітлення і вентиляції, на вікнах камер було встановлено матове скло та додаткові ґрати (особливо на першому поверсі). Крім того, як і в Дніпропетровську, туалети в камерах були лише частково відокремлені.

Корпуси ув'язнення *Одеського СІЗО*, як правило, були застарілими і в них спостерігалися жахливі матеріальні умови, що не змінювалися десь протягом одинадцяти років. Незважаючи на всі спроби, що робляться на місцевому рівні для утримання будівель, які навряд чи можна привести у відповідність з сучасними стандартами ув'язнення, схоже, що ця установа стала за ці роки «фінансовою чорною дірою».

Ситуація не була кращою в *Сімферопольському СІЗО*. Умови в камерах були такими ж мізерними, як десь 13 років тому, коли Комітет вперше відвідав цю установу. Напівпідвальні камери, розташовані в блоці № 1 установи, чітко демонстрували неприйнятні умови з точки зору стану ремонту, вологості, освітлення камер та вентиляції.

121. Делегація помітила, що у відвіданих установах низка душових кімнат були нещодавно відремонтовані. Тим не менш, багато таких приміщень залишилися у поганому стані (застарілість, відсутні душові лійки, тощо). Крім того, ув'язнені, як правило, мали право прийняти душ тільки раз на тиждень.

c. Вправи на відкритому повітрі

122. У всіх відвіданих СІЗО ув'язнені мали тільки одну годину щоденної прогулянки (дві години для неповнолітніх). Проте, прогулянкові майданчики, які бачила делегація Комітету, були часто занадто малими для відповідного використання ув'язненими і для реальних фізичних вправ (наприклад 9.5 м^2 на двох ув'язнених або 34 м^2 на 12 ув'язнених у Києві). Вони також часто були розташовані на дахах житлових корпусів, що дозволяло в кращому випадку побачити небо, як це і було у випадку з новим блоком для жінок в Києві. Не дивно, що багато ув'язнених повідомили делегації, що вони вважають за краще не займатися щоденними справами на відкритому повітрі тому що, як висловився один з них, «прогулянкові майданчики — це просто камери без стелі».

d. Програми зайнятості

123. Філософія режиму для попередньо ув'язнених осіб викладена у статті 7 Закону «Про попереднє ув'язнення». Зокрема, основними характеристиками режиму утримання є «ізоляція» попередньо ув'язнених, постійний нагляд за ними та дотримання правил роздільного тримання. Відповідно, зайнятість, на яку мають право особи під вартою, має складатися в основно-

му з переглядання телевізору (коли є телевізор), гри в настільні ігри, читання книг/журналів і доступу до релігійної літератури[399].

Нещодавно прийняті Правила внутрішнього розпорядку СІЗО[400] показують, що попередньо ув'язнені можуть мати доступ до загальної освіти незалежно від їх віку[401]. Однак, якщо ув'язнений бажає працювати, має бути отриманий дозвіл на це від слідчого або судді[402].

Що стосується неповнолітніх, то їм мають бути запропоновані можливості для зайняття спортом та освітньої діяльності у відповідних установах за межами їх камер[403].

124. У ході візиту у 2013 році делегація виявила, що не було фактично ніяких змін відносно надання можливостей позакамерної зайнятості для осіб під вартою. Більшість таких осіб були замкнені у своїх камерах протягом 23 годин на добу, маючи небагато чим себе зайняти (наприклад, перегляд телевізора або читання книг). Лише кілька жінок, які перебували під вартою, мали дозвіл працювати (наприклад, у Києві). Жодному з опитаних ув'язнених не була запропонована будь-яка освітня діяльність. Як і під час попередніх відвідувань, єдиний виняток стосувався неповнолітніх, які перебували під вартою. Вони мали доступ до деякого навчання, спільних та спортивних заходів протягом будніх днів.

е. Зв'язки із зовнішнім світом

125. КЗК звертає увагу, що до Закону «Про попереднє ув'язнення» були внесені зміни з метою поліпшення контакту попередньо ув'язнених із зовнішнім світом. Стаття 12 Закону зі змінами, внесеними в 2012 році, передбачає, що попередньо ув'язнені можуть отримувати не менше трьох побачень на місяць від одного до чотирьох годин. Однак такі візити можуть мати місце тільки на підставі письмового дозволу слідчого або суду. Слід нагадати, що подібний дозвіл має бути також отриманий щодо листування[404]. Крім того, як і в минулому, телефонні дзвінки не передбачалися законом.

Під час візиту в 2013 році було з'ясовано, що вищезазначені зміни на практиці не спричинили особливого прогресу. Слідчі/судді рідко дозволяють побачення (або можливість надсилати листи). Крім того, багато ув'язнених, з якими говорила делегація, вважали, що їм не дозволили контакти із зовнішнім світом в помсту за їх відмову надати зізнання або надати іншу інформацію слідчим. Що стосується невеликої кількості попередньо

[399] Стаття 9 Закону.

[400] Затверджені наказом Міністерства юстиції № 460/5 18 березня 2013.

[401] Розділ VIII.1.4. ПВР СІЗО.

[402] Стаття 16 Закону та Розділ IX.1.1. ПВР СІЗО.

[403] Розділ VIII.2.3 і VIII.2.4. ПВР СІЗО.

[404] Див. стаття 13 Закону та розділ VII.3.1. ПВР СІЗО.

ув'язнених, яким дозволялися візити, їм, як правило, не дозволявся фізичний контакт зі своїми відвідувачами.

f. Висновки

126. Висновки делегації протягом відвідування у 2013 році ясно показують, що прийняття/набуття чинності новим КПК та інші недавні заходи сприяли викоріненню масової, важкої переповненості відвіданих установ. Українська влада заслуговує похвали за це[405]. Однак переповненість залишається проблемою для багатьох ув'язнених, які все ще користуються вкрай обмеженою житловою площею (тобто набагато менше, ніж 4 м^2 на одного ув'язненого) в камерах, які зазвичай знаходяться в поганому стані. Крім того, велику частину попередньо ув'язнених було обмежено перебуванням в таких камерах, принаймні протягом 23 години на добу, практично без позакамерних заходів, пов'язаних з участю у щоденних вправах на свіжому повітрі. Крім того, деякі з них не мали можливості для підтримки контактів зі своїми родичами. Ця ситуація погіршувалася для ряду ув'язнених, які утримувалися в такому становищі протягом декількох років відповідно до старого КПК. Коротше кажучи, сукупний ефект цих умов і обмежень також може розглядатися для дуже багатьох ув'язнених як форма нелюдського і принижуючого гідність поводження.

127. У світлі сказаного вище, **КЗК рекомендує, щоб під час виконання рекомендацій, які вже були зроблені в пунктах 99 до 102, українська влада має вжити додаткових заходів для того, щоб:**

- **подвоїти свої зусилля щодо відвіданих СІЗО для досягнення мети не менше 4 м^2 житлової площі на одного ув'язненого в багатомісних камерах і розміщення не більше одного ув'язненого в камерах розміром 6 м^2 (не враховуючи площу, зайняту санвузлом)[406], зокрема, шляхом більш рівномірного розподілу ув'язнених на наявній площі, зниження рівня наповнюваності в камерах у відповідності з національними стандартами та перегляду офіційної наповнюваності установ, про які йдеться;**
- **серйозно розглянути будівництво нового СІЗО в Одесі, подовжуючи свої намагання поліпшити стан ремонту камер у житлових корпусах;**
- **вивести з експлуатації в Сімферопольському СІЗО напівпідвальні камери, розташовані в блоці № 1 та ініціювати якнайшвидше капітальний ремонт та реконструкцію установи;**

---

[405] Див, у зв'язку з цим пункт 98.

[406] У зв'язку з цим, слід нагадати, що будь-які одиночні камери розміром менше 6 м і повинні бути або збільшені або виведені з експлуатації.

- **продовжувати здійснювати програми з ремонту/реконструкції старих житлових будівель Київського і Дніпропетровського СІЗО;**
- **поліпшити доступ до природного освітлення і вентиляції в камерах у виправній колонії № 3 в Кривому Розі, зокрема на першому поверсі установи, і переглянути конструкцію вікон, щоб дозволити ув'язненим бачити поза межами своїх камер;**
- **забезпечити при здійсненні програм з ремонту/(ре-)конструкції повне відокремлення туалетів/санітарних вузлів в камерах (тобто до самої стелі);**
- **розглянути можливість збільшення частоти доступу ув'язнених до душових приміщень у відвіданих установах, а також в будь-якому іншому пенітенціарному закладі, з урахуванням правила 19.4 Європейських в'язничних правил[407];**
- **забезпечити, щоб ув'язнені мали можливість займатися належними фізичними вправами щодня. Це потребує збільшення прогулянкових двориків. Щоразу, коли це можливо, теперішні дворики, розташовані на дахах житлових блоків, слід замінювати на місця для прогулянок, які розташовані на рівні землі;**
- **переглянути режим для попередньо ув'язнених з урахуванням зауважень, зроблених у пункті 102. У зв'язку з цим, необхідно вжити заходів, щоб при проєктуванні і будівництві нових СІЗО або житлових корпусів передбачалися місця для прогулянки на рівні землі, можливість проведення спільних заходів для ув'язнених, можливості для роботи, освіти та іншої корисної зайнятості. Що стосується неповнолітніх, мета програм зайнятості має бути спрямована на те, щоб вони витрачали щонайменше вісім годин на день за межами своїх камер, як це передбачено Європейськими правилами щодо неповнолітніх правопорушників, яких піддано санкціям або іншим заходам[408];**
- **змінити чинне законодавства з метою забезпечення того, щоб особи під вартою, як правило, мали право на побачення, здійснення/отримання телефонних дзвінків і відправляння/отримування листів. Будь-яке обмеження/заборона встановлені щодо відвідувань, телефонних дзвінків чи листування повинні бути**

---

[407] Правило 19.4 Рекомендації Rec (2006) 2 Комітету міністрів Ради Європи про Європейські в'язничні правила, прийняті 11 січня 2006 року: «Лазень і душових повинно бути достатньо для того, щоб кожен ув'язнений міг користуватися ними при температурі, яка відповідає клімату, по можливості щодня, але не менше двох разів на тиждень або частіше, якщо це необхідно для підтримки гігієни».

[408] Див пункт 80.1. Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи CM/Rec (2008) 11, прийнятої 5 листопада 2008 року.

спеціально обґрунтовані потребами розслідування, завжди вимагати схвалення судовим органом, і застосовуватися протягом певного періоду часу, із зазначенням мотивації[409]. Водночас, слідчим і суддям має бути нагадано, що відправною точкою для розгляду дозволів на побачення і для відправки листів повинні бути презумпція невинуватості і принцип, що особи під вартою повинні піддаватися тільки таким обмеженням, які суворо необхідні для інтересів правосуддя. Якщо немає чітко конкретизованих мотивів для заборони побачень/листування або для застосування певних обмежень (наприклад, організація побачень через перегородку) протягом певного періоду в кожному окремому випадку, особи під вартою повинні мати право отримувати принаймні три побачення на місяць по чотири години, а також відправляти/отримувати листи, як це передбачено законом.

КЗК також закликає українську владу перевірити теплоізоляцію і роботу системи опалення в новому корпусі для жінок у Київському СІЗО.

4. Засуджені ув'язнені, що тримаються в умовах підвищеної безпеки або контролю у виправній колонії закритого типу № 3 в Кривому Розі

128. На момент візиту у виправній колонії № 3 у Кривому Розі утримувалося 28 ув'язнених, які трималися в суворому камерному режимі з огляду на суворість їхніх покарань (так званий «тюремний» режим). Крім того, як була проінформована делегація начальником установи, передбачалося, що виправна колонія № 3 найближчим часом почне утримувати ув'язнених, поміщених через їх негативну характеристику в так званий сектор максимального рівня безпеки («СМРБ»), з наповнюваністю 30 місць. Однак таких ув'язнених (ще) не було у виправній колонії на час візиту делегації.

129. Що стосується процедур розміщення та перегляду режиму для вищевказаних категорій ув'язнених, не було ніяких примітних змін з часів періодичного візиту в 2009 році та позапланового візиту в 2012 році. Таким чином, варто зробити посилання на опис зазначених процедур, викладених у доповідях, що стосуються цих візитів[410]. Зокрема, залишається ситуація, коли дискреція в'язничної влади з цього приводу надмірно обмежувалася законом. Кілька категорій ув'язнених автоматично ув'язнювалися в умовах максимальної безпеки та були ізольовані протягом тривалого періоду після судового вироку лише на підставі вчинених ними злочинів.

---

[409] У зв'язку з цим див. Правило 99 Європейських в'язничних правил.

[410] Див пункти 95 і 96 доповіді про візит в 2009 р. (CPT/Inf (2011) 29), а також пункт 55 доповіді про відвідування в 2012 р. (CPT/Inf (2013) 23).

КЗК має знову нагадати свою принципову позицію, що рішення, які стосуються рівня безпеки, що будуть застосовуватися до відповідних ув'язнених, а також заходи з окремого тримання для профілактичних цілей, не повинні застосовуватися (або накладатися за розсудом суду) як частина призначеного покарання. Рішення про те, чи застосовувати певний рівень безпеки, або чи застосовувати необхідне відокремлення з профілактичними цілями, повинне прийматися пенітенціарною владою, на основі індивідуальної оцінки ризику, і не повинно бути частиною переліку кримінальних покарань. **Комітет закликає українську владу внести зміни до відповідних законодавчих положень.**

Крім того, зібрана делегацією в ході візиту інформація[411] свідчила, що процедура визначення «тюремного» режиму (і його можливого продовження) продовжує підтверджувати декілька важливих упущень. Зокрема, немає систематичного усного розгляду (зокрема, з питань розміщення) перед застосуванням цього заходу, а відповідні ув'язнені не були докладно поінформовані про причини такого рішення[412], що негативно впливало на здійснення права на оскарження[413]. **КЗК рекомендує вжити заходів щодо виправлення цих недоліків, а в разі необхідності внести зміни до відповідних процесуальних норм.**

130. Делегація КЗК звернула увагу на зусилля, які здійснюються у виправній колонії № 3 в Кривому Розі з тим, щоб забезпечити ув'язненим, які утримуються в спеціальних умовах максимальної безпеки або контролю, прийнятні матеріальні умови тримання.

«Тюрма» (з офіційною наповнюваністю 80 осіб), розташована на 4-му поверсі головного житлового корпусу, була недавно відреставрована. Камери були зазвичай чисті і належно обладнані (двоярусні ліжка з постільними речами, стіл, лавки і центральне опалення). Проте, санітарні вузли в камерах були лише частково відокремлені. В деяких камерах були проблеми з доступом до природного світла, штучним освітленням та вентиляцією. Більш важливо те, що передбачуваний рівень наповнюваності в камерах був занадто високим[414].

---

[411] На основі бесід з ув'язненими, які трималися на «тюремному» режимі, бесід з керівництвом та співробітниками виправної колонії № 3 в Кривому Розі, і вивчення відповідної документації.

[412] Природно, Комітет розуміє, що може бути розумне обґрунтування для утримання від ув'язненого конкретних деталей, пов'язаних з безпекою.

[413] З позитивного: ув'язнені були забезпечені паперовими копіями відповідного рішення, яке також містило інформацію про наявні у них можливості оскаржити таке рішення в суді.

[414] Наприклад чотири ліжка в камері площею близько 10 мI; вісім чоловік в камері площею близько 20 мI; 22 ліжка в камері розміром приблизно 55 м^2.

Камери СМРБ були розташовані на недавно відремонтованому 5-му поверсі головного корпусу[415].Умови в цих камерах були однакові з тими, що спостерігалися в «тюремному» корпусі, але камери були облаштовані таким чином, щоб звільнити набагато більше (і загалом достатньої) житлової площі на одного ув'язненого[416].

КЗК закликає українську владу продовжувати свої зусилля щодо поліпшення матеріальних умов у «тюрмі» і камерах СМРБ виправної колонії № 3 в Кривому Розі, звертаючи особливу увагу на доступ до природного світла, штучне освітлення та вентиляцію. В камерах всі санвузли повинні бути повністю відокремленими (тобто до самої стелі). Крім того, необхідно вжити заходів, щоб зменшити очікувану наповнюваність окремих камер «тюрми», наслідуючи приклад камер СМРБ.

Ув'язнені мали доступ до чистої і нещодавно відремонтованої лазні, щоправда, тільки один раз на тиждень (див. у цьому зв'язку відповідну рекомендацію, що міститься в пункті 127).

131. Повертаючись до режиму зайнятості, КЗК стурбовано відзначає, що спостерігається ситуація схожа на ту, що спостерігалася в ході періодичного візиту в 2009 році[417]. Ув'язнені, які тримаються у «тюремному» блоці були замкнені в камерах по 23 години на добу[418], мали лише одну годину для прогулянки на свіжому повітрі в малих і гнітючих прогулянкових двориках[419]. За винятком можливості (яка була доступна лише деяким ув'язненим) приймати участь у дистанційних навчальних курсах, їхнє єдине заняття полягало в читанні книг/журналів, перегляданні телевізора або ігор в настільні ігри всередині камери.

Як уже підкреслювалося в минулому, Комітет вважає, що мізерність охарактеризованого вище режиму зайнятості не є належним способом реагування на проблемну поведінку у виправній колонії для безпечного прогресу на шляху до звільнення і зниження ризику рецидиву після звільнення. Дуже важливо, щоб ув'язнені були забезпечені підходящими програмами зайнятості, і щоб вони мали порівняно м'який режим в межах своєї установи.

---

[415] Інша половина 5-го поверху була зайнята відділенням для ув'язнених, засуджених до довічного ув'язнення, див. параграфи 133–139.

[416] Наприклад, камери розміром близько 10 м^2 були оснащені двома ліжками кожна; ті, що мали розмір близько 20 м^2, розміщували чотири або п'ять ліжок в кожній; у камерах на 48 м^2 було по вісім ліжок.

[417] Див. пункт 98 доповіді про візит 2009 р. (CPT/Inf (2011) 29).

[418] Делегація була поінформована про те, що це саме планувалося і щодо ув'язнених, які будуть розміщені в блоці СМРБ у майбутньому.

[419] Розташовані на даху головної будівлі проживання і покриті додатковою покрівлею, повністю обмежують огляд неба.

КЗК знову підтверджує свою рекомендацію, що програма цілеспрямованої зайнятості різних видів (у тому числі роботи, освіти, спільних заходів та цільових програм реабілітації) мають бути забезпечені ув'язненим, які тримаються в спеціальних умовах підвищеної безпеки та контролю. Ця програма повинна бути складена та перевірена на основі індивідуальної оцінки ризиків/потреб мультидисциплінарною командою (за участю, наприклад, кваліфікованого психолога і педагога), та погоджуватися з зацікавленими ув'язненими.

У цьому контексті делегація була проінформована начальником виправної колонії № 3 в Кривому Розі, що були плани забезпечити ув'язнених на «тюремному» режимі деякими варіантами роботи (наприклад, запечатуванням паперових мішків всередині їхніх камер), як тільки буде завершений поточний ремонт. **Комітет хотів би отримати більш детальну інформацію про ці плани та їхню реалізацію.**

Тут варто також зробити посилання на рекомендації, викладені в пункті 127 щодо прогулянкових двориків.

132. Що стосується контактів із зовнішнім світом, то в'язні, які тримаються в спеціальних умовах підвищеної безпеки або контролю, як і раніше, мали ті ж самі права, що й ув'язнені загалом[420]. Це є позитивним явищем.

Проте, приміщення для короткострокового відвідування у виправній колонії № 3 в Кривому Розі були неналежними (невеликі кабіни, кількості яких було недостатньо, не дозволяють мати фізичний контакт між ув'язненими і відвідувачами). **Комітет рекомендує, щоб українська влада змінила умови проведення короткострокових побачень у виправній колонії № 3 з тим, щоб побачення проводилися в досить відкритих умовах. Застосування відкритих побачень повинні стати правилом, а закриті — винятком. Такі винятки мають ґрунтуватися на мотивованому та аргументованому рішенні залежно від індивідуальної оцінки потенційного ризику конкретного ув'язненого. Крім того, пропускна спроможність приміщень для короткострокових побачень повинна бути збільшена.**

Що стосується доступу до телефону, кілька ув'язнених з «тюремного» корпусу скаржилися щодо тривалого періоду очікування (один-два тижні), мабуть у зв'язку з недостатньою кількістю доступних таксофонів.

Комітет закликає українську владу вирішити цю проблему.

5. Ув'язнені, які можуть бути або засуджені до довічного ув'язнення

133. У всіх пенітенціарних установах, які були відвідані в 2013 році, утримувалася низка ув'язнених, які могли бути або були засуджені до довіч-

[420] Тобто одне короткострокове побачення на місяць і чотири тривалих побачення на рік, а також необмежена кількість телефонних дзвінків і листування.

ного ув'язнення. Під цю категорію підпадало 33 ув'язнених, які трималися в Київському СІЗО, 7 у Дніпропетровську, 15 в Одесі і 9 в Сімферополі, а також 28 у виправній колонії № 3 в Кривому Розі.

134. Матеріальні умови в камерах у відвіданих установах, як правило, були прийнятні. Проте, камери часто були занадто малі для очікуваного розміщення в них. Наприклад, у Київському СІЗО, деякі камери розміром 9 м^2 призначалися для трьох ув'язнених. **Комітет вважає, що, з огляду на їхній розмір, було б набагато краще використовувати такі камери для одномісного розміщення, за умови, що відповідні ув'язнені зможуть взаємодіяти один з одним.**

Крім того, ув'язнені загалом могли взагалі не бачити за межами своїх камер через те, що були встановлені непрозорі жалюзі на вікна та/або вікна були оснащені матовим склом.

135. Комітет дуже стурбований відсутністю прогресу щодо практично всіх інших аспектів ситуації стосовно цієї категорії ув'язнених. Вони, як і раніше, утримувалися у своїх камерах, принаймні 23 години на день, і для них не були доступні будь-які програми зайнятості, які взагалі могли б так називатися. Ситуація була ще гіршою в Дніпропетровському СІЗО, де ув'язнені, про яких йдеться, перебували в умовах, наближених до одиночного ув'язнення.

136. Всі ув'язнені, які могли бути/були засуджені до довічного позбавлення волі і надалі піддавалися надмірним заходам безпеки. Вони систематично були в наручниках завжди, коли виводилися за межі своїх камер, у супроводі співробітників, включаючи кінолога з собакою та саму собаку, яка була зазвичай без намордника. Вони, як правило, перебували в наручниках під час медичних оглядів, які зазвичай відбувалися в присутності супроводжуючих співробітників.

Також викликає стурбованість, що під час перебування у своїх камерах, ці ув'язнені, як і раніше, систематично знаходяться під постійним відео наглядом. Природно, КЗК повністю розуміє, що установка камер відеоспостереження може бути важливим додатковим інструментом для забезпечення безпеки в загальних приміщеннях в зоні ув'язнення (коридори, спортивні зали, тощо), спеціальних камерах (наприклад, спеціальні камери для спостереження, дисциплінарні приміщення) та прогулянкових двориках. Це, однак, є значним втручанням в приватне життя ув'язнених, коли такі камери встановлені в їхніх камерах, зокрема, коли в'язні залишаються там протягом тривалих строків. Таким чином, Комітет нагадує, що він проти рутиної установки камер відеоспостереження в камерах і вважає, що ресурси, які виділяються на такі системи, можуть бути більш корисно застосовані для взаємодії персоналу з такими ув'язненими. В цілому, слід нагадати пункт 18 Рекомендації Rec (2003) 23 Комітету міністрів Ради Європи з питань управління тюремними адміністраціями установ для довічно засуджених та ін-

ших засудженими на тривалі строки, у якому чітко вказується, що технічні засоби не можуть бути заміною для динамічної безпеки[421].

137. Контакти із зовнішнім світом, зокрема право на відвідування, залишалися невиправдано обмеженими. Такі засуджені все ще не мали права на тривалі побачення, а їх короткострокові побачення раз в три місяці можуть відбуватися тільки в спеціальних кабінках через скляну перегородку.

138. Що стосується систематичного відокремлення засуджених, які можуть бути засуджені або засуджені до довічного ув'язнення, делегації Комітету було повідомлено, що після недавньої законодавчої зміни[422], довічно позбавлені волі не мають бути відокремлені від інших ув'язнених після того, як вони відбули 20 років строку покарання. Разом з тим Комітет шкодує, що залишається правило, що ув'язнені, які можуть бути засуджені/засуджені до довічного позбавлення волі повинні систематично триматися роздільно. Закон, як і раніше, закріплює занадто мало дискреції тюремної влади.

139. КЗК вимушений вкотре наполягати на необхідності запровадити всеосяжну і постійну оцінку ризику і потреб для всіх і кожного ув'язненого, який може бути засуджений/засуджений до довічного ув'язнення з самого початку їхнього затримання в пенітенціарних установах. Для всіх ув'язнених, які підпадають під цю категорію, утримання в зазначених умовах явно недопустиме і, що стосується зокрема ув'язнених, які можуть бути засуджені до довічного позбавлення волі, в Дніпропетровському СІЗО, цілком може вважатися нелюдським і таким, що принижує гідність, поводженням.

КЗК вкотре закликає українську владу переглянути законодавство і практику щодо ув'язнених, що можуть бути засуджені/засуджені до довічного позбавлення волі, у світлі вищезазначеного і з урахуванням рекомендацій, зроблених Комітетом під час його попереднього візиту[423].

140. В цілому, слід зазначити, що довічно ув'язнені мають право на умовно-дострокове звільнення тільки після того, як їхнє довічне покарання було замінено за допомогою президентського помилування на строк не менше ніж 25 років[424]. КЗК має нагадати базовий принцип, що, з метою зниження шкідливого впливу ув'язнення та сприяння реінтеграції ув'язнених на умо-

---

[421] Пункт 18.b. Рекомендації Комітету міністрів, прийнятих 9 жовтня 2003 року, вказує: «Там, де використовуються технічні пристрої, такі як сигналізації і відеоспостереження, вони завжди повинні бути доповненням до динамічних методів безпеки.»

[422] Див статтю 150 (2) Кримінально-виконавчого кодексу, в редакції Закону № 435-VII від 5 вересня 2013 року.

[423] Див., зокрема, пункти 89 до 93 доповіді про візит в 2009 році (документ CPT/Inf (2011) 29) та пункти 45 до 54 доповіді про візит в 2012 році (документ CPT/Inf (2013) 23). Див. також рекомендацію, що міститься в пункті 102 щодо програм зайнятості.

[424] Див, зокрема статтю 87 Кримінального кодексу.

вах, які мають гарантувати безпеку громади, закон повинен зробити умовно-дострокове звільнення доступним для всіх засуджених, зокрема довічно засуджених[425]. **Комітет хотів би отримати коментарі української влади з цього питання.**

6. Охорона здоров'я

а. Вступ

141. У ході періодичного візиту в 2013 році делегації Комітету повідомили посадовці з Міністерства юстиції, що у зв'язку зі значним недавнім зниженням чисельності ув'язнених[426], доступ ув'язнених до медичних послуг значно покращився. Крім того, завдяки кращій співпраці з Міністерством охорони здоров'я, яка була врегульована спільним наказом міністрів охорони здоров'я та юстиції в лютому 2012[427], стало легше забезпечити доступ ув'язнених до медичних фахівців з-поза меж установи та госпіталізувати в установи під відповідальністю Міністерства охорони здоров'я. Останні зміни до ПВР СІЗО чітко окреслили, що ув'язнені мають право на отримання спеціалізованої медичної допомоги за свій рахунок (на додаток до безкоштовних послуг медичних установ в пенітенціарних установах).

Делегації також повідомили про плани щодо реорганізації системи охорони здоров'я у виправних колоніях з тим, щоб зміцнити їхню автономію по відношенню до тюремної адміністрації і збільшити гарантії професійної незалежності в'язничного персоналу охорони здоров'я[428]. Крім того, готувалися два проєкти угод з Міністерством охорони здоров'я для зміцнення ролі останнього в дотриманні стандартів лікування та забезпеченні належної професійної підготовки тюремного медичного персоналу.

142. У світлі висновків делегації під час візиту в 2013 році, КЗК може тільки вітати ці кроки. Справді, надання медичної допомоги ув'язненим в Україні залишається проблематичним, в основному через недостатні персонал, інфраструктуру і ресурси. У ході візиту делегація КЗК знову отримала численні скарги від ув'язнених у всіх відвіданих установах, які стосуються затримки в доступі до лікарів (зокрема, спеціалізованих), відсутності ліків, а також неналежної якості медичної допомоги.

---

[425] Див. Рекомендацію Rec (2003) 22 Комітету міністрів про умовно-дострокове звільнення від 24 вересня 2003 року. Див, у зв'язку з цим, рішення Великої палати Європейського суду з прав людини у справі Вінтера та інших проти Сполученого Королівства від 9 липня 2013.

[426] Див. пункт 98.

[427] Наказ № 239/5/104 від 10 лютого 2012 року.

[428] Реформа, як повідомляється, буде полягати у створенні централізованої медичної служби, яка буде адміністративно незалежна від Державної пенітенціарної служби.

Комітет закликає українську владу активізувати свої зусилля щодо забезпечення оптимальних медичних послуг для ув'язнених. В цьому контексті, більш активна участь Міністерства охорони здоров'я, безсумнівно, сприятиме реалізації загального принципу еквівалентності медичної допомоги тій, яка наявна в суспільстві на волі. Комітет бажає отримувати інформацію про хід реалізації різних планів і заходів, згаданих вище.

b. Персонал і приміщення

143. Медчастина в Київському СІЗО складається, в теорії, з 42 штатних посад (18 атестованих і 24 цивільних). До того ж, 12,5 ставок з цих посад були офіційно вакантними (у тому числі чотири атестовані і 8,5 цивільні)[429]. На практиці, завдання по медичному забезпеченню 2618 ув'язнених (у тому числі кілька десятків пацієнтів у медичній частині), які утримувалися в установі під час візиту делегації, лягла на плечі 12 лікарів[430] (які, однак, спільно займали 8,6 ставки з повним робочим часом) та 11 фельдшерів, які працювали як еквівалент чотирьох посад з повним робочим часом. Була також присутня медсестра, особа відповідна за рентгенівську техніку, лаборант, фармацевтичний технік і два «дезінфектора».

Дніпропетровський СІЗО (з населенням 1777 осіб на момент візиту) мав 32 члени медичного персоналу, в тому числі не менше двох лікарів загальної практики з повним робочим днем, постійного гінеколога і стоматолога на повний робочий день[431], а також ряд фельдшерів та техніків[432].

Медичний персонал працював з 8 ранку до 4 або 5 вечора кожен будній день, з одним із лікарів, який завжди знаходився до 7 вечора по вихідних і святах один лікар і один фельдшер були присутні з 8 ранку і до 7 вечора.

---

[429] Зокрема, посади гінеколога і психіатра були вакантними. Див. також пункт 162.

[430] Зокрема, головний лікар (спеціаліст з ТБ за освітою); один фахівець на повний робочий день і один фахівець на неповний робочий день (50%) з внутрішньої медицини; хірург; фахівець з інфекційних захворювань; один фахівець на повний робочий день і один фахівець з ТБ за сумісництвом (50%); один радіолог; один фахівець лабораторії; два фахівця на неповний робочий день (невролог і ендокринолог), обидва працюють на 25% ставки; а також одного штатного лікаря та іншого залученого на 10% ставки. Крім того, два штатних лікаря (спеціаліст з внутрішніх хвороб і дермато-венеролог) були у довгостроковій відпустці (по вагітності).

[431] Проте, реєстр стоматологічних консультацій не містив записи між 17 серпня 2010 і 11 липня 2013 року, і було ясно, що навіть після останньої дати стоматологічні послуги не були доступні кожен робочий день.

[432] У відсутність головного лікаря (у зв'язку з відпусткою), лікар терапевт, з яким розмовляв лікар делегації, був не в змозі надати більш детальну інформацію про штатний розклад стосовно медичної допомоги у Дніпропетровському СІЗО.

Крім того, один фельдшер був при виконанні посадових обов'язків в СІЗО вночі (забезпечення 24-годинного покриття охорони здоров'я).

Медичний персонал Одеського СІЗО[433] складався з 13 лікарів[434], семи фельдшерів на повний робочий день, трьох медичних сестер на повний робочий день і трьох техніків на повний робочий день (рентгенівський технік і два «дезінфектора»); чотири посади були вакантні[435]. Всі медичні працівники працювали з 8 ранку до 5 вечора з понеділка по п'ятницю, окрім шести з фельдшерів, які працювали в 24-годинну зміну (у вихідні та святкові дні включно).

Що стосується Сімферопольського СІЗО (у ньому трималося 1161 осіб під час візиту), медчастина була укомплектована шістьма лікарями на повну ставку[436], двома фахівцями на півставки (стоматолог[437] і психіатр), і кількома фельдшерами/медсестерами[438]. Один лікар і один фельдшер були присутні в установі цілодобово.

Медчастина виправної колонії № 3 в Кривому Розі[439] мала вісім лікарів[440], які займали еквівалент 7,25 ставки; крім того, посади двох лікарів були вакантними на момент візиту: гінеколога та ендокринолога[441]. Також було чотири штатних фельдшери, один на повний робочий день і одна медсестра на неповний робочий день (50%)[442], два техніки (лабораторний та рентгенівський) і «дезінфектор». Лікарі працювали з 8 ранку до 5 вечора в будні дні (у вихідні та святкові дні не було жодного лікаря), але цілодобова присутність забезпечувалася за рахунок фельдшерів (один з них був завжди присутній в установі).

---

[433] Як уже згадувалося, в Одеському СІЗО на момент візиту утримувалося 1231 ув'язнених (включаючи близько 70 пацієнтів у медичній частині установи).

[434] У тому числі 11 працювали на повну ставку (два лікаря терапевта; два фахівця в галузі інфекційних захворювань, один хірург, два фтизіатра; один стоматолог, один рентгенолог, один фармацевт і один спеціаліст лабораторії) та два на неповний робочий день (50%), а саме, психіатр і фахівець з питань залежності — «нарколог»).

[435] Тобто посада головного лікаря, лікаря терапевта і двох фельдшерів.

[436] Головний лікар (фахівець у галузі управління медициною) ; два лікарі терапевти; фахівець з ТБ; дермато-венеролог і рентгенолог.

[437] Присутній три рази на тиждень.

[438] Делегація не була в змозі отримати інформацію про точну кількість фельдшерів/медсестер, які працюють в установі.

[439] З 593 ув'язненими, які були присутні в перший день візиту делегації.

[440] У тому числі шість працюють повний робочий день (головний лікар, лікар терапевт, дермато-венеролог, психіатр, стоматолог і фармацевт), а також неповний робочий день (50%) рентгенолог та спеціаліст з ТБ працював на 75% ставки.

[441] Зовнішній консультант гінеколог відвідував установу раз на місяць, і консультант ендокринолог може бути запрошений в разі потреби.

[442] Проте, медсестра, яка працювала на повній ставці, була в декретній відпустці, а медсестра за сумісництвом (50%) допомагала виключно фахівцю з ТБ.

144. Підсумовуючи, кадрові ресурси медичної служби у відвідуваних пенітенціарних установах, як правило, були недостатніми, щоб належно задовольняти потреби відповідних ув'язнених, особливо це стосується кількості фельдшерів і медсестер. Ця ситуація дуже сильно сприяє затримці у доступі до медичної допомоги та численним скаргам від ув'язнених, що стосується її якості[443]. Крім того, кілька вакансій (зокрема спеціалістів) додатково обмежували доступ ув'язнених до певних видів лікування.

КЗК рекомендує, щоб українська влада вжила активних заходів для виправлення цієї ситуації, зокрема, шляхом:

- **заповнення, в першочерговому порядку, всіх вакантних посад лікарів у Київському та Одеському СІЗО, а також у виправній колонії № 3 в Кривому Розі; а також**
- **значного посилення комплекту медичних співробітників за допомогою додаткових фельдшерів та/або медсестер, зокрема у Київському та Одеському СІЗО, а також у виправній колонії № 3 в Кривому Розі.**

Що стосується труднощів в наборі фахівців охорони здоров'я для роботи у виправних колоніях, делегація КЗК була проінформована на початку візиту, що це було викликано, в значній мірі, непривабливою зарплатнею в пенітенціарній системі[444], в порівнянні з тією, яка існує на волі і, зокрема, через погані умови праці і складний характер роботи в порівнянні з тим, що у лікарнях на волі. **КЗК закликає українську владу прагнути зробити зайнятість в пенітенціарних медичних установах більш привабливою, зокрема і в фінансовому сенсі**.

145. У деяких з відвіданих установ, делегація КЗК чула свідчення, що (за винятком небезпечних для життя аварійних ситуацій) ув'язненим був запропонований доступ до спеціалізованої медичної допомоги тільки тоді, коли вони або їхні сім'ї платили за таке лікування. **КЗК хотів би отримати коментарі від української влади на ці твердження.**

146. Що стосується засобів та устаткування медчастин у відвіданих установах, їх можна вважати в цілому прийнятними у виправній колонії № 3 в Кривому Розі[445] і в Дніпропетровському СІЗО[446].

---

[443] Див пункт 142.

[444] Стверджувалось, що заробітна плата становила від 2000 грн для медсестри та від 3200 грн для лікаря-спеціаліста.

[445] Де приміщення органів охорони здоров'я були просторі, світлі і в хорошому стані. Найбільш важливе медичне обладнання (наприклад, рентгенівський апарат, ЕЕГ, глюкометр тощо), хоча й старе, було в робочому стані. Установа також володіла медичною лабораторією, де могли бути виконані основні аналізи (мокротиння, сеча, рівень цукру в крові та аналіз крові).

[446] Приміщення та обладнання були подібними до описаних вище у виправній колонії № 3 — але на додаток був сучасний і добре обладнаний кабінет для гінекологічних оглядів.

На жаль, те ж саме не можна сказати з приводу інших відвіданих установ, де медчастина була розташована в старих і аварійних будівлях/приміщеннях, які були погано провітрювані і опалювані. Делегацію особливо вразили умови в стаціонарному блоці Одеського СІЗО[447]: Незважаючи на зусилля з технічного обслуговування, структурні недоліки будівлі (відсутність корпусної ізоляції, погано розроблена система водопостачання і каналізація, неефективна вентиляція) марнували всі зусилля забезпечити прийнятні умови.

Що стосується обладнання, то воно було дуже мінімальним, але в робочому стані в Київському та Сімферопольському СІЗО, хоча в останній установі делегація була стурбована слідами недавньої пожежі в кімнаті для прояву рентгенівської плівки (як стверджувалось, в результаті несправної проводки).

Комітет рекомендує, щоб у світлі вищесказаного були докладені безперервні зусилля для поліпшення приміщень та медичного обладнання медчастин пенітенціарних установ, які були відвідані.

147. Що стосується, зокрема, Одеського СІЗО, головний лікар повідомив делегації про існування проєкту щодо створення нової лікарні. Відповідний проєкт, очевидно, був підготовлений у 2012 році і затверджений територіальним пенітенціарним управлінням на початку 2013 року. Однак, початок будівництва, як повідомлялося, відкладався через відсутність коштів. **Комітет хотів би отримати більш детальну інформацію про ці плани та їх реалізацію.**

148. Обов'язково слід згадати про стоматологічне обладнання/лікування у відвіданих пенітенціарних установах. Хоча більшість з них були недавно забезпечені сучасними стоматологічними кріслами, делегація помітила, що інше необхідне обладнання (зокрема, для стерилізації) було зазвичай недостатнім, застарілим і в поганому стані[448]. З-поміж інших, такою була ситуація у Київському та Сімферопольському СІЗО.

У цьому контексті, це не було дивним, що лікування зубів, яке було доступне ув'язненим, як правило, обмежувалося терміновими ситуаціями (зокрема, видаленням зубів). Інші форми (консервативні) лікування зубів (наприклад, за допомогою пломб), як правило, були недоступні або ув'язнені мали платити за таке лікування.

КЗК рекомендує вжити заходів для поліпшення доступності та покращення стандарту стоматологічної допомоги у відвіданих пені-

---

[447] З наповнюваністю 70 місць і складався з двох відділень: палата ТБ з 33 ліжками на першому поверсі (див. також пункт 159) і палата внутрішніх хвороб на другому поверсі з 37 ліжками (яка вміщувала 32 хворих на момент візиту, включаючи з психічними розладами).

[448] Одним з позитивних винятків був Дніпропетровський СІЗО, де стоматологічний кабінет був чистим, в хорошому стані і обладнаний не тільки сучасним стоматологічним кріслом, а й численними (чистими і новими) інструментами та з нещодавно побудованою машиною зі стерилізації.

тенціарних установах (і зокрема в Київському та Сімферопольському СІЗО). Ув'язнені в усіх установах повинні мати можливість лікувати зуби не тільки у термінових випадках.

149. У Дніпропетровському СІЗО і виправній колонії № 3 в Кривому Розі делегація помітила, що деякі з кабінетів медичного обстеження були оснащені заґратованими зонами, які могли бути використані для відокремлення окремих ув'язнених від медичного персоналу під час різних медичних процедур (консультації, аналізи (зокрема, взяття проб крові), введення ін'єкцій і застосування внутрішньовенних крапельниць). Вищезазначені місця, зокрема, систематично використовувалися для розміщення окремих категорій ув'язнених (засуджених до довічного позбавлення волі або тих, які очікували на такий вирок, ув'язнених, що трималися у спеціальних умовах підвищеної безпеки або контролю, тощо).

КЗК вже підкреслював у минулому, що такий підхід може розглядатися як такий, що принижує гідність як ув'язнених, так і медичного персоналу. Комітет визнає, що спеціальні заходи безпеки можна було б застосувати в окремих випадках. Однак систематичне розміщення ув'язнених у заґратованих місцях, коли проходять певні медичні процедури (наприклад, згадані вище) явно необґрунтоване. КЗК закликає українську владу покласти край цій практиці.

150. Що стосується ліків для ув'язнених, делегація перевірила аптеки відвіданих пенітенціарних установ і помітила, що всі вони були забезпечені необхідною кількістю базових ліків, які були доступні для ув'язнених на безоплатній основі[449].

Проте, було очевидним, що значна кількість ліків, зокрема нового покоління і/або ліки іноземного виробництва, виписаних лікарями-спеціалістами, мали придбаватись ув'язненими та/або їхніми сім'ями[450]. **КЗК рекомендує, щоб українська влада прагнула забезпечити, щоб всі ліки, потрібні пенітенціарним установам, постачалися державою в достатній кількості.**

151. У всіх відвіданих установах, делегація помітила, що різні медичні записи та інші медичні документи, як правило, погано зберігалися, з дуже незначною, відсутньою та/або протирічливою інформацією; це особливо стосувалося Сімферопольського СІЗО[451]. **КЗК рекомендує вжити заходів щодо поліпшення якості медичних записів та іншої медичної доку-**

---

[449] Річний бюджет для закупівлі ліків в СІЗО (без урахування протитуберкульозних препаратів та антиретровірусних ліків) варіювався від 100 000 грн (у Києві та Одесі) до 120 000 грн (у Сімферополі).

[450] Це було законною процедурою, запровадженою, зокрема, наказом № 239/5/104, про який йдеться у пункті 151.

[451] Де лікар делегації помітив численні приклади дуже поверхового і недбалого ведення медичної документації, (наприклад, повна відсутність опису тілесних ушкоджень і скарг на здоров'я (або просто згадки «скарг немає») щодо ув'язнених, які, очевидно, страждали від серйозних проблем зі здоров'ям і мали видимі інфіковані рани).

ментації у всіх відвіданих пенітенціарних установах, зокрема, в Сімферопольському СІЗО[452].

Делегація також помітила, що не завжди дотримувалась конфіденційність медичних консультацій та медичної документації. Наприклад, фельдшери у Дніпропетровському СІЗО регулярно обговорювали питання, пов'язані зі здоров'ям ув'язнених в присутності режимного персоналу[453]. Крім того, у виправній колонії № 3 в Кривому Розі, медична документація та інша документація (як і ліки) регулярно оброблялися ув'язненими санітарами. **Комітет рекомендує вжити заходів у всіх відвіданих пенітенціарних установах (і, зокрема, в Дніпропетровському СІЗО і виправній колонії № 3 в Кривому Розі), щоб впевнитися, що конфіденційність медичних консультацій та медичної документації завжди дотримується належним чином.**

Що стосується, зокрема, ролі ув'язнених санітарів у виправній колонії № 3, КЗК вважає, що завдання медичного персоналу не повинні бути делеговані ув'язненим, а повинні виконуватися відповідними фахівцями. Комітет рекомендує, щоб українська влада поклала край практиці використання ув'язнених як санітарів у медичних частинах.

c. Роль тюремних медичних частин у запобіганні жорстокого поводження і в документуванні та звітності тілесних ушкоджень, які спостерігаються при прийнятті до або після випадку насильства у виправній колонії[454]

152. КЗК неодноразово підкреслював у минулому[455], що медичний персонал, який працює у виправних установах, може внести важливий вклад у запобігання жорстокого поводження до і під час тюремного ув'язнення, зокрема шляхом ретельного обстеження ув'язнених, методичних записів травм і надання інформації відповідним органам.

Як уже згадувалося у доповіді про позачерговий візит у 2012 році[456], наказ, виданий Міністром юстиції в 2012 році[457], зобов'язує тюремний медичний персонал, у будь-якому випадку, коли ув'язнений демонструє травми під час огляду, скласти звіт, що містить докладний опис травм, про які йдеться, включаючи їхній розмір і розташування. В'язню повинна бути видана копія звіту. Крім того, той факт, що були виявлені тілесні ушкодження, повинен

---

[452] Див. також рекомендацію в пункті 154.

[453] Див. також пункт 153.

[454] Див. також пункти 60 до 64.

[455] Зовсім нещодавно в доповіді про свій позачерговий візит в 2012 році див. пункти 28–30 доповіді про візит в 2012 р.(CPT/Inf (2013) 23).

[456] Див. пункт 28 вищезгаданої доповіді.

[457] Наказ № 710/5/343 від 10 травня 2012 року.

бути доведений до відома компетентного прокурора в письмовій формі протягом 24 годин і повинен бути записаний в спеціальному журналі.

153. На жаль, спостереження, зроблені делегацією КЗК під час періодичного візиту в 2013 році свідчать, що практика в відвіданих пенітенціарних установах залишається далекою від вимог вищевказаного Наказу (і від давніх рекомендацій Комітету).

По-перше, конфіденційність медичних оглядів та медичної документації (в контексті відображення травм) як і раніше загалом не дотримувалася: такі огляди систематично відбувалися у присутності немедичного охоронного персоналу і, зазвичай, співробітників-конвоїрів (у разі, якщо ув'язнених привезли/повернули з інших правоохоронних установ).

Що стосується документації, делегація знову помітила, що конфіденційні дані, що містяться в цій документації (включаючи будь-які можливі твердження ув'язнених з приводу походження травм) були доступні для немедичного персоналу.

По-друге, тілесні ушкодження, які помічені на новоприбулих ув'язнених (або вже всередині пенітенціарних установ після будь-якого випадку насильства) все ще не фіксувалися систематично[458].

---

[458] Наприклад, у Сімферопольському СІЗО, протягом майже 18 місяців було тільки три записи в журналі тілесних ушкоджень по прибуттю в установу. Аналогічний журнал у Дніпропетровському СІЗО не мав записів в період з 29 серпня по 14 жовтня 2013 року. У виправній колонії № 3 в Кривому Розі, делегація відзначила кілька видимих пошкоджень на ув'язнених, які цілком співвідносилися з твердженнями про жорстоке поводження (див. пункт 113) і, мабуть, не були «виявлені» під час щоденних ранкових обходів, здійснюваних медичним персоналом (і, отже, не були записані в будь-якому місці). В одному такому випадку (стосовно ув'язненого, який стверджував, що був неодноразово побитий кулаками і ногами сусідами по камері 13 жовтня 2013), лікар делегації (експерт у галузі судової медицини) описав наступні пошкодження за результатами здійсненого огляду ув'язненого 18 жовтня 2013:

«У правій лобно-тім'яно-скроневій області була фіолетово-зеленувата гематома розміром приблизно 20×18 мм, а шкіра голови була чутливою на дотик. На зовнішньому куті відкриття правого ока, включаючи зовнішню третину верхньої повіки і брови, розширена тимчасово, і трохи вправо від скуластої області, гематома площею приблизно 40×28 мм, посередині фіолетово-зеленуватого кольору посередині (і жовтувата на периферії). На лівому плечі і плечовій області, на передній поверхні лівої плечової області, в середній частині, гематома (неправильної форми, фіолетово-зеленувата по центру і жовтувата по периферії), розміром приблизно 40×40 мм. У бічній частині правої поперекової області, гематома (неправильної форми, фіолетово-зеленувата по центру і жовтувата по периферії) розміром приблизно 70×80 мм. На бічній черевній стінці, на лівій стороні, кругла блідо-жовтувата гематома, приблизно 30 мм в діаметрі. На верхній частині лівої сідничної області, розширюючись до лівого стегна, на більшій площі, фіолетово-зеленувата гематома з жовтуватим помутнінням меж, приблизно 150×60 мм. В області латеральної щиколотки лівої гомілки, кілька невеликих фіолетових і блідих гематом, розміром до 1,3 см в діаметрі. М'які тканини бічної щиколоткової області опухлі і чутливі. На латеральній поверхні лівої п'яти, поширюючись в напрямку пальців лівої ноги, фіолетова гематома розміром приблизно 60×23 мм. Кілька саден на передній поверхні лівого коліна, і на передній поверхні лівої гомілки в її верхній і нижній третині». Ці численні видимі тілесні ушкодження були сумісні з тверд-

По-третє, щоразу, коли травми вже були зареєстровані, опис тілесних ушкоджень часто робився дуже поверхово[459], неточно або навіть навмисно неправильно[460]. Як правило, не робилося жодної згадки про пояснення ув'язнених щодо обставин, за яких їх вони отримали тілесні ушкодження[461], а медичні фахівці навіть не намагалися зробити перевірку узгодженості між твердженнями ув'язнених та медичними висновками. Так було навіть у випадках, якщо заяви явно суперечили виявленим тілесним ушкодженням (наприклад, з тверджень ув'язнених осіб виявлялося, що травми були «старі», коли насправді вони були очевидно свіжими). Коротко кажучи, медичні документи, які було вивчено у відвіданих пенітенціарних установах (які часом включали лікарняні форми щодо тілесних ушкоджень), виявилися значною мірою ненадійними і недостатніми для судово-медичних цілей.

154. Що стосується, зокрема, порядку медичного обстеження при надходженні до пенітенціарної установи (як в перший раз, так і після повернення з правоохоронного органу), делегація виявила, що медичний персонал часто оглядав ув'язнених під час самого моменту їх передачі до пенітенціарної установи і навіть запитував їх про походження їхніх травм у присутності співробітників правоохоронних органів (деякі з яких, як стверджувалося, були причетні до стверджуваного жорстокого поводження та/або робили вказівки затриманим особам про те, що вони повинні сказати про свої тілесні ушкодження під час процедури передачі). Не дивно, що багато ув'язнених, які спочатку стверджували, що множинні ушкодження, які були на них (і які явно свідчили про жорстоке поводження), були отримані в ході бійки, «тренування» або були викликані внаслідок події «до затримання», сказали делегації, що вони були налякані для виявлення справжнього походження своїх травм у присутності співробітників правоохоронних органів.

женнями ув'язненого про умисне нанесення ушкоджень за кілька днів до огляду лікарем делегації.

[459] Посилання, знайдені в журналах медичних оглядів по прибуттю і в іншій медичній документації (включаючи індивідуальні медичні карти ув'язнених) часто обмежувалися одним словом, наприклад «синці», «гематома», «садна» і, як правило, тільки у поєднанні з короткою згадкою про місце травм (наприклад, «на лівій руці», «права нога», «спина» тощо), але без будь-яких подальших істотних деталей, таких як колір, розміри, змінний характер тощо.

[460] Наприклад, припускаючи, що травми були отримані «до арешту», в результаті «нещасного випадку» або що особа завдала їх собі сама, тоді як було ясно (не тільки з пояснень наданих зацікавленими ув'язненими, а й із записів, складених раніше в ІТТ), що вони напевно зазнали їх в результаті жорстокого поводження з боку співробітників правоохоронних органів, режимного персоналу або в результаті насильницьких дій, вчинених іншою затриманою особою/в'язнями.

[461] Це, зокрема, мало місце в Дніпропетровському СІЗО, де колонки журналу тілесних ушкоджень, виявлених після прибуття в установу, що стосується обставин та імені кривдника, систематично залишалися порожніми.

КЗК вважає важливим зробити чітку відокремленість між, з одного боку, адміністративними процедурами, яких слід дотримуватися, коли затримані особи передаються до пенітенціарної установі і, з іншого боку, ретельними медичними оглядами, які повинні слідувати за цим. У зв'язку з цим, варто зробити посилання на зауваження в пункті 61.

155 . У світлі зауважень, викладених у пунктах 113, 152 і 153, КЗК не може не підтвердити свою точку зору, що нинішнє ставлення тюремного медичного персоналу в Україні робить свій внесок у продовження існування феномену жорстокого поводження з особами, які утримуються правоохоронними органами і (ще більшою мірою) з ув'язненими в пенітенціарних установах.

Комітет знову закликає українську владу вжити ефективних і термінових заходів для забезпечення того, щоб[462]:

- **всі медичні обстеження ув'язнених (як на момент прибуття до пенітенціарної установи або після випадку насильства у такій установі) проводилися поза межами чутності і (якщо тільки фахівець медичної служби не вимагає протилежного в кожному конкретному випадку) поза межами поля зору правоохоронців та немедичного персоналу;**
- **записи, за результатами медичних оглядів ув'язнених мають містити:**
  - **i) звіт про заяви, зроблені відповідним в'язнем, що стосується медичного обстеження (у тому числі його/її опис його/її стану здоров'я і будь-які заяви про жорстоке поводження);**
  - **ii) повний звіт щодо об'єктивних медичних спостережень, який базується на ретельному огляді;**
  - **iii) міркування медичного працівника у світлі пунктів «i)» та «ii)», звертаючи увагу на узгодженість між будь-якими зробленими твердженнями та об'єктивними медичними показниками;**
  - **— медичні працівники, які працюють у в'язницях, отримували спеціальне навчання. На додаток до розвитку навичок з фіксації та пояснення тілесних ушкоджень, а також забезпечення повного знання процедур та обов'язку звітувати, навчання повинно охоплювати техніку інтерв'ювання осіб, які, можливо, зазнали неналежного поводження;**
  - **— режимні співробітники, які не мають обов'язків з охорони здоров'я, мали доступ лише до інформації, яка обумовлена конкретною потребою. Будь-яка інформація, що надається, має обмежуватись необхідністю запобігти серйозному ризику**

[462] Див. також пункти 71 до 84 з 23-й Загальної доповіді про діяльність КЗК.

для в'язня або іншої особи, окрім випадків, коли ув'язнений погоджується на надання додаткової інформації.

Крім того, **КЗК закликає українську владу прийняти подальші нормативні акти для того, щоб:**

- **медичні працівники, як правило[463], не брали безпосередньої участі в адміністративній процедурі передачі ув'язнених осіб до пенітенціарної установи;**
- **осіб, у яких виявлені тілесні пошкодження під час їхнього прийому, ніхто не має опитувати про походження цих ушкоджень під час вищезгаданої процедури передачі;**
- **будь-який зроблений запис і будь-які зроблені фотографії ушкоджень під час передавальних процедур мають негайно направляться до медичної частини пенітенціарної установи;**
- **всі особи, прийняті до пенітенціарної установи, мають бути належним чином опитані і ретельно оглянуті кваліфікованим медичним персоналом якомога швидше, але не пізніше 24 годин після їх прийняття. Такий же підхід повинен бути застосований кожного разу, коли ув'язнений повертається в пенітенціарну установу після перебування у правоохоронних органах для цілей розслідування (навіть протягом короткого періоду часу).**

Комітет повинен також підкреслити, що, коли ув'язнений має ушкодження, які свідчать про жорстоке поводження або робить заяви медичному персоналу про жорстоке поводження, він чи вона повинні бути негайно оглянуті лікарем, який має визнану судово-медичну кваліфікацію.

156. У виправній колонії № 3 в Кривому Розі, делегація помітила, що фотографування травм було частиною стандартної процедури огляду новоприбулих ув'язнених[464].

В цілому, Комітет вважає, що вищезгадана практика є позитивною і повинна бути поширена по всіх пенітенціарних установах в Україні. Проте, делегація помітила низку проблем пов'язаних з якістю процедур у виправній колонії № 3 (зроблені фотографії не були чіткими і не включали анатомічні орієнтири, які дозволили б ідентифікувати зони, показані на них, крім того, на них не було номера справи та/або будь-яких інших ідентифікаторів,

---

[463] Природно, що співробітник медичної частини повинен негайно викликатися всякий раз, коли ув'язнений, який щойно прибув, потребує термінової медичної допомоги або якщо є сумніви щодо сумісності стану здоров'я ув'язненого з його триманням в пенітенціарній установі.

[464] І щоразу, коли їх робили, фотографії роздруковувалися, а їхні копії додавалися до звітів до прокуратури.

таких як дата і час, коли вони були зроблені). На додаток (і, можливо, ще більш важливо) — такий порядок не стосувався ушкоджень, отриманих ув'язненими всередині установи, вже після потрапляння до неї.

Комітет рекомендує, щоб вищезгадана процедура бути поліпшена і поширена у світлі вищесказаного, і щоб вона застосовувалася по всій пенітенціарній системі України. Також варто зробити посилання на відповідну рекомендацію в пункті 154.

157. Що стосується процедур звітності, висновки делегації протягом візиту в 2013 році свідчать, що положення вищезазначеного наказу № 710/5/343 часто не дотримуються у відвіданих установах і це полягає в тому, що зафіксовані ушкодження або не були доведені до відома компетентного прокурора[465], або були доведені зі значним запізненням[466]. Крім того, чи був повідомлений прокурор значною мірою залежало від заяви ув'язненого. Принаймні в деяких відвіданих пенітенціарних установах, записи, що описували ушкодження, які явно свідчили про жорстоке поводження, не були повідомлені, тому що, як повідомили відповідні ув'язнені, ці ушкодження були завдані «до затримання».

Крім того, як правило, компетентного прокурора не повідомляють про тілесні ушкодження, отримані ув'язненими всередині пенітенціарної установи після прийняття до неї[467].

Комітет рекомендує, щоб була запроваджена прискорена процедура для всіх медичних частин пенітенціарних установ з метою систематичного і безпосереднього зв'язку з компетентним прокурором (або співробітником ДБР) і звітування щодо ушкоджень, коли ці ушкодження узгоджуються з твердженнями про жорстоке поводження, зробленими ув'язненим або, навіть, за відсутності заяв, якщо ушкодження свідчать про жорстоке поводження. Таке повідомлення повинно бути зроблено незалежно від бажання відповідного ув'язненого. Ув'язнені і, на їх прохання, адвокати повинні мати право на одночасне отримання копії звіту. Крім того, органи у сфері охорони здоров'я не повинні робити повідомлень такого типу до органів внутрішніх справ.

Крім того, **медичний персонал повинен повідомити в'язням про існування зобов'язання звітувати, пояснюючи, що складання такого звіту є частиною системи попередження жорстокого поводження, та**

---

[465] Наприклад, тільки близько 10% травм, які було зареєстровано у відповідній документації в Сімферопольському СІЗО, були повідомлені в прокуратуру (або, принаймні, той факт, що про них повідомили, був відображений). У Дніпропетровському СІЗО, колонки журналу тілесних ушкоджень після прибуття, що містять дату і час направлення інформації до прокуратури, систематично залишалися порожнім.

[466] Наприклад, до місяця в Сімферопольському СІЗО.

[467] В таких випадках практика полягала в інформуванні (якщо воно взагалі відбувалося) відповідного територіального органу внутрішніх вправ (див. також пункт 157).

що передача доповіді компетентному прокурору не є заміною подання заяви у встановленому порядку.

Було б також доцільно для відповідного медичного персоналу мати можливість отримувати через регулярні проміжки часу зворотній зв'язок про заходи, вжиті прокурором після отримання їхніх звітів. Це могло б допомогти покращити їхнє розуміння, де їхні навички стосовно документального обліку та звітності можуть бути поліпшені і, більш загально, буде служити нагадуванням про важливість цього конкретного аспекту їхньої роботи.

158. Як уже згадувалося в попередньому пункті, делегація КЗК помітила, що у тих випадках, коли на ув'язнених виявлялися ушкодження та були зареєстровані/описані у відповідній документації[468] адміністрація цих установ (а, точніше, співробітники оперативних підрозділів) повідомляли цю інформацію[469] до відповідного закладу органів внутрішніх справ. Така практика, зокрема, спостерігалася в Київському СІЗО, де повідомлення зазвичай відбувалося телефоном[470]. Типовими подальшими діями за підсумками такого повідомлення черговому працівнику відповідної установи внутрішніх справ[471] необхідно було прибути в СІЗО і взяти письмову заяву від відповідного ув'язненого, зібрати медичні довідки і будь-яку іншу відповідну наявну документацію.

Водночас з'ясувалося, що за нагоди оперативний персонал СІЗО виконував своє неофіційне попереднє розслідування щодо виявлених ушкоджень і обставин, за яких вони були отримані, ще до того, як зроблено таке повідомлення.

Обидві вищезгадані практики суперечать обов'язковим процедурам[472] звітності та юридичним вимогам, викладеним в новому КПК[473], щодо автоматичної реєстрації відомостей про кримінальне правопорушення у Єдиному реєстрі досудових розслідувань.

Посилаючись також на рекомендацію, вже викладену в пункті 154, **КЗК рекомендує, щоб українська влада забезпечила, щоб процедури звітності та практика щодо ініціювання досудового розслідування травм,**

---

[468] Що не завжди відбувається на практиці, як про це йдеться в пункті 153.

[469] Знову ж, не завжди і не в кожному випадку, як це було виявлено делегацією, див. пункт 157.

[470] Слід додати, що оперативний персонал Київського СІЗО застосовував ту ж процедуру всякий раз, коли знову прибулий ув'язнений заявляв, що його/її травми були отримані в результаті фактів, що передували його/її затримці (див. також пункт 157).

[471] У випадку Київського СІЗО, до Шевченківського УВС.

[472] Передбачених вищезгаданим наказом № 710/5/343.

[473] Статті 214 та 216.

виявлених на ув'язнених, були приведені у відповідність з відповідними законами і підзаконними актами.

d. Інфекційні захворювання

159. Ув'язнені хворі на туберкульоз утримувалися у всіх відвіданих пенітенціарних установах[474].

Як процедури лікування, так і процедури виявлення ТБ (включаючи систематичну флюорографію, яка здійснювалася до або після прийому в установу і повторювалася згодом через регулярні проміжки часу, а також лабораторні аналізи мокротиння у разі необхідності), здавалося, були в цілому належними, відповідно до протоколів DOTS і DOTS+. Зокрема, делегація КЗК помітила поліпшення в Київському СІЗО, де протитуберкульозні ліки другої лінії були тепер доступні. Необхідними ліками були також забезпечені й інші установи, частково завдяки допомозі від Глобального Фонду[475].

У всіх пенітенціарних установах ув'язнені з активною формою туберкульозу розміщувалися окремо від інших ув'язнених. Що стосується умов життя для ТБ хворих, приміщення в Київському СІЗО викликає особливу занепокоєність КЗК: воно було старе, темне і погано вентильоване, а стіни деяких камер були брудними і покриті грибком. Облаштування камер залишало бажати кращого: зношені ліжка, брудні постільні приналежності, частково відокремлені туалети в камері. Погані умови також спостерігались в душових кімнатах. **КЗК рекомендує вжити заходів для поліпшення умов у відділі ТБ Київського СІЗО у світлі сказаного вище.**

160. Кожна з відвіданих установ також утримувала низку ВІЛ- інфікованих ув'язнених[476], що не були відокремлені на підставі їх стану здоров'я. Тести на ВІЛ пропонувалися на конфіденційній і добровільній основі[477]. Була

---

[474] Було 43 таких ув'язнених у Київському СІЗО (включаючи дев'ять з мультирезистентною формою туберкульозу), 44 в Дніпропетровському СІЗО (як з активною, так і з неактивною формою туберкульозу), 33 в Одеському СІЗО, 22 у СІЗО в Сімферополі і 70 у виправній колонії № 3 у Кривому Розі (включаючи 12 з активною формою туберкульозу).

[475] Наприклад, Дніпропетровський СІЗО нещодавно отримав допомогу у виді ліків проти туберкульозу вартістю 51 594 грн.

[476] Наприклад, 17 ВІЛ-позитивних ув'язнених (з яких деякі мали клінічну стадію СНІДу) у Дніпропетровському СІЗО; 44 ВІЛ-позитивних ув'язнених (з яких 19 мали СНІД) в Сімферопольському СІЗО; 19 ВІЛ позитивних і 15 хворих на СНІД у виправній колонії № 3 в Кривому Розі.

[477] У Київському СІЗО, з 1 січня по 1 вересня 2013 року були проведені 1343 тестів на ВІЛ, були виявлені 165 ВІЛ-позитивних випадків. В Одеському СІЗО, з приблизно 1200 тестів на ВІЛ, проведених в перші дев'ять місяців 2013 року, близько 80 виявилися позитивним (слід зазначити, що близько 20% ув'язнених відмовилися від тестування).

доступна антиретровірусна терапія[478] (яка також частково фінансувалася за рахунок пожертвувань від Глобального фонду).

161 КЗК стурбований відсутністю систематичної перевірки і лікування гемоконтактного вірусного гепатиту в українській пенітенціарній системі. Делегація була поінформована про те, що на момент візиту не було ніякої Національної програми виявлення і лікування гепатиту в Україні (також не було жодного національного стандарту лікування), і що пенітенціарні установи не були забезпечені жодними ліками проти гепатиту. **Комітет рекомендує вжити заходів для виправлення цього прикрого стану справ.**

e. Психіатрична та психологічна допомога

162. Як уже згадувалося в пункті 143, посада психіатра на повний робочий день в Київському СІЗО на момент візиту 2013 року була вакантною. Головний лікар установи визнав, що цю ситуацію було важко виправити. В очікуванні штатного психіатра, СІЗО організовував щомісячні консультації з виїзним фахівцем із в'язничної лікарні (розташованої поблизу від Києва), який міг допомогти медичним частинам в наданні допомоги ув'язненим, які страждали на хронічні психічні розлади. Для надзвичайних ситуацій могла бути викликана психіатрична швидка допомога (цивільна). Як і в ситуації, що спостерігалася в ході періодичного візиту в 2009 році[479], установа не мала ліцензії, яка дозволяла використовувати психіатричні ліки, що залишало ув'язнених, які страждають на психічні розлади, без відповідної фармакотерапії, іноді протягом декількох місяців поспіль.

Той факт, що ця неприпустима ситуація не була виправлена з 2009 року, незважаючи на рекомендації КЗК, зроблені у доповіді про візит в 2009 році, викликає заклопотаність КЗК.

Ситуація стосовно психіатричної допомоги в інших відвіданих СІЗО не була набагато кращою. Наприклад, СІЗО в Одесі та Сімферополі могли розраховувати тільки на присутність психіатра на півставки (50%), чого було явно недостатньо, враховуючи розміри і характеристики відповідних ув'язнених. До того ж, психіатрам в цих двох СІЗО, принаймні, було дозволено призначати психотропні препарати.

Комітет рекомендує, щоб українська влада вжила термінових заходів для поліпшення надання психіатричної допомоги ув'язненим у всіх відвіданих пенітенціарних установах. Зокрема, в першочерговому порядку мала бути заповнена вакантна посада психіатра в Київ-

---

[478] Наприклад, 48 ув'язнених отримували антиретровірусну терапії в Київському СІЗО під час візиту, а також 25 в Одеському СІЗО, 41 в Сімферопольському СІЗО і 9 у виправній колонії № 3 в Кривому Розі.

[479] Див. пункт 138 доповіді про відвідування в 2009 р. (документ CPT/Inf (2011) 29).

ському СІЗО. Також необхідно докласти зусиль, щоб збільшити час присутності психіатрів в СІЗО в Одесі та Сімферополі.

Комітет також рекомендує вжити термінових заходів для забезпечення того, щоб ув'язнені з психічними розладами, мали право на повний спектр відповідного психіатричного лікування в усіх установах, у тому числі в Київському СІЗО.

Крім того, **Комітет рекомендує вжити заходів, щоб збільшити діапазон терапевтичних варіантів, доступних для ув'язнених, які страждають психічними захворюваннями (тобто не тільки доступ до фармакотерапії). У разі необхідності, такі ув'язнені повинні бути негайно передані до відповідного медичного лікарняного закладу.**

163. Всі відвідані пенітенціарні установи мали в штаті низку психологів. Проте, як це було і в минулому, у роботі психологів, схоже, домінували завдання, пов'язані з тестуванням і оцінкою, а консультаціям або лікуванню приділялося дуже мало часу.

Отже, **Комітет рекомендує, щоб українська влада активізувала свої зусилля з розвитку психологічної допомоги ув'язненим, зокрема, що стосується неповнолітніх та ув'язнених, які відбувають довгі (включаючи довічні покарання), а також засуджених, що тримаються в особливих умовах підвищеної безпеки або контролю.**

164. Спостерігалася значна кількість ув'язнених, які мали проблеми, пов'язані з наркотиками, у відвіданих пенітенціарних установах[480]. Однак, як це було у випадку попередніх візитів КЗК в Україну[481], незначну кількість дій (окрім традиційного забезпечення режиму в установі і можливості для дуже обмеженого числа ув'язнених продовжувати лікування метадоном, розпочатого до ув'язнення[482]) було здійснено для вирішення цієї ситуації (у вигляді, наприклад, профілактики та надання соціально-психологічної та педагогічної допомоги таким ув'язненими). Крім того, жодна з відвіданих установ не запровадила заходів зниження шкоди (наприклад, надання дезінфікуючого розчину чи інформації про те, як стерилізуються голки або впровадження програм обміну шприців).

КЗК хотів би підкреслити, що лікування наркозалежних в'язів має бути бути диверсифіковане, поєднуючи детоксикацію, психологічну підтримку, соціально-освітні програми, реабілітацію та програми ЗПТ. Воно також має бути поєднано зі справжньою політикою превенції. Ця політика повинна

---

[480] Наприклад, делегація була проінформована начальником Дніпропетровського СІЗО, що близько 20% ув'язнених установи мали такі проблеми.

[481] Див., наприклад, пункт 140 доповіді про візит у 2009 р.(документ CPT/Inf (2011) 29).

[482] Замісна терапія не була доступною всередині установ виконання покарань. Крім того, делегації повідомили у виправній колонії № 3 в Кривому Розі, що навіть тим ув'язненим, які почали свою метадонову терапію до прибуття в установу, не дозволялося продовжити її у виправній колонії.

акцентувати на ризиках ВІЛ або вірусного гепатиту через вживання наркотиків і вказувати на способи їх передачі і засоби захисту. Зрозуміло, що медичний персонал повинен відігравати ключову роль у складанні, реалізації та моніторингу відповідних програм і тісно співпрацювати з іншим (соціально-психологічним та педагогічним) персоналом[483].

Комітет рекомендує, щоб українська влада розробила комплексну і послідовну в'язничну стратегію щодо наркотиків, яка передбачає надання допомоги ув'язненим, які мають проблеми, пов'язані з наркотиками. Спеціальна підготовка з цього питання має бути організована для медичного персоналу пенітенціарних установ.

7. Інші питання

а. Штатний розклад

165. У ході візиту делегації КЗК повідомили, що згідно з українським законодавством[484], штатна чисельність повинна бути 33% від загальної чисельності ув'язнених і, що здійснювалися зусилля, щоб дотримуватися цього стандарту на національному рівні (на момент візиту у 2013 штат складав 32% від загальної кількості ув'язнених в Україні).

Ситуація була зовсім іншою у відвіданих установах. Наприклад, в Київському СІЗО, кількість посад складали тільки 20% ув'язнених на момент візиту, в той час як кількість співробітників, які насправді працювали в установі, складала 18% від загальної кількості ув'язнених, з урахуванням численних вакансій (у відділі нагляду та безпеки, зокрема). В Одеському СІЗО штат співробітників складав в теорії 28% ув'язнених, а на момент візиту — лише 24% ув'язнених.

Як і в минулому, делегація помітила, що часто в усіх відвідуваних установах в режимній зоні було дуже мало інспекторів. Наприклад, в Одеському СІЗО на момент візиту налічувалося близько двох співробітників при виконанні посадових обов'язків в корпусі № 1 для 272 ув'язнених.

Крім того, 24-годинна зміна, яка існувала в низці відвіданих установ, не тільки негативно позначалася на професійних стандартах, а й призвела до подальшого скорочення персоналу, фактично присутнього в зоні ув'язнення (наприклад, з перервами кожні дві години).

---

[483] Див. також Короткий звіт про політику Об'єднаних Націй щодо «Профілактики ВІЛ, лікування та догляду у в'язницях та інших закритих установах: всеосяжний пакет заходів» («HIV prevention, treatment and care in prisons and other closed settings: a comprehensive package of intervention»), червень 2013 року.

[484] Див. статтю 2 Закону «Про чисельність ДКВС» № 1526-III від 2 березня 2000 року, зі змінами, внесенними 14 квітня 2009 року.

КЗК повинен нагадати, що недостатнє співвідношення між персоналом і ув'язненими, низька кількість режимного персоналу в зонах ув'язнення та/або спеціальна розстановка цих співробітників в цих зонах, яка обмежує можливості прямого контактування з ув'язненими, збільшує ризик насильства і залякування між ув'язненими, а також напруженості у відносинах між персоналом і ув'язненими, і виключає започаткування динамічної безпеки і може стати перешкодою для створення відповідних програм позакамерної діяльності для ув'язнених. **Комітет рекомендує, враховуючи рекомендації, що містяться в пунктах 102, 108 і 167, українській владі слід провести поглиблений аналіз кількості та/або присутності режимного персоналу в режимних зонах СІЗО і у виправних колоніях закритого типу і, при необхідності, переглянути відповідні регуляції.** У цьому контексті, **слід розглянути можливість покладення краю 24-годинній зміні для режимного персоналу.**

166. Делегація знову спостерігала у відвіданих пенітенціарних установах, що співробітники, які працюють у безпосередньому контакті з ув'язненими, відкрито носили «спеціальні засоби» (тобто наручники, гумові кийки, балончики зі сльозогінним газом). **КЗК повторює: якщо це буде необхідно для режимних співробітників, які працюють в режимних зонах, мати при собі наручники і, особливо, гумові кийки, вони повинні бути приховані від погляду. Крім того, балончики зі сльозогінним газом не мають бути частиною стандартного екіпірування режимного персоналу і не повинні використовуватися в умовах обмеженого простора.**

167. Як і в минулому[485], делегація помітила, що взаємодія між персоналом і ув'язненими у відвідуваних в 2013 році пенітенціарних установах, найчастіше обмежувалася суворим мінімумом[486].

У виправній колонії № 3 в Кривому Розі підхід персоналу може бути охарактеризований як особливо армійський. Режимний персонал («контролери») говорили з ув'язненими тільки тоді, коли давали їм накази. Ув'язнені були зобов'язані колективно вітати персонал кожен раз, коли двері камери відчинялися, тримати руки по швах, коли перебували в прямому контакті з персоналом та доповідати у стилі підпорядкування. Цей підхід рішуче підтримувався керівництвом установи, яке вважало, що військова дисципліна є «хорошою для установи і для ув'язнених». Як уже згадувалося в пункті 113, засоби, обрані принаймні деякими зі співробітників для забезпечення цього «порядку і дисципліни», були абсолютно неприйнятними для КЗК.

Як наголошувалося в минулому, загальний підхід до взаємодії співробітників та ув'язнених, не тільки у виправній колонії № 3, а й у всій українській пенітенціарній системі, повинен бути принципово змінений.

---

[485] Див., наприклад, пункт 22 доповіді про позачерговий візит в 2012 р. (CPT/Inf (2013) 23).

[486] Див. також, у зв'язку з цим, розділ I.2. ПВР СІЗО.

Комітет підтверджує свою давню рекомендацію, що українська влада має реформувати існуючу професійну підготовку всіх співробітників пенітенціарних установ (по всій пенітенціарній системі, зокрема і у виправній колонії № 3 в Кривому Розі) з метою вироблення нових відносин з ув'язненими і руху в напрямку динамічного, а не суто статичного, підходу до безпеки та порядку[487]. При необхідності мають бути змінені відповідні правила.

Потрібно вжити особливих заходів для розробки спеціалізованого навчання співробітників, що працюють з окремими категоріями ув'язнених (наприклад, з попередньо ув'язненими, довічно засудженими, засудженими, які тримаються в умовах підвищеної безпеки або контролю, жінками, неповнолітніми).

b. Дисциплінарне одиночне ув'язнення в СІЗО/виправних колоніях закритого типу

168. Згідно з українським законодавством особи під вартою можуть бути піддані дисциплінарному одиночному ув'язненню строком до десяти діб (п'ять діб у випадку неповнолітніх)[488], а засуджені ув'язнені строком до 15 діб (10 діб у випадку неповнолітніх)[489]. На думку Комітету, **для неповнолітніх ув'язнених було б краще зменшити максимально можливий строк перебування у дисциплінарній одиночному ув'язненні до трьох діб[490].**

У ході візиту 2013 року делегація виявила, що акти членоушкодження майже систематично вважалися дисциплінарними проступками і відповідно каралися (у виправній колонії № 3 в Кривому Розі, зокрема). Такі акти часто відображають страждання, яке могли відчувати відповідні ув'язнені або проблеми психологічного чи психіатричного характеру, і до них слід підходити з терапевтичної, а не каральної точки зору. Крім того, дисциплінарне ув'язнення відповідних ув'язнених, швидше за все, тільки посилить їхні страждання або психологічні/психіатричні проблеми.

169. За результатами вивчення дисциплінарної документації, загалом, не було виявлено надмірного застосування дисциплінарного ув'язнення.

Тим не менш, в Одеському СІЗО, делегація виявила, що мало місце збільшення дисциплінарних проваджень стосовно ув'язнених з початку 2013 року, тоді як кількість ув'язнених значно зменшилась після набуття чинності новим КПК. Делегація також зазначила, що мали місце кілька випадків повторних поміщень попередньо ув'язнених в карцер на безперервний період

---

[487] Див. також пункт 108.

[488] Див. статтю 15 Закону «Про попереднє ув'язнення» та розділ VIII.7.1 ПВР СІЗО.

[489] Див. статті 132 і 145 Кримінально-виконавчого кодексу.

[490] Див. пункт 26 18-ої Загальної доповіді КЗК про його діяльність.

до близько 45 днів[491]. Крім того, дисциплінарні записи та справи не завжди були достовірними (наприклад, наявні помилки, відсутність інформації або інформація тільки в розпорядженні пенітенціарних співробітників).

170. Що стосується процедур, українська влада упустила можливість зміцнити гарантії проти зловживань при прийнятті нових ПВР СІЗО в 2013 році[492]. Делегація чула заяви, подібні тим, які вона отримувала у минулому, зокрема, що стосується інформації про права і можливості в оскаржуванні рішень про дисциплінарні стягнення незалежному органу. КЗК також стурбований систематичними твердженнями, отриманими в Одеському СІЗО, відповідно до яких ув'язнені поміщались в дисциплінарний ізолятор на підставі сфабрикованих звинувачень і без можливості захистити себе.

171. Попередні рекомендації КЗК про роль медичного персоналу в дисциплінарному провадженні досі не прийняті до уваги. Наприклад, розділ VIII. 7.5 ПВР СІЗО свідчить, що «поміщення до карцеру здійснюється після огляду ув'язненого або засудженого медичним працівником, який дає письмовий висновок щодо можливості тримання особи в карцері за станом здоров'я». Делегація КЗК була проінформована під час візиту, що такої вимоги не буде в майбутніх Правилах внутрішнього розпорядку УВП, які були на стадії обговорення під час візиту. Водночас, медичний працівник буде зобов'язаний покласти край дисциплінарному ув'язненню, якщо медичні причини перешкоджатимуть подальшому перебуванню в дисциплінарному ізоляторі. З точки зору КЗК, останнього підходу слід дотримуватися у всіх пенітенціарних установах.

172. Матеріальні умови в дисциплінарних камерах різнилися від однієї установи до іншої, і навіть від корпусу до корпусу. Найкращі умови були помічені в карцері нового корпусу для жінок у Київському СІЗО. З розміром близько 10 м^2, ці камери були добре освітлені, чисті, у відмінному стані і відповідним чином обладнані. На відміну від цього, дисциплінарні камери, побачені в Одеському СІЗО (розмір близько 7 м^2) були темні, вологі, погано обладнані і суттєво занедбані. Делегація із задоволенням дізналася, що вони були виведені з експлуатації незадовго до візиту і повинні бути повністю відремонтовані.

173. Ув'язнені, які трималися в дисциплінарних камерах, мали право на одну годину щоденної прогулянки в день. Тим не менш, вони нібито не мали доступу до книг/журналів. Крім того, всі телефонні контакти або побачення з родичами були заборонені для дорослих ув'язнених (крім доступу до адвокатів)[493].

---

[491] У цьому зв'язку див. пункт 109.

[492] Див. пункт 47 доповіді про візит 2009 р.(документ CPT/Inf (2011) 29).

[493] Див також розділ VIII.7.9. ПВР СІЗО.

174. **КЗК закликає українську владу :**

- **вжити відповідних заходів в рамках всієї пенітенціарної системи, щоб переглянути підхід щодо ув'язнених, які заподіяли собі шкоду, у світлі зауважень, зроблених у пункті 168;**
- **переглянути порядок поміщення в дисциплінарне ув'язнення в СІЗО і виправних колоніях закритого типу для того, щоб гарантувати, щоб відповідні ув'язнені (I) були в терміновому порядку проінформовані в письмовій формі про висунуті проти них звинувачення, (II) мали право на правову допомогу, (III) їм був відведений розумний строк для підготовки свого захисту, (IV) мали право викликати свідків від себе і мали право на перехресний допит свідків проти них, і (V) були забезпечені копіями рішення, яке містить причини поміщення та інформацію про доступні засоби оскарження рішення перед незалежним органом;**
- **забезпечити, зокрема за допомогою заходів регулювання, щоб у випадку ув'язнених, які піддаються послідовним стягненням у виді дисциплінарного ув'язнення протягом понад 10–15 днів, було застосоване переривання режиму дисциплінарного ув'язнення на 10-ому/15-ому дні перебування в ньому;**
- **здійснювати додаткову пильність в Одеському СІЗО щодо дотримання дисциплінарних процедур і стандартів обліку;**
- **продовжувати вживати заходів з перегляду положень про роль медичного персоналу у контексті дисциплінарного провадження для того, щоб переконатися, що вони більше не мають давати висновок про те, чи є засуджений або ув'язнений придатним для дисциплінарного ув'язнення (або, якщо застосовується будь-який інший тип утримання всупереч волі ув'язненого) і забезпечити, щоб медичні частини були проактивними стосовно ув'язнених, які утримуються в таких умовах[494];**
- **дозволити доступ до раціонального діапазону матеріалів для читання в карцері;**
- **забезпечити, щоб стягнення у виді тримання в дисциплінарному ізоляторі не включало повну заборону на сімейні контакти під час виконання цього стягнення, і щоб будь-які обмеження на контакти з родиною як форма покарання застосовувалися тільки тоді, коли дисциплінарне правопорушення стосувалося таких контактів[495].**

---

[494] У цьому зв'язку слід згадати пункти 62 і 63 21-ої Загальної доповіді про діяльність КЗК.

[495] Див. правило 60.4. Європейських в'язничних правил.

КЗК також хотів би отримати інформацію про прогрес, досягнутий у реконструкції дисциплінарних ізоляторів в Одеському СІЗО.

УЗАГАЛЬНЕНИЙ ПЕРЕЛІК РЕКОМЕНДАЦІЙ

Співпраця

Рекомендації

— українська влада повинна дати зрозуміти всім співробітникам пенітенціарних установ, що:
  i) принцип співпраці, закріплений в Конвенції, якою заснований КЗК, включає зобов'язання надавати точну інформацію делегації, яка здійснює візит, а
  ii) будь-яка спроба запобігти ув'язненим мати приватну співбесіду з делегацією або з'ясувати, що ув'язнені сказали делегації в ході конфіденційних бесід, знаходиться у кричущому протиріччі з пунктом 3 статті 8 Конвенції та призведе до серйозних санкцій (пункт 8);

— українська влада має:
  i) вжити ефективних заходів для запобігання будь-якому залякуванню ув'язнених до/під час майбутніх візитів;
  ii) вважати злочином застосування будь-яких санкцій, залякування, розправи та іншого упередженого ставлення до будь-якої ув'язненої особи за те, що вони прагнуть поспілкувались або спілкувалися з КЗК (або з будь-яким іншим органом, який працює у сфері запобігання та боротьби з катуваннями та іншими формами жорстокого поводження);
  iii) зробити аналіз, у світлі зауважень в пунктах 11 і 12, щодо того, яким чином проводяться розслідування можливих санкцій, помсти та інших дій такого роду проти ув'язнених, опитаних делегаціями КЗК, і проводити подальші перевірки щодо виправних колоній № 25 у Харкові та № 81 в Стрижавці, а також у виправній колонії № 3 в Кривому Розі в тісній співпраці з членами національного превентивного механізму та представниками громадянського суспільства, які мають визнану репутацію у захисті прав в'язнів (пункт 13).

Запити про надання інформації

— кожні два місяці протягом всього 2014 року, надавати результати майбутніх розслідувань щодо можливих санкцій проти (колишніх) ув'язнених, які перебували у вищевказаних пенітенціарних установах

під час візитів 2012 і 2013 років, разом з докладним звітом про конкретні заходи, вжиті для одержання цих результатів (пункт 13). ...

Особи, які перебувають у пенітенціарних установах

Попередні зауваження

Рекомендації

— українська влада має подовжити свої узгоджені зусилля, спрямовані на вирішення проблеми переповненості пенітенціарних установ в Україні (пункт 99);
— українська влада має розглянути без подальших затримок норми, закріплені законодавством щодо житлової площі на одного ув'язненого, щоб гарантувати, що вони забезпечують принаймні 4 м^2 на одного ув'язненого в багатомісних камерах (не рахуючи місця, зайнятого туалетом) у всіх установах, що знаходяться у віданні Державної пенітенціарної служби, включаючи слідчі ізолятори (СІЗО). Що стосується наповнюваності одномісних камер, будь-які камери такого типу повинні мати не менше 6 м^2 (не рахуючи площу, займану в камері туалетом), а бажано мають бути більшими (пункт 100);
— українська влада має перевіряти в кожному СІЗО/виправній колонії закритого типу фактичний життєвий простір на одного ув'язненого в камерах через регулярні проміжки часу (на додаток до середньої житлової площі на одного ув'язненого в кожній установі). Це дозволить виявити локальну перенаселеність (пункт 100);
— українська влада має продовжувати свої зусилля щодо поліпшення тюремної нерухомості/інфраструктури відповідно до стандартів Комітету. Недавнє скорочення тюремного населення має полегшити вирішення цієї проблеми (пункт 101);
— українська влада має забезпечити, щоб зусилля, спрямовані на скорочення переповненості виправних колоній і поліпшення матеріальних умов в СІЗО та установах для засуджених, відбувалися одночасно зі впровадженням програм структурованої позакамерної зайнятості. Метою має бути, щоб ув'язнені могли витрачати стільки годин за межами своїх камер кожен день, наскільки це можливо (бажано вісім годин або більше) і брати участь у регулярних, цілеспрямованих і різноманітних заходах (робота, освіта, спорт, тощо) відповідно до потреб кожної категорії ув'язнених (дорослих осіб під вартою або засуджених, засуджених до довічного покарання, засуджених, які утримуються в спеціальних умовах підвищеної безпеки та контролю, ув'язнених жінок, неповнолітніх тощо) (пункт 102).

Поводження з особами в попередньому ув'язненні та з тими, які відбувають покарання

Рекомендації

— треба вжити заходів для того, щоб:
  - методи, які використовуються оперативним персоналом в Дніпропетровському СІЗО для отримання інформації від ув'язнених, підлягали більш пильному, ефективному та незалежному контролю. Зокрема, необхідно чітко пояснити, що будь-яка спроба отримати інформацію від ув'язнених повинна бути суворо обмежена потребами установи;
  - увесь пенітенціарній персонал, що працює в Дніпропетровському та Одеському СІЗО має отримати чіткий сигнал, що посадовці, які завдають, підбурюють або проявляють терпимість до будь-яких катувань або інших форм жорстокого поводження, за будь яких обставин, зокрема, коли це робиться за розпорядженням вищого керівництва або, коли заохочується правоохоронними органами, будуть притягнуті до відповідальності. Крім того, співробітникам, що працюють в цих установах, слід нагадати, що вони повинні весь час ставитися до ув'язнених ввічливо і з повагою;
  - в Одеському СІЗО фізична сила, «спеціальні засоби» і гамівні сорочки мають використовуватися тільки щодо ув'язнених у цілях самооборони або у випадках спроб втечі чи активного або пасивного *фізичного* опору законним вимогам, і вони мають завжди вживатися як останній засіб. Більше того, керівництво Одеського СІЗО і зовнішні монітори мають проявляти особливу пильність, щоб гарантувати, що всі випадки застосування сили щодо ув'язнених були належним чином зафіксовані та оцінені (пункт 106);

— керівництво СІЗО в Одесі і Сімферополі використовувало всі доступні засоби для боротьби з негативним впливом неформальної в'язничної ієрархії та запобігало залякуванням і насильству серед ув'язнених, з урахуванням вищесказаного. Керівництво українських пенітенціарних установ також має бути пильним щодо можливої змови між співробітниками і ув'язненими «лідерами» (пункт 108);

— управління ув'язненими, які завдали або які вважаються такими, що можуть завдати серйозної шкоди самим собі або іншим особам, було принципово переглянуте в Одеському СІЗО, у світлі зауважень, зроблених в пункті 109 (пункт 109);

— українська влада має продовжувати проявляти максимальну пильність щодо поводження з ув'язненими, які відбувають покарання у виправній колонії № 81 в Стрижавці, зокрема у світлі вищевказаних

висновків. У цьому контексті, слід покласти край практиці делегування повноважень групі ув'язнених і використанню їх для контролю над засудженими в установі (пункт 112);

— всі співробітники, що працюють у виправній колонії № 81 в Стрижавці, зокрема старші офіцери мають продовжувати отримувати регулярне повідомлення з найвищого рівня про те, що
  i) будь-який співробітник установи, який коїть або допомагає жорстокому поводженню, буде притягнутий до відповідальності, і що
  ii) вони повинні протистояти всім формам корупції та інформувати начальників та інші відповідні органи про будь-які корупційні дії в межах установи (пункт 112);

— українська влада має вжити додаткових конкретних заходів боротьби проти жорстокого поводження і залякування ув'язнених в виправній колонії закритого типу № 3 в Кривому Розі, зокрема:
  • доручити керівництву установи проявляти пильність найвищого рівня щодо поводження з ув'язненими і пояснити, щоб було зрозуміло всім, кого це стосується (регулярно і часто), зокрема оперативному підрозділу, що будь-який співробітник виправної колонії, який здійснює або сприяє жорстокому поводженню, насильству або залякуванню серед ув'язнених буде притягнутий до відповідальності;
  • доручити всьому тюремному персоналу активно запобігати здійсненню їхніми колегами жорстокого поводження з ув'язненими (або заохоченню насильства серед ув'язнених) і повідомляти, по відповідних каналах, про всі випадки жорстокого поводження за участі колег. Доручення повинно супроводжуватися твердими гарантіями того, що «інформаторів» буде захищено від будь-якої помсти (пункт 116);

— українська влада має вжити заходів, в тому числі на законодавчому рівні, для того, щоб співробітники оперативних підрозділів більше не розслідували злочини, скоєні ув'язненими поза межами пенітенціарної установи і більше не приймали заяви від ув'язнених щодо таких злочинів (пункт 117).

Коментарі

Дуже важливо, щоб «наглядова перевірка» щодо виправної колонії № 3 в Кривому Розі вивчила причини заклопотаності КЗК, зазначені в пункті 115 (пункт 115).

Запити про надання інформації

Інформація (коли належатиме), про результати «наглядової перевірки» щодо виправної колонії № 3 у Кривому Розі і, зокрема, про рішення, прий-

няті згодом (зокрема, про накладання будь-яких кримінальних та/або дисциплінарних санкцій) (пункт 116).

Ув'язнені під вартою

Рекомендації

— необхідні кроки мають бути вжиті у виправній колоній № 3 у Кривому Розі для того, щоб неповнолітні ув'язнені утримувалися окремо від дорослих, у світлі зауважень, зроблених в пункті 118 (пункт 118);
— одночасно з виконанням рекомендацій, вже зроблених в пунктах 99 до 102, українська влада має вжити подальші заходи для того, щоб:
  - подвоїти свої зусилля щодо відвіданих СІЗО для досягнення мети не менше 4 м^2 житлової площі на одного ув'язненого в багатомісних камерах і розміщення не більше одного ув'язненого в камерах розміром 6 м^2 (не враховуючи площу, зайняту санвузлом), зокрема, шляхом більш рівномірного розподілу ув'язнених на наявній площі, зниження рівня наповнюваності в камерах у відповідності з національними стандартами та перегляду офіційної наповнюваності установ, про які йдеться;
- серйозно розглянути будівництво нового СІЗО в Одесі, подовжуючи свої намагання поліпшити стан ремонту камер у житлових корпусах;
- вивести з експлуатації, в Сімферопольському СІЗО, напівпідвальні камери, розташовані в блоці № 1 та ініціювати якнайшвидше капітальний ремонт та реконструкцію установи;
- продовжувати здійснювати програми з ремонту/реконструкції старих житлових будівель Київського і Дніпропетровського СІЗО;
- поліпшити доступ до природного освітлення і вентиляції в камерах у виправній колонії № 3 в Кривому Розі, зокрема на першому поверсі установи, і переглянути конструкцію вікон, щоб дозволити ув'язненим бачити поза межами своїх камер;
- забезпечити при здійсненні програм з ремонту/(ре-)конструкції повне відокремлення туалетів/санітарних вузлів в камерах (тобто до самої стелі);
- розглянути можливість збільшення частоти доступу ув'язнених до душових приміщень у відвіданих установах, а також в будь-якому іншому пенітенціарному закладі, з урахуванням правила 19.4 Європейських в'язничних правил;
- забезпечити, щоб ув'язнені мали можливість займатися належними фізичними вправами щодня. Це потребує збільшення прогулянкових двориків. Щоразу, коли це можливо, теперішні дворики, розташовані на дахах житлових блоків, слід замінювати на місця для прогулянок, які розташовані на рівні землі;

- переглянути режим для попередньо ув'язнених з урахуванням зауважень, зроблених у пункті 102. У зв'язку з цим, необхідно вжити заходів, щоб при проєктуванні і будівництві нових СІЗО або житлових корпусів передбачалися місця для прогулянки на рівні землі, можливість проведення спільних заходів для ув'язнених, можливості для роботи, освіти та іншої корисної зайнятості. Що стосується неповнолітніх, мета програм зайнятості має бути спрямована на те, щоб вони витрачали щонайменше вісім годин на день за межами своїх камер, як це передбачено Європейськими правилами щодо неповнолітніх правопорушників, яких піддано санкціям або іншим заходам;
- змінити чинне законодавство з метою забезпечення того, щоб особи під вартою, як правило, *мали право* на побачення, здійснення/отримання телефонних дзвінків і відправляння/отримування листів. Будь-яке обмеження/заборона встановлені щодо відвідувань, телефонних дзвінків чи листування повинні бути спеціально обґрунтовані потребами розслідування, завжди вимагати схвалення судовим органом, і застосовуватися протягом певного періоду часу, із зазначенням мотивації. Водночас, слідчим і суддям має бути нагадано, що відправною точкою для розгляду дозволів на побачення і для відправки листів повинні бути презумпція невинуватості і принцип, що особи під вартою повинні піддаватися тільки таким обмеженням, які суворо необхідні для інтересів правосуддя. Якщо немає чітко конкретизованих мотивів для заборони побачень/листування або для застосування певних обмежень (наприклад, організація побачень через перегородку) протягом певного періоду в кожному окремому випадку, особи під вартою повинні мати право отримувати принаймні три побачення на місяць по чотири години, а також відправляти/отримувати листи, як це передбачено законом (пункт 127).

Коментарі

Українській владі пропонується перевірити теплоізоляцію і правильну роботу системи опалення в новому житловому корпусі для жінок в Київському СІЗО (пункт 127).

Засуджені, які тримаються в спеціальних умовах підвищеної безпеки або контролю у виправній колонії закритого типу № 3 в Кривому Розі

Рекомендації

— українська влада має внести зміни до законодавства щодо рівня безпеки, який застосовується до таких засуджених, а також щодо за-

ходів з окремого тримання для профілактичних цілей відповідно до інструкцій, згаданих у пункті 129 (пункт 129);
— слід вжити заходів щоб усунути недоліки, зазначені в пункті 129, при необхідності шляхом внесення змін до відповідних процесуальних норм щодо процедури поміщення до «тюремного» режиму (і для його можливого продовження) (пункт 129);
— програма цілеспрямованої зайнятості різних видів (у тому числі роботи, освіти, спільних заходів та цільових програм реабілітації) мають бути забезпечені ув'язненим, які тримаються в спеціальних умовах підвищеної безпеки та контролю. Ця програма повинна бути складена та перевірена на основі індивідуальної оцінки ризиків/потреб мультидисциплінарною командою (за участю, наприклад, кваліфікованого психолога і педагога), та погоджуватися з зацікавленими ув'язненими (пункт 131);
— українська влада має змінити умови проведення короткострокових побачень у виправній колонії № 3 з тим, щоб побачення проводилися в досить відкритих умовах. Застосування відкритих побачень повинні стати правилом, а закриті — винятком. Такі винятки мають ґрунтуватися на мотивованому та аргументованому рішенні залежно від індивідуальної оцінки потенційного ризику конкретного ув'язненого. Крім того, пропускна спроможність приміщень для короткострокових побачень повинна бути збільшена (пункт 132);
— українська влада має виправити проблему стосовно тривалого очікування для доступу до телефону (пункт 132).

Коментарі

— українській владі рекомендується продовжувати свої зусилля щодо поліпшення матеріальних умов у «тюрмі» і камерах СМРБ виправної колонії № 3 в Кривому Розі, звертаючи особливу увагу на доступ до природного світла, штучне освітлення та вентиляцію. В камерах всі санвузли повинні бути повністю відокремленими (тобто до самої стелі). Крім того, необхідно вжити заходів, щоб зменшити очікувану наповнюваність окремих камер «тюрми», наслідуючи приклад камер СМРБ (пункт 130);
— українській владі пропонується розглянути питання про тривалий час очікування стосовно доступу до телефону (пункт 132).

Запити про надання інформації

Докладнішу інформацію про плани щодо забезпечення ув'язнених в режимі «тюрми» у виправній колонії № 3 у Кривому Розі деякими можливостями для роботи, а також інформацію щодо їх реалізації (п. 131).

Ув'язнені, які можуть бути засуджені/засуджені до довічного ув'язнення

Рекомендації

— переглянути законодавство і практику щодо ув'язнених, що можуть бути засуджені/засуджені до довічного позбавлення волі, у світлі вищезазначеного і з урахуванням рекомендацій, зроблених Комітетом під час його попереднього візиту (пункт 139).

Коментарі

— з урахуванням їх розміру було б набагато краще використовувати камери розміром 9 м^2 для одномісного розміщення в Київському СІЗО, за умови, що відповідні ув'язнені можуть взаємодіяти один з одним (пункт 139).

Запит інформації

— коментарі української влади щодо доступності умовно-дострокового звільнення всіх засуджених, включаючи засуджених до довічного позбавлення волі (пункт 140).

Охорона здоров'я

Рекомендації

— українська влада має активізувати свої зусилля щодо забезпечення оптимальних медичних послуг для ув'язнених. В цьому контексті, більш активна участь Міністерства охорони здоров'я, безсумнівно, сприятиме реалізації загального принципу еквівалентності медичної допомоги тій, яка наявна в суспільстві на волі (пункт 142);
— українська влада має вжити активних заходів для виправлення ситуації з кадровими ресурсами, зокрема, шляхом:
  - заповнення в першочерговому порядку всіх вакантних посад лікарів у Київському та Одеському СІЗО, а також у виправній колонії № 3 в Кривому Розі; а також
  - значного посилення комплекту медичних співробітників за допомогою додаткових фельдшерів та/або медсестер, зокрема у Київському та Одеському СІЗО, а також у виправній колонії № 3 в Кривому Розі; і
— безперервних зусиль має бути докладено для поліпшення приміщень та медичного обладнання медчастин пенітенціарних установ, які були відвідані, у світлі зауважень, зроблених у пункті 146 (пункт 146);
— вжити заходів для поліпшення доступності та покращення стандарту стоматологічної допомоги у відвіданих пенітенціарних установах (і, зокрема, в Київському та Сімферопольському СІЗО). Ув'язнені в усіх

установах повинні мати можливість лікувати зуби не тільки у термінових випадках (пункт 148);

— українська влада має покласти край практиці розміщення ув'язнених в у заґратованих місцях при проходженні медичних процедур в Дніпропетровському СІЗО і у виправній колонії № 3 у Кривому Розі (пункт 149);
— українська влада має прагнути забезпечити, щоб всі потрібні ліки для пенітенціарних установ поставлялися державою в достатній кількості (пункт 150);
— вжити заходів щодо поліпшення якості медичних записів та іншої медичної документації у всіх відвіданих пенітенціарних установах, зокрема, в Сімферопольському СІЗО (пункт 151);
— українська влада має покласти край практиці використання ув'язнених як санітарів у медичних частинах (пункт 151);
— вжити заходів у всіх відвіданих пенітенціарних установах (і, зокрема, в Дніпропетровському СІЗО і виправній колонії № 3 в Кривому Розі), щоб впевнитися, що конфіденційність медичних консультацій та медичної документації завжди дотримується належним чином (пункт 152);
— українська влада має вжити ефективних і термінових заходів для забезпечення того, щоб:
  - всі медичні обстеження ув'язнених (як на момент прибуття в пенітенціарну установу або після випадку насильства у такій установі) проводилися поза межами чутності і (якщо тільки фахівець медичної служби не вимагає протилежного в кожному конкретному випадку) поза межами поля зору правоохоронців та немедичного персоналу;
  - записи, за результатами медичних оглядів ув'язнених мають містити:
    i) звіт про заяви, зроблені відповідним в'язнем, що стосується медичного обстеження (у тому числі його/її опис його/її стану здоров'я і будь-які заяви про жорстоке поводження);
    ii) повний звіт щодо об'єктивних медичних спостережень, який базується на ретельному огляді;
    iii) міркування медичного працівника у світлі пунктів «i)» та «ii)», звертаючи увагу на узгодженість між будь-якими зробленими твердженнями та об'єктивними медичними показниками;
— медичні працівники, які працюють у в'язницях, отримували спеціальне навчання. На додаток до розвитку навичок з фіксації та пояснення тілесних ушкоджень, а також забезпечення повного знання процедур та обов'язку звітувати, навчання повинно охоплювати техніку інтерв'ювання осіб, які, можливо, зазнали неналежного поводження;

— режимні співробітники, які не мають обов'язків з охорони здоров'я, мали доступ лише до інформації, яка обумовлена конкретною потребою. Будь-яка інформація, що надається, має обмежуватись необхідністю запобігти серйозному ризику для в'язня або іншої особи, окрім випадків, коли ув'язнений погоджується на надання додаткової інформації (пункт 155);
— українська влада має прийняти подальші інструкції для того, щоб:
  - прийняти подальші нормативні акти для того, щоб:
  - медичні працівники, як правило, не брали безпосередню участь в адміністративній процедурі передачі ув'язнених осіб до пенітенціарної установи;
  - осіб, у яких виявлені тілесні пошкодження під час їхнього прийому, ніхто не має опитувати про походження цих ушкоджень під час вищезгаданої процедури передачі;
  - будь-який зроблений запис і будь-які зроблені фотографії ушкоджень під час передавальних процедур мають негайно направлятьcя до медичної частини пенітенціарної установи;
  - всі особи, прийняті до пенітенціарної установи, мають бути належним чином опитані і ретельно оглянуті кваліфікованим медичним персоналом якомога швидше, але не пізніше 24 годин після їх прийняття. Такий же підхід повинен бути застосований кожного разу, коли ув'язнений повертається до пенітенціарної установи після перебування у правоохоронних органах для цілей розслідування (навіть протягом короткого періоду часу) (пункт 155);
— порядок фіксації ушкоджень у новоприбулих ув'язнених у виправній колонії № 3 в Кривому Розі має бути поліпшений і поширений у світлі зауважень, зроблених в пункті 156 (пункт 156);
— «прискорена» процедура для всіх медичних частин пенітенціарних установ з метою систематичного і безпосереднього зв'язку з компетентним прокурором (або співробітником ДБР) і звітування щодо ушкоджень, коли ці ушкодження узгоджуються з твердженнями про жорстоке поводження, зроблених ув'язненим або, навіть, за відсутності заяв, якщо ушкодження свідчать про жорстоке поводження. Таке повідомлення повинно бути зроблено незалежно від бажання відповідного ув'язненого. Ув'язнені і, на їх прохання, адвокати повинні мати право на одночасне отримання копії звіту. Крім того, органи у сфері охорони здоров'я не повинні робити повідомлень такого типу до органів внутрішніх справ (пункт 157);
— медичний персонал має повідомляти в'язням про існування зобов'язання звітувати, пояснюючи, що складання такого звіту є частиною системи попередження жорстокого поводження та що передача до-

повіді компетентному прокурору не є заміною подання заяви у встановленому порядку (пункт 157);

— українська влада має забезпечити, щоб процедури звітності та практика щодо ініціювання досудового розслідування травм, виявлених на ув'язнених, були приведені у відповідність з відповідними законами і підзаконними актами (пункт 158);
— вжити заходів для поліпшення умов у відділі ТБ Київського СІЗО у світлі зауважень, зроблених у пункті 159 (пункт 159);
— мають бути вжиті заходи для забезпечення систематичного виявлення і лікування гемоконтактного вірусного гепатиту в українській пенітенціарній системі (пункт 161);
— українська влада має вжити термінових заходів для поліпшення надання психіатричної допомоги ув'язненим у всіх відвіданих пенітенціарних установах. Зокрема, в першочерговому порядку мала бути заповнена вакантна посада психіатра в Київському СІЗО. Також необхідно докласти зусиль, щоб збільшити час присутності психіатрів в СІЗО в Одесі та Сімферополі (пункт 162);
— вжити термінових заходів для забезпечення того, щоб ув'язнені з психічними розладами, мали право на повний спектр відповідного психіатричного лікування в усіх установах, у тому числі в Київському СІЗО (пункт 162) ;
— вжити заходів, щоб збільшити діапазон терапевтичних варіантів, доступних для ув'язнених, які страждають на психічні захворювання (тобто не тільки доступ до фармакотерапії). У разі необхідності, такі ув'язнені повинні бути негайно передані до відповідного медичного лікарняного закладу (пункт 162);
— українська влада має активізувати свої зусилля з розвитку психологічної допомоги ув'язненим, зокрема, що стосується неповнолітніх та ув'язнених, які відбувають довгі (включаючи довічні покарання), а також засуджених, що тримаються в особливих умовах підвищеної безпеки або контролю (пункт 163);
— українська влада має розробити комплексну і послідовну в'язничну стратегію щодо наркотиків, яка передбачає надання допомоги ув'язненим, які мають проблеми, пов'язані з наркотиками. Спеціальна підготовка з цього питання має бути організована для медичного персоналу пенітенціарних установ (пункт 164).

Коментарі

— українській владі пропонується прагнути зробити зайнятість в пенітенціарних медичних установах більш привабливою, зокрема і в фінансовому сенсі і (пункт 144);

— коли ув'язнений має ушкодження, які свідчать про жорстоке поводження або робить заяви медичному персоналу про жорстоке поводження, він чи вона повинні бути негайно оглянуті лікарем, який має визнану судово-медичну кваліфікацію (пункт 155);
— було б доцільно для відповідного медичного персоналу мати можливість отримувати, через регулярні проміжки часу, зворотній зв'язок про заходи, вжиті прокурором після отримання їхніх звітів (пункт 157).

Запити про надання інформації

— про прогрес, досягнутий у здійсненні різних планів та заходів, спрямованих на реорганізацію пенітенціарної медицини (пункт 142);
— зауваження української влади на звинувачення з боку ув'язнених, відповідно до яких ув'язненим був запропонований доступ до спеціалізованої медичної допомоги тільки тоді, коли вони або їхні сім'ї платили за таке лікування (пункт 145);
— докладнішу інформацію про план будівництва нової лікарні в Одеському СІЗО і його реалізацію (пункт 147).

Інші питання

Рекомендації

— враховуючи рекомендації, що містяться в пунктах 102, 108 і 167, українській владі слід провести поглиблений аналіз кількості та/або присутності режимного персоналу в режимних зонах СІЗО і у виправних колоніях закритого типу і, при необхідності, переглянути відповідні регуляції (пункт 165);
— українська влада має реформувати існуючу професійну підготовку всіх співробітників пенітенціарних установ (по всій пенітенціарній системі, зокрема і у виправній колонії № 3 в Кривому Розі) з метою вироблення нових відносин з ув'язненими і руху в напрямку динамічного, а не суто статичного, підходу до безпеки та порядку. При необхідності мають бути змінені відповідні правила (пункт 167);
— потрібно вжити особливих заходів для розробки спеціалізованого навчання співробітників, що працюють з окремими категоріями ув'язнених (наприклад, з попередньо ув'язненими, довічно засудженими, засудженими, які тримаються в умовах підвищеної безпеки або контролю, жінками, неповнолітніми) (пункт 167);
— Українська влада має:
  - вжити відповідних заходів в рамках всієї пенітенціарної системи щоб переглянути підхід щодо ув'язнених, які заподіяли собі шкоду, у світлі зауважень, зроблених у пункті 168;

- переглянути порядок поміщення в дисциплінарне ув'язнення в СІЗО і виправних колоніях закритого типу для того, щоб гарантувати, щоб відповідні ув'язнені (I) були в терміновому порядку проінформовані в письмовій формі про висунуті проти них звинувачення, (II) мали право на правову допомогу, (III) їм був відведений розумний строк для підготовки свого захисту, (IV) мали право викликати свідків від себе і мали право на перехресний допит свідків проти них, і (V) були забезпечені копіями рішення, яке містить причини поміщення та інформацію про доступні засоби оскарження рішення перед незалежним органом;
- забезпечити, зокрема за допомогою заходів регулювання, щоб у випадку ув'язнених, які піддаються послідовним стягненням у виді дисциплінарного ув'язнення протягом понад 10–15 днів, було застосоване переривання режиму дисциплінарного ув'язнення на 10-ому / 15-ому дні перебування в ньому;
- здійснювати додаткову пильність в Одеському СІЗО щодо дотримання дисциплінарних процедур і стандартів обліку;
- продовжувати вживати заходів з перегляду положень про роль медичного персоналу у контексті дисциплінарного провадження для того, щоб переконатися, що вони більше не мають давати висновок про те, чи є засуджений або ув'язнений придатним для дисциплінарного ув'язнення (або, якщо застосовується будь-який інший тип утримання всупереч волі ув'язненого) і забезпечити, щоб медичні частини були проактивними стосовно ув'язнених, які утримуються в таких умовах;
- дозволити доступ до раціонального діапазону матеріалів для читання в карцері;
- забезпечити, щоб стягнення у виді тримання в дисциплінарному ізоляторі не включало повну заборону на сімейні контакти під час виконання цього стягнення, і щоб будь-які обмеження на контакти з родиною як форма покарання застосовувалися тільки тоді, коли дисциплінарне правопорушення стосувалося таких контактів (пункт 174);

— було б краще зменшити максимально для неповнолітніх ув'язнених можливий строк перебування у дисциплінарній одиночному ув'язненні до трьох діб (пункт 168).

Запити на інформацію

— Інформація про хід роботи з реконструкції дисциплінарних приміщень в Одеському СІЗО (пункт 174).

5. ДОПОВІДЬ КОМІТЕТУ З ЗАПОБІГАННЯ КАТУВАННЯМ ЩОДО ВІЗИТУ В УКРАЇНУ У 2012 РОЦІ (ЧАСТИНА ЩОДО ПЕНІТЕНЦІАРНИХ УСТАНОВ) [CPT/INF (2013) 23]

I. Вступ

A. Строки візиту і склад делегації

1. Відповідно до статті 7 Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводження чи покарання (далі «Конвенція»), делегація Комітету здійснила візит в Україну з 1 по 10 грудня 2012 року. Комітет вважає візит таким, який «вимагається в кожному конкретному випадку» (див. статті 7, пункт 1 Конвенції)[496].

2. Візит був проведений такими членами КЗК:

— Латіф Гусейнов, Президент Комітету (голова делегації)
— Марія Дефініс Гояновіч
— Ілвія Пуче
— Вінсент Тєіс

За допомоги представника Секретаріату Комітету Йохана Фрістеда, та за сприяння:

— Алан Мітчелл, лікар, колишній начальник Департаменту охорони здоров'я В'язничної служби Шотландії, Великобританія (експерт)
— Денис Даниленко (перекладач)
— Вадим Кастеллі (перекладач)
— Дмитро Копилов (перекладач)
— Лариса Сич (перекладач).

[496] Усі доповіді щодо попередніх візитів КЗК до України, а також релевантних відповідей Уряду були опубліковані та доступні на сайті КЗК: www.cpt.coe.int

B. Контекст візиту і відвідані установи

3. Основною метою візиту була перевірка того, яке ставлення до ув'язнених, що відбувають покарання (у тому числі довічне ув'язнення) у виправних колоніях. Для цього делегація відвідала чотири виправні колонії, які розташовані в трьох різних частинах країни — в Дніпропетровській, Харківській та Вінницькій області. У Дніпропетровській області, делегація здійснила візит повторного характеру до виправної колонії № 89, де поводження з ув'язненими викликало особливу занепокоєність під час першого візиту Комітету в 2009 році. У Харківській області, делегація відвідала Олексіївську виправну колонію № 25 для чоловіків і Качанівську виправну колонію № 54 для жінок. Це дало можливість ознайомитися зі становищем жінок, які засуджені до довічного позбавлення волі в колонії № 54, та Юлії Тимошенко, яка під час візиту знаходилась у Центральній клінічній лікарні № 5 Укрзалізниці у м. Харкові[497]. У Вінницькій області делегація відвідала виправну колонію № 81 у м. Стрижавка.

4. За місткості в 1250 місць у виправній колонії № 89 у Дніпропетровську під час візиту загалом утримувались 834 ув'язнених[498], включаючи 38 засуджених до довічного ув'язнення і 44 ув'язнених, які утримуються в умовах підвищеної безпеки або посиленого контролю у секторі максимальної безпеки. Що стосується в'язничної лікарні для хворих на туберкульоз засуджених, розташованої на території колонії, то в ній трималось 364 пацієнти за наявності 800 місць.

Розташована в північній частині міста Харкова (Дзержинський район), Олексіївська виправна колонія № 25 є установою з середнім рівнем безпеки для засуджених чоловіків, які раніше відбували покарання. Її перші будівлі було побудовано в 1959 році. За місткості в 1476 місць в ній під час візиту утримувалось 1611 засуджених. Качанівська виправна колонія № 54 розташована в південній частині міста Харкова (Комінтернівський район). Вона прийняла перших ув'язнених в 1944 році і в 1957 році стала трудовою колонією для жінок. В теперішній час це установа із мінімальним рівнем безпеки для засуджених жінок, що раніше не відбували покарання. В ній також утримуються в окремому блоці середнього рівня безпеки жінки, які відбувають довічне ув'язнення. Під час візиту в ній утримувалося 920 жінок (включаючи 21 засуджену довічно) при місткості у 820 місць.

---

[497] Становище жінок, засуджених до довічного позбавлення волі в колонії № 54, було вперше досліджено КЗК протягом свого періодичного візиту до України у 2005 році. Що стосується пані Тимошенко, то Комітет під час свого попереднього візиту в Україну в 2011проконтролював забезпечення її медичною допомогою, коли вона перебувала в Київському СІЗО.

[498] Коротко опис цієї установи може бути знайдений у параграфі 118 доповіді за результатами візиту у 2009 році (CPT/Inf (2011) 29).

Виправна колонія № 81 знаходиться в селі Стрижавка, недалеко від міста Вінниці, є виправною колонією з середнім рівнем безпеки для засуджених-чоловіків, що раніше відбували покарання у виді позбавлення волі. Вона була введена в експлуатацію в кінці 1950-х. За місткості у 1249 місць (у тому числі 100 місць у в'язничній лікарні), під час візиту в ній утримувалося 1118 ув'язнених (у тому числі 87 хворих у лікарні).

C. Консультації, отримані делегацією

5. Наприкінці візиту делегація зустрілася з Інною Ємельяновою, першим заступником Міністра юстиції і виконуючим його обов'язки, та Олександром Лісіцковим, головою Державної пенітенціарної служби України. Комітет радий відмітити, що на зустрічі змогла бути присутньою Валерія Лутковська, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

Крім того, делегація консультувалася з Віктором Пшонкою, генеральним прокурором та з Григорієм Середою, заступником Генерального прокурора.

У ході візиту делегація зустрілася з представниками неурядових організацій та іншими особами, які активно працюють в галузях, що становлять інтерес для КЗК. Список національних органів і організацій, з якими зустрілася делегація, викладено у додатку II до цієї доповіді.

D. Проведена співпраця

1. Співробітництво, спрямоване на полегшення роботи делегації

6. У ході візиту делегація КЗК отримала хороший рівень співпраці з боку *центральних органів влади*. Як стало відомо, Державна пенітенціарна служба поінформувала підконтрольні установи про мандат Комітету. Делегації було також надано списки установ та всі необхідні облікові дані для полегшення роботи делегації. Комітет хотів би висловити свою вдячність за допомогу, надану його делегації посадовою особою із зв'язків, призначеній українським урядом зі сторони Міністерства юстиції, Назарові Кульчицькому.

7. Проте, співпраця з делегацією *зі сторони персоналу у відвіданих закладах* в кращому випадку може бути описаною як невиважена.

У Дніпропетровській та Вінницькій областях, делегація отримала відносно швидкий доступ до виправної колонії № 89 та Стрижавської виправної колонії № 81 і була забезпечена відповідною документацією. Крім того, запити про надання інформації були відразу задоволені. У той же час, викликає серйозну занепокоєність те, що співробітники Стрижавської колонії № 81 намагалися з'ясувати зміст розмов із засудженими, з якими спілкувалася делегація. Крім того, пенітенціарним офіцерам було сказано в по-

дальшому опитувати тільки заляканих засуджених, попереджаючи їх бути обережними у майбутньому з тим, що вони кажуть делегації[499].

У Харківській області рівень співпраці з делегацією був найгіршим з часів першого візиту Комітету до України у 1998. Делегації довелось довго чекати для отримання доступу до Качанівської виправної колонії № 54 та Олексіївської виправної колонії № 25, зокрема, у зв'язку із застосуванням безпрецедентно тривалої і надзвичайно надмірної перевірки з приводу безпеки (наприклад, більш ніж одну годину на другий день візиту в колонію № 54). Крім того, як було повідомлено, засуджені, яким була визначена роль надавати допомогу співробітникам, були проінструктовані співробітниками установи, не скаржитися і навіть не спілкуватися з делегацією; недотримання цих вимог, за повідомленою інформацією, могло б призвести до покарання (наприклад, працювати більше годин у майстерні або поміщення до дисциплінарного ізолятора у колонії № 54 або, навіть, суворих тілесних покарань в колонії № 25).

Декілька ув'язнених також вказали, що вони були фізично обмежені у можливості наближення до делегації (або іншими засудженими, які, як було проінформовано, мали це робити, або ж окремим засудженим було наказано займатись певними видами діяльності). У колонії № 25 співробітники також намагалися за допомогою різних засобів запобігти створенню клімату довіри між ув'язненими та делегацією (наприклад, неодноразові втручання у спілкування співробітниками). Крім того, засуджені заявили, що вони були проінформовані при прийомі до колонії № 25, що вони будуть піддані відео- та аудіо спостереженню під час їх перебування в цьому закладі, в той час як делегація була проінформованою тільки про відеоспостереження в дисциплінарних ізоляторах. Тому засуджені мали всі підстави вважати, що делегація не змогла б гарантувати конфіденційність їхніх розмов. У колонії № 54 персонал та засуджені, що допомагали персоналу, безсумнівно, допитували засуджених щодо бесід з делегацією. До того ж, в ряді випадків делегації було надано неточну інформацію персоналом колонії (наприклад, про використання відеоспостереження в приміщенні, де утримується Юлія Тимошенко в Центральній клінічній лікарні № 5 у Харкові).

Комітет повинен підкреслити, що дії, про які йдеться в цьому пункті, є однозначним порушенням різних положень Конвенції. **Комітет закликає українську владу вжити рішучих заходів для забезпечення того, щоб такі дії не вчинялись в ході майбутніх візитів в Україну.**

Комітет бажав би також отримати детальну інформацію від української влади щодо використання аудіопрослуховування в пенітенціарних установах, включаючи копії відповідних нормативних актів.

---

[499] Декілька засуджених у лікарні виправної колонії № 89 також засвідчили схожі дії з боку окремих працівників колонії.

8. У відвіданих колоніях, зокрема, у виправних колоніях № 25 і № 81, протягом усього візиту загальна атмосфера була напруженою і очевидною була атмосфера залякування. Багато опитаних засуджених висловили побоювання з приводу дій у відповідь персоналу та/або засуджених, що допомагають персоналу, після завершення візиту. Деяким з цих засуджених після їх першого спілкування з делегацією, як стверджувалось, погрожували працівники установи.

Наприкінці візиту делегація висловила серйозну занепокоєність у зв'язку з безпекою засуджених, з якими вона спілкувалась і вимагала вжити термінових заходів на найвищому рівні, щоб запобігти будь-якому залякуванню чи заходам у відповідь відносно цих засуджених, у тому числі за рахунок чіткого повідомлення всім в'язничним співробітникам, що будь-які такого роду заходи будуть суворо покарані.

У листі від 18 січня 2013 року українська влада зазначила, що з метою забезпечення безпеки засуджених, опитаних делегацією, було звернуто увагу всіх співробітників на нещодавно прийняті етичні стандарти[500].

У той же час, Комітет був поінформований, що в контексті запитів, зазначених у пунктах 11 і 35, органи прокуратури не знайшли жодних доказів попередніх інструктувань, що давались засудженим, щоб вони не скаржилися, погроз або дій у відповідь стосовно тих, хто скаржився делегації у відвіданих установах. Це не розвіює занепокоєння КЗК. Деякі засуджені сказали делегації, що їм ясно дали зрозуміти, що персонал знає про їхні скарги делегації і що їм доведеться зіткнутися з наслідками (у тому числі «шкодою їх здоров'ю») за те, що вони сказали. Інформація, зібрана в ході візиту про інциденти, які сталися після попередніх візитів КЗК, додала правдоподібності побоюванням, які були висловлені відповідними засудженими[501]. Крім того, після візиту в Україну у 2012, Комітет продовжує отримувати повідомлення про залякування засуджених (у тому числі погрози смертю) співробітниками пенітенціарних установ[502] внаслідок їх спілкуванням з делегацією і подальшими розслідуваннями, проведеними у цих установах після їх відвідування.

Мова йде про проблему, що стосується самої суті обов'язку, що покладається на національну владу щодо співпраці з Комітетом з приводу застосування статті Конвенції (див. статтю 3). Оскільки Комітет в ряді випадків

---

[500] Детальніше див. у пункті 19.

[501] Наприклад, засуджений, з яким зустрілися в 2012 році, який також був опитаний в ході візиту в Україну у 2005 році, заявив, що він піддавався жорстоким побиттям після від'їзду делегації в 2005 році і був змушений кричати іншим засудженим, в той час як йому наносилися удари, що він ніколи більше не буде скаржитися до КЗК. Іншого опитаного засудженого було незабаром після візиту Комітету до України у 2009 році переведено в іншу колонію, де він був жорстоко побитий під час прийняття за те, що він поскаржився делегації Комітету.

[502] КЗК отримав скарги про те, що міліція також мала відношення до таких дій.

ясно дав зрозуміти, що залякування або будь-які дії у відповідь щодо особи до або після її контакту з однією із своїх делегацій є однозначним порушенням вищевказаних зобов'язань і може призвести до того, що КЗК у відповідності до своїх повноважень зробить публічну заяву[503]. Комітет далекий від переконаності в тому, що українська влада вжила необхідних заходів для запобігання таким діям. Тому у зв'язку з цим він вирішив почати процедуру, передбачену статтею 10, пункту 2 Конвенції[504].

2. Співробітництво щодо ефективного здійснення рекомендацій Комітету

Принцип співробітництва, викладений у статті 3 Конвенції, також вимагає, щоб було вжито рішучих заходів у відповідь на рекомендації Комітету. У доповідях Комітету за результатами попередніх візитів були висловлені побоювання щодо поводження з засудженими, які відбувають покарання у деяких виправних колоніях, і він зробив низку рекомендацій щодо вирішення цієї проблеми. Обнадійливі зрушення в цій області були помічені у Дніпропетровській виправній колонії № 89. Однак ці зрушення затьмарюються інформацією, зібраною в інших відвіданих колоніях, де явище неналежного поводження з ув'язненими залишається серйозною проблемою.

Становище довічно ув'язнених також було предметом давнього діалогу між КЗК та українською владою. Висновки делегації під час візиту в 2012 році свідчать, що було докладено зусиль для покращення умов, в яких відбувають покарання жінки, засуджені до довічного позбавлення волі. Разом з тим, основні рекомендації, які зроблені у минулому Комітетом щодо довічно позбавлених волі чоловіків, все ще мають бути виконані.

КЗК закликає українську владу вжити дієвих заходів, на основі детальних планів дій, щоб поліпшити ситуацію у світлі рекомендацій Комітету, що були зроблені в цій та попередніх доповідях.

E. Невідкладні зауваження за статтею 8, пунктом 5 Конвенції

10. У ході зустрічей, що відбулися наприкінці візиту в Києві, делегація КЗК представила свої попередні зауваження першому заступнику і виконуючому обов'язки Міністра юстиції, а також Генеральному прокурору. У цих зауваженнях делегація посилалася на статтю 8, пункт 5 Конвенції та зробила безпосереднє застереження щодо Олексіївської виправної колонії № 25 у Харкові та Стрижавської виправної колонії № 81. Була висловлена серйозна

---

[503] Див. між іншим параграф 7 доповіді КЗК щодо візиту в Україну у 2005 році (CPT/Inf (2007) 22) і параграф 40 19-ої Загальної доповіді (General Report).

[504] У статті 10, пункті 2 зазначається: «Якщо Стороні не вдається співпрацювати або відмовляється поліпшити ситуацію у світлі рекомендацій Комітету, Комітет, після надання Стороні можливості викласти свою позицію, може більшістю у дві третини голосів своїх членів зробити публічну заяву з даного питання».

занепокоєність щодо поводження з засудженими, які відбувають покарання в обох установах.

Делегація вимагала щоб:

I) органи прокуратури здійснили без затримки, на національному рівні, ефективне розслідування за фактом поводження із засудженими з боку персоналу цих двох колоній;

II) компетентні органи вжили превентивних заходів, щоб викорінити практику неналежного поводження з засудженими зі сторони співробітників установ або ув'язнених, з якими вони разом відбувають покарання, за підбурюванням персоналу в цих двох установах, в тому числі за допомогою надання, на регулярній основі, жорсткого повідомлення про «нульову терпимість» неналежного поводження усім пенітенціарним співробітникам, що працюють в цих колоніях;

III) перші результати проведених слідчих дій та відомості про превентивні заходи, що передбачаються чи були здійснені, були надані КЗК протягом одного місяця.

11. У листі від 18 січня 2013 року, українська влада повідомила КЗК про підсумки розслідування щодо поводження з ув'язненими, що утримуються у відвіданих пенітенціарних установах, в тому числі виправних колоніях № 25 і № 81, а також інших заходів, здійснених чи передбачуваних. Вони також надали їх реакції на попередні зауваження делегації з питання про становище Юлії Тимошенко. КЗК буде розглядати всю цю інформацію далі в доповіді.

II. Встановлені під час відвідування факти та заходи, що пропонуються

A. Поводження з засудженими, що відбувають покарання у виправних колоніях

1. Катування та інші форми неналежного поводження персоналом та за їхнього підбурювання

12. У Дніпропетровській області делегація ознайомилася з поводженням з засудженими-чоловіками у виправній колонії № 89. Під час свого попереднього візиту в цю установу в 2009 році КЗК отримав численні повідомлення про неналежне поводження із засудженими з боку персоналу, зокрема, у секторі максимального рівня безпеки. Дещо зі стверджуваного неналежного поводження мало серйозний характер[505].

Висновки делегації під час візиту в 2012 році показують, що спостерігається однозначне поліпшення, що стосується поводження персоналу із

[505] Для додаткових деталей, див. параграф 78 доповіді 2009 року (CPT/Inf (2011) 29).

засудженими. Виявилося, що пенітенціарні та прокурорські органи як на центральному, так і на регіональному рівнях, приділяли більше уваги становищу засуджених, що утримуються в секторі максимального рівня безпеки і що здійснені заходи почали приносити певні результати. Більшість засуджених, з якими спілкувалася делегація, вказали на істотні зміни у відношенні персоналу до них, зокрема, після звільнення персоналу або його переведення в інше місце роботи внаслідок попереднього візиту КЗК. Це має тільки вітатись.

13. Єдиний, відносно недавній насильницький епізод у секторі максимального рівня безпеки, щодо якого засуджені дуже експресивно висловлювались під час опитування стосувався стверджуваного надмірного застосування сили і «спецзасобів» (наприклад, кийків) членами загону спеціального призначення[506] 5 липня 2011 року у камерах високого рівня безпеки (так звана «Тюрма»). Члени загону, як стверджувалось, були одягнені у захисний костюм і маски, без ідентифікаційних номерів на їх уніформах, вивели майже всіх ув'язнених за межі своїх камер, примусили їх розставити руки та ноги або лежати в коридорі чи на прогулянкових двориках, і ногами та/або кийками наносили удари більшості з них. Варто відзначити, що опитані ув'язнені були задоволені превентивними заходами влади, які вона здійснила після їх скарг, і підкреслили відсутність подібних інцидентів надалі.

14. Тим не менш, делегація отримала кілька надійних тверджень про побиття оперативними співробітниками і старшими членами персоналу, а також з боку інших ув'язнених за підбурюванням персоналу, зокрема в лікарні колонії № 89. Неналежне поводження нібито зазвичай полягало в ударах руками, ногами та/або ударами палицею. У ряді випадків, члени делегації-медики спостерігали ознаки тілесних ушкоджень, що підтверджують звинувачення з боку засуджених з цих питань.

Новий начальник колонії був повністю обізнаний про невирішені проблеми щодо поведінки персоналу, і висловив прихильність до викорінення неналежного поводження з засудженими в цьому закладі. При прийнятті до виконання своїх обов'язків, він ясно дав зрозуміти співробітникам, що будь-яка інформація, яка вказує на неналежне поводження, буде направлена до органів прокуратури. Начальник підкреслив, що його загальний підхід полягав в приділенні особливої уваги середньо — і довгостроковим заходам, спрямованим на досягнення чіткої зміни менталітету співробітників установи і розробці нових методів роботи, а не в пошуку одноразових рішень (наприклад, звільнення).

15. У Харківській області делегація зіткнулася з труднощами в оцінці вірогідності заяв засуджених, які хвалили ставлення до них персоналу відві-

[506] Цей загін часто називали «спецназом» або «мосназом» (Російська абревіатура для загонів спеціального призначення або міжрегіональних підрозділів спеціального призначення.

даної колонії, з урахуванням відомостей про наявні вказівки посадових осіб або засуджених, що допомагають персоналу, щоб засуджені не скаржилися делегації[507].

Незважаючи на це, у делегації склалося загальне враження, що поводження з засудженими не було предметом стурбованості у виправній колонії № 54 в м. Харкові. Вона не отримала жодних скарг від жінок, довічно позбавлених волі, про поведінку персоналу в секторі середнього рівня безпеки і тільки чули дуже небагато індивідуальних відгуків щодо неналежного поводження стосовно жінок, які відбувають строки покарання в інших частинах установи. Ці випадки, головним чином, полягали у словесних образах та ляпасах членами персоналу-чоловіками в головному внутрішньому дворі або в камерах. Стверджуване застосування сили з боку співробітників проти Юлії Тимошенко під час її переведення до Центральної клінічної лікарні № 5 у Харкові 20 квітня 2012 року таким чином, представляється як виняткове низкою опитаних засуджених, які до цих пір пам'ятають, як вона кричала, коли її виводили з колонії ввечері того ж дня. В окремому інтерв'ю в клінічній лікарні № 5, Тимошенко заявила, що була побита співробітниками, головним чином, в область живота, що їй викручували руки і вона кричала від болю[508].

16. Також, джерелом серйозної стурбованості Комітету є ситуація засуджених у виправній колонії № 25 у Харкові. Із того, що дізналася делегація, чітко випливає висновок про те, що неналежне поводження з засудженими чоловіками зі сторони співробітників або засуджених, яким відводиться роль допомоги пенітенціарному персоналу, було далеко не рідкістю. Крім того, багато заяв про неналежне поводження, отриманих від засуджених, які утримувалися чи вже звільнилися з колонії № 25, стверджують поводження такого ступеню суворості, що воно може розглядатись як катування (наприклад, важкі побиття, часто в поєднанні з обливанням засуджених водою під тиском з пожежного крана або під час перебування одягненими у гамівну сорочку; занурення голови у воду до самого задихання; застосування наручників, по яким потім вдаряли молотком, щоб змусити їх піднятися до передпліч; сексуальне зґвалтування за підбурювання персоналу). Стверджуване неналежне поводження, в основному, як вказувалося, здійснювалося в кабінетах оперативних співробітників (які розташовані в адміністративній будівлі) або в приміщеннях засуджених з господарського обслуговування в межах дисциплінарних ізоляторів та приміщеннях камерного типу (ДІЗО/ПКТ) або в першому прогулянковому дворику при ДІЗО/ПКТ (де, як стверджувалось, гучно включалося радіо, щоб заглушити крики тих, хто зазнавав неналежного поводження).

---

[507] Див. параграф 7.

[508] Ця справа було суб'єктом продовжуваного діалогу між КЗК та українською владою. Для додаткових деталей див. параграфи 37 та 38.

17. У Вінницькій області висновки делегації дають підстави вважати, що засуджених у виправної колонії № 81 у Стрижавці регулярно піддавали фізичному неналежному поводженню працівники оперативної служби та служби нагляду та безпеки, в тому числі вищі посадові особи, та/або співув'язнені за підбурювання персоналу (зокрема, засуджені з господарського обслуговування). Стверджуване неналежне поводження в основному полягало в ударах руками, ногами, ударами дерев'яними палицями, палицями, загорнутими в папір/харчову плівкою або дерев'яним веслом, що використовується на кухні, які наносилися в кабінетах оперативних співробітників в адміністративній будівлі колонії, а також в побитті співробітниками, яке відбувалося в кабінетах, розташованих на КПП № 2 або побитті співробітниками чи засудженими з господарського обслуговування в приймальному відділенні. У деяких випадках стверджуване неналежне поводження було такої тяжкості, що воно може бути кваліфіковано як катування (наприклад, сильні побиття, тривале застосування наручників у незручних позах, обливання засуджених водою під тиском, коли вони знаходилися тривалий час на вулиці в зимню пору).

Делегація була завалена письмовими скаргами від засуджених, яких опитували окремо, щодо застосування наручників з приковуванням до металевої труби протягом декількох днів поспіль на КПП 2 (місцеві називають це місце «мавпятник»), він знаходиться перед головним кабінетом), і на те, що змушені були їсти, знаходячись в наручниках, з тарілки, що знаходилася на підлозі («як собака», як висловилися кілька засуджених, яких зустріла делегація), засуджені також висловлювали зауваження щодо відмови у доступі до туалету. Комітет також отримав багато скарг на застосування одиночного ув'язнення на строк до декількох днів, у щільно зажатих наручниках в одній із невеликих кімнат, розташованих в підвалі медичної частини[509].

У деяких випадках вказувалося також на надмірне застосування сили працівниками з «внутрішнього загону спеціального призначення» (*з числа персоналу установи. — прим. перекл.*)[510] після відмови ув'язнених пройти огляд у коридорах.

У ряді випадків делегація зробила медичні спостереження і виявила інші свідчення, що узгоджуються з отриманими скаргами. Делегація також сфотографувала об'єкти, які були знайдені недалеко від кабінетів оперативних співробітників. Вони повністю співпадали з їх описом засудженими

---

[509] Кімнати, що офіційно розраховані на утримання протягом кількох годин, були обладнані тільки лавками.

[510] Члени цього загону, напевно, є членами персоналу в колонії № 81, спеціально для швидкості їхнього втручання у разі їхнього виклику. Вони, очевидно, були одягнені у шоломи, підшоломники та мали при собі дубинки. Як стверджувалося, на їх формі не було жодних ідентифікаційних номерів.

(див. Додаток III). Пояснення керівництва про те, що ці предмети використовувалися в якості підпорок для рослин були явно непереконливими.

18. У делегації склалося враження, що у виправних колоніях № 25 і № 81 неналежне поводження з ув'язненими стало майже звичайним способом підтримки порядку і боротьби з тюремною субкультурою. Засоби, що використовувалися співробітниками, частково спираючись на групу засуджених із відведеною їм допоміжною роллю, були, очевидно, спрямовані на отримання покірної поведінки від усіх засуджених вже з перших днів після їх прийому до установи. Через це період прийому описувався як особливо травмуючий досвід. Засуджені, як стверджувалося, були змушені здійснювати фізичні вправи до виснаження, незалежно від стану їх здоров'я, і піддавалися різним провокаціям зі сторони персоналу (наприклад, засуджених примушували мити підлогу або туалети після того, як співробітники забруднювали її). Засуджені, що відмовлялися або, будучи не в змозі дотримуватися «щоденного режиму», як стверджувалося, піддавалися поводженню, описаному в параграфах 16 і 17. Щодо тих, що були виокремлені персоналом як такі, що могли викликати проблеми у в'язниці, виникав підвищений ризик бути підданим фізичному неналежному поводженню з боку співробітників та/або засуджених з господарського обслуговування.

Особливу стурбованість викликають скарги від декількох засуджених, відповідно до яких вони були спеціально проінструктовані співробітниками для нападу або надмірного тиску на інших засуджених. Ці засуджені, як стверджувалося, були б піддані погрозам, що у разі відмови від виконання інструкцій персоналу, вони втратять шанси на умовно-дострокове звільнення, залишаться незахищеними від нападу засуджених, які, можливо, захочуть заподіяти їм шкоду та/або будуть побиті персоналом. В одному з випадків згаданий засуджений, як стверджувалося, мав попередню домовленість з членами персоналу щодо нападу на іншого ув'язненого в обмін на його переведення до іншої пенітенціарної установи.

2. Заходи по боротьбі з катуваннями та іншими формами неналежного поводження

а) стимулюючі зміни на найвищому рівні та розвиток етичної культури пенітенціарного персоналу

19. У своєму листі від 18 січня 2013 року, українська влада повідомила КЗК, що після його візиту у 2012 році було здійснено ряд заходів з метою вдосконалення та стимулювання професійної етики в Державній пенітенціарній службі та забезпечення більш ефективної реалізації прав засуджених.

Зокрема, 19 грудня 2012 року був прийнятий Кодекс етики пенітенціарного персоналу, з урахуванням принципів, викладених у Європейському

кодексі етики для співробітників пенітенціарних установ[511]. Він був поширений серед всіх співробітників пенітенціарних установ. Новий кодекс містить положення, що стосуються обов'язків співробітників, у тому числі оперативних співробітників, не допускати за жодних обставин застосування катувань та інших форм неналежного поводження з ув'язненими[512]. Крім того, українська влада надала КЗК список заходів, спрямованих на зміцнення правового захисту засуджених та підслідних, які були ухвалені 25 грудня 2012 року. Ці заходи включають в себе інформаційно-просвітницькі кампанії щодо міжнародних стандартів, які стосуються належного поводження з засудженими.

20. КЗК схвалює ці заходи. Разом з тим Комітет повинен підкреслити, що слід приділити особливої уваги ситуації в окремих виправних колоніях. Той факт, що поведінка співробітників у виправній колонії № 89 перебувала під пильною увагою, звичайно, має стосунок до покращень, які були помічені під час візиту в 2012 році. У світлі висновків делегації, ситуація, що спостерігалася у виправних колоніях № 25 і № 81, також вимагає особливої уваги і заходів в майбутньому.

21. КЗК закликає українську владу вжити додаткових заходів по боротьбі з катуваннями та іншими формами неналежного поводження у виправних колоніях і, зокрема:

- **продовжувати розробляти, поширювати і контролювати виконання норм та інструкцій щодо обов'язків співробітників пенітенціарних установ стосовно поводження з засудженими під час відбування покарання. Всім членам персоналу повинно бути рішуче нагадано, у тому числі під час первинного навчання та підвищення кваліфікації, що вони ніколи не повинні здійснювати, підбурювати або терпимо ставитися до будь-яких дій, пов'язаних з катуваннями або іншими формами неналежного поводження, ні за яких обставин, в тому числі, за розпорядженням начальника, і що вони повинні, навпаки, поважати і охороняти фізичне, сексуальне та психологічне здоров'я всіх ув'язнених, у тому числі від нападів з боку інших засуджених[513]. Належна поведінка членів пенітенціарних установ щодо в'язнів має виховуватися шляхом здійснення вагоміших заходів з вимагання від працівників усіх пенітенціарних установ заважати колегам піддавати засуджених неналежному поводженню і доповідати, належним чином про всі випад-**

[511] Див. рекомендацію Комітету міністрів Ради Європи CM/Rec(2012)5 від 12 квітня 2012.

[512] Див. inter alia пункти 3.4.1., 4.2.1 та 4.2.4 нового кодексу.

[513] Див. пункти 12 та 13 Європейського кодексу етики пенітенціарного персоналу.

ки неналежного поводження за участю колег. Це передбачає наявність чіткої лінії звітності, а також прийняття захисних заходів для впровадження концепції «законослухняний громадянин» (*мова йде про необхідність так званої системи «доносів» — прим. перекл.*);

- **проявляти максимальну пильність, що стосується поводження з засудженими, які відбувають покарання у виправній колонії № 25 у Харкові та виправній колонії № 81 у Стрижавці, і довести до відома всіх зацікавлених осіб, зокрема керівників, оперативного персоналу та персоналу відділу нагляду та безпеки, що працюють в цих установах, що будь-який пенітенціарний працівник, який буде вчиняти чи буде пособником у неналежному поводженні, притягатиметься до відповідальності;**
- **підтримувати нове керівництво виправної колонії № 89 у Дніпропетровську у своїй прихильності до викорінення неналежного поводження з засудженими з боку співробітників або за їх підбурювання, зокрема в медичній частині установи;**
- **переконатися, що керівництво виправної колонії № 54 регулярно нагадує співробітникам, що працюють в житловій зоні для жінок, які відбувають позбавлення волі на певний строк, що будь-які форми неналежного поводження з ув'язненими (у тому числі словесні образи) не допускаються;**
- **покращити підготовку співробітників підрозділів спецпризначення, які відвідують пенітенціарні установи, з метою забезпечення того, щоб фізична сила і «спеціальні засоби», застосовувалися лише тоді і тією мірою, яка є абсолютно необхідною для підтримки безпеки і порядку, а не як форми покарання**.

Комітет також хоче підкреслити, що він проти одягання масок членами загону спеціального призначення в пенітенціарних установах. Комітет визнає, що з оперативних та/або міркувань безпеки, можуть бути необхідними захисні шоломи. Тим не менш, необхідно забезпечити, щоб завжди можна було здійснити подальшу ідентифікацію бійців відповідними органами та засудженими не тільки за допомогою чіткого розрізняльного знака, а й за чітко виділеним ідентифікаційним номером на кожній формі/шоломові. Крім того, втручання такого типу повинні записуватися на відео (наприклад, портативними камерами, як частиною обладнання відповідних пенітенціарних офіцерів). **КЗК рекомендує, щоб українська влада вжила необхідних заходів з огляду на ці зауваження.**

Комітет також хотів би отримати копії нормативно-правових та регуляторних актів, що стосуються загонів спеціального призначення, які діють в пенітенціарних установах.

b. Поліпшення стосунків між персоналом та засудженими

22. Деякі співробітники пенітенціарних установ, з якими зустрілися під час візиту в 2012 році, вважали, що заходи по боротьбі з неналежним поводженням у виправних колоніях повинні йти нога в ногу із значною зміною в теперішньому стані відносин між персоналом і засудженими. Виявилося, що співробітниками робляться спроби для взаємодії з різними категоріями в'язнів у виправній колонії № 89, в тому числі, в дільниці посиленого контролю (наприклад, деякі засуджені вказували, що «персонал почав говорити з нами і ставитися до нас, як до людських істот»).

У той же час, делегація сама мала змогу пересвідчитись під час візиту, що взаємодія між персоналом і засудженими найчастіше обмежується суворим мінімумом і підхід персоналу міг би навіть бути описаний як мілітаристський. Вищі посадовці пенітенціарних установ говорили з засудженими тільки для того, щоб віддавати накази, вони рідко зверталися до конструктивного діалогу з ними. Засуджені були зобов'язані тримати руки по швах під час прямого контакту зі співробітниками або, коли це стосувалось засуджених з господарського обслуговування, звітувати у дусі підлеглого. Такий підхід був особливо помітний в колонії № 25 у Харкові, де персонал був тієї думки, що військова дисципліна є хорошою і для ув'язнених та проілюстрував це, показуючи засуджених, які стояли по стійці смирно під дощем у двориках, і відразу після запитання персоналу чи є якісь скарги кричали в один голос «ні».

Вичерпні знання утримуваних у колонії в цілому були у невеликої частини працівників пенітенціарної установи, а також у засуджених, призначених допомагати та доповідати персоналу.

Не дивно, що деякі засуджені, опитані у ході візиту, відчували, що єдиним засобом примусити співробітників, щоб їх почули, було голодування або завдання собі тілесних ушкоджень.

На думку Комітету, **загальний підхід до взаємодії між персоналом і засудженими має бути принципово змінений. Комітет рекомендує українській владі вжити заходів для поліпшення процедури найму та професійної підготовки всіх співробітників пенітенціарних установ з метою підготовки їх до прийняття нового типу відносин із засудженими, а також рухатися у напрямку створення динамічного, а не суто статичного підходу до забезпечення безпеки і порядку[514]. Мають бути вжиті особливі заходи для розробки спеціалізованої підготовки для співробітників, що працюють з певними категоріями засуджених (наприклад, жінками, засудженими до довічного позбавлення волі, засудженими, які утримуються в умовах високого рівня безпе-**

[514] Динамічна безпека це розвиток персоналом позитивних відносин із засудженими, заснованих на стійкості та справедливості в поєднанні з розумінням їх особистого становища та будь-яких ризиків, які представляють окремі засуджені.

ки або посиленого контролю, засудженими з особливими потребами здоров'я).

23. Той факт, що співробітники, що працюють у безпосередньому контакті з ув'язненими, як правило, *носили при собі відкрито «спеціальні засоби»* (наприклад, гумові кийки, наручники) явно не сприяв створенню позитивних відносин між персоналом і ув'язненими. **КЗК повторює, що носіння працівниками пенітенціарних установ «спеціальних засобів» в межах житлової чи робочої зони повинно бути прихованим і не видним для оточуючих.**

24. Кілька співробітників, з якими спілкувалася делегація, пояснили, що обмеженість взаємодії між персоналом і ув'язненими пояснюється малою *кількістю присутніх співробітників в житлових та робочих зонах*. Дійсно, делегація відзначила, що це була спільна риса відвіданих установ. В якості ілюстрації, делегація була проінформована про те, що у виправній колонії № 81 на одного співробітника протягом дня було від 60 до 100 ув'язнених під його особистою відповідальністю, з урахуванням періодичної допомоги двох або трьох інших співробітників, які патрулювали різні локальні зони, де проживають засуджені. Не більше, ніж 18 співробітників контролювали близько 1100 ув'язнених.

Крім того, частина обслуговуючого персоналу працює 24 години на добу (з перервою на відпочинок до чотирьох годин). У колонії № 89 увага делегації була привернута тим фактом, що деякі члени персоналу іноді були на роботі протягом двох днів поспіль для того, щоб впоратися з робочим навантаженням (наприклад, замінити колег на лікарняному, додаткові обов'язки із супроводу засуджених). Як вказувалось, особливо важким було становище персоналу з невеликим досвідом роботи.

У цьому контексті делегації було пояснено, що персоналу не залишалось іншого вибору, окрім як покладатися на відібрану групу ув'язнених, щоб впоратись із збереженням належного порядку у пенітенціарних установах.

25. КЗК повинен ще раз підкреслити, що брак кадрів та/або спеціалізованого персоналу та впровадження системи, яка сприяє зменшенню можливостей прямого контакту з ув'язненими, підвищує напругу між персоналом і ув'язненими та заважає виникненню динамічної безпеки. Крім того, Комітет вважає, що вищезазначена модель 24-годинної зміни негативно позначається на професійних стандартах працівників.

У той же час, практика делегування повноважень засудженим, щоб вони допомагали персоналу зберігати контроль над ув'язненими, є скасуванням відповідальності за порядок та безпеку, які повинні входити до сфери повноважень співробітників пенітенціарних установ, і піддає слабких ув'язнених ризику зловживань з боку співзасуджених.

КЗК рекомендує, щоб українська влада провела поглиблений аналіз кількості та/або розстановки співробітників пенітенціарних установ у житлових приміщеннях та робочих зонах у виправних ко-

лоніях і, при необхідності, переглянула відповідні правила. У цьому контексті слід переглянути систему 24-годинних змін для працівників пенітенціарних установ. Негайно мають бути вжиті заходи для забезпечення того, щоб жоден співробітник не був зобов'язаний працювати на двох або більше змінах.

Водночас**, Комітет рекомендує українській владі вжити заходів для забезпечення того, щоб жоден ув'язнений не був поставлений в таке положення, щоб він мав владу над іншими ув'язненими.**

26. Відносини між персоналом і ув'язненими повинні бути окрім всього іншого спрямовані на сприяння соціальній реінтеграції ув'язнених, надаючи їм можливість позитивно використовувати свій час у в'язниці[515]. Тим не менш, в більшості відвіданих виправних колоній, відносини між персоналом і ув'язненими були надмірно орієнтовані на продуктивність використання їхньої праці[516]. У цьому контексті, у колоніях №№ 25, 54 і № 81 делегація отримала численні скарги від ув'язнених на персонал або ув'язнених, які призначені допомагати персоналу установ виконання покарань, що вони здійснюють надмірний тиск на них, щоб змусити їх працювати значно більше, ніж передбачену кількість годин незалежно від їх стану здоров'я (наприклад, до 14 годин на день сім днів на тиждень в колонії № 25, більше 16 годин на день, з невеликими перервами, і сім днів на тиждень в колонії № 54 для жінок; іноді до двох або трьох восьмигодинних змін поспіль в колонії № 81). Опитані ув'язнені вказали, що вони були змушені підписати письмову згоду працювати понаднормово, без належної реєстрації та компенсації. Це частково пов'язано з неможливістю для ув'язнених виконати план, який вважали нереалістичним багато ув'язнених.

Комітет рекомендує, щоб відносини між персоналом і засудженими у виправних колоніях були спрямовані на сприяння соціальній реінтеграції ув'язнених, прогрес безпеки для звільнення і зниження ризику рецидиву після звільнення за допомогою програми доцільної діяльності з урахуванням їх індивідуальних потреб. Що стосується, зокрема, роботи, то інтереси ув'язнених не повинні бути підпорядкованими цілі отримувати фінансовий прибуток від праці в установах виконання покарань (див. Правило 26.8 Комітету міністрів Ради Європи Рекомендації (Rec (2006) 2) державам-членам щодо Європейських в'язничних правил, що прийнята 11 січня 2006)[517].

27. Як це було і в минулому, делегація отримала ряд звинувачень співробітників у корупції (наприклад, вимагання в'язничною адміністрацією

---

[515] Дивитись параграфи 1 та 22 Європейського кодексу етики в'язничного персоналу.

[516] Тим не менш, делегації було пояснено, що товари тюремних магазинів є важливим ресурсом доходу для нормального функціонування колоній.

[517] Далі по тексту «Європейські в'язничні правила».

плати для того, щоб сприяти умовно-достроковому звільненню, подвійна система бухгалтерського обліку щодо оплачуваних робіт ув'язнених).

У своїй відповіді на доповідь за результатами візиту у 2009 році українська влада надала інформацію про боротьбу з корупцією в рамках пенітенціарної системи, у тому числі про застосування санкцій. Комітет також зазначає, що нещодавно прийнятий Кодекс етики для працівників пенітенціарної системи містить ряд положень, що стосуються корупції серед персоналу. **Комітет хотів би отримати оновлену інформацію про вжиті заходи по боротьбі з корупцією серед персоналу Державної пенітенціарної служби та інших причетних до її діяльності органів (у тому числі про застосування санкцій в цій області).**

с. Посилення ролі медичного персоналу у профілактиці неналежного поводження

28. Багато разів КЗК звертав увагу на важливий внесок, який може зробити в'язничний медичний персонал у профілактику неналежного поводження під час ув'язнення.

У своєму листі від 18 січня 2013 року українська влада посилається на нові інструкції, що зобов'язують медичних працівників скласти звіт, що містить докладний опис відповідних травм, включаючи їх розміри та розташування, коли ув'язнений демонструє травми для експертизи. Засудженим повинна бути надана його копія. Крім того, про той факт, що були зареєстровані тілесні ушкодження, має бути повідомлено прокурору в письмовій формі протягом 24 годин і він повинен бути зареєстрований у спеціальному журналі[518].

29. Це позитивні зрушення. Проте, на практиці у виправних колоніях спостерігається невеликий або взагалі відсутній прогрес. Багато ув'язнених скаржилися, що доступ до медичного персоналу відбувався із затримками або у ньому навіть відмовляли, після заяви про неналежне поводження. Коли засуджені отримували доступ до медичних працівників, лікарська таємниця часто не дотримувалася (наприклад, в кабінеті були присутні члени немедичного персоналу), травми, що свідчили про неналежне поводження, як вказувалось, не були зареєстровані, а заяви ув'язнених проігноровані. Спілкування делегації з медичними співробітниками додало правдоподібності цим звинуваченням; в ході візиту деякі члени медичного персоналу пояснили, що на них здійснювався серйозний тиск з боку керівництва колонії з метою, щоб вони не реєстрували травми і не виконували свої обов'язки. Також викликає стурбованість, що оперативний персонал, як стверджувалось, мав доступ до медичних висновків/тверджень, зроблених засудженими під час медичних оглядів.

[518] Наказ Міністерства юстиції № 710/5/343 від 10 травня 2012.

Вивчення медичної документації також показало, що їх описові частини були часто поверхневими. У деяких випадках було очевидним, що медичний персонал навмисно записував неправдиву інформацію (наприклад, про самоушкодження).

30. На думку Комітету, поточна бездіяльність медичного персоналу є пособництвом у неналежному поводженні з ув'язненими у виправних колоніях. **КЗК закликає українську владу забезпечити право ув'язнених на ефективні та швидкі огляди медичними працівниками під час їхнього перебування у в'язниці, особливо після випадку насильства, і що всім відповідним працівникам було надано додаткові інструкції і відповідну підготовку щодо медичних оглядів ув'язнених. Зокрема, щоб:**

- **усі медичні обстеження ув'язнених проводилися поза межами чутності і, якщо тільки медичний працівник не бажає іншого в кожному конкретному випадку, поза межами видимості немедичного персоналу;**
- **запис, що складений після медичного обстеження ув'язненого повинен містити: (1) повний звіт про заяви особи, які мають відношення до медичного обстеження (у тому числі опис його/її стану здоров'я та будь-яких тверджень про неналежне поводження), (2) повний облік об'єктивних медичних висновків, заснованих на ретельному вивченні (включаючи відповідні аналізи травми) і (3) висновки медичного фахівця у світлі (1) та (2), що свідчить про відповідність тверджень об'єктивним медичним висновкам;**
- **будь-які заяви відповідних ув'язнених у контексті таких обстежень, об'єктивні медичні спостереження та медичні висновки не повинні бути доступними для немедичного в'язничного персоналу або інших ув'язнених (медичний персонал, що проводив обстеження ув'язнених, може інформувати відповідних співробітників щодо основної інформації, яку їм необхідно знати про стан здоров'я ув'язненого, у тому числі про ліки, які він приймає і специфічні ризики для здоров'я);**
- **щоразу, коли фіксуються травми, які відповідають твердженням засуджених про неналежне поводження (або, якщо вони навіть за відсутності звинувачень свідчать про неналежне поводження), запис повинен доводитися до відома органів прокуратури, незалежно від бажання самого ув'язненого. В той же час, ув'язнені та їх адвокати, якщо такі є, повинні мати право на отримання копії відповідного висновку. Медичні працівники (як і засуджені) не повинні піддаватися у будь-якій формі неправомірному тиску чи репресіям з боку адміністрації, коли вони виконують цей обов'язок.**

Комітет повинен також підкреслити, що **коли ув'язнений демонструє травми, які свідчать про неналежне поводження або робить заяви про таке поводження медичному персоналу, він чи вона повинні бути негайно оглянуті лікарем, який має офіційну підготовку для проведення судово-медичних експертиз**.

Крім того, з метою підвищення професійної незалежності медичного персоналу, який працює у пенітенціарних установах, **КЗК рекомендує вжити заходів для перегляду адміністративного підпорядкування медичного персоналу адміністрації колонії. Загалом, необхідно звернути більшу увагу на участь Міністерства охорони здоров'я в наданні медичних послуг у в'язниці**.

d) більш чітке визначення меж та покращення навчання щодо застосування фізичної сили, «спеціальних засобів» і гамівних сорочок та забезпечення кращої реєстрації їх застосування.

31. Застосування фізичної сили, «спеціальних засобів» (наприклад, наручників, гумових або пластикових кийків, сльозогінного газу) і гамівних сорочок щодо ув'язнених детально регулюється inter alia статтею 106 Кримінально-виконавчого кодексу та пунктами 59–61 Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (далі «Внутрішні правила»).

На думку Комітету, деякі з цих норм залишають шляхи для зловживань (наприклад, співробітники пенітенціарних установ мають право застосовувати фізичну силу, кийки і сльозогінний газ під час «переведення до ДІЗО/ПКТ, одиночної камери («карцеру»)... якщо співробітники *мають підстави вважати, що ув'язнені можуть завдати шкоди собі або іншим*»)[519]. Крім того, Комітет вважає, що підстави, за яких може бути застосована сила, повинні бути чітко визначені у нормативних актах[520] стосовно кожного виду сили, що, здається, не зроблено стосовно фізичної сили, кийків і сльозогінного газу[521].

Комітет рекомендує, щоб українська влада переглянула нормативну базу щодо застосування фізичної сили, «спеціальних засобів» і гамівних сорочок з урахуванням висновків делегації і висловлених вище зауважень, а також забезпечити співробітників пенітенціарних установ поліпшеною підготовкою з цих питань. Зокрема, повинно бути чітко визначено, що:

— **коли не можна уникнути застосування наручників до ув'язненого, вони ні за яких обставин не повинні бути надмірно зажатими і повинні застосовуватися тільки до тих пір, поки це є абсолютно необхідним. Крім того, ув'язнений ніколи не повинен бути прикутим наручниками до фіксованих об'єктів,**

[519] Підкреслення додано.

[520] Див. з цього приводу, правило 65 Європейських в'язничних правил.

[521] Див. параграф 61 Правил внутрішнього розпорядку.

а в разі, якщо засуджений вчиняє дуже сильний та агресивний опір, відповідну особу краще має піддати уважному нагляду у відповідному приміщенні. У разі, якщо поведінка обумовлена станом здоров'я ув'язнених, працівники пенітенціарних установ мають звернутися за медичною допомогою і слідувати інструкціям спеціалістів в галузі охорони здоров'я;

— **дубинки повинні використовуватися тільки тоді, коли є небезпека для життя чи здоров'я, і тільки коли вона є безпосередньою;**
— **сльозогінний газ не повинен бути частиною стандартного укомплектування персоналу і не повинен використовуватися в обмеженому просторі**.

32. Комітет із задоволенням відмічає, що, на додаток до даних, що містяться в особових справах засуджених, у відвіданих установах вівся спеціальний журнал випадків застосування сили, «спеціальних засобів» і гамівних сорочок. Проте, як випливає зі спілкування делегації з ув'язненими і співробітниками, а також із вивчення окремих журналів та інших відповідних матеріалів, застосування сили, «спеціальних засобів та/або гамівної сорочки в багатьох випадках-взагалі не фіксувались. У деяких інших випадках відсутні, як видається, важливі дані (наприклад, час, протягом якого були застосовані наручники, щодо регулярного огляду, чи було необхідним подальше застосування наручників, чи був і коли був запрошений спеціаліст в галузі медицини для огляду засудженого).

Підсумовуючи, висновки делегації вказують на те, що реєстрація застосування сили, «спеціальних засобів» і гамівних сорочок не може вважатися справді надійною. **Комітет рекомендує приділяти особливу увагу забезпеченню того, щоб будь-яке застосування сили, «спеціальних засобів» та/або гамівної сорочки стосовно засуджених систематично і належним чином фіксувалось у відповідних звітах і журналах.**

е) Забезпечення ефективності розслідування випадків можливого неналежного поводження

33. Комітет підкреслив у минулому важливість ефективного розслідування будь-якої інформації про неналежне поводження і, при необхідності, застосування відповідного покарання. Це, безумовно, має стримуючий ефект щодо тих, хто схильний до застосування насильства у поводженні з ув'язненими.

Для того, щоб критерії, яким повинні відповідати розслідування випадків можливого неналежного поводження, могли бути кваліфіковані як «ефективні», вони були встановлені в обширній практиці прецедентного права Європейського суду з прав людини і були виділені у 14-ій Загальній доповіді КЗК. Зокрема, розслідування має бути ретельним, воно повинно проводитися оперативно і швидко, а особи, відповідальні за проведення розслідування, повинні бути незалежні від осіб, причетних до подій.

34. Як зазначено в пункті 10, делегація КЗК здійснила безпосереднє спостереження відповідно до пункту 8 статті 5 Конвенції, і звернулася із запитом, щоб органи прокуратури провели без затримки, на національному рівні, ефективне розслідування поводження з ув'язненими персоналом в Олексіївській виправній колонії № 25 у Харкові та Стрижавській виправній колонії № 81.

У зв'язку з цим делегація підкреслила, що прокуратура, мабуть, зіткнулася з відсутністю довіри з боку ув'язнених у цих двох колоніях. Більшість опитаних ув'язнених не сприймали місцеві органи прокуратури, як неупереджені і вважали, що скаржитися їм є марною справою або навіть може мати негативні наслідки для них.

35. У своєму листі від 18 січня 2013 року українська влада повідомила КЗК, що органи прокуратури провели розслідування поводження з ув'язненими в чотирьох колоніях, які були відвідані разом з представниками інших контрольних органів, громадянськості та органів охорони здоров'я. Майже всі ув'язнені, що утримуються в цих колоніях, були опитані шляхом письмових запитів[522]. Близько 700 ув'язнених, що утримуються в колоніях № 25 і № 81 були допитані за участі членів контрольних органів та громадськості. Крім того, в колонії № 25, близько 100 ув'язнених були оглянуті судово-медичним експертом. Положення ув'язнених, що утримуються у відвіданих Комітетом колоніях, було також розглянуто комісією Державної пенітенціарної служби з 13 по 19 грудня 2012 року, до якої входили також сторонні партнери[523].

Українська влада стверджує, що жодних доказів недавніх випадків неналежного поводження з ув'язненими у відвіданих колоніях не було знайдено: не було отримано ніяких скарг про неналежне поводження від опитаних ув'язнених, у засуджених, що були піддані судово-медичній експертизі у колонії № 25, не було виявлено ніяких тілесних ушкоджень, так само не було знайдено жодних медичних чи інших доказів в медичній документації в колоніях № 25 та № 81 і ніяких порушень не було виявлено під час вивчення журналів про застосування сили, «спеціальних засобів» і гамівних сорочок. У той же час, комісія Державної пенітенціарної служби отримала в колонії № 81 скарги на «нетактовне поводження» і на погрози застосування сили співробітниками, які вже не працюють в установі.

36. Комітет схвалює оперативність реакції української влади на невідкладні зауваження делегації. Він також високо оцінює зусилля щодо

---

[522] Виняток становлять лише жінки в колонії № 54 для жінок у Харкові, де допитувалися лише довічно позбавлені волі.

[523] Робиться посилання на Наказ Голови Державної пенітенціарної служби України № 375-12 від 12 грудня 2012 року та Наказ № 840-OD-12 від 12 грудня 2012 року щодо створення комісії/робочої групи для дослідження становища засуджених.

включення представників громадянського суспільства і сторонніх органів в процес. Однак, все вказує на те, що слідство не відповідає критерію ретельності.

По-перше, ясно, що прокурорські і пенітенціарні співробітники хотіли отримати результати протягом дуже короткого періоду часу (тобто протягом десяти днів після візиту), що призвело до використання методів сумнівної цінності під час проведення розслідування (наприклад, письмові консультації з максимумом ув'язнених із зазначенням висновків делегації). З інформації, що представлена делегацією у своїх попередніх зауваженнях наприкінці візиту, в процесі таких консультацій повинен враховуватися ризик залякування ув'язнених з боку співробітників, однак, нічого для подолання цього ризику, очевидно, не було зроблено. Як і слід було очікувати, КЗК отримав повідомлення про те, що ув'язненим було суворо рекомендовано персоналом робити лише позитивні зауваження у відповідь на ці запити, а це вже саме по собі ставить під сумнів ефективність розслідування.

Крім того, інформація, що наявна в розпорядженні Комітету, ясно показує, що українська влада не змогла завоювати довіру ув'язнених і співробітників, які могли б забезпечити корисну інформацію. І це не дивно. У ході своїх розслідувань, прокурори були, очевидно, у супроводі членів місцевого персоналу, в тому числі пенітенціарних офіцерів, які, як стверджувалося, брали участь в недавніх випадках неналежного поводження, і, наскільки відомо, не намагались особисто поспілкуватись із засудженими.

Слід зазначити, що результати вищезазначених запитів були також засновані на записах, які були визнані частково ненадійними делегацією[524].

Комітет рекомендує, щоб було знову відкрите розслідування, з урахуванням цих зауважень і критеріїв ефективного розслідування, згаданих у пункті 33.

37. Що стосується справи за підозрою в неналежному поводженні з Юлією Тимошенко, описаної у пункті 15[525], слід нагадати, що в листі від 27 квітня 2012 року КЗК просив, щоб українська влада надала інформацію про результати попереднього або остаточного розслідування за фактом передбачуваного неналежного поводження з боку пенітенціарних співробітників під час її переведення до Центральної клінічної лікарні № 5 у Харкові 20 квітня 2012 року.

У своєму листі від 4 травня 2012 року українська влада зазначила, що ця справа була досліджена обласним управлінням пенітенціарної служби та органами прокуратури. Вони підкреслили, що Тимошенко скаржилася на перше неналежне поводження з боку співробітників 23 квітня 2012 року (тоб-

[524] Див. параграфи 29 та 32.

[525] КЗК зауважує, що ці питання вирішувалися Європейським судом з прав людини в контексті заяви № 49872/11, поданої 10 серпня 2012 року.

то через кілька днів після передбачуваного інциденту), коли її відвідувала обласна прокуратура, після повернення в колонію № 54. У ході подальшого розслідування були допитані понад 80 осіб, у тому числі свідків. 24 квітня 2012 року пані Тимошенко показала травми голови у медсанчастині та двом іншим членам медичного персоналу (лікарю і медсестрі), які склали відповідні звіти. Тимошенко двічі відмовилася проходити судово-медичну експертизу 24 і 26 квітня 2012 року[526]. 24 квітня 2012 року обласне управління пенітенціарної служби дійшло висновку, що ніякого порушення законодавства під час її перевезення в клінічну лікарні № 5 не було. 3 травня 2012 року органи прокуратури відмовили в порушенні кримінальної справи стосовно співробітників виправної установи за відсутності складу злочину.

38. Комітет високо оцінює оперативність органів прокуратури при проведенні розслідування після того, як вони отримали скаргу про неналежне поводження з пані Тимошенко. У той же час, висновки делегації під час візиту в 2012 році порушили питання щодо того, чи доклали компетентні органи рішучих зусиль з метою з'ясувати, що сталося.

Зокрема, в той час як українська влада підкреслює, що Тимошенко ніколи не скаржилася на неналежне поводження з боку персоналу до 23 квітня 2012 року, причини для затримки доступу до неї адвоката протягом двох днів після інциденту залишаються незрозумілими. Крім того, делегація отримала повідомлення, що принаймні деякі з подальших зустрічей з адвокатом піддавалися аудіопрослуховуванню[527].

Серйозне занепокоєння викликають матеріали, які отримані делегацією під час візиту 2012 року, згідно з якими потенційні свідки у даній справі були залякані, примушені відкликати свої заяви на підтримку версії Тимошенко щодо цих подій або були переведені в інші пенітенціарні установи. Це говорить про те, що прокурори не вжили всіх необхідних заходів, щоб допитати всіх потенційних свідків, і не переконалися, чи були заяви опитаних осіб зроблені добровільно.

39. КЗК не може зробити висновок, що вимоги «ефективного» розслідування були виконані у вищезазначених випадках. З одного боку, виявилося, що прокурори в своїх рішеннях щодо відмови в порушенні кримінальної справи надто ґрунтувались на матеріалі, представленому Державною пенітенціарною службою. З іншого боку, відсутність довіри, яка висловлена багатьма опитаними ув'язненими, до здатності та намірів органів прокура-

---

[526] Разом з тим варто зауваження те, що пані Тимошенко, очевидно, домагалась медичного обстеження (включаючи судово-медичне обстеження) щодо її ініціативи 23 квітня 2012 року.

[527] Наприклад, так звані конфіденційні розмови, які розглядалися як такі, що ідуть далі, ніж розслідування кримінальних справ, що стосуються пані Тимошенко, були, очевидно, вирізані пенітенціарним персоналом.

тури проводити розслідування, які гідні цієї назви, у випадках передбачуваного неналежного поводження з боку пенітенціарних співробітників (або співкамерників за підбурювання персоналу) повинні бути прийняті до уваги. Під час візиту у кінці 2012 року делегація порушила це конкретне питання перед Генеральним прокурором.

На думку Комітету, якщо орган, що відповідає за розслідування цього типу, хоче користуватися громадською довірою, то він повинен бути не лише незалежним, але також демонструвати цю незалежність від пенітенціарних та інших правоохоронних органів.

Комітет рекомендує без зволікань вжити заходів для того, щоб створити національні спеціалізовані підрозділи, роль яких полягатиме у проведенні розслідувань на всій території країни щодо справ, пов'язаних з можливим неналежним поводженням з боку співробітників пенітенціарних установ (чи за їх підбурювання) або будь-яких інших службових осіб (наприклад, міліції), і забезпечити їх власним персоналом для оперативного проведення розслідування. Крім того, Комітет рекомендує, в середньостроковій перспективі, вивчити питання про доцільність повного відокремлення таких підрозділів від прокуратури з метою створення насправді незалежного спеціалізованого органу для розслідувань цього типу[528].

40. Комітет повинен підкреслити, що необмежений доступ ув'язнених до адвокатів може внести вклад у «ефективність» перевірки тверджень про неналежне поводження. У цьому контексті має дотримуватися вимога конфіденційності побачень із захисниками. Очевидно, адвокат в змозі надати відповідні консультації і вжити потрібних заходів, коли його клієнт стверджує про недавні випадки неналежного поводження. У цьому розумінні, Комітет стурбований твердженнями деяких ув'язнених, що вони були змушені відмовитися від свого права на доступ до адвоката, зокрема, в колонії № 25[529].

Комітет рекомендує, щоб українська влада вжила заходів для забезпечення ефективного здійснення права ув'язнених на отримання юридичної допомоги від адвокатів або інших відповідних фахівців у галузі права. Зокрема, доступ ув'язнених до адвокатів повинен бути швидким і повинен включати право відповідних засуджених спілкуватися з ними в приватній обстановці (наприклад, без аудіопрослуховування або без присутності представників в'язничного персоналу).

---

[528] Див. з цього приводу рекомендацію в параграфі 20 доповіді щодо візиту в 2009 році (CPT/Inf (2011) 29).

[529] Доступ до адвоката або інших відповідних фахівців регулюється статтею 107 Кримінально-виконавчого кодексу України.

41. Комітет бажає підкреслити, що відсутність змоги забезпечити ефективний захист можливих жертв і потенційних свідків неналежного поводження може серйозно вплинути на будь-які зусилля, спрямовані на встановлення фактів, осіб, відповідальних за неналежне поводження, і притягнення їх до відповідальності. **Комітет рекомендує вжити заходів для забезпечення ефективного захисту можливих жертв і свідків неналежного поводження з боку співробітників пенітенціарних установ чи за їх підбурювання, коли цього вимагають обставини, та з належним урахуванням рекомендацій Комітету міністрів ради Європи Rec (2005) 9 про захист свідків та осіб, які співпрацюють з правосуддям і Rec (2006) 8 про допомогу потерпілим від злочинів.**

f) Розвиток ефективного національного превентивного механізму

42. У своєму листі від 18 січня 2013 року українська влада звернула увагу КЗК на останні кроки щодо розробки національного превентивного механізму з тим, щоб виконати свої зобов'язання в рамках Факультативного протоколу до Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання (ОРСАТ)[530]. Українська влада вирішила започаткувати цей орган за моделлю «Омбудсмен плюс» (тобто за рахунок розширення вже існуючих функцій парламентського уповноваженого з прав людини, щоб вони охопили мандат національного превентивного механізму із залученням представників громадянського суспільства), а також прийняла зміни до закону про парламентського уповноваженого з цього приводу[531]. Було створено експертну раду, яка включає в себе представників НУО, та була введена в дію в рамках Секретаріату Парламентського уповноваженого. Вона провела свою першу нараду в січні 2013 року.

43. Як зазначалося раніше, той факт, що Уповноважений Верховної Ради України з прав людини взяв участь у зустрічі делегації наприкінці її візиту з першим заступником міністра і виконуючим обов'язки міністра юстиції, було кроком вперед. Це згодом дозволило Уповноваженому відправити до пенітенціарних установ, які відвідала делегація, моніторингові групи для того, щоб простежити за питаннями, що стурбували делегацію. Тим не менш, виявилося, що час і обмеженість ресурсів не дозволили здійснити поглиблене вивчення поводження з ув'язненими в даних установах.

Особливу увагу слід приділяти забезпеченню, в тому числі за участі Ради Європи, допомоги для того, щоб національний превентивний механізм відповідав основним вимогам, викладеним у ФП-

---

[530] Україна ратифікувала Факультативний протокол 19 вересня 2006 року.

[531] Закон № 5409-VI, яким були внесені зміни до Закону України Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини 2 жовтня 2012 року.

КПК, і в подальшому конкретизованим Підкомітетом з попередження катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання (SPT) у його Керівних принципах для національних превентивних механізмів (незалежність, кваліфікованість та досвід, питання ресурсів тощо).

B. Інші питання додаткового характеру

1. Становище жінок і чоловіків, що засуджені до довічного позбавлення волі

44. У ході візиту у 2012 році делегація ознайомилася з положенням 21 жінки, засуджених до довічного позбавлення волі, що утримуються в секторі середнього рівня безпеки виправної колонії № 54 у Харкові, і 38 довічно позбавлених волі чоловіків у секторі максимального рівня безпеки у Дніпропетровській виправній колонії № 89. Вона також зустріла одного довічно ув'язненого в медичній частині виправної колонії № 81.

45. Після внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу в 2010 році, національний мінімум житлової площі на одного ув'язненого був збільшений до 4 мI у виправних і виховних колоніях[532]. Це крок у правильному напрямку.

Однак, під час візиту в 2012 році виявилося, що цей стандарт не завжди дотримується в гуртожитках/камерах, в яких жили жінки і чоловіки, що відбувають довічне ув'язнення. Наприклад, в колонії № 54 чотири жінки були розміщені в гуртожитку розміром близько 12 мI. Проте, такий стан справ було полегшено політикою відкритих дверей в рамках свого сектору. У колонії № 89 становище чоловіків було ще гіршим. Як приклад, троє чоловіків проводили більшу частину свого часу замкненими у камері площею близько 10 мI (включаючи туалет в камері) і оснащеній чотирма ліжками.

Комітет рекомендує, щоб українська влада вжила заходів для забезпечення повною мірою мінімального стандарту не менше 4 мI житлової площі на одного ув'язненого в усіх гуртожитках та камерах, де тримаються ув'язнені, що відбувають довічне ув'язнення. У зв'язку з цим, українська влада повинна:

- **розглянути як першочергове питання стосовно рівня наповненості в кожному з гуртожитків/камер, де утримуються довічно ув'язнені (тобто число ліжок на гуртожиток/камеру), з урахуванням мінімального стандарту 4 мI, а також переглянути загальну офіційну місткість відповідних блоків. Площа, яку займають санітарні вузли/туалети в камерах не повинні враховуватися;**

[532] Стаття 115 Кримінально-виконавчого кодексу, зі змінами, внесеними законом № 1828-VI від 21 січня 2010 року.

— перевіряти на регулярній основі у всіх виправних колоніях фактичну житлову площу на одного ув'язненого, який відбуває довічне позбавлення волі у гуртожитках/багатомісних камерах.

Що стосується одномісних камер, то будь-які камери такого типу повинні становити не менше 6 мI (без урахування площі, займаної в камері туалетом) і слід звертати увагу на те, щоб гарантувати, що вони мають ширину не менше 2 метрів між стінами.

46. Комітет із задоволенням відмічає, що матеріальні умови утримання жінок, засуджених до довічного позбавлення волі в колонії № 54, значно покращилися з часів візиту в 2005 році[533]. Під час візиту 2012 року гуртожитки, в яких утримувалися жінки, були в хорошому стані, добре обладнані і включали повністю відокремлені санітарні вузли. Крім того, в колонії № 89 делегація відзначила, що в камерах були проведені певні ремонтні роботи.

Тим не менш, в обох установах доступ до природного освітлення і вентиляції був дещо обмеженим і ув'язнені не могли бачити за межами своїх гуртожитків/камер, більше того, в багатьох відвіданих гуртожитках/камерах до вікон були прикріплені непрозорі жалюзі з оргскла та/або у вікна було вставлене матове скло. Цей недолік був особливо проблематичним у колонії № 89, оскільки чоловіки, що довічно позбавлені волі, проводили майже весь день у своїх камерах. Крім того, в колонії № 89 туалети в камерах були тільки частково відділені. **Комітет рекомендує вжити заходів:**

— для покращення доступу до природного освітлення і вентиляції в гуртожитках/камерах для довічників в колоніях № 54 та №89;

— переглянути облаштування вікон в обох установах з тим, щоб дозволити ув'язненим бачити за межами своїх гуртожитків/камер;

— для того, щоб в камерах для довічно позбавлених волі в колонії № 89 туалети були повністю відділеними (тобто до стелі).

Крім того, Комітет закликає українську владу продовжувати свої зусилля щодо поліпшення стану ремонту камер для довічників в колонії № 89.

47. Майже всі засуджені, що відбували довічне ув'язнення, мали доступ принаймні до одногодинної прогулянки на свіжому повітрі щодня, за винятком одного довічно позбавленого волі, який перебував в лікарні колонії № 81. Прогулянкові дворики, побачені делегацією, були, серед іншого, оснащені устаткуванням для відпочинку, але були занадто малими, зокрема, в колонії № 89 (близько 16 мI).

---

[533] Протягом візиту 2005 року відповідні засуджені тимчасово утримувалися у ДІЗО та ПКТ установи (див. параграф 108 документу КЗК CPT/Inf (2007) 22).

Комітет рекомендує, щоб прогулянкові дворики для довічно ув'язнених у виправній колонії № 89 були збільшені таким чином, щоб дозволити нормально здійснювати фізичні вправи. Крім того, в колонії № 81 повинні бути вжиті заходи, щоб гарантувати, що будь-які довічно ув'язнені, які лікуються в медчёастині і кому дозволяє здоров'я, мали доступ до одногодинної прогулянки на день.

48. Що стосується зайнятості, то 12 жінок працювали у швейній майстерні, призначеній для них. Тим не менш, для них не існувало ніякої іншої діяльності. Що стосується чоловіків довічників, то вони утримувалися у своїх камерах 23 години на добу, без програми зайнятості, яку можна було б назвати такою. Єдиною можливістю для чоловіків, щоб взяти участь в організованих заходах, було переведення у звичайний гуртожиток для засуджених (див. пункт 54).

Комітет знову закликає українську владу розробити програму цілеспрямованої діяльності для ув'язнених, засуджених до довічного позбавлення волі (у тому числі робота, навчання, зібрання, спортивні і культурні заходи, а також цільові програми реабілітації).

49. КЗК з заклопотаністю відзначає, що ніякого перегляду надмірних заходів безпеки, що застосовуються до довічно ув'язнених чоловіків, не було проведено з часів попередніх візитів. До ув'язнених цієї категорії продовжували систематично застосовувати наручники під час виведення з камери супроводжуючим персоналом, який завжди повинен був бути в супроводі працівника кінологічної служби та сторожової собаки. Сторожові собаки, як вказувалось, залишалися без намордника, а іноді спонукалися до гавкання.

Комітет знову закликає українську владу забезпечити, щоб систематичне застосування наручників довічно ув'язнених чоловіків при виведенні їх з камер було припинено у виправній колонії № 89 у Дніпропетровську, а також у будь-яких інших установах, де утримуються засуджені до довічного позбавлення волі. Застосування наручників повинно бути винятком на підставі індивідуальної та всебічної оцінки ризику та потреб, що проводиться спеціально навченим персоналом.

Крім того, сторожові собаки не повинні постійно використовуватися при виконанні обов'язків, пов'язаних з прямим контактом з ув'язненими у в'язниці.

Комітет рекомендує поставити крапку на систематичній практиці використання службових собак за вищезазначених обставин. За необхідності, до відповідних нормативно-правових актів мають бути внесені зміни.

50. Заходи безпеки, що застосовуються до довічно ув'язнених чоловіків, які потребують медичної допомоги, також викликають схвильованість

Комітету. Як правило, довічники оглядались лікарем з числа медичного персоналу через грати своєї камери. Коли потребувалось супроводження до медичних установ за межами сектору максимального рівня безпеки, як стверджувалось, засуджені змушені були дуже довго чекати (наприклад, протягом декількох днів у разі необхідності невідкладної медичної допомоги) у зв'язку з існуванням вимоги, щоб такі ув'язнені супроводжувалися лише членами загонів спеціального призначення. Крім того, без сумнівів, довічно ув'язнені перебували в наручниках під час всіх медичних консультацій[534], а також при отриманні стоматологічної допомоги. До того ж, не дотримувалася лікарська таємниця під час медичних обстежень або процедур, оскільки при цьому був присутній немедичний персонал.

Спеціальні заходи безпеки можна було б застосовувати для специфічних випадків, однак, звичай обстеження ув'язнених через грати є явно невиправданим. Крім того, практика утримання довічників в наручниках під час медичних консультацій/при наданні стоматологічної допомоги принижує гідність цих ув'язнених, заважає розвитку належних відносин між медичним персоналом і пацієнтом та може також бути шкідливою для проведення об'єктивного медичного обстеження.

Комітет знову закликає українську владу покласти край цій практиці в пенітенціарних установах де утримуються чоловіки, які відбувають довічне ув'язнення. Робиться також посилання на перший підпункт першого абзацу параграфа 30 щодо лікарської таємниці.

51. Делегація також відмітила, що співробітники продовжували утримувати довічників в камері під час зустрічі з адвокатами або іншими фахівцями. Такий підхід може розглядатися як нелюдське і принижуюче гідність як для ув'язнених, так і для відповідних фахівців.

КЗК закликає українську владу принципово переглянути цей підхід.

52. Утримання всіх жінок і чоловіків, які відбувають довічне ув'язнення, під постійним відеоспостереженням у своїх камерах, є ще одним прикладом занепокоєння Комітету. У колонії № 89, делегація відмітила, що в одній камері навіть туалет знаходився в межах охоплення відеоспостереженням.

КЗК згоден, що відеоспостереження в камерах може бути корисною гарантією в окремих випадках, наприклад, коли людина вважається такою, що викликає стурбованість щодо ризику членоушкодження або самогубства, або якщо є конкретні підозри, що засуджений здійснює в камері певні дії, які можуть поставити під загрозу безпеку. Проте, будь-яке рішення про застосування відеоспостереження стосовно конкретного засудженого повинно завжди ґрунтуватися на індивідуальній оцінці реальних ризиків і по-

[534] Засуджені стверджували, що вони іноді роздягались у їхніх камерах перед тим, як до них застосовувалися наручники і їх відводили до лікаря.

винні переглядатися часто та на регулярній основі. Необхідно також вжити заходів для забезпечення того, щоб ув'язнені підлягали відеоспостереженню із гарантією розумного ступеня конфіденційності під час використання ними туалету/санвузла.

Відеоспостереження є серйозним втручанням у приватне життя ув'язнених і робить режим ще більш репресивним, зокрема, при застосуванні протягом тривалого часу. Відповідно, Комітет виступає проти систематичності встановлення відеоспостереження в камерах і вважає, що ресурси, що виділяються на такі установки, можуть бути використані з більшою користю шляхом взаємодії персоналу з ув'язненими, які представляють високий ризик. Коли встановлюються камери відеоспостереження, в'язні повинні бути детально проінформовані про це. Крім того, важливо, щоб відповідні записи зберігалися протягом не менше 48 годин у всіх випадках і невизначений строк у разі, якщо трапиться певний інцидент.

Комітет рекомендує, щоб українська влада переглянула використання відеоспостереження в камерах пенітенціарних установ і прийняла детальні регулятивні норми, з урахуванням цих зауважень.

53. Що стосується контактів із зовнішнім світом, то після візиту в 2009 році з метою збільшення кількості допустимих побачень до одного короткострокового візиту до чотирьох годин кожні три місяці були внесені зміни до законодавства[535]. Крім того, під час візиту склад делегації не отримував будь-яких скарг від довічно позбавлених волі на те, що вони утримувалися в наручниках. Це є поліпшенням. Тим не менш, право на побачення залишається занадто скромним. Крім того, довічно позбавлені волі були все ще позбавлені права на тривалі побачення, і короткострокові побачення дозволялись лише з близькими родичами та завжди відбувались в кабінках та через скляну перегородку.

КЗК закликає українську владу внести подальші зміни до законодавства з метою приведення права довічно ув'язнених принаймні до такого самого рівня, що мають засуджені, що утримуються в умовах мінімальної безпеки[536]. Будь-які обмеження (наприклад, організація побачень через перегородку, обмеження категорій відвідувачів, заборона тривалих побачень і т. ін.) повинні бути суворо необхідними і застосовуватися на основі індивідуальної оцінки ризиків.

Комітет із задоволенням відзначає, що були докладені зусилля для поліпшення доступу до телефонних дзвінків. Багато ув'язнених вказали, що вони могли отримувати/здійснювати телефонні дзвінки (до 15 хвилин) раз на тиж-

---

[535] Стаття 151 (5) Кримінально-виконавчого кодексу, зі змінами, внесеними законом № 1828-VI від 21 січня 2010 року.

[536] Тобто щонайменше одне короткострокове побачення протягом чотирьох годин один раз на місяць і одне тривале побачення до 72 годин кожних три місяці

день. Проте, довічно ув'язнені повинні були залишатися в наручниках при використанні телефону. Робиться відсилання до рекомендації, що міститься в параграфі 49, що стосується оцінки індивідуального ризику та потреб.

54. У контексті попередніх візитів КЗК піддавав критиці систематичне роздільне тримання довічно ув'язнених, що передбачено в українському законодавстві. Після візиту в 2009 році були внесені зміни до Кримінально-виконавчого кодексу з тим, щоб засуджені до довічного позбавлення волі, після оцінки їх індивідуальної поведінки, переводились із камер на двох до багатомісних камер, а також для участі в організованих заходах (освітні, культурні, спортивні та розважальні заходи) після п'ятнадцяти років позбавлення волі, а з багатомісних камер до звичайних жилих приміщень після п'яти років позбавлення волі[537].

Ряд співрозмовників делегації під час візиту в 2012 році (у тому числі співробітників) вважає, що не було жодних підстав для утримання багатьох ув'язнених, що відбувають довічне позбавлення волі, окремо від інших ув'язнених. Проте, норма щодо окремого тримання довічно ув'язнених залишається,[538] і нові правові положення передбачають занадто малий обсяг дискреційних повноважень Державної пенітенціарної служби стосовно цього питання. Комітет повинен підкреслити, що розділення засуджених до довічного позбавлення волі завжди має бути результатом всебічної і постійної оцінки ризиків та потреб на основі індивідуальної програми відбування покарань.

Комітет рекомендує, щоб українська влада знову переглянула законодавство і практику щодо роздільного тримання засуджених до довічного ув'язнення, з урахуванням висловлених зауважень.

2. Застосування дисциплінарних та ізоляційних заходів

55. Українське законодавство передбачає різні дисциплінарні/ізоляційні заходи впливу на засуджених, поведінка яких може нести або несе загрозу порядку або безпеці. Найбільш суворі заходи цього типу, які можуть застосовуватися в'язничною адміністрацією, можуть варіюватися від поміщення в дисциплінарний ізолятор (ДІЗО) на строк до 15 днів (10 днів для жінок)[539] до ізоляції в профілактичних цілях у «приміщеннях камерного типу» (ПКТ) на строк до трьох місяців або в дільницю посиленого контролю (ДПК)[540] на

---

[537] Стаття 151-1 Кримінально-виконавчого кодексу, яку було додано законом № 1828-VI від 21 січня 2010 року.

[538] Відповідно до статті 150 (2) Кримінально-виконавчого кодексу, зі змінами, внесеними законом № 1828-VI від 21 січня 2010 року, засуджені до довічного позбавлення волі повинні були утримуватися окремо від інших засуджених.

[539] Стаття 132 (1) Кримінально-виконавчого кодексу.

[540] Див. також розділ II.C.4. доповіді комітету за наслідками візиту в 2009 році (CPT/Inf (2011) 29).

строк до трьох місяців, який може бути поновлений. У в'язничної адміністрації є також можливість перевести засудженого до виправної колонії/сектору із вищим рівнем безпеки.

Тим не менш, можливості розсуду в'язничної адміністрації надмірно обмежуються законом. Кілька категорій засуджених автоматично утримуються в умовах максимальної безпеки та поміщаються в ізоляцію в профілактичних цілях протягом тривалого строку після вироку суду і лише з урахуванням вчинених ними злочинів. Комітет повинен нагадати свою принципову позицію, що рішення, які стосуються зміни рівня безпеки для засуджених, а також ізоляційні заходи з профілактичними цілями не повинні оголошуватися — або встановлюватися на розсуд суду — як частина покарання. Рішення про те, чи потрібно застосовувати певний рівень безпеки або ж ізоляційних заходів з профілактичними цілями, повинно залежати тільки від тюремної адміністрації та здійснюватися тільки на підставі індивідуальної оцінки ризиків і не повинно бути частиною кримінального покарання.

Комітет підтверджує свою рекомендацію про те, що з цього приводу мають будуть внесені зміни у відповідні нормативні положення.

56. Як витікає з висновків делегації під час візиту в 2012 році, відповідні в'язничні адміністрації були в цілому виваженими у підході до обрання дисциплінарних заходів чи адміністративної ізоляції у виправних колоніях № 54 і № 89[541].

З іншого боку, поміщення до дисциплінарного ізолятора і/або адміністративної ізоляції в профілактичних цілях, як видається, було надмірним у виправних колоніях № 25 та № 81. Делегація відзначила, що в колонії № 25 за перші одинадцять місяців 2012 року засуджені поміщались в ДІЗО 651 раз та 91 раз до ПКТ, а також було 369 поміщень в ДІЗО і 50 поміщень в ПКТ за той же період в колонії № 81. Вивчення журналів в обох установах показало неодноразові випадки поміщення в ДІЗО на повторювані періоди, що загалом тривало до 30 днів без перерви між цими періодами. Заходи з дисциплінарної ізоляції (ПКТ) нерідко застосовувалися щодо ув'язнених у відповідь на дрібні правопорушення (наприклад, 10 днів дисциплінарного ізолятору за те, що «не вчасно ліг спати»). У ряді випадків накладення дисциплінарного стягнення або застосування профілактичних заходів ізоляції були однозначно невиправданими (наприклад, 15 днів дисциплінарного ізолятора або на три місяці ПКТ за те, що «відмовився вийти на зарядку»; 15 днів дисциплінарного ізолятора за те, що «висловлював незадоволення з приводу умов утримання»).

---

[541] Для прикладу, 94 поміщення до ДІЗО було зареєстровано за перших 11 місяців 2012 року в колонії № 89. Тривалість застосування цього заходу варіювалася від 1 до 15 днів залежно від вчиненого правопорушення.

Крім того, за результатами вивчення записів поміщень в ДПК з'ясувалося, що обґрунтування для прийняття рішень про поміщення до цієї дільниці, а також його продовження, як видається, були стереотипними і повторюваними (наприклад, «не виявив готовності до самокерованої соціально-правомірної поведінки»[542]).

Як результат, деякі засуджені утримувалися в ДІЗО, ПКТ і/або ДПК протягом тривалого часу (наприклад, більше року в цілому) з твердою впевненістю, що застосування цих заходів не було пов'язано із вимогами безпеки, надійності та дисципліни, а було спрямовано на надмірне обмеження їх прав.

Отримані результати викликають ще більше занепокоєння з огляду на те, що це не було рідкістю для слідчих органів порушувати кримінальну справу стосовно відповідних засуджених у зв'язку із цими порушеннями і, так само, не було рідкістю продовження судами строків ув'язнення (строком до трьох років) на підставі статті 391 Кримінального кодексу (злісна непокора).

57. У світлі вищесказаного **КЗК закликає українську владу переглянути підходи, яких дотримуються керівництво виправних колоній № 25 і № 81, що стосується поміщення в ДІЗО, ПКТ і ДПК, з метою забезпечення, щоб будь-які заходи такого типу ґрунтувалися на принципах пропорційності, законності, звітності, необхідності і недискримінації. У зв'язку з цим відповідним органам влади повинно бути чітко нагадано, що:**

- **заходи, що стосуються поміщення засудженого в ДІЗО, ПКТ або ДПК, завжди необхідно застосовувати протягом якомога короткого періоду часу, після того, як з-поміж іншого, буде взята до уваги думка засудженого, і лише за умови надання йому копії рішення, яке містить причини поміщення і базову інформацію про його права, в тому числі наявні засоби для оскарження відповідного рішення в незалежному органі;**
- **санкція, що полягає в поміщенні у дисциплінарний ізолятор завжди повинна відповідати тяжкості і характеру вчиненого порушення (порушень);**
- **рішення засудженого здійснювати або не здійснювати його права не повинно піддаватися дисциплінарному стягненню. Зокрема, не може бути й мови про те, що відмова займатися фізичними вправами у вказаний день або незадоволення умовами утримання розглядались як дисциплінарний проступок;**
- **у разі, якщо засудженого декілька разів поспіль піддають дисциплінарному стягненню у виді поміщення в ДІЗО тривалістю понад 15 днів (10 днів для жінок), кожні 10/15 днів повинна бу-**

[542] Див. статтю 94 (4) Кримінально-виконавчого кодексу.

ти здійснена належна пауза перед новим застосуванням дисциплінарного стягнення;

— **повинен розроблятися план для кожного засудженого, що поміщається до ПКТ або ДПК, з метою вирішення проблем, які виникають в процесі перебування в таких умовах.**

Повинні бути вжиті заходи для забезпечення того, щоб з моменту прийняття рішення про розміщення в ПКТ або ДПК, щонайменше після першого місяця їх відбування був здійснений перегляд цих санкцій.

3. Медичне забезпечення ув'язнених, хворих на туберкульоз, у лікарні виправної колонії № 89 у Дніпропетровську

58. Візит 2012 року надав можливість проконтролювати надання медичної допомоги в лікарні виправної колонії № 89 у Дніпропетровську. Делегація відзначила, що кількість хворих знизилася до 364 на момент візиту в 2012 році (в порівнянні з 571 пацієнтом більш ніж три роки тому). Це надало можливість повного дотримання національного стандарту щодо обов'язкових 5 мІ житлової площі на одного пацієнта.

59. Як і у 2009 році протитуберкульозні ліки розподілялися відповідно до методу DOTS. Медичні кабінети та обладнання були, як правило, належними. Тим не менш, медичний персонал зіткнувся із відсутністю протитуберкульозних препаратів другого порядку та антиретровірусних препаратів для лікування ВІЛ-інфекції[543].

Комітет рекомендує вжити необхідних заходів щодо усунення цих недоліків.

60. Медичний персонал лікарні залишався належно укомплектованим. Він складався з 41 лікаря (у тому числі головного лікаря, його заступника, 30 лікарів, що працюють повний робочий день і різних медичних фахівців, які працюють не на повну ставку), п'ять фельдшерів і три медсестри. Два лікаря і один фельдшер були присутні цілодобово. Незважаючи на цю відносно сприятливу, з точки зору кадрових ресурсів ситуацію, медичний персонал для виконання різних медичних завдань надто сильно покладався на використання засуджених, що працювали санітарами.

У цьому зв'язку, Комітет глибоко стурбований неприпустимим станом справ, що був виявлений делегацією у відділенні інтенсивної терапії, де розміщалися пацієнти, хворі на туберкульоз і часто із спів-захворюванням на ВІЛ, що доживали свої останні дні. Тим не менш, пацієнти цього відділення обслуговувалися не кваліфікованим персоналом, а іншими засудженими-санітарами, яким були визначені такі завдання, які повинні виконуватися

[543] Під час візиту в 2012 році, від 80 до 90 пацієнтів, хворих на туберкульоз були ВІЛ-позитивними і більшість з них хворіло на СНІД, з них від 20 до 30 отримували лікування антиретровірусною терапією.

тільки медичним працівником (наприклад, давали таблетки та кололи уколи, а також ставили крапельниці). Це тим більше неприпустимо з огляду на те, що ці засуджені-санітари також хворіли на туберкульоз і самі потребували належної турботи.

Комітет рекомендує, щоб українська влада вжила термінових заходів для збільшення кількості кваліфікованих медичних працівників, що займатимуться пацієнтами у відділенні інтенсивної терапії, з тим, щоб забезпечити їм необхідний фізичний і психологічний догляд наприкінці життя і створити умови для того, щоб про цих людей піклувалися в атмосфері поваги до людської гідності. Загалом, **Комітет рекомендує припинити практику використання засуджених-санітарів для виконання медичних завдань у лікарні виправної колонії № 89**.

61. Також викликає стурбованість те, що пацієнтам, які доживають останні дні, не дозволялося отримувати будь-які побачення. **Комітет рекомендує українській владі вжити заходів для того, щоб пацієнтів, які близькі до смерті, змогли відвідувати родичі.**

У зв'язку з цим Комітет повторює, що стосовно засуджених, яким в короткостроковій перспективі робляться невтішні, фатальні прогнози, підготовка подань для їх дострокового звільнення за станом здоров'я спеціальною медичною комісією повинна виконуватися без затримок. Такі подання повинні швидко розглядатися в судах з презумпцією на звільнення.

4. Становище Юлії Тимошенко в Центральній клінічній лікарні № 5 в Харкові

62. У ході візиту в 2011 році Комітет розглянув становище деяких ув'язнених у Київському слідчому ізоляторі (СІЗО), зокрема, Валерія Іващенка, Юрія Луценка та Юлії Тимошенко. У своїй доповіді про відвідування, Комітет переконливо закликав українську владу вжити всіх необхідних заходів для забезпечення того, щоб у майбутньому всі ув'язнені, які потребують лікування/огляду фахівцем, переводилися у лікарню на волі без невиправданої затримки.

Під час візиту у 2012 році делегація знову дослідила становище Юлії Тимошенко, яка проходила лікування в спеціальній охоронюваній палаті в клінічній лікарні № 5 у Харкові. Її лікування здійснювалося в значній мірі під наглядом лікарів з берлінського клінічного центру Шаріте (Німеччина).

63. Під час переговорів наприкінці візиту делегація КЗК вказала, що надання медичної допомоги Юлії Тимошенко в клінічній лікарні № 5 не потребує окремих зауважень. Тим не менш, він занепокоєний через наявність недоліків лікарської таємниці у зв'язку з наявністю немедичних співробітників під час медичних консультацій і нагадав українській владі, що медичні обстеження і процедури повинні завжди проводитися поза межами чутності та, якщо тільки медичний працівник не бажає іншого в кожному конкретному випадку, поза межами видимості немедичного персоналу. У зв'язку з цим

Комітет зауважує, що до його візиту конфіденційність медичних процедур була швидше за все порушена шляхом розміщення відеороликів в Інтернеті, на яких пані Тимошенко здійснюються медичні процедури в лікарні.

64. Делегація також підкреслила, що заходи безпеки, які застосовувалися до пані Тимошенко, не можуть вважатися пропорційними. Ці заходи включали в себе використання постійного відеоспостереження протягом декількох місяців поспіль[544] і постійної присутності співробітника пенітенціарної служби у своїй кімнаті (на додаток до нагляду співробітниками пенітенціарної служби за всією територією, що охороняється). У зв'язку з цим делегація висловила позицію Комітету стосовно розміщення ув'язнених під постійним відеоспостереженням[545].

У своєму листі від 18 січня 2013 року, українська влада повідомила КЗК, що для того, щоб контролювати поведінку Тимошенко, були встановлені технічні засоби контролю і відеоспостереження відповідно до статті 103 Кримінально-виконавчого кодексу[546], за винятком приміщень, які використовувалися для зустрічей з адвокатами або приміщень, призначених для медичних процедур та санітарних прибудов. Українська влада підкреслила, що відеоспостереження за пані Тимошенко здійснювалося виключно жіночим персоналом і, що відеозапис при цьому не проводився. Крім того, вона посилається на рішення від 30 жовтня 2012 року Окружного адміністративного суду м. Києва, який встановив, що відеоспостереження було законним.

65. На жаль, українська влада не надала інформацію щодо будь-яких індивідуальних оцінок реальних ризиків, які могли б виправдати використання відеоспостереження в колонії № 54 або в лікарні, а також постійну присутність співробітників пенітенціарної служби для спостереження за пані Тимошенко в лікарняній палаті. Судова оцінка рішення, прийнятого пенітенціарною службою щодо використання відео спостереження, не вирішує цієї проблеми.

Комітет зазначає, що окрім постійної присутності співробітника в кімнаті було встановлено не менше трьох камер, на додаток до інших шести камер за межами палати (наприклад, в коридорі). Незрозумілою була також наявність інших камер, що працювали в інших палатах на момент відвідування (наприклад, в приміщенні, призначеному для медичних процедур),

---

[544] Пані Тимошенко була поміщена під постійне відеоспостереження з часу її прийняття до Центральної клінічної лікарні навесні 2012 року. Варто також зауважити, що вона також піддавалася цьому заходу протягом попередніх місяців у колонії № 54; у зв'язку з цим, делегація звернула увагу, що її кімната все ще була обладнана відеокамерами в цій установі.

[545] Див. щодо цього параграф 52.

[546] Відповідно до статті 103 Кримінально-виконавчого кодексу адміністрація колонії має право на використання аудіо-відео, електронних та інших технічних засобів для попередження втеч та інших правопорушень, попередження порушення внутрішнього порядку, як це передбачається законом та для отримання необхідної інформації щодо поведінки засуджених.

а також який орган відповідав за спостереження цими камерами (наприклад, в кімнаті, де персонал контролював монітори)[547].

Крім того, делегація отримала твердження, що в кімнаті пані Тимошенко були встановлені чотири інші, приховані відео — та/або аудіозаписуючі пристрої (у тому числі в санітарному вузлі)[548]. Він також отримав з різних джерел достовірні твердження, відповідно до яких спостереження біля моніторів могли вести не тільки співробітники жіночої статі.

Незалежно від достовірності цих тверджень Комітет вважає надокучливими і невиправданими заходи безпеки, що застосовувались протягом тривалого періоду часу щодо пані Тимошенко[549].

66. Делегація також дізналася, що пані Тимошенко не мала доступу до прогулянок протягом приблизно року ані в колонії № 54, ані в клінічній лікарні № 5 в Харкові, оскільки їй не було надано належної допомоги, коли вона бажала здійснювати прогулянки.

Крім того, пані Тимошенко зазнавала серйозних труднощів у здійсненні свого права на побачення і телефонні дзвінки в колонії № 54. До певного моменту вона продовжувала стикатися з аналогічними перешкодами в клінічній лікарні № 5 у Харкові.

67. Якщо говорити про більш позитивні речі, то матеріальні умови у камерах в колонії № 54 і в клінічній лікарні № 5 були на високому рівні.

68. Забезпечення матеріальних умов такого рівня, тим не менш, ніколи не повинно тлумачитися як підстава для неналежних втручань до лікарської таємниці, приватного життя, на яке ув'язнений має право, право на доступ до прогулянок на свіжому повітрі та надання можливості належних контактів із зовнішнім світом. Кожне таке втручання викликає заклопотаність. Кумулятивний ефект цих втручань в даному випадку є явно неприйнятним.

КЗК наполегливо закликає українську владу вжити негайних заходів для забезпечення того, щоб дотримувалася лікарська таємниця Юлії Тимошенко, щоб заходи безпеки, що застосовуються до неї, не були більшими, ніж це суворо вимагається обставинами, щоб вона користувалася ефективним правом доступу до щоденних прогулянок на відкритому повітрі, а також, щоб вона на практиці у повному передбаченому законом обсязі могла здійснювати контакти із зовнішнім світом.

---

[547] Делегація не змогла переконатися, чи відтворювали монітори зйомку цієї камери і не отримали відповіді, який орган влади був відповідальним за неї.

[548] У зв'язку з цим, як стверджувалось, від пані Тимошенко вимагалось припинити писати під час її перебування в санітарному вузлі.

[549] Має бути також зауважено, що кімната, в якій утримувалася пані Тимошенко, очевидно, обшукувалася чотири рази на день. Також, як стверджувалось, окремі засуджені були зобов'язані доповідати персоналу зміст будь-яких розмов із пані Тимошенко.

ДОДАТОК 1
Список рекомендацій КЗК, коментарі та запити про надання інформації

Співпраця

Рекомендації

Українській владі вжити рішучих заходів для забезпечення того, щоб дії, описані у параграфі 7, не повторювались в ході майбутніх візитів в Україну (параграф 7).

Запити на інформацію щодо аудіопрослуховування в пенітенціарних установах, включаючи копії відповідних нормативно правових актів (пар. 7)

Поводження з ув'язненими, що відбувають покарання у виправних колоніях

Рекомендації українській владі вжити додаткових заходів по боротьбі з катуваннями та іншими формами неналежного поводження у виправних колоніях і, зокрема:

— продовжувати розробляти, поширювати і контролювати виконання норм та інструкцій щодо обов'язків співробітників пенітенціарних установ стосовно поводження з засудженими під час відбування покарання. Всім членам персоналу повинно бути рішуче нагадано, у тому числі під час первинного навчання та підвищення кваліфікації, що вони ніколи не повинні здійснювати, підбурювати або терпимо ставитися до будь-яких дій, пов'язаних з катуваннями або іншими формами неналежного поводження, за жодних обставин, в тому числі, за розпорядженням начальника, і що вони повинні, навпаки, поважати і охороняти фізичне, сексуальне та психологічне здоров'я всіх ув'язнених, у тому числі від нападів з боку інших засуджених. Належна поведінка членів пенітенціарних установ щодо в'язнів має виховуватися шляхом здійснення вагоміших заходів з вимагання від працівників усіх пенітенціарних установ заважати колегам піддавати засуджених неналежному поводженню і доповідати належним чином про всі випадки неналежного поводження за участю колег. Це передбачає наявність чіткої лінії звітності, а також вжиття захисних заходів з метою впровадження концепції «законослухняний громадянин» (*мова йде про необхідність так званої системи «доносів» — перекл.*);

— проявляти максимальну пильність, що стосується поводження з засудженими, які відбувають покарання у виправній колонії № 25 у Харкові та виправній колонії № 81 у Стрижавці, і довести до відома всіх зацікавлених осіб, зокрема керівників оперативного персоналу та персоналу відділу нагляду та безпеки, що працюють в цих уста-

новах, що будь-який пенітенціарний працівник, який буде вчиняти чи буде пособником у неналежному поводженні, притягатиметься до відповідальності;

— підтримувати нове керівництво виправної колонії № 89 у Дніпропетровську у своїй прихильності до викорінення неналежного поводження з засудженими з боку співробітників або за їх підбурювання, зокрема в медичній частині установи;
— переконатися, що керівництво виправної колонії № 54 регулярно нагадує співробітникам, що працюють в житловій зоні для жінок, які відбувають позбавлення волі на певний строк, що будь-які форми неналежного поводження з ув'язненими (у тому числі словесні образи) не допускаються;
— покращити підготовку співробітників підрозділів спецпризначення, які відвідують пенітенціарні установи, з метою забезпечення того, аби фізична сила і «спеціальні засоби» застосовувалися лише тоді і тією мірою, яка абсолютно необхідна для підтримки безпеки і порядку, а не як форми покарання (пар. 21).
— українській владі здійснити необхідні заходи для того, щоб члени загону спеціального призначення не одягали маски під час втручання в пенітенціарні установи, щоб завжди можна було здійснити подальшу ідентифікацію бійців відповідними органами та засудженими не тільки за допомогою чіткого розрізняльного знака, а й за чітко виділеним ідентифікаційним номером на кожній формі/шоломові. Крім того, втручання такого типу повинні записуватися на відео (наприклад, портативними камерами, як частиною обладнання відповідних пенітенціарних офіцерів) (пар. 21).
— українській владі вжити заходів для поліпшення процедури відбору та професійної підготовки всіх співробітників пенітенціарних установ з метою підготовки їх до прийняття нового типу відносин із засудженими, а також рухатися у напрямку створення динамічного, а не суто статичного підходу до забезпечення безпеки і порядку. Мають бути вжиті особливі заходи для розробки спеціалізованої підготовки для співробітників, що працюють з певними категоріями засуджених (наприклад, жінками, засудженими до довічного позбавлення волі, засудженими, які утримуються в умовах високого рівня безпеки або посиленого контролю, засудженими з особливими потребами здоров'я) (пар. 22).
— українській владі провести поглиблений аналіз кількості та/або розстановки співробітників пенітенціарних установ у житлових приміщеннях та робочих зонах у виправних колоніях і, у разі необхідності, переглянути відповідні правила (пар. 25).

— українській владі негайно вжити заходів для забезпечення того, щоб жоден співробітник не був зобов'язаний працювати на двох або більше змінах (пар. 25).
— українській владі вжити заходів для забезпечення того, щоб жоден ув'язнений не був поставлений в таке положення, щоб він мав владу над іншими ув'язненими (пар. 25).
— щоб відносини між персоналом і засудженими у виправних колоніях були спрямовані на сприяння соціальній реінтеграції ув'язнених, прогрес безпеки для звільнення і зниження ризику рецидиву після звільнення за допомогою програми доцільної діяльності з урахуванням їх індивідуальних потреб. Що стосується, зокрема, роботи, то інтереси ув'язнених не повинні бути підпорядкованими цілі отримувати фінансовий прибуток від праці в установах виконання покарань (пар. 26);
— українській владі забезпечити право ув'язнених на ефективні та швидкі огляди медичними працівниками під час їхнього перебування у в'язниці, особливо після випадку насильства, і щоб усім відповідним працівникам було надано додаткові інструкції та відповідну підготовку щодо медичних оглядів ув'язнених. Зокрема, щоб:
  - усі медичні обстеження ув'язнених проводилися поза межами чутності і, якщо тільки медичний працівник не бажає іншого в кожному конкретному випадку, поза межами видимості немедичного персоналу;
  - запис, що складений після медичного обстеження ув'язненого повинен містити : (1) повний звіт про заяви особи, які мають відношення до медичного обстеження (у тому числі опис його/її стану здоров'я та будь-яких тверджень про неналежне поводження), (2) повний облік об'єктивних медичних висновків, заснованих на ретельному вивченні (включаючи відповідні аналізи травми) і (3) висновки медичного фахівця у світлі (1) та (2), що свідчить про відповідність тверджень об'єктивним медичним висновкам;
  - будь-які заяви відповідних ув'язнених у контексті таких обстежень, об'єктивні медичні спостереження та медичні висновки не повинні бути доступними для немедичного в'язничного персоналу або інших ув'язнених (медичний персонал, що проводив обстеження ув'язнених, може інформувати відповідних співробітників щодо основної інформації, яку їм необхідно знати про стан здоров'я ув'язненого, у тому числі про ліки, які він приймає і специфічні ризики для здоров'я);
  - щоразу, коли фіксуються травми, які відповідають твердженням засуджених про неналежне поводження (або якщо вони навіть за відсутності звинувачень, свідчать про неналежне поводження), запис

повинен доводитися до відома органів прокуратури незалежно від бажання самого ув'язненого. В той же час, ув'язнені та їх адвокати, якщо такі є, повинні мати право на отримання копії відповідного висновку. Медичні працівники (як і засуджені) не повинні піддаватися у будь-якій формі неправомірному тиску чи репресіям з боку адміністрації, коли вони виконують цей обов'язок (пар. 30).

- коли ув'язнений демонструє травми, що свідчать про неналежне поводження або робить заяви про таке поводження медичному персоналу, він чи вона повинні бути негайно оглянуті лікарем, який має офіційну підготовку для проведення судово-медичних експертиз (пар. 30);
- вжити заходів для перегляду адміністративного підпорядкування медичного персоналу адміністрації колонії (пар. 30);

— українській владі переглянути нормативну базу щодо застосування фізичної сили, «спеціальних засобів» і гамівних сорочок з урахуванням висновків делегації і висловлених у параграфі 31 зауважень, а також забезпечити співробітників пенітенціарних установ поліпшеною підготовкою з цих питань. Зокрема, повинно бути чітко визначено, що:

- коли не можна уникнути застосування наручників до ув'язненого, вони за жодних обставин не повинні бути надмірно зажатими і повинні застосовуватися тільки до тих пір, поки це є абсолютно необхідним. Крім того, ув'язнений ніколи не повинен бути прикутим наручниками до фіксованих об'єктів; а в разі, якщо засуджений вчиняє дуже сильний та агресивний опір, відповідну особу краще має піддати уважному нагляду у відповідному приміщенні. У разі, якщо поведінка обумовлена станом здоров'я ув'язнених, працівники пенітенціарних установ мають звернутися за медичною допомогою і слідувати інструкціям спеціалістів в галузі охорони здоров'я;
- дубинки повинні використовуватися тільки тоді, коли є небезпека для життя чи здоров'я, і тільки коли вона є безпосередньою;
- сльозогінний газ не повинен бути частиною стандартного укомплектування персоналу і не повинен використовуватися в обмеженому просторі (пар. 31);
- приділити особливу увагу забезпеченню того, щоб будь-яке застосування сили, «спеціальних засобів» та/або гамівної сорочки стосовно засуджених, систематично і належним чином фіксувалось у відповідних звітах і журналах (пар. 32);

— знову відкрити розслідування щодо поводження із ув'язненими у виправних колоніях № 25 та № 81, з урахуванням зауважень, зроблених у параграфі 36, а також критеріїв ефективного розслідування, згаданих у пункті 33 (пар. 36);

— без зволікань здійснити заходи для того, щоб створити національні спеціалізовані підрозділи, роль яких полягатиме у проведенні розслідувань на всій території країни щодо справ, пов'язаних з можливим неналежним поводженням з боку співробітників пенітенціарних установ (чи за їх підбурювання) або будь-яких інших службових осіб (наприклад, міліції), і забезпечити їх власним персоналом для оперативного проведення розслідування (пар. 39);
— в середньостроковій перспективі, вивчити питання про доцільність повного відокремлення таких підрозділів від прокуратури з метою створення справді незалежного спеціалізованого органу для розслідувань цього типу (пар. 39);
— українській владі вжити заходів для забезпечення ефективного здійснення права ув'язнених на отримання юридичної допомоги від адвокатів або інших відповідних фахівців у галузі права. Зокрема, доступ ув'язнених до адвокатів повинен бути швидким і повинен включати право відповідних засуджених спілкуватися з ними в приватній обстановці (наприклад, без аудіопрослуховування або без присутності представників в'язничного персоналу) (пар. 40);
— вжити заходів для забезпечення ефективного захисту можливих жертв і свідків неналежного поводження з боку співробітників пенітенціарних установ чи за їх підбурювання, коли цього вимагають обставини, та з належним урахуванням рекомендацій Комітету міністрів ради Європи Rec (2005) 9 про захист свідків та осіб, які співпрацюють з правосуддям і Rec (2006) 8 про допомогу потерпілим від злочинів (пар. 41).

Коментарі

— якщо носіння працівниками пенітенціарних установ «спеціальних засобів» в межах житлової чи робочої зони є необхідним, то повинно бути прихованим і не видним для оточуючих (пар. 23);
— необхідно звернути увагу на необхідність відміни системи 24-годинних змін для працівників пенітенціарних установ (пар. 25);
— необхідно звернути увагу на більшу участь Міністерства охорони здоров'я у наданні медичної допомоги у в'язницях (пар. 30);

Особливу увагу слід приділити забезпеченню, в тому числі за допомогою Ради Європи, аби національний превентивний механізм відповідав основним вимогам, викладеним у ФП-КПК, і в подальшому конкретизованим Підкомітетом з попередження катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання (SPT) у його Керівних принципах для національних превентивних механізмів (незалежність, кваліфікованість та досвід, питання ресурсів і т. ін.) (пар. 43).

Запити на інформацію

— копії нормативно-правових та регуляторних актів, що стосуються загонів спеціального призначення, які діють в пенітенціарних установах (пар. 21);
— оновлена інформація про вжиті заходи по боротьбі з корупцією серед персоналу Державної пенітенціарної служби та інших причетних до її діяльності органів (у тому числі про застосування санкцій в цій області) (пар. 27).

Інші питання додаткового характеру

Рекомендації

— українській владі вжити заходів для забезпечення повною мірою мінімального стандарту не менше 4 мI житлової площі на одного ув'язненого в усіх гуртожитках та камерах, де тримаються ув'язнені, що відбувають довічне ув'язнення. У зв'язку з цим, українська влада повинна:
  - розглянути як першочергове питання стосовно рівня наповненості в кожному з гуртожитків/камер, де утримуються довічно ув'язнені (тобто число ліжок на гуртожиток/камеру), з урахуванням мінімального стандарту 4 мI, а також переглянути загальну офіційну місткість відповідних блоків. Площа, яку займають санітарні вузли/туалети в камерах, не повинна враховуватися;
  - перевіряти на регулярній основі у всіх виправних колоніях фактичну житлову площу на одного ув'язненого, який відбуває довічне позбавлення волі у гуртожитках/багатомісних камерах (пар. 45).
— одномісні камери та будь-які камери такого типу повинні становити не менше 6 мI (без урахування площі, займаної в камері туалетом) і мати ширину не менше 2 метрів між стінами (пар. 45).

Здійснити заходи:

— для покращення доступу до природного освітлення і вентиляції в гуртожитках/камерах для довічників в колонії № 54 та 89;
— переглянути облаштування вікон в обох установах з тим, щоб дозволити ув'язненим бачити за межами своїх гуртожитків/камер;
— щоб в камерах для довічно позбавлених волі в колонії № 89 туалети були повністю відділеними (тобто до стелі) (пар. 46);
— щоб прогулянкові дворики для довічно ув'язнених у виправній колонії № 89 бути збільшені таким чином, щоб дозволити нормально здійснювати фізичні вправи. Крім того, в колонії № 81 повинні бути вжиті заходи, щоб гарантувати, що будь-які довічно ув'язнені, які лі-

куються в медчастині і кому дозволяє здоров'я, мали доступ до одногодинної прогулянки на день (пар. 47);

— українській владі розробити програму цілеспрямованої діяльності для ув'язнених, засуджених до довічного позбавлення волі (у тому числі робота, навчання, зібрання, спортивні і культурні заходи, а також цільові програми реабілітації) (пар. 48);
— українській владі забезпечити, щоб систематичне застосування наручників довічно ув'язнених чоловіків при виведенні їх з камер було припинено у виправній колонії № 89 у Дніпропетровську, а також у будь-яких інших установах, де утримуються засуджені до довічного позбавлення волі. Застосування наручників повинно бути винятком на підставі індивідуальної та всебічної оцінки ризику та потреб, що проводиться спеціально навченим персоналом (пар. 49);
— покінчити із практикою використання службових собак за обставин, зазначених у параграфі 49. За необхідності, у відповідні нормативно-правові акти мають бути внесені зміни (пар. 49);
— українській владі переглянути організацію побачення довічно позбавлених волі із адвокатами або іншими фахівцями з урахуванням висловлених у параграфі 51 міркувань (пар. 51);
— українській владі переглянути умови використання відеоспостереження в камерах пенітенціарних установ і прийняти детальні регулятивні норми, з урахуванням висловлених у параграфі 52 зауважень (пар. 52);
— українській владі внести подальші зміни до законодавства з метою приведення права довічно ув'язнених принаймні до такого самого рівня, що мають засуджені, що утримуються в умовах мінімальної безпеки. Будь-які обмеження (наприклад, організація побачень через перегородку, обмеження категорій відвідувачів, заборона тривалих побачень і т. ін.) повинні бути суворо необхідними і застосовуватися на основі індивідуальної оцінки ризиків (пар. 53)[550];
— українській владі знову переглянула законодавство і практику щодо роздільного тримання засуджених до довічного ув'язнення, з урахуванням висловлених у параграфі 54 зауважень (пар. 54);
— відповідні законодавчі положення щодо рівнів безпеки та ізоляційних заходів для попереджувальних цілей повинні бути змінені у відповідності до висловлених у параграфі 55 зауважень (пар. 55);
— українській владі переглянути підходи, яких дотримуються керівництво виправних колоній № 25 і № 81, що стосується поміщення в ДІЗО, ПКТ і ДПК, з метою забезпечення, щоб будь-які заходи такого

[550] Тобто, щонайменше одне короткострокове побачення на місяць і одне тривале побачення до 72 годин кожних 3 місяці.

типу ґрунтувалися на принципах пропорційності, законності, звітності, необхідності і недискримінації. У зв'язку з цим відповідним органам влади повинно бути чітко нагадано, що:

- заходи, що стосуються поміщення засудженого в ДІЗО, ПКТ або ДПК, завжди необхідно застосовувати протягом якомога коротшого періоду часу, після того, як з-поміж іншого, буде взята до уваги думка засудженого, і лише за умови надання йому копії рішення, яке містить причини поміщення і базову інформацію про його права, в тому числі наявні засоби для оскарження відповідного рішення в незалежному органі;
- санкція, що полягає в поміщенні у дисциплінарний ізолятор, завжди повинна відповідати тяжкості і характеру вчиненого порушення (порушень);
- рішення засудженого здійснювати або не здійснювати його права не повинно піддаватися дисциплінарному стягненню. Зокрема, не може бути й мови про те, що відмова займатися фізичними вправами у вказаний день або незадоволення умовами утримання розглядались як дисциплінарний проступок;
- у разі, якщо засудженого декілька разів поспіль піддають дисциплінарному стягненню у виді поміщення в ДІЗО тривалістю понад 15 днів (10 днів для жінок), кожні 10/15 днів повинна бути здійснена належна пауза перед новим застосуванням дисциплінарного стягнення;

— повинен розроблятися план для кожного засудженого, що поміщається до ПКТ або ДПК, з метою вирішення проблем, які виникають в процесі перебування в таких умовах (пар. 57);
— має бути вжито заходів для забезпечення того, щоб з моменту прийняття рішення про розміщення в ПКТ або ДПК, щонайменше після першого місяця їх відбування був здійснений перегляд цих санкцій (пар. 57).
— має бути вжито заходів для вирішення проблеми відсутності протитуберкульозних препаратів другої лінії, а також антиретровірусної терапії для ВІЛ-інфікованих у лікарні виправної колонії № 89 (пар. 59);
— українській владі вжити термінових заходів для збільшення кількості кваліфікованих медичних працівників, що займатимуться пацієнтами у відділенні інтенсивної терапії з тим, щоб забезпечити їм необхідний фізичний і психологічний догляд наприкінці життя і створити умови для того, щоб про цих людей піклувалися в атмосфері поваги до людської гідності (пар. 60);
— покласти край практиці використання засуджених-санітарів для виконання медичних завдань у лікарні виправної колонії № 89. (пар. 60);

— українській владі вжити заходів для того, щоб пацієнтів, які близькі до смерті, змогли відвідувати родичі. Крім того, стосовно засуджених, яким в короткостроковій перспективі робляться невтішні, фатальні прогнози, підготовка подань для їх дострокового звільнення за станом здоров'я спеціальною медичною комісією повинна виконуватися без затримок. Такі подання повинні швидко розглядатися в судах з презумпцією на звільнення (пар. 61);
— українській владі вжити негайних заходів для забезпечення того, щоб дотримувалася лікарська таємниця Юлії Тимошенко, щоб заходи безпеки, що застосовуються до неї, не були більшими, ніж це суворо вимагається обставинами, щоб вона користувалася ефективним правом доступу до щоденних прогулянок на відкритому повітрі, а також, щоб вона на практиці у повному передбаченому законом обсязі могла здійснювати контакти із зовнішнім світом (пар. 68).

Коментарі

— українська влада закликається продовжувати її намагання покращити стан ремонту в камерах для довічно позбавлених волі в колонії № 89 (пар. 46).

ВИТЯГИ
З ЗАГАЛЬНИХ ДОПОВІДЕЙ КОМІТЕТУ / ЗАГАЛЬНІ СТАНДАРТИ КОМІТЕТУ У ПЕНІТЕНЦІАРНІЙ СФЕРІ

1. ТЮРЕМНЕ УВ'ЯЗНЕННЯ. ВИТЯГ З ДРУГОЇ ЗАГАЛЬНОЇ ДОПОВІДІ (CPT/INF(92)3), 1992 р.

44. У вступній частині слід відзначити, що Комітет під час відвідання в'язниць повинен розглянути велику кількість питань. Звичайно, Комітет, приділяє особливу увагу кожній заяві про жорстоке поводження з ув'язненими з боку персоналу, однак, до повноважень Комітету належать всі аспекти умов тримання у в'язниці. Жорстоке поводження може проявлятись у різних формах, окремі з яких є наслідком не якихось навмисних намірів, а, скоріше, результатом організаційних недоліків та нестачі ресурсів. Тому для Комітету має велике значення загальний рівень якості життя у закладі. Такий рівень залежить в більшій мірі від видів діяльності, які доступні в'язням, та загального стану відносин між в'язнями та персоналом.

45. Комітет уважно вивчає обстановку, яка склалася в закладі. Сприяння конструктивним — на противагу конфронтаційним — взаємовідносинам між ув'язненими і персоналом дозволяє знизити небажану напругу, що властива будь-якому тюремному середовищу, а, значить, і суттєво зменшити ймовірність виникнення інцидентів та пов'язаних з ними випадків жорстокого поводження. Інакше кажучи, Комітет хотів би бачити, щоб заходи по контролю та стримуванню здійснювались в атмосфері спілкування та підтримки. Такий підхід зовсім не спрямований на підрив системи безпеки у закладі, а навпаки, може сприяти її посиленню.

46. Питання переповнення установ безпосередньо стосується мандату Комітету. Всі служби і будь-яка діяльність всередині закладу зазнають негативного впливу в разі, якщо в закладі буде більше ув'язнених осіб, ніж це передбачено. Від цього погіршиться загальний рівень якості життя, можливо, навіть досить суттєво. Окрім цього, переповнення в'язниці або якоїсь її частини саме по собі вже може становити факт нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження.

47. Вирішальне значення для самопочуття в'язнів відіграє задовільна програма їхньої зайнятості (робота, навчання, спорт тощо). Це стосується як тих закладів, де тримаються засуджені, так і тих, де тримаються ув'язнені під вартою. Комітет відзначає, що можливості зайнятості в багатьох закла-

дах попереднього ув'язнення є надзвичайно обмеженими. Організація зайнятості в закладах, де ув'язнені особи довго не затримуються, є нелегким завданням. Цілком зрозуміло, що в них не може йтися про індивідуальні програми виправлення такого ж рівня, як в установах виконання покарань. Однак ув'язнені особи, незважаючи на створені для них досить пристойні матеріальні умови, не можуть бути просто залишені наодинці з самими собою протягом тижнів, інколи місяців, будучи замкненими в своїх камерах. Комітет зазначає, що одним із завдань повинно стати забезпечення ув'язненим в закладах попереднього ув'язнення можливості проводити значну частину дня (вісім годин або більше) поза межами камери, при цьому вони мають займатись різнобічною корисною діяльністю. Зрозуміло, що в установах виконання покарань така діяльність має здійснюватись ще на більш високому рівні.

48. Особливу увагу слід приділяти питанню про перебування ув'язнених на свіжому повітрі. Вимога про дозвіл ув'язненим перебувати щодня хоча б одну годину на свіжому повітрі скрізь визнається як основна гарантія прав (бажано, щоб ця вимога була невід'ємною складовою більш широкої програми зайнятості). Комітет бажає підкреслити, що **всі без винятку ув'язнені** (включаючи й тих, хто відбуває покарання в дисциплінарній ізоляції) мають право на щоденне перебування на свіжому повітрі. Очевидно, що для щоденного перебування на свіжому повітрі має бути достатній простір, який має бути, наскільки це можливо, обладнаний укриттям на випадок поганої погоди.

49. Доступ у будь-який час до відповідних туалетів а також підтримання належних гігієнічних умов є суттєвими елементами створення людських умов перебування.

У зв'язку з цим Комітет повинен відзначити, що він не схвалює практику, яка спостерігається в окремих країнах, коли ув'язнені повинні справляти природні потреби у відра у своїх камерах (ці відра виносяться у визначений час). Туалети мають бути розміщені або безпосередньо в камерах (бажано, щоб це було в санітарному вузлі камери), або ж ув'язненим потрібно забезпечити можливість у будь-який час (включаючи нічний час) без жодних зволікань виходити з камери, для того, щоб скористатись туалетом.

Крім того, ув'язнені також повинні мати регулярний доступ до душу або лазні. Бажано також, щоб в камері був водопровід.

50. На додаток, Комітет зазначає, що його особливо турбує, коли доводиться зустрічатись в одному й тому ж закладі з випадками переповнення у поєднанні з недостатнім режимом зайнятості і неналежним доступом до туалету та обладнання для вмивання. Загальний вплив таких умов на ув'язнених може бути вкрай шкідливим.

51. Також важливим питанням для ув'язнених є підтримання нормальних зв'язків із зовнішнім світом. Ув'язнені повинні передовсім мати мож-

ливість підтримувати зв'язки зі своєю родиною та з близькими друзями. Керівним принципом повинно стати забезпечення контактів із зовнішнім світом. Будь-яке обмеження таких контактів повинно мотивуватись виключно серйозними мотивами безпеки, які можна оцінити, або ж нестачею ресурсів.

У зв'язку з цим Комітет хоче підкреслити необхідність певної гнучкості у застосуванні правил щодо режиму відвідування та телефонних контактів з тими з ув'язнених, сім'ї яких проживають на значній відстані від місця ув'язнення (що робить неможливим регулярні побачення). Таким ув'язненим слід, наприклад, дозволяти більш тривалі побачення або ж надавати їм більше можливостей для телефонних розмов з їхніми родинами.

52. Комітет також уважно вивчає всі специфічні проблеми, які постають перед окремими категоріями ув'язнених, наприклад, жінками, підлітками та іноземцями.

53. В'язничний персонал вимушений за певних обставин застосовувати силу для стримування агресивних ув'язнених, і в окремих випадках може використовувати знаряддя фізичного впливу. Подібні ситуації, вочевидь, характеризуються високим ризиком можливого жорстокого поводження з ув'язненими і вимагають окремих гарантій дотримання прав.

Ув'язнений, проти якого були вжиті засоби фізичного впливу, має право на негайне обстеження лікарем та, якщо це необхідно, на медичну допомогу. Це обстеження має бути здійснене у такий спосіб, щоб немедичний персонал не міг чути, а по можливості й спостерігати за таким обстеженням, а наслідки обстеження (включаючи будь-які відповідні заяви з боку ув'язненого та висновок лікаря) повинні бути належним чином запротокольовані і надані в розпорядження ув'язненого. В тих рідких випадках, коли необхідно застосувати засоби фізичного впливу, ув'язнений, до якого були застосовані такі знаряддя, повинен перебувати під постійним і належним наглядом. Потім знаряддя фізичного впливу повинні бути при першій же можливості перестати використовуватися. Вони ніколи не повинні застосовуватись як покарання, те ж саме стосується продовження їх застосування. Також слід фіксувати усі випадки, коли щодо ув'язнених була застосована сила.

54. Процедура ефективного розгляду скарг та здійснення перевірок є основними гарантіями проти жорстокого поводження у в'язницях. Ув'язнені повинні мати можливість звертатися зі скаргами як в середині самої пенітенціарної системи так і поза межами системи, а також користуватись можливістю конфіденційного звернення до відповідного органу влади. Комітет приділяє особливу увагу тому, щоб регулярні візити до всіх подібних закладів здійснювались незалежним органом (наприклад, комісією відвідувачів або суддею, що має повноваження здійснювати нагляд за діяльністю цього закладу), який матиме повноваження розглядати скарги від ув'язнених (а також, в разі потреби, і вжити відповідних заходів) та інспектувати всі при-

міщення закладу. Такі органи можуть, окрім іншого, відігравати важливу роль у налагодженні взаємовідносин та в усуненні протиріч, що виникають між тюремною адміністрацією і ув'язненим чи ув'язненими.

55. Як ув'язнені, так і тюремний персонал однаково зацікавлені в тому, щоб чіткі процедури дисциплінарного покарання були формально встановлені та застосовувались на практиці. Будь-яка невизначеність у цій сфері загрожує виникненню системи неофіційних (і неконтрольованих) покарань. Процедури дисциплінарного покарання повинні забезпечувати ув'язненим право бути заслуханими з приводу порушення, яке їм приписується, а також право звернутись до вищих інстанцій з оскарженням будь-якого накладеного на них покарання.

Паралельно з формально встановленою дисциплінарною процедурою часто існують інші процедури, які полягають у примусовій ізоляції ув'язненого від інших ув'язнених з безпекових чи дисциплінарних мотивів (наприклад, в інтересах підтримання «належного порядку» у закладі). Застосування таких процедур повинно також супроводжуватись достатніми гарантіями дотримання прав. Ув'язнений повинен бути поінформований про причини застосування до нього відповідного покарання (за винятком випадків, коли дотримання безпеки вимагає протилежного), а також мати можливість висловити свої погляди з цього приводу і оскаржити стягнення у відповідному органі влади.

56. Комітет приділяє особливу увагу тим випадкам, коли ув'язнених з різних причин (з дисциплінарних мотивів; «загрози», яку вони становлять, чи через «проблемну» поведінку; в інтересах кримінального розслідування; на їхнє власне прохання) тримали в умовах, що прирівнювалися до одиночного ув'язнення.

Принцип пропорційності вимагає, щоб був баланс між обставинами конкретного випадку і застосуванням режиму одиночної ізоляції, який може спричинити дуже шкідливий вплив на особу, котру ізолюють. Одиночне ув'язнення може за певних обставин досягати рівня нелюдського, або такого що принижує гідність, поводження. В будь-якому випадку, всі форми одиночного ув'язнення повинні бути якомога коротшими.

У разі, коли такий режим запроваджується або застосовується за заявою самого ув'язненого, основною гарантією має бути те, що кожного разу, коли ув'язнений або співробітник пенітенціарного закладу від імені ув'язненого вимагатиме візиту лікаря, такий лікар повинен бути викликаний негайно для здійснення медичного огляду ув'язненого. Результати цього огляду, в якому має бути врахований фізичний та психічний стан, а також, якщо в цьому є потреба, можливі передбачувані наслідки від продовження ізоляції повинні бути викладені в письмовому вигляді у спеціальному звіті для подальшої передачі до уповноважених органів влади.

57. Переведення проблемних ув'язнених до інших закладів є ще одним об'єктом уваги Комітету. Окремі ув'язнені створюють особливі труднощі і переведення їх до іншого закладу інколи продиктоване необхідністю. Однак, постійне переведення ув'язненого з одного закладу до іншого може мати дуже шкідливі наслідки для його психічного та фізичного стану. Окрім цього, ув'язнений матиме труднощі у підтриманні належних контактів зі своєю сім'єю та своїм адвокатом. Загальний вплив постійних переведень на ув'язненого може навіть за певних обставин розглядатись як нелюдське, або таке, що принижує гідність, поводження.

2. МЕДИЧНІ СЛУЖБИ У В'ЯЗНИЦЯХ. ВИТЯГ З 3-ОЇ ЗАГАЛЬНОЇ ДОПОВІДІ (CPT/INF(93)12), 1993 р.

30. Медичні служби для позбавлених волі осіб є об'єктом, який має безпосереднє відношення до повноважень Комітету з запобігання катуванням[551]. Недостатній рівень медичних служб може призвести до ситуації, що може бути охарактеризована як нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження. Окрім того, медична служба у конкретному закладі потенційно може відігравати важливу роль в боротьбі із проявами жорстокого поводження як в самому закладі, так і в інших місцях (особливо в поліцейських закладах). Більш того, медична служба може позитивно вплинути на загальний рівень життя в закладі, в рамках якого вона функціонує.

31. В наступних пунктах наведені деякі з основних питань, якими займались делегації Комітету при вивченні діяльності медичних служб в місцях позбавлення волі. Однак, від самого початку Комітет хоче наголосити на тій значимості, яку він приділяє основному принципові, що вже є визнаний у більшості, якщо не у всіх країнах, що були відвідані Комітетом до теперішнього часу. В цьому принципі закріплено положення про те, що позбавлені волі особи мають право на таке саме медичне обслуговування, як і все інше населення. Цей принцип тісно пов'язаний з основними правами особи.

32. Під час своїх візитів медичних служб у в'язницях Комітет керувався такими аспектами:

a. Доступ до лікаря
b. Еквівалентність медичного обслуговування
c. Згода пацієнта і конфіденційність
d. Профілактика захворювань
e. Гуманітарна допомога
f. Професійна незалежність
g. Професійна компетентність

---

[551] Слід також зробити посилання на Рекомендацію № R (98) 7 стосовно етичних та організаційних аспектів медичного обслуговування у місцях позбавлення волі, яку було прийнято Комітетом міністрів Ради Європи 8 квітня 1998 року.

а. Доступ до лікаря

33. Після прибуття до в'язниці кожна позбавлена волі особа повинна бути негайно оглянута медичним працівником закладу. В своїх попередніх доповідях Комітет рекомендував, щоб кожному новому ув'язненому якомога в найкоротший строк після прибуття до в'язниці була надана можливість спілкування з лікарем та, у разі необхідності, має бути проведене медичне обстеження. Слід додати, що в деяких країнах повноцінне медичне обстеження після прибуття до в'язниці проводиться кваліфікованим молодшим медичним персоналом (медсестрою), який готує доповідь для лікаря. Такий підхід можна інколи розглядати як більш ефективне використання наявних людських ресурсів.

Також було б бажано, щоб новому ув'язненому після його прибуття до в'язниці була надана пам'ятка або брошура з інформацією про наявність і діяльність медичних служб та нагадуванням про основні гігієнічні вимоги.

34. Під час перебування в ув'язненні позбавлені волі особи повинні мати можливість доступу до лікаря в будь-який час, незалежно від режиму їхнього утримання (що стосується, зокрема, доступу до лікаря для осіб, яких поміщено до одиночних камер, то див. пункт 56 Другої Загальної доповіді: CPT/Inf (92) 3). Медичне обслуговування повинне бути організоване у такий спосіб, щоб запити на отримання консультацій лікаря виконувались без непотрібних затримок.

Ув'язненим слід надати можливість доступу до медичного обслуговування на конфіденційній основі, наприклад, через надсилання повідомлення у заклеєному конверті. Окрім цього, персонал закладу не повинен намагатися контролювати і сортувати запити стосовно лікарської консультації.

35. Тюремна медична служба повинна, як мінімум, бути здатною надавати регулярні амбулаторні консультації та невідкладну медичну допомогу (само собою зрозуміло, що додатково до цього можуть бути ще й приміщення лікарняного типу з ліжками). Кожен з ув'язнених повинен мати змогу отримувати допомогу кваліфікованого зубного лікаря. Окрім того, медичні працівники, що працюють в пенітенціарних закладах, повинні мати змогу використовувати допомогу фахівців.

Завжди повинна існувати можливість викликати лікаря для надання невідкладної медичної допомоги. Окрім цього, на території пенітенціарного закладу повинна постійно бути присутня особа, яка може надати невідкладну допомогу. Ця особа, по можливості, повинна мати офіційно підтверджену кваліфікацію молодшого медичного працівника (медсестри).

Амбулаторне лікування повинно здійснюватись під наглядом з боку медичного персоналу; у багатьох випадках для забезпечення лікування недостатньо ініціативи з боку ув'язненого.

36. Має бути забезпечена пряма підтримка з боку добре обладнаної лікарняної служби в цивільному або у тюремному медичному закладі.

У випадку, коли потрібно отримати послуги цивільної лікарні, постає питання про заходи безпеки. У зв'язку з цим Комітет наголошує, що ув'язнених, які перебувають у лікарні на лікуванні, не слід з мотивів безпеки приковувати до лікарняних ліжок чи до інших конструкцій. Слід знаходити інші рішення для виконання вимог безпеки; одним із можливих рішень може стати створення в таких лікарнях охоронних підрозділів.

37. Кожного разу, коли виникає потреба госпіталізувати ув'язнену особу чи здійснити спеціальне обстеження в умовах лікарні, транспортування ув'язнених пацієнтів повинно здійснюватись у такі строки та за таких умов, як того вимагає стан їхнього здоров'я.

b. Еквівалентність обслуговування

i) Загальне медичне обслуговування

38. Медичні служби в місцях позбавлення волі повинні бути в змозі забезпечити медичну допомогу та лікування, а також відповідну дієту, фізіотерапію, реабілітацію чи будь-який інший спеціальний догляд на такому ж рівні, який доступний пацієнтам в цивільних медичних закладах. Повинна бути передбачена забезпеченість лікарським, допоміжним медичним і технічним персоналом, а також мають бути надані відповідні приміщення, обладнання і устаткування.

Повинен бути забезпечений відповідний нагляд за розподілом ліків та медичних препаратів, а підготовка медичних препаратів має доручатись виключно кваліфікованому персоналу (фармацевту, медичній сестрі тощо).

39. На кожного пацієнта повинна бути заведена медична картка, в якій занотовуватиметься діагностична інформація, а також поточні записи про зміни стану здоров'я пацієнта та про будь-які спеціальні обстеження пацієнта. У разі переведення пацієнта до іншої установи, його медична картка повинна бути передана лікарям цієї установи.

Окрім цього, медичний персонал повинен щоденно вносити записи до журналу, в якому має фіксуватись інформація щодо окремих інцидентів, які стосуються пацієнтів. Такі реєстраційні записи корисні тому, що вони дають загальне уявлення про ситуацію з медичним обслуговуванням у місці позбавлення волі і одночасно висвітлюють окремі проблеми, які можуть виникати.

40. Передумовою успішного функціонування медичної служби є те, що лікарі і допоміжний медичний персонал мають змогу регулярно проводити зустрічі і створювати робочі групи під керівництвом головного лікаря, який очолює цю службу.

ii) Психіатрична допомога

41. У порівнянні зі звичайним населенням в ув'язнених частіше зустрічаються симптоми психічного розладу. Тому для роботи в медичній службі в кожному закладі позбавлення волі повинен бути прикріплений лікар, який спеціалізується на психіатрії, а окремі працівники із допоміжного медичного персоналу повинні отримати підготовку у цій сфері.

Забезпеченість лікарями і допоміжним медичним персоналом, а також внутрішнє планування місць позбавлення волі повинні давати змогу регулярно здійснювати програми фармакологічної, психотерапевтичної та професійної терапії.

42. Комітет особливо підкреслює роль, яку повинен відігравати керівний склад в'язничного персоналу у превентивному виявленні ув'язнених, які страждають на психічні захворювання (до яких відносять депресію, агресивний стан та ін.), з метою відповідного корегування умов їхнього утримання. Такому напряму діяльності може сприяти відповідна медична підготовка окремих членів охоронного персоналу.

43. Утримувати душевнохворого ув'язненого і доглядати за ним слід в лікарняному закладі з достатнім обладнанням і належним чином підготовленим персоналом. Таким закладом може бути звичайна (цивільна) психіатрична лікарня або спеціально обладнаний психіатричний заклад в рамках пенітенціарної системи.

З одного боку, часто звучать доводи, що з етичних міркувань душевнохворих осіб, яких було позбавлено волі, доречно госпіталізувати поза межами пенітенціарної системи в закладах, відповідальність за які покладено на державні служби охорони здоров'я. З іншого боку, можна стверджувати, що існування лікувальних психіатричних закладів в рамках пенітенціарної системи дозволяє здійснювати догляд за хворими в оптимальних умовах безпеки і підвищує ефективність роботи медичних та соціальних служб. Яким би не був обраний підхід, кількість місць у такому психіатричному закладі повинна бути достатньою. Надто часто зустрічаються випадки, коли доводиться довго очікувати на переведення хворого. Переведення таких осіб до психіатричного закладу має розглядатись як питання першочергової значимості.

44. Лікування психічно нестійкого та агресивного пацієнта слід проводити під суворим наглядом із забезпеченням догляду за хворим, та, якщо це буде визнано необхідним, із застосуванням заспокійливих медичних препаратів. Застосування засобів фізичного впливу може бути виправданим лише в разі крайньої необхідності, при цьому завжди вимагається або безпосередня вказівка лікаря, або негайне повідомлення лікаря з метою отримати подальше його схвалення. Застосування засобів фізичного впливу слід припинити при першій же можливості. Їх ніколи не слід застосовувати або продовжувати їхнє застосування в якості покарання.

В разі застосування засобів фізичного впливу про це необхідно зробити запис в медичній картці пацієнта та у відповідному журналі, де вказується час початку та закінчення застосування засобів, а також всі обставини цього випадку та причини вжиття таких засобів.

c. Згода пацієнта і конфіденційність

45. Можливість вільного висловловлювання згоди, а також дотримання конфіденційності є фундаментальними правами. Вони також є особливо важливими для створення атмосфери довіри, яка є необхідною частиною у стосунках між лікарем і пацієнтом, особливо в місцях позбавлення волі, де ув'язнений не має можливості вільно вибирати свого власного лікаря.

i) Згода пацієнта

46. Пацієнтам повинна бути надана вся відповідна інформація (якщо необхідно, у формі медичного висновку) стосовно їхнього стану здоров'я, курсу їхнього лікування та медичних лікувальних препаратів, які їм прописані. Бажано, щоб у пацієнтів було право ознайомлюватись зі змістом їхніх медичних карток, якщо тільки проти цього немає заперечень з терапевтичної точки зору.

Вони повинні мати можливість звертатись із проханням передавати цю інформацію до їхніх родин та адвокатів або ж до лікаря поза межами закладу.

47. Кожен пацієнт, який перебуває у здоровому глузді, вільний відмовитись від лікування або будь-якого іншого медичного втручання. Будь-який відступ від цього основоположного принципу повинен, як і по відношенню до всього населення в цілому, базуватись на законі і застосовуватись лише за чітко і суворо визначених виняткових обставин.

Типова складна ситуація виникає, як правило, тоді, коли рішення пацієнта суперечить покладеному на лікаря обов'язку піклуватись про здоров'я пацієнта. Подібне може трапитись у випадку, коли пацієнт перебуває під впливом власних переконань (наприклад, відмовляється від переливання крові) або коли він має намір завдати собі каліцтва з метою відстояти свої вимоги, протестуючи проти органів влади чи висловлюючи свою підтримку якимось переконанням.

У випадку голодування органи державної влади або професійні організації в деяких країнах вимагають втручання лікаря, щоб запобігти смерті, якщо тільки стан свідомості пацієнта серйозно погіршується. В інших країнах право ухвалювати рішення про клінічне втручання належить головному лікарю після того, як він здійснив консультації та зважив на всі факти, що стосуються справи.

48. Стосовно питання про проведення медичних досліджень над ув'язненими, то цілком зрозуміло, що слід дотримуватись дуже обережного підходу, оскільки існує ризик, що згода ув'язнених на участь в таких дослідженнях може бути обумовлена їхнім перебуванням в місцях позбавлення волі. Повинні існувати гарантії того, що ув'язнений, про якого йде мова, дав на це згоду без примусу і будучи поінформованим про зміст цих досліджень.

Правила, що застосовуються, повинні бути такими, які існують в суспільстві, і вони мають передбачати втручання комісії з питань етики. Комітет хотів би додати, що він підтримує дослідження, які пов'язані з тюремною патологією та епідеміологією або з іншими специфічними аспектами, що стосуються умов утримання позбавлених волі осіб.

49. Залучення ув'язнених до навчальних програм студентів вимагає згоди самих ув'язнених.

ii) Конфіденційність

50. Розголошення медичної таємниці в місцях позбавлення волі не повинно мати місця так само, як і на волі. Відповідальність за зберігання медичних карток пацієнтів покладається на лікаря.

51. Всі медичні обстеження ув'язнених (як відразу по прибутті, так і пізніше) повинні здійснюватись у такий спосіб, щоб немедичний персонал не міг чути, а по можливості й спостерігати за обстеженням. Окрім цього, позбавлені волі особи повинні проходити обстеження не групами, а в індивідуальному порядку.

d. Профілактика захворювань

52. Завдання медичних служб в місцях позбавлення волі не обмежується виключно лікуванням хворих пацієнтів. На ці служби покладається також відповідальність за соціальну та профілактичну медицину.

i) Гігієна

53. На медичні служби в місцях позбавлення волі (які взаємодіють в разі потреби з іншими органами влади) покладено обов'язок контролювати організацію харчування (кількість, якість, приготування та розподіл їжі) і дотримання умов гігієни (чистота одягу і постільної білизни; доступ до кранів з проточною водою; сантехнічне обладнання), а також слідкувати за опаленням, освітленням та вентиляцією камер. Вони також повинні слідкувати за умовами організації праці та прогулянок на свіжому повітрі.

Шкідливі для здоров'я умови тримання, переповнення камер, тривала ізоляція і відсутність фізичної діяльності можуть спричинити або необхід-

ність надання медичної допомоги окремій особі, або якісь дії медичного персоналу щодо органів, що відповідальні за такий стан речей.

ii) Інфекційні захворювання[552]

54. Медична служба в місцях позбавлення волі повинна регулярно поширювати інформацію про інфекційні захворювання (особливо про такі, як гепатит, СНІД, туберкульоз, дерматологічні інфекції) як серед ув'язнених, так і серед персоналу в'язниці. В разі необхідності слід здійснювати медичний контроль за тими особами, з якими ув'язнений має постійні контакти (особи, які разом з ним перебувають у камері, персонал в'язниці, постійні відвідувачі).

55. В тому, що стосується, зокрема, захворювання на СНІД, то слід надавати відповідну підтримку психолога як до, так і, в разі необхідності, після обстеження. Персонал в'язниці повинен проходити постійну підготовку з питань превентивних заходів та поведінки щодо ВІЛ-інфікованих. Персонал також повинен отримати відповідні інструкції про недопущення дискримінації чи розголосу конфіденційної інформації.

56. Комітет хоче підкреслити, що не існує жодних медичних показань для окремого тримання ВІЛ-позитивних ув'язнених, які почувають себе здоровими.

iii) Запобігання самогубству

57. Запобігання самогубству є ще одним питанням, яке належить до компетенції медичних служб в місцях позбавлення волі. Медична служба повинна забезпечувати відповідне ознайомлення з цією проблемою у всьому закладі і передбачати відповідні процедури.

58. Медичне обстеження після прибуття до закладу та весь процес прийому в цілому повинні в зв'язку з цим відігравати важливу роль. Виконані належним чином, такі заходи можуть визначити, як мінімум, декого з тих, хто знаходиться в небезпеці і частково полегшити відчуття тривоги, яке властиве всім новоприбулим ув'язненим.

Крім цього, тюремний персонал, незалежно від того, які він обов'язки виконує, повинен бути ознайомлений (що передбачає підготовку в розпізнаванні) з ознаками загрози самогубства. У зв'язку з цим слід відзначити, що безпосередньо перед судом та після суду, а також в окремих випадках і в період перед звільненням спостерігається підвищений ризик самогубства.

59. Особа, яку визнано такою, що може вдатись до самогубства, повинна якомога довше перебувати під спеціально організованим наглядом. Крім цього, такі особи не повинні мати вільний доступ до засобів, за допомогою

[552] Також див. про інфекційні хвороби в розділі «Медичні служби у в'язницях».

яких вони можуть вчинити самогубство (прути камерних віконних ґрат, розбите скло, паски чи краватки тощо).

Слід ужити заходів, які гарантуватимуть належний обмін інформацією як всередині цього закладу, так і, в разі необхідності, з іншими закладами (а точніше, між відповідними медичними службами) про осіб, яких віднесено до групи потенційних самогубців.

iv) Запобігання насильству

60. Медичні служби у місцях позбавлення волі можуть зробити свій внесок у запобігання насильству проти осіб, яких тримають під вартою, шляхом систематичної реєстрації тілесних ушкоджень, а також, якщо це необхідно, через інформування відповідних органів влади. Інформація може стосуватись також конкретних випадків; до такого засобу, однак, слід вдаватись лише отримавши згоду від ув'язнених, яких це стосується.

61. Будь-які ознаки застосування насильства, які були помічені в ув'язненого під час медичного огляду відразу після його прибуття до закладу, повинні бути зареєстровані разом з відповідними заявами з боку ув'язненого та діагнозом лікаря. Окрім цього, така інформація повинна бути надана ув'язненому.

Такого підходу слід дотримуватись кожного разу, коли ув'язнений проходить медичне обстеження безпосередньо після вчинення акту насильства у місці позбавлення волі (див. також пункт 53 Другої Загальної доповіді Комітету: CPT/Inf (92) 3) або ж після повернення такої особи до в'язниці після тимчасового перебування під вартою в поліції з метою проведення розслідування.

62. Медична служба повинна складати періодичні статистичні дані про помічені тілесні ушкодження для доведення до відома адміністрації закладу, де перебувають позбавлення волі особи, міністерства юстиції тощо.

v) Суспільні та родинні зв'язки

63. Медична служба могла б також допомогти обмежити втрату суспільних та сімейних зв'язків, яка, зазвичай, пов'язана з позбавленням волі. Разом з відповідними соціальними службами медична служба повинна підтримувати заходи, які сприяють зв'язкам позбавлених волі осіб із зовнішнім світом. Йдеться, зокрема, про належно обладнані приміщення для відвідувачів, побачення з членами родини або членами подружжя/партнерами у відповідних умовах, а також відпустки для родинних, професійних, навчальних та соціокультурних цілей.

Залежно від обставин тюремний лікар може вжити заходів для того, щоб отримати призначення або продовження виплат соціального забезпечення страхового характеру для ув'язнених або їхніх родин.

e. Гуманітарна допомога

64. Можна визначити декілька окремих категорій ув'язнених осіб, які є особливо вразливими. Медичні служби місць позбавлення волі повинні звертати особливу увагу на їхні потреби.

i) Мати й дитина

65. Загальновизнаним принципом є те, що діти не повинні народжуватись у в'язниці, і досвід Комітету свідчить, що цього принципу дотримуються.

66. Матері слід дозволяти бути разом з дитиною щонайменше протягом певного періоду часу. Якщо мати і дитина перебувають разом у в'язниці, то вони повинні знаходитись в умовах, які забезпечують їм рівноцінну заміну дитячих ясел і допомогу персоналу, який спеціалізується на післяпологовому догляді і догляді за немовлятами.

Рішення, які мають довготривалі наслідки, наприклад, про передачу дитини за межі закладу позбавлення волі — а це пов'язане з розлученням матері і дитини — повинні ухвалюватись окремо в кожному конкретному випадку у світлі педагогічно-психіатричних і медико-соціальних висновків.

ii) Підлітки

67. Підлітковий вік визначається як період, для якого характерними є певні зміни особистості, що вимагає спеціальних зусиль для зменшення ризику довготривалої соціальної адаптації.

Під час перебування в місцях позбавлення волі підліткам слід давати можливість залишатися на постійному місці, з особистими речами та в оточенні соціально сприятливих груп. Режим ув'язнення повинен бути заснований на активній зайнятості, до якої слід віднести різні соціально-навчальні зустрічі, спортивну діяльність, навчання, професійну освіту, організовані екскурсії в супроводі охорони та наявність відповідних факультативних видів діяльності.

iii) Ув'язнені з психічними розладами

68. Серед пацієнтів медичних служб в місцях позбавлення волі завжди є неврівноважені, маргінальні особи, у яких в минулому мали місце родинні травми, які тривалий час вживали наркотики, мали конфлікти з владою або інші проблеми у відносинах із суспільством. Вони можуть бути агресивними, схильними до самогубства або ж характеризуватись неприпустимою сексуальною поведінкою, і більшу частину часу нездатні контролювати самих себе або ж турбуватись про себе.

69. Проблеми таких ув'язнених не є суто медичними, однак тюремний лікар може сприяти розробці соціально-терапевтичних програм для таких осіб в тюремних дільницях, які утворюються за зразком групових об'єднань і перебувають під ретельним наглядом.

Такі підрозділи в змозі послабити принизливе становище ув'язнених, презирство і ненависть їх по відношенню до самих себе, повернути їм почуття відповідальності, і деякою мірою підготувати їх до повернення до суспільства. Іншою безпосередньою перевагою програм такого типу є те, що вони передбачають активну участь і долучення персоналу закладу позбавлення волі.

iv) Ув'язнені, які неспроможні тривалий час перебувати в місцях позбавлення волі

70. Типовими прикладами цієї категорії ув'язнених є ті, кому, згідно з медичним прогнозом, залишилось недовго жити, ті, хто страждає на серйозні захворювання, які неможливо належним чином лікувати в місцях позбавлення волі, особи з серйозними фізичними вадами або люди похилого віку. Продовження тримання таких осіб в умовах позбавлення волі може створити нетерпиму ситуацію. В таких випадках лікар закладу, де тримають позбавлених волі осіб, повинен підготувати звіт для відповідного керівництва з тим, щоб були вжиті альтернативні заходи.

f. Професійна незалежність

71. Персонал медичних служб будь-якого закладу, де тримають позбавлених волі осіб, перебуває під загрозою потенційного ризику. Обов'язок піклуватись про пацієнтів (хворих ув'язнених) може часто вступати в суперечку з міркуваннями в'язничного менеджменту та підтриманням режиму безпеки у в'язниці. Така ситуація може спричинити виникнення складних етичних питань та проблему вибору. З метою гарантувати незалежність медичного персоналу Комітет вважає важливим, щоб такий персонал мав якомога тісніші зв'язки з системою охорони здоров'я на волі.

72. Незалежно від того, яку посаду займає лікар закладу, де тримають позбавлених волі осіб, у своїх рішеннях він повинен керуватись виключно медичними критеріями. Якість та ефективність медичної роботи повинна оцінюватись кваліфікованою медичною керівною інстанцією. Розпоряджатись наявними ресурсами повинна також ця керівна інстанція, а не підрозділи, відповідальні за безпеку чи адміністрування.

73. Лікар закладу, де тримають позбавлених волі осіб, є особистим лікарем пацієнта. Відповідно, в інтересах збереження відносин між лікарем та пацієнтом, до нього не можна звертатись із проханням засвідчити, що ув'язнений є фізично здоровим і може бути підданий покаранню. Його не можна також запрошувати для обшуків або персонального огляду на вимогу адміністрації, за винятком надзвичайних ситуацій, коли немає можливості викликати іншого лікаря.

74. Слід також відзначити, що в професійному плані свобода дій лікаря закладу, де тримають позбавлених волі осіб, є обмежена ситуацією, яка властива в'язниці: лікар не може вільно вибирати своїх пацієнтів, так само, як і ув'язнені не мають інших доступних варіантів. Він повинен виконувати свій професійний обов'язок навіть тоді, коли пацієнт порушує медичні правила або вдається до погроз чи насильства.

g. Професійна компетентність

75. Лікарі та допоміжний медичний персонал місця позбавлення волі повинні мати спеціальні знання, які дозволять їм належним чином займатись лікуванням окремих форм тюремної патології і адаптувати свої методи лікування до умов, які обумовлені ув'язненням.

Зокрема, повинні бути розроблені методи професійної поведінки, які розраховані на запобігання насильству, а в разі необхідності — на встановлення контролю над ситуацією.

76. З метою забезпечити присутність достатньої кількості працівників, медсестрам/медбратам часто допомагають санітари, деякі з них відбираються із числа службовців закладу, де перебувають позбавлені волі особи. Кваліфікований персонал різних рівнів повинен здійснювати обмін необхідним досвідом та періодично оновлювати його.

Інколи позбавленим волі особам дозволяють працювати санітарами. Звісно, такий підхід може мати перевагу в тому, що забезпечить частину ув'язнених корисною роботою. Однак це повинно розглядатись як винятковий захід. Окрім того, позбавлені волі особи ніколи не повинні бути залучені до роздачі медикаментів.

77. Нарешті, Комітет відзначає, що особливий характер надання медичних послуг в умовах позбавлення волі міг би виправдати введення визнаної медичної спеціалізації як для лікарів, так і для допоміжного медичного персоналу на основі програм навчання дипломованих фахівців і системи періодичної підготовки без відриву від виробництва.

3. ПОЗБАВЛЕНІ ВОЛІ ЖІНКИ. ВИТЯГ З 10-ОЇ ЗАГАЛЬНОЇ ДОПОВІДІ (CPT/INF(2000)13), 2000 р.

Попередні зауваження

21. У деяких попередніх Загальних доповідях Комітет відзначав критерії, на які він спирається в своїй роботі у різних місцях утримання ув'язнених осіб, включаючи поліцейські дільниці, тюрми, центри для утримання порушників імміграційного законодавства, психіатричні лікарні і заклади для утримання неповнолітніх[553].

Природно, що Комітет застосовує зазначені вище критерії як щодо позбавлених волі чоловіків, так і щодо позбавлених волі жінок. Проте, в усіх державах Ради Європи ув'язнені жінки становлять відносно невеликий відсоток від загальної кількості позбавлених волі. В силу цього облаштування окремих закладів для утримання позбавлених волі жінок може виявитись для держави занадто витратною справою. Як наслідок, закладів для утримання позбавлених волі жінок обмаль (і, подеколи, вони розташовані дуже далеко від їхнього дому чи від місця проживання дітей), і вони перебувають у приміщеннях, які раніше призначались для чоловіків (і де одночасно утримуються чоловіки). За таких обставин необхідно окремо подбати про гарантування позбавленим волі жінкам безпечного і достойного середовища для відбування покарання.

З метою наголошення на великій увазі, яку Комітет приділяє запобіганню жорстокому поводженню з позбавленими волі жінками, він присвятив цей розділ Десятої Загальної доповіді окремим найважливішим аспектам зазначеного питання і відповідним цілям Комітету. Комітет сподівається, що в такий спосіб чітко сповістить національним органам про свою позицію щодо

---

[553] Police custody and imprisonment, cf. the 2nd General Report (CPT/Inf (92) 3), paragraphs 35 to 60; Health care services in prisons, cf. the 3rd General Report (CPT/Inf (93) 12), paragraphs 30 to 77; Foreign nationals detained under aliens legislation, cf. the 7th General Report (CPT/Inf (97) 10), paragraphs 24 to 36; Involuntary placement in psychiatric establishments, cf. the 8th General Report (CPT/Inf (98) 12), paragraphs 25 to 55; Juveniles deprived of their liberty, cf. the 9th General Report (CPT/Inf (99) 12), paragraphs 20 to 41.

поводження із позбавленими волі жінками. **Як і в минулі роки, Комітет буде радий коментарям відносно цього розділу Загальної доповіді.**

22. Слід одразу наголосити, що занепокоєння Комітету щодо охоплених у цьому розділі питань стосується всіх місць утримання жінок, незалежно від їхньої специфіки. Втім, досвід Комітету показує, що ризики для особистої фізичної та/або психологічної безпеки та недоторканності жінок можуть бути найбільшими в період одразу після затримання. Отже, особлива увага повинна приділятись забезпеченню додержання викладених нижче критеріїв саме на цьому етапі позбавлення волі.

Комітет також вважає за доцільне підкреслити, що будь-які стандарти, котрі він розробляє по цих питаннях, мають розглядатись як додаткові до стандартів, викладених у інших міжнародних правових інструментах, включаючи Європейську конвенцію з прав людини, Конвенцію ООН про права дитини, Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок і Звід принципів ООН про захист усіх осіб, у будь-який спосіб затриманих або ув'язнених.

Гендерний чинник у кадровому забезпеченні — Жіночий персонал

23. Як Комітет наголосив у своїй Дев'ятій Загальній доповіді, наявність жінок серед пенітенціарного персоналу становить важливу гарантію від жорстокого поводження в місцях позбавлення волі. Наявність у персоналі як чоловіків, так і жінок може позитивно впливати на моральний дух у пенітенціарному закладі і на формування більш сприятливого середовища в місці утримання.

Наявність жінок у персоналі уможливить правильний розподіл функцій при виконанні таких чутливих з гендерної точки зору доручень, як, наприклад, проведення обшуку. У цьому контексті Комітет знову наголошує, що позбавлені волі особи мають обшукуватись лише особами однієї статі і що будь-який обшук, котрий потребує роздягання позбавленої волі особи, має здійснюватись поза полем зору персоналу протилежної статі.

Окреме розміщення позбавлених волі жінок

24. Обов'язок держави доглядати за позбавленими волі особами включає обов'язок захищати їх від інших осіб, які захочуть заподіяти їм шкоду. Комітету подеколи доводилось чути скарги про наругу жінок над жінками. Однак, значно частіше Комітет мав справу із заявами про жорстоке поводження чоловіків із позбавленими волі жінками (і, зокрема, про сексуальні домагання, включаючи словесні образи із сексуальним підтекстом), особливо у тих країнах, де держава не може забезпечити окреме утримання

позбавлених волі жінок у закладах, переважно укомплектованих жіночими кадрами.

Жінки, яких позбавлено волі, неодмінно повинні утримуватись у приміщеннях, фізично відокремлених від будь-яких інших приміщень закладу, де утримуються будь-які чоловіки. Принагідно слід зауважити, що деякі держави почали забезпечувати спільне утримання подружжів (у випадках, коли обох його членів позбавлено волі) і/або, певну міру спілкування осіб різної статі, які утримуються у в'язницях. Комітет вітає такі прогресивні зрушення, але за умови, що ув'язнені погоджуються брати участь у таких заходах і що їх ретельно відбирають та за ними належно наглядають.

Рівний доступ до видів діяльності

25. Позбавленим волі жінкам змістовна діяльність (робота, отримання спеціальності, навчання, спорт, тощо) має бути доступна у тій же мірі, що аналогічна утримуваним ув'язненим чоловічої статі. Як зазначив Комітет у своїй попередній Загальній доповіді, його делегації часто натрапляють на ситуації, коли в пенітенціарних закладах жінкам пропонують робити те, що їм нібито «належить» (наприклад, шиття або інше рукоділля), в той час, як ув'язненим чоловікам пропонують опанувати більш серйозні спеціальності.

Комітет вважає, що такий дискримінаційний підхід може лише підсилити застарілі стереотипні уявлення щодо соціальної ролі жінки. Більше того, за певних обставин відмова жінкам у рівному з чоловіками доступі до передбачених режимом видів діяльності може бути визнана поводженням, що принижує гідність людини.

Передпологовий і післяпологовий догляд

26. Необхідно докладати всіх зусиль для задоволення потреб позбавлених волі вагітних жінок в особливому харчуванні; їм має бути доступна багата білками дієта та достатньо свіжих фруктів і овочів.

27. Є аксіомою те, що діти не мають народжуватись у тюрмах; схоже, що в державах Ради Європи існує практика переведення вагітних жінок, у певний момент, із ув'язнення до лікарень.

Утім, час від часу Комітету стає відомо про випадки, коли вагітних жінок наручниками або в інакший спосіб приковують до ліжок або інших меблів під час гінекологічних обстежень та/або пологів. Такий підхід є абсолютно неприпустимим і безумовно кваліфікується як нелюдське і принизливе поводження. Потреби безпеки можна задовольняти і слід задовольняти зовсім інакшими методами.

28. Багато ув'язнених жінок мають на піклуванні дітей або інших осіб, чиє благополуччя може страждати внаслідок ув'язнення піклувальниці[554].

У цьому контексті особливо проблемним питанням є те, чи можна перебувати немовлятам та малим дітям у в'язниці разом із матір'ю, і якщо можна, то як довго. На це питання важко знайти відповідь, бо, з одного боку, в'язниця безумовно не може бути належним середовищем для немовляти чи малої дитини, а, з іншого боку, примусове розлучення матерів і малолітніх дітей є вкрай небажаним.

29. На думку Комітету, основним міркуванням в усіх випадках має бути благополуччя дитини. Це, зокрема, означає, що будь-який передпологовий і післяпологовий догляд у місці позбавлення волі має бути еквівалентним догляду, який надається поза межами пенітенціарної системи. Якщо немовлята чи малі діти перебувають у тюремному середовищі, поводження з ними має відбуватися під наглядом спеціалістів у сферах соціальної роботи і дитячого розвитку.

Основною метою має стати створення сприятливого для дитини середовища, вільного від видимих ознак перебування за ґратами, без брязкоту ключів і охоронців у формах.

Також необхідно подбати, щоб у дітей, які зростають у в'язницях, нормально розвивались моторні та когнітивні навички. Зокрема, їм треба виділити достатньо місця для ігор і фізичних вправ, а також, коли це можливо, дозволяти залишати заклад і дізнаватись про звичайне життя за його стінами.

Сприяння участі в догляді за дитиною інших членів родини (наприклад, батька дитини) поза межами закладу також допоможе зменшити тягар, який лежить на ув'язненій піклувальниці. Якщо це є неможливим, варто обміркувати варіант влаштування дитини в заклад ясельного типу. Завдяки цьому ув'язнені жінки зможуть брати участь у роботі чи інших видах передбаченої для тюрми діяльності в більшій мірі, ніж це було би можливим за інших обставин.

Питання гігієни і здоров'я

30. Комітет вважає за доцільне привернути увагу до низки питань гігієни і здоров'я, коли потреби позбавлених волі жінок значно відрізняються від потреб чоловіків.

31. Специфічні **гігієнічні потреби** жінок мають задовольнятись належним чином. Особливого значення набувають зручний доступ до санітар-

[554] Див. також Рекомендацію 1469 (2000) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо матерів та дітей у в'язницях.

них вузлів та приміщень для миття, безпечне позбавлення від просякнутих кров'ю гігієнічних засобів, а також забезпечення відповідними гігієнічними засобами на кшталт гігієнічних прокладок і тампонів.

Ненадання таких предметів першої необхідності може саме по собі означати поводження, що принижує гідність людини.

32. Також суттєво, щоб **охорона здоров'я** позбавлених волі осіб відповідала стандартному рівню медичного обслуговування у відповідній країні.

Що стосується жінок, позбавлених волі, то забезпечення додержання зазначеного вище принципу потребуватиме надання їм медичних та інших послуг медичними і сестринськими кадрами, які отримали спеціальну підготовку щодо охорони здоров'я жінок і, зокрема, обізнані в гінекології.

Більш того, профілактично-медичні заходи, які мають особливе значення для жінок (наприклад, обстеження задля виявлення раку грудей або матки) і здійснюються серед жінок на волі, мають також пропонуватись тим жінкам, яких позбавлено волі.

Рівні можливості щодо охорони здоров'я також означають, що позбавлені волі жінки мають таке ж право на особисту недоторканність і право приймати важливі для свого здоров'я рішення, як і усі інші жінки. Зокрема, враховуючи, що жінки, які не позбавлені волі, можуть скористатись так званими «ранковими» пігулками для відвернення небажаної вагітності та/або якось в інший спосіб перервати вагітність на її подальших стадіях, позбавленим волі жінкам слід надавати такі ж можливості.

33. Обов'язково, щоби позбавлені волі особи, які розпочали лікувальний курс до ув'язнення, могли продовжити його після поміщення в заклад, де їх утримуватимуть. У цьому зв'язку слід подбати про забезпечення місця утримання достатніми спеціальними медичними засобами, які необхідні жінкам.

Що стосується, зокрема, контрацептивних пігулок, то варто пригадати, що подібні препарати подеколи прописують в інших, ніж попередження вагітності, цілях (наприклад, для полегшення сильного менструального болю). Той факт, що перебування жінки у закладі позбавлення волі може саме по собі значно зменшити вірогідність зачаття, не є достатньою причиною для незастосування зазначених медичних засобів.

4. РОЗВИТОК СТАНДАРТІВ КЗК ЩОДО ТЮРЕМНОГО УВ'ЯЗНЕННЯ. ВИТЯГ З 11-ОЇ ЗАГАЛЬНОЇ ДОПОВІДІ (CPT/INF(2001)16), 2001 р.

Взаємини між персоналом і ув'язненими

26. Наріжним каменем гуманної пенітенціарної системи завжди буде наявність правильно відібраного і навченого персоналу, який знатиме, як застосовувати належний підхід до поводження з ув'язненими і дивитиметься на власну роботу як на професійне покликання, а не як на просте виконання передбачених службових обов'язків. Розбудову позитивних взаємин із ув'язненими слід визнати ключовим складником цього покликання.

На жаль, Комітет часто доходить висновків, що взаємини між персоналом і ув'язненими мають формальний і віддалений характер: персонал не розрізняє, а уніфікує ув'язнених і вважає вербальне спілкування із ними незначним аспектом своєї роботи. Про подібний підхід говорять так часто засвідчувані Комітетом випадки, коли в'язнів змушують стояти обличчям до стіни, поки ними не займеться охоронець або поки не пройдуть відвідувачі; коли ув'язнених заставляють схиляти голови і тримати руки за спиною при пересуванні по території закладу; коли працівники в'язниць носять свої кийки в погрозливий і навіть провокаційний спосіб. Така практика не є необхідною з огляду на безпеку і аж ніяк не сприятиме формуванню позитивних взаємин між персоналом і ув'язненими.

Справжній професіоналізм тюремного персоналу означає уміння гуманно і порядно ставитись до в'язнів, не забуваючи про безпеку і порядок. У цьому сенсі тюремне начальство має заохочувати персонал у розумній мірі довіряти ув'язненим і очікувати, що вони готові поводитись належним чином. Розбудова конструктивних і позитивних взаємин між персоналом і ув'язненими не лише зменшить ризик жорстокого поводження, але й сприятиме кращим контролю та безпеці. Персонал закладів позбавлення волі, у свою чергу, відчуватиме більше задоволення від своєї роботи.

Забезпечення позитивних взаємин між в'язничним персоналом і ув'язненими великою мірою залежатиме від того, чи перебуває достатня кількість працівників в режимній зоні на постійній основі. Досвід Комітету свідчить, що це не завжди так. В цілому занизька кількість присутніх працівників та/або існування спеціальної системи допусків, які зменшують можливості безпосереднього контакту з ув'язненими, гальмують формування позитивних взаємин і, навіть, у ширшому контексті, можуть створити небезпечне середовище як для персоналу, так і для в'язнів.

Також слід відзначити, що в умовах некомплекту персоналу підтримання безпеки і виконання режимних вимог може робити необхідною понаднормову роботу персоналу, що легко призводить до стресових станів і професійного «вигорання». Все це, у свою чергу, може ще більше підсилити напругу, притаманну будь-якому тюремному середовищу.

Насильство серед ув'язнених

27. Наглядові обов'язки пенітенціарного персоналу щодо тюремного контингенту включають обов'язок захищати ув'язнених від інших ув'язнених, які хочуть заподіяти їм якусь шкоду. Власне, насильство серед в'язнів часто трапляється в усіх пенітенціарних системах і набуває різноманітних форм, від малопомітних виявів переслідування до відвертого приниження із застосуванням фізичної сили.

Протидія насильству серед в'язнів вимагає того, щоб персонал був у змозі застосовувати свої повноваження і належно здійснювати функції з нагляду; це, зокрема, передбачає повноцінне кадрове забезпечення. Персонал закладів позбавлення волі має бути уважним до передвісників проблем і вправно та рішуче втручатись, якщо на те є потреба. Існування позитивних взаємин між персоналом і в'язнями, побудованих на поняттях безпечного утримання і догляду, набуде в цьому контексті вирішального значення і насамперед залежатиме від наявності у персоналу навичок міжособистісного спілкування. Крім того, керівний склад закладу має бути готовим до повної підтримки підлеглих у здійсненні їхніх повноважень. Ситуації, які виникатимуть, можуть потребувати конкретних заходів безпеки (включаючи дієвий порядок проведення обшуку); втім, подібні заходи завжди будуть лише додатковими по відношенню до згаданих вище основних вимог. Кожна пенітенціарна система також матиме подбати про те, щоби належно класифікувати і правильно розподіляти утримуваних в'язнів.

Ув'язнені, які підозрюються чи засуджені за вчинення злочинів на сексуальному ґрунті, становлять найбільшу групу ризику з точки зору можливого застосовування до них насильства іншими ув'язненими. Відвернення подібних насильницьких дій завжди є складним викликом. Часто таких

ув'язнених тримають окремо від інших. За таких умов відповідні засуджені можуть заплатити зависоку ціну за свою (відносну) безпеку, оскільки вони позбавляються тих видів зайнятості, які доступні ув'язненим при звичайному режимі тримання. Іншим можливим рішенням є розподіл таких ув'язнених по всьому закладу, але в цьому разі треба серйозно подбати про забезпечення умов їхньої інтеграції в середовище спецконтингенту і, зокрема, рішуче класти край будь-яким виявам ворожого ставлення чи переслідування щодо таких осіб. Третім варіантом є переведення таких ув'язнених до іншого закладу, із ужиттям заходів для нерозголошення характеру вчинених ними злочинів. Кожний із цих підходів має свої переваги і свої недоліки, і Комітет не прагне пропагувати якийсь можливий підхід на противагу іншим. Рішення щодо того шляху, який слід обрати, завжди залежатиме від кожного конкретного випадку та обставин відповідної справи.

Переповнення в'язниць

28. Негативне явище переповнення в'язниць властиве пенітенціарним системам по всій Європі і завдає тяжких ударів по спробах поліпшити умови утримання в'язнів. Негативні наслідки переповнення в'язниць вже описувались у попередніх Загальних доповідях[555]. З поширенням діяльності Комітету на Європейському континенті його представники довідались про величезний відсоток осіб, які в окремих країнах покарані позбавленням волі, і, як наслідок, про непомірне переповнення тюрем. Те, що держава тримає за ґратами так багато своїх громадян, не може пояснюватись тільки високим рівнем злочинності. Напевно, на такий стан справ якоюсь мірою впливають світогляд працівників правоохоронних відомств та судової влади.

За таких обставин проблему не вдасться розв'язати лише за рахунок зростання фінансових асигнувань на пенітенціарну систему. Натомість слід переглянути чинне законодавство і практику щодо утримання під вартою до винесення вироку, а також щодо альтернативних ув'язненню покарань. Саме такий підхід притаманний Рекомендації Комітету міністрів № R (99) 22 про переповнення в'язниць та надмірне зростання кількості засуджених до позбавлення волі. Комітет дуже сподівається, що принципи, викладені у цьому важливому документі, знайдуть застосування в державах-учасницях. Імплементація згаданої Рекомендації заслуговує на пильний моніторинг Радою Європи.

---

[555] Друга Загальна доповідь — CPT/Inf (92) 3, пункт 4, та сьома Загальна доповідь — CPT/Inf (97) 10, пункти 12–15.

Багатомісні гуртожитки

29. У багатьох країнах, відвіданих представниками Комітету, і, зокрема, в країнах Центральної та Східної Європи, ув'язнені великими кількостями утримуються в гуртожитках, де вони не тільки сплять уночі, але й проводять майже увесь свій день; санітарні вузли також розташовані у цих же приміщеннях. Комітет заперечує проти самого принципу подібного утримання ув'язнених у закритих тюрмах — і надто тоді, коли такі приміщення вкрай переповнені, а умови в них відверто нездорові. Немає сумнівів, що в деяких країнах різні чинники, зокрема, відповідні культурні традиції, зумовлюють віддання переваги не окремим камерам, а великим гуртожиткам для утримання в'язнів. Утім, мало що виправдовує — і багато чого не виправдовує — ситуацію, коли десятки позбавлених волі разом живуть і сплять в одному спальному приміщенні.

Багатомісні гуртожитки неминуче означають повсякденну неможливість як приватного усамітнення, так і особистого життя. Більш того, зростає ризик залякування і насильства. Подібні умови тримання сприяють формуванню злочинної субкультури і зміцненню злочинних утворень. Такі умови також дуже затрудняють і навіть унеможливлюють виконання персоналом його контрольних функцій. Зокрема, в разі виникнення в тюрмі якихось заворушень важко обійтись без залучення великих сил ззовні. За подібних умов утримання в'язнів розміщення конкретних осіб за принципами індивідуального підходу і оцінки ризиків та потреб приречене на невдачу. Всі ці проблеми ще більш загострюються, якщо, як це часто буває, кількість утримуваних у приміщенні перевищує його орієнтовну місткість, а завелике навантаження на раковини для умивання і туалети разом із недостатньою для такої кількості ув'язнених вентиляцією створюють справді жахливі умови.

Утім, Комітет має наголосити, що переведення ув'язнених із великих спільних спальних приміщень до менших приміщень завжди мусить супроводжуватись заходами, спрямованих на те, щоби вони якомога більше годин на день займались різними видами змістовної діяльності за межами їхнього житлового приміщення.

Доступ до природного світла і свіжого повітря

30. Представники Комітету часто бачили на вікнах камер металеві ставні, щити чи жалюзі, які позбавляють ув'язнених природного світла і не пропускають у приміщення свіже повітря. Такі засоби особливо часто зустрічаються у закладах, де особи тримаються під вартою. Комітет повністю визнає, що стосовно окремих категорій позбавлених волі доцільно вживати додаткових заходів безпеки з метою попередження ризику змови та/або злочинних

дій; однак, вжиття таких заходів має скоріш бути винятком, аніж правилом. Це означає, що відповідні органи мають окремо оцінювати випадок кожного окремого ув'язненого для того, щоб переконатися, чи є особливі засоби безпеки справді виправдані у його/її випадку. Проте, навіть за доцільності таких заходів вони не повинні позбавляти ув'язнених природного світла і свіжого повітря. Світло і повітря необхідні для життя, право на яке має кожний в'язень. Більш того, відсутність сонячного світла і свіжого повітря створює умови, сприятливі для поширення хвороб — зокрема, туберкульозу.

Комітет розуміє, що забезпечення пристойних умов життя у пенітенціарних закладах може означати чималі витрати і що в деяких країнах покращенню тюремних умов заважає нестача коштів. Однак, усунення засобів, які не пропускають світло в камери (і облаштування камер альтернативними засобами безпеки належної конструкції в тих рідких випадках, коли це є справді необхідним) не потребує значних витрат і водночас принесе чимало переваг усім причетним.

Інфекційні хвороби

31. Поширення інфекційних хвороб і, зокрема, туберкульозу, гепатиту і ВІЛ/СНІДу перетворилось на велику проблему в ряді країн Європи. Такі хвороби небезпечні для всього населення, але їхнє розповсюдження набуло особливо жахливих вимірів у деяких пенітенціарних системах. У цьому зв'язку Комітет неодноразово був змушений висловлювати серйозні занепокоєння щодо недостатності заходів, спрямованих на розв'язання зазначеної проблеми. Крім того, умови, в яких часто утримують позбавлених волі, лише сприяють розповсюдженню інфекційних хвороб.

Комітету відомо, що часи економічних труднощів — які наразі властиві багатьом країнам, котрі відвідуються представниками Комітету — потребують жертв; це також стосується пенітенціарних систем. Утім, якими би не були ті труднощі, що їх переживає якась держава в будь-який момент у часі, позбавлення особи волі означає виникнення у держави обов'язку з догляду за такою особою, а це вимагає застосування ефективних методів профілактики, обстеження і лікування. Належне виконання причетними державними органами відповідного обов'язку набуває ще більшого значення, коли йдеться про догляд, необхідний при лікуванні небезпечних для життя хвороб.

Використання сучасних методів обстеження, регулярне постачання медикаментів та супутньої продукції, наявність персоналу, який забезпечить прийняття ув'язненими прописаних ліків у потрібних дозах і з потрібними інтервалами та, за потреби, забезпечення особливого дієтичного харчування, є важливими складовими дієвої стратегії боротьби із зазначеними хворобами і належного догляду за позбавленими волі. Аналогічно, умови

утримання в'язнів із інфекційними захворюваннями мають сприяти покращанню їхнього здоров'я. В приміщеннях, окрім природного світла і хорошої вентиляції, мають бути задовільні гігієнічні умови, а кількість утримуваних у них осіб не має бути надмірною.

Більш того, зазначених в'язнів не слід ізолювати від решти спецконтингенту, окрім випадків, коли подібних заходів вимагають нагальні медичні або інші чинники. У цьому зв'язку Комітет вважає за потрібне зробити особливий наголос на тому, що для ізоляції ув'язнених лише через те, що вони є ВІЛ-позитивними, немає ніяких медичних підстав.

Для того, щоб покласти край подібним хибним припущенням, національні владні органи мають забезпечити для пенітенціарного персоналу і для контингенту пенітенціарних закладів змістовну навчальну програму щодо інфекційних хвороб. Така програма має охопити шляхи поширення захворювань і методи профілактики, а також використання відповідних профілактичних засобів. Зокрема, треба зробити наголос на ризику інфікування ВІЛ і гепатитом В/С при статевих контактах та ін'єкційному вживанні наркотиків і пояснити роль фізіологічних рідин у перенесенні вірусів цих хвороб.

Також треба наголосити, що перед тестовими обстеженнями і — в разі отримання позитивного результату — після обстежень особи, які проходять обстеження, мають отримувати відповідну інформацію та консультації. Вся медична інформація, яка стосується хворого особисто, має лишатись конфіденційною і підлягати захисту. Будь-яке розголошення такої інформації повинно засновуватись виключно на інформованій згоді відповідних осіб.

Більш того, ефективна протидія згаданим інфекційним хворобам можлива лише за умови якомога дієвішої координації заходів, до яких вдаються всі міністерства і відомства, які в конкретній країні опікуються цією проблематикою. У цьому відношенні Комітет воліє наголосити на необхідності гарантованого забезпечення хворим лікування після звільнення з місць позбавлення волі[556].

Дільниці підвищеної безпеки

32. В кожній країні завжди існуватиме певна кількість позбавлених волі, які вважаються особливо небезпечними і, відтак, потребують особливих умов утримання. Такі ув'язнені класифікуються як особливо небезпечні з огляду на вчинені ними злочини, на спосіб, у який вони реагують на обмеження тюремного життя, або на їхні психологічний чи психічний стан. Ця категорія ув'язнених становить (або, принаймні, має становити, якщо

[556] Також див. розділ про інфекційні хвороби у розділі «Медичні служби у в'язницях».

система поділу позбавлених волі на категорії функціонує належно) лише малу частку загальної кількості ув'язнених. Однак, саме такі ув'язненні привертають окрему увагу Комітету, оскільки необхідність вжиття виняткових заходів щодо них означає більш високий ризик нелюдського поводження.

Особливо небезпечні ув'язнені, які перебувають в спеціальних приміщеннях, повинні мати пом'якшений режим, що деякою мірою компенсуватиме суворі умови їхнього ув'язнення. Зокрема, вони мають отримати нагоду спілкуватись із ув'язненими своєї категорії, їм також треба запропонувати доволі широкий вибір виду зайнятості. Особлива увага має приділятись створенню доброї внутрішньої атмосфери в штрафних ізоляторах чи закладах посиленого режиму. Метою має стати розбудова позитивних взаємин між персоналом і ув'язненими. Це відповідає не лише інтересам гуманного поводження із утриманими, але й сприяє ефективному контролю, загальній безпеці та безпеці персоналу.

В дільниці підвищеної безпеки існування задовільної програми змістовної діяльності так само важливе, і навіть більш важливе, ніж у звичайному пенітенціарному закладі. Змістовна діяльність може успішно протидіяти вкрай негативному впливу життя в малому та замкнутому просторі на особистість в'язня. Пропоновані в'язням види діяльності мають бути якомога різними (навчання, спорт, робота, яка вимагає застосування професійних навичок тощо). Що стосується роботи, то, зрозуміло, міркування безпеки унеможливлюватимуть багато її видів, доступних позбавленим волі у звичайних тюрмах, але це не означає, що такі ув'язнені повинні отримувати лише нудну роботу.

Ув'язнені, безсумнівно, не повинні перебувати в умовах спеціального режиму довше, ніж того вимагає небезпека, яку вони становлять для інших. Це вимагає регулярного перегляду рішень щодо умов утримання в'язнів. Такий перегляд має завжди спиратись на поточну оцінку поведінки кожного ув'язненого відповідно навченим персоналом. Більш того, ув'язнених слід якомога повно інформувати про підстави призначеного їм режиму і, якщо це потрібно, про його перегляд. Це, окрім іншого, надасть їм змогу ефективно скористатись можливостями оскарження відповідного рішення.

Засуджені на довічне чи тривале ув'язнення

33. В багатьох країнах Європи зростає кількість осіб, засуджених до довічного або тривалого ув'язнення. Під час проведення інспекційних візитів представники Комітету не раз відзначали, що умови утримання таких в'язнів, доступні їм види діяльності та надавані можливості людського спілкування залишають бажати кращого. Більше того, значна кількість таких засуджених піддавалася особливим обмеженням, котрі не могли не по-

гіршити й без того згубні наслідки довгострокового позбавлення волі. Прикладами таких обмежень є постійна ізоляція від решти в'язнів, надягання наручників при кожному виході з камери, заборона спілкуватись з іншими ув'язненими і обмежена кількість побачень з близькими. Комітет не бачить жодних аргументів на користь нерозбірливого застосування обмежень щодо всіх засуджених до окремих видів покарання без урахування тієї небезпеки, яку становить (або не становить) кожна конкретна особа.

Тривале позбавлення волі сприяє десоціалізації ув'язнених у різні способи. Вони відчувають себе невід'ємними від пенітенціарних установ, їм можуть дошкуляти різні проблеми психологічного характеру (включаючи втрату почуття власної гідності і погіршення соціальних навичок), вони все більш відчувають себе віддаленими від суспільства, в яке з часом більшість в'язнів має повернутись. На думку Комітету, режими, які призначаються засудженим на тривале позбавлення волі, мають намагатись компенсувати зазначені негативні наслідки у позитивний та проактивний спосіб.

Зазначеним категоріям засуджених необхідно забезпечити доступ до різноманітних видів змістовної діяльності (роботи, бажано такої, що потребує спеціальних навичок, навчання, спорту, дозвілля/спілкування). Більше того, такі засуджені мають отримати певні можливості прийняття власного рішення про те, як проводити свій час, що зміцнюватиме почуття самодостатності та особистої відповідальності. Слід вдаватись до додаткових заходів, аби зробити строк ув'язнення якомога більш змістовним. Зокрема, розробка індивідуальних планів відбування покарання і надання необхідної психосоціальної підтримки допоможуть засудженим налагодити життя в умовах тривалого ув'язнення і, коли до цього дійде, підготуватись до звільнення. Негативні наслідки тривалого перебування за ґратами пом'якшаться, а особи, що відбули покарання, будуть краще готові до звільнення, якщо вони під час ув'язнення мають належні можливості контактів із зовнішнім світом.

5. БОРОТЬБА З БЕЗКАРНІСТЮ. ВИТЯГ З 14-ОЇ ЗАГАЛЬНОЇ ДОПОВІДІ (CPT/INF(2004)28), 2004 р.

25. Мотивом існування КЗК є саме «запобігання» катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Пильна увага Комітету зосереджена, передовсім, на майбутньому, аніж на минулому, тим не менш, невід'ємною складовою завдання Комітету щодо превентивних кроків є оцінювання результативності вжитих заходів у випадках, коли мало місце жорстоке поводження, з огляду на те, який вплив такі заходи можуть спричинити в майбутньому.

Віра в можливість заборони катувань та інших форм жорстокого поводження опиняється під загрозою кожного разу, як тільки посадові особи, що мають нести відповідальність за подібні зловживання, уникають відповідальності за свої дії. Якщо після появи інформації, в якій йдеться про жорстоке поводження, не з'являється швидка та дієва реакція, тоді ті, хто схильний до застосування жорстокого поводження по відношенню до позбавлених волі осіб, швидко відчують — і зовсім небезпідставно — що вони можуть чинити так безкарно. Всі зусилля, спрямовані на ствердження правозахисних принципів через політику ретельного підбору персоналу та професійної підготовки, будуть підірвані. В разі, коли не вдасться вжити ефективного реагування, відповідні особи — колеги, старше керівництво, органи, що проводять розслідування — неминуче стають учасниками процесу корозії цінностей, що складають основи демократичного суспільства.

І, навпаки, коли перед судом, відповідаючи за свої дії чи помилки, постають посадові особи, які віддають розпорядження, дозволяють, пробачають або чинять катування чи жорстоке поводження, це, безсумнівно, сигналізує про те, що ніхто не буде миритись з подібним поводженням. Окрім свого значного стримувального значення, така інформація переконає суспільство також і в тому, що ніхто не стоїть вище закону, навіть ті, хто несе відповідальність за дотримання його норм. Усвідомлення факту, що ті, хто несе відповідальність за жорстоке поводження, постали за це перед судом, справить корисний вплив і на потерпілих.

26. Боротьба з безкарністю має починатись в рідних стінах відповідної інституції (серед поліцейського або в'язничного персоналу, у військовому підрозділі тощо). Дуже часто у випадках, коли з'являються твердження про випадки жорстокого поводження, корпоративний дух призводить до готовності солідаризуватись і приходити одне одному на допомогу, та навіть приховувати протизаконні дії з боку колег. Слід вжити конкретних дій використовуючи навчання та конкретні приклади для того, щоб **сприяти встановленню** такої **культури**, за нормами якої буде вважатись непрофесійним — і ризикованим в плані професійного росту — працювати або ж бути у тісних стосунках із колегами, які вдаються до жорстокого поводження, натомість, має вважатись почесним та професійно заохочуватись приналежність до кола тих колег, хто утримується від подібних дій.

Має існувати такий мікроклімат, в якому вважатиметься за правильне повідомляти про застосування жорстокого поводження будь-ким із колег. Має бути усвідомлення того, що вина за жорстоке поводження поширюється від справжнього винуватця на кожного, хто знає або ж повинен знати про те, що мало місце застосування жорстокого поводження, і не робить нічого, аби запобігти цьому або повідомити про це. Це означає, що слід запровадити чітку процедуру повідомлення та визначити засоби захисту осіб, які сигналізуватимуть про подібні випадки.

27. В багатьох країнах, що їх відвідав КЗК, катування або такі дії, як жорстоке поводження під час виконання службових обов'язків, застосування сили для отримання зізнання, перевищення повноважень тощо, кваліфікуються як окремі склади злочину, що тягнуть за собою автоматичне порушення кримінальної справи. КЗК схвалює існування подібних правових положень.

Однак, КЗК відзначив, що в окремих країнах органи влади, які мають здійснювати розслідування, наділені значними дискреційними повноваженнями порушувати кримінальну справу та проводити попереднє розслідування тоді, коли інформація про можливе жорстоке поводження з позбавленими волі особами вже оприлюднена. На думку Комітету, навіть у разі відсутності формальної скарги, такі органи влади повинні бути **зобов'язані за законом порушувати кримінальну справу та розпочинати розслідування** відразу, як тільки вони отримують достовірну інформацію з будь-якого джерела про те, що позбавлені волі особи стали жертвою жорстокого поводження. У зв'язку із цим слід зауважити, що правові рамки відповідальності будуть посилені, якщо посадові особи (поліцейські, керівництво в'язниць тощо) будуть формально зобов'язані повідомляти негайно відповідні органи в разі, як тільки їм стане відомою будь-яка інформація, що вказуватиме на жорстоке поводження.

28. Існування відповідних правових положень саме по собі не є достатньою гарантією того, що будуть вжиті відповідні кроки у випадках, коли йдеться про можливе жорстоке поводження. Належна увага має бути приді-

лена тому, щоб **уповноважені органи усвідомили** той важливий обов'язок, який вони мають виконувати у зв'язку із цим.

Якщо ув'язнені правоохоронними органами особи мають можливість постати перед органами обвинувачення та судовою владою, це надає ув'язненим особам реальну можливість вказати на те, чи були вони піддані жорстокому поводженню. Окрім цього, навіть за відсутності формальної скарги, ці органи можуть своєчасно вжити необхідних заходів, якщо існують інші ознаки (наприклад, помітні ушкодження або рани, загальний вигляд або ж загальна поведінка особи) того, що жорстоке поводження могло мати місце.

Однак, під час здійснення своїх візитів КЗК часто зустрічався з особами, які стверджували, що вони подавали скарги про жорстоке поводження, якому їх було піддано, прокурорам або суддям, однак особи, яким були адресовані скарги, зовсім не демонстрували інтересу до цієї теми, при тому, що скаржники мали ушкодження або рани на видимих ділянках тіла. Подібний сценарій інколи підтверджувався і фактами, які встановлював КЗК. Наприклад, нещодавно Комітет познайомився із судовою справою, в якій, окрім зроблених записів про скарги на жорстоке поводження, були зафіксовані також і різні синці та набряки на обличчі, ногах та спині особи, що подала скаргу. Незважаючи на те, що зафіксована в матеріалах справи інформація могла вважатись за безсумнівний доказ застосування жорстокого поводження, відповідні органи не розпочали розслідування у зв'язку з цим і були не в змозі надати правдоподібні пояснення своєї бездіяльності.

Нерідко також має місце ситуація, коли особи бояться подавати свою скаргу про жорстоке поводження, якому їх було піддано, через те, що коли вони постають перед прокурором чи суддею, там в той же час є присутніми ті ж самі представники органів охорони правопорядку, які їх перед цим допитували, або ж цих осіб безсумнівно переконали не робити подібних заяв, мотивуючи тим, що це не в їхніх інтересах.

Є нагальним питання про те, щоб прокурори або судді вживали рішучих дій в разі отримання будь-якої інформації, яка вказуватиме на те, що мало місце жорстоке поводження. Вони також повинні проводити процедуру таким чином, щоб особи, яких це стосується, мали реальну можливість зробити заяву про те, в який спосіб з ними поводились.

29. **Належне оцінювання повідомлень про жорстоке поводження** завжди буде непростою задачею. Окремі види жорстокого поводження (наприклад, коли особу душать чи застосовують електрошок) не залишають по собі помітних слідів, або ж не залишають зовсім ніяких слідів, якщо їх застосовували зі знанням справи. Так само і у випадках, коли осіб примушують стояти, сидіти навколішки чи перебувати в іншій незручній позі впродовж кількох годин поспіль чи позбавляють їх сну не залишається слідів, які можна чітко ідентифікувати. Навіть удари по тілу іноді можуть залишити по собі лише незначні сліди, які важко помітити і які швидко зникають. З цього

випливає, що в разі, коли заяви про подібні форми жорстокого поводження надходять до правоохоронних органів чи суду, то ці органи повинні бути особливо пильними і в тому, щоб не концентруватись лише на питанні про наявність фізичних слідів. Це ще в більшій мірі стосується випадків, коли жорстоке поводження, про яке повідомляється, має переважно психологічний характер (сексуальне приниження, загроза життю чи здоров'ю ув'язненої особи та/або членів її сім'ї тощо). Для правильної оцінки достовірності скарг на жорстоке поводження може виникнути необхідність збору свідчень від усіх осіб, яких це стосується, своєчасного відвідання з інспекцію місця подій та/або здійснення огляду лікарями-фахівцями.

Кожного разу, коли особа, яку підозрюють у скоєнні кримінального злочину, подає до судді або прокурора скаргу на жорстоке поводження, такі скарги повинні бути зафіксовані в письмовому вигляді; негайно має бути видане розпорядження щодо проведення медичної експертизи (якщо це необхідно, то слід здійснити огляд психіатром-судмедекспертом), а також мають бути вжиті необхідні кроки для забезпечення того, щоб на підставі таких скарг було проведене належне розслідування. Такий підхід має застосовуватись незалежно від того, чи особа-скаржник має видимі сліди зовнішніх ушкоджень, чи ні. Навіть за відсутності сформульованої скарги про жорстоке поводження має бути запропонована медична експертиза у випадках, коли є інші підстави вважати, що особа могла стати жертвою жорстокого поводження.

30. Важливо також, щоб було усунуто перешкоди для доступу особи, що скаржиться на жорстоке з нею поводження (яка може вже виявитися навіть звільненою, так і не маючи можливість поскаржитись прокурору або суду), до лікаря, який уповноважений видавати протокол судово-медичної експертизи, що визнається суддівськими та прокурорськими органами. Доступ до такого лікаря не повинен залежати, наприклад, від попереднього погодження органів, які проводять розслідування.

31. КЗК в окремих доповідях про свої візити до країн мав можливість давати оцінку органам, які були вповноважені проводити офіційне розслідування та порушувати кримінальну справу або дисциплінарне розслідування у справах, в яких йшлось про скарги на жорстоке поводження. При цьому Комітет враховував судову практику Європейського суду з прав людини, так само як і стандарти, що захищаються міжнародними правовими документами. Сьогодні вже є визначеним принципом те, що **ефективне розслідування**, яке дає змогу визначити та покарати відповідальних за жорстоке поводження осіб, є необхідним для того, щоб надати практичного змісту забороні катувань та нелюдського, чи такого, що принижує гідність, покарання або поводження.

Для того, щоб діяти згідно з цим принципом, передбачається, що органи, яким доручено проводити розслідування, матимуть всі необхідні як людські, так і матеріальні ресурси. Окрім цього, подібні розслідування повинні відповідати певним основним критеріям.

32. Для того, щоб розслідування справи про можливе жорстоке поводження було ефективним, важливо, щоб особи, які відповідають за проведення такого розслідування, були незалежними від тих, хто фігурує в цій справі. В окремих правових системах визначається такий порядок, що всі скарги на жорстоке поводження з боку поліції або представників інших правоохоронних органів повинні надійти прокурору, і саме він, а не представники поліції, ухвалюють рішення про те, чи варто проводити попереднє розслідування за скаргою. КЗК схвалює такий підхід. Однак нерідкими є і випадки, коли повсякденна відповідальність за проведення розслідування знову передоручається працівникам правоохоронних органів. В подібних випадках участь прокурора обмежується наданням інструкцій тим посадовим особам, які проводять розслідування справи, визнанням отриманих результатів та ухваленням рішення щодо того, чи слід в подальшому порушувати кримінальну справу.

Важливо також забезпечити, щоб посадові особи, яким доручається розслідування справи, не належали до того ж підрозділу, до якого належать ті, щодо кого здійснюється розслідування. В ідеалі ті, кому практично доручено розслідувати справу, повинні бути повністю незалежними від інституції, щодо якої подана скарга. Окрім того, прокурор повинен здійснювати тісний та ефективний контроль за практичним проведенням розслідування справи щодо можливого жорстокого поводження з боку службовців правоохоронних органів. Прокурорам слід надати точні вказівки щодо того, якого саме нагляду за проведенням слідства від них очікують.

33. Розслідування щодо можливого жорстокого поводження з боку посадових осіб має бути пильним. Таке розслідування повинно дозволити визначити, чи було виправданим застосування сили або інших використаних засобів за обставин даної справи, а також встановити, і, якщо це необхідно, покарати відповідних осіб. Тут йдеться про зобов'язання не щодо результату, а щодо засобів. Таке зобов'язання вимагає вжити всіх розумних засобів для того, щоб зібрати докази щодо фактів, про які йде мова, в тому числі, окрім іншого, встановити особи потерпілих та опитати їх, підозрюваних та можливих свідків (наприклад, чергових поліцейських або інших ув'язнених), конфіскувати засоби, які могли використовуватись як знаряддя для жорстокого поводження, а також зібрати результати висновків судмедекспертів. Якщо це необхідно, слід провести відповідний розтин трупа, що передбачає повний та ретельний запис всіх ушкоджень, а також об'єктивний аналіз клінічних досліджень, в тому числі й щодо причини смерті.

Розслідування має бути також проведено комплексно. КЗК зустрічався з випадками, коли, всупереч численним повідомленням про інциденти та факти, які стосувались можливого жорстокого поводження, проведення розслідування справи було невиправдано обмеженим, важливі епізоди та супроводжуючі обставини, які вказували на жорстоке поводження, залишались без розгляду.

34. У зв'язку із цим КЗК бажає чітко зазначити, що у нього є серйозні зауваження щодо практики, яка спостерігається в деяких країнах і полягає в тому, що співробітники правоохоронних органів чи працівники пенітенціарних закладів одягають маски чи капюшони з прорізами для очей у випадках здійснення затримання, проведення допиту чи приборкання заворушень у в'язниці. Цілком зрозуміло, що це ускладнюватиме ідентифікацію потенційних підозрюваних в разі подання скарг про жорстоке поводження. Подібна практика має перебувати під чітким контролем і вживатись лише у виключних випадках, коли в цьому є нагальна необхідність. Подібна практика може бути виправдана в надзвичайно рідких випадках, якщо взагалі може бути виправдана, коли йдеться про місця позбавлення волі.

Подібним чином, має бути безсумнівно заборонена практика, яку можна спостерігати в окремих країнах, коли поліція зав'язує очі затриманим. Це може спричинити велику перешкоду для кримінального розслідування проти тих, хто вдається до катування чи жорстокого поводження, як це і траплялося в декількох конкретних випадках, про які стало відомо КЗК.

35. Для того, щоб бути ефективним, розслідування повинне проводитись швидко і без зайвих зволікань. КЗК зустрічався з випадками, коли проведення необхідного розслідування здійснювалось із безпідставним запізненням, або ж прокурори чи судді явно не вдавались до наданих в їхнє розпорядження правових засобів для реагування на скарги чи відповідну інформацію про жорстоке поводження. Подібні розслідування були розтягнуті на невизначений час або взагалі припинені, і співробітникам правоохоронних органів, яких підозрювали у застосуванні жорстокого поводження, вдалось повністю уникнути кримінальної відповідальності. Іншими словами, відповідь на незаперечні докази серйозних порушень була зведена до такого «розслідування», яке навіть не можна називати цим терміном.

36. Окрім критеріїв, які вже були згадані вище, для проведення ефективного розслідування необхідним є також елемент достатнього громадського контролю за розслідуванням справи або за її результатами з тим, щоб як в теорії, так і на практиці мала місце відповідальність за неналежні дії. В різних ситуаціях вимагається різний рівень такого контролю. У надзвичайно серйозних випадках може бути поставлено питання про відповідне публічне розслідування справи. В кожному випадку потерпілий (або, в окремих випадках, його родичі) мають брати участь в процедурі розслідування в тому необхідному обсязі, який потрібен для захисту його законних інтересів.

37. **Дисциплінарне розслідування** є додатковим засобом проти жорстокого поводження і може здійснюватись паралельно до процедури кримінального розслідування. Дисциплінарна вина кожного відповідного службовця має бути об'єктом систематичного контролю, незалежно від того, чи було правопорушення, про яке йдеться, визнане кримінальним злочином. КЗК рекомендував у зв'язку із цим запровадити декілька процедурних гарантій, наприклад,

щоб до складу комісій, яким доручено проводити відповідні дисциплінарні розслідування в поліції входила, як мінімум, одна незалежна особа.

38. Розслідування можливих дисциплінарних правопорушень, вчинених співробітниками правоохоронних органів, може бути покладене на департамент внутрішніх розслідувань в структурі відповідної служби. Однак КЗК наполегливо рекомендує створити цілком незалежні органи розслідування. Подібний орган повинен мати повноваження видавати розпорядження розпочинати проведення дисциплінарного розслідування. Незалежно від формальної структури такого органу розслідування, КЗК вважає, що має бути забезпечена відповідна поінформованість населення щодо діяльності цього органу.

Окрім можливості для окремих осіб звертатись безпосередньо до такого органу зі скаргами на жорстоке поводження, має також бути обов'язковим для органів державної влади, зокрема, таких, як поліція, реєструвати всі заяви, які потенційно можуть стати подібними скаргами. Для цього слід запровадити відповідні формуляри, які підтверджуватимуть отримання скарги і стверджуватимуть тим самим, що це питання буде розглянуте.

Якщо в якомусь конкретному випадку буде встановлено, що дії відповідних посадових осіб можуть бути визначені як кримінальні, то цей орган розслідування повинен без жодних зволікань безпосередньо повідомити уповноважені органи прокуратури.

39. Слід забезпечити, щоб особам, які могли постраждати від жорстокого поводження з боку співробітників правоохоронних органів, не відмовляли звертатись зі скаргами.

Наприклад, слід уважно стежити за тим потенційним негативним ефектом, який приховує у собі можливість звернення таких посадових осіб із позовом про дифамацію проти особи, яка нібито безпідставно звинуватила їх у жорстокому поводженні. Має бути забезпечений баланс між законними інтересами сторін. У зв'язку із цим слід також звернути увагу і на окремі позиції, що вже були викладені в пункті 28.

40. Будь-який доказ жорстокого поводження з боку державних службовців, який стає очевидним в результаті слухання справи в порядку **цивільного судочинства**, так само має бути ретельно вивчений. Наприклад, у справах, в яких йдеться про успішне задоволення позову про відшкодування майнової шкоди або ж про досягнення дружнього позасудового врегулювання, якщо в основі справи фігурують і насильницькі дії з боку поліцейських, КЗК рекомендує здійснити незалежний перегляд таких справ. Подібний перегляд повинен мати на меті з'ясування того, чи має (знову) бути розглянуте питання про порушення кримінального та/або дисциплінарного розслідування з огляду на природу і серйозність скарг, які подаються проти відповідних службовців поліції.

41. Є цілком очевидним те, що яким би результативним не було проведення розслідування справи, воно не матиме належного ефекту, якщо

покарання, які накладатимуться за жорстоке поводження, будуть невідповідними. Якщо жорстоке поводження є доведеним, то за цим має слідувати відповідне покарання, що справлятиме сильний переконливий вплив. І, навпаки, накладення незначного покарання лише породжуватиме атмосферу безкарності.

Звичайно ж, судові органи є незалежними, і, відповідно, вільними у визначенні міри покарання в кожному конкретному випадку, виходячи при цьому з норм, визначених законодавством. Однак, в цьому наборі норм проглядає чіткий намір законодавця: система кримінального судочинства має виробити чітке ставлення до катувань та інших форм жорстокого поводження. Так само і санкції, які накладаються за висновками, зробленими в результаті дисциплінарного розслідування, мають відповідати серйозності самого випадку.

42. Нарешті, ні в кого не повинен виникати сумнів щодо **зобов'язань держави** боротись із безкарністю. Це буде підтримкою крокам, які будуть вживатись на всіх інших рівнях. В разі необхідності, такі органи влади повинні, не вагаючись, шляхом формальної заяви на найвищому політичному рівні оприлюднити чітке повідомлення про те, що до катування або до інших форм жорстокого поводження має бути «нульова толерантність».

6. ОДИНОЧНЕ УВ'ЯЗНЕННЯ. ВИТЯГ З 21-ОЇ ЗАГАЛЬНОЇ ДОПОВІДІ (CPT/INF (2011) 2), 2011 р.

Вступ

53. Одиночне ув'язнення існує в тій чи іншій формі у кожній пенітенціарній системі. КЗК завжди приділяв особливу увагу особам, що утримуються в одиночних камерах, з причини того, що таке ув'язнення може мати надзвичайно руйнівні наслідки для психологічного, соматичного та соціального здоров'я цих осіб[557].

Такі руйнівні наслідки можуть виникати негайно та посилюватися залежно від того, як довго триває цей захід і наскільки невизначеним він є у часі. Найбільш важливим показником шкоди, яку може заподіяти утримання в одиночній камері, є значно вищий рівень самогубств серед ув'язнених, щодо яких застосовується такий захід, ніж серед ув'язнених у цілому в тюремній установі. Тому очевидно, що одиночне ув'язнення само по собі потенційно створює проблеми, пов'язані із забороною катувань і нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. Крім того, воно може створювати умови для навмисного жорстокого поводження з ув'язненими поза увагою інших ув'язнених і персоналу в'язниці. Таким чином, одиночне ув'язнення безпосередньо пов'язано зі сферою інтересів КЗК. Під час кожного свого відвідання делегації Комітету приділяють час опитуванню ув'язнених, що тримаються в одиночних камерах, з метою вивчення умов їхнього утримання і поводження з ними, а також для перевірки процедур прийняття рішень про застосування такого заходу та їхнього перегляду. У цьому розділі своєї Загальної доповіді Комітет викладає критерії, які він використовує для оцінки одиночного ув'язнення. КЗК вважає, що дотримання цих критеріїв може дозволити зменшити до мінімуму випадки застосування цього заходу, забезпечити, щоб у разі його

[557] Вивчення доказів цього добре подано в роботі Sharon Shalev «A Sourcebook on Solitary Confinement» (Mannheim Centre for Criminology, London, 2008), з якою можна ознайомитися на сайті: www.solitaryconfinement.org.

застосування він тривав якомога коротший час, зробити кожен з режимів одиночного ув'язнення максимально позитивним, а також гарантувати, щоб запроваджені процедури вимагали застосування цього заходу з повною відповідальністю.

54. КЗК розуміє термін «одиночне ув'язнення» як утримання ув'язненого окремо від інших ув'язнених, наприклад, у результаті рішення суду, як дисциплінарну санкцію, передбачену в рамках пенітенціарної системи, як адміністративний превентивний захід або для захисту самого ув'язненого. Ув'язнений, щодо якого застосовується такий захід, утримується, як правило, сам, проте, в деяких державах він може утримуватися разом з одним або двома іншими ув'язненими; цей розділ доповіді однаково поширюється і на такі ситуації.

Що стосується одиночного ув'язнення неповнолітніх (практика, щодо якої Комітет має особливо суворі застереження), то тут треба також послатися на зауваження, сформульовані Комітетом у його 18-ій Загальній доповіді[558].

Цей розділ не застосовується до ізоляції ув'язнених з медичних причин, оскільки підстави для застосування такого заходу мають принципово інший характер.

Застосовні принципи

55. Одиночне ув'язнення ще більш обмежує і без того дуже обмежені права осіб, позбавлених волі. Ці додаткові обмеження не притаманні позбавленню волі як такому, і отже, повинні бути окремо обґрунтовані. Для перевірки того, чи є застосування будь-якого специфічного заходу виправданим, доцільно використовувати традиційні критерії, закріплені в положеннях Європейської конвенції з прав людини і розвинуті у практиці Європейського суду з прав людини:

а) Пропорційним: будь-яке додаткове обмеження прав ув'язненого повинно бути пов'язане з реальною або потенційною шкодою, яку спричинили або можуть спричинити його дії (або з потенційною шкодою, якої йому може бути завдано) в пенітенціарній установі. Враховуючи, що одиночне ув'язнення є серйозним обмеженням прав ув'язненого і містить в собі ризики для самого ув'язненого, фактична або потенційна шкода повинна бути принаймні настільки же серйозною, наскільки серйозним є сам захід, і піддаватися усуненню тільки за допомогою цього заходу. Це знайшло своє відображення, наприклад, у тому, що в більшості країн особи утримуються в одиночній камері як покарання лише за найсерйозніші дисциплінарні проступки, але цей

[558] Див. CPT/Inf (2008) 25, пункт 26.

принцип повинен дотримуватися щоразу, коли застосовується цей захід. Чим довше триває одиночне ув'язнення, тим переконливішими мають бути підстави для нього і тим пильніше належить стежити за тим, щоб застосування цього заходу досягло визначеної мети.

b) Правомірним: необхідно передбачити в національному законодавстві відповідні положення для кожного виду одиночного ув'язнення, що допускається в країні. Ці положення мають бути розумними. Їх необхідно повідомити у зрозумілій формі всім, хто може піддаватися одиночному ув'язненню. У законі слід чітко визначити конкретні обставини, за яких кожний вид одиночного ув'язнення може бути застосований; осіб, які можуть його призначати; процедури, яких мають дотримуватися такі особи; право ув'язненого висловлювати свої погляди в рамках процедури прийняття рішення про застосування одиночного ув'язнення; вимогу інформувати ув'язненого, щодо якого було вирішено застосувати такий захід, у якомога докладнішій формі, про підстави прийняття такого рішення (зрозуміло, що у певних випадках можуть існувати розумні підстави не надавати специфічної інформації з причин дотримання безпеки або в цілях захисту інтересів третіх осіб); періодичність та порядок перегляду рішень, а також процедуру оскарження рішень. Режим кожного виду одиночного ув'язнення повинен бути встановлений законом, при цьому кожний з режимів має чітко відрізнятися від інших.

c) Підзвітним: повинні здійснюватися та зберігатися докладні записи стосовно рішень про одиночне ув'язнення особи та стосовно перегляду таких рішень. Записи повинні чітко вказувати на фактори, які було взято до уваги при винесенні рішень, та на інформацію, на яку вони спиралися. Також мають здійснюватися записи про участь ув'язненої особи в процедурі прийняття рішень про її поміщення в одиночну камеру або про її відмову брати участь у такій процедурі. Крім того, повинні докладно реєструватися всі контакти персоналу тюремної установи з особою під час її одиночного ув'язнення, спроби налагодити з нею діалог та її реакція на такі спроби.

d) Необхідним: правило, згідно з яким допускаються тільки такі обмеження, які є необхідними для безпечного і належного утримання особи та дотримання вимог правосуддя, однаковою мірою застосовуються і до осіб, що перебувають в одиночному ув'язненні. Відповідно, під час одиночного ув'язнення особу не повинно бути, наприклад, автоматично позбавлено права на побачення, телефонні розмови та листування або доступу до видів діяльності, що зазвичай є доступними для ув'язнених осіб (як-от матеріалів для читання). Так само, режим має бути достатньо гнучким, або дозволяти усувати будь-які обмеження, які у конкретних випадках не вважаються необхідними.

е) Недискримінаційним: при прийнятті рішення про одиночне ув'язнення особи треба стежити не тільки за тим, щоб бралися до уваги всі питання, які є важливими у справі, але також за тим, щоб не бралися до уваги ті питання, які не мають значення для справи. Органи влади повинні стежити за застосуванням будь-якого виду одиночного ув'язнення для того, щоб переконатися, що цей захід не застосовується непропорційно, без об'єктивного і розумного виправдання і не є спрямованим проти конкретного ув'язненого або групи ув'язнених.

Види одиночного ув'язнення та їхня правомірність

56. Існують чотири основні ситуації, в яких застосовується одиночне ув'язнення. Кожна з них має своє власне обґрунтування і повинна розглядатись окремо:

а) Одиночне ув'язнення як результат судового рішення

У більшості країн суди мають право приймати рішення, щоб особа, взята під варту (тобто щодо якої застосовано попереднє ув'язнення), трималася протягом певного періоду в одиночній камері в інтересах кримінального розслідування. Крім того, в декількох країнах строк одиночного ув'язнення є складовою частиною покарання, встановленого законодавством, або може призначатися судом як частина вироку.

У тому, що стосується одиночного ув'язнення, призначеного судом у рамках попереднього ув'язнення, само собою зрозуміло, що в окремому випадку і на підставі достатніх доказів може існувати виправдання тримання конкретного заарештованого окремо від певної групи ув'язнених або, за ще більш виняткових обставин, окремо від усіх ув'язнених, а також виправдання обмеження його контактів із зовнішнім світом. Це повинно робитися тільки в цілях попередження реального ризику для відправлення правосуддя і з урахуванням гарантій, викладених нижче у пункті 57.

КЗК вважає, що одиночне ув'язнення ніколи не повинно призначатися (або залишатися на розгляд відповідного суду) як частина вироку. У цьому контексті слід нагадати загальноприйнятий принцип, згідно з яким правопорушники направляються до тюрми як покарання, а не для отримання покарання. Тюремне ув'язнення є само по собі покаранням, і потенційно небезпечне посилення покарання, як частини вироку, є неприйнятним. Може бути необхідним, щоб до засудженої особи протягом певного періоду застосовувався режим одиночного ув'язнення, однак застосування такого режиму має вирішуватися пенітенціарним органом, а не бути елементом переліку кримінальних санкцій.

b) Одиночне ув'язнення як дисциплінарна санкція

Позбавлення ув'язненого контакту з іншими ув'язненими може бути призначено як найсуворіша дисциплінарна санкція в рамках звичайних дисциплінарних процедур, передбачених законом. Визнаючи небезпеку цієї санкції, країни встановлюють максимальні строки, на які вони можуть призначатися. Ці строки можуть тривати від лише кількох діб до одного місяця або більше. У деяких країнах начальникам в'язниць дозволяється приймати рішення про ізоляцію ув'язненого лише в межах певного максимального строку, залишаючи за судовим органом право призначити застосування цього заходу на більш тривалий період. Більшість країн — але не всі — заборонили засуджувати особу до одиночного ув'язнення кілька разів поспіль.

Беручи до уваги той факт, що одиночне ув'язнення може мати дуже руйнівні наслідки, Комітет вважає, що принцип пропорційності вимагає застосовувати його як дисциплінарне покарання лише у виняткових випадках і як крайній захід протягом якомога коротшого часу. У багатьох державах-членах спостерігається тенденція до зниження максимально можливого строку одиночного ув'язнення як покарання. ЄКЗК вважає, що максимальний строк не повинен перевищувати 14 діб за конкретне правопорушення і бажано, щоб він був ще коротшим[559]. Крім того, слід заборонити призначення дисциплінарних санкцій підряд, у результаті чого безперервний строк перебування в одиночній камері може перевищувати максимально встановлений строк. Будь-які злочини, вчинені ув'язненим, що вимагають за думкою органів влади застосування більш суворих санкцій, повинні розглядатися в рамках системи кримінального правосуддя.

c) Адміністративне одиночне ув'язнення в превентивних цілях

У більшості європейських країн закон дозволяє приймати в адміністративному порядку рішення про поміщення в одиночну камеру ув'язнених, які заподіяли або, як вважається, можуть заподіяти серйозну шкоду іншим особам, або які являють собою дуже серйозну загрозу для порядку або безпеки у в'язниці. Такий захід може застосовуватися протягом кількох годин, у випадку одиничного інциденту, або протягом кількох років, якщо йдеться про ув'язнених, які вважаються особливо небезпечними і продовжують являти собою безпосередню загрозу.

Це той тип одиночного ув'язнення, що може тривати найдовше і часто супроводжується найменшою кількістю процесуальних гарантії. Тому дуже важливо, щоб існували правила, які не дозволяли би застосовувати цей захід

---

[559] Максимальниий строк повинен, безумовно, бути ще коротшим у тому, що стосується неповнолітніх.

занадто легко (наприклад, як негайне реагування на кожне дисциплінарне порушення в очікуванні судового рішення), занадто широко або упродовж занадто тривалого часу. Таким чином гарантії, викладені нижче у пункті 57, повинні суворо дотримуватись.

d) Одиночне ув'язнення в цілях захисту ув'язненої особи

У кожній пенітенціарніЙ системі існують ув'язнені, які можуть потребувати захисту від інших ув'язнених. Це може обумовлюватися характером вчиненого ними злочину, їхньою співпрацею з органами кримінального правосуддя, суперництвом між різними бандами, боргами за межами чи всередині в'язниці або загальною уразливістю особи. За таких обставин багато хто з них може утримуватися серед загального числа ув'язнених, але ризик для деяких з них є таким високим, що тюремна установа для належного виконання своїх обов'язків повинна тримати їх окремо від усіх інших ув'язнених. Це може робитися за власним бажанням ув'язненого або за ініціативи управління тюремної установи, якщо воно вважає це за необхідне. Якою би не була процедура, справа в тому, що ув'язнений може потребувати такого захисту до кінця відбування покарання і, можливо, навіть під час відбування наступних покарань.

Держави зобов'язані забезпечувати безпечні умови для тих осіб, які утримуються у в'язницях, і повинні намагатися виконувати цей обов'язок, дозволяючи налагодження, наскільки це можливо, нормальних соціальних відносин між ув'язненими, підтримуючи у той же час необхідний порядок. Одиночне ув'язнення в цілях захисту конкретного ув'язненого має застосовуватися тільки тоді, коли немає ніяких інших способів забезпечення його безпеки.

Рішення про поміщення особи в одиночну камеру: процедури і гарантії

57. Для забезпечення того, щоб поміщення особи в одиночну камеру здійснювалося тільки за виняткових обставин і протягом якнайкоротшого часу щодо кожного з видів одиночного ув'язнення, повинна існувати окрема процедура його застосування та перегляду відповідних рішень. Комітет викладає тут у загальних рисах процедури, які він вважає належними:

a) Одиночне ув'язнення в рамках попереднього ув'язнення

Як уже зазначалося, поміщення осіб, узятих під варту, в одиночну камеру повинно застосовуватися помірно і тільки тоді, коли існують прямі докази в кожному окремому випадку того, що спілкування ув'язненого з кон-

кретними особами або взагалі з іншими особами являє собою ризик для відправлення правосуддя. Такі рішення повинні прийматися у відкритому судовому засіданні, на підставі максимально повно вмотивованого рішення і підлягати окремому оскарженню. Вони також повинні регулярно переглядатися компетентним судом для того, щоб гарантувати, що необхідність застосування такого заходу продовжує існувати.

b) Одиночне ув'язнення як дисциплінарна санкція

Причини та строки застосування одиночного ув'язнення як покарання повинні бути зафіксовані у протоколі дисциплінарного слухання. Керівники вищого рангу та наглядові органи повинні мати доступ до таких протоколів. Також повинна існувати ефективна процедура оскарження рішень, що дозволяла би вчасно переглянути висновок про винність особи і/або вирок та внести зміни щодо їхнього застосування на практиці. При цьому слід також одразу ж забезпечити надання ув'язненим, які опинилися в подібній ситуації, юридичної допомоги.

Ув'язнені, що піддаються цьому покаранню, повинні щодня відвідуватися начальником в'язниці або іншим представником адміністраці=установи. Рішення припинити одиночне ув'язнення повинно прийматися, якщо цього вимагає стан здоров'я ув'язненого або дозволяє його поведінка. Такі візити і відповідні рішення мають бути належним чином запротокольовані.

c) Адміністративне одиночне ув'язнення в превентивних цілях

Такий вид одиночного ув'язнення може призвести до довгострокового поміщення особи в одиночну камеру. Адміністративні рішення у таких випадках є часто невизначеними. Обидва ці елементи посилюють негативні наслідки застосування цього заходу, що вимагає здійснення суворого контролю. Комітет вважає, що дозвіл на адміністративне одиночне ув'язнення особи має надавати тільки найстарший за званням працівник пенітенціарної установи. Про будь-яке застосування цього заходу як надзвичайного має бути негайно повідомлено найстаршому за званням працівнику установи, що заступив на чергування, а також якомога швидше доведено до відома начальника в'язниці. Повний рапорт повинен бути складений до того, як співробітник, котрий приймав рішення, здасть чергування. У рапорті мають бути зазначені причини та точний час прийняття рішення, а також погляди самого ув'язненого, наскільки вони можуть бути з'ясовані. Протягом перших годин повинен здійснюватися постійний моніторинг ситуації, результати якого мають одразу ж реєструватись. Особа має бути звільнена з одиночної камери, як тільки причини для застосування заходу були усунені. У тих випадках, коли захід триває понад 24 години, має проводитися повний перегляд всіх аспектів справи з метою скасування заходу в найкоротші строки.

Якщо стає ясно, що одиночне ув'язнення має бути продовжено на більш тривалий строк, то це потребує втручання представника, зовнішнього по відношенню до установи, в якій утримується особа, органу, як, наприклад, старшого за рангом працівника управління пенітенціарної служби. Також повинно існувати право на подання апеляції до незалежного органу. Якщо рішення про продовження одиночного ув'язнення затверджується, то для розгляду справи має бути організована міждисциплінарна нарада, на якій ув'язненому буде запропоновано висловити свої погляди. Головним завданням для групи осіб, що займається переглядом справи, є розробка спеціальної програми для ув'язненого, спрямованої на розв'язання проблем, що спричиняють його подальше утримання в одиночній камері. Під час перегляду справи, з-поміж інших питань, має бути розглянуто питання про те, чи є деякі з обмежень, накладених на ув'язненого, суворо необхідними. Так, наприклад, ув'язненому може бути дозволено підтримувати обмежені контакти з іншими відібраними для цього ув'язненими. Ув'язнений повинен отримати в письмовій формі обґрунтоване рішення апеляційного органу, а також інформацію про процедуру оскарження. Принаймні через місяць після винесення первісного рішення, а потім кожні три місяці, має проводитися перегляд справи, в рамках якого мають оцінюватися успіхи в реалізації узгодженоії програми, а за необхідності розроблено нову програму. Чим довше особа перебуває в цій ситуації, тим ретельнішим має бути перегляд її справи і тим більше ресурсів, включаючи зовнішні, має виділятися для реалізації спроб її (ре)інтеграції серед інших ув'язнених. Ув'язнений повинен мати можливість зажадати перегляду своєї справи в будь-який момент і отримувати незалежні звіти про здійснення такого перегляду. Начальник тюрми або старший персонал повинні щодня відвідувати таких ув'язнених і ознайомлюватися з їхніми індивідуальними програмами. Медичний персонал установи повинен з особливою увагою ставитися до ув'язнених, що тримаються в таких умовах.

d) Одиночне ув'язнення в цілях захисту ув'язненої особи

Захист ув'язненої особи «на її вимогу» викликає менше проблем, ніж її захист за наказом персоналу тюремної установи, але все ж таки потребує уваги. Комітет вважає, що будь-які альтернативи одиночному ув'язненню, а зокрема переведення до іншої установи конкретного ув'язненого, що потребує захисту, або ув'язнених, що створюють проблеми, посередництво або навчальні курси, що розвивають упевненість в собі, повинні випробуватися у першу чергу, а наслідки рішення про поміщення в одиночну камеру належним чином пояснюватися зацікавленій особі. Звичайно, що будь-яке прохання ув'язненої особи, щодо якої за її вимогою застосовуються засоби захисту, повернутися до звичайного тюремного середовища, повинно бути

розглянуто та задоволено, якщо тільки це можливо зробити з дотриманням умов безпеки.

Особи, яких помістили під захист проти їхньої волі, повинні мати право повною мірою брати участь в обговоренні рішення про застосування щодо них засобу захисту у формі одиночного ув'язнення і пропонувати альтернативні рішення. Їм потрібно дати вичерпне пояснення щодо причин прийняття такого рішення і можливість оскаржити його на вищому рівні. Таке рішення має регулярно переглядатися з метою припинити одиночне ув'язнення, як тільки в ньому більше не буде необхідності.

Матеріальні умови під час одиночного ув'язнення

58. Камери одиночного ув'язнення повинні відповідати тим же мінімальним стандартам, що застосовуються до інших місць утримання ув'язнених. Тому вони повинні бути достатнього розміру, мати доступ до природнього світла і бути обладнані штучним освітленням (в обох випадках освітлення повинно бути достатнім для читання), мати достатнє опалення та вентиляцію. Вони також повинні бути обладнані засобами зв'язку з тюремним персоналом. Мають бути вжиті необхідні заходи, аби дозволяти особам справляти природні потреби в час, коли вони того забажають, у пристойних умовах, а також приймати душ принаймні так часто, як і особи, що утримуються на загальному режимі. Особам, поміщеним в одиночні камери, повинно бути дозволено носити звичайний тюремний одяг. Вони повинні харчуватися так само, як і інші ув'язнені, а за потреби отримувати спеціальне харчування. Що стосується ділянок для прогулянок, то вони повинні бути досить великими, щоб дозволяти ув'язненим займатися справжньою фізичною активністю, а також обладнані укриттям на випадок поганої погоди.

59. Делегаціям Комітету доводилося занадто часто констатувати, що одна або більше з цих основних вимог не дотримуються, зокрема у тому, що стосується ув'язнених, на яких накладено дисциплінарну санкцію у формі тримання у одиночній камері. Наприклад, камери, призначені для цього типу одиночного ув'язнення, іноді розташовані в підвалах з недостатнім доступом до природного світла і вентиляції і,отже, схильні до вогкості. Нерідко трапляється, що камери є дуже маленькими, іноді мають розмір не більше 3–4 м^2. У зв'язку з цим Комітет хотів би підкреслити, що будь-яка камера розміром менше 6 м^2 не повинна більше використовуватися для утримання ув'язнених осіб. Ділянки для занять фізичною активністю також часто не відповідають установленим вимогам.

60. Згідно із загальною практикою, камери для ув'язнених, щодо яких як покарання застосовується одиночне ув'язнення, мають обмежену кількість меблів, що часто прикріплюються до підлоги. Тим не менш, такі камери по-

винні бути обладнані принаймні столом, а також відповідними місцями для сидіння в денний час (тобто стільцем або лавкою), а також ліжком із постільними речами для відпочинку в нічний час.

У тому, що стосується камер, які використовуються для інших видів одиночного ув'язнення, то Комітет вважає, що вони повинні бути обладнані так само, як і камери для ув'язнених, які утримуються на загальному режимі.

Режими одиночного ув'язнення

61. Як і у тому, що стосується всіх інших режимів утримання осіб, принцип, згідно з яким до ув'язненого, поміщеного в одиночну камеру, не повинно застосовуватися більше обмежень, ніж це необхідно для його безпечного і відповідного встановленому порядку утримання, має бути дотриманим. Крім того, особливі зусилля мають докладатися на покращення режиму утримання тих осіб, які засуджені до довгострокового одиночного ув'язнення. Треба звести до мінімуму шкоду, яка може бути їм заподіяна цим заходом. Необов'язково застосовувати підхід «усе або нічого» у даному питанні. Кожне обмеження повинно застосовуватися тільки як відповідна реакція на оцінку ризику, який являють собою окремі ув'язнені. Так само, як уже зазначалося, режими, що застосовуються до осіб, які перебувають в одиночному ув'язненні, мають відрізнятись один від одного з урахуванням виду одиночного ув'язнення.

a) *З ув'язненими, поміщеними в одиночну камеру в рамках попереднього ув'язнення, призначеного за розпорядженням суду,* треба поводитися, наскільки це можливо, так само, як і з іншими підслідними. Додаткові обмеження мають застосовуватися тільки тоді, коли вони є суворо необхідними для відправлення правосуддя.

b) *Ув'язнені, які відбувають одиночне ув'язнення як дисциплінарну санкцію,* не повинні бути повністю позбавлені контактів зі своїми сім'ями. Будь-які обмеження на такі контакти можуть бути накладені тільки у тому разі, якщо скоєне дисциплінарне правопорушення було пов'язане з такими контактами. Не повинно застосовуватися жодних обмежень на право ув'язнених на доступ до адвоката. Ув'язнені повинні мати право і заохочуватися проводити принаиймні одну годину на день на свіжому повітрі з самого першого дня розміщення в одиночній камері. Їм також має бути забезпечено доступ до розумною мірою широкого вибору матеріалів для читання (такий вибір не повинен обмежуватися, наприклад, лише релігійною літературою). Принципово важливо, щоб ув'язнені мали різні стимули. Це допомагає їм підтримувати своє психічне здоров'я.

c) *Ув'язнені, які відбувають адміністративне одиночне ув'язнення в превентивних цілях,* повинні мати індивідуальну програму, спрямовану на вирішення проблем, що спричинили застосування цього заходу. Така програма повинна намагатися збільшити до максимуму контакти ув'язненого з іншими особами — спочатку з персоналом в'язниці, а потім, як тільки це стає можливим, з іншими ув'язненими, — а також передбачати якомога більш широкий спектр діяльності для того, щоб зайняти особу впродовж дня. Персонал в'язниці повинен рішуче заохочувати ув'язненого брати участь у різних видах діяльності. Треба також сприяти його контактам із зовнішнім світом. Загальною метою впродовж усього періоду застосування цього заходу має бути переконання ув'язненого у необхідності повернутися до загального режиму.

d) *У тому, що стосується ув'язнених, поміщених в одиночну камеру в цілях їхнього захисту,* то тут слід знайти рівновагу між, з одного боку, необхідністю уникати того, щоб такий тип ізоляції ставав занадто привабливим для ув'язнених, а, з іншого боку, зводити до мінімуму обмеження, накладені на осіб, щодо яких застосовується такий захід. Звичайно, на самому початку одиночного ув'язнення повинні бути вжиті заходи, спрямовані на якомога швидшу реінтеграцію особи. Якщо стає ясно, що існують підстави для довгострокового захисту і що проблему не можна врегулювати за допомогою інших заходів, то необхідно шукати шляхи поліпшення режиму утримання. Особливі зусилля мають бути докладені на відбір ув'язнених, з якими зацікавлена особа могла би без ризику спілкуватись, а також на пошук ситуацій, що дозволяли би її виходити з камери.

Роль медичного персоналу під час одиночного ув'язнення

62. Медичні працівники у в'язницях діють як особисті лікарі ув'язнених. Налагодження позитивних відносин «лікар-пацієнт» між ними є найважливішим чинником забезпечення здоров'я і благополуччя ув'язнених. Практика, що полягає у зобов'язанні лікарів засвідчувати, що ув'язнений може відбувати одиночне ув'язнення, котре призначається в якості дисциплінарного покарання (або будь-який інший вид одиночного ув'язнення, призначений проти його волі), навряд чи може сприяти таким відносинам. Ця точка зору була визнана в Рекомендації Комітету міністрів Rec (2006) 2 про Переглянуті тюремні правила. Положення Тюремних правил у попередній редакції, яке зобов'язувало тюремних лікарів засвідчувати, що ув'язнений може відбувати покарання, було скасоване. Комітет вважає, що медичний персонал не повинен брати участі у будь-якій частині процесу

прийняття рішення, у результаті якого застосовується одиночне ув'язнення, крім випадків, коли такий захід застосовується в медичних цілях.

63. З іншого боку, медичні працівники повинні дуже уважно ставитися до потреб усіх ув'язнених, які перебувають в одиночному ув'язненні. Медичний персонал має бути поінформований про кожний випадок застосування такого заходу, відвідувати ув'язнених негайно після їх розміщення в одиночній камері, а потім регулярно, принаймні один раз на день, і за необхідності своєчасно надавати їм медичну допомогу або призначати необхідне лікування. Вони повинні повідомляти начальника в'язниці про серйозне погіршення стану здоров'я ув'язнених, спричинене їхнім утриманням в одиночній камері.

Висновок

64. Метою розроблення Комітетом цих стандартів є зведення до мінімуму випадків застосування одиночного ув'язнення в тюрмах, і це не тільки тому, що такий вид ув'язнення може заподіяти шкоди психічному, соматичному або соціальному здоров'ю ув'язнених, але й тому, що він створює сприятливі умови для умисного жорстокого поводження з ними. Комітет вважає, що одиночне ув'язнення повинно застосовуватись у виняткових випадках, як крайній захід і протягом якомога коротшого часу.

Особи, що відбувають одиночне ув'язнення, повинні утримуватися в гідних умовах. Крім того, такий захід повинен передбачати застосування мінімальних обмежень до ув'язнених з урахуванням мети його застосування і поведінки ув'язнених і завжди супроводжуватися справжніми зусиллями тюремного персоналу для усунення існуючих проблем. Режими одиночного ув'язнення, зокрема, повинні бути якомога більш позитивними та спрямованими на усунення чинників, які виправдовують необхідність застосування заходу. Крім того, процедури прийняття рішень про застосування одиночного ув'язнення та їхнього перегляду повинні передбачати правові і практичні гарантії.

Треба забезпечити, щоб одиночне ув'язнення завжди було пропорційною реакцією на складні ситуації, що виникають у тюрмах. Це сприятиме позитивним відносинам між персоналом та ув'язненими і обмежить шкоду, яка завдається особам, які дуже часто вже й так належать до найбільш неспокійних і неврівноважених осіб, що утримуються в тюрмі.

7. ДОКУМЕНТУВАННЯ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ МЕДИЧНИХ ДОКАЗІВ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ. ВИТЯГ З 23-ОЇ ЗАГАЛЬНОЇ ДОПОВІДІ (CPT/INF(2013)29), 2013 р.

71. Від самого початку своєї діяльності, Комітет Ради Європи із запобігання катуванням підкреслював важливість внеску, який медичні служби в місцях позбавлення волі можуть і повинні робити для боротьби з жорстоким поводженням із ув'язненими особами за допомогою методичної реєстрації тілесних ушкоджень та надання інформації відповідним органам[560]. Точне і вчасне документування і повідомлення таких медичних свідчень значно полегшить розслідування випадків можливого жорстокого поводження та притягнення винних до відповідальності, що, у свою чергу, діятиме як потужний запобіжник проти жорстокого поводження в майбутньому.

Комітет Ради Європи із запобігання катуванням приділяє особливу увагу ролі, яку мають відігравати тюремні медичні служби у боротьбі з жорстоким поводженням. Природно, що ця роль стосується, зокрема, можливого жорстокого поводження із затриманими особами під час їх ув'язнення, чи то з боку співробітників, чи інших ув'язнених. Тим не менш, медичні служби в установах, які є точками входу в пенітенціарну систему, також мають зробити вирішальний внесок у запобігання жорстокому поводженню в період, що безпосередньо передує ув'язненню, а саме, коли особи перебувають під вартою в правоохоронних органах (наприклад, в поліції або жандармерії).

72. Уважний читач доповідей КЗК знає, що ситуація щодо документування та повідомлення медичних доказів жорстокого поводження наразі далека від задовільної в багатьох державах, відвіданих Комітетом. Наявні процедури не завжди забезпечують вчасне документування травм, отрима-

---

[560] Дивіться, наприклад, пункти 60 до 62 3-ї Загальної доповіді КЗК, CPT/Inf (93) 12.

них затриманими особами, і навіть, коли травми документуються, це часто робиться поверхнево. Крім того, часто немає жодних гарантій, що медичні свідчення, які були задокументовані, будуть після цього доведені до відома відповідних органів.

Отже, Комітет вважає, що було б корисно викласти в наступних пунктах стандарти, які він склав щодо документування та повідомлення медичних свідчень жорстокого поводження. Також розглядаються різні супутні питання.

73. Абсолютно очевидно, що доставлені до в'язниці особи повинні бути належним чином опитані і фізично обстежені медичним працівником якомога швидше після їх прийому. Комітет вважає, що опитування/обстеження повинно бути проведено протягом 24 годин після надходження особи. Такий систематичний медичний огляд новоприбулих важливий з різних причин. Його належне виконання гарантуватиме, що будь-які травми, яких зазнали ці особи, а також пов'язані з ними заяви будуть документуватися без невиправданої затримки. Така ж процедура повинна застосовуватися, коли ув'язнений, який був переведений назад у поліцейський відділок для проведення слідчих дій, повертається до в'язниці. На жаль, у деяких державах, які відвідав КЗК, такі переведення все ще є звичайною практикою. Вони можуть спричинити високий ризик жорстокого поводження (див. також параграф 80). Крім того, будь-який ув'язнений, який брав участь у ситуації, яка включала застосування насильства у в'язниці, повинен пройти негайний медичний огляд.

Окрім в'язниць, існують й інші місця позбавлення волі, де особа може бути затримана протягом тривалого періоду (тобто більш ніж на кілька днів). Це стосується, наприклад, центрів тимчасового перебування осіб, які утримуються згідно із законодавством про іноземців. Крім того, у ряді відвіданих Комітетом країн, різні категорії затриманих осіб (наприклад, адміністративні правопорушники, взяті під варту особи, які чекають на переведення у в'язницю або проходять процедуру подальшого розслідування) можуть утримуватися протягом тривалого часу в «арештних будинках» або «ізоляторах тимчасового тримання». У таких місцях також слід проводити систематичний медичний огляд новоприбулих.

74. Документ, що складається після медичного обстеження, згаданого в пункті 73, повинен містити:

i) виклад заяв, зроблених особою, які мають відношення до медичного обстеження (у тому числі власний опис його/її стану здоров'я та будь-які твердження про жорстоке поводження),
ii) повний виклад об'єктивних медичних висновків, основаних на ретельному огляді і
iii) зауваження медичного працівника за пунктами i) й ii), де вказується, чи узгоджуються будь-які твердження й об'єктивні медичні показники.

Документ повинен також містити результати додаткових проведених обстежень, докладні висновки спеціалізованих консультацій та опис лікування травм і проведення будь-яких подальших процедур.

Результати медичного обстеження у випадках тілесних ушкоджень повинні бути записані у спеціальній формі, передбаченій для цієї мети, разом зі схемами тіла для відмічання тілесних ушкоджень. Такі схеми повинні зберігатися в медичній картці ув'язненого. Було б бажано сфотографувати травми, також помістивши фотографії у медичну картку. Крім того, необхідно вести спеціальний реєстр травм, у який повинні записуватися всі види ушкоджень.

75. Важливо чітко розмежувати вищезгадане медичне обстеження і процедуру, яку слід виконувати, коли затриманий передається у в'язницю. Остання процедура включає складання документації за підписом чергового тюремного співробітника і поліцейського конвою, а також, можливо, затриманої особи. Будь-які видимі пошкодження, які спостерігаються в ув'язненого в момент передачі в ув'язнення, як правило, мають бути записані в цій документації.

Ця процедура має адміністративний характер, навіть якщо, як це іноді буває, вона відбувається в присутності співробітника медичної служби в'язниці. Вона в жодному разі не повинна замінювати процедури медичного обстеження, які були описані вище. Крім того, враховуючи наявність поліцейського конвою, а також занепокоєння, яке часто відчувається у момент входження у в'язницю, на цьому початковому етапі ув'язнені не повинні піддаватися опитуванню про походження будь-яких їхніх видимих пошкоджень. Тим не менш, документ, складений щодо видимих пошкоджень, повинен бути негайно направлений в медичну службу в'язниці.

76. КЗК надає велике значення дотриманню лікарської таємниці у в'язницях та інших місцях позбавлення волі. Відповідно, так само як і будь-яке інше медичне обстеження затриманої особи, медичне обстеження, згадане в пункті 73, повинно проводитися за межами чутності та — якщо тільки відповідний медичний працівник явно не просить про протилежне у конкретному випадку — за межами видимості немедичного персоналу. Ця вимога наразі дотримується далеко не у всіх державах, які відвідував КЗК.

77. Тим не менш, принцип конфіденційності не повинен ставати перешкодою для передачі медичних доказів жорстокого поводження, які медичні працівники збирають у відповідному випадку. Це б суперечило законним інтересам ув'язнених осіб і суспільства в цілому[561]. Тому КЗК виступає за

[561] Опис дилем, які можуть поставати перед медичними співробітниками місць позбавлення волі, міститься у пунктах з 65 по 72 Стамбульського протоколу 1999 року (Керівництво з ефективного розслідування та документування катувань та іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує людську гідність, поводження або покарання).

обов'язок автоматичного повідомлення медичними працівниками, які працюють у в'язницях або інших місцях позбавлення волі, якщо вони збирають таку інформацію. Власне, такий обов'язок вже існує відповідно до законодавства багатьох держав, які відвідав КЗК, але часто не повною мірою виконується на практиці.

У кількох останніх доповідях за результатами візитів Комітет рекомендував переглянути існуючі процедури з метою забезпечити, що кожного разу, коли медичними співробітниками реєструються травми, які узгоджуються з заявами про жорстоке поводження, зробленими затриманою особою, ця інформація негайно і систематично доводилася до відома відповідного органу, **незалежно від бажання цієї особи**. Якщо з'ясовується, що ув'язнена особа має травми, які явно свідчать про жорстоке поводження (наприклад, великі синці на підошвах ніг), але відмовляється розкрити їх причину або пояснює їх не жорстоким поводженням, його/її заява має бути точно задокументована і доведена до відома відповідного органу разом з повним переліком об'єктивних медичних висновків.

78. «Відповідним органом», якому медичні співробітники повинні повідомляти про такі випадки, має бути, насамперед, незалежний орган, уповноважений проводити офіційні розслідування за даним фактом і, за необхідності, висувати обвинувачення. Інші органи, які мають бути поінформовані, можуть включати в себе органи, відповідальні за дисциплінарні розслідування або за нагляд за становищем осіб, які утримуються в установі, де може статися жорстоке поводження. Рапорт також повинен бути доступний для ув'язненої особи і його/її адвоката.

Реальний механізм передачі інформації відповідним органам є різним у різних країнах у світлі організаційних структур і цілком може не включати прямий зв'язок між медичним працівником і таким органом. Рапорт може бути передано через керівництво медичного працівника (наприклад, департамент охорони здоров'я на рівні міністерства) або керівництво установи ув'язнення, в якій він/вона працює (наприклад, начальника в'язниці). Утім, незалежно від застосованого підходу, повинна бути забезпечена швидка передача інформації відповідному органу.

79. Супутнім наслідком обов'язку автоматичного повідомлення, згаданого в пункті 77, є те, що медичний співробітник повинен поінформувати відповідну ув'язнену особу про існування цього обов'язку, пояснивши, що складання такого рапорта є частиною системи для запобігання жорстокому поводженню, і що направлення рапорта відповідному органу не замінює собою подачу скарги у належному вигляді. Слушним моментом для повідомлення цієї інформації затриманому є момент, коли він/вона починає робити заяви про жорстоке поводження, та/або момент виявлення травм, що вказують на жорстоке поводження.

Якщо цей процес здійснюється з обережністю, більшість ув'язнених осіб не будуть заперечувати проти повідомлення. Що стосується тих осіб, у яких зберігаються сумніви, медичний співробітник може обмежити зміст повідомлення об'єктивними медичними висновками.

80. Повідомлення уповноваженому органу медичних доказів, що вказують на жорстоке поводження, повинно супроводжуватися ефективними заходами, щоб захистити особу, якої стосується повідомлення, а також інших затриманих осіб. Наприклад, співробітники в'язниці, які, як стверджується, брали участь у жорсткому поводженні, повинні до завершення розслідування виконувати обов'язки, що не передбачають регулярного контактування з ув'язненими. Якщо можливе жорстоке поводження спричинене іншими в'язнями, то ця відповідна ув'язнена особа має бути переведена до іншого житлового приміщення.

Природно, якщо повідомлення стосується можливого жорстокого поводження з боку співробітників правоохоронних органів, ув'язненого не можна повертати їм за жодних обставин. Загалом, Комітет вважає, що має бути мета припинити практику повернення ув'язнених осіб до правоохоронних органів для цілей розслідування. Зокрема, будь-який додатковий допит відповідної особи, який може бути необхідним, повинен проводитися у приміщенні в'язниці.

81. На додаток до звітування про кожен окремий випадок, у якому є медичні докази, що свідчать про жорстоке поводження, Комітет рекомендує, щоб усі тілесні ушкодження не залежно від походження, контролювалися і періодично повідомлялися до відповідних органів (наприклад, вищому в'язничному керівництву, міністерству) через анонімні статистичні дані. Така інформація може бути безцінною для виявлення проблемних сфер роботи.

82. Для забезпечення відповідності описаним вище стандартам повинна існувати спеціальна підготовка медичних працівників, які працюють у в'язницях та інших місцях, у яких особа може утримуватися протягом тривалого періоду часу. На додаток до розвитку необхідних навичок з документування та пояснення виникнення травм, а також забезпечення знання про обов'язок повідомляти та відповідну процедуру, таке навчання повинно охоплювати техніку опитування осіб, які, можливо, піддавалися жорстокому поводженню.

Було б також доцільно, щоб відповідні медичні працівники отримували через регулярні проміжки часу зворотну інформацію про заходи, вжиті владою після направлення їх відповідних повідомлень. Це може допомогти підвищити їхню свідомість щодо конкретних заходів, за допомогою яких їх навички з документування та повідомлення можуть бути поліпшені, і, загалом, стане нагадуванням про важливість цього конкретного аспекту їхньої роботи.

83. До систематичного медичного обстеження, згаданого в пункті 73, ув'язнені особи часто проводять деякий час під вартою співробітників правоохоронних органів з метою допиту та інших слідчих дій. Під час цього періоду, який може тривати від декількох годин до одного або більше днів, залежно від правової системи, ризик жорстокого поводження може бути особливо високим. Отже, Комітет рекомендує забезпечити конкретні гарантії протягом цього часу, зокрема право на доступ до лікаря[562]. Як неодноразово наголошувалось Комітетом, прохання особи, що перебуває під вартою у поліції або жандармерії, про консультацію лікаря, повинно виконуватися завжди. Співробітники правоохоронних органів не повинні намагатися фільтрувати такі запити.

84. Документ, що складається після будь-якого медичного обстеження особи, яка перебуває під вартою в поліції або жандармерії, повинен відповідати вимогам, викладеним вище у пункті 74, а конфіденційність обстеження повинна бути гарантована, як описано в пункті 76. Крім того, обов'язок автоматичного повідомлення, згаданий у пункті 77, має застосовуватися щоразу, коли медичні свідчення, зібрані в ході обстеження, вказують на жорстоке поводження. Усі ці умови повинні бути дотримані незалежно від того, чи медичні працівники офіційно залучаються за запитом ув'язненої особи, чи при виконанні службових обов'язків на запит правоохоронних органів.

Засоби для реалізації обов'язку повідомлення у таких випадках повинні відображати терміновість ситуації. Співробітник медичної служби повинен передати своє повідомлення відразу і безпосередньо до органу, який має найкращі можливості, щоб швидко втрутитися і покласти край будь-якому жорстокому поводженню, що відбувається. Який саме це орган — залежить від правової системи і конкретних обставин справи.

[562] Інші істотні гарантії включають право повідомити про своє затримання третю особу за своїм вибором і право на доступ до адвоката.

8. НЕПОВНОЛІТНІ, ПОЗБАВЛЕНІ ВОЛІ ВІДПОВІДНО ДО КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА. ВИТЯГ З 24-ОЇ ЗАГАЛЬНОЇ ДОПОВІДІ (CPT/INF(2015)1), 2015 р.

1. Попередні зауваження

96. У 1998 році у своїй Дев'ятій Загальній доповіді КЗК виклав критерії, якими він керується у своїй роботі при відвідуванні місць, в яких «неповнолітні (тобто особи, які не досягли віку 18 років[563]) позбавляються волі». Зокрема, він визначив ряд гарантій, які повинні надаватися всім неповнолітнім, позбавленим волі відповідно до кримінального законодавства, та умови, які повинні існувати в центрах затримання, спеціально призначених для неповнолітніх. Комітет вважає, що настав час переглянути ці стандарти на основі візитів, проведених починаючи з 1998 року і з урахуванням подій на європейському та на світовому рівнях, приділяючи особливу увагу на даному етапі позбавленню волі неповнолітніх у контексті кримінального права.

На початку КЗК нагадує, що його стандарти слід розглядати як додаток до стандартів, викладених у міжнародних документах, зокрема, Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права дитини 1989 року та Рекомендації CM/Rec (2008) 11 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам про Європейські правила для неповнолітніх правопорушників, що підлягають санкціям або заходам («Європейські правила для молодих правопорушників»), які містять детальний набір правил для поводження з неповнолітніми правопорушниками в Європі[564]. Комітет дотримується цілком

---

[563] У більшості держав-членів Ради Європи, мінімальний вік кримінальної відповідальності встановлений з 14 або 15 років, в той час як в деяких країнах мінімальний вік становить від 8 до 13 років.

[564] Дивіться також Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй 1985 року, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»), Правила Організації Об'єднаних Націй 1990 року, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі («Гаванські правила»), Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй для профілактики злочинності серед неповнолітніх 1990 року («Ер-Ріядські керівні

основоположних принципів, закріплених у статтях 3 і 37.b Конвенції про права дитини та в Правилах 5 і 10 Європейських правил для неповнолітніх правопорушників, а саме, що у всіх діях щодо неповнолітніх, їхні інтереси повинні враховуватися в першу чергу, і що вони повинні бути позбавлені своєї свободи як крайній захід і протягом найкоротшого періоду часу.

2. Неповнолітні, які утримуються в поліцейській дільниці

97. Беручи до уваги превентивний мандат, основним пріоритетом КЗК під час відвідувань є прагнення встановити, чи піддавалися жорстокому поводженню неповнолітні, позбавлені волі. На жаль, свідоме погане поводження з неповнолітніми з боку співробітників правоохоронних органів ще далеко не викорінено і залишається реальною проблемою в ряді європейських країн. Делегації Комітету продовжують отримувати повідомлення, які заслуговують на довіру, про ув'язнених неповнолітніх, які піддаються жорстокому поводженню. Звинувачення часто стосуються стусанів, ляпасів, ударів кулаком або кийками під час затримання (навіть після того, як неповнолітній був взятий під контроль), під час транспортування або подальшого допиту в правоохоронних установах. Також не рідкість, коли неповнолітні стають жертвами погроз або словесних образ (у тому числі расистського характеру), перебуваючи в руках правоохоронних органів.

98. Саме в період, який безпосередньо слідує за арештом, люди піддаються найбільшому ризику жорстокого поводження. З огляду на це, КЗК відстоює три основні гарантії (а саме: право затриманих осіб повідомити близького родича або іншу особу про їх утримання під вартою, право на доступ до адвоката й право на доступ до лікаря), які повинні застосовуватися з моменту позбавлення волі (тобто з моменту, щойно особа зобов'язана залишатися в правоохоронній установі). Враховуючи їх особливу вразливість, Комітет вважає, що неповнолітні, які утримуються в поліцейській дільниці, завжди повинні користуватися такими додатковими гарантіями проти жорстокого поводження:

— співробітники правоохоронних органів повинні перебувати під формальним зобов'язанням забезпечити, щоб родичам або іншій дорослій особі, якій довіряє неповнолітній, було повідомлено про те, що неповнолітнього було затримано (незалежно від того, просив неповнолітній зробити це чи ні);
— затримані неповнолітні ніколи не повинні піддаватися допиту і їм не повинно пропонуватися зробити будь-яку заяву або підписати будь-який документ про правопорушення, у скоєнні якого він/вона підозрюється, без присутності адвоката і, в принципі, дорослої особи, якій

принципи») і Принципи, ухвалені Комітетом міністрів Ради Європи, про дружнє до дітей правосуддя 2010 року.

вона довіряє (варіант «не бажає зустрічатися з адвокатом» не повинен застосовуватися щодо неповнолітніх);

— пам'ятка з вищевикладеною інформацією повинна надаватися всім неповнолітнім, узятим під варту, відразу після їх прибуття до правоохоронного органу. Пам'ятка повинна бути адаптована для дітей, написана просто і зрозуміло та доступна різними мовами. Особливу увагу слід приділяти забезпеченню того, щоб неповнолітні в повній мірі розуміли інформацію.

99. Комітет вважає, що жодна особа не повинна утримуватися в правоохоронних установах протягом тривалого часу, оскільки такі установи, як правило, не забезпечують належних умов і відповідного режиму. Крім того, досвід показав, що особи, які перебувають під вартою, є більш уразливими і часто схильні до підвищеного ризику піддатися катуванням та іншим формам жорстокого поводження. Звідси випливає, що повинні бути докладені ще більші зусилля, аби утримання під вартою в правоохоронних установах було мінімальним для неповнолітніх. У деяких країнах неповнолітні й досьогодні можуть утримувалися в поліцейських дільницях понад десять днів; подібна практика є неприйнятною. Комітет вважає, що, як правило, неповнолітні не повинні утримуватися в правоохоронних установах більш ніж 24 години. Крім того, слід докласти всіх зусиль, щоб розміщувати неповнолітніх не у звичайних камерах поліцейських дільниць, а у середовищі, підходящому для неповнолітніх. Для цього, було б дуже бажано заснувати окремі поліцейські підрозділи у справах неповнолітніх, щоб неповнолітні могли бути якнайшвидше відокремлені від осіб, які перебувають під вартою і розміщені в спеціалізованому закладі тримання.

На жаль, Комітет, як і раніше, знаходить неповнолітніх, які перебувають в поліцейському ув'язнені разом з дорослими в одній камері. Такий стан справ не є прийнятним. Уразливість неповнолітніх означає, що в принципі вони повинні розміщуватися окремо від дорослих.

100. Крім того, співробітники правоохоронних органів, які часто або виключно займаються неповнолітніми, або які головним чином займаються попередженням злочинності серед неповнолітніх, повинні проходити спеціальне початкове навчання та постійне підвищення кваліфікації.

3. Центри утримання під вартою для неповнолітніх

а. Вступ

101. КЗК вже давно виступає за те, щоб всі затримані неповнолітні, підозрювані або обвинувачені у вчиненні злочину, утримувалися в центрах затримання, спеціально призначених для осіб цього віку, в яких середовище не нагадує в'язницю, а режим враховує їх потреби, та в яких працюють

особи, навчені поводженню з неповнолітніми. На жаль, у багатьох державах-членах Ради Європи стан справ є далеким від цього. Був досягнутий певний прогрес у забезпеченні того, щоб неповнолітні, яких відправляють у в'язницю, перебували не разом з дорослими, а у спеціальних центрах для неповнолітніх. Тим не менш, не тільки ці центри занадто часто мають погані матеріальні умови, але, у зв'язку з відсутністю навченого персоналу, неповнолітні ув'язнені також мають жалюгідний режим, а підтримка і контроль залишаються неадекватними. Це означає, що неповнолітні не займаються цілеспрямованою діяльністю та не навчаються життєвих навичок, які корисні для реінтеграції у суспільство після звільнення.

З іншого боку, у ряді країн Комітет відвідав низку установ для неповнолітніх, в основу яких покладено власне інтереси неповнолітніх і які засновані на концепції житлових блоків. Ці установи складаються з невеликих, добре укомплектованих персоналом блоків, кожен з яких містить обмежену кількість одномісних кімнат (як правило, не більш ніж десять), а також зону загального користування. Неповнолітні протягом дня зайняті різною цілеспрямованою діяльністю, а персонал заохочує почуття спільноти в межах блоку. Комітет вважає, що цей тип центру являє собою модель для утримання затриманих неповнолітніх осіб у всіх європейських країнах.

102. Як зазначалося раніше, неповнолітні (незалежно від того, знаходяться вони під вартою або відбувають покарання) повинні, як правило, утримуватися не в установах для дорослих, а натомість в місцях, спеціально призначених для їхньої вікової групи. Комітет вважає, що коли у виняткових випадках вони утримуються у в'язницях для дорослих, неповнолітні повинні завжди розміщуватися окремо від них, у спеціальному блоці. Крім того, дорослі ув'язнені не повинні мати доступ до цього блоку. Тим не менш, Комітет визнає, що можуть існувати аргументи на користь участі неповнолітніх у заходах, що проводяться поза камерами, разом з дорослими ув'язненими, за обов'язкової умови відповідного контролю з боку персоналу. Такі ситуації виникають, наприклад, коли в установі перебуває дуже мало або тільки один неповнолітній; мають бути вжиті заходи, щоб уникнути фактичного одиночного ув'язнення неповнолітніх.

103. Неповнолітні, затримані в рамках кримінального законодавства, не повинні, в принципі, утримуватися з неповнолітніми, позбавленими волі за інших підстав. Неповнолітні чоловічої й жіночої статі, розміщені в одному й тому ж закладі, повинні розміщуватися в окремих блоках, хоча вони й можуть об'єднуватися для організованих заходів протягом дня під відповідним контролем. Особлива увага повинна приділятися розподілу неповнолітніх різних вікових груп для того, щоб пристосувати їх потреби найкращим чином. Відповідні заходи повинні також вживатися для забезпечення належного розподілу цих вікових груп для того, щоб запобігти небажаному впливу, домінуванню й зловживанню.

У Європейських правилах для неповнолітніх правопорушників зазначається, що молоді повнолітні правопорушники можуть, у разі необхідності, розглядатися як неповнолітні та утримуватися відповідним чином. Ця практика може бути корисною для молодих людей, але вимагає ретельного управління, щоб запобігти появі негативної поведінки. У зв'язку з цим Комітет вважає, що необхідно проводити оцінку кожного окремого випадку для того, щоб вирішити, чи є доцільним перевести затриманого до дорослої установи після досягнення повноліття (тобто 18 років), беручи до уваги час, який залишився до кінця строку ув'язнення, його/її зрілість, його/її вплив на інших неповнолітніх та інші відповідні фактори.

b. Матеріальні умови

104. Добре продумані установи ув'язнення для неповнолітніх повинні забезпечувати позитивні й індивідуальні умови утримання для неповнолітніх, які поважають їхню гідність й недоторканність приватного життя. Всі приміщення повинні бути відповідним чином оформлені, забезпечувати хороший доступ природного освітлення та вентиляцію.

Неповнолітні повинні, як правило, розміщуватися в окремих спальнях. В протилежному випадку повинні бути надані пояснення, чому в інтересах неповнолітнього не можна було розділити спальне приміщення з іншим ув'язненим. Неповнолітніх слід запитувати про те, чи бажають вони розділити спальне приміщення; вони повинні бути в змозі зазначити, з ким вони хотіли б бути розміщені.

Необхідно докласти всіх зусиль, щоб уникнути розміщення підлітків у великих спальних приміщеннях, оскільки досвід Комітету показує, що це ставить неповнолітніх під значно більшу небезпеку насильства та експлуатації. Більше того, використання установ з великими спальними приміщеннями має бути припинено.

105. Крім того, неповнолітні повинні мати вільний доступ до санітарних вузлів, які мають бути гігієнічними і поважати приватність. Зокрема, увага повинна приділятися забезпеченню того, щоб неповнолітні особи жіночої статі отримували безперешкодний доступ до санітарних вузлів та душових кімнат, а також предметів гігієни, таких, як гігієнічні прокладки.

106. Неповнолітні правопорушники також повинні мати право носити свій власний одяг, якщо він підходящий. Особи, які не мають відповідного власного одягу, повинні бути забезпечені неформеним одягом установою.

c. Режим

107. Хоча відсутність цілеспрямованої діяльності є згубною для будь-якого ув'язненого, це особливо шкідливо для неповнолітніх, які мають особливі потреби у фізичній активності та інтелектуальній стимуляції.

Неповнолітні в'язні повинні проходити протягом дня повну програму освіти, спорту, професійної підготовки, відпочинку та іншої цілеспрямованої діяльності поза межами камери.

108. Фізичні вправи повинні складати важливу частину щоденної програми неповнолітніх. Всі неповнолітні повинні мати можливість регулярно займатися фізичними вправами, принаймні дві години щодня, з яких принаймні одна година повинна проходити на відкритому повітрі, а за можливості більше. Відкриті дворики для тренувань повинні бути просторими і відповідним чином обладнані, щоб надавати неповнолітнім реальну можливість розвиватися фізично (наприклад, займатися спортом); вони також повинні бути обладнані укриттям на випадок негоди.

109. При прийнятті до установи, повинен складатися індивідуалізований план для кожного неповнолітнього із зазначенням мети, строків та засобів, за допомогою яких повинні бути досягнуті цілі, з тим, щоб найкращим чином використовувати час, який неповнолітній проводитиме у закладі ув'язнення, розвивати навички та компетенції, які допоможуть йому/їй повернутися до нормального життя.

110. Освіта та професійна підготовка, доступна неповнолітнім, які перебувають у місцях несвободи, повинні відповідати тим, що існують у суспільстві, надаватися професійними викладачами/тренерами. Неповнолітні, які перебувають у місцях несвободи, повинні отримувати ті ж самі типи дипломів або сертифікатів (після успішного завершення освітньої програми), як і неповнолітні, які відвідують освітні установи за місцем проживання. Повинні бути вжиті заходи, щоб ці дипломи/сертифікати не містили жодних ознак приналежності неповнолітнього до відповідної установи. Враховуючи особливо складну біографію багатьох неповнолітніх, зусилля повинні бути спрямовані на те, щоб заохочувати і мотивувати їх відвідувати навчальні заняття/професійне навчання та брати участь у практичних заняттях, на яких вони зможуть отримати навички, які допоможуть їм після звільнення. У ряді країн КЗК спостерігав практику навчання неповнолітніх з використанням комп'ютерів (зокрема Інтернету) та/або відвідування обраними затриманими неповнолітніми школи громади поза межами центру для утримання. Така практика повинна заохочуватися.

111. Комітет також хоче підкреслити, що неповнолітні особи жіночої статі не повинні за жодних обставин отримувати менший догляд, захист, допомогу і навчання, ніж неповнолітні особи чоловічої статі, незважаючи на те, що їх набагато менше, і що заклади ув'язнення майже завжди призначені для ув'язнених чоловіків. За необхідності, повинні бути вжиті додаткові заходи для забезпечення рівного ставлення.

112. У різних відвіданих установах КЗК виявив існування диференційованого режиму на основі стимулів, що передбачає винагороду для неповнолітніх, які співпрацюють і показують хорошу поведінку, тоді як до

ув'язнених, які проявляють негативну поведінку, застосовуються різні обмеження. З точки зору Комітету, поведінковий підхід може бути корисним у заохоченні неповнолітніх ув'язнених дотримуватися норм життя в групі і продовжувати конструктивний шляху саморозвитку. Тим не менш, скасування заохочення через недотримання правил може швидко досягти рівня позбавлень, що є несумісним з мінімальними стандартами. Зокрема, повинні бути вжиті заходи, щоб уникнути застосування до цих неповнолітніх режиму, схожого на одиночне ув'язнення. Крім того, повинні бути формальні і прозорі процедури, аби уникнути застосування «виховних заходів», які стають чи сприймаються як довільні.

d. Охорона здоров'я

113. При розгляді питання, що стосується медичного обслуговування в тюрмах, КЗК керується у своїй роботі рядом загальних критеріїв (доступ до лікаря, еквівалентність лікування, згода пацієнта і конфіденційність, профілактика захворювань, професійна незалежність та професійна компетенція). Крім того, у своїй 23-ій Загальній доповіді, Комітет детально виклав свої стандарти, що стосуються ролі тюремної служби охорони здоров'я в запобіганні жорстокого поводження (зокрема, шляхом систематичної реєстрації тілесних ушкоджень та надання інформації відповідним органам). Природно, всі вищезазначені стандарти застосовуються в рівній мірі до закладів для неповнолітніх.

114. При цьому, КЗК завжди приділяє особливу увагу конкретним медичним потребам неповнолітніх, позбавлених волі. Особливо важливо, щоб медична допомога, що доступна неповнолітнім, становила невід'ємну частину багатопрофільної (медико-психо-соціальної) програми допомоги. Це передбачає, зокрема, що при вступі до виправної установи всі неповнолітні повинні проходити всебічну індивідуальну оцінку медичних, психологічних і соціальних потреб, і що завжди існує тісна координація між роботою медико-санітарної команди установи (лікарі, медсестри, психологи тощо) й іншими фахівцями, зокрема фахівцями з навчання, соціальними працівниками і вчителями, які постійно контактують з ув'язненими. Мета повинна полягати в тому, щоб медична допомога, яка надається неповнолітнім ув'язненим, була складовою частиною невидимої комплексної мережі підтримки та терапії.

115. Усі неповнолітні мають бути належним чином опитані і фізично обстежені лікарем або кваліфікованою медсестрою, яка звітує лікарю, якомога швидше після їх надходження в установу, за можливості в день прибуття. У разі належного виконання, таке медичне обстеження при надходженні має дозволяти медичній службі виявляти неповнолітніх з потенційними проблемами здоров'я (наприклад, наркоманією, пережитим сексуальним

насильством і суїцидальними тенденціями). Виявлення таких проблем на досить ранньому етапі сприятиме вжиттю ефективних превентивних заходів в рамках медико-психо-соціальної програми допомоги установи.

116. Також широко визнано, що ув'язнені неповнолітні мають тенденцію проявляти ризиковану поведінку, особливо щодо наркотиків, алкоголю і сексу, і що вони можуть завдавати собі шкоди. В результаті, в кожному центрі утримання для неповнолітніх повинна існувати всеосяжна стратегія з реагування на зловживання психоактивними речовинами (зокрема профілактики та лікування) та профілактики нанесення шкоди самому собі і суїциду. Забезпечення медичної освіти щодо заразних хвороб є ще одним важливим елементом програм превентивної медицини. Неповнолітні, які мають проблеми з психічним здоров'ям, мають знаходитися під опікою лікарів-психіатрів і психологів, що спеціалізуються в галузі охорони психічного здоров'я дітей та підлітків.

117. Особлива увага завжди має приділятися потребам охорони здоров'я неповнолітніх жіночої статі: повинен бути забезпечений доступ до гінекологів та освіти щодо охорони здоров'я жінок. Вагітні неповнолітні дівчата і неповнолітні матері повинні отримувати відповідну підтримку та медичну допомогу в місцях позбавлення волі; наскільки це можливо, повинні застосовуватися альтернативи триманню під вартою або ув'язненню. У зв'язку з цим, відповідні стандарти для жінок, позбавлених волі, які КЗК розробив в Десятій Загальній доповіді, однаково стосуються затриманих неповнолітніх жінок[565].

118. Медичний персонал повинен відігравати активну роль у контролі якості і кількості їжі. Стан харчування неповнолітніх повинен оцінюватися шляхом, серед іншого, складання діаграми росту для тих неповнолітніх, які все ще перебувають у фазі росту.

e. Кадрові питання

119. Утримання та догляд за неповнолітніми, позбавленими волі, є особливо складним завданням. Слід враховувати, що багато з них стали жертвами фізичного, сексуального чи психологічного насильства. Співробітники, які покликані виконувати зазначене завдання, повинні бути ретельно відібрані відповідно до їх особистісної зрілості, професійної чесності і здатності впоратися з проблемами роботи і дбання про цю вікову групу. Зокрема, повинні бути вжиті заходи для забезпечення регулярної присутності фахівців з навчання, психологів та соціальних працівників в установах для неповнолітніх. Вони повинні бути віддані роботі з молоддю і бути в змозі спрямовувати і мотивувати їх. З метою уникнення тюремного середовища,

[565] Див. CPT/Inf (2000) 13, параграфи з 26 по 33.

персонал, що працює безпосередньо з неповнолітніми, як правило, не повинен мати при собі кийки, аерозолі, що виводять з ладу, або інші засоби стримування. Слід заохочувати практику, яку КЗК спостерігав в ряді ізоляторів для неповнолітніх, коли персонал не носить тюремну форму. Персонал обох статей може справити корисний вплив на характер ув'язнення і сприяти більш турботливій і невимушеній атмосфері.

120. Усі співробітники, що безпосередньо контактують з неповнолітніми, зокрема мають обов'язки з охорони ув'язнених осіб, повинні отримувати професійну підготовку, як під час введення у посаду, так і на постійній основі, а також отримувати відповідну зовнішню підтримку та нагляд у виконанні ними своїх обов'язків. Особлива увага повинна приділятися навчанню персоналу в галузі запобігання випадкам застосування сили та реагування на них, особливо в усній деескалації конфліктів для скорочення напруженості, а також професійним методам стримування.

121. Адміністрація закладу несе відповідальність за вжиття спеціальних запобіжних заходів для захисту неповнолітніх від усіх форм насильства, включно з сексуальними домаганнями та іншими видами експлуатації. Співробітники повинні пильнувати ознаки залякування та агресивної поведінки (зокрема фізичного і сексуального насильства, словесні образи, вимагання та крадіжок особистого майна інших неповнолітніх) і знати, як реагувати відповідним чином і займати активну позицію, щоб запобігати таким інцидентам.

f. Зв'язки із зовнішнім світом

122. Активне заохочування контактів із зовнішнім світом може бути особливо корисним для неповнолітніх, позбавлених волі, багато з яких можуть мати поведінкові проблеми, пов'язані з емоційною депривацією або відсутністю соціальних навичок. Необхідно докласти всіх зусиль, щоб забезпечити для всіх неповнолітніх ув'язнених можливість контактувати зі своїми сім'ями та іншими особами з моменту їх потрапляння в ув'язнення. Поняття сім'ї повинно тлумачитися широко, з тим, щоб включити контакти з особами, з якими неповнолітні встановили відносини, порівнювані з сімейними, навіть якщо відносини не були оформлені. Для їх соціальної інтеграції неповнолітні повинні, наскільки це можливо, також мати регулярні відпустки (у супроводі або поодинці).

123. Неповнолітні повинні мати право на побачення тривалістю більш ніж одна година щотижня; вони також повинні бути в змозі приймати відвідувачів у вихідні дні. Короткострокові візити повинні бути дозволені, як правило, у відкритих умовах.

КЗК спостерігав у деяких країнах, що неповнолітні мають право на довгострокові неконтрольовані відвідування. За винятком випадків, коли це не

в інтересах неповнолітніх, такий підхід особливо вітається з метою підтримання сімейного життя неповнолітнього і його/її близьких родичів та реінтеграції неповнолітнього у суспільство.

124. Усі неповнолітні, зокрема ті, що перебувають у попередньому ув'язненні, повинні мати частий доступ до телефону, а також можливість здійснювати своє право на листування у будь-який час. З міркувань безпеки окремі телефонні розмови і листування можуть контролюватися та можуть бути заборонені лише у виключних випадках. Будь-яке таке рішення повинне бути основане на обґрунтованому ризику змови або іншої незаконної діяльності, і діяти протягом визначеного періоду.

У деяких установах, які відвідав Комітет, неповнолітні мають право спілкуватися з членами сім'ї на регулярній основі за допомогою безкоштовних послуг передачі голосу через Інтернет (VoIP). Така практика вельми вітається. Однак, вона не повинна розглядатися як заміна побачень.

125. Інформація про переведення, звільнення, дисциплінарні санкції, захисні заходи й заходи безпеки, які застосовуються до неповнолітніх, а також про будь-які хвороби, травми або смерть повинна негайно надаватися батькам або законним представникам неповнолітнього.

g. Дисципліна і безпека

126. Відновлювальне вирішення конфлікту повинно мати пріоритет над формальними дисциплінарними процедурами і санкціями. Дисциплінарні санкції, якщо їх застосовувати, повинні виходити з принципу пропорційності і вводитися в повній відповідності з формальними дисциплінарними правилами і процедурами, а не у формі неофіційного покарання. Будь-яка форма колективного покарання є неприйнятною.

У ряді установ, відвіданих КЗК, нерідко співробітники застосовували так званий «педагогічний ляпас» або інші форми фізичного покарання до неповнолітніх, які погано поводилися. У зв'язку з цим, КЗК нагадує, що тілесні покарання можуть вважатися жорстоким поводженням і повинні бути суворо заборонені.

127. КЗК хотів би підкреслити, що неповнолітньому ніколи не повинно бути відмовлено у контактах із зовнішнім світом як дисциплінарне стягнення. Також, такі контакти не повинні обмежуватися, якщо дисциплінарне стягнення не стосується таких контактів.

128. Будь-яка форма ізоляції неповнолітніх є заходом, що може поставити під загрозу їх фізичне та/або психічне благополуччя і, отже, повинна застосовуватися тільки у крайньому разі.

На думку Комітету, одиночне ув'язнення як захід дисциплінарного впливу повинно застосовуватися тільки на дуже короткі періоди і за жодних обставин не перевищувати трьох днів. Щоразу, коли до неповнолітніх може

бути застосований такий захід, вони повинні бути забезпечені соціально-освітньою підтримкою та мати контакт з людьми. Член медичного персоналу має відвідати неповнолітнього відразу після поміщення, а після цього — на регулярній основі, принаймні один раз на день, і надавати йому/їй негайну медичну допомогу та лікування.

129. КЗК визнає, що такий захід, як одиночне ув'язнення для захисту або у превентивних цілях, може в дуже рідкісних випадках бути потрібним для того, щоб захистити особливо вразливих неповнолітніх або запобігти серйозним ризикам заради безпеки інших або безпеки в'язниці, за умови, що не може бути знайдено жодного іншого рішення. Рішення про застосування кожного такого заходу повинно прийматися компетентним органом на основі чіткої процедури, із зазначенням характеру ув'язнення, тривалості, підстави, за якою воно може бути призначено, і забезпеченням процесу регулярного перегляду, а також можливості для неповнолітнього оскаржити таке рішення у незалежному зовнішньому органі. Неповнолітні завжди повинні мати контакт з людьми і щоденно відвідуватися членами медичного персоналу.

Крім того, поміщення жорстокого та/або роздратованого неповнолітнього в заспокійливу кімнату повинно бути виключно винятковою мірою. Будь-яка така міра не повинна тривати більше декількох годин, і ніколи не повинна використовуватися як неофіційне покарання. Фізичне гамування ніколи не повинно використовуватися у цьому контексті. Кожен випадок поміщення неповнолітнього в заспокійливу кімнату повинен бути негайно доведений до відома лікаря, щоб дозволити йому/їй піклувати неповнолітнього. Крім того, кожен такий випадок поміщення повинен бути зареєстрований в центральному реєстрі, а також в особистій справі неповнолітнього.

h. Інформація про права

130. При прийнятті всі неповнолітні повинні одержувати примірник правил поведінки в повсякденному житті в установі та письмовий опис їх прав та обов'язків зручною їм мовою і в такий спосіб викладення, щоб вони могли їх зрозуміти. Неповнолітні також повинні отримувати інформацію про те, як подати скаргу, зокрема контактні дані компетентних органів для розгляду скарг, а також адреси служб, що надають юридичну допомогу.

Для тих неповнолітніх, які є неписьменними або не можуть зрозуміти мову в письмовій формі, наведена вища інформація повинна передаватися в порядку, що забезпечує її повне розуміння.

i. Процедури розгляду скарг та перевірок

131. Ефективні процедури розгляду скарг та перевірки є основними гарантіями проти жорстокого поводження у всіх місцях утримання під вартою, включно з установами для неповнолітніх.

Неповнолітні (а також їхні батьки чи законні представники) повинні мати можливість подавати скарги в адміністративному порядку і повинні мати право на розгляд скарг — на конфіденційній основі — незалежним органом. Процедури розгляду скарг повинні бути простими, ефективними і підходящими для дитини, особливо, що стосується використовуваної мови. Неповнолітні (а також їхні батьки чи законні представники) повинні мати право звернутися за юридичною консультацією щодо скарг і отримувати безоплатну правову допомогу, якщо цього вимагають інтереси правосуддя.

132. Комітет також приділяє особливе значення регулярним відвідуванням усіх місць ув'язнення неповнолітніх незалежним органом, наприклад, інспекційною комісією, суддею, уповноваженим з прав дітей або національним превентивним механізмом (створеним відповідно до Факультативного протоколу до Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти катувань ОРСАТ), який повинен мати право отримувати і, якщо необхідно, вживати заходів щодо скарг неповнолітніх або скарг, поданих їх батьками або законними представниками, оглядати житло та об'єкти, а також оцінювати, наскільки ці установи діють відповідно до вимог національного законодавства та відповідних міжнародних стандартів. Члени інспекційних органів мають бути активними і вступати у безпосередній контакт з неповнолітніми, зокрема шляхом конфіденційного опитування ув'язнених.

9. СТАНОВИЩЕ ДОВІЧНО УВ'ЯЗНЕНИХ. ВИТЯГ З 25-ОЇ ЗАГАЛЬНОЇ ДОПОВІДІ (CPT/INF (2016)10), 2016 р.

Попередні зауваження

67. У 11-ій Загальній доповіді про свою діяльність за 2000 рік ЄКПТ коротко торкнувся питання щодо осіб, які відбувають довічний і інші тривалі терміни ув'язнення. Він, зокрема, висловив стурбованість тим, що ув'язнені цієї категорії часто не забезпечуються належними матеріальними умовами утримання, можливістю участі в заходах, вони позбавлені контактів з людьми, і часто піддаються додатковим обмеженням, які призводять до руйнівних наслідків, пов'язаних з тривалістю термінів їх ув'язнення. Комітет вважає, що необхідно переглянути положення довічно ув'язнених в Європі, виходячи з того досвіду, який був отриманий ЄКПТ в ході відвідувань місць позбавлення волі за останні п'ятнадцять років. Необхідно також взяти до уваги зміни, які відбулися на європейському і світовому рівні за цей час, зокрема, прийняття Рекомендації Rec (2003) 23 Комітету міністрів Ради Європи «Про здійснення виконання покарання у вигляді довічного ув'язнення та інших тривалих термінів ув'язнення адміністраціями місць позбавлення волі».[566]

Довічне ув'язнення

68. У розумінні ЄКПТ, довічне ув'язнення — це вид кримінального покарання за вчинення кримінального злочину, який призначається за рішенням суду у вигляді позбавлення волі на невизначений термін. Він полягає в тому, що ув'язнений утримується в місцях позбавлення волі до його/її біологічної смерті або до його/її звільнення за рішенням судового, квазісудового, виконавчого або адміністративного органу, який визнає, що

[566] Див. Європейські пенітенціарні правила (2006) і недавно переглянуті мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими Організації Об'єднаних Націй (правила Нельсона Мандели — 2015).

ув'язнений більш не представляє небезпеки для суспільства. Кожна країна встановлює свій мінімальний термін ув'язнення, який повинен буде відбути ув'язнений для того, щоб вперше скористатися правом на умовне звільнення. Наприклад, мінімальний термін може становити 12 (Данія і Фінляндія) або 15 років (Австрія, Бельгія, Німеччина, Швейцарія), а максимальний — 40 років (Туреччина, при вчиненні кількох злочинів певної категорії). У більшості країн довічне ув'язнення має на увазі мінімальний термін позбавлення волі на термін від 20 до 30 років. В юрисдикції Сполученого Королівства мінімальний термін відбування тюремного покарання визначається в момент винесення вироку судом першої інстанції; закон не передбачає в цьому відношенні абсолютний термін мінімального ув'язнення. Деякі інші країни (Болгарія, Литва, Мальта, Нідерланди і, за винятком деяких злочинів, Угорщина, Словаччина і Туреччина) не передбачають системи умовного звільнення для довічно ув'язнених, тому довічне ув'язнення може буквально означати ув'язнення на все життя (див також п. 73). Слід також зазначити, що низка країн-членів Ради Європи не передбачають у своєму законодавстві довічного тюремного ув'язнення[567]. За найбільш серйозні злочини замість нього призначаються тривалі терміни ув'язнення: як правило, від 20 до 40 років.

Історія концепції довічного тюремного ув'язнення

69. Протягом всієї історії довічне тюремне ув'язнення було нерозривно пов'язано зі смертною карою, поступово стаючи альтернативою покаранням за найтяжчі злочини. Проте, первинною метою цієї заміни не було пом'якшення вироку, винесеного засудженому. Навпаки, зберігалися протягом багатьох століть середньовічні погляди щодо довічного позбавлення волі в поєднанні з каторжними роботами і одиночним ув'язненням, розглядалися злочинцями як найгірша альтернатива смерті. Аналогічним чином, одним з аргументів на користь збереження смертної кари було саме те, що довічне ув'язнення з каторжними роботами було настільки суворим, що було для ув'язненого більш жорстоким покаранням, ніж смертна кара. З точки зору сьогоднішнього дня, думка про те, що особи, які відбувають довічне тюремне ув'язнення (або будь-яке інше покарання), повинні нести додаткове покарання шляхом жорсткості умов їх утримання, є явно неприйнятним. Разом з тим, така точка зору досі глибоко вкорінена в суспільній свідомості в різних європейських країнах.

---

[567] Наприклад, Андорра, Боснія і Герцеговина, Іспанія, Португалія, Сан-Марино, Сербія, Словенія, Хорватія і Чорногорія. Довічне позбавлення волі ніколи не застосовувалося в Ісландії і в Ліхтенштейні.

Концепція довічного тюремного ув'язнення була введена в 1990-і роки в багатьох країнах-членах Ради Європи після ратифікації Протоколу № 6 до Європейської конвенції про права людини, який скасував смертну кару. Остання страта в країні-члені Ради Європи була проведена в 1997 році і, починаючи з 2013 року, Європа є зоною, вільною від смертної кари на підставі закону (за винятком Республіки Білорусь)[568]. Разом з тим, у багатьох країнах вважалося, що суспільство підтримає скасування смертної кари тільки в разі заміни її адекватним заходом покарання. Таким чином, особам, засудженим до смертної кари, вироки були замінені на довічне тюремне ув'язнення, однак детальний план реалізації виконання покарання був розроблений недостатньо. У той же час, за 25 років існування ЄКПТ, спостерігається помітне збільшення кількості винесених вироків з довічним позбавленням волі. По всій видимості, на це вплинули переважно два фактори: скасування або призупинення страти у всій Європі і політика винесення вироків щодо тяжких злочинів у всіх державах-членах. Останні наявні статистичні дані[569] свідчать про те, що всього в країнах-членах Ради Європи в 2014 році налічувалося близько 27 000 довічно ув'язнених. За результатами вибірки відносно 22 країн, по яких є відповідні дані за триваліший період, кількість довічно ув'язнених збільшилася на 66% в період з 2004 р. по 2014 р. Крім того, в 2014 році в окремих країнах-членах Ради Європи (в зокрема, в Сполученому Королівстві (Англія й Уельс), в Німеччині, Італії та Швейцарії) налічувалося близько 7500 ув'язнених, засуджених на невизначений термін, в інтересах безпеки або в цілях захисту населення.

70. У 1990-і роки в колишніх комуністичних країнах Центральної та Східної Європи термін позбавлення волі від 20 до 35 років визначався як загальний мінімум при пом'якшенні вироків, а також при призначенні нових довічних вироків без урахування індивідуальних факторів, що беруться до уваги до закінчення цього терміну ув'язнення.

При цьому, переважна кількість держав не розробила режими утримання осіб, засуджених до довічного ув'язнення, які враховували б їх індивідуальну ситуацію. Навпаки, всі такі засуджені визнавалися «небезпечними», і констатувалась необхідність в їхньому постійному суворому нагляді. Тепер, через 20-25 років, у міру наближення терміну подачі окремими ув'язненими прохання про дострокове звільнення, прийшло усвідомлення того, як мало було зроблено для того, щоб після звільнення дати таким ув'язненим реальну надію на інтеграцію в суспільство. Дійсно, тривале негативне поводження у в'язниці, жорстке обмеження права підтримувати відносини з сім'єю і друзями, а також повна відсутність підготовки до звільнення або плану-

[568] Щорічна кримінальна статистика Ради Європи (SPACE) 2004.8 та 2014.7.

[569] Щорічна кримінальна статистика Ради Європи (SPACE) 2004.8 та 2014.7.

вання реінтеграції можуть завдати серйозної шкоди здатності ув'язнених інтегруватися у зовнішнє співтовариство.

Деякі з вищезгаданих країн прийшли до розуміння необхідності підготовки довічно ув'язнених до звільнення. Ці країни, а також країни, що скасували смертну кару набагато раніше, встановили судові, квазісудові, адміністративні або виконавчі заходи підготовки до звільнення довічно ув'язнених. Були розроблені режими індивідуального поводження з ув'язненими, які пропонують їм освітні програми і роботу. Крім того, в ході відбування терміну для них організовувалися контакти із зовнішнім світом, особливо з сім'ями, залучалися державні та благодійні організації. Всі ці заходи сприяють збереженню їх «людських якостей» під час відбування покарання і при підготовці до звільнення. Управління триманням довічно ув'язнених вимагає від тюремної адміністрації особливих зусиль для підтримки позитивної атмосфери, особливо в перше десятиліття довічного ув'язнення, а також по мірі старіння ув'язнених. Досвід цих країн являє собою хороше джерело знань, пропонуючи методи дотримання прав ув'язнених, засуджених на невизначений термін. Адже невизначеність сама по собі, незалежно від того, як довго вона триває, створює додатковий психологічний тиск на ув'язненого.

Висновки ЄКПТ за результатами відвідувань

71. ЄКПТ відвідав велику кількість місць позбавлення волі по всій Європі, в яких утримуються особи, засуджені до довічного ув'язнення. Умови утримання таких в'язнів значно відрізняються від установи до установи. У багатьох країнах довічно ув'язнені утримуються, як правило, разом з іншими засудженими та користуються тими самими правами з точки зору режиму тримання (робота, освіта і дозвілля) і контактів із зовнішнім світом, як і інші засуджені.

Однак, в ряді країн — у тому числі в Азербайджані, Вірменії, Болгарії, Грузії, Латвії, Молдові, Російській Федерації, Румунії, Туреччини (тільки засуджені за злочини з обтяжуючими провину обставинами) і в Україні[570] — довічно ув'язнені, як правило, містяться окремо від інших засуджених. У деяких країнах ЄКПТ відзначав, що довічно ув'язнені при цьому піддавалися дуже жорсткому режиму тримання та суворим заходам безпеки. Наприклад, довічно ув'язнених замикали в камерах (поодинці або парами) по 23 години на добу; їм заборонялося спілкуватися навіть з довічно ув'язненими з інших камер (в тому числі, і під час прогулянок на свіжому повітрі), не дозво-

[570] У деяких країнах (наприклад, в Чехії, Литві та Словацькій Республіці), довічно ув'язнені повинні відбути певний термін (від 10 до 15 років) в окремому блоці, перш ніж їх переведуть до звичайної камери, де вони зможуть спілкуватися з іншими засудженими.

ляли працювати за межами своєї камери і, взагалі, не пропонувалася якась цілеспрямована діяльність. Крім того, в ряді країн довічно ув'язнені систематично перебували в наручниках і/або піддавалися обшуку щоразу, коли покидали свої камери. У деяких установах при будь-яких пересуваннях за межами своїх камер таких ув'язнених додатково супроводжували два наглядача і сторожовий собака.

Більш того, в ряді установ до ув'язнених застосовувалися анахронічні правила, єдина мета яких полягала в посиленні покарання та приниженні цих ув'язнених (наприклад, заборона лежати на ліжку протягом дня, обов'язок читати статтю Кримінального кодексу, за якою вони засуджені, щоразу, коли наглядач відкривав двері камери, обов'язок носити тюремну уніформу певного кольору тощо). З точки зору Комітету, така практика явно є нелюдською, принизливою і неприйнятною.

Слід також зазначити, що в окремих країнах права довічно ув'язнених на контакти із зовнішнім світом (зокрема, це стосується відвідувань) вкрай обмежені в порівнянні з іншими категоріями засуджених.

72. У деяких з вищезазначених країн останніми роками з боку адміністрацій виправних установ були зроблені кроки для полегшення умов тримання довічно ув'язнених. Зокрема, ув'язненим пропонується робота і інша цілеспрямована діяльність (включаючи більшу взаємодію з іншими довічно ув'язненими), здійснюється більш індивідуальний підхід, коли мова йде про заходи безпеки. Однак необхідно ще багато чого зробити для того, щоб привести ситуацію в задовільний стан. На жаль, політика щодо виконання вироків, як і раніше, занадто часто ґрунтується на припущенні, що довічно ув'язнені особливо небезпечні за визначенням, і що режим тримання, що застосовується до таких ув'язнених, повинен, так чи інакше, мати каральний характер.

ЄКПТ хотів би ще раз підкреслити, що не може бути ніякого виправдання систематичного застосування наручників або повного особистого огляду ув'язнених, тим більше, коли ці заходи застосовуються у вже безпечних умовах. Комітет також неодноразово заявляв, що неприпустимо використання собак в місцях позбавлення волі. У зв'язку з цим Комітет хотів би особливо підкреслити, що досвід різних європейських країн показав, що *довічно ув'язнені не обов'язково більш небезпечні, ніж інші категорії ув'язнених* (див. також п. 76). Насправді, довічно ув'язнені — як, втім, і всі інші ув'язнені — *поміщаються в тюрму як покарання, а не для отримання покарання*.

«Довічно значить довічно»

73. Як зазначалося вище, в ряді держав-членів Ради Європи людина може бути засуджена до довічного ув'язнення без будь-яких перспектив умов-

ного звільнення. Це відомо як «вирок до реальної міри покарання або вирок до довічного тюремного ув'язнення». У низці доповідей ЄКПТ про відвідини був підданий критиці сам принцип подібних покарань і виражені серйозні сумніви щодо того, що засуджений до довічного позбавлення волі може вважатися раз і назавжди таким, що представляє собою загрозу, і позбавлений будь-якої надії на дострокове звільнення (крім звільнення з гуманних міркувань або в порядку помилування). Комітет стверджує, що засудження людини до довічного позбавлення волі без будь-якої реальної перспективи звільнення є, на його погляд, нелюдським. Слід також зазначити, що навіть особи, засуджені Міжнародним кримінальним судом (або спеціальним міжнародним трибуналом) за найтяжчі злочини, такі як геноцид, військові злочини і злочини проти людства, в принципі, можуть на певному етапі скористатися правом на умовне (дострокове) звільнення від відбування покарання.

Так, Комітет вважає, що тюремне ув'язнення без можливості звільнення виключає один з основних мотивів позбавлення волі як такого — можливість реабілітації. У той час, як покарання і захист населення є важливими елементами тюремного ув'язнення, початкове виключення будь-якої надії на реабілітацію і повернення в спільноту фактично дегуманізує ув'язненого. Це не означає, що всі довічно ув'язнені рано чи пізно повинні бути звільнені; забезпечення громадської безпеки є ключовим питанням. Проте, подібні вироки на певному етапі повинні бути ретельно проаналізовані на підставі індивідуальних цілей планування вироку, визначених спочатку при винесенні вироку і регулярно переглядатися в подальшому. Це дає ув'язненим не тільки надію, але також і мету, яка стає мотивуючим фактором до його позитивної поведінки. Таким чином, це також надає допомогу тюремній адміністрації у відносинах з ув'язненими, які в іншому випадку залишаються без мети і надії.

Європейський суд з прав людини в останні роки розглянув ряд випадків, коли національні суди виносили вироки до довічного позбавлення волі щодо укладених без можливості дострокового або умовного звільнення і де, крім звільнення з міркувань гуманності або виняткових обставин, довічне ув'язнення саме це і означало. Найбільш авторитетним рішенням Суду до теперішнього часу є рішення, винесене Великою палатою у справі «*Вінтер та ін. проти Сполученого Королівства*»[571], де стверджується, що позбавлення державою свободи без шансу знайти її знову, несумісне з людською гідністю, і, отже, суперечить статті 3 Європейської конвенції про права людини.

Три основні висновки можуть бути взяті з ситуації прецедентної практики Суду. Законодавство держав-членів має надалі передбачати протягом відбування покарання терміни для надання *можливості* перегляду цього

[571] Див. *Вінтер та інші проти Сполученого Королівства* [GC], nos. 66069/09, 130/10 та 3896/10, 9 липня 2013 року.

вироку. Крім того, держави-члени повинні розробити і затвердити *процедуру*, відповідно до якої покарання буде переглядатися.

Нарешті, утримання у в'язниці має бути організовано таким чином, щоб дати можливість довічно ув'язненим успішно просуватися до *їхньої реабілітації*.

Основні цілі і принципи умов тримання довічно ув'язнених

74. ЄКПТ вважає, що цілі і принципи умов утримання довічно ув'язнених, сформульовані Комітетом міністрів в Рекомендації Rec (2003) 23 «Про здійснення виконання покарання у вигляді довічного ув'язнення та інших тривалих термінів ув'язнення адміністраціями місць позбавлення волі» залишається найбільш актуальним і повним документом, регулюючим становище цієї групи ув'язнених. Ось ці принципи в короткому викладі:

— *принцип індивідуалізації*: кожне покарання у вигляді довічного позбавлення волі має базуватися на індивідуальному плані відбування покарання з урахуванням потреб і ризиків окремого ув'язненого;
— *принцип нормалізації*: до довічно ув'язнених, як і до всіх ув'язнених, повинні застосовуватися тільки ті обмеження, які необхідні для їх безпечного і організованого тримання;
— *принцип відповідальності*: довічно ув'язненим повинні бути надані можливості проявляти особисту відповідальність в повсякденному житті в тюрмі, включаючи планування відбуття покарання;
— *принципи охорони і безпеки*: чітке розмежування повинно бути зроблено між будь-якою небезпекою, що виходить від довічно ув'язнених по відношенню до зовнішньої спільноти і будь-якою, що виходить від них небезпеки по відношенню до інших ув'язнених і осіб, які працюють або відвідують в'язницю;
— *принцип відмови від ізоляції*: довічно ув'язнені не повинні бути додатково ізольовані тільки на підставі їх вироку, їм повинно бути дозволено спілкуватися з іншими ув'язненими з урахуванням всіх можливих факторів ризику;
— *принцип прогресії*: довічно ув'язнених слід заохочувати, їм необхідно надати можливість поліпшити умови і режими відбування покарання з урахуванням їх індивідуальної поведінки, результатів участі в програмах, співпраці з персоналом та іншими ув'язненими.

Здійснення цих принципів на практиці

75. Місця позбавлення волі повинні бути безпечним, надійним і добре організованим місцем для всіх розміщених там осіб. Позбавлення волі,

особливо на невизначений термін, за своєю суттю, чинить негативний вплив практично на всіх людей, тому необхідно вживати заходів, що зводять до мінімуму ці наслідки. Одним з важливих способів досягнення цієї мети для довічно ув'язненого є визначення дати проведення першого перегляду справи про можливе звільнення, а також індивідуально підібрана програма, яка містить реальний перелік заходів для кожного ув'язненого, підготовлена до цієї дати. Звичайно, ця програма вимагає регулярного аналізу і перегляду, але метою завжди повинно бути залучення ув'язненого в розвиток його особистості, визначення проміжних етапів і надання коментарів і зауважень за результатами його роботи. В результаті, така програма надає можливість усім довічно ув'язненим розглянути всі обставини справи до дати першого перегляду вироку. Програма також повинна передбачити можливість проведення часу в менш охоронюваній обстановці, особливо ближче до кінця терміну ув'язнення, гарантуючи, що план по зниженню ризиків і задоволенню потреб функціонуватиме в подальшому і за межами в'язниці. Постійна допомога з боку суспільства має вирішальне значення для успішної реінтеграції, і відповідний план повинен бути розроблений задовго до дати звільнення.

Індивідуалізація

76. Дотримання даних загальних принципів передбачає необхідність індивідуального планування відбування покарання. ЄКПТ виходить як з власного досвіду, так досвіду багатьох тюремних адміністрацій про те, що довічно ув'язнені не обов'язково більш небезпечні, ніж інші ув'язнені (див. також пункт 72); багато з них зацікавлені в стабільній і безконфліктній обстановці з розрахунком на тривалу перспективу. Так само і той, хто починає відбувати своє покарання як небезпечний злочинець, цілком може стати значно менш небезпечним не тільки з плином тривалого терміну тюремного ув'язнення, але і внаслідок цілеспрямованих заходів і гуманного поводження. Після призначення покарання у вигляді довічного ув'язнення, індивідуалізацію покарання слід здійснювати і в процесі планування відбування покарання на підставі оцінки індивідуальної ситуації. Для цього необхідно провести тривалу попередню оцінку, переважно в спеціально відведеному місці, з кваліфікованим персоналом в особі досвідчених і спеціально навчених тюремних наглядачів, психологів, педагогів і соціальних працівників.

Необхідна також участь психіатра, якщо є ознаки можливих проблем психічного здоров'я. Мета зазначених фахівців, що співпрацюють з ув'язненим, полягає в досягненні максимально повного розуміння ситуації ув'язненого як у місці позбавлення волі, так і в суспільстві, а також зацікав-

лености ув'язненого в певних заходах, спрямованих на те, щоб зробити його перебування якомога більш ефективним з точки зору виявлення його особистих потреб і підготовки до звільнення. Слід врахувати можливі ризики і застосовувати необхідні інструменти оцінки, доповнені професійним судженням[572]. Отриманий аналіз і план, складений спільно з ув'язненим, стають вихідним документом для всіх осіб, які працюють з ув'язненим. Його слід регулярно переглядати, даючи можливість ув'язненим висловлювати свою думку.

Реалізація плану виконання покарання

77. *Керівні принципи реалізації плану виконання покарання багато в чому однакові для всіх ув'язнених*. Ув'язнені не повинні бути об'єктом будь-яких обмежень, не пов'язаних з підтриманням належного порядку, безпеки та дисципліни в тюрмі. Зокрема, рівень безпеки стосовно кожної окремої особи повинен бути пропорційний ризику, що представляє ця особа. Характер злочину є лише одним з факторів при оцінці цього. Принципово важливим є те, *що режим тримання під вартою для довічно ув'язнених повинен визначатися тюремною адміністрацією і завжди ґрунтуватися на індивідуальній оцінці ситуації ув'язненого, а не бути автоматичним результатом призначеного вироку* (тобто суддя, що виносить вирок не повинен визначати режим утримання ув'язненого).

78. Так само, за винятком етапу оцінки, *довічно ув'язнені не повинні постійно утримуватися окремо від інших засуджених*. Звичайно, утримання ув'язнених, які відбувають тривалий термін покарання, окремо від тих, хто відбуває короткострокове ув'язнення бажано, але сама тривалість ув'язнення не обов'язково залежить від рівня небезпеки довічно ув'язнених, яку він представляє на території в'язниці. Принцип нормалізації передбачає, щонайменше, взаємодію довічно ув'язнених з іншими довгостроковими ув'язненими, у яких дата звільнення визначена заздалегідь. Змінюваність їх, хоча і обмежена, сприятиме поповненню досвіду ув'язнених, які відбувають тривалий термін ув'язнення.

Зосередження довічно ув'язнених в спеціалізованій в'язниці також призводить до того, що значна кількість таких в'язнів перебувають дуже далеко від своїх родин і зовнішніх контактів. Довічне тюремне ув'язнення в будь-якому випадку чинить тиск на ці відносини; він посилюється при розміщенні ув'язненого на значній відстані від дому, що в свою чергу знижує можливість збереження ключової складової в питанні ресоціалізації.

---

[572] Див. Рекомендація CM/Rec (2014)3 Комітету міністрів Ради Європи країнам — членам стосовно небезпечних злочинців.

Крім того, жодних додаткових обмежень не повинно накладатися на довічно ув'язнених в порівнянні з іншими категоріями засуджених, коли мова йде про можливості зберегти міцні зв'язки зі своїми сім'ями та іншими близькими людьми. Протягом саме перших років позбавлення волі обмеження на контакти можуть порушити або навіть зруйнувати такі відносини. Важливо, щоб довічно ув'язнені, по можливості, на регулярній основі мали реальне право на побачення, телефонні дзвінки, листи, газети, радіо і телебачення для підтримки їх відчуття зв'язку із зовнішнім світом.

79. Довічно ув'язнені повинні мати, *по можливості, більш повний доступ до різних видів діяльності,* найкраще, спільно з іншими ув'язненими. Робота, освіта, спорт, культурні заходи та хобі не тільки допомагають проводити час, але також мають вирішальне значення в підтримці соціального і психічного здоров'я і забезпечують передачу практичних навичок, які будуть корисні під час і після закінчення частини вироку, пов'язаного з утриманням в ув'язненні. Участь ув'язнених в цих заходах, на додаток до їх участі в корекції протиправної поведінки, являє собою важливий елемент поточної оцінки результатів діяльності кожної людини. Це дозволяє співробітникам всіх рівнів краще розуміти ув'язнених і приймати обґрунтовані рішення про доцільність *послаблення* режиму тримання ув'язненого і обґрунтованого зниження рівня забезпечення безпеки. Можливість такого розвитку подій має вирішальне значення для керівництва в'язниці і для ув'язненого. Це мотивує і заохочує ув'язненого, будучи важливою подією і забезпечуючи більш глибокі відносини між атестаційним персоналом і ув'язненим, що в результаті сприяє *динамічній безпеці*.

Дійсно, ефективна динамічна безпека є вирішальним фактором в процесі питання оцінки — чи безпечно допускати конкретного ув'язненого в співтовариство, спочатку у вигляді короткої відпустки в супроводі, потім у вигляді однодобової відпустки без супроводу і, нарешті, умовного звільнення з поверненням в суспільство. Фаховий персонал володіє спеціалізованими знаннями щодо особистості людини, тому вони можуть поділитися відповідною інформацією зі структурами, які приймають рішення, а також з тими, хто здійснює нагляд. Дуже часто персонал, а саме співробітники служби безпеки нижньої ланки, не використовуються для оцінки ситуації, разом з тим, саме вони зазвичай проводять більшу частину часу з ув'язненими. Часто їм не рекомендується або забороняється знайомитися з ув'язненими, що виключає сприятливу можливість для розвитку доброзичливих взаємин між персоналом і ув'язненими. Разом з тим, відносини, в межах встановлених рамок, не тільки підвищують безпеку, вони можуть допомогти мотивувати в'язнів до співпраці зі службою виконання покарань. Це також сприяє отриманню самими співробітниками позитивного досвіду роботи в тюрмі, на відміну від ситуації, коли він виконує тільки завдання тюремного службовця, що повертає ключ у замку. Звичайно, для цього не-

обхідний кваліфікований відбір персоналу, навчання, контроль і підтримка з боку інших фахівців системи. Проте, досвід ЄКПТ та ряду його держав-членів свідчить про подальший позитивний ефект.

80. Безперечно, деякі довічно ув'язнені дуже небезпечні. Проте, підхід повинен бути таким же, як і для інших категорій засуджених і включати в себе наступні етапи: детальний аналіз індивідуальної ситуації ув'язненого, управління ризиками з планом для роботи з індивідуальними потребами і зменшення ймовірності скоєння нового злочину в довгостроковій перспективі, забезпечення необхідного рівня захисту для оточуючих; регулярний перегляд заходів безпеки. Мета, як і з усіма небезпечними ув'язненими, має полягати в зниженні рівня небезпеки за допомогою відповідних заходів і швидке повернення в'язнів до нормального життя.

Висновок

81. ЄКПТ закликає країни-члени переглянути ставлення до довічно ув'язнених і брати до уваги індивідуальні чинники, а саме небезпеку, яку вони представляють для оточуючих і самих себе як в ув'язненні, так і в суспільстві, а не просто реагувати на винесений вирок. Держави-члени повинні вжити заходів для скасування становища, що зобов'язує утримувати осіб, засуджених до довічного ув'язнення, окремо від інших категорій засуджених, які відбувають довгострокове тюремне ув'язнення, а також покласти край систематичному використанню таких заходів безпеки, як наручники на території в'язниці.

82. Крім того, необхідно докласти всіх зусиль, щоб забезпечити довічно ув'язнених спеціально розробленим режимом тримання з урахуванням їхніх потреб, допомагаючи знизити рівень небезпеки, яку вони представляють, а також звести до мінімуму негативні руйнівні наслідки, пов'язані з тюремним ув'язненням на невизначений термін. Крім цього, необхідно забезпечити можливість підтримки їх контактів із зовнішнім світом, а також передбачити можливість умовного звільнення в суспільство і забезпечити, щоб звільнення було безпечним, принаймні, в переважній більшості випадків. З цією метою повинні бути передбачені процедури, що дозволяють переглянути покарання. Зрозуміло, що наявність чисто формальної можливості подачі клопотання про звільнення після закінчення певного періоду часу, не є достатньою. Держави-члени Ради Європи повинні гарантувати, зокрема, що ця можливість є реальною і ефективною.

10. ПОПЕРЕДНЄ УВ'ЯЗНЕННЯ. ВИТЯГ З 26-ОЇ ЗАГАЛЬНОЇ ДОПОВІДІ (CPT/INF (2017) 5) 2017 р.

1. Вступ

52. У багатьох європейських країнах проблема переповненості в'язниць, що зберігається, а також пов'язані з нею наслідки, пояснюються високою питомою вагою серед загального числа ув'язнених осіб, які перебувають в попередньому ув'язненні. До них відносяться особи, які перебувають під вартою за рішенням суду в очікуванні судового процесу, а також особи, щодо яких не винесено підсумкове судове рішення. ЄКПТ приділяє підвищену увагу під час своїх відвідин саме цій категорії, оскільки особи, які перебувають в попередньому ув'язненні, часто містяться в умовах, які не відповідають встановленим стандартам, в переповнених камерах, в камерах, які потребують ремонту часто в умовах обмежувального режиму. В цілому ряді своїх доповідей ЄКПТ відзначав, що умови утримання осіб в попередньому ув'язненні в оглянутих установах є абсолютно неприйнятними і можуть розглядатися як нелюдські і такі, що принижують гідність. Крім того, особи в попередньому ув'язненні часто піддаються обмеженням, зокрема, що стосується можливості контактів із зовнішнім світом. У ряді країн окремі особи в попередньому ув'язненні перебувають в умовах одиночного тримання на підставі рішення суду (іноді протягом тривалого періоду часу).

КПТ хотів би підкреслити, що для людини тримання в попередньому ув'язненні має серйозні психологічні наслідки — рівень самогубств серед осіб, які перебувають в попередньому ув'язненні, в кілька разів вище, ніж серед засуджених ув'язнених[573]. Спостерігаються інші серйозні наслідки, такі як руйнування сімейних зв'язків, втрата робочого місця або житла.

3. У країнах — членах Ради Європи рівень і тривалість попереднього ув'язнення різна, так, частка осіб, які утримуються в попередньому ув'язненні від загальної кількості ув'язнених, становить від 8 до 70%. В середньому,

[573] Щорічні статистичні дані Ради Європи у пенітенціарній сфері, SPACE I — Кількість ув'язнених в тюрмах, Огляд 2015, PC-CP (2016) 6, 15 грудня 2016 року, таблиці 5.1 та 13.1.

близько 25% всіх ув'язнених перебувають у попередньому ув'язненні. Що стосується іноземних громадян в умовах попереднього ув'язнення, то їх частка значно вище, в середньому вона становить близько 40% від загальної кількості ув'язнених іноземних громадян[574].

Якщо враховувати характер тих руйнівних наслідків, які можуть проявитися у людини в результаті попереднього ув'язнення і пам'ятати про принцип презумпції невинуватості, то загальним правилом повинно бути, що попередній висновок використовується лише як крайній захід (ultima ratio). Ця міра повинна призначатися на якомога коротший період часу і ґрунтуватися в кожному конкретному випадку на оцінці ризику вчинення нового злочину, можливості того, що дана особа сховається від правосуддя, сфальсифікує докази, чинитиме тиск на свідків або ж іншим чином буде втручатися в здійснення правосуддя[575] . Крім того, при оцінці пропорційності такого заходу необхідно враховувати характер і тяжкість того злочину, в скоєнні якого підозрюється дана особа.

З точки зору Комітету, принцип, згідно з яким запобіжний захід має використовуватися лише як крайній захід, має на увазі, що в міру можливості, необхідно застосовувати заходи, не пов'язані з взяттям під варту. Це вимагає визначення загального кола заходів, таких як умовне призупинення попереднього ув'язнення, застава, домашній арешт, електронний моніторинг, обов'язок дотримуватися певних наказів, судовий нагляд, вилучення паспортів тощо. Такий набір альтернативних заходів необхідно розглядати і стосовно іноземних громадян, а той факт, що така особа не є ані громадянином, ані резидентом в державі і що у нього або неї немає будь-яких інших зв'язків з цією державою, не повинен, сам по собі, бути достатнім для висновку про те, що існує ризик, що дана особа сховається від правосуддя[576].

2. Попереднє ув'язнення в тюрмах

54. Прийом і вступні ознайомчі програми відіграють важливу роль для осіб, які поступають до місця позбавлення волі. Коли ці програми здійснюються належним чином, вони дозволять співробітникам пенітенціарної системи проводити індивідуальну оцінку ризиків та потреб, в тому числі

[574] Щорічні статистичні дані Ради Європи у пенітенціарній сфері, SPACE I — Кількість ув'язнених в тюрмах, Огляд 2015, PC-CP (2016) 6, 15 грудня 2016 року, таблиці 4 та 5.1.

[575] Див. статті 5 (1) (c) і 5 (3) Європейської конвенції про захист прав людини і відповідну правову практику Європейського суду з прав людини, а також Білу книгу щодо перенаселеність в тюрмах, Комітет Ради Європи з кримінальних проблем (CDPC), PC-CP (2015) 6 rev 7, пункт 62.

[576] Див. Правило 13.2 Рекомендації CM/Rec(2012)12 Комітету міністрів країнам-членам стосовно іноземних ув'язнених.

для виявлення тих осіб, які являють собою найбільший ризик нанесення самим собі шкоди, і дозволять подолати той страх, який відчувають всі новоприбулі ув'язнені. Крім того, це дає можливість ознайомити укладених з функціонуванням закладу, в тому числі з його режимом і повсякденним життям, а також забезпечити можливість підтримання контактів зі своєю сім'єю. Для цього ув'язненим необхідно надавати усну інформацію і комплексні інформаційні брошури тими мовами, які вони використовують.

Особливе значення слід приділяти забезпеченню того, щоб надана інформація була доступна для розуміння тих в'язнів, які зазнають труднощів при читанні і написанні, а також для іноземних громадян, які не говорять мовою або мовами співробітників в'язниці. З огляду на той стресовий вплив, який можуть відчувати особи, які вперше потрапили до місць позбавлення волі, можна розглянути можливість проведення багатоденної вступної програми, для того, щоб полегшити новоприбулим ув'язненим засвоєння всієї інформації. За відсутності таких програм, ув'язнені змушені покладатися на інших ув'язнених в тому, щоб вони розповіли їм про режим та правила, а це, зрештою, може призвести до того, що окремі ув'язнені виявляться в більш високому домінуючому положенні в порівнянні з новоприбулими.

Досвід ЄКПТ показує, що в деяких країнах вступні ознайомчі процедури тривають протягом декількох тижнів, при цьому застосовується суворо обмежуючий режим тримання, який іноді аналогічний одиночному ув'язненню. У зв'язку з цим Комітет вважає, що новоприбулі ув'язнені повинні розміщуватися в звичайних приміщеннях якомога швидше після оцінки всіх ризиків і потреб. Більш того, умови утримання новоприбулих ув'язнених не повинні бути аналогічними режиму одиночного ув'язнення протягом тривалого часу. Крім вступних ознайомлювальних заходів, слід надавати з самого початку адаптаційного періоду як мінімум одну годину для прогулянок на відкритому повітрі[577].

55. Більшість країн передбачають **розподіл осіб в попередньому ув'язненні і засуджених відповідно** до Європейських пенітенціарних правил (Правило 18.8) та інших міжнародних документів[578]. Європейські пенітенціарні правила (правила 18.9 і 101) все ж передбачають виключення з цього загального правила, пов'язані з тим, що особи в попередньому ув'язненні беруть участь в спільних організованих заходах із засудженими ув'язненими, але при цьому вночі, як правило, ці категорії ув'язнених знаходяться окремо.

---

[577] Див. також пункт 68, що стосується неповнолітніх.

[578] Див., наприклад, статтю 10 (2) (a) Міжнародного пакту про громадянські і політичні права і Правило 11 (b) Мінімальних стандартних правил ООН поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Мандели).

У деяких країнах вживаються заходи по організації спільних заходів для осіб в попередньому ув'язненні і ув'язнених, щодо яких винесено вирок, при цьому обидві категорії іноді розміщуються в одних і тих же камерах/підрозділах. З точки зору Комітету, дозвіл на участь осіб в попередньому ув'язненні в організованих заходах спільно з ув'язненими, щодо яких уже винесено вирок, без сумніву найкращий підхід, ніж утримання осіб в попередньому ув'язненні в своїх камерах протягом 23 годин в день тривалий час, як це сьогодні відбувається в багатьох державах — членах Ради Європи. При цьому необхідно вживати заходів по розміщенню осіб в попередньому ув'язненні окремо від ув'язнених, у відношенні яких вже винесено вирок. Дійсно, ЄКПТ вважає за краще, щоб у осіб в попередньому ув'язненні була задовільна програма заходів, при цьому вони завжди були відокремлені від засуджених в'язнів, з повним дотриманням принципу презумпції невинуватості. Такий розподіл також захищає осіб в попередньому ув'язненні, які вперше потрапляють в умови ув'язнення та які можуть бути невинуватими, від потенційного злочинного впливу з боку ув'язнених, щодо яких винесено вирок. У зв'язку з цим можна лише ще знову і знову підкреслити важливість оцінки ризиків та потреб усіх осіб, що надходять до в'язниці, як це описано в пункті 54, і тому може бути недоцільно змішувати новоприбулих осіб в попередньому ув'язненні зі значною кількістю осіб, які потрапили туди вдруге або вже неодноразово.

56. Часто під час своїх відвідин ЄКПТ виявляв, що особи в попередньому ув'язненні перебували спільно в камерах, де було менше 3 м^2 особистого простору на одну людину (а іноді менше, ніж 2 м^2). Більш того, камери не завжди були обладнані для такої кількості осіб. Ув'язнені були змушені спати на матрацах прямо на підлозі або ділити ліжка і спати по черзі. ЄКПТ зазначає, що така ситуація призводить до повної відсутності приватного життя і може посилювати напруженість між ув'язненими. Подібні нестерпні умови, які зберігаються протягом місяців або навіть років, часто посилюються тим, що особи в попередньому ув'язненні повинні проводити більшу частину часу в своїй камері, оскільки режим організованих заходів для цієї категорії ув'язнених часто надзвичайно обмежений (див. в зв'язку з цим пункт 58).

З точки зору Комітету, мінімальним стандартом для особистого простору в місцях позбавлення волі повинні бути 6 м^2 в одиночній камері і 4 м^2 на ув'язненого в камерах, передбачених для утримання кількох осіб (не враховуючи санітарний вузол)[579]. Простір менше 4 м^2 на одну людину значно збільшує ризик порушення статті 3 Європейської конвенції про захист прав людини. У зв'язку з цим у своїй недавній постанові Великої палати у справі *«Муршіч (Muršić) проти Хорватії»*[580] Європейський суд з прав людини заявив,

[579] 25-а Загальна доповідь щодо діяльності КПК (CPT/Inf (2016) 10), пункт 84.

[580] Справа *«Муршич (Muršić) проти Хорватії»* [БП], № 7334/13, 20 жовтня 2016 року.

що «коли особистий простір, що надається затриманому, становить менше 3 м^2 площі підлоги в приміщеннях на кілька людей в тюрмах, то відсутність особистого простору вважається настільки серйозною, що виникає сильне припущення про порушення статті 3. [...] У тих випадках, коли виникає ситуація з тюремною камерою — розміром від 3 до 4 м^2 особистого простору на ув'язненого — то питання простору є вагомим фактором при оцінці Судом ступеня задовільності умов ув'язнення».

57. Комітет хотів би також знову заявити, що необхідно докладати всіх зусиль для виключення практики розміщення осіб в попередньому ув'язненні в загальних спальних приміщеннях та необхідно переходити до розміщення в камерах невеликої кількості ув'язнених. В ідеалі, осіб, які перебувають в попередньому ув'язненні (а також ув'язнених, щодо яких винесено вирок), слід розміщувати в окремих камерах, за винятком тих випадків, коли для них переважно спільно перебувати в спальних приміщеннях[581].

58. Після початку своєї діяльності на початку 1990-х років Комітет хоче підкреслити надзвичайну важливість програми діяльності для ув'язнених, зокрема тих, що знаходяться в попередньому ув'язненні. У зв'язку з цим викликає серйозну заклопотаність те, що в значній кількості країн конкретні рекомендації Комітету щодо режиму осіб в попередньому ув'язненні ще тільки належить виконати. Визнаючи, що організація діяльності в слідчих ізоляторах, в яких передбачається значний оборот ув'язнених, викликає особливі проблеми, Комітет заявляє, що неприйнятно замикати осіб, які перебувають в попередньому ув'язненні, в камерах до 23 годин на день і залишати їх без будь-якої цілеспрямованої діяльності місяцями і навіть роками.

ЄКПТ закликає органи пенітенціарної влади відповідних країн розробити і реалізувати комплексний план заходів поза камерами. Необхідно поставити за мету забезпечення того, щоб особи в попередньому ув'язненні (а також ув'язнені, які відбувають вирок) могли проводити розумну частину дня (наприклад, 8 годин або більше) поза своїх камер, займаючись корисною діяльністю (роботою, переважно з можливістю навчання[582], освітою, спортом, дозвіллям/асоціативної діяльністю). Чим довший термін попереднього ув'язнення, тим різноманітнішим має бути режим. Всі ув'язнені без будь-яких винятків повинні мати можливість, принаймні, годину в день проводити на відкритому повітрі за відповідних умов.

59. Що стосується контактів із зовнішнім світом, то Комітет вважає, що особи в попередньому ув'язненні повинні, в принципі, мати дозвіл на спілкування зі своїми сім'ями та іншими особами (поштою, на побаченнях, теле-

---

[581] Див. також правила 18.5 и 96 Європейських пенітенціарних правил.

[582] При цьому слід додати, що відповідно до Правила 100.1 Європейських пенітенціарних правил «ув'язненим, щодо яких не винесено судовий вирок, слід надавати можливість працювати, але від них не можна вимагати, щоб вони працювали».

фоном) на тих же умовах, що і особи, які відбувають покарання[583]. Всі особи, що знаходяться під вартою, повинні мати право на побачення, принаймні, протягом години раз на тиждень і мати доступ до телефону, принаймні, раз в тиждень (крім контактів зі своїм адвокатом або адвокатами). Більш того, використання сучасних технологій (таких безкоштовних послуг, як голосовий зв'язок через мережу Інтернет) може допомогти ув'язненим підтримувати контакт зі своїми сім'ями та іншими людьми.

60. У деяких країнах ЄКПТ спостерігав, що деякі обмеження встановлюються по відношенню до всіх осіб без винятку, які перебувають в попередньому ув'язненні, як загальний захід, наприклад, повна заборона на телефонні дзвінки, побачення або обов'язок проводити побачення тільки в закритих умовах (наприклад, через розділову скляну перегородку). З точки зору Комітету, повсюдне застосування таких обмежень до всіх осіб в попередньому ув'язненні є неприйнятним; будь-які обмеження повинні ґрунтуватися на ретельній індивідуальної оцінці ризиків, які можуть представляти ті чи інші ув'язнені.

61. Крім того, в ряді країн особи, що знаходяться в попередньому ув'язненні, зобов'язані запитувати висновок судді або прокурора на кожне окреме відвідування. У зв'язку з цим Комітет вважає, що особи, які перебувають в попередньому ув'язненні, повинні в принципі мати право на побачення (і на телефонні дзвінки), а не тільки з дозволу судового органу. Будь-яка відмова в кожному окремому випадку надати дозвіл на такі контакти повинен бути конкретно обґрунтований вимогами слідчих дій, повинен бути затверджений судовим органом і застосовуватися на конкретний період часу. Якщо вважається, що зберігається ризик змови, то в цьому випадку відвідування (або телефонні дзвінки) можуть проходити під контролем.

62. Комітет неодноразово стикався з ситуаціями, коли обмеження накладаються на осіб в попередньому ув'язненні судовими органами в інтересах триваючого кримінального розслідування. Такі обмеження можуть бути пов'язані з повною забороною на контакти із зовнішнім світом (за винятком адвокатів) в поєднанні з ізоляцією від інших ув'язнених, при цьому така ситуація призводить до того, що ув'язнені містяться протягом певного терміну в умовах, аналогічних одиночному ув'язненню.

ЄКПТ визнає, що в окремих випадках можуть існувати достатні підстави для того, щоб утримувати ту чи іншу особу в попередньому ув'язненні окремо від інших ув'язнених або ж, за ще більш виняткових обставин, від ув'язнених в цілому, а також при обмеженні всіх його зовнішніх контактів. Однак, з точки зору Комітету, при визначенні режимів для осіб, які перебувають в попередньому ув'язненні, ключовою повинна стати презумпція невинуватості і принцип, згідно з яким ув'язнені не повинні піддаватися

[583] Див. Правило 99 Європейських пенітенціарних правил.

більш суворим обмеженням, крім тих, які строго необхідні для забезпечення того, щоб вони утримувалися без ризику і щоб належним чином дотримувалися інтереси правосуддя. Будь-які обмеження повинні залишатися на мінімальному рівні і діяти протягом якомога більш короткого терміну. Незалежно від обставин, обмеження ніколи не повинні застосовуватися з метою чинення тиску на осіб, які перебувають в попередньому ув'язненні, для того, щоб змусити їх співпрацювати з системою правосуддя. Приміщення в одиночне ув'язнення (або ж в умови, які на практиці аналогічні одиночному ув'язненню) має використовуватися лише у виняткових ситуаціях і тоді, коли існує пряме свідчення серйозної загрози здійсненню правосуддя, що відповідна особа вступить в зв'язок з окремими особами або ж з іншими особами в цілому.

63. Рішення про накладення обмежень, описаних в попередньому пункті, повинні, як правило, прийматися, коли особа в попередньому ув'язненні бере участь в судовому розгляді і щодо цієї особи подано оскарження в окремій процедурі. У письмовому рішенні необхідно навести аргументи для кожного накладеного обмеження і це необхідно надати відповідному ув'язненому і/або його або її адвокату. Питання доцільності застосування обмежень має розглядатися компетентним судом часто, щоб переконатися, що вони дійсно необхідні. Чим більше термін, на який накладається обмеження, тим більш суворою повинна бути перевірка того, чи є такий захід, як і раніше, необхідним і співрозмірним.

64. Матеріальні умови утримання і режими підслідних, що знаходяться в умовах одиночного ув'язнення, повинні відповідати стандартам, встановленим ЄКПТ[584]; зокрема, ув'язненим необхідно забезпечувати відповідні людські контакти протягом усього періоду застосування такого заходу, а тюремна влада повинна здійснювати всі можливі зусилля для того, щоб пом'якшити потенційно шкідливі наслідки одиночного ув'язнення для окремого ув'язненого.

3. Неповнолітні в умовах попереднього ув'язнення

65. У принципі, коментарі, викладені в попередніх розділах, можна застосувати й до неповнолітніх. Однак, за точки зору Комітету, існує низка конкретних стандартів, які необхідно враховувати у відношенні неповнолітніх, які перебувають в попередньому ув'язненні. Ці стандарти більш детально викладені в 24-ій Загальній доповіді щодо діяльності ЄКПТ[585]. В якості

[584] 21-а Загальна доповідь щодо діяльності ЄКПТ (CPT/Inf (2011) 28), пункти 53–64.

[585] Див. пункти 96-132 CPT/Inf (2015) 1 (Неповнолітні, позбавлені волі на підставі кримінального законодавства).

довідки Комітет хотів би нагадати деякі ключові аспекти, які заслуговують на особливу увагу.

66. Перш за все, твердо усталеним положенням є те, що в будь-яких діях щодо неповнолітніх головним аргументом має бути найкраще забезпечення їх інтересів, вони мають бути позбавлені волі лише в самому крайньому випадку і на якомога коротший термін[586].

67. Крім цього, ЄКПТ вважає, що взяті під варту неповнолітні, яких підозрюють (чи яких засуджено) у вчиненні кримінального правопорушення, повинні, як правило, міститись не в установах для дорослих, а в тих структурах, які спеціально призначені для осіб цієї вікової групи, де забезпечується нетюремна атмосфера тримання і режим, що відповідає їх конкретним потребам, де персонал спеціально підготовлений для роботи з неповнолітніми.

На жаль, у багатьох державах-членах Ради Європи зберігається ситуація, коли неповнолітні в попередньому ув'язненні часто містяться в місцях позбавлення волі, призначених для дорослих. ЄКПТ визнає, що в таких випадках неповнолітні зазвичай містяться окремо від дорослих, часто в спеціально виділених секціях. Останніми роками також спостерігається значне поліпшення матеріальних умов тримання у відділеннях для неповнолітніх.

Однак в ряді країн режим, що накладається на неповнолітніх осіб в умовах попереднього ув'язнення, які містяться в місцях позбавлення волі, призначених для дорослих, залишає бажати кращого. Це стосується особливо установ попереднього ув'язнення, в яких зазвичай розміщується лише дуже невелика кількість неповнолітніх (зокрема, неповнолітніх жіночої статі). У ряді випадків ЄКПТ спостерігав, що в установі або у відділенні установи міститься лише один неповнолітній в попередньому ув'язненні. У зв'язку з цим Комітет визнає, що можуть бути підстави на користь участі неповнолітніх в заходах поза камерою, з відповідними дорослими ув'язненими, за суворої умови, що це відбувається при відповідному нагляді з боку співробітників. Це необхідно для того, щоб уникнути фактично одиночного ув'язнення окремих неповнолітніх.

68. Як неодноразово заявляв ЄКПТ, відсутність корисної діяльності несе негативні наслідки для будь-якого ув'язненого, але особливо руйнівні наслідки проявляються у відношенні неповнолітніх, які надзвичайно потребують фізичної діяльності і стимулювання розумової активності. Неповнолітнім в умовах попереднього ув'язнення слід забезпечувати повну програму

[586] Див. статті 3 і 37.b Конвенції ООН про права дитини та правила 5 і 10 Європейських правил для неповнолітніх правопорушників; див. також Правило 13.1 Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), Правило 17 Правил ООН, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі (Гаванські правила) і Керівні принципи 2010 комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, адаптованого для дітей.

діяльності поза камерою, що відповідає їхньому віку, наприклад, освіту, спорт, професійну підготовку та проведення дозвілля. Важливою частиною такої програми повинна бути фізична підготовка. Неповнолітнім слід також забезпечувати принаймні двома годинами прогулянок на свіжому повітрі щодня, причому з того моменту, коли вони прибувають до установи тримання під вартою. Як уже згадувалося в пункті 58 щодо ув'язнених в умовах попереднього ув'язнення в цілому, чим довше термін перебування в попередньому ув'язненні, тим більш різноманітними мають бути запропоновані види діяльності.

4. Попереднє ув'язнення в установах правоохоронних органів

69. ЄКПТ виступає проти практики, що спостерігається в ряді країн, яка полягає в тому, що особи містяться в попередньому ув'язненні за рішенням суду в установі правоохоронних органів, причому набагато довше, ніж це передбачено законом щодо терміну перебування в поліції. Зазвичай вони там містяться до їх переводу до місць ув'язнення для відбуття попереднього ув'язнення або в разі повернення осіб, які утримуються в попередньому ув'язненні, в установи правоохоронних органів з метою проведення слідчих дій.

Таке перебування може тривати кілька днів або тижнів, а іноді й довше. Часто особи, які перебувають в попередньому ув'язненні, залишаються в установі правоохоронних органів після слухань в суді або ж повертаються в установи правоохоронних органів з місць позбавлення волі з метою проведення слідчих дій, на прохання співробітника правоохоронних органів, яким доручено кримінальне розслідування. У деяких випадках затримки в переводі осіб, які перебувають в попередньому ув'язненні, до місця позбавлення волі для відбування попереднього ув'язнення, пояснюються логістичними перешкодами при організації супроводу або ж відсутністю простору для його розміщення там (в зв'язку з переповненням).

70. ЄКПТ нагадує, що ув'язнені, які перебувають в попередньому ув'язненні, не повинні міститися в установах правоохоронних органів[587]; подібні структури не призначені для довгострокового перебування. Крім того, тривале утримання в приміщеннях правоохоронних органів збільшує ризик залякування і жорстокого поводження з боку співробітників правоохоронних органів, які займаються кримінальним розслідуванням щодо відповідної особи. Виходячи з цього, особи, які перебувають в попередньому ув'язненні, повинні завжди швидко переводитися в місця, призначені для утримання ув'язнених.

---

[587] Див. також Правило 10.2 Європейських пенітенціарних правил.

Крім того, повернення осіб, які перебувають в попередньому ув'язненні, до відповідних структур у правоохоронних органах має запитуватися і вирішуватися лише за виняткових обставин, коли це абсолютно неминуче через конкретні причини і на якомога коротший термін. Таке повернення, в кожному разі, має бути засноване на рішенні прокурора або судді. Як правило, відповідні ув'язнені не повинні залишатися в установах правоохоронних органів на ніч. Очевидно, що той факт, що ув'язнений в попередньому ув'язненні був повернутий до установи правоохоронного органу, має бути відповідним чином зареєстрований (як в місці позбавлення волі, так і у відповідній установі правоохоронного органу), і що по поверненню для відбуття попереднього ув'язнення відповідний в'язень повинен знову проходити медичний огляд (див. пункт 72). Якщо необхідне додаткове опитування в поліції, то бажано, щоб воно відбувалось в місці, призначеному для попереднього ув'язнення, а не шляхом переводу відповідної особи з попереднього ув'язнення назад до установи правоохоронного органу.

5. Попереднє ув'язнення і медичне обслуговування

71. З досвіду ЄКПТ, місця позбавлення волі, призначені для попереднього ув'язнення, не завжди мають, зокрема, систему медичного обслуговування, яка б забезпечила належний медичний огляд (включаючи профілактичний і спеціалізоване лікування) і медичний догляд, а також психологічну допомогу і фізіотерапію в умовах, рівних тим, якими користуються пацієнти в суспільстві поза ув'язнення.

У зв'язку з цим Комітет вважає, що всі особи, що містяться під вартою, незалежно від їх юридичного статусу і того місця, в якому вони містяться, повинні мати реальний доступ до медичних послуг. Крім того, ув'язненим в умовах попереднього ув'язнення повинна в принципі надаватися можливість консультування зі своїм власним лікарем і отримання від нього відповідного лікування (за їх власний рахунок)[588].

72. Комітет неодноразово підкреслював важливість медичного огляду новоприбулих ув'язнених, особливо до установ, які є пунктами входу в місця позбавлення волі. Такий огляд має найважливіше значення, зокрема, для попередження самогубств і поширення інфекційних захворювань (таких як туберкульоз, гепатит В/С, ВІЛ). Медичні служби можуть внести значний вклад в попередження жорстокого поводження. Наприклад, коли особи утримуються в установах правоохоронних органів — завдяки систематичній

[588] Див. також пункт 37 Рекомендації Rec (2006) 13 Комітету міністрів державам-членам про використання попереднього ув'язнення, про умови, в яких це здійснюється, і про забезпечення гарантій щодо зловживань.

і своєчасної реєстрації травм і, у разі доцільності, надання інформації відповідним органам влади[589].

З кожною новоприбулою особою в попередньому ув'язненні має проводитися відповідна співбесіда. Особа має проходити фізичний огляд, причому якомога швидше і не пізніше, ніж через 24 години після його або її надходження, медичним лікарем (або кваліфікованою медичною сестрою, яка звітує лікарю) при дотриманні умов, що гарантують лікарську таємницю. У зв'язку з цим особливу увагу слід приділяти особливим потребам вразливих груп, таких як неповнолітні, люди похилого віку, залежні від алкоголю і наркотиків, а також осіб з психічними розладами.

73. З досвіду ЄКПТ, медичне лікування, яке почалося до ув'язнення, іноді переривається, коли особа потрапляє в попереднє ув'язнення і в тюрму. Аналогічним чином, лікування іноді припиняється, коли ув'язнений звільняється або переводиться з одного закладу до іншого. У деяких країнах ЄКПТ відзначив, що лікування, яке потребує тривалого часу, не надається ув'язненим в попередньому ув'язненні, оскільки вони знаходяться в цих умовах протягом короткого часу або ж протягом невизначеного періоду. Такий підхід суперечить обов'язкам держави лікувати людей, позбавлених волі. Комітет вважає, що слід вживати необхідних заходів для забезпечення продовження лікування після надходження до місця ув'язнення або звільнення з нього, а також в процесі переводу з однієї пенітенціарної установи до іншої.

Що стосується осіб, залежних від наркотиків і алкоголю, що прибувають в попереднє ув'язнення, особливу увагу слід приділяти симптомам абстиненції, пов'язаних з використанням наркотиків, лікарських засобів або алкоголю, а також терапії по заміні наркотиків, яка почалася до надходження, і яку необхідно продовжувати в умовах ув'язнення[590].

---

[589] Додаткові подробиці — див. пункт 71-84 23-го Загальної доповіді щодо діяльності КПТ (CPT/Inf (2013) 29).

[590] Див. також: Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) Європа, Загальна доповідь щодо в'язниць, наркотиків і зниження шкоди, травень 2015 року, розміщено в Інтернеті за посиланням:

http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0006/78549/E85877.pdf.

11. МЕХАНІЗМИ ОСКАРЖЕННЯ. ВИТЯГ З 27-ОЇ ЗАГАЛЬНОЇ ДОПОВІДІ (CPT/INF (2018), 2018 р.

Вступ

68. На думку Комітету, механізми оскарження є фундаментальним захистом від катувань і нелюдського або принижуючого поводження з особами, позбавленими волі органом влади, незалежно від місця та обставин ув'язнення (поліцейські станції, в'язниці, пенітенціарні установи для неповнолітніх, центри тримання мігрантів, психіатричні лікарні, будинки соціального захисту, військові ізолятори, примусове повернення літаком тощо). Такі механізми можуть не тільки усунути напруженість між позбавленими волі особами та персоналом, але й сприяти побудові позитивних відносин шляхом забезпечення того, щоб скарги сприймалися серйозно.

69. Однак, у ряді випадків Комітет виявив, що механізми оскарження або взагалі відсутні, або мають суттєві недоліки. Вони стосувалися, зокрема, недостатньої правової бази, відсутності або неналежного інформування про органи чи процедури оскарження, невиправданих затримок у розгляді/розслідуванні скарг, відсутності ретельності при розгляді/розслідуванні скарг, відсутності незалежності або неупередженості посадових осіб, які займаються скаргами, або недостатності захисту від залякування та репресій.

Під час своїх візитів Комітет зіштовхнувся з багатьма особами, позбавленими волі, які не знали, що вони мають можливість скаржитися, які вважали, що скаржитися дуже складно або утримувалися від скарг через побоювання репресій. Інші не вірили, що їхні скарги будуть вважатися достовірними та/або розглядатися справедливо.

Механізми оскарження: типи, спроможність та природа механізмів оскарження

70. Надзвичайно важливо, щоб у кожному місці позбавлення волі існував ефективний **механізм внутрішнього оскарження**. Це може допомог-

ти не тільки виявити і вирішити проблеми, як тільки вони виникнуть, але також допомогти керівництву і персоналу, який безпосередньо контактує з в'язнями, запобігати зловживанням. Такий механізм має бути доступним безпосередньо. Спочатку скарги можуть бути в усній формі і зафіксовані представником персоналу, якому подана скарга, окрім випадків, коли скарга стосується цього представника персоналу (у цьому випадку скарга направляється конфіденційно до вищестоящого співробітника чи чергового співробітника або іншого доступного керівника). На таку скаргу необхідно швидко відповісти, тобто в межах короткого строку. Якщо скарга не буде вирішена, вона повинна бути складена скаржником в письмовій формі і передана на наступний ієрархічний рівень персоналу, який також повинен відповісти у письмовій формі. Якщо скаргу не задоволено, рішення мають вказувати на подальші можливі кроки з оскарження. Більш чутливі та/або серйозні скарги повинні подаватися відповідно до окремої внутрішньої процедури безпосередньо особі, відповідальній за установу. Важливо також, щоб керівники регулярно безпосередньо спілкувалися з особами, позбавленими волі, для того, щоб вони мали можливість вільно та конфіденційно висловлювати скарги. На думку КЗК, також варто, щоб зовнішні органи оскарження підтримували контроль щодо механізмів внутрішніх скарг.

71. Звісно, скаржники повинні мати можливість безпосередньо звертатися до **органів, які займаються зовнішніми скаргами**. У державах-членах Ради Європи існує цілий ряд моделей, починаючи від загальних органів оскарження (наприклад, національного офісу омбудсмена, адміністративних судів) до спеціалізованих установ (наприклад, незалежні органи з розгляду скарг, прокурори або судді, які спеціалізуються на пенітенціарних питаннях, офіс омбудсмена, спеціальні комісії з розгляду скарг)[591]. Їхні повноваження також можуть значно відрізнятися, а їхні рішення можуть бути обов'язковими чи навпаки. У контексті своїх візитів КЗК часто виявляв, що органи з розгляду скарг, які не були уповноважені приймати обов'язкові рішення, зіштовхнулися з проблемами дотримання їхніх рекомендацій відповідними органами.

72. Слід також наголосити, що **спроможність** органів з питань скарг виконувати свої завдання багато в чому залежить від виділення належних ресурсів для їхнього функціонування, включаючи людські ресурси. Персонал, який працює в цих органах, повинен пройти відповідну підготовку та бути достатнім у своїй кількості. У разі необхідності вони повинні мати можливість залучати консультантів або незалежний і спеціалізований допоміжний персонал.

---

[591] An overview of prison complaints mechanisms is provided by Dirk Van Zyl Smit and Sonia Snacken, Principles of European Prison Law and Policy. Penology and Human Rights, New York: Oxford University Press 2008, pp. 308–310.

73. Виходячи з досвіду КЗК, небажано, щоб **національні превентивні механізми або інші подібні моніторингові органи** безпосередньо займалися офіційними скаргами. Якщо одна й та ж установа призначена і для розгляду скарг, і для контролю місць несвободи, обидві функції бажано мають бути окремими і виконуватися окремими структурними підрозділами, кожен зі своїм власним персоналом.

74. Органи оскарження слід також розглядати як такі, що надають **додатковий захист**. Вони не повинні вважатися замінниками кримінально-правових та інших засобів правового захисту, які мають бути доступні особам, позбавленим волі.

Базові принципи

75. Належна процедура розгляду скарг, поданих особами, позбавленими волі, незалежно від місця або ситуації, в якій вони перебувають, та законодавства, що застосовується до їх типу позбавлення волі, вимагає дотримання деяких основних принципів: наявність, доступність, конфіденційність/безпека, ефективність і простежуваність. Бачення цих принципів базується, головним чином, на поглядах, висловлених Комітетом у своїх доповідях про візити, у світлі його спостережень на практиці. Він не має ціллю встановити вичерпний набір стандартів з усіх аспектів функціонування механізмів оскарження[592].

1. Наявність

76. Загальновизнано, що кожна особа, позбавлена волі, повинна **мати передбачене законом право подавати офіційні скарги до органів, призначених для цієї мети**. Важливо, щоб як внутрішні, так і зовнішні механізми оскарження дійсно були доступними.

77. **Інші зацікавлені сторони** (такі як близькі родичі та друзі) повинні мати можливість діяти від імені відповідної особи, як правило, за її згодою або у тісній співпраці з нею.

78. Скарги, які не стосуються неналежного поводження або інших серйозних порушень прав людини, можуть розглядатися за допомогою **альтернативних механізмів вирішення спорів**, таких як медіація, за умови згоди заявника.

2. Доступність

79. Особи, позбавлені волі, повинні негайно бути **проінформовані, як усно, так і письмово, про всі способи оскарження** (включаючи проце-

[592] Зокрема, більше деталей щодо механізмів скарг у поліції див. також: Opinion of the Commissioner for Human Rights of the Council of Europe concerning independent and effective determination of complaints against the police (CommDH(2009)4).

дури апеляційного оскарження), як внутрішні, так і зовнішні. Вони також повинні мати чітке розуміння способів здійснення свого права на подання скарги. З цією метою слід розробити відповідні інформаційні інструменти (наприклад, плакати в приміщеннях спільного використання, розділ щодо процедур скарг у правилах внутрішнього розпорядку установи, інформаційні листівки, опубліковані органами з розгляду скарг, інформаційні відео) та зробити їх доступними у простій, зручній та неюридичній формі.

80. Вся **інформація, що надається про способи оскарження**, як відразу після прибуття до місця позбавлення волі, так і на більш пізньому етапі, також повинна бути доступною **мовою, яку розуміють особи, позбавлені волі**. У цьому контексті письмова інформація про органи та процедури оскарження повинна бути доступною найбільш вживаними мовами.

81. З метою полегшення доступу до зовнішніх механізмів оскарження, дуже бажано, щоб надавалися **відповідні стандартні форми скарг**. Проте той факт, що скарга була подана у нестандартній формі, не повинен перешкоджати її розгляду.

82. Що стосується **малозабезпечених осіб**, слід вживати заходів для надання їм **письмового приладдя, конвертів і поштових послуг безкоштовно**.

83. Особливу увагу слід звернути на вік, стать, стан здоров'я, будь-яку інвалідність або будь-які обставини, які роблять деяких позбавлених волі осіб особливо вразливими.

Це означає, що слід вживати спеціальних заходів, щоб зробити механізми оскарження більш доступними для осіб з особливими потребами, таких як **неповнолітні**[593]**, особи з психосоціальними порушеннями та/або порушеннями у навчанні**[594], або особи, які мають проблеми з розумінням, мовленням, читанням або письмом офіційною мовою відповідної країни, включаючи іноземців.

Слід також підкреслити, що доступ до органів з розгляду скарг не повинен залежати від **правоздатності**. Наприклад, той факт, що особа має юридичного представника, не повинен мати наслідки для його власного права подавати скарги. Як і будь-який інший скаржник, він або вона повинні бути почуті особисто. Важливо також, щоб, коли це необхідно, надавалася **відповідна підтримка**. Зокрема, доцільно, щоб неповнолітні, особи з обмеженими можливостями, включаючи психосоціальні та/або навчальні розлади, або іноземці, позбавлені волі, мали можливість отримувати допомогу від особи або органу, який може допомогти їм зрозуміти та реалізувати свої

[593] Див. також п. 131 24-го Загального звіту КЗК та Рекомендацію CM/Rec (2008).

[594] У цьому світлі див. п. 76 рішення Європейського суду з прав людини від 19 лютого 2015 р. у справі *M. S. v. Croatia* (No. 2), яке стало остаточним 19 травня 2015 року.

права. Крім того, важливо, щоб зацікавлені фахівці пройшли **спеціалізовану підготовку** з розгляду таких скарг.

3. Конфіденційність/безпека

84. Необхідно забезпечити **прямий та конфіденційний доступ** до органів оскарження (наприклад, шляхом встановлення скриньок для скарг, доступних для скаржників у відповідних місцях, які можуть відкривати тільки особи, відповідальні для забезпечення конфіденційності скарг). Персонал, який безпосередньо відповідальний за осіб, позбавлених волі, не повинен бути в змозі «фільтрувати» скарги.

85. Необхідно також докласти зусиль, щоб скаржники залишалися **вільними від залякування та помсти**. У зв'язку з цим, персонал на всіх рівнях повинен отримати чітку вказівку, що будь-які погрози, спроби запобігти надходженню скарг до відповідних органів, залякування або дії з метою помсти не будуть допускатися та стануть предметом відповідних санкцій.

4. Ефективність

86. Ефективні механізми оскарження повинні дозволяти **негайно, ретельно і оперативно** розглядати скарги. Вони також повинні сприяти запобіганню подальшим порушенням прав і, де це доречно, передбачати компенсацію.

Підтверджені скарги повинні призводити до **виправлення** порушень прав людини, **визначення відповідальності** за будь-які такі порушення і, у разі необхідності, до **відповідних санкцій** щодо відповідальних осіб. У разі потреби, скаржникам має бути надана **правова допомога**. Органи, які розглядають скарги, також повинні мати право **самостійно ініціювати провадження за фактом** (тобто за відсутності офіційної скарги), коли є ознаки серйозних порушень прав. У цьому контексті належність розслідування скарг (або будь-якої іншої відповідної інформації) щодо катувань та інших форм неналежного поводження була предметом широкої практики Європейського суду з прав людини та була розглянута у 14-му Загальному звіті КЗК.

87. Виходячи з досвіду КЗК, **сприйняття системи скарг як справедливої** також має вирішальне значення для її ефективності у боротьбі з безкарністю та сприяння безпечному середовищу у відповідних установах. Така система має стимулювати довіру громадськості, і її функціонування не повинно перешкоджати відповідним особам подавати скарги. У цьому контексті **незалежні** органи з розгляду скарг мають бути непов'язаними між собою та відокремленими від органів, які відповідають за осіб, позбавлених волі. Важливо, щоб вони були і вважалися незалежними. У кількох країнах КЗК дійшов висновку, що необхідно створити незалежну структуру, яка б спеціалізувалася на розслідуванні скарг на працівників поліції або в'язниць,

та яка була б чітко відокремленою від органів, які відповідальні за скарги, та від прокуратури.

88. Якщо **скарга вважається неприйнятною**, компетентні органи з розгляду скарг мають проінформувати скаржників про причини цього та, де це доречно, вказати на додаткові способи вирішення їхніх проблем.

89. Незалежно від результату скарги також важливо забезпечити, щоб заявники не піддавалися жодним **фінансовим або юридичним санкціям**.

5. Простежуваність

90. Кожна відповідна установа повинна вести **реєстр скарг** з належним урахуванням вищезазначених принципів конфіденційності та безпеки. Такий реєстр повинен включати імена скаржників, тип і предмет скарг, результат подання скарги та будь-якої апеляційної процедури, подальші дії, вжиті для задоволення скарги, та будь-яку компенсацію, надану скаржникам. Ці записи повинні служити інструментом менеджменту. Наприклад, може трапитися, що багато скарг стосуються тих самих співробітників або що певні категорії осіб, позбавлених волі, майже не подають офіційних скарг.

91. У кожній сфері (поліція, в'язниці, імміграційне ув'язнення, психіатричні та соціальні місця несвободи тощо) слід створити національну систему для збору статистичних даних щодо скарг, відповідних проваджень та результатів. Якщо дані правильно зібрані та проаналізовані, тоді стає можливим визначити тенденції та розробити майбутню політику, спрямовану на поліпшення функціонування механізмів оскарження та підзвітності органів, відповідальних за нагляд та догляд за ув'язненими особами. У цьому контексті відсутність скарг не обов'язково має вважатися позитивним явищем. Навпаки, з досвіду КЗК, це часто свідчить про небезпечну обстановку у відповідних установах або відсутність довіри до системи скарг.

12. МІНІМАЛЬНІ СТАНДАРТИ ЄКЗК ЩОДО ОСОБИСТОГО ПРОСТОРУ В ПЕНІТЕНЦІАРНИХ УСТАНОВАХ

Страсбург, 15 грудня 2015 року CPT/Inf (2015)

Розмір особистого простору на одного ув'язненого у пенітенціарних установах: стандарти ЄКЗК

Мінімальні стандарти ЄКЗК щодо особистого простору в пенітенціарних установах складають:

6 мI в одиночній камері+ санітарний вузол;

4 м² на одного ув'язненого в камері, що призначена для розміщення кількох осіб + повністю відділений перегородкою санітарний вузол;

принаймні 2 м між стінами камери;

принаймні 2,5 м між підлогою і стелею камери

Вступ

1. Починаючи з 1990-х років ЄКЗК розробляє і застосовує мінімальні стандарти розмірів особистого простору, яке повинно бути надано ув'язненим в камері. Притому що ці стандарти часто використовуються в багатьох доповідях ЄКПТ, що приймаються за підсумками відвідування країн, до теперішнього часу вони не були зафіксовані в єдиному документі.

2. На даний час посилюється інтерес до цих стандартів на національному рівні, зокрема, серед органів влади, відповідальних за пенітенціарні установи, національних наглядових органів, що здійснюють нагляд за місцями позбавлення волі, таких як національні превентивні механіз-

ми, створені на підставі ОРСАТ[595], серед національних судів , НУО тощо. Зростає інтерес також і на міжнародному рівні. Пов'язано це з таким явищем як проблема переповненості в'язниць і наслідками цього явища. В даний час Рада з пенологічної співпраці Ради Європи (PC-CP) готує доповідь на тему переповненості в'язниць. Крім цього, Європейський суд з прав людини неодноразово виносив постанови за скаргами, в яких заявлялося про порушення статті 3 Європейської конвенції про захист прав людини (ЄКПЛ) у зв'язку з недостатнім розміром особистого простору, яке надавалося ув'язненим.

3. Виходячи з цього, в листопаді 2015 року ЄКЗК прийняв рішення заявити про свою позицію встановити стандарти мінімальних розмірів особистого простору на одного ув'язненого; що і є метою даного документа.

4. У даному документі йдеться про звичайні камери, призначені для розміщення ув'язнених, а також про спеціальні камери, такі як дисциплінарні, камери для забезпечення безпеки, ізоляції або розподілу ув'язнених. При цьому даний документ не розглядає стандарти розміщення в приміщеннях, призначених для очікування чи інших аналогічних просторів, що використовуються лише протягом найкоротшого проміжку часу[596].

Мінімальні стандарти розмірів особистого простору в пенітенціарних установах: загальні аспекти

5. Під час своєї діяльності з моніторингу ЄКЗК часто стикався з ситуацією переповненості в'язниць. Наслідки цього явища неодноразово встановлювалися ЄКЗК в його доповідях, а саме: скрутність і антисанітарні умови розміщення; відсутність особистого простору; обмежене коло діяльності поза камерою, пов'язане з недостатньою кількістю співробітників і доступних приміщень; перевантаженість медичних служб, підвищений рівень напруженості і, в результаті цього, насильства між ув'язненими, а також між ув'язненими і співробітниками. ЄКЗК вважає, що питання мінімального розміру житлового простору на ув'язненого невід'ємно пов'язане із зобов'язанням кожної держави-члена Ради Європи поважати гідність осіб, які укладаються під варту.

---

[595] Факультативний протокол до Конвенції ООН проти катувань.

[596] Питання стандартів розмірів особистого простору в інших місцях, де особи можуть бути позбавлені волі (поліцейські дільниці,психіатричні установи, центри тримання іммігрантів), у цьому документі не розглядаються

6. Мінімальні стандарти розміру особистого простору не є настільки простим питанням, як це може здатися на перший погляд. Необхідно почати з того, що стандарти «мінімального розміру особистого простору», що використовуються ЄКЗК, відрізняються в залежності від типу установи. Камера в поліцейській дільниці, призначена для короткострокового тримання від декількох годин до декількох днів, не повинна, зрозуміло, відповідати тим же стандартам за розмірами, як кімната пацієнта в психіатричному закладі; або камера, що використовується в межах попереднього ув'язнення або для утримання засуджених.

7. По-друге, необхідно підходити диференційовано, залежно від характеру розміщення в приміщенні, (наприклад, чи буде це розміщення в одиночній камері або камері, призначеній для кількох ув'язнених). Необхідно також дати визначення терміну «камера, призначена для декількох ув'язнених». Можна стверджувати, що камера для двох ув'язнених, відрізняється від камери, в якій планується розмістити, наприклад, шість або більше в'язнів. Що стосується великих спальних приміщень, в яких розміщуються десятки або іноді навіть до сотні ув'язнених[597], то ЄКЗК має заперечення по суті, які пов'язані не тільки з питанням розміру особистого простору на одного ув'язненого, але і з самою концепцією як такою. У своїй 11-ій Генеральній доповіді[598] ЄКЗК піддав критиці сам принцип розміщення в великих спальних приміщеннях; оскільки ув'язнені часто знаходяться в надзвичайно скрутних і антисанітарних умовах. Крім відсутності особистого простору як такого, Комітет дійшов висновку, що в подібного роду спальних приміщеннях високий ризик залякування і насильства і що там надзвичайно важко забезпечити належний контроль з боку персоналу. Крім того, практично неможливо провести індивідуальну оцінку ризиків та потреб окремих в'язнів і забезпечити їх розміщення[599]. Згодом Комітет неодноразово виступав за відмову від великих спальних приміщень на користь невеликих приміщень для проживання[600].

8. По-третє, при оцінці розмірів камер з урахуванням своїх стандартів Комітет також бере до уваги режим, який встановлюється ув'язненим (див. нижче пункт 21).

---

[597] Наприклад, під час відвідування тюрми в Румунії у 1995 році ЄКЗК виявив, що у спальному приміщенні розміром приблизно 80 мI утримується 88 ув'язнених; у 2009 році ЕКЗК відвідав колонію в Україні, де у спальному приміщенні розміром 200 мI було розміщено 114 ліжок.

[598] CPT/Inf (2001) 16, пункт 29.

[599] Див., наприклад доповідь про відвідування Греції у 2013 році, де подібний стан справ спостерігався у двох тюрмах (CPT/Inf (2014) 26, пункти 105 и 106).

[600] Див., наприклад, доповідь про відвідування України у 2009 році (CPT/Inf. (2011) 29, пункт 113).

Мінімальний стандарт ЄКЗК щодо особистого простору

9. У 1990-х роках ЄКЗК розробив основний «оціночний стандарт» для мінімального розміру приміщення, яке повинно бути надано ув'язненим:

- 4 м² особистого простору на одного ув'язненого в камері, призначеній для розміщення декількох ув'язнених;
- 6 м² особистого простору в одиночній камері.

10. Останнім часом ЄКЗК чітко вказував на те, що мінімальні стандарти розміру приміщення повинні виключати санітарний вузол, розміщений в камері. Виходячи з цього, одиночна камера повинна становити 6 мI плюс простір, необхідний для санітарного вузла (як правило, від 1 мI до 2 мI). Аналогічним чином, простір, де знаходиться санітарне обладнання, має виключатися з розрахунку 4 м² на людину в камері, призначеній для розміщення декількох ув'язнених. Крім того, в будь-якій камері, в якій розміщується більше одного ув'язненого, санітарне обладнання повинно бути повністю відокремлене перегородкою від основного приміщення камери.

11. Крім цього, ЄКЗК вважає, що будь-яка камера, яка використовується для розміщення ув'язненого, повинна мати розмір принаймні 2 м між стінами камери і 2,5 м між підлогою та стелею.

Сприяти більш високим стандартам

12. Правило 18.5 Європейських пенітенціарних правил (2006) передбачає, що *«В'язнів звичайно треба розміщувати на ніч в окремих камерах, за винятком тих випадків, коли переважно розміщувати їх спільно з іншими ув'язненими»*. Дійсно, у багатьох країнах Ради Європи ув'язненим надається індивідуальна камера, часто розміром від 7,5 м² до 9,5 м². ЄКЗК постійно заявляв, що одиночні камери розміром менше 6 м² (не враховуючи санітарний вузол) повинні або бути вилучені з використання, або ж розширені, щоб забезпечувати відповідний простір на одного ув'язненого.

13. При розробці стандарту — 4 м² особистого простору — ЄКЗК мав на увазі, з одного боку, тенденцію, що спостерігається в ряді західноєвропейських країн, подвоювати до 8–9 м² розміри камери, яка спочатку була передбачена для одиночного тримання, а з іншого боку — наявність великих спальних приміщень в тюремних установах (колоніях) в країнах Центральної та Східної Європи.

14. Оскільки ЄКЗК ніколи чітко не надавав визначення терміну «камера, призначена для розміщення кількох людей», аналіз доповідей ЄКЗК показує, що камери, призначені для розміщення двох-чотирьох ув'язнених, підпадають під це поняття[601]. Так, ЄКЗК регулярно відзначав, що камери розміром

[601] Див., наприклад, доповідь про відвідування Польщі у 2013 році (CPT/Inf. (2014) 21, пункт 49).

8 м² прийнятні для двох ув'язнених, камери 12 м² — для трьох, а камери розміром 16 м² підходять для розміщення чотирьох ув'язнених. Проте, в досить багатьох випадках, Комітет також заявляв, що камери 8 м² (або 8–9 м²) повинні бути «кращими» (Словенія, 2006; Угорщина, 2013) або ж «в ідеалі» (Бельгія, 2009) в них повинен розміщуватися лише один ув'язнений; або ж вони повинні «використовуватися для розміщення більш ніж одного ув'язненого у виняткових випадках, якщо не рекомендовано залишати ув'язненого одного» (Сполучене Королівство, 2003). У доповіді про відвідування Нідерландів в 2011 році Комітет заявив, що розміщення в подвійних камерах розміром від 8 до 10 м² було «не без дискомфорту» для ув'язнених, а в доповіді про візит 2011 року в Ірландію було рекомендовано, щоб «було докладено зусиль для уникнення, у міру можливості, розміщення двох ув'язнених у камерах розміром 8 м²».

15. Вищенаведені приклади свідчать, що стандарт в 4 м² на одного ув'язненого може призводити до обмежених умов в ситуаціях, коли мова йде про камери з невеликою кількістю ув'язнених. Дійсно, з огляду на те, що 6 м² є мінімальним розміром життєвого простору для розміщення в одиночній камері, камера розміром 8 м² швидше за все не зможе забезпечити задовільний життєвий простір для двох ув'язнених. З погляду Комітету, необхідно прагнути виділити більшу площу приміщення в цих випадках. Стандарт в 4 м² є мінімальним стандартом.

16. У зв'язку з вищевикладеним, ЄКЗК прийняв рішення встановити бажаний стандарт щодо камер, призначених для розміщення декількох ув'язнених, до чотирьох чоловік, додаючи 4 м² на кожного додаткового ув'язненого до мінімального простору в 6 м², зафіксованим для одиночної камери:

- 2 ув'язнених: принаймні 10 м² (6 мІ + 4 мІ) простору + санітарний вузол;
- 3 ув'язнених: принаймні 14 мІ (6 мІ + 8 мІ) + санітарний вузол;
- 4 ув'язнених: принаймні 18 мІ (6 мІ + 12 мІ) + санітарний вузол.

17. Іншими словами, бажано, щоб в камері від 8 до 9 мІ містився не більше ніж один ув'язнений, а в камері 12 мІ — не більше ніж два ув'язнених.

18. КЗК закликає всі держави-члени Ради Європи застосовувати ці більш високі стандарти, насамперед при будівництві нових в'язниць.

Мінімальні стандарти — або нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження: необхідність диференціювати ці поняття

19. До Європейського суду з прав людини звертається все більше ув'язнених зі скаргами, в яких стверджується, що вони містилися в нелюд-

ських або таких, що принижують гідність умовах, оскільки в камері розміщувалося велика кількість ув'язнених, внаслідок чого вони відчували нестачу особистого простору. У своїх постановах Суд вирішує, чи є тримання ув'язнених в камерах з обмеженим особистим простором на одну людину (зазвичай менше, ніж 4 м^2), порушенням статті 3 ЄКПЛ.

20. Роль ЄКЗК як превентивного моніторингового органу полягає в іншому. Відповідальність ЄКЗК полягає не в тому, щоб заявляти, чи дійсно та чи інша ситуація становить нелюдське або принижуюче гідність поводження або покарання за змістом статті 3 ЄКПЛ[602]. Разом з тим, в ході своїх відвідин Комітет стикався з нелюдськими тюремними умовами, які, як було написано в одній з доповідей за підсумками відвідування країни, є «образою цивілізованого суспільства». Тому в ряді доповідей ЄКЗК заявляв, що умови, які спостерігалися в надзвичайно перенаселених в'язницях, можуть розглядатися як складові «нелюдського і принижуючого гідність поводження».

21. КЗК ніколи не вважав, що стандарти розміру в'язниць повинні розглядатися як абсолютні. Іншими словами, Комітет не дотримується автоматично думки, що невелике відхилення від його мінімальних стандартів може саме по собі розглядатися як складова нелюдського і принижуючого гідність поводження з відповідним ув'язненим (або ув'язненими), оскільки можуть існувати інші чинники, що полегшують ситуацію. Зокрема, наприклад, ув'язнені можуть проводити значну частину часу кожен день поза своїх камер (в цехах, класах або займаючись іншою діяльністю). Проте, навіть в таких випадках ЄКЗК, як і раніше, рекомендує дотримуватися мінімальних стандартів.

22. З іншого боку, для того, щоб Комітет міг стверджувати, що умови утримання становлять нелюдське і принижуюче гідність поводження, камери повинні бути або дуже перенаселеними, або, як це відбувається в більшості випадків, має бути наявність низки додаткових негативних аспектів, таких як недостатня кількість ліжок для ув'язнених, погана гігієна, зараження паразитами, недостатня вентиляція, відсутність опалення або світла, відсутність санітарного обладнання в камері і, як наслідок, використання банок або пляшок для відправлення природних потреб. Насправді, імовірність того, що місце утримання переповнене, але в той же час добре провітрюється, зберігається чистим, обладнано достатньою кількістю ліжок, низька. Тому ЄКЗК часто перераховує фактори, які складають неприйнятні умови утримання, а не просто посилається на брак особистого простору. Крім того, ЄКЗК враховує й інші фактори, не пов'язані безпосередньо з умовами утримання. Ці чинники включають час, проведений поза камерою, і в цілому режим тримання, обмежені можливості вправ поза приміщень; позбавлення контактів з родичами протягом тривалого часу тощо.

---

[602] Див. Статтю 17 (2) Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (КЗК).

23. У Додатку до цього документа міститься невичерпний перелік чинників (крім розмірів приміщення), які повинні бути взяті до уваги при оцінці умов тримання в ув'язненні.

Висновок

24. Даний документ покликаний надати керівні принципи для практиків та інших зацікавлених сторін визначення мінімальних стандартів ЄКЗК щодо розмірів простору для ув'язненого (ув'язнених) в окремій камері. В подальшому суди покликані вирішувати, чи дійсно конкретна особа пережила муки, які досягли порогу нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження в значенні статті 3 ЄКПЛ, беручи до уваги різні чинники, включаючи наприклад, статуру окремої людини. Кількість квадратних метрів на одну людину — це лише один з факторів, хоча і дуже значний і в окремих випадках навіть вирішальний.

25. Умови, за яких ув'язнені розміщувалися в камерах, розрахованих на декілька чоловік розміром менше ніж 4 м^2 на одного ув'язненого або в одиночних камерах розміром менше 6 м^2 (в обох випадках виключаючи площу санітарного вузла, що розміщується у камері), постійно піддавалися критиці з боку ЄКЗК, і Комітет регулярно звертався до влади із закликом розширити розміри (або ж вивести їх з використання) одиночних камер або знизити кількість ув'язнених у камерах, розрахованих на декілька чоловік. ЄКЗК очікує, що ці стандарти мінімального простору будуть систематично застосовуватися в усіх пенітенціарних установах держав-членів Ради Європи, і сподівається, що все більше країн прагнутимуть дотримуватися «бажаних» стандартів ЄКЗК щодо камер, передбачених для утримання кількох ув'язнених

Додаток
Приклади інших чинників, які необхідно брати до уваги при оцінці умов тримання

Стан ремонту і чистота

Камери, а також меблі, що знаходиться в камері, повинні бути нормально відремонтовані; необхідно вживати всіх зусиль, щоб приміщення залишалося чистим і гігієнічним.

Необхідно рішуче боротися з будь-якими паразитами.

Ув'язненим слід надавати необхідні предмети особистої гігієни та чистячі засоби.

Доступ до природного освітлення, вентиляція та опалення

Всі приміщення, призначені для розміщення ув'язнених (як одиночні камери, так і камери, розраховані на кілька ув'язнених) повинні мати доступ до природного освітлення, а також мати штучне освітлення, достатнє для читання.

Також необхідно забезпечити достатню вентиляцію для постійної циркуляції повітря в камерах.

Камери повинні належним чином опалюватися.

Санітарний вузол

У кожній камері необхідно мати як мінімум унітаз і раковину. У камерах, розрахованих на кілька ув'язнених, санітарне обладнання повинно бути повністю відгороджене (в тому числі до стелі).

У тих небагатьох місцях позбавлення волі, в яких немає санітарного обладнання в камерах, влада повинна забезпечити, щоб ув'язнені мали нормальний доступ до туалету, коли це необхідно. У наш час в Європі не повинно бути місць, в яких ув'язнені «виносять парашу» — ця практика принижує гідність як ув'язнених, так і співробітників, які зобов'язані наглядати за такою процедурою.

Діяльність поза приміщень

КЗК вважає, що кожен в'язень повинен мати як мінімум одну годину на день для того, щоб перебувати поза приміщенням. Двір для прогулянок поза приміщенням повинен бути просторим і відповідним чином обладнаний для того, щоб у в'язнів була можливість займатися фізичними вправами (зокрема спортом); при цьому має бути також обладнання для відпочинку (наприклад, лава) і місця укриття на випадок поганої погоди.

Корисна діяльність

КЗК вже давно рекомендував, що ув'язненим необхідно надавати широке коло різноманітної корисної діяльності (праця, професійні заняття, освіта, спорт і дозвілля).

У зв'язку з цим КЗК з 1990-х років заявляв, що необхідно, щоб ув'язнені — як засуджені, так і ті, що знаходяться в попередньому ув'язненні — проводили вісім або більше годин на день поза своїх камер, займаючись корисною діяльністю, і що для ув'язнених, щодо яких уже було винесено вирок, режим повинен бути ще більш сприятливим.

Переклад Харківської правозахисної групи

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

CPT/Inf (2020) 40

ДОПОВІДЬ, АДРЕСОВАНА УРЯДУ УКРАЇНИ ЗА НАСЛІДКАМИ ВІЗИТУ ДО УКРАЇНИ

Європейського Комітету із запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (КЗК) 6–13 серпня 2020 року

Уряд України попросив опублікувати цю доповідь

Страсбург, 15 грудня 2020

Увага: відповідно до статті 11, пункту 3, Європейської конвенції про запобігання катуванням та нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню, певні імена були видалені.

ЗМІСТ

Резюме 399

I. ВСТУП 403

A. Візит, доповідь та подальші дії 403

B. Консультації делегації та співробітництво 405

II. ФАКТИ, ВИЯВЛЕНІ ПІД ЧАС ВІЗИТУ, ТА ЗАПРОПОНОВАНІ ДІЇ 406

A. Попередні зауваження 406

B. Катування та інші види жорстокого поводження 408

a. Виправна колонія № 25 у Харкові 408

b. Виправна колонія № 100 у Темнівці 411

c. Виправна колонія № 77 у Бердянську 412

C. Дії щодо боротьби з катуваннями та іншими видами жорстокого поводження 414

D. Умови тримання загального населення в'язниці 419

E. Становище довічно ув'язнених 421

F. Питання медичного обслуговування 425

G. Дисципліна 429

Додаток 431

РЕЗЮМЕ

Головною метою візиту був огляд поводження з особами, які перебувають в пенітенціарних установах, зокрема, у двох виправних колоніях у Харківській області, а саме, колоніях № 25 та № 100. До того ж, делегація Комітету вперше відвідала колонію № 77 у Бердянську. Візит до колонії № 100 також надав можливість оглянути становище осіб, засуджених до довічного ув'язнення. Ще однією метою візиту було дослідження заходів, вжитих слідчими органами стосовно скарг ув'язнених на жорстоке поводження з боку працівників в'язниць.

Співробітництво, яке делегація отримувала упродовж усього візиту, як від національних органів влади, так і від працівників відвіданих установ, зазвичай було дуже добрим. Зокрема, делегація оперативно отримала доступ до усіх відвіданих установ, їй була надана інформація, необхідна для виконання завдань, і члени делегації могли розмовляти з ув'язненими в умовах конфіденційності. Однак у колоніях № 77 та № 100 багато опитаних делегацією ув'язнених висловили свій страх можливої помсти (у тому числі фізичного жорстокого поводження) з боку працівників або ув'язнених, які допомагають працівникам, як тільки делегація залишить установу. Комітет рекомендує владі України вжити належних заходів у відвіданих установах для забезпечення того, щоб ніякі ув'язнені не зазнавали помсти з боку працівників або інших ув'язнених за розмови з делегацією, і щоб будь-які скарги на такі дії оперативно розслідувалися, і відповідальні особи отримували відповідне покарання.

У колонії № 25 делегація отримала ряд достовірних тверджень про фізичне жорстоке поводження з боку працівників в'язниці у 2019 році, яке полягало в ударах руками, ногами та гумовими кийками, переважно стосовно ув'язнених, які відмовлялися прибирати приміщення (або виконувати інші завдання адміністрації) або після непокірної поведінки. Стверджуване жорстоке поводження переважно мало місце в кабінетах оперативних співробітників, іноді за допомогою ув'язнених (так званих «днювальних»), які були призначені для допомоги персоналу та отримували завдання щодо контролю за іншими ув'язненими.

У деяких випадках стверджуване жорстоке поводження було настільки тяжким, що могло вважатися катуванням (наприклад, сильне побиття, нанесення опіків на сідниці, придушення поліетиленовим пакетом, тощо). Крім того, делегація отримала твердження про зроблені працівни-

ками погрози фізичним насильством (у тому числі загрози зґвалтування кийком).

На відміну від наведеного вище, у тому, що стосується 2020 року, делегація майже не отримала тверджень про фізичне жорстоке поводження працівників колонії № 25. Видається, що зі зміною керівництва в'язниці на початку 2020 року мало місце значне поліпшення поводження з ув'язненими. Вітаючи такий розвиток подій, Комітет звертає увагу органів влади на необхідність проявляти підвищену пильність у цій сфері шляхом надання працівникам вказівок щодо того, що фізичне жорстоке поводження або психологічний тиск у будь-якій формі не толеруватиметься. Комітет також робить зауваження для вдосконалення контролю за силовими операціями з приборкання безладів у в'язницях.

Що стосується колонії № 100, делегація отримала від ув'язнених, які на той момент або раніше перебували у цій колонії, декілька правдоподібних тверджень про нещодавнє фізичне жорстоке поводження з боку працівників. Стверджуване жорстоке поводження переважно полягало в ударах руками, ногами, гумовими кийками, заламуванні рук та/або ніг, перебуванні у напружених позах, примушенні до фізичних вправ поза межею виснаження, і здавлюванні яєчок. Крім того, також мали місце твердження про погрози сексуального характеру, у тому числі зґвалтування. Видається, що у деяких випадках до стверджуваного жорстокого поводження також були залучені «днювальні».

В ході візиту до колонії № 100 делегація отримала враження, що ув'язнені, які не завжди виконували накази адміністрації, значно ризикували зазнати жорстокого поводження, й іноді навіть тяжкого жорстокого поводження. Окрім цього, деякі ув'язнені стверджували, що вони боялися скаржитися на жорстоке поводження зовнішнім органам, оскільки працівники в'язниці загрожували їм, що це призведе до негативних наслідків для них. Комітет рекомендує регулярно доносити тверду настанову керівництву та працівникам цієї колонії про те, що жорстоке поводження з ув'язненими у будь-якій формі, у тому числі погрози, є неприпустимим і буде каратися відповідним чином. Він також рекомендує надати працівникам тверду настанову про те, що будь-які погрози або залякування з метою запобігти поданню скарг ув'язненими є неприпустимими.

У доповіді підкреслюється, що колонія № 77 виділялася серед відвіданих установ через постійну атмосферу страху серед ув'язнених. Ув'язнені дуже неохоче розмовляли з делегацією, явно хвилюючись за свою безпеку, і багато з них відмовлялися від конфіденційних інтерв'ю, голосно повідомляючи, що у них усе в порядку і нема про що розмовляти. Комітет відмічає, що протягом багатьох своїх візитів до 47 держав-членів Ради Європи за останні 30 років він майже жодного разу не відвідував в'язницю, де так багато ув'язнених відмовлялися б спілкуватися з ним.

Однак, делегації вдалося зібрати достатньо інформації, у тому числі — від ув'язнених в інших установах, які раніше знаходилися в цій колонії, яка дозволила дійти висновку про те, що колонією № 77 керують за допомогою системи залякування та насильства. При цьому швидко стало очевидно, що хоча адміністрація контролювала ситуацію, жорстоке поводження з ув'язненими переважно здійснювала окрема група ув'язнених (а саме — «днювальні»), зазвичай, за відома та мовчазної згоди з боку адміністрації і це стало звичним підходом до зберігання порядку в установі. Схоже, що після прибуття до колонії та поміщення до приймального відділення, ув'язнені отримували від працівників колонії наказ прибирати територію відділення. Будь-який ув'язнений, який відмовлявся виконувати цей наказ, за твердженнями, отримував покарання від «днювальних». За твердженнями, таке покарання відбувалося у приймальному відділенні (зазвичай у коморі), за повторюваною схемою, а саме: ув'язненого змушували роздягатися та лягти на підлогу, при цьому його тримали декілька ув'язнених і били пластиковим шлангом по підошвах стоп та/або сідницях.

Комітет рекомендує органам влади України провести з центрального рівня оперативну та всеосяжну перевірку того, як функціонує колонія № 77, і щоб адміністрація та працівники колонії отримали чітку настанову про те, що будь-який працівник колонії, який скоїть або буде допомагати у жорстокому поводженні чи підбурюватиме його, буде притягнутий до відповідальності.

Загалом, Комітет вкотре висловлює серйозні побоювання щодо практики використання ув'язнених як «днювальних». Він підкреслює, що будь-яка часткова відмова від відповідальності за порядок та безпеку у в'язницях, що є відповідальністю режимних співробітників установи, є неприйнятною, та закликає органи влади України вжити усіх необхідних заходів — у тому числі заходів законодавчого характеру — для зупинення цієї практики.

В ході візиту делегація провела консультації з Державним бюро розслідувань (ДБР) для ознайомлення з заходами, вжитими при розслідуванні скарг на жорстоке поводження з ув'язненими в колоніях № 25 та № 77. У доповіді наводиться запит до органів влади України щодо надання оновленої інформації про прогрес та результати цих розслідувань. Що стосується більш конкретно колонії № 77, Комітет шкодує про той факт, що в широкомасштабному розслідуванні певних скарг конкретних ув'язнених на жорстоке поводження та вимагання з боку працівників та «днювальних», слідчий прийняв рішення про припинення кримінальних проваджень проти працівників в'язниці.

Стосовно цього Комітет просить надати опис конкретних кроків, які ДБР зробило для встановлення можливої участі працівників колонії — у тому числі за допомогою спонукання, згоди або ігнорування — у стверджу-

ваному жорстокому поводженні «днювальних» з іншими ув'язненими у цій колонії.

На момент візиту приблизно 75% довічно ув'язнених осіб, які знаходилися у колонії № 100, більше не зазнавали систематичного застосування кайданок, коли їх виводили з камер. Комітет підкреслює необхідність в подальшому розвинути це позитивне досягнення і забезпечити, щоб рутинне надягання кайданок було винятковим заходом, завжди ґрунтувалося на індивідуальній оцінці ризиків та переглядалося часто та регулярно.

При цьому довічно ув'язнені особи продовжували зазнавати певних анахронічних та принизливих практик — наприклад, їх змушували бігти по коридору, напівприсідаючи, або йти під час супроводу, зігнувшись у талії з піднятими руками. Комітет закликає органи влади України негайно покласти край таким практикам.

Комітет також із занепокоєнням зауважив, що велика кількість довічно ув'язнених осіб у колонії № 100 продовжувала бути замкнутою в камерах упродовж 23 годин на добу, їх єдина діяльність поза межами камери полягала лише у прогулянці упродовж однієї години, яку здійснювали для однієї камери за раз у дуже малих двориках. Комітет закликає органи влади України удосконалити режим для таких ув'язнених, зокрема, шляхом забезпечення спектру спільних видів діяльності поза межами камер. Він також рекомендує, щоб, як правило, забезпечувати таким ув'язненим контакт з ув'язненими з інших камер.

Крім того, беручи до уваги прийняття нормативних положень, які, в принципі, дають довічно ув'язненим можливість бути розміщеними з іншими ув'язненими після відбуття десяти років покарання, Комітет підкреслює, що сегрегація довічно ув'язнених осіб залишається загальним правилом. Тому він рекомендує органам влади України знову переглянути законодавство з метою повного скасування цієї норми.

Що стосується медичних послуг у відвіданих колоніях, делегація відмітила значні недоліки у порядку реєстрації та повідомлення про тілесні ушкодження. Комітет закликає органи влади України забезпечити, щоб ув'язнені мали ефективне право на оперативне обстеження лікарями-фахівцями (зокрема, після випадків насильства) і щоб медичний персонал в'язниць проходив належну підготовку та отримував чіткі інструкції щодо реєстрації та повідомлення про помічені травми ув'язнених. Комітет також закликає органи влади покласти край поміченій в усіх відвіданих колоніях практиці поміщення ув'язнених у металеву клітку або закриті ґратами місця протягом медичних консультацій та забезпечити, щоб медичні обстеження ув'язнених проводилися поза межами чутності та, якщо відповідний лікар не бажатиме зворотного у конкретно взятому випадку — поза межами зору немедичного персоналу.

I. ВСТУП

A. Візит, доповідь та подальші дії

1. Відповідно до статті 7 Європейської конвенції про запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (надалі — «Конвенція»), делегація Комітету здійснила візит до України з 4 по 13 серпня 2020 року. Візит видався Комітету «необхідним за даних обставин» (див. стаття 7, пункт 1 Конвенції) та був шістнадцятим візитом Комітету до України[603].

2. Головною метою візиту було ознайомитися з поводженням з особами, які тримаються в пенітенціарних установах, зокрема, у двох виправних колоніях у Харківській області, а саме, *колоніях № 25 та № 100*. До того ж, делегація Комітету вперше відвідала *колонію № 77 у Бердянську*. Візит до колонії № 100 також надав можливість оглянути становище осіб, засуджених до довічного ув'язнення.

Делегація також відвідала слідчі ізолятори (СІЗО) у Харкові та Запоріжжі та Темнівську міжобласну лікарню № 100, з метою опитування ув'язнених, переведених з вищезгаданих пенітенціарних установ.

3. Ще однією метою візиту було дослідження заходів, вжитих слідчими органами стосовно скарг ув'язнених на жорстоке поводження з боку працівників в'язниць. Зокрема, делегація звернула увагу на розслідування конкретних скарг на фізичне жорстоке поводження з ув'язненими в колонії № 25 у Харкові та колонії № 77 у Бердянську[604].

4. Явище жорстокого поводження та залякування ув'язнених працівниками колоній № 25 та № 100 було питанням серйозного занепокоєння Комітету упродовж декількох років та розглядалося протягом декількох візитів Комітету[605]. З огляду на постійну нездатність органів влади України поліпшити ситуацію, незважаючи на неодноразово дані Комітетом конкретні рекомендації, у березні 2013 року Комітет розпочав процедуру оприлюднен-

---

[603] Для повного переліку візитів див. https://www.coe.int/en/web/cpt/ukraine. Усі доповіді про візити та відповіді Уряду були оприлюднені за запитом органів влади або відповідно до автоматичної процедури публікації, яку органи влади України представили у 2014 році. Відповідно до цієї процедури, усі документи, які стосуються візитів Комітету, повинні публікуватися автоматично, якщо органи влади не надають, упродовж одного місяця, запит про відкладення публікації відповідного документу (на строк до шести місяців).

[604] Розслідування тверджень нових ув'язнених у колонії № 77 про жорстоке поводження також було темою кореспонденції між Комітетом та владою України у 2019 році.

[605] Комітет вперше відвідав колонію № 100 у 2005 році, а колонію № 25 у 2012 році. Обидві установи були повторно відвідані у 2014 та 2016 році.

ня заяви відповідно до статті 10 (2) Конвенції[606]. У світлі інформації, наданої органами влади після візиту 2014 року, Комітет досягнув висновку про те, що відповідні органи влади приймали рішучі дії для боротьби із жорстоким поводженням з ув'язненими в обох установах, та вирішив закрити вищезгадану процедуру. Дійсно, висновки подальшого візиту Комітету у 2016 році вказували на значне поліпшення ситуації в колоніях № 25 та № 100 щодо поводження працівників з ув'язненими.

Однак, вже з початку 2020 року Комітет почав отримувати повідомлення з різних джерел, які вказували на погіршення ситуації в цих установах, і зокрема — у колонії № 25, в тому, що стосується поводження працівників колонії з ув'язненими. Беручи до уваги серйозність цих повідомлень, Комітет вирішив, що ці дві колонії необхідно відвідати знову, для того, щоб оцінити поводження з ув'язненими на місці.

До візиту до колонії № 77 у Бердянську також призвели численні повідомлення ув'язнених про фізичне жорстоке поводження, залякування та вимагання з боку персоналу та інших ув'язнених, які Комітет отримав у 2019 році.

5. Візит здійснювали наступні члени Комітету КЗК:

— Тереза Риттер, другий віце-президент Комітету (голова делегації);
— Джордже Алємпієвіч;
— Арман Татоян.

Їх підтримував Елвін Алієв з секретаріату Комітету, і їм допомагали:

— Джордж Тугуші, колишній Омбудсмен Грузії та колишній член Комітету (експерт);
— Денис Даниленко (перекладач);
— Дмитро Копилов (перекладач).

6. Доповідь про візит була ухвалена Комітетом на 103-й сесії, яка проводилася з 3 до 6 листопада 2020 року, і була передана владі України 30 листопада 2020 року. Різні рекомендації, коментарі та інформаційні запити, наводяться у цій доповіді жирним шрифтом. Комітет просить владу України надати, упродовж трьох місяців, відповідь, до якої входитиме повний перелік дій, зроблених для втілення рекомендацій Комітету, а також відповіді на коментарі та інформаційні запити, наведені у доповіді.

---

[606] Стаття 10 (2) містить наступне: «Якщо Сторона відмовляється від співпраці або відмовляється поліпшити ситуацію у світлі рекомендацій Комітету, Комітет, після надання цій Стороні можливості повідомити свою думку, може більшістю у дві третини голосів своїх членів прийняти рішення про оприлюднення заяви з цього приводу».

B. Консультації делегації та співробітництво

7. В ході візиту делегація мала консультації з Денисом Малюською (міністром юстиції), Оленою Висоцькою (заступником міністра юстиції) та Гюндузом Мамедовим, заступником генерального прокурора, а також зі старшими посадовими особами з Міністерства юстиції (у тому числі Департаменту виконання кримінальних покарань) та Офісу генерального прокурора. Також були проведені зустрічі з Олександром Бабіковим, першим заступником директора Державного бюро розслідувань (ДБР), та старшими слідчими ДБР.

Крім того, делегація зустрілася з Людмилою Денісовою, Уповноваженою Верховної Ради з прав людини (Омбудсменом) та персоналом Департаменту національного превентивного механізму (НПМ), а також з представниками неурядових організацій, діючих у галузях, які стосуються діяльності Комітету.

Перелік національних органів влади та організацій, з якими делегація здійснювала консультації, наводиться у Додатку до цієї доповіді.

8. Співробітництво, яке делегація отримувала упродовж усього візиту, як від національних органів влади, так і від працівників відвіданих установ, зазвичай було дуже добрим. Зокрема, делегація оперативно отримала доступ до усіх відвіданих установ (у тому числі тих, які не було попереджене заздалегідь), їй була надана інформація, необхідна для виконання завдань, і члени делегації могли розмовляти з ув'язненими в умовах конфіденційності.

9. Однак у колоніях № 77 та № 100 багато опитаних делегацією ув'язнених висловили свій страх можливих репресій (у тому числі фізичного жорстокого поводження) з боку працівників або ув'язнених, які допомагають працівникам, як тільки делегація залишить установу (див. також пункт 23). Беручи до уваги помітну атмосферу страху та залякування, яка переважала в обох установах, делегація вирішила не інформувати керівництво колоній № 77 та № 100 про отримані твердження про жорстоке поводження, побоюючись, що це може призвести до репресій проти ув'язнених.

Наприкінці візиту делегація висловила свої серйозні занепокоєння щодо безпеки ув'язнених, з якими розмовляла, і закликала центральні органи влади вжити необхідні заходи для запобігання будь-яким діям з метою помсти цим ув'язненим.

10. Комітет змушений підкреслити, що помста ув'язненим за спілкування з Комітетом у будь-якій формі вражає саму суть превентивного механізму, втілену Комітетом. Очевидно, будь-яка така дія буде повністю несумісна з принципом співпраці, закріпленим у статті 3 Конвенції. **Комітет рекомендує владі України вжити належних заходів у відвіданих установах для забезпечення того, щоб ніякі ув'язнені не зазнавали помсти з боку пра-**

цівників або інших ув'язнених за розмови з делегацією. Будь-які скарги на такі дії повинні ефективно розслідуватися, а винні особи повинні отримувати відповідне покарання. Комітет бажає бути проінформованим про конкретні заходи, вжиті владою України у цьому стосунку.

II. ФАКТИ, ВИЯВЛЕНІ ПІД ЧАС ВІЗИТУ, ТА ЗАПРОПОНОВАНІ ДІЇ

A. Попередні зауваження

11. З самого початку візиту старші посадові особи з Міністерства юстиції повідомили делегації про поточну реформу пенітенціарної системи[607]. Було підкреслено, що на даний момент головною метою програми реформи був перегляд законодавчої бази в цілях посилення захисту прав ув'язнених.

У цьому контексті було зроблено посилання на розробку проектів нового законодавства, зокрема, проекту закону «Про пенітенціарну систему», метою якого, зокрема, була оптимізація структури тюремної адміністрації, посилення соціального добробуту персоналу, поліпшення матеріальних умов тримання у в'язницях, надання ув'язненим якісних медичних послуг, регулювання застосування персоналом фізичної сили та «спеціальних засобів», а також поліпшення доступу ув'язнених до механізмів зовнішніх скарг. Інший законопроект, який підготувало Міністерство юстиції, пропонує внести зміни до відповідного законодавства для частішого використання альтернатив ув'язненню, подальшого розвитку системи пробації та впровадження нового виду покарання під назвою «пробаційний нагляд».[608]

Особливе посилання було зроблено на проект закону «Про зміни до закону про попереднє ув'язнення», який знаходився на розгляді у Верховній Раді. Зокрема, законопроект передбачає збільшення офіційної норми житлового простору на одного ув'язненого у слідчих ізоляторах з 2.5 кв. м. до 4 кв. м. (у камерах, розрахованих на декількох осіб), без урахування санітарного вузла.[609]

---

[607] Попередні заходи, вжиті у контексті програми тюремної реформи, включали ліквідацію Державної пенітенціарної служби (на центральному рівні) у 2016 році та передачу її функцій Департаменту виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції. Крім того, тюремна адміністрація на регіональному рівні була зменшена до шести міжобласних дирекцій, і тюремна медицина стала більш незалежною.

[608] Запропонована нова санкція складається з обмеження прав та свобод засуджених осіб, спрямованого на їх ресоціалізацію без ізоляції від суспільства і на запобігання скоєння ними нових злочинів.

[609] У законопроекті також передбачається, що дистанція між протилежними стінами камери не повинна бути меншою ніж 2 метри, і камери розміром менш ніж 6 кв. м. не повинні використовуватися для розміщення ув'язнених.

Влада також посилалася на нещодавно прийняті положення, у тому числі Правила внутрішнього розпорядку пенітенціарних установ та слідчих ізоляторів, а також нещодавній міністерський наказ, який встановив порядок медичного обстеження ув'язнених та документації тілесних ушкоджень (див. пункт 57). Крім того, стратегія охорони здоров'я у в'язницях була у процесі розробки в консультації з Міністерством охорони здоров'я (див. стосовно цього пункт 55).

Комітет заохочує органи влади України слідувати порядку денному тюремної реформи та бажає бути проінформованим про прогрес, досягнутий у цій галузі. У цьому контексті Комітет бажав би також отримати інформацію про вжиті або передбачені заходи щодо модернізації в'язничної нерухомості.

Крім того, Комітет рекомендує органам влади України надати високий пріоритет прийняттю наведених вище поправок до Закону про попереднє ув'язнення, це питання вже давно перезріло.

12. На момент візиту загальна кількість ув'язнених в Україні дорівнювала приблизно 51,000[610] (тобто коефіцієнт ув'язнених був приблизно 143 на 100,000 населення), у порівнянні з близько 57,000 під час планового візиту Комітету у 2017 році. Таким чином, позитивна тенденція до зменшення тюремного населення продовжилася, і Комітет це вітає. Однак, Комітет також помітив, що пропорція осіб, які знаходяться під вартою, залишається високою в останні роки (наприклад, приблизно 37% на момент візиту), що вказує на можливе надмірне застосування попереднього ув'язнення в Україні.

Комітет вірить, що органи влади України продовжать прикладати зусилля для зменшення тюремного населення. Що стосується конкретно попереднього ув'язнення, необхідно зробити кроки для забезпечення більш обмеженого підходу до застосування тримання під вартою шляхом встановлення суворих обмежень на його використання та заохочення більш широкого застосування альтернативних запобіжних заходів, не пов'язаних з триманням під вартою[611]. У цьому контексті необхідно реалізувати належні заходи щодо органів прокуратури та суду, у тому числі за допомогою навчання, для забезпечення

---

[610] Не включаючи тюремне населення територій, які на даний момент знаходяться поза ефективним контролем уряду України (тобто, Криму та частин Донецької та Луганської областей).

[611] У цьому контексті органи влади повинні керуватися рекомендацією Rec (2006) 13 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам про застосування тримання під вартою, умови, за яких воно відбувається, та створення гарантій проти зловживання У цьому контексті органи влади повинні керуватися рекомендацією Rec (2006) 13 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам про застосування тримання під вартою, умови, за яких воно відбувається, та створення гарантій проти зловживання.

їх повного розуміння та підтримки відповідної політики, і таким чином уникнення зайвого тримання під вартою.

13. Виправна колонія № 25 у Харкові[612], установа середнього рівня безпеки для засуджених повнолітніх чоловіків, мала офіційну місткість у 1,112 місць (відповідно до норми у 4 кв. м. житлового простору для одного ув'язненого) і вміщувала 796 ув'язнених на момент візиту.

Виправна колонія № 100 у Темнівці[613], установа середнього рівня безпеки для повнолітніх чоловіків, яким раніше оголосили вирок, мала офіційну місткість у 1,124 місць та вміщала 890 ув'язнених на момент візиту (у тому числі 55 довічно ув'язнених осіб, розміщених у двох окремих блоках максимального рівня безпеки).

Виправна колонія № 77 розташована у передмісті Бердянська, на південному сході країни. Вона була відкрита у 1960 році та діє як колонія мінімального рівня безпеки для повнолітніх чоловіків, ув'язнених уперше. Ув'язнені розміщуються у трьох двоповерхових будівлях, розділених на чотири блоки, кожний з яких вміщає від 50 до 75 ув'язнених. Установа, яка офіційно мала 716 місць, вміщувала 268 ув'язнених на момент візиту[614].

B. Катування та інші форми жорстокого поводження

a. Виправна колонія № 25 у Харкові

14. У колонії № 25 делегація отримала ряд достовірних тверджень про фізичне жорстоке поводження з боку працівників в'язниці у 2019 році, яке полягало в ударах руками, ногами та гумовими кийками, переважно стосовно ув'язнених, які відмовлялися прибирати приміщення (або виконувати інші завдання адміністрації) або після непокірної поведінки. Стверджуване жорстоке поводження переважно мало місце в кабінетах оперативних співробітників (розташованих в адміністративній будівлі), іноді — за допомогою ув'язнених, які були призначені допомагати персоналу (так звані «чергові ув'язнені[615]», див. пункт 27). У деяких випадках стверджуване жорстоке поводження було настільки тяжким, що могло вважатися катуванням (наприклад, сильне побиття, нанесення опіків на сідниці, придушення поліетиленовим пакетом і «водний спорт[616]»). Крім того, делегація отримала твер-

[612] Для більш детального опису колонії № 25, див. CPT/Inf (2013) 23, пункт 4.

[613] Для більш детального опису колонії № 100, див. CPT/Inf (2007) 22, пункт 118.

[614] Делегація була проінформована про те, що в установу не приймали нових ув'язнених з березня 2020 року через пандемію Covid-19.

[615] Зазвичай відомі як «днювальні».

[616] Особі закривають рот та ніс вогкою ганчіркою та ллють воду на обличчя, через що особі здається, що вона захлинається.

дження про погрози фізичним насильством з боку працівників установи (у тому числі погрози зґвалтування кийком).

15. Деякі з опитаних ув'язнених дали детальні та послідовні описи тяжкого фізичного жорстокого поводження, якого вони, за власними словами, зазнали наприкінці 2019 року.

Наприклад, один ув'язнений стверджував, що наприкінці листопаду 2019 року його вивели з камери дисциплінарного покарання (куди він був поміщений через відмову виконати накази персоналу) та відвели до адміністративної будівлі, де він зазнав тяжкого жорстокого поводження (ударів ногами, ударів кийком по підошвах стоп, придушення поліетиленовим пакетом та «водний спорт») від декількох працівників. У подальшому, за його словами, його роздягли, йому зав'язали очі і його прив'язали, догори обличчям, до металевого ліжка в одній з кімнат тієї ж будівлі, обв'язавши мотузкою по усьому тілі. Ув'язнений стверджував, що залишався у такій позі упродовж шести діб, протягом яких був змушений мочитися та випорожнюватися на матрац[617].

При обстеженні з боку лікаря-криміналіста, який був учасником делегації, цей ув'язнений продемонстрував великі ділянки червонуватої та червоно-коричневої пігментації шкіри на обох сідницях і задніх областях обох стегон; і шрами на задній області верхньої частини лівої ноги та на задній області верхньої та нижньої частини правої ноги, а також на внутрішніх областях нижніх частин обох ніг.

Помічені ділянки пігментації шкіри на сідницях та стегнах ув'язненого (які можна було класифікувати як пізні наслідки пошкодження шкіри від запрівання) та шрами на нижніх частинах ніг відповідали твердженням про тривалий контакт з екскрементами та тривалу фіксацію мотузкою, відповідно.

16. Крім того, делегація отримала твердження про те, що декілька інших ув'язнених у колонії № 25 були покарані аналогічним чином у зв'язку з невиконанням наказів персоналу. Делегація мала можливість ознайомитися з матеріалами розслідування стосовно кримінальних проваджень, порушених у результаті скарги, поданої однією з цих осіб[618], яка містила звіт судово-медичної експертизи з медичними висновками, аналогічними висновкам, наведеним вище (такі, як висновок про пігментацію шкіри на обох стегнах).

17. Інший опитаний делегацією ув'язнений[619] стверджував, що у грудні 2019 року його відвели до кімнати в адміністративній будівлі, де його роз-

---

[617] Кримінальне розслідування цього випадку тривало на момент візиту (див. пункт 34).

[618] Чоловік був звільнений з колонії до візиту делегації.

[619] Інтерв'ю з ув'язненим відбулося у Темнівській тюремній лікарні, куди він був переведений з колонії № 25 в якості засобу захисту, накладеного прокурором після скарги на жорстоке поводження.

дягли догола, а його руки та ноги зв'язали клейкою стрічкою. На його голову вдягли поліетиленовий пакет з мокрим рушником, що призвело до відчуття задушення. Ув'язнений стверджував, що після цього його били руками й ногами декілька офіцерів та «днювальних», які нібито також нанесли опіки на його сідниці підпаленою газетою. Він також стверджував, що іншого разу його також зґвалтували кийком.

Протягом обстеження з боку судово-медичного експерта, який був членом делегації, відповідний ув'язнений продемонстрував ділянку поверхневих рубців розміром приблизно 4.2 на 1.7 сантиметрів на нижній частині правої сідниці та задній частині правої ділянки правого стегна, що відповідало опіку другого ступеня, який загоївся.

18. На відміну від наведеного вище, у тому, що стосується 2020 року, делегація майже не отримала тверджень про фізичне жорстоке поводження з боку працівників колонії № 25. Видається, що зі зміною керівництва в'язниці на початку 2020 року мало місце значне поліпшення поводження з ув'язненими. Багато з опитаних делегацією ув'язнених стверджували, що рутинні побиття та інші тяжкі форми жорстокого поводження з боку працівників колонії (і «днювальних») зупинилися з прибуттям нового керівництва, та звернули увагу на значні зміни у поводженні персоналу з ними. Комітет це вітає.

При цьому в установі залишилася на місці широко поширена практика здійснення психологічного тиску на ув'язнених (наприклад, для запобігання поданню ними скарг до зовнішніх органів), а також загальна атмосфера страху, хоча вона значно зменшилася у порівнянні з ситуацією, яку Комітет помітив у 2016 році. **Комітет вважає, що керівництво установи повинно продемонструвати підвищену пильність у цьому відношенні, шляхом надання персоналу інструкцій про те, що фізичне жорстоке поводження або психологічний тиск у будь-якій формі не припускається, і шляхом забезпечення регулярної присутності старших керівних осіб у місці позбавлення волі, їх прямого контакту з ув'язненими та розслідування поданих ув'язненими скарг.**

19. Єдиний відносно нещодавній епізод насильства у колонії № 25 стосувався стверджуваного застосування надмірної сили членами підрозділу спеціального призначення (яку нібито ввели в установу в контексті широкомасштабного обшуку) рано вранці 8 січня 2020 року. Відповідно до отриманих делегацією описів, члени групи, які, за твердженнями, були у повному захисному обладнанні та балаклавах, вивели декількох ув'язнених з жилих приміщень, наділи на них кайданки та змусили їх лягти на підлогу, після чого били їх ногами та/або кийками (у тому числі по голові).

На момент візиту тривало кримінальне розслідування тверджень про застосування надмірної сили членами підрозділу спеціального призначення у контексті згаданого вище втручання (див. пункт 34).

На думку Комітету, **втручання підрозділів спеціального призначення повинно використовуватися лише у виняткових випадках і в якості крайньої міри, якщо повторювані спроби вирішення конкретної ситуації, яка загрожує порядку в установі, не були успішними. Крім того, усі заплановані втручання таких груп повинні відбуватися у присутності органу, який є незалежним від залучених силовиків та тюремної адміністрації, і до завдань якого входило б спостереження та у подальшому звітування про проведення операції[620]. Слід також розглянути можливість відеофіксації всіх запланованих спеціальних операцій.**

20. Деякі з допитаних делегацією ув'язнених стверджували, що заявлена мета згаданого вище втручання полягала в покаранні тих, хто скаржився зовнішнім органам на жорстоке поводження та інші незаконні практики в установах. **Комітет рекомендує владі України зробити додаткові кроки для забезпечення того, щоб ув'язнені, які зверталися зі скаргами, не зазнавали помсти.**

b. Виправна колонія № 100 у Темнівці

21. Делегація отримала від ув'язнених, які на той момент або раніше перебували у колонії № 100, декілька достовірних тверджень про нещодавнє жорстоке поводження з боку працівників колонії. Стверджуване жорстоке поводження переважно полягало в ударах руками, ногами, гумовими кийками, заламуванні рук та/або ніг, перебуванні у напружених позах, примушенні до фізичних вправ поза межею виснаження, і здавлюванні яєчок. Крім того, також мали місце твердження про загрози сексуального характеру, у тому числі зґвалтування. Видається, що у деяких випадках до стверджуваного жорстокого поводження також були залучені «днювальні».

В якості прикладу, один з ув'язнених стверджував, що після прибуття до колонії № 100 у квітні 2020 року він зазнавав жорстокого поводження з боку персоналу упродовж трьох діб підряд, поки не погодився мити підлогу. Стверджуване жорстоке поводження, за його словами, відбувалося в кабінеті оперативного офіцера та мало форму поміщення ув'язненого обличчям донизу на підлогу, один офіцер сідав йому на спину а інші тягнули догори його ноги догори та одягнені в наручники руки.

Інший ув'язнений стверджував, що у липні 2020 року з ним жорстоко поводилися в одному з кабінетів оперативного персоналу через відмову працювати. За його словами, працівники в'язниці заламали йому руки та сіли йому на спину, давлячи на його грудну клітину, поки він лежав обличчям донизу, до тих пір, поки він не знепритомнів.

---

[620] Присутність такого органу матиме стримуючий ефект на усіх осіб, які планують жорстоко поводитися з ув'язненими та значно полегшить розслідування будь-яких тверджень про жорстоке поводження та правильне приписування вини.

Декілька інших ув'язнених, з якими зустрілася делегація, стверджували, що протягом перебування у приймальному відділенні установи[621] вони були змушені працювати упродовж декількох годин і виконувати тривалі фізичні вправи (такі, як віджимання та присідання), з метою здійснення на них психологічного тиску та досягнення їх покірності адміністрації, до переведення до відділень, де вони повинні були відбувати покарання.

22. В ході візиту до колонії № 100 делегація отримала враження, що ув'язнені, які не завжди виконували накази адміністрації (і яких персонал вважав здатними призвести до безладу у в'язниці) значно ризикували зазнати жорстокого поводження, і іноді навіть тяжкого жорстокого поводження. Окрім цього, деякі ув'язнені стверджували, що вони боялися скаржитися на жорстоке поводження зовнішнім органам, оскільки працівники в'язниці загрожували їм, що це призведе до негативних наслідків для них (див. також пункт 9).

Комітет рекомендує регулярно доносити чітке повідомлення до керівництва та працівників цієї колонії про те, що жорстоке поводження з ув'язненими у будь-якій формі, у тому числі загрози, є неприпустимим і буде каратися відповідним чином. Він також рекомендує надати працівникам чітке повідомлення про те, що будь-які погрози або залякування з метою запобігти поданню скарг ув'язненими є неприпустимими.

c. Виправна колонія № 77 у Бердянську

23. Комітет змушений наголосити, що колонія № 77 виділялася серед відвіданих установ через постійну атмосферу страху серед ув'язнених. Ув'язнені дуже неохоче розмовляли з делегацією, явно хвилюючись за свою безпеку, і багато з них відмовлялися від конфіденційних інтерв'ю, голосно повідомляючи, що усе в порядку і нема про що розмовляти. Комітет відмічає, що протягом багатьох своїх візитів до 47 держав-членів Ради Європи за останні 30 років він майже жодного разу не відвідував в'язницю, де так багато ув'язнених відмовлялися б розмовляти.

Однак, делегації вдалося зібрати достатньо інформації, у тому числі — від ув'язнених в інших установах, які раніше знаходилися в цій колонії, яка дозволила дійти висновку про те, колонією № 77 керують за допомогою системи залякування та насильства. Було загальне враження, що колонією керують «залізною рукою». При цьому швидко стало очевидно, що керувала ситуацією адміністрація, жорстоке поводження з ув'язненими переважно здійснювала окрема група ув'язнених (а саме — «днювальні») — зазвичай за

[621] Дільниця карантину, діагностики і розподілу (КДіР). Максимальна тривалість перебування на цій дільниці становить 14 діб (розділ 95 Кримінально-виконавчого кодексу).

знання та мовчазної згоди адміністрації — і це стало звичайною особливістю зберігання порядку в установі.

24. Більш конкретно, з зібраної інформації видається, що заходи, застосовані персоналом, який у значній мірі покладався на «днювальних», були спрямовані на досягнення покірної поведінки від усіх ув'язнених з першого дня після їх прийняття до установи. На основі отриманих делегацією детальних та узгоджених описів можна помітити чітку закономірність щодо поводження з новоприбулими ув'язненими.

Схоже, що після прибуття до колонії та поміщення до приймального відділення, ув'язнені отримували від працівників колонії наказ прибирати територію відділення; будь-який ув'язнений, який відмовлявся виконувати цей наказ, за твердженнями, отримував покарання від «днювальних». За твердженнями, таке покарання відбувалося у приймальному відділенні (зазвичай у коморі), за повторюваною схемою, а саме: ув'язненого змушували роздягатися та лягти на підлогу, після чого його тримали декілька ув'язнених і били пластиковим шлангом по підошвах стоп та/або сідницях[622]. До інших видів стверджуваного жорстокого поводження входило примушення ув'язнених дуже довго залишатися навприсядки з витягнутими уперед руками або робити декілька сотень присідань.[623]

25. Зібрана делегацією інформація також свідчить про те, що повністю покірні ув'язнені зазвичай могли уникнути фізичного жорстокого поводження та відбути своє покарання у відносному спокої, але ті, які нібито порушували або кидали виклик офіційним та неофіційним правилам колонії, або ті, які хоча б трохи скаржилися на будь-який аспект поводження з ними, могли отримати жорстку відповідь.

Делегація також зауважила, що колонія № 77 надзвичайно рідко користувалася офіційними дисциплінарними заходами, зокрема у тому, що стосується дисциплінарного ізолятора.[624] Цей факт, на додаток до попередніх зауважень, вказував на існування неофіційної дисциплінарної системи, якою користувалися працівники та «днювальні».

26. У світлі наведених вище міркувань **Комітет рекомендує органам влади України провести з центрального рівня оперативну та всеосяжну перевірку того, як функціонує колонія № 77. Він хотів би отримати опис конкретних заходів, вжитих у цьому стосунку.**

---

[622] Один ув'язнений стверджував, що зазнав такого поводження декілька разів, поки, нарешті, не погодився підмітати територію приймального блоку.

[623] Були також отримані твердження, згідно з якими в день прибуття до колонії ув'язнених змушували вивчити розпорядок, і тих, хто провалював «екзамен», наступного дня могли побити «днювальні».

[624] За 2019–2020 роки лише сім разів ув'язнені були поміщені до ДІЗО (дисциплінарного ізолятору) і жодного разу до ПКТ (приміщень камерного типу) за останні декілька років.

Крім того, необхідно вжити заходів для забезпечення того, щоб керівництво та працівники цієї колонії отримали чітку та сувору настанову про те, що будь-який працівник в'язниці, який скоїть, допоможе скоїти або підбурюватиме жорстоке поводження, буде притягнутий до відповідальності та понесе відповідне покарання.

***

27. У доповідях про попередні візити Комітет висловив серйозні сумніви щодо практики використання деяких ув'язнених як «днювальних», які виконують функції контролю за іншими ув'язненими в житлових приміщеннях та на виробництві і доповідають персоналу про будь-які випадки та порушення режиму. Тому Комітет із занепокоєнням помітив протягом даного візиту, що ця практика залишалася. Крім того, на жаль, незважаючи на конкретні рекомендації, які раніше давав Комітет, практика використання «днювальних» також офіційно передбачається Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань[625].

Як вже підкреслювалося раніше, Комітет вважає, що будь-яка часткова відмова від відповідальності за порядок та безпеку у в'язницях, яку несуть режимні співробітники установи, є неприйнятною. Така практика піддає більш слабких ув'язнених ризику жорстокого поводження та експлуатації з боку інших ув'язнених[626].

Комітет закликає владу України зробити всі необхідні кроки — у тому числі законодавчого характеру — для того, щоб покласти край цій практиці. Жодний ув'язнений (в жодній пенітенціарній установі у країні) не повинен мати владу над іншими ув'язненими[627].

C. Дії щодо боротьби з катуваннями та іншими видами жорстокого поводження

28. Один з найбільш ефективних засобів запобігання жорстокому поводженню з боку працівників в'язниць полягає у ретельному розгляді скарг (або будь-якої інформації з відповідними ознаками) щодо жорстокого поводження і, коли це потрібно, застосуванні належних покарань. Це матиме значний стримуючий ефект. І навпаки, якщо влада не вживатиме ефективних заходів після отримання скарг, працівники пенітенціарних установ, які

[625] Див. розділ XVIII, пункт 2.

[626] Наприклад, у колонії № 77 були повідомлення про днювальних, які вирішували, як розподіляти пакунки, які ув'язненим передавали родичі.

[627] Див. також правило 62 Європейських тюремних правил, в якому говориться, що «жоден ув'язнений не повинен мати роботу або мати владу дисциплінарного характеру у в'язниці».

мають намір жорстокого поводження з ув'язненими, зможуть вважати, що можуть робити це безкарно.

29. У листопаді 2015 року Україна прийняла закон, який передбачав створення незалежного центрального органу виконавчої влади — Державного бюро розслідувань (ДБР) — уповноваженого «запобігати, виявляти, зупиняти, розкривати та розслідувати злочини в рамках своєї юрисдикції[628]», до якої входять злочини, скоєні посадовими особами з правоохоронних органів[629]. Новий слідчий орган був офіційно створений у лютому 2016 року та офіційно розпочав працювати у листопаді 2018 року. В плані організаційної структури ДБР складається з центрального офісу в Києві та декількох територіальних дирекцій[630].

30. В ході візиту делегація провела консультації зі старшими посадовими особами ДБР, які надали детальну інформацію про роботу відомства. Було відмічено, що ДБР усе ще перебувало у процесі розвитку, у тому числі, що стосується набору працівників, і особливо оперативних працівників[631]. За словами співрозмовників делегації, майже повна відсутність оперативних співробітників[632] приводила до значних труднощів при здійсненні їх повноважень; тому ДБР повинно було спиратися на оперативні підрозділи інших державних органів, що за певних обставин могло поставити під сумнів незалежність розслідування. Делегація також була проінформована про те, що через відсутність оперативного персоналу ДБР ще не розпочинало провадження *ex officio* (тобто за власною ініціативою) щодо можливого жорстокого поводження з боку правоохоронних органів.

Комітет рекомендує органам влади України вжити невідкладні заходи для забезпечення того, щоб оперативні підрозділи ДБР були належним чином укомплектовані персоналом, з метою полегшення їх функціонування.

31. Що стосується розслідування справ про стверджуване жорстоке поводження з боку працівників правоохоронних органів, делегація була проінформована про те, що 24 слідчих ДБР займалися виключно такими розслідуваннями[633]. У цьому зв'язку делегації також надали статистику про загальну кількість отриманих скарг на жорстоке поводження з боку пра-

---

[628] Стаття 1 Закону «Про Державне бюро розслідувань».

[629] Стаття 216 (4) Кримінально-процесуального кодексу.

[630] Розташованих у Львові, Хмельницькому, Миколаєві, Мелітополі, Полтаві, Краматорську та Києві.

[631] Було сказано, що ця затримка заподіяна відсутністю відповідних положень у Законі про ДБР.

[632] Наприклад, територіальне відділення ДБР у Мелітополі, яке мало команду з 39 слідчих, мало лише двох оперативних працівників.

[633] Кожне з семи територіальних відділень мало трьох таких слідчих.

цівників в'язниць та результати проведених ДБР розслідувань. Було зауважено, що з листопада 2018 року ДБР обробило 579 скарг на катування або жорстоке поводження з боку працівників в'язниць, і в 70 справах відомство розпочало досудове розслідування. В цілому мали місце 109 кримінальних проваджень, і до цієї кількості входять справи, які до Бюро передав Офіс генерального прокурора. 42 справи були закриті через відсутність доказів, в одній справі розслідування було припинено, і в 66 справах розслідування тривало[634]. **Комітет вітатиме оновлену статистику стосовно цього.**

32. Делегація також провела консультації зі старшими представниками офісу Генерального прокурора, які контролюють те, як ДБР дотримується закону протягом досудових розслідувань та операцій, через уповноважених прокурорів. Співрозмовники делегації підкреслили, що дії для поліпшення ефективності розслідувань справ про стверджуване жорстоке поводження за участю посадових осіб залишаються на пріоритетній позиції у порядку денному. Зокрема, було зроблено посилання на спеціалізований департамент офісу Генерального прокурора, який здійснює процесуальне керівництво щодо слідчих ДБР у кримінальних провадженнях у таких справах.

Делегація також була проінформована про те, що на координаційній зустрічі глав правоохоронних органів у червні 2020 року було вирішено «розвивати, у співробітництві з Міністерством охорони здоров'я, спільний порядок інформування територіальних підрозділів Державного бюро розслідувань у випадках тілесних ушкоджень, які можуть вказувати на катування та інші види жорстокого поводження з боку працівників правоохоронних органів». На цій зустрічі, за доповідями, також було погоджено, що «Міністерство охорони здоров'я, у співробітництві з Міністерством юстиції, розробить для медичних установ єдиний порядок та форму документації тілесних ушкоджень осіб, які прагнули медичної допомоги у зв'язку з діями працівників правоохоронних органів або перебуванням у місцях позбавлення волі». Комітет вітає ці ініціативи **й бажає отримати оновлену інформацію про їх втілення.**

33. Як вже зазначалося вище, делегація ознайомилася з ходом розслідування скарг на жорстоке поводження щодо ув'язнених у колонії № 25 у Харкові та колонії № 77 у Бердянську. Вона провела консультації з відповідними слідчими ДБР для ознайомлення зі слідчими діями, здійсненими у цих справах.

34. Досудове розслідування стверджуваного жорстокого поводження з ув'язненими у колонії № 25 у Харкові розпочало полтавське відділення ДБР, після скарг щодо застосування надмірної сили у контексті втручання 8 січня 2020 року (див. пункт 19). Делегація була проінформована про те,

[634] Сюди входить єдина справа, в якій ДБР посилалася на статтю 127 Кримінального кодексу («Тортури»).

що, окрім можливого застосування невиправданої або непропорційної сили членами групи швидкого реагування, здійснювалася також перевірка того, чи існували достатні підстави для залучення сил спеціального призначення до колонії у контексті загального обшуку[635].

Було сказано, що усі 26 заявлених постраждалих були опитані на початку розслідування; декілька з них також подали скарги про жорстоке поводження з боку працівників колонії наприкінці 2019 року (див., наприклад, пункти 15–17). Було зауважено, що деякі скаржники були переведені до інших пенітенціарних установ в якості захисту від можливого залякування. Крім того, як стверджувалося, майже всі скаржники пройшли судово-медичну експертизу одразу після вищезгаданої операції (тобто, з 9 до 12 січня 2020 року), яка, зокрема, виявила, що у деяких випадках медичні ознаки відповідали твердженням про удари кийками та використання кайданок. Що стосується інших доказів, співрозмовники делегації висловили жаль з приводу того факту, що камери спостереження установи не працювали в день втручання, що негативно вплинуло на хід розслідування.

Комітет хотів би бути проінформований про прогрес та результати вищезгаданого розслідування, у тому числі в тому, що стосується окремих справ, описаних у пунктах 15–17 доповіді.

35. Кримінальне розслідування щодо колонії № 77 у Бердянську розпочав у лютому 2019 року офіс Генерального прокурора в результаті скарг від восьми ув'язнених та семи родичів ув'язнених на жорстоке поводження та вимагання з боку працівників колонії та «днювальних». Провадження розпочалися відповідно до статей 127 (катування), 189 (вимагання), 364 (зловживання повноваженнями) та 365 (перевищення повноважень) Кримінального кодексу, і їх проводило відділення ДБР у Мелітополі[636].

Відповідно до наданої делегації інформації, ДБР допитало усіх скаржників та стверджуваних порушників, а також опитало більш ніж 60 свідків. Стверджуване жорстоке поводження переважно складалося з ударів (зазвичай — пластиковим шлангом) по підошвах стоп, примусу стояти упродовж усього дня та позбавлення сну. Стверджувалося, що вісім ув'язнених, які подали офіційні скарги, були переведені до інших пенітенціарних установ у якості захисту,[637] і що вони проходили судово-медичні експертизи з берез-

[635] Делегації було сказано, що внутрішня перевірка інциденту, проведена Міністерством юстиції, дійшла висновку про те, що не було жодних порушень з боку членів підрозділу спеціального призначення.

[636] Після того, як Генеральна прокуратура передала справу на розслідування до Національної поліції у листопаді 2019 року (коли прокуратура прийняла рішення про відмову в порушенні кримінальної справи проти працівників в'язниці у зв'язку з відсутністю складу злочину), справу було повернуто до ДБР у березні 2020 року.

[637] Видається, що такі заходи не здійснювалися стосовно свідків.

ня до червня 2019 року. У деяких випадках були виявлені тілесні ушкодження, які, відповідно до протоколів судово-медичної експертизи, були результатами ударів тупими предметами та могли бути нанесені у часовий період, заявлений відповідними особами.

При цьому, у світлі висновків делегації, зроблених упродовж візиту (див. пункти 23–25), на жаль, слідчий прийняв рішення про припинення кримінальних проваджень відповідно до статей 364 та 365 Кримінального кодексу, через відсутність доказів (зокрема, тверджень свідків), які б підтверджували заяви про участь персоналу у стверджуваному жорстокому поводженні[638]. У цьому контексті також було зроблено посилання на труднощі, які виникають внаслідок нестачі кадрів у ДБР (див. пункт 30 та виноску 30), а також у результаті відсутності співпраці з боку керівництва колонії № 77, у тому числі через неодноразову відмову у доступі ДБР до установи. **Необхідно зробити кроки для забезпечення того, щоб подібні ситуації більше не повторювалася.**

Комітет бажає бути проінформований про конкретні кроки, зроблені ДБР у контексті розслідування щодо колонії № 77 для встановлення можливої участі персоналу колонії — у тому числі шляхом підбурення, згоди або замовчування — у стверджуваному жорстокому поводженні «днювальних» з ув'язненими (як стверджувалося у деяких скаргах). У цьому зв'язку Комітет хотів би знати, чи вживало ДБР будь-які професійні методи, призначені для гарантії анонімності та безпеки свідків.

Комітет також хотів би отримати інформацію про результат цього розслідування.

36. Як було і під час попередніх візитів Комітету, делегація помітила, що недостатня присутність персоналу була спільною особливістю в усіх відвіданих колоніях. Наприклад, у колонії № 100 один охоронець відповідав за нагляд за сотнею ув'язнених упродовж дня, іноді йому допомагали один або два інших працівника, які патрулювали різні житлові приміщення. Вночі та на вихідних не було постійної присутності персоналу у житловій частині колонії (невеликий патруль охоронців обходив територію кожні дві-три години).

Комітет змушений знову підкреслити, що низька укомплектованість персоналом зменшує можливості прямого контакту з ув'язненими, збільшує напругу між ув'язненими та персоналом, та сприяє використанню «днювальних» для здійснення контролю за ув'язненими. **Комітет закликає владу України без подальших затримок зробити кроки для перегляду комплектування відвіданих колоній персоналом (і, якщо це доречно,**

[638] По суті, це означало, що ДБР не мало повноважень щодо подальшого розслідування цієї справи.

інших пенітенціарних установ), з метою забезпечення більшої присутності охоронців у житлових та робочих приміщеннях.

37. Під час візиту Комітет був проінформований про плани влади України щодо збільшення використання відеозаписів з метою запобігання можливому зловживанню силою з боку працівників колоній[639]. Зокрема, було заплановано видати охоронцям колонії натільні камери.

Комітет вітає ці плани. Він вважає, що застосування відеозаписів за допомогою стаціонарних та портативних приладів є потенційною важливою гарантією проти жорстокого поводження, а також корисним заходом безпеки. **Комітет закликає владу України надати високий пріоритет втіленню наведених вище планів.**

D. Умови тримання загального тюремного населення

38. Матеріальні умови тримання у колоніях № 25 та № 100 залишилися переважно такими, які були зафіксовані під час візиту *ad hoc* 2016 року[640]. В обох установах житлові приміщення утримувались у доброму стані та були бездоганно чистими.

У колонії № 100 прикладалися тривалі зусилля для подальшого поліпшення матеріальних умов тримання, зокрема, шляхом перебудови великих жилих приміщень на менші[641] та проведення ремонтних робіт у житлових приміщеннях. Що стосується колонії № 25, житлові блоки переважно складалися з невеликих кімнат (наприклад, у блоці 1 було біля 12 кімнат, в кожній з яких було не більше десяти ліжок), хоча у деяких житлових блоках усе ще були жилі приміщення великої місткості (наприклад, жиле приміщення з 56 ліжками у блоці 4).

39. Незважаючи на вік приміщень, житлові приміщення для ув'язнених у колонії № 77 перебували у доброму стані. Вони були відремонтованими, чистими, мали добре освітлення та достатню вентиляцію. Два з чотирьох житлових відділень складалися з жилих приміщень великої місткості (а саме, блоки 1 та 2, в яких були жилі приміщення розміром до 70 ліжок), в той час як два інших складалися з менших кімнат (від 8 до 24 ліжок).

40. Комітет бажає нагадати, що він заперечує проти самого існування багатомісних житлових приміщень; у таких жилих приміщеннях ув'язнені знаходяться у тісних умовах і постійно стикаються з відсутністю приватності. Комітет також визнав, що ризик залякування та насильства в таких

---

[639] У колонії № 25 у Харкові делегація була проінформована про те, що додаткові 60 камер спостереження були встановлені в установі у 2020 році.

[640] Див. CPT/Inf (2017) 15, стор. 53 та 56.

[641] У колонії усе ще були декілька приміщень з 50 або більше ліжками.

жилих приміщеннях є великим, і що належний контроль з боку персоналу значно ускладнюється. Крім того, відокремлення певних ув'язнених на основі індивідуальної оцінки ризиків та потреб стає майже неможливою задачею. Тому Комітет давно заохочував перехід від використання багатомісних приміщень до менших приміщень[642].

Комітет хотів би бути проінформованим про кроки, зроблені або передбачені владою України для переходу від системи багатомісних жилих приміщень у пенітенціарних установах до системи менших житлових приміщень.

41. В усіх трьох відвіданих колоніях душ був зазвичай доступним для ув'язнених лише раз на тиждень.

Комітет повторює свою рекомендацію про те, що частоту доступу ув'язнених до душу в пенітенціарній системі необхідно підвищити[643].

42. Щодо діяльності, відповідно до інформації, наданої керівництвом колонії № 25, 135 ув'язнених мали оплачувану роботу в різних майстернях (виготовлення меблів, автомобільних причепів тощо), а близько 50 ув'язнених працювали в загальних службах установи (ремонт, котельня, їдальня тощо). Крім того, близько 50 ув'язнених були залучені до професійного навчання (на такі професії, як зварювальники, токарі та теслярі)[644].

У зв'язку з цим, ознайомлення з реєстрами присутності в деяких блоках та інтерв'ю з ув'язненими (у тому числі «днювальними») свідчили про те, що кількість ув'язнених, які працювали у виробничих приміщеннях установи, була значно більшою, ніж заявлена адміністрацією кількість[645]. Стверджувалося, що ув'язнених заохочували працювати безкоштовно, в обмін на невелику кількість продуктів та сигарет або підтримку адміністрації при отриманні умовно-дострокового звільнення. **Комітет бажає отримати коментарі влади України з цього питання.**

43. В колонії № 100 близько 300 ув'язнених працювали у виробничих приміщеннях установи (в основному на металообробці), від 40 до 50 ув'язнених проходили професійну підготовку (для професій зварювальника, токаря тощо), й близько 40 виконували різні побутові завдання[646].

---

[642] Різні недоліки великих жилих приміщень наводяться у 11-й загальній доповіді Комітету (див. пункт 29).

[643] Див. у цьому відношенні правило 19.4 Європейських тюремних правил.

[644] Тобто, близько 215 ув'язнених у цілому (біля 27% тюремного населення).

[645] З побачених делегацією реєстрів стало очевидно, що у блоках вдень була відсутня значно більша кількість ув'язнених, ніж уночі, на момент візиту делегації. Наприклад, з 45 ув'язнених, які знаходилися у блоці 2, у день візиту у блоці були присутні 27 (це був робочий день). Однак, відповідно до реєстру, ця кількість зазвичай була у межах п'яти-восьми осіб у минулі дні, протягом щонайменш декількох тижнів.

[646] Тобто, близько 43% тюремного населення.

У колонії № 77 близько 30 ув'язнених займалися побутовими завданнями, а приблизно 70 ув'язнених працювали у майстернях установи (шиття, виготовлення рибальських сіток тощо) на момент візиту (тобто, близько 37% тюремного населення)[647]. Однак делегації сказали, що у зв'язку з віддаленим знаходженням колонії, бізнес не завжди був зацікавлений у замовленні товарів з установи, в результаті чого працевлаштування ув'язнених було нерегулярним.

Комітет заохочує владу України підвищити зусилля для більшого забезпечення можливостями працевлаштування (бажано — на професійній основі) ув'язнених у колоніях № 77 та № 100. Стосовно цього слід підкреслити, що надання ув'язненим роботи не повинно визначатися лише ринком; необхідно впровадити активну державну політику, у разі необхідності шляхом спеціальних стимулів для розміщення замовлень на тюремному виробництві.

E. Становище довічно ув'язнених осіб

44. Як вже згадувалося вище, у колонії № 100 на момент візиту було 55 осіб, які відбували довічне ув'язнення (усі чоловіки)[648].

Слід зауважити з самого початку, що делегація не отримала тверджень про нещодавнє фізичне жорстоке поводження персоналу з довічно ув'язненими особами.

45. Представники Міністерства юстиції проінформували делегацію на початку візиту про те, що від довготривалої практики систематичного надягання кайданок на довічно ув'язнених осіб при супроводі персоналом у пенітенціарній системі поступово відмовлялися. Дійсно, при відвідуванні колонії № 100 делегація помітила, що близько 75% довічно ув'язнених осіб в установі більше не заковували в кайданки під час таких подій[649].

Це є позитивним розвитком, який необхідно продовжувати. Як Комітет підкреслив у минулому, **рутинне надягання кайданок на ув'язнених при виводі з камер повинно бути винятковим заходом, який завжди ґрунтується на індивідуальній оцінці ризиків, і повинен регулярно та часто переглядатися.**

46. При цьому занепокоєння викликає те, що, незважаючи на неодноразові рекомендації Комітету після попередніх візитів, довічно ув'язнені осо-

---

[647] Курси професійної підготовки були припинені через пандемію Covid-19.

[648] В Україні на момент візиту було в цілому 1,523 довічно ув'язнених осіб (у тому числі 22 жінки).

[649] Для порівняння, на момент візиту Комітету у 2016 році лише трьох з 62 довічно ув'язнених не заковували у кайданки рутинним чином.

би продовжували зазнавати певних анахронічних та таких, що принижують гідність, практик, таких, як примус бігти по коридору, напівприсідаючи (наприклад, при виводі на прогулянку на свіжому повітрі), або ходити протягом супроводу, зігнувшись у талії, з піднятими руками, або ув'язнені були зобов'язані стояти обличчям до стіни з руками за спиною кожного разу при відкритті дверей камери.

Комітет змушений знову підкреслити, що такі практики не є необхідними з погляду безпеки, і ніяк не сприяють позитивним відносинам між персоналом та ув'язненими. **Комітет закликає владу України негайно покласти край таким практикам.**

47. Що стосується умов тримання довічно ув'язнених осіб, слід зауважити, що у 2017 році відкрився новий житловий блок, який надає ув'язненим поліпшені житлові умови та збільшені можливості для спілкування[650]. Блок складався з просторого жилого приміщення, обладнаного десятьма ліжками (де ув'язнені також могли дивитися телевізор та грати в настільні ігри), швейної майстерні, добре обладнаної кухні та місця для вправ на свіжому повітрі[651].

При цьому Комітет змушений підкреслити, що він не надає переваги таким великим житловим приміщенням; буде більш бажано розміщувати ув'язнених у менших спальнях зі спільними приміщеннями для спілкування. **Комітет сподівається, що це буде враховано у майбутніх планах будівництва.**

48. Матеріальні умови ув'язнення у старому блоці залишалися переважно задовільними. Зокрема, у камерах було достатньо житлового простору[652] і вони мали належний доступ до природного освітлення та вентиляції. Однак, ув'язнені не бачили, що знаходилося поза межами камери, через те, що вікна були частково обладнані матовим склом. Крім того, у подвійних камерах туалети були лише частково відокремлені.

Комітет рекомендує вжити заходів у старому блоці для довічно ув'язнених осіб у колонії № 100 для перегляду дизайну вікон у камерах для того, щоб дозволити ув'язненим бачити, що знаходиться поза межами камери, а також забезпечити, щоб туалети у двомісних камерах були повністю відокремлені.

---

[650] Після відбуття п'яти років у приміщенні камерного типу ув'язнені можуть подати заяву щодо переведення до цього блоку (див. пункт 50).

[651] Блок знаходився на першому поверсі адміністративної будівлі, і на момент візиту вміщував вісім ув'язнених. Решта довічно ув'язнених осіб продовжувала знаходитися у старому блоці.

[652] Камери, розраховані на двох та чотирьох осіб були розміром, відповідно, близько 8 та 14 кв. м. (без урахування санвузлу). Слід зауважити, що в камерах другого типу знаходилося не більше трьох осіб.

49. Комітет дуже занепокоїло те, що він помітив, що незважаючи на його давні рекомендації, для переважної більшості довічно ув'язнених осіб у колонії № 100 (тобто, осіб, які знаходилися у старому приміщенні) режим не поліпшився. Вони продовжували бути запертими в камерах упродовж 23 годин на добу (багато хто з них виконував роботу в камері[653]), а їх єдина діяльність поза межами камери полягала лише у прогулянці упродовж однієї години, яку здійснювали для однієї камери за раз у дуже малих (деякі були розміром у 13 кв. м.) двориках. Як і у минулому, цим ув'язненим не дозволяли спілкуватися з довічно ув'язненими особами з інших камер.

Комітет знову закликає владу України розвинути режим для довічно ув'язнених осіб у колонії № 100, зокрема, шляхом забезпечення спектру спільних видів діяльності поза межами камер. Комітет також рекомендує вжити кроки в цій установі для збільшення прогулянкових двориків для довічно ув'язнених осіб (так, щоб дозволяти справжні фізичні заняття) і забезпечити, щоб таким ув'язненим, як правило, дозволялося контактувати з ув'язненими з інших камер (у тому числі під час прогулянок).

50. Відповідно до статті 151-1 Кримінально-виконавчого кодексу, після відбуття щонайменше п'яти років ув'язнення та після оцінки індивідуальної поведінки та ставлення до праці довічно ув'язнених осіб може бути переведено з менших приміщень камерного типу до багатомісних камер/приміщень у в'язниці максимального рівня безпеки, що дозволятиме їм приймати участь у групових видах діяльності (освітніх, культурних та спортивних), і також згодом дійти до звичайного житлових приміщень у в'язниці максимального рівня безпеки ще через п'ять років ув'язнення. Інакше кажучи, відбувши десять років покарання, довічно ув'язнені особи можуть, у принципі, бути розміщеними разом з іншими ув'язненими[654].

Однак, загальним правилом залишається ізоляція довічно ув'язнених осіб[655]. Тому Комітет змушений повторити, що розміщення осіб, засуджених до довічного ув'язнення, повинно бути результатом усеосяжної та поточної оцінки потреб та ризиків, а не тільки результатом покарання. У цьому контексті складно виправдати те, що всі довічно ув'язнені особи повинні відбути перші десять років покарання відокремленими від решти ув'язнених. **Комітет рекомендує владі України знову переглянути законодавство**

---

[653] Виготовлення капців та подарункових коробок.

[654] На додаток до довічно ув'язнених осіб у в'язницях максимального рівня безпеки знаходяться особи, які відбувають визначене покарання за дуже тяжкі злочини.

[655] Див. статтю 150 (2) Кримінально-виконавчого кодексу.

з метою повної відмови від ізоляції осіб, засуджених до довічного ув'язнення[656].

51. У попередніх доповідях Комітет неодноразово висловлював свої занепокоєння щодо того, що довічно ув'язнені особи підлягають постійному відеоспостереженню у своїх камерах. На думку Комітету, така систематична практика виявляється непропорційною; вона суттєво порушує приватність ув'язнених і робить увесь режим ще більш тяжким, особливо якщо це відбувається упродовж довгого часу[657].

На жаль, під час візиту делегація знову помітила, що всі камери для довічно ув'язнених осіб у колонії № 100 були під постійним відеоспостереженням. Комітет визнає, що відеоспостереження у камерах може бути виправданим в окремих справах, наприклад, коли особа ризикує пошкодити собі або накласти на себе руки, або якщо існує конкретна підозра того, що ув'язнений займається в камері діяльністю, яка може поставити під загрозу безпеку. Однак, будь-яке рішення про введення такого спостереження за конкретним ув'язненим повинно завжди ґрунтуватися на індивідуальній оцінці ризиків і повинно регулярно переглядатися. **Комітет знову повторює свою рекомендацію про те, що владі України слід переглянути необхідність використання відеоспостереження у камерах колонії № 100 (і, якщо це доречно, в інших пенітенціарних установах), у світлі наведених вище зауважень**[658].

52. Делегація зауважила, що у старому блоці для довічно ув'язнених осіб у колонії № 100 мали місце нотатки на дверях камер з наданням короткого опису злочинів, скоєних особами, які знаходилися в камерах. На думку Комітету, **таку практику слід зупинити, оскільки вона не служить жодній розумній меті, і окрім стигматизації, має ефект пошкодження стосунків між ув'язненими та працівниками в'язниці.**

53. Законодавство України усе ще не містить реалістичної перспективи умовно-дострокового звільнення ув'язнених, які відбувають довічне ув'язнення. Довічно ув'язнені особи мають право на умовно-дострокове звільнення лише після того, як їх довічне ув'язнення буде замінено президентським помилуванням на визначений строк тривалістю не менше 25 років[659].

---

[656] При цьому влада повинна керуватися, зокрема, рекомендацією Rec (2003) 23 Комітету міністрів Ради Європи адміністраціям в'язниць про керування довічно ув'язненими особами та іншими ув'язненими з великими вироками.

[657] З іншого боку, встановлення камер спостереження може бути важливим додатковим засобом для забезпечення безпеки у загальних місцях пенітенціарних установ (коридорах, спортивних залах тощо) та дворах для прогулянок.

[658] Див. також рішення Європейського суду з прав людини у справі *«Горлов та інші проти Росії»* (2 липня 2019 року; заяви №№ 27057/06, 56443/09, 25147/14).

[659] Див. статтю 87 (2) Кримінального кодексу.

Стосовно цього Комітет отримав від влади України наступну інформацію: «Міністерство юстиції розробляє законопроект з метою приведення законодавства у відповідність до практики Європейського суду з прав людини, зокрема, щодо втілення рішення *«Петухов проти України (№ 2)»* (12 березня 2019 року; заява № 41216/13)[660]. Законопроект пропонує внести зміни до Кримінального, Кримінально-процесуального та Кримінально-виконавчого кодексів, а також до Закону «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з пенітенціарних установ», і реалізувати механізм пом'якшення покарання у вигляді довічного ув'язнення. У законопроекті пропонується внести зміни до статті 82 Кримінального кодексу, яка визначає можливість особи, яка відбуває довічне покарання, змінити решту покарання на більш м'яке після відбуття щонайменше десяти років ув'язнення. У такому випадку довічне ув'язнення можна буде замінити на ув'язнення строком від п'ятнадцяти до двадцяти років». **Комітет хотів би отримати оновлену інформацію з цього питання.**

F. Питання медичного обслуговування

54. Беручи до уваги цільовий характер візиту, делегація не провела ретельну оцінку медичного обслуговування у відвіданих колоніях. Вона переважно фокусувалася на ролі медичного обслуговування у запобіганні жорстокому поводженню та міркуваннях безпеки під час медичних процедур.

55. З самого початку візиту делегація була проінформована про вжиті Міністерством юстиції заходи для поліпшення якості медичного обслуговування у в'язницях та забезпечення кращої координації з Міністерством охорони здоров'я у цій галузі. Зокрема, було зазначено, що за два попередні роки комплектація кадрами лікарень та медичних відділень Центру охорони здоров'я[661] Державної служби виконання покарань значно поліпшилася, і були зроблені значні інвестиції для поліпшення медичного обладнання[662].

Крім того, було зроблено посилання на міжвідомчу робочу групу при Міністерстві охорони здоров'я, створену незадовго до візиту, мета якої поля-

---

[660] У справі *«Петухов проти України (№ 2)»* Суд виявив порушення статті 3 ЄКПЛ у зв'язку з тим, що заявник не мав перспективи звільнення або можливості перегляду довічного ув'язнення. Суд також постановив, що Україна повинна реформувати свою систему перегляду довічного ув'язнення шляхом розгляду в кожній справі того, чи будо виправдано ув'язнення, і шляхом дозволу довічно ув'язненим особам передбачити, що вони повинні зробити для умовно-дострокового звільнення, та за яких умов.

[661] Центр охорони здоров'я є державною установою, підпорядкованою Міністерству юстиції, яка відповідає за медичні послуги в пенітенціарних установах.

[662] Цифрове рентгенівське обладнання, стоматологічне обладнання, електрокардіографи, стерилізатори повітря, мікроскопи, а також електричні та фото-калориметри.

гає в «розвитку та втіленні заходів для подальшої реформи діяльності в галузі охорони здоров'я для осіб під вартою та засуджених ув'язнених, і у [визначенні] можливості та обсягу передачі керівних функцій з цього питання від Міністерства юстиції Міністерству охорони здоров'я»[663].

Комітет вітає зусилля, які влада України приклала до поліпшення якості охорони здоров'я у в'язницях. Окрім цього, **Комітет хотів би отримати оновлену інформацію про прогрес, досягнутий вищезгаданою робочою групою, зокрема, в тому, що стосується реалізації довгострокових планів органів влади щодо передачі відповідальності за охорону здоров'я у в'язницях з Міністерства юстиції до Міністерство охорони здоров'я.**

56. У попередніх доповідях за результатами візитів Комітет неодноразово підкреслював важливий внесок, який можуть зробити медичні працівники, що працюють у пенітенціарних установах, для запобігання жорстокому поводженню, за допомогою ретельного обстеження ув'язнених, методичної документації травм та надання інформації відповідним органам влади. Точна та своєчасна документація та повідомлення про такі медичні докази значно полегшить розслідування скарг на можливе жорстоке поводження та притягнення порушників до відповідальності, що, у свою чергу, у майбутньому буде сильним стримуючим чинником проти жорстокого поводження[664].

57. У цьому контексті Комітет зазначив, що переглянутий Порядок організації медичного обслуговування ув'язнених був ухвалений 1 липня 2020 року у спільному наказі (№ 2256/5/1491) Міністерства юстиції та Міністерства охорони здоров'я. Зокрема, наказ зобов'язує медичний персонал пенітенціарних установ проводити медичні обстеження усіх новоприбулих ув'язнених у день прибуття, і якщо ув'язнений має тілесні ушкодження, складати звіт, який міститиме, зокрема: пояснення ув'язненого, які стосуються обстеження, всеосяжний опис стану здоров'я ув'язненого, детальний опис відповідних травм (у тому числі їх розмір та місцезнаходження) та «припущення медичного працівника у світлі інформації, наданої ув'язненим, та медичних ознак, а також обґрунтування їх відношення». Крім того, повинні бути зроблені фотографії травм ув'язненого, які прикріпляються до звіту, і ув'язнений повинен отримати копію звіту. На додаток до цього, про факт виявлення травм медичний персонал повинен негайно повідомити у письмовій формі компетентного прокурора та адміністрацію в'язниці, і це необхідно зафіксувати у журналі виявлення тілесних травм новоприбулих ув'язнених.

Ці положення слід вітати; при належному втіленні вони зроблять значний внесок у запобігання жорстокому поводженню.

---

[663] Перша зустріч робочої групи була запланована на серпень 2020 року.

[664] Див. також матеріальну частину 23-ї загальної доповіді Комітету: «Документування та доповідання про медичні докази жорстокого поводження» CPT/Inf (2013) 29.

При цьому Комітет вважає, що **до медичного персоналу, який працює у в'язницях, необхідно чітко довести, що на додаток до медичних обстежень, здійснених після прийняття, згадані вище положення повинні також застосовуватися у контексті травм, отриманих ув'язненими упродовж ув'язнення (тобто, після випадку насильства у в'язниці).**

58. Що стосується фіксації та повідомлення про травми, спостереження, зроблені делегацією протягом візиту, свідчать про те, що практика у відвіданих колоніях була далеко незадовільною, незважаючи на постійні рекомендації Комітету стосовно цього. Декілька ув'язнених указали, що після того, як вони зазнали фізичного жорстокого поводження, доступ до медичного персоналу супроводжувався затримками до тих пір, поки не зникали помітні сліди, або вони взагалі не отримували доступ до медичного персоналу. Висновки делегації підтвердили ці заяви. Наприклад, делегація помітила, що медичний персонал колонії № 100 у Темнівці не задокументував майже жодних фізичних травм з січня 2019 року. Маловірогідно, що установа такого розміру (яка вміщує більш ніж 900 ув'язнених) не мала випадків, які закінчувалися травмами (які були понесені випадково, самостійно або в результаті насильства), протягом понад півтора року.

Крім того, огляд медичної документації у колоніях також виявив, що у рідких випадках, коли травми були задокументовані[665], медичні фахівці не намагалися оцінити відповідність між медичними висновками та будь-якими твердженнями відповідних ув'язнених, які стосувалися походження травм, у тому числі коли дані ув'язненим пояснення не відповідали типу отриманої травми[666].

Більш того, видається, що медичний персонал передавав інформацію про травми до адміністрації в'язниці, але не передавав до прокуратури (як повинен був).

59. Як уже згадувалося вище, Комітет вважає, що медичні служби у в'язницях можуть зробити значний вклад у запобігання жорстокому поводженню шляхом систематичного та належного документування травм і, якщо це доречно, надання інформації відповідним органам. Відповідно, Комітет із великим занепокоєнням помітив, що ця профілактична роль далеко не виконувалася службами охорони здоров'я у відвіданих колоніях. Крім того, на думку Комітету, згадана вище бездіяльність медичного персоналу пенітенціарних установ у певних справах може вважатися сприянням жорстокому поводженню з ув'язненими.

---

[665] Слід зазначити, що делегація не змогла оцінити якість документування травм у колоніях № 77 та № 100, через дуже малу кількість травм, задокументованих медичним персоналом. Що стосується колонії № 25, опис травм не завжди був детальним.

[666] Наприклад, у справі ув'язненого у колонії № 77 у Бердянську, який стверджував, що отримав зміщений перелом нижнього кінця лівої променевої кістки «в результаті падіння».

Комітет закликає владу України забезпечити, щоб ув'язнені мали ефективне право на оперативне обстеження медичними фахівцями (зокрема, після епізодів насильства), і щоб медичний персонал в'язниць проходив належну підготовку та отримував чіткі вказівки про відповідні вимоги оновленого Порядку організації медичного обслуговування для ув'язнених та давніх рекомендацій Комітету з цього питання[667]. Комітет хотів би отримати опис конкретних кроків, зроблених владою України у цьому напрямку.

60. Занепокоєння також викликає те, що в усіх відвіданих колоніях делегація помітила присутність кліток або металевих перегородок у медичних кабінетах, куди зазвичай поміщували ув'язнених під час медичних консультацій або втручань (наприклад, введення ін'єкцій).

Як Комітет неодноразово підкреслював у минулому, він визнає, що особливі заходи безпеки можуть бути необхідними у конкретних випадках; однак, систематична практика поміщення ув'язнених до кліток під час медичних процедур/консультацій порушує гідність ув'язнених, заважає розвитку належних стосунків між пацієнтом та лікарем та може перешкодити встановленню належних медичних висновків. **Комітет закликає владу України негайно демонтувати клітки та заґратовані місця з медичних частин та покласти край такій практиці в усіх пенітенціарних установах.**

61. Відповідно до переглянутого Порядку організації медичного обслуговування ув'язнених, медичні обстеження ув'язнених повинні здійснюватися «поза межами чутності, а також зору осіб, які не належать до медичного персоналу, окрім тих випадків, коли лікар просить персонал установи бути присутнім на підставах безпеки, або коли про це просить ув'язнений».

Стосовно цього Комітет відчуває зобов'язання підкреслити, що **медичні обстеження/консультації ув'язнених повинні *завжди* відбуватися *поза межами чутності* працівників в'язниці, і лише в межах їх зору, якщо цього потребує медичний персонал.**

62. Виявилося, що, повністю нехтуючи згаданим вище положенням (і повторюваними рекомендаціями Комітету), медичні обстеження/консультації ув'язнених у колоніях № 25 та № 77, як правило, здійснювалися у присутності охоронців.

Комітет змушений повторити, що не може бути виправдання систематичній присутності охоронців під час медичних обстежень. Їх присутність шкодить встановленню належних стосунків між лікарем та пацієнтом і зазвичай не є необхідною з точки зору безпеки. Крім того, присутність працівників пенітенціарної установи може заважати ув'язненим описувати походження отриманих травм. **Комітет знову закликає владу України зробити**

[667] Див., із нещодавнього, CPT/Inf (2018) 41, пункт 88.

кроки в рамках пенітенціарної системи для забезпечення того, щоб припис, наведений у попередньому пункті, дотримувався під час медичних обстежень ув'язнених.

Окрім цього, делегація зауважила, що в усіх відвіданих колоніях особисті медичні карти ув'язнених були доступними для «днювальних», призначених для медичного блоку. **Комітет рекомендує зробити негайні кроки для того, щоб покласти край цьому стану справ.**

G. Дисципліна

63. Стаття 132 Кримінально-виконавчого кодексу, в якій описуються типи та обсяг можливих дисциплінарних санкцій, передбачає, що до засуджених повнолітніх чоловіків може застосовуватися дисциплінарний ізолятор на строк до 14 діб. Крім того, такі ув'язнені можуть бути поміщені (відповідно до судового рішення) у карцер у ПКТ, розраховане на декілька осіб[668] на строк до трьох місяців. Комітет вважає, **що буде більш бажано знизити максимальний можливий період дисциплінарного одиночного ув'язнення для засуджених[669]. Крім того, слід забезпечити, щоб поміщення до ПКТ не прирівнювалося до одиночного ув'язнення.**

64. Комітет неодноразово рекомендував скасувати статтю 391 Кримінального кодексу, згідно з якою ув'язнені могли бути засуджені до додаткового строку тривалістю до трьох років позбавлення волі за повторювані порушення дисциплін[670]. Тому Комітет із великим занепокоєнням відмічає, що ця рекомендація залишається невтіленою. **Він закликає органи влади України скасувати статтю 391 Кримінального кодексу без подальших зволікань.**

65. Делегація зазначила, що в колоніях № 25 та № 100 не було надмірного використання дисциплінарних заходів (що стосується колонії №77, див. пункт 25).

Крім того, вона отримала враження, що дисциплінарні заходи зазвичай проводилися у правових межах[671]. Однак, видається, що у колонії № 25 ув'язнені не завжди отримували копію дисциплінарного рішення (хоча їх інформували усно про право оскаржити це рішення). Крім того, жоден з опитаних делегацією ув'язнених у колоніях № 25 та № 100 не був проінформований про своє право на доступ до адвоката та право звернутися по правову допомогу.

---

[668] Приміщення камерного типу.

[669] Див. 21-шу загальну доповідь Комітету, пункт 56 (CPT/Inf (2011) 28).

[670] Див. пункт 46 CPT/Inf (2017) 15 та пункт 103 CPT/Inf (2018) 41.

[671] Див. статтю 135 Кримінально-виконавчого кодексу.

Комітет рекомендує зробити кроки у колоніях № 25 та 100 (і, де доречно, в інших пенітенціарних установах України) для забезпечення того, щоб ув'язнені, які підлягають дисциплінарним санкціям, систематично отримували копії відповідних рішень. Необхідно також зробити кроки для того, щоб ув'язнені були проінформованими про своє право на доступ до адвоката та право звертатися за юридичною допомогою в контексті дисциплінарних проваджень.

66. Матеріальні умови у дисциплінарних приміщеннях у відвіданих колоніях були зазвичай прийнятними, за винятком деяких камер у колонії № 77, які були розміром у 4.5 кв. м. (тобто, приблизно 3 на 1.5 метри). **Комітет рекомендує розширити або вивести з експлуатації будь-які камери розміром менш ніж 6 кв. м. (без урахування санітарних вузлів) і щоб відстань між протилежними стінами кожної камери складала не менш ніж два метри[672].**

[672] Див. стосовно цього CPT/Inf (2015) 44: «Living space per prisoner in prison establishments: CPT standards». Український переклад див. у виданні: *Човган В. О.* Пенітенціарна система України та стандарти Європейського комітету з запобігання катуванням / передм. М. М. Гнатовського; ГО «Харківська правозахисна група». — Харків: Права людини, 2020. — С. 389–397, http://library.khpg.org/index.php?id=1604852072

Додаток

Перелік національних органів влади та неурядових організацій, з якими делегація Комітету проводила консультації

A. Національні органи

Міністерство юстиції

Денис МАЛЮСЬКА	Міністр
Олена ВИСОЦЬКА	Заступник міністра
Сергій ГРЕЧАНЮК	В. о. начальника Департаменту з питань виконання кримінальних покарань
Петро ТІТОВЕЦЬ	Перший заступник начальника Департаменту виконання кримінальних покарань
В'ячеслав РУДЕНКО	Заступник начальника Департаменту виконання кримінальних покарань
Володимир ТРОХИМЧУК	Начальник Управління пенітенціарних інспекцій
Світлана РОГОЗЯНСЬКА	Заступник директора Департаменту міжнародного права

Державне бюро розслідувань

Олександр БАБІКОВ	Перший заступник директора
Максим БОРЧАКОВСЬКИЙ	Начальник Головного слідчого управління
Сергій КОСТІН	В. о. начальника Відділення досудового розслідування
Євгенія ЗІНЧЕНКО	Начальник відділу міжнародного співробітництва

Офіс генерального прокурора

Гюндуз МАМЕДОВ	Заступник Генерального прокурора
Роман РОМАНЧУК	Виконуючий обов'язки начальника відділу нагляду за дотриманням законів під час виконання судових рішень у кримінальних провадженнях та інших примусових заходів у місцях позбавлення волі

Управління Уповноваженого Верховної Ради з прав людини (Омбудсмена)

Людмила ДЕНІСОВА	Омбудсмен
Олена АНДРІЄЦЬ	Голова Департаменту реалізації НПМ

В. Неурядові організації

ГО «Харківська правозахисна група»

Переклад Харківської правозахисної групи

Оригінал: https://rm.coe.int/1680a0b93c

SUMMARY

This book contains key international standards in the penitentiary field developed by the European Committee for the Prevention of Torture, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment.

The publication consists of three chapters. The first chapter contains a comprehensive analysis on the state of implementation of the recommendations made by the Committee following its 12 visits to the Ukrainian prisons from 1998 to 2017.

The second chapter contains translations of the "penitentiary" parts of the Committee's recent reports on the visits to Ukraine in 2012, 2013, 2014, 2016 and 2017 as well as the author's comments on the Committee's report on the 2017 visit.

The third chapter is a compendium of the Committee's main "penitentiary" standards contained in its annual thematic reports.

The standards collected in this book allow for a comprehensive understanding of the Committee's requirements to the penitentiary system. This book will be useful for anyone interested in penitentiary issues and prisoners' rights. It is primarily intended for prison staff, prisoners, lawyers, researchers and students.

Наукове видання

ЧОВГАН
Вадим Олександрович

ПЕНІТЕНЦІАРНА СИСТЕМА УКРАЇНИ ТА СТАНДАРТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО КОМІТЕТУ З ЗАПОБІГАННЯ КАТУВАННЯМ

ISBN 617-7391-77-6

9 786177 391776

Відповідальний за випуск та редактор
Є. Ю. Захаров
Коректор
І. Б. Захарова
Комп'ютерна верстка
О. А. Мірошниченко

Підписано до друку 21.12.2020
Формат 70×100 $^{1}/_{16}$. Папір офсетний. Гарнітура PT Serif
Умов. друк. арк. 35,15. Облік.-вид. арк. 29,82
Наклад 500 прим. Зам. № КС-08/20

ГО «ХАРКІВСЬКА ПРАВОЗАХИСНА ГРУПА»
61002, Харків, а/с 10430
http://khpg.org
http://library.khpg.org

ТОВ «ВИДАВНИЦТВО ПРАВА ЛЮДИНИ»
61002, Харків, вул. Дарвіна, 7, кв. 35
Свідоцтво Державного комітету телебачення і радіомовлення України
серія ДК № 4783 від 23.10.2014 р.
ел. пошта: distribution.hr.publisher@gmail.com

Друк: ФОП Капуста С. І.
62430, Харківська обл., Харківський р-н,
с. Сороківка, вул. Кринична, буд. 32

ДЛЯ НОТАТОК